

અમદાવાદમાં "સરસ્વ સાહિત્ય મુદ્રણાલય"માં
ભિન્ન-અખંડાનંદના પ્રજાપતિ મુદ્રિત.

પ્રકાશકનું નિવેદન

સામાજિક દુઃખી વાર્તાઓનો આ અહીં ભાગ દેખ વિવિધ મંથ-
માળાના ૨૨ મા (સંવત ૧૯૮૮ ના) વર્ષનું આ હેતુ (સંગ્રમ અંક
૨૫૧-૫૨ મું) પુસ્તક છે. વળી દુઃખી વાર્તાઓના આગલા સાત ભાગની
બીજી આવૃત્તિ એ ગ્રંથોદ્ધરે છપાવણી હોવાથી આ તેનો ત્રીજો મંથ છે.

અત્ર તરફથી આ પ્રકારની નાની વાર્તાઓની ચૂંટણી જે દેવ
તથા ધોરણથી થાય છે તે વિશે આની આગલા મંથોમાં લખાયું
છે. જે સુચોચ વાર્તા દ્વારા જે કાંઈ અગત્યનું તરવ વાંચનારાઓના
આસ પ્યાનપર લાવવું હોય તે તરવ એ વાર્તા પણ સીધી કે આડકતરી
રીતે સૂચવતી હોય છે.

આમાંની ધણીખરી વાર્તાઓ આપણા સામાન્ય, નિર્ધન અને
અંતઃજ વગેરે બંધુઓની અનેકવિધ દુઃશાઓ તથા તેઓમાં ચાલતા
અયોગ્ય રીતિરિવાજ છત્યાદિ બાબતો અસરકારક રીતે રજુ કરે છે.
ટૂટલીક વાર્તાઓ આ વાત પણ રૂંડે પ્રકારે સમજાવે છે કે, દીનદીન
જનસમાજની સેવા માટે કેવા સેવકો વિશેષ ઉપયોગી છે; ઉંડી
લાગણીવાળા સેવકોની નીતિરીતિ કેવી હોય છે તથા તેમનાં હૃદય
કેવા વિશાળ, ઉદાર, દિવ્ય અને નિઃસ્વાર્થ હોવાથી બરપૂર હોય છે.

આશા છે કે દરેક પાઠક બંધુ આમાંની દરેક વાર્તા પ્યાન-
પૂર્વક વાંચ્યા પછી તેમાંથી ફલિત થતી દરેક અગત્યની પ્રેરણા અથવા
સૂચના પ્યાનમાં લેશે; કાળજીપૂર્વક વિચારશે; અને એ દિશામાં
જેમનાથી જે કાંઈ પરોપકાર ઘરમાં, મિત્રોમાં, પડોશીઓમાં, શાંતિ-
બંધુઓમાં અને ગામ તથા દેશમાં બની શકે તેમ હોય તે કરવા
કરાવવા પણ નહિ ચૂકે.

આગલા ભાગોની જેઠે આ ભાગમાં પણ દરેક વાર્તાની સાથે
તેના લખનાર સન્જનનું નામ તથા તે જેમાંથી અહીં સંગ્રહાયે
છે તેનું નામ અપાયલું જણાશે. એ સર્વ લેખકો તથા પ્રકાશક
સન્જનોનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માની જણાવવાનું કે, આ
પ્રકારના સંગ્રહોથી કાંઈ પણ લોકલિત થતું હોય તો તેનો યશ તે
તે લેખક અને પ્રકાશક સન્જનોને છે; પાઠક બંધુઓના સુભાગ્યને
પણ છે; અને પરમ સુહૃદ સર્વેશ્વરને તો એ માટે જેટલો યશ અપાય
તેટલો એણે છે.

કેષ કૈષ સામયિક પત્રોના દરેક પૃષ્ઠ ઉપર તે પત્રનું નામ
તથા સમય છપાતાં નથી તે છપાતાં રહે તો તે અહીં આપવામાં
અત્યંત રહે છે તે દૂર થાય.

શુભસંમદના આ અગાઉ છપાવણા ભાગોમાં જે દુઃખી વાર્તા
છપાઈ છે તેમાંની પણ ૧૬ વાર્તાઓ આમાં (પૃષ્ઠ ૩૬૩ થી ૪૭૫

સુધીમાં) લીધી છે. સાધારણ રીતે તે આમાં લેવાની જરૂર કે ફરજ નહોતી; પરંતુ તે વાર્તાઓ ખાસ ઉપકારક હોવાથી આ હુકમ વાર્તાઓના પુસ્તક ભેગી છપાઈ અધિકાધિક વ્યાય એ પણ અગત્ય- તું લાગવાથી પુસ્તકનું કદ વધવા દઈને તે આમાં લીધી છે. અને તેથી ૧૯૮૭-૮૮નો પૃથ્વેજ ૨૨૨૦ ની સંખ્યાએ પહોંચ્યો છે. ધણીખરી વાર્તાઓ સહેજસાજ સંશોધન સિવાય લગભગ જેમની તેમજ લેવાયેલી છે. જે જે સામયિક પત્રોમાંથી જેટલી જેટલી વાર્તાઓ લીધી છે તેની વિગત નીચે મુજબ છે:—

૧૦ વાર્તાઓ હિંદુસ્થાન દૈનિક અને પ્રજામિત્ર કેસરીમાંથી, ૬ વાર્તાઓ નવયુગ માસિકમાંથી, ૭ વાર્તાઓ વીસમી સદી અઠવાડિકમાંથી, ૮ વાર્તાઓ શારદા માસિકમાંથી, ૫ વાર્તાઓ ચિત્રમય જગતમાંથી, ૪ વાર્તાઓ નવયુગ અઠવાડિકમાંથી, ૪ વાર્તાઓ સાહિત્યમાંથી, ૩ વાર્તાઓ સેવા માસિકમાંથી, ૩ વાર્તાઓ એ ધડીભાજમાંથી, ૨ વાર્તાઓ નવચેતનમાંથી, ૧ મુંબઈ સમા- ચારના દિવાળી અંકમાંથી, ૧ હુમારમાંથી, ૧ આરામમાંથી, ૧ ગુજરાતીમાંથી, ૧ નાગરીકમાંથી, ૧ સુધારકમાંથી, ૧ પ્રસ્થાન- માંથી, ૧ પ્રચારકમાંથી, ૧ પુસ્તકાલયમાંથી, ૧ લોહાણાહિતેચ્છુ- માંથી, ૧ વિલાસમાંથી, ૧ કચ્છીમાંથી, ૧ નવરોચમાંથી, ૧ સમા- ચારમાંથી, ૧ સંદેશના દિવાળી અંકમાંથી, ૧ કૌમુદીમાંથી, ૧ જનશ્રુતિ માંથી, ૧ વર્ષામાંથી, ૧ બાલસપ્નામાંથી, ૧ ક્ષત્રિયમાંથી, ૧ જનશ્રુતિ માંથી, ૧ આર્યપ્રકાશમાંથી, ૧ રાષ્ટ્રશક્તિમાંથી, ૧ મુવણ માળામાંથી, ૧ બાલજીવનમાંથી અને ૧ નામ જરૂર નહિ તેમાંથી.

ઉત્તમ વાર્તાઓ તથા શુભસંપ્રદ વગેરેમાં છપાતા ઉપકારક લેખો, પ્રથમ કોઈ સામયિક પત્રમાં છપાયા હોય તે ઉપરથીજ પસંદ કરીને છપાવવાનું જની શકે તેમ હોવાથી કોઈ પણ લેખક જમું પોતાનું મૂળ લખાણ અત્ર તરફ મોકલવા શ્રમ લે નહિ એવી વિનંતિ છે. આ સેવક તો આવા સંપ્રદો વડેજ નિવિધિપ્રમાણા ચલવવા- ની છંદા વર્ગો અગાઉ દર્શાવી ચૂક્યો છે; પરંતુ જોગ ખાસ ઉપ- કારક અથવા સુચોગ સદને મળ્યા હોવાથી નહીં એ પ્રમાણે સર્વોચ્ચ જની શકનું નથી. વર્ગી ભેગેક વર્ષ સુધી પ્રેત જાંધ રાખી આ પ્રકાર- ની કામગીરી રહેતા દર્જ જોઈ ગીને મમય ગ જગરૂપે આરામ લેવાનો વિચાર વર્ગોથી આલે છે તે પણ નહીં જરૂર આવ્યો નથી. આજગ ઉપર દર્શાવેલા.

ઉપરોક્ત ગાનાપજની પ્રતો ખાતાન થયેલો તેની નવી આગતિ ખાતા: એ.મામા સુધીમાં ૭૮૩ જના સુધી ૬૭ પણ આજા મૂકે ખાતા: વિગત: મ.લે છે. મ.રે તે ને મોળી કિંમતે લેવા જરૂર થશે. નવેમ્બરના રમજાનનાં ૭૮૩ તમમજા નિંક ૫૬ ૧૧-૧૬૮૮

મિત્ર-અખાનંદ

ઉત્તમ ગ્રંથોનાં મૂલ્ય અને ઉપકાર

(“ભાગ્યના અટ્ટાઓ”માંથી થોડા સારાંશ)

આ જમાનામાં છાપખાનાં તમને મદદરવા મથો બહુ જિંમને આપે છે; પણ તમે તેમાંના અખૂટ દિવ્ય જ્ઞાનખંડારને જોઈ શકેલા છો? લાભ લઈ શકે અને તેથી તમને તથા આસપાસનાઓને જો દિવ્ય અસર થાય તે ઉપરથી તેની કિંમત આંકો તો તે કેટલી થવા જાય ?

છાપખાનાંના પ્રતાપે સદ્ગ્રંથોના રૂપમાં હવે આપણે બહુ નજીકના ખર્ચે સમર્થ ગ્રંથિમુનિઓ અને વિદ્વાનોનું એક આખું સેન્ય આપણી સેવામાં હાજર કરી શકીએ છીએ ! ખરેખર પૈસાને આપે મદદન બદલે આપણને ખીજો ક્યાંય મળે ખરો ? કે જેનો ઉપયોગ આપણે જોઈલા વિચારને લક્ષ્યપૂર્વક કરીએ તેટલો આપણને વધુ લાભ થાય ?

ઉત્તમ પુસ્તકોમાં જ્ઞાનરૂપી જો બહુ ઉપકારક દ્રવ્ય ભરેલું છે તે જેનાં ગરીબ માણસ પણ કેટલા થોડા ખર્ચામાં જ પુસ્તકો લઈ શકે છે ! અને પોતાના જ્ઞાનમાં, ચારિત્ર્યમાં અને ગામરૂપમાં કેટલો બધો વધારો કરી શકે છે ! વ્યાસ અને વાલ્મીકિ, જ્ઞાનેશ્વર અને છકરામ, શ્રીકૃષ્ણ અને રામચંદ્ર, ગાંધી અને કાબીર, નાનક અને છલસીદાસ, રામભીષ અને વિવેકાનંદ, હંમ મદમદ સલ્તમ અને મજાલી, શ્રીશ અને પંડેરા, દત્તાત્રય અને રતિદેવ, ભગોચ અને હનુમાન, બસિ અને પ્રદલાદ, દરિઅંદ અને શીખી, ગાગી અને સાગિત્રી તથા રામદાસ અને દોઝોટિસ જેવા દિવ્યાત્માઓના અસીદ્ધિ ભુદિયેમર તથા ચારિત્ર્યમંદ્રોદયમાં હવે તે સહેલાઈથી આલોટી શકે છે; સચળા યુગના મદાત્માઓ, મદાકવિઓ, નરવેત્તાઓ, વિજ્ઞાનવેત્તાઓ, રાજદારીઓ, મદાવીરો અને અંધકારો સાથે તે વાતચીત કરી શકે છે; શ્રીરામચંદ્ર, શ્રીકૃષ્ણ, બીષમ, અર્જુન, પ્રતાપ, સિદ્ધાજી, રીઝર, સિકંદર અને નેપોલિયન જેવાઓની પાછળ પાછળ તેમના સુદક્ષેત્રમાં પણ જઈ શકે છે, અને જ્ઞાનવિજ્ઞાનનાં મૂલ્ય રહસ્યો પણ ઉકેલા શકે છે.

વ્યાસ, વાલ્મીકિ અને છલસીદાસ ઇત્યાદિ પરમસિદ્ધો તો પુસ્તકોના રૂપમાં ગરીબમાં ગરીબની ખુંપડી સુધી જરાએ માન-મોટપ વિના પહોંચી જઈને રામાયણ તથા મદાત્માન છં ની અતિ ઉપકારક અને અસરકારક કથાઓ ચિંથરિયા માણસો પાસે પણ રળુ દે છે-ગાય છે !

બધે તમારું ઘર કિંમતી ગરમચીલાં, ચિત્રો, પડદા, માલોચા વગેરેથી ભરેલું હોય પણ જે તેમાં ઉત્તમ ગ્રંથો ન હોય તો તે કેવું ખરાબ ! જતાં અફસોસ છે કે, એવાં ઘણાં ઘરોમાં સારાં પુસ્તકો જ દોનાં નથી !

માટે જે સધળા વસ્તુઓ ખરીદવાની શક્તિ ન હોય તો તમે ખીછ વસ્તુઓ પછી લેજો, પણ સારાં પુસ્તકો તો તરત ખરીદજો.

જે જરૂર પડે તો થીમડાં દીધેલાં કપડાં અને સાંધેલાં જોડા પહેરજો, પણ પુસ્તકો લેવામાં કંલુસાધ કરશો નહિ.

તમારાં બાળકોને પણ ઉત્તમ પુસ્તકો તો જરૂર આપજો, કે જેના સદુપયોગથી તેઓ ઉન્નત થઈ માન મેળવે. જે બાળકોના હાથમાં ઉત્તમ ગ્રંથો આવે છે તેઓ હાલની શાળાઓ કરતાં તો ઘણું ઉત્તમ અને વધારે શિક્ષણ મેળવી શકે છે.

ચરાવ પુસ્તકોનાં નુકસાન

(“ભાગ્યના સ્રષ્ટાઓ” ઉપરથી)

ન્યૂ ગેટની જેલના ધર્મોપદેશકે પોતાના વાર્ષિક રિપોર્ટમાં ઘણા માનવંત કૃળના અને સુંદર દેખાવના છોકરાઓ વિષે લખ્યું છે કે “તરુણ સ્ત્રીપુરુષોની મગ્નતને ખાતર પ્રકટ થતાં હલકાં વર્તમાનપત્રો વાંચવાનો નાદ એક પણ અપવાદ સિવાય આ છોકરાઓને લાગ્યો હતો અને તેથીજ તેઓને જેલમાં જવું પડતું. આ દેશમાં એવી કોઈ પણ ફોજદારી કોર્ટ વા જેલ નથી કે જ્યાં આવા પ્રકારના યુનાઓ ન જણાય. આ સમયમાં ખરાબ પુસ્તકોની અસરથી નીતિનો ફેટલો નાશ થયો છે તેનું માપ ભાગ્યેજ કાઢી શકાય.”

એક વાર એક છોકરાએ બીજા છોકરાને બીબલ્સ ચિત્રો અને ચપ્પોવાળું એક પુસ્તક બતાવ્યું અને તેણે તે માત્ર થોડીજ પંજો દાખમાં લીધું હતું છતાં પાછળથી તે ક્રેડ ધર્માંચાર્ય થયા પછી એક મિત્ર આગળ બોલ્યો હતો કે “એ પુસ્તક જેવા કરતાં તો મેં અધી મિલકત આપી દીધી હોત તો વધારે દીકરાન. કારણ કે તેમાંનાં અપવિત્ર ચિત્રો ફેટલીક વાર પવિત્ર સમયે પણ વગર તેડ્યે મનમાં આવીને ડંખાં રહે છે !”

જેમ્સ ડી. શીફ્ઝ એક ખૂની બાળકને જેલમાં મળ્યો ત્યારે તે બાળક બોલેલો કે, ખૂન અને ખીમ્મ બપોર કામોના વર્ણનથી ભરેલી નવસકથાઓનો મને પત્રો નાદ લાગ્યો હતો. મેં તે ખૂન વાંચી હતી અને તેથી મેં પુસ્તકોએજ મારા મગ્નતમાં બપોર વિચારો મૂકી મને ખૂની કામો કરવાને પ્રેર્યો હતો એમાં જરાયે શક નથી.”

નિયમ પાટકે કહ્યું છે કે “માનુસ જે કશાનાં પુસ્તકો વાંચે છે તેથી ચાલી કશાના તે શક શકનો નથી; એ એક સિદ્ધ વાક્ય છે.”

દુર્ભાગની વાત છે કે, આજકાલ તો આ દેશમાં ફેટલાક બીબલ્સ અને કુ વર્ણનવાળાં લેખો સખવા અને છાપવા મંદી પડ્યા છે !

ઉત્તમ જીવનચરિત્રોની દિવ્ય અસર

અનુભવીઓના ઉદ્ગાર

કુટીબંધ મદાત્માઓ, કે જેમાંના દરેકે કોઈ મદાન ઉદ્દેશપૂર્વક ઉત્સાદથી કામ કર્યું છે અને લોકોની ધારીરિક, માનસિક તથા નૈતિક દશામાં સુધારો કર્યો છે; તેમનાં જીવનચરિત્રોમાં જોટલી મોદકતા છે તેટલી 'અરેબિયન નાઇટ્સ'માં કેળીજી કથી વાર્તાઓમાં છે?

જીવનચરિત્રોનો-તેમાં પણ જોજો જાતમહેનતથી મદાન અને ઉત્તમ બન્યા હોય એવાઓનાં ચરિત્રોનો-અભ્યાસ કરવાથી ઉત્સાદ અને ઉચ્ચ વિચારો આવી ચરિત્ર જાણે છે. કેમકે એવાં ચરિત્રો જેવી ઉત્તમતા વર્ણવે છે તેવી ઉત્તમતા ખીજાઓમાં જગાડવાનો ખાસ હેતુ અને ઉત્સાદ એવાં ચરિત્ર યોજવામાં જરૂર રહેલો હોય છે.

ઉત્તમ જીવનચરિત્ર એ એક પ્રકારનું ખાસ દર્પણ છે. અરીસા વડે પોતાના ચહેરામાં કાંઈ જણાતાંજ મનુષ્ય તેને કાઢી નાખી કાંતિ વધારવા મથે છે; તેમ ઉત્તમ ચરિત્રરૂપી સ્વચ્છ આરસી વડે પોતાના ગુણહોય જોઈ-સમજીને મનુષ્ય હોયો ઠાળવા અને ગુણો ખીસવવા જાગ્રત થાય છે. આમ ઉપદેશથી જે કામ નથી થતું તે કામ રૂઝાં જીવનચરિત્ર સહેજે પાર પાડે છે.

ઉત્તમ ચરિત્રો વાંચવાથી આપણું ચિત્તન્ય સતેજ થાય છે; આપણામાં કૌવત, દિંમત, મહત્ત્વાકાંક્ષા અને શ્રદ્ધા જાગી ઉઠી રૂઝાં અને મોટાઓનાં કામોમાં જોડાવા-ભાગીદાર થવા ઉત્તેજાઈએ છીએ. આ પ્રમાણે ઉત્તમ ચરિત્રોના સદવાસમાં આવવું એ તો તે તે ઉત્તમ આત્માઓનો અને મદાત્મા મંડળનો સદવાસ સેવવા બરાબર છે.

ઉત્તમ ચરિત્રો જાનાવી આપે છે કે, એક સામાન્ય મનુષ્ય પણ પોતાનું જીવન કેટલી દૃઢ સુધી ઉત્તમ બનાવી શકે; કેવાં ઉચ્ચ કાર્ય કરી શકે; કેવી ઉચ્ચ અસરો ફેલાવી શકે અને મદત્તા મેળવવાનો માર્ગ તો સર્વ કોઈ માટે ઉઘાડો છે.

“જે માટીના શરીરમાં સર્ગશક્તિ બિરાજતી હતી તે માટી તો પાછી ધૂળ થઈ ગઈ હોય છે અને કદાચ ત્યાર પછી યુગોના યુગો વહી ગયા હોય છે; પરંતુ એ મદાન મનુષ્યોનાં ચરિત્ર દ્વારા પ્રકાશિત થયેલાં નૈતિક અને બૌદ્ધિક સત્યો તો દરજી પણ મદત્તા અને ગૌરવના માર્ગ પર પોતાનો દિવ્ય પ્રકાસ આપ્યા કરીને ખીજા માણસોને પણ તેજ સ્વર્ગીય માર્ગે આજવાની પ્રેરણા અને ઉત્સાદ આપ્યા કરે છે.”

-એડવર્ડ એવરેટ

“કાર્યને વાવશે તો સ્વભાવ લખશે; સ્વભાવને વાવશે તો ચારિત્ર્ય લખશે; અને ચારિત્ર્ય વાવશે તો બાળ્યને લખશે.” ખોડ્મેન

સારા-માઠા પ્રસંગે જ્ઞાન-લહારી

ગરીબોને ગરીબાઇમાંથી ખેંચી કાઢવાની, દુઃખીઓનાં દુઃખ ટાળવાની, બોમ્બવાળાનો બોમ્બે બુલાવવાની અને બિમારોને તેમનું દર્દ બુલાવવાની સારા ગ્રંથોમાં જેવી શક્તિ છે તેની બીજ કયામાં નથી. પણ દેશદશા એવી છે કે વાંચી જાણે તેવા પણ ધણાખરા-ઓ સારા ગ્રંથ મેળવી શકતા નથી. માટે તેઓમાં જ્ઞાન-ચારિત્ર-વર્ધક વાચન મહત્ત્વ દેલાવવું એ પણ સમજી દાતાઓની ફરજ છે.

પોતે જ્ઞાનસિદ્ધ થઇને બીજાઓને જ્ઞાન આપવું એ તો કોઇક-ચીજ બને; પરંતુ મહાત્માઓના જ્ઞાન-ચારિત્રવર્ધક સદુપદેશો અને જીવનચરિત્રોનાં ઉમદા પુસ્તકો તો સર્વ કોઇ બીજાઓને આપી શકે.

કોઇ કોઇ ઉદારાત્મા આ રીતે પણ ધનનો કંઇક સદુપયોગ કરે છે; પરંતુ વર્તમાન દેશદશા જોતા તો આ પ્રકાર સૌ કોઇએ સારી પેઠે ચાલુ કરી તથા વધારીને ઉમદા શદ્ધિએ બનાવવો જોઇએ.

સારામાઠા પ્રસંગે બીજા અર્થ થોડો ઘટાડીને પણ સ્થૂળ બોજન સાથે માનસિક ખોરાકની પત્રાવલિરૂપ અને જ્ઞાન-ચારિત્રવર્ધક ઉમદા પુસ્તકો પ્રત્યેક મહેમાન, પાડોશી, કેડુંબી, મિત્ર, યાત્રિબંધુ, ગામ-લોકો, વિદ્યાર્થીઓ વગેરેને બેટ અપાય તો તે ગમે તેવા બાલ-મિષ્ટાન્નથી તો બહુ વધારે ઉપકારક થાય એ ખુસ્તું છે.

હજી હોય તો "અમુક પ્રસંગ અથવા વ્યક્તિના સ્મારક-નિમિત્ત અમુક તત્ત્વથી બેટ" કે એવું કંઇ મુખપૃષ્ઠ પર છપાવીને, રખરસટાંપથી છાપીને કિંવા દાથે લખીને આપી શકાય, કે જેથી જનસેવા થવા સાથે તે તે પ્રસંગ અને વ્યક્તિના સ્મારકનો દેવ પણ પાર પડે.

માટે આ સંસ્થાનાં અને બીજાં હીક લાગે તે તે ખાસ ઉપ-કારક પુસ્તકો પોતાને ત્યાં આવના નાનામોટા પ્રસંગે વહેંચીને ધન-ના સદુપયોગ સાથે જ્ઞાનચારિત્ર જેવી ઉત્તમ વસ્તુના પ્રચારનું શ્રેય દરેક સમજીને મેળવવું ઘટે છે.

છટથી અર્થ કરવા હજીનાર સમજન મારે તો કોઇ ઉપ-કારક પુસ્તકની ખામ આગતિ છપાવીને પણ લદાગી કરી શકે અને મુખ્ય અર્થ દરેક દોષ તો ઉત્તમ પુસ્તકની મધ્યશક્ય પ્રતે ખરીદીને વહેંચી શકે. વધુ જનનાં મારાં પુસ્તકો લીધાં દોષ ને બેટ કેનાર તેમણી મનમનનું પુસ્તક લઈ શકે. પાંચ-દસ રૂપિયા અર્થે દોષ તો ૨૫-૫૦ નાના પુસ્તકો અથવા નાની દસ્તર-પાંચ પુસ્તકો તો વડે વહેંચી શકાય. અને એકદમ રૂપિયો અર્થે તો તે પણ અમુક-કે ચિખામખોના સો-બનો દસ્તપત્ર વહેંચી શકે. પુસ્તક જેની પાંચ ન દોષ તેને વાંચવા આપવું, વાંચી નહિ તેને વાંચી સંજગતવતું એ પણ અમલની જાનસંજગતી

વિવિધ ગ્રંથમાલ્લાનો સં૦ ૧૧૮૭-૮૮ નો પૃષ્ઠમેલ

અંક	ગ્રંથનું નામ	મૂલ્ય	પૃષ્ઠ
૨૪૧ થી ૪૪	શુભસંમદ-ભાગ ૭ મો	૧૧	૬૩૬
૨૪૫ થી ૪૬	મુખીજીવનનાં સાધન	૦૧૧૪	૩૧૨
૨૪૭ થી ૫૦	વૈદક સંબંધી વિચારો	૦૧૧૧	૭૮૦
		{ અર્ધી મૂલ્યે માર્ગવ્યય	૦૧૧ ૮૧૪
૨૫૧ થી ૫૨	સામાજિક દુઃખી વાર્તાઓ		
ગ્રંથ ત્રીજો-ભાગ ૮ મો		૧૧	૪૬૨

કુલ પૃ ૨૨૨૦)

૧૫૦૦ થી ૧૬૦૦ પૃષ્ઠનું વાર્ષિક ધોરણે બેતાં ત્રણ પુસ્તક બસ થાત; છતાં ઉપર મુજબ થવાનું કારણ માત્ર ઇષ્ટેચ્છાજ છે.

કાયા પૂંદાના યોગજ માદક હોવાથી એ વર્ગ બંધ કરીને આ તેમજ આની આગલું પુસ્તક તે માદકને પણ પાકા પૂંદાનુંજ મોકલાયું છે. અને દરેકી એ બંધુઓને પણ વાર્ષિક રૂ ૫) આપવાના છે.

આ ગ્રંથનું શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૭૨	૭	મદારાદ્રનો	મદારાદ્રનો
૮૪	૨૩	નિયમાનુમાર	નિયમાનુસાર
૯૦	૩૪	કોટે	કોટે
૯૧	૧૧	સાક્ષસ	સાક્ષસ
૧૨૫	૨૬	રાગ	રાગજો
૧૨૬	૧૫	આવી.	આવી-
૧૪૨	૧૭	કર	કર
૧૫૭	૧૪	સાખ !	સખિ !
૧૬૭	૮	ધ્રુજતી	ધ્રુજતી
૧૭૩	૧૫	છે ?	છે ?
૨૦૫	૩૨-૩૩	વિદ્યાર્થીઓને	વિદ્યાર્થીઓને
૨૧૪	૩૪	સનજ	સનુજ
૨૬૧	૬	માનવમનિના	માનવમનિના
૨૭૦	૨૩	દ૦	૧૦
૨૭૧	૨૮	દાંધ	દાંધ
૨૦૧	૨૫	નિમેષ	નિમેષ
૨૦૬	૨૨	ધ્રુજે	ધ્રુજે

અનુક્રમણિકા

ક્રમાંક	વાર્તાનું નામ	પૃથાંક
૧	રાજકુમાર ચંદ્રનો સ્વાર્થત્યાગ ...	૧
૨	અનાથોની ધૃદ ...	૧૨
૩	અદૃશ ન્યાય ...	૨૦
૪	પૈસાનો મદ ...	૨૭
૫	ગરીબી નથી ત્યાં- ...	૩૮
૬	કપૂતની મા ...	૪૩
૭	આપણા આર્થ જેડૂતની ખાસિયન ...	૪૮
૮	પ્રાદેસરતું પરિવર્તન ...	૫૧
૯	કામદારજીવનની કરુણ કથા ...	૬૧
૧૦	વંકાજીભાઈનું સરામણું ...	૬૫
૧૧	શિવાજીનું અશુભિન્દુ... ...	૭૧
૧૨	પાનવાળાનો પરાંપકાર ...	૭૮
૧૩	દાસની પોલી પ્રતિજ્ઞાનું પોકળ ...	૮૪
૧૪	ગોદને શબ્દ- ...	૮૮
૧૫	એક ગુલામ ઓછો થયો. ...	૯૨
૧૬	નવું રેલવે સ્ટેશન ...	૯૭
૧૭	ભોગ-એક સાત ઘટના ઉપરથી... ...	૧૦૫
૧૮	કમળા અને શારદા ...	૧૦૮
૧૯	વાત્સલ્ય કરતાં કર્તવ્ય એક-એક પત્ર ...	૧૧૨
૨૦	મારા વિશ્વાસે ! ...	૧૧૮
૨૧	દિલખર દિલ... ...	૧૨૧
૨૨	ગરીબ ગોપાળની મજૂરી ...	૧૨૨
૨૩	અલીદુલેન ...	૧૨૩
૨૪	ન્યાય ...	૧૨૪
૨૫	દારિદ્ર્યનાં ફુગ ...	૧૨૫
૨૬	સમાજના પાપે ...	૧૨૬
૨૭	રમરણ-કુંજ ...	૧૨૭
૨૮	નવો દોગદાર ...	૧૨૮
૨૯	સત્યનો સુરો બચવાન ...	૧૨૯
૩૦	કાગળની સંધે કુરળી કરનારો આગળ ...	૧૩૦

ક્રમાંક	વાર્તાનું નામ	પૃષ્ઠાંક
૨૧	મીકુ દવાલદાર	૧૮૨
૨૨	માંધાતા	૧૮૯
૨૩	બદુમર	૧૯૬
૨૪	રસ્તા વચ્ચે પડેલો પથ્થર	૨૦૨
૨૫	સરસ્વતી માનો મદંત	૨૦૪
૨૬	દ્રવ્યના સંતાપ	૨૧૦
૨૭	દેવાળદે ગોદેલ	૨૧૫
૨૮	ચિનાઇ મંદિર	૨૧૮
૨૯	આગિયાની ચમક	૨૨૨
૪૦	સ્વાતંત્ર્યના મૂલ્ય	૨૩૩
૪૧	કમલાકર	૨૩૭
૪૨	દડનાલ	૨૪૪
૪૩	જુઝાતો આશાદીપ	૨૪૯
૪૪	વેદનો ત્રાસ	૨૫૫
૪૫	પીડત અને પાદરી	૨૬૧
૪૬	જમાનાની જડીશુદ્ધી	૨૬૫
૪૭	પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કે વીર નિર્દલન ?	૨૭૧
૪૮	ધોળી આઈ... ..	૨૭૫
૪૯	કૃષ્ણનામાં કચરાતી ગૃહલક્ષ્મીઓ	૨૮૫
૫૦	રાષ્ટ્રીય ધ્વજ મારે	૨૯૧
૫૧	લોદીની ઇમારત	૨૯૬
૫૨	ગુન છુપાવેન	૩૦૭
૫૩	પ્રગ-સત્વશોષક સમાજ	૩૧૨
૫૪	હું સંન્યાસી કેમ થયો ?	૩૧૫
૫૫	કુરુખાનીની કથા	૩૨૭
૫૬	પાદકવાદીનો બાણ	૩૩૪
૫૭	આદીવાળો સાદગરદો	૩૩૯
૫૮	ધનદાસ	૩૫૦
૫૯	જગના છુપાઈ જાયો !	૩૫૬
૬૦	માંડી	૩૬૩
૬૧	વીર કાચુનો જંતરડો	૩૬૬
૬૨	આદીપર પડાયો	૩૭૩
૬૩	વીરતમાઓનો 'નરમેધ યજ્ઞ'	૩૭૭
૬૪	સાપિત દીરા	૩૮૪

ક્રમાંક	વાર્તાનું નામ				પૃષ્ઠાંક
૬૫	અન્હેગાર કોણું ?	...	...	...	૪૯૪
૬૬	સિંહલુની છાતી	...	...	...	૪૦૯
૬૭	ધર્મની અંતિમ પરીક્ષા	...	...	...	૪૧૧
૬૮	એક શ્રેષ્ઠ કમચોગીની કથા	...	...	...	૪૧૬
૬૯	સાચા માણની પરખ...	...	...	...	૪૨૨
૭૦	મહત્તાનાં માપ	...	...	...	૪૨૪
૭૧	રે હિન્દુ સંસાર ! ચેત ! ચેત !!	...	...	...	૪૨૮
૭૨	કુલીનતાનો કાળો નાંગ	...	...	...	૪૩૦
૭૩	દીનખંધુ	...	...	...	૪૩૭
૭૪	ક્ષુધાર્તો જગ્યા ત્યારે	...	...	...	૪૪૪
૭૫	ગરીબની સૃષ્ટિ	...	...	...	૪૪૯
૭૬	જન્મભાઈમીનો જુગાર...	...	...	...	૪૫૫
૭૭	જૂનકાળની એક વાત	...	...	...	૪૬૦
૭૮	કાળા મા ને મધામાધ	...	...	...	૪૬૫
૭૯	આંખ ઉધરી	...	...	...	૪૬૮
૮૦	ભારત માતાનો પોકાર	...	...	...	૪૭૨

સામાજિક ટુંકી વાર્તાઓ

ગ્રંથ ત્રીજો

૧-રાજકુમાર ચંદ્રનો સ્વાર્થત્યાગ

(લેખક:-શ્રી. રતિપતિરામ હલમરામ પંડ્યા, બી. એ.)

મેવાડ એટલે રાજસ્થાનનો રાજાગામણો પ્રદેશ, અને ચિતોડ એટલે મેવાડની રાજધાનીનો દુર્ધર્ષ દુર્ગ. રજપૂત રમણીઓનાં પંખાં સેવેલા વીરકેસરીઓ આ પ્રદેશમાં જન્મ્યા હતા, અને લોકોની હાડો ઉતારી દેવા રમ્યા હતા.

રજપૂતોનો ઔવિચયક સિદ્ધાન્ત કાંઈક અસાધારણ હતો. ઔની પવિત્રતા ખાતર તેમણે રાજ્યો તજ્યાં, બાળકો તથા પ્રાણુ-પ્યારી મુંદરીઓનો સંદાર કર્યો, ને હેવટે પોતાની પણ આંતુનિ આપી. આવા ઉચ્ચ ભાવનાશાળી રજપૂતોની રમણીઓ પણ ઉચ્ચ-શિક્ષાપીજ હતી. આગરની રક્ષા કરવાનો પ્રસંગ આવતાં તેમણે દેવના મોહમાં નદિ ફસાતાં, ભોગ અને લાલસાઓનો ત્યાગ કરવામાં પાકું વાગા જોયું નથી. પ્રાણપાંચ એ તેમનો ઉદ્ધાસ હતો; કીર્તિ વધારવી, એ એમનો લોભ હતો અને આગર સાચવવી, એ તેમના ઇવનનો મંત્ર હતો.

આનાં પ્રતાપી રજપૂત યુગ્મોના ચિતોડ નગરમાં મદારાજા લાક્ષ કરીને એક રજપૂત રાજા હ. સ. ૧૩૮૩માં રાજવાસને વિરાજ્યા. પદ્મિનીના રૂપમાં અંધ જનેતા મુસલમાન રાજા અલ્લાઉદ્દીનના કોપા-મિથી ચિતોડ રમણાવત્ત ઉજાડ થઈ ગયું હતું. તે ચિતોડની પ્રાચીન જનદોળલાલી મદારાજા લાક્ષના સમયમાં પુનઃ પ્રાપ્ત થઈ.

રાજા લાક્ષ અનેક સંતાનોના પિતા હતા. તેમનો મોટો પુત્ર ચંદ્ર હતો. રાજસ્થાનમાં જાપ કરતાં દીકરો સવાયો ચવાનાં ધણું હતો. મગી આવે છે. કુમાર ચંદ્ર પણ રાજા લાક્ષના કરતાં સવાયો

હતો. તેની મનોદર કાંતિ, તેનો સુદૃઢ બાંધો, ને તેની મી વાણીથી તેના નામની મયાર્થતા સિદ્ધ થતી હતી.

મહારાણા લાક્ષ્મી વૃદ્ધાવસ્થામાં પ્રવેશ કરી ચૂક્યા છે. તેમણે ધ્યાન તથા ચિંતા હવે અંદર રાજ્યાભિષેક કરવામાં જ છે. ક્યારે અંદર રાજ્યાસને બેસે, ને હું નિવૃત્ત થાઉં, એવો બાવ રાણા લાક્ષ્મીને થયો. પાટવી કુમાર રામનો રાજ્યાભિષેક કરવા પહેલાં તો મહારાજા દશરથે પ્રાણ ત્યાજ્યા હતા તે ઇતિહાસનો ધટના મેવાડના રાજ્યમાં પુનરપિ જુદાજ રવરૂપે દર્શન દેશે તેની મહારાણા લાક્ષ્મીને ખબર નહોતી. વિધિની અટપટી કળાના બિનઅનુભવી રાણા લાક્ષ્મી સંસાર સરળ સમજતા હતા.

એક દિવસ દરબાર ભરાયો છે. મોટા મોટા સામંતો પોતપોતાને સ્થાને આવીને બેઠા છે. રાજ્યના મહારવનાં કામોનો મહારાણા લાક્ષ્મી વિચાર કરે છે, એટલામાં દારપાળે આવી ખબર આપ્યા કે "મહારાજા! મારવાડના રાજા રણમલ્લનો દૂત આપને મળવા માગે છે."

રાણાએ દૂતનો સત્કાર કર્યો, ને કામકાજ પૂરું થતાં સભા બંધ કરી. સભાજનો વીખરાઈ ગયા પછી રાણાએ રણમલ્લના કુશળ સમાચાર પૂછ્યા, એટલે દૂત બોલ્યો: "મહારાજા! રાજાએ આ શ્રીફળ મોકલ્યું છે ને પોતાની પુત્રીનો અત્રે વિવાહ કરવા હચકે છે." રાણો જરા મસ્કરો હતો. તે દુરત બોલી ઉઠ્યો: "અરે બાઈ! આ ઘોણા દાદી થઈ હવે વિવાહ કેવા?"

"હાં...હાં...મહારાજા!" દૂત વચગાજ બોલી ઉઠ્યો.

"શું ત્યારે આ શ્રીફળ અમારે માટે નથી?" રાણાએ પૂછ્યું. દૂતે ખુલાસો કર્યો: "મહારાજા! આ શ્રીફળ મારવાડેશ્વરે આપના જેઠા કુમાર અંદરે માટે મોકલાવેલું છે."

સભા બંધખાત થઈ ત્યારે અંદર પશુ પિતાની પાછળ પાછળ આવીને ત્યાં આગળ ઉભો રહ્યો હતો. તેણે પિતા તથા દૂતની વચ્ચે થતી વાત સાંભળી હતી. જે કન્યાને પિતાએ પોતાને વારસે માગી લીધી તે કન્યાને માના તરીકે જ મણવી જોઈએ, એવો વિચાર અંદરે આવ્યો. જ્યારે પિતાએ શ્રીફળ સ્વીકારવા ત્રિપે અંદરે કહ્યું, ત્યારે કુમાર બોલ્યો: "પિતાજી! હું જ. કન્યાનો સ્વીકાર કરી પશુ કરીશ નહિ. રણમલ્લકુનિપાત્ર પાણિયદળ આપજ કરો, ને એમને મારાં અપરમાતા તરીકે સ્થાપો."

"કુમાર, કુમાર" તું આ શું બોલે છે? રણમલ્લે તારે માટેજ આ શ્રીફળ મોકલાવેલું છે. જે તું એનો સ્વીકાર નહિ કરે તે

રણમદ્ધ જેવો રાજા અપમાન માની વેર ઉઠ્યું કરશે. માટે તું આ શ્રીફળનો સ્વીકાર કર." રાજાએ કુમારને સમન્નવનાં કહ્યું.

“નાદ નદિ પિનાછ !” કુમાર બોલી ઉઠ્યો: “મારાથી આ શ્રીફળનો સ્વીકાર નજ થાય. આપે મનથી આ કન્યાની સાથે પરણવાનો વિચાર કર્યો ને તે વિચાર આપે વાણીદારા વ્યક્ત કર્યો. દવે મારાથી આ કન્યાનો સ્વીકાર કદાપિ થઇ શકે નદિ. આપ એ કન્યાને વરો, ને રણમદ્ધને સ્વમુર તરીકે સ્વીકારો.”

“ચંદ્ર ! તું મને જદાવસ્થામાં પરણવાનું કહે છે, તે યોગ્ય છે ? ભાઈ ! પરણવા લાયક તો તું છે; માટે રણમદ્ધને અપમાન ન લાગે, મારવાડ ને મેવાડ વચ્ચે સંધિ ચાલુ રહે, અને જે ઉત્તમ રજપૂત કુળ સંબંધમાં આવે એટલા માટે તું આ કન્યાનો સ્વીકાર કર.”

“પિનાછ ! ઝાઝું શું કહું ? આ કન્યા તો મારી માતાને રથાને છે” આમ કહી કુમાર જમિ તરફ જોઇ જ રહ્યો !!

મદારાજાને કુમારનું વર્નન જરા પણ અચ્ચું નદિ. રણમદ્ધનું અપમાન થાય ને બન્ને દેશ વચ્ચે વિમદ્ધ ઉભો થાય, એ બીકથી તેમને ચિંતા થવા લાગી. જદાવસ્થામાં સર્વ સાંસારિક કાર્યોથી નિવૃત્ત થવાની પોતાની તીવ્ર ઇચ્છામાં પોતાનો પુત્ર જ અંતરાયરૂપ થવાથી તેમને ધણો દોષ ચડ્યો. ગમે તે થાય, પણ શ્રીફળ તો પાછું ટેલાપજ નદિ, તેથી તે ચંદ્રને કહેવા લાગ્યા:—“કુમાર ! દંડ જવા દે, કહ્યું માની જા, તેં દણુ સુધી મારું કહેવું માન્યું છે તો મારી આ વિનંતિ પણ સ્વીકાર નદિ માને તો તારે પસ્તાવું પડશે.”

“મદારાજા !” મસ્તક નમાવીને કુમાર બોલ્યો “મને કથાનો ભોજ દે મોદ નથી. આપની આ વિનંતિ હું કદી પણ સ્વીકારી શકીશ નદિ. આપ શિક્ષા દરમ.વગેરે તે હું ખુશીથી સદન કરીશ. રજપૂતકુમાર નીનિની મર્ષાદાને કદી પણ હિંસ્રધંશે નદિ. મારા પૂર્વજોએ નીનિના સંરક્ષણ માટે પોતાના પ્રાણ અર્પણ કર્યો છે, તો હું પણ આપની શિક્ષા ખમી ને મારી નીતિનું રક્ષણ કરીશ.” આમ કહીને નીચા મુખે ચંદ્ર પિનાની સમક્ષ ઉભો રહ્યો અને પિતા ધી શિક્ષા કરે છે, તે જાણવાને આગુર થયો.

દહીઝા કુમારને દવે રાજાએ શિક્ષા કરવાનું યોગ્ય ધારી. કુમારને કહ્યું:—“ઉદન ! દવે તું તારા અવિનયનાં ફળ આપી લે, હું જ દવે એ કન્યાનું પાણિમદ્ધ કરીશ. કારણ કે રણમદ્ધનું અપમાન થાય તે મને પસંદ નથી. ને એના ગર્જથી પુત્ર થશે, તો રાજ્યાસન પરથી તારો અધિકાર નષ્ટ થશે. માટે ધનિયા કર દે,

એ કન્યાના પુત્રને છું રાજ્યાસને રથાપશે, ને તારો હજી ઉઠાવી લેશે.”

આવાં કઠોર વચનો સાંભળ્યા છતાં ચંદ્રના મનમાં લેશ પણ વ્યથા થઈ નહિ. નીતિના સંરક્ષણમાં પિતાએ કરેલી આ સિદ્ધાંતે તેને કશી વિસાનમાં લાગી નહિ. તેણે તો પ્રાણનો પણ ત્યાગ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. ઘરમાં રાજ્ય જવાથી નીતિનું રક્ષણ થતું હોય, તો તેનો તેને દિસાળ નહોતો. તેણે પ્રકૃષ્ટ વદને રાણાને કહ્યું—“પિતાજી! હું વાયુ, સૂર્યદેવતા તથા મારા અંતરાત્માની સાક્ષીએ પ્રતિજ્ઞા કરે છું કે, રણમંદિરદ્વિતાના પુત્રને હું રાજા તરીકે સ્વીકારીશ, અને જ્યાં સુધી એ અને એના વંશજો હશે ત્યાં સુધી હું મારો હજી આ રાજ્યગાદી ઉપરથી ઉઠાવું છું.” આમ કહી કુમાર ચંદ્રે મહારાણાને પગે પડી પ્રણામ કર્યો. મહાનુભાવ પુત્રની આવી ઉદારતા જોઈ મહારાણા લાક્ષ્મીની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. તેમણે પુત્રને ઉઠાડી ખાતી સરસો ચાખ્યો. અંતે રાણા લાક્ષ્મી રણમંદિરની પુત્રી સાથે લગ્ન કર્યો.

કાળની ગતિ વિચિત્ર છે. વિધાતાએ કુમાર ચંદ્રને માટે રાજ્ય નિર્માણ કર્યું જ નહોતું. તેર વર્ષની કન્યા સાથે બાવન વર્ષના રાણાએ લગ્ન કરવા છતાં વિધાતાના વિધાનથી કન્યાને ગલ રહ્યો, ને કાળે કરીને પુત્રનોજ જન્મ થયો. મહાનુભાવ ચંદ્રને આ સમાચાર થી લેશ પણ વ્યથા થઈ નહિ. ઉઘટો તે પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવાને વધારે ઉત્સુક જણાવા લાગ્યો. રણમંદિરની પુત્રીને જો પુત્ર ઉત્પન્ન થયો, તેનું નામ મુકુલ રાખવામાં આવ્યું.

મુકુલ પાંચ વર્ષનો થયો ત્યારે મુસલમાનોએ હિંદુઓના પુણ્યક્ષેત્ર ગયાજી ઉપર આક્રમણ કર્યોના સમાચાર રાણા લાક્ષ્મીને મળ્યા. મુસલમાનોના આક્રમણથી ગયાજીનું રક્ષણ કરવા હિંદુ રાજાઓ કટિબદ્ધ થયા. રાણા લાક્ષ્મી પણ સૈન્ય સાથે સજ્જ થયા, પરંતુ વૃદ્ધાવસ્થા અને મુસલમાનો જેવા ભયંકર શત્રુ સાથે વિમ્બ, એ વિચારને કીધે તેમને ચિંતા થવા લાગી. તેમણે કુમાર ચંદ્રને બોલાવ્યો ને કહ્યું—“જાણ! હું આ યુદ્ધમાંથી પાછો આવીશ કે કેમ તે વિશે મને ચંદા રહે છે. જો કદાચ દૈવ પ્રતિકૂળ હોય, ને હું પાછો નજ આવું, તો મુકુલની આજીવિકાને માટે તું શો પ્રયત્ન કરશે?”

“ચિંતાનું સિંદાસન” તેજસ્વી ચંદ્રે ધીર જંબીર સ્વરે ઉત્તર આપ્યો. રાજા લાક્ષ્મીને કુમારનાં વચનોમાં વિશ્વાસ આવતો નહોતો એમ જ્યારે કુમાર ચંદ્રે જોયું, ત્યારે તેણે બધા સામંતોને ત્યાગી બે.ભાવીને પોતાનેજ હાથે મુકુલનો રાજ્યાભિષેક કર્યો, ને

“મદારાણા મુકુલનો જય” બોલાવ્યો. પછી રાજ્યાસને વિરાજેલા મુકુલની આગળ પ્રથમ ચંદ્રજી રાજસન્માન તથા આદર પ્રદર્શિત કર્યો, અને રાજાને વફાદાર રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. હવે રાજા લાક્ષના મનમાં ચંદ્રનાં વચનોમાં શ્રદ્ધા બેઠી. તેમણે કુમારને મંત્રીઓમાં સર્વોચ્ચ પદ અર્પણ કર્યું અને હવે પછી જે કોઈ સામંતને ભૂમિ વૃત્તિ પ્રદાન કરવામાં આવે તેના દાનપત્ર પર રાણાના દરતાશરની ઉપર ચંદ્રના ખડ્ગનું ચિન્હ કરવામાં આવે, એવો પ્રબંધ વિધિ-પૂર્વક કરવામાં આવ્યો. ચિતોડના રાણાએ એ પછી જે જે ભૂમિ-વૃત્તિ આપી છે, તે સૌનાં દાનપત્ર પર સાલુઆપતિના ખડ્ગનું ચિન્હન હજી પહોં દેખાય છે.

x

x

x

x

કુમાર ચંદ્રના સ્વાર્થત્યાગની વાતો ચિતોડમાં—અરે આખા મેવાડ અને રાજસ્થાનમાં—દેર ઠેર યત્ર લાગી. સૌ કોઈ આ સ્વાર્થ-ત્યાગી વીર તરફ માન ને મમતાની દૃષ્ટિથી જોવા લાગ્યા. રાણા મુકુલના તથા સમગ્ર મેવાડના કલ્યાણ માટે ચંદ્ર ધણે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. મુકુલની માતા યુવાવસ્થામાં હતી. મુકુલ હજી બાળક હતો. તેવા સમયમાં કુમાર ચંદ્રે વીરતા, દક્ષતા અને સહનશીલ-તાથી મેવાડનું રાજ્ય ચલાવ્યું હતું. મુકુલની યુવાન માતા એક વાર ચંદ્રના પ્રભાવ અને ખીલતી યુવાવસ્થાથી મોહાંધ થઈ હતી. પોતે જેની પત્ની થવા સરજાઈ હતી તેના તરફ હવે પ્રેમ રાખવો ઉચિત નથી, એમ તેને વિચાર આવ્યો; પણ એ સામે હૃદયે બળવો ઉઠાવ્યો. ચંદ્ર વધારે તીવ્ર કસોટીમાંથી પસાર થાય એવી વિધિની ઘટના હતી.

એક દિવસ સાપંકળ થઈ ગયો હતો. વસંત ઋતુનો આદ્ભાદ-જનક પવન મંદ મંદ વાતો હતો. કોકિલના ટડુકા હૃદયને હચ-મચાવી નાખતા હતા. ચંદ્ર પ્રાસાદની અમાથી ઉપર ઉંડા વિચાર-માં પડી આંટા મારી રહ્યો હતો. તે સમયે એક દાસીએ આવી કુમારને પ્રણામ કર્યો અને કહેવા લાગી: “કુમાર! રાજમાતા આપને મળવા ઇચ્છે છે.”

રાજમાતાનું નામ સાંભળતાંજ કુમાર ચંદ્ર વિચારમાંથી ચમક્યો. તેણે માતાને આવવાની રજા આપી. થોડીજ વારમાં સ્વેન વસ્ત્રમાં તપેલા સુવર્ણ જેવા દેહનાળાં રાજમાતા કુમાર પાસે આવ્યાં, તેમનું દિલ અત્યારે તેમના હાથમાં નહોતું. તેમનો કંઈ અત્યારે રંધાઈ જતો હતો. મસ્તક બમી જતું હતું, તાવ આવ્યો હોય તેમ તેમનું આખું શરીર તપી ઉઠતું હતું. તેમના શરીરનો કંપ સ્પષ્ટ જણાતો.

દતો. માતાની આવી બાલરિયતિ તો કુમાર તરત જાણી ગયા, પણ તેમને રાજમાતાનું હૃદય દલુ સમજાયું નહોતું. સદા સરળ રિયતિ ચંદ્રને ક્યાં ખગર દતી કે કુનિયા જોટલી બદાર દેખાય છે, તેથી વધારે અંદર હોય છે.

“વધારો માતાશુ!” મધુર કંઠે માતાને આવકાર અર્પણ ચંદ્રે બોલ્યો.

“કુમાર! હું એકે કામ માટે આવી છું.” રાણી વધારે બોલી શકી નહિ.

“બોલો, બોલો, શી આગ છે? તમારી આગા થતાંજ મને ચોતાનું મસ્તકે અર્પણ કરવા તૈયાર છે. પણ માતાશુ! આજ તમે આમ અસ્વસ્થ કેમ જણાવો છો? રાજવૈષ્ણને બોલાવો ને?”

“કુમાર! રાજવૈષ્ણનું શું કામ છે? મારા સરીરમાં અસ્વસ્થતા છે પણ તેને દૂર કરવાને રાજવૈષ્ણો નકામા છે. અને ખરા વૈષ્ણ તો તમેજ છો.”

“હું કેવી રીતે?” કથુંન સમજાયાથી કુમાર ચંદ્રે બોલી ઉઠ્યો.

“કુમાર! મને શંકા રહે છે કે તમે હવે મારું કહ્યું કરશો કે નહિ? પ્રતિજ્ઞા કરો તો કહું. વાત ખાનગી રહે ને કાર્ય પાર પાડો એવી પ્રતિજ્ઞા કરો તોજ મારાથી મનનો અભિપ્રાય કહેવાય.” રાજમાતા અતે ધીમેથી બોલી.

કુમાર ચંદ્રે દલુએ કથુંન સમજ્યો નહોતો. તેણે ધાયું કે રાજમાતા કેઈ રાજ્ય છુતાવવા માગે છે, અથવા રાજ્યમાં કાંઈ સુધારા-વધારા કરાવવા ઇચ્છે છે, અથવા મુકુલને માટે કરી માગણી કરે છે. આ સિવાય બીજો એકે અપ્રદિત વિચાર ચંદ્રને આવ્યો નહિ. જેમ તેના વિચાર સાદા ને સીધા દતો, તેમ તેણે પ્રતિજ્ઞા પણ સાદી ને સીધી રીતે આપી દીધી. કેટલીના વચનપાશમાં બંધાએલા હસરથની પેઠે કુમાર ચંદ્રે રાજમાતાના વચનમાં ફસાયો.

હવે રાજમાતા આવેશમાં ઉન્મત્ત થઈ કહેવા લાગી: “કુમાર! વદાસા કુમાર! પ્રિય ચંદ્ર! તમે જાણો છો કે પ્રથમ હું તમારે માટે જ સરભઈ દતી. મારું શીકણ તમારેજ માટે હતું પરંતુ વિધિએ બીજુંજ નિર્માણ કયું. તમારી સાથે રહીને હું કેવાં કેવાં સુખ બોમરી રહ્યું, તેની કંપના મનમાં મારું દેયું કંપી ઉઠે છે. કુમાર! મારી આ રિયતિ સુધારથી હવે તમારા દાશમાં છે. મારું જીવન, મને આશને આવેલું વૈવધ્ય અને તમારી પ્રતિજ્ઞા, એનો વિચાર કરીને હવે તમને કોઈ લાગે તે પ્રમણે કરો.”

રાજમાતાએ જેમ તેમ કરીને કહેવાનું કહી નાખ્યું. તેમના મુખ ઉપર ચરમના શેરડા તો પડ્યા, પરંતુ કામાવેશની પ્રગળા આગળ તેમનું દિલ વશ રહ્યું નહોતું.

રાજમાતાનાં વચનો કુમારને સ્વપ્ન સમાન લાગવા માંડ્યાં. તેને એક વાર તો એમ પણ લાગ્યું, કે રાજમાતા ગાંડાં થયાં છે. પરંતુ જેમ જેમ તેણે તેમનાં વાક્યોનો વિચાર કરવા માંડ્યો તેમ તેમ તેને લાગ્યું કે, રાજમાતાનું દિલ ખદસાયું છે. આ સત્ય સમજતાંજ ચંદ્રને શરીરે કંપ થયો. ચિતોડના પવિત્ર રાજવાસનનાં રાજમાતાના દિલમાં આવેલ અપવિત્ર વિકાર ક્યાંથી, એ વિચાર આવતાંજ ચંદ્રના દિલમાં ડોપ વ્યાપ્યો. પરંતુ રાજમાતાની સ્થિતિનો વિચાર કરીને તેણે પોતાના કોપને ચાન્ત પાડ્યો. ચંદ્ર ધીમેથી છતાં દૃઢતાથી માતાને કહેવા લાગ્યો કે “માતા! માતા! હું તમારી સ્થિતિ સમજું છું; પરંતુ તમે પણ મારી સ્થિતિ સમજે એમ હું હૃદય છું. મારી પ્રતિજ્ઞાનો દુરુપયોગ ન કરશો. ઈશ્વર આપણને જે સ્થિતિમાં મૂકે તે સ્થિતિમાં સંતોષ માની પવિત્ર જીવન ગાળવું, એ આપણી ફરજ છે. માતા! ચિતોડનું સિંહાસન પવિત્ર છે; એને કલંકિત કરવાની છુદ્દિ જવા દો. માણસમાત્ર બૂલને પાત્ર હોવાથી તમારી આ બૂલ હું વિસરી જઈશ. માતા! તમે પણ આ પ્રસંગને બૂલી જાઓ અને વિધિની ઘટનાને નભાવી દ્યો.

“ચંદ્ર! તમારાં બોધવચનો અમિમાં ઘીની આકૃતિ સમાન છે. તમને મારી સ્થિતિનો ખ્યાલ ક્યાંથી આવે? હું એકનિશ્ચયી છું, મેં પૂરો વિચાર કરી લીધો છે. તમારે મારી સાથે સંબંધમાં નોડાવુંજ પડશે.” રાજમાતાએ સખત આચારના રૂપમાં કુમારને કહ્યું.

હવે કુમાર ચંદ્રનો દબાવેલો ક્રોધ ઉઠી જાયો; છતાં સંયમ-પૂર્વક તે બોલ્યો: “માતા! જેણે માત્ર પિતાની વાણી ખાતર તમારો સ્વીકાર નથી કર્યો, તે ચંદ્ર હવે તમને-મારા પિતાનાં પત્નીને-તો કેવળ માતાનાજ ભાવથી જોશે. મારી પાસેથી બીજી કશી આશા રાખશો નહિ. હું તમારો આશંકિત પુત્રજ થઈને રહ્યો છું અને રહીશ. તમારું વૈધવ્ય એ તમારા પૂર્વના કોઈ પાપના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ છે, માટે એ વિષે મનમાં ઘૂણા રાખશો નહિ. વૈધવ્યધર્મ ખરોબર પાળી જીવન પવિત્ર જનાવી તમારો આવતો ભવ સુધારો. હું મારી આજની પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવા સમર્થ નથી. આ ચંદ્ર અતીતિનો માર્ગ કહી પણ નહિ સ્વીકારે.”

કામાજી ઓઘોડમિજાયેલ-રાણીનો કામ ન સંતોષાયો, એટલે

તે ક્રોધવશ થઈ કુમારને કહેવા લાગી: “ચંદ્ર ! તમે એક વાર મને કહેવું કરો; નહિ તો તમારે ભાવંકર પરિણામ ભોગવવું પડશે અને પછી પરનાશો. માટે તમે મારું કહેવું સ્વીકારો. આપણે બન્ને મેવાડનાં રાજ્યકર્તા થઈશું; માટે લક્ષ્મી આંત્રણ કરવા આવે છે તો તેનો તિરસ્કાર ન કરો.”

ચંદ્ર દુરતજ ગોલી હાથે: “બસ કરો માતા ! હું હુંખથી ડરી જવાનો નથી. નીતિનું પાલન કરતાં જીવ પશુ જતો કરવા તૈયાર છું. અને અનીતિથી રાજસુખ મળે તોપણ તે મારે નરકસમાન છે. જે રાજસુખની લાલસા હોત, તો મેં રાણા મુકુલને રાજગાદી આપીજ ન હોત. માતા ! હજી કહ્યું છું કે, તમારી હઠ જવા દો. ખોટા મમતથી તમને ધણું તુકસાન થશે તેનો વિચાર કરજો. મને સુખદુઃખની પરવા નથી.”

સાણુસામાં સપડાયેલો સાપ કુદાડો મારી છટકી જાય, તેમ રાજમાતા ક્રોધ કરી કુમાર પાસેથી જતાં રહ્યાં. રાજમાતા ગયાં એટલે જાણે વીજળી પડી હોય તેમ કુમારને દુઃખ થવા લાગ્યું; ચારે પાસ અધકાર જણાયો અને નરમ થઈજમ્મ આસન ઉપર ઢળી પડ્યો !

પાપમાં પ્રવૃત્ત થયેલો મનુષ્ય પાપની નીસરણીનું એક એક પગથિયું જાણે અગ્નિજીવ અદતોજ જાય છે. એક પાપમાંથી બીજા પાપમાં તે ધમડાયેજ જાય છે. મુકુલની માતાને પણ તેમજ થયું. પ્રથમ તેના પાપી મનમાં ચંદ્રને વશ કરવાનો વિચાર સૂઝ્યો. ચંદ્ર વશ ન થયો ત્યારે હવે ચંદ્રનો કંટક દૂર કરવાના અનેક પ્રયત્ન રચવાનો વિચાર કર્યો. પિતાના વચન ખાતર જેણે રાજગાદીનો અને મુકુમાર લક્ષ્મીનો ત્યાગ કર્યો હતો, જે ચંદ્રની ખ્યાતિ મેવાડમાં ઘેર ઘેર ગવાતી હતી, જે ચંદ્રને ‘મેવાડનો બીજમ’ કહીને પણ ધણી સંબોધતા હતા; એવા ચંદ્રના કીર્તિસૂક્ષ્મના તેજથી રાજમાતાની આંખમાં આંજવાનાં નીર ઉભરાયાં. તેણે ચંદ્રના કીર્તિસૂક્ષ્મને લાંબી દેવાને ધૂળના ઝોરેઝોર ઉરાડવા, પરંતુ ‘કપટ તેનું અપટ’ એ ન્યાયે તે ધૂળ આખરે રાજમાતાનીજ આંખમાં પડી !

રાણા લાલ મુદમાં ગયા પછી તેમના દયા સમાચાર મળ્યા નહિ. તેથી મેવાડ તાજાનાં કેટલાંક રાજ્યો જાળકરાજ્ય મુકુલની સર્વોપરિ સત્તા સ્વીકારનાં નહોતાં. રાજકુમાર ચંદ્રે મદાન સેના લઈ સર્વ ખંડીઆ રાજ્યોની પાસે મેવાડનું સર્વોપરિપત્ત્વ સ્વીકારાવ્યું. એટલુંજ નહિ પણ યુગ્મદાન અને દક્ષિણના પ્રદેશ ઉપર ચડાઈ કરીને કેટલાંક રાજ્ય મેવાડના રાજ્યમાં જોડી દીધાં. આમ કુમાર ચંદ્ર

રાણા મુકુલના રાજ્યનો વિસ્તાર વધારવાનો નિઃસ્વાર્થપણે પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. આવા નિઃસ્વાર્થી અને રાજભક્ત ચંદ્રની કાર્તિને કથંક લગાડવું, એ કાંઈ સહેલું કામ નહોતું.

ધીમે ધીમે રાજમાતાએ પોતાની દારીઓ દ્વારા એવા સમાચાર ફેલાવ્યા કે, કુમાર ચંદ્ર રાજ્યત્રોળી અને સત્તાત્રોળી ધનો જન્ય છે. પિતા પાસે કરેલી પ્રતિજ્ઞાથી હવે તે પરનાથ છે, ને પાછું મેવાડનું રાજ્ય હાથ કરવા ઇચ્છે છે. નીચ વૃત્તિની રાજમાતા પોતાની સાથે ચંદ્ર સંબંધ કરવા ઇચ્છે છે, એવી જૂઠી વાત પણ ફેલાવનાં શરૂ માંડ નહિ. પ્રથમ તો લોકો રાજમાતાની આવી વાતોને દસવા લાગ્યા; પરંતુ સમય જતો ગયો તેમ તેમ કુમાર ચંદ્રનાં કામોમાં લોકો શંકા રાખવા લાગ્યા. કેટલાક લુચ્ચા, દંબી ને ચઢ લોકોને રાજમાતાએ ધનથી લોભાવીને તેઓ દ્વારા ચંદ્રના દુષ્ટ ભાવની વાત ફેલાવવા માંડી. આ સર્વ વાતો ધીમે ધીમે ચંદ્રના કાન ઉપર આવવા માંડી. પોતાના નાના બંધુના કલ્યાણ માટેજ આત્માર સુધી તેણે પ્રયાસો કર્યા હતા, પણ તેનું ફળ કેવળ આત્મ વિશ્વમયજ આવેલું જોઈ હવે તેને રાજભક્તિમાં શ્રદ્ધા રહી નહિ.

યુદ્ધમાં તરવારના ધાથી જે દુઃખ ચંદ્રને નહોતું થયું, તેથી સોમણું દુઃખ રાજમાતાની કૃતદંતતાથી તેને થયું. હવે તેણે ચિંતોડનો ત્યાગ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તે એકદમ રાજમાતા પાસે આવ્યો ને બોલ્યોઃ—“માતા ! મને વગોવવાના તમારા પ્રયાસો મારી જાણમાં આવ્યા છે. મને રાજ્યની અજિજ્ઞાપા હોત, તો તમે આત્માર રાજમાતાજ થઈ શક્યાં હોત નહિ. હશે, તમારા આવા વર્તનથી મને તો કંઈ દાનિ થવાની નથી. પરંતુ મારે હવે ચિંતોડ છોડવું પડે છે, તેનું મને દુઃખ થાય છે. હવે રાજ્યનો પ્રજાંધ તમારા હાથમાં સેજો, રાણા મુકુલનું રક્ષણ કરજો અને ચિંતોડને શોભે તેવા રાજ્યકારકાર ર કરતાં શીખવજો.” આમ કહીને તરતજ કુમાર ચંદ્ર તેજદાર અશ્વ ઉપર ચેરી ચિંતોડની સરદદ ઓળંગી મારવાડ તરફ ચાલ્યો ગયો !!

કામ, દયા, દેવ ને ક્રોધ આવી મિશ્ર લાગણીથી રાજમાતા તો ચંદ્રને જતો જોઈ જ રહી ! ચંદ્રને સમજાવવાને છેવટના જે શબ્દ બોલવાનો પણ તેને વખત મળ્યો નહિ. થોડી વાર તો રાજમાતા શુન્યવાદ અને આત્મ મેવાડ તેના ઉપર ધસી પડતું હોય તેમ લાગ્યું, પરંતુ તેના સ્વામિય હૃદયમાંથી થોડીજ વારમાં ‘દાશ’નો સૂર નીકળવા લાગ્યો !

ચંદ્ર ગયો, એટલે રાજમાતાએ પોતાના પિયરિયાને મારવાડમાંથી મેવાડમાં તેડાવ્યા. તેમને ઉંચી પદવીઓ આપી. મુકુલના મામા

નેપાળે નેપાળ પસાવ્યું. મારવાડમાં જુવારના રોટલા ખાંધે
કંઠાળેલાં મુકુલનાં મોસાળાં આવી તક મળતાં મેવાડના રોટલા
મળ્યા પ્રદેશનાં ધાન્ય ખાવા લલચાયાં, અને મુકુલની માતાના નિર્વ-
ત્ત્યથી રજુમદ્દ પોતાનાં અમળિત રવજનો તથા સેવો કદી
મેવાડમાં આવીને રહેવા લાગ્યો.

કૂર અને કપડી માણસો નામનો ભાવ દ્રાહ્ય કળા દાઢો
નથી. ફેનગતા કરતાં ફેનગતાનાં પ્રદર્શન આ સંસારમાં વિદેશ
નેપાળમાં આવે છે. જે રાજમાતાને લીધે મારવાડવાસીઓ મેવાડમાં
વસવા શકિતમાન થયા હતા તેઓએજ હવે રાજમાતા તથા મુકુલ
સામે પ્રપંચો રચવા માંડ્યા. મેવાડના ફળદ્રુપ પ્રદેશમાં પોતાની સત્તા
સ્થાપવાને રજુમદ્દ ચલન કરવા લાગ્યો, રજુમદ્દને મુકુલને કેવળ
નામનોજ રાણો બનાવી દીધો. આથી હવે મેવાડના સરદારો બાપો
રાવળના વંશ વિષે ચિંતા કરવા લાગ્યા.

સીસોદીઆ કુળનો સદાને માટે નાશ ન થઇ જાય, તે માટે
એક ધાત્રીએ રાજમાતાને યોગ્ય પરિસ્થિતિ સમજાવી. અત્થર રાજ-
માતા મુકુલની સ્થિતિ તથા આખા મેવાડ રાજ્યની સ્થિતિ દ્વારા
સમજી ગયાં. હવે રજુમદ્દને છંછેડાય તેમ નહોતું. કેમકે રજુમદ્દ
પોતાની સત્તા પૂરેપૂરી વધારી દીધી હતી. હવે રાજમાતા મુંઝાતા
લાગ્યાં અને શું કરવું તેની સૂઝ પડી નહિ.

મેવાડથી નીકળીને ચંદ્રે અરવલ્લીના કુંભરી પ્રદેશમાં પોતાનું
નિવાસસ્થાન રાખ્યું હતું. તેના અગુચરે મેવાડના પ્રતિદિનના
સમાચાર લાવતા હતા. આથી જ્યારે તેણે ચિત્તોડમાં રાજવંશનો
લગ થવાની વાત સાંભળી ત્યારે તેને ધણું દુઃખ થયું. એક દિવસ
ચંદ્રે પોતાના વિશ્વાસુ અગુચરે સાથે જોસીને સુખદુઃખની વાતો કરી
રહ્યો હતો, તે વખતે રાજમાતાનો વિશ્વાસુ સેવક તેની પાસે આવ્યો
અને મારવાડવાસીઓની સત્તા વધી પડી હતી, રજુમદ્દ રાજ્ય
કરતો હતો, એ જાણ સમાચાર તેણે કુમારને કહ્યા. તથા રાજમાતા-
એ પોતાની બૂલને માટે દામા માગીને તેની સદાચ માગી હતી,
એ વાત પણ તેને હતી. રાજમાતાના પત્તાપત્ની વાત સાંભળી
ચંદ્રને ધણી દુઃખ થયો. એના મનમાં ચિત્તોડ પ્રતિનો પ્રેમ ઉભરાયો.
અને પોતાના વદાલા નાના ભાઈ મુકુલને સંભારી મેવાડની વડારે
ધાત તૈયાર થયો. તેણે દુન મારફતે રાજમાતાને કદાવી મોકલ્યું
કે “ચિત્તોડની આસપાસનાં ગામડાંના લોકોને ઉગ્રાણી કરાવવાનું
મિત્રે પુરુષ નોકરોને મોકલજે, અને પુનિથી તેમની સાથે મુકુલને

લઇને તમે પણ નગરમાંથી નીકળી જાવો અને દિવાળીને દિવસે ચિતોડથી ઉત્તરે સાન માધ્ય ઉપર આવેલા ગોમુંડા નગરમાં તમે રાણા સાથે આવી પહોંચવો. જો આમાં જૂલ થશે તો બધી જાણ બગડી જશે."

હવે કુમારનો એ સંદેશો રાજમાતાને કહ્યો. કુમારનો સંદેશો સાંભળી રાજમાતાને ધણીજ શાંતિ થઈ. મુકુલની માતા સારવાન થઈ. કુમારની આજ્ઞાનું પાલન કરવામાં તેણે ધડીનો પણ વિશ્વંબ કંઈ નહિ. દિવાળીના દિવસ આવી પહોંચ્યા. આ વખતે મુકુલની માતા મુકુલને લઇને ગોમુંડા નગરમાં ગઈ. ધીમે ધીમે રાત્રિનો અંધકાર જગતને ઘેરી લેવા લાગ્યો. થોડીજ વારમાં થોડાના ઘણાના નો અવાજ સંભળાયો. ચાળીસેક સ્વારને મોખરે કુમાર ચંદ્ર હતો. તેણે મુકુલને નૃપેશ્વિત માન આપ્યું. રાજમાતાને મળીને તે પોતાના માણસોને લઇને ચિતોડના સિંહદ્વાર પર પહોંચ્યો. કોઇ ચંદ્રની ગતિને રોકી શક્યું નહિ. ચંદ્રે રાજમહેલમાં જતાંજ સર્વ રોકોડોને કેદ કરવા માંડ્યા. ચિતોડમાં જળરો કોલાહલ મચ્યો. પરંતુ ચંદ્રના અનુચરોએ જોનજોતામાં બધા રોકોડોનો સંહાર કરી નાખ્યો અને આ યુદ્ધમાં રણમહનો પણ નાશ થયો.

આવી રીતે પાછું ચિતોડમાં રાણા મુકુલનું રાજ્ય સ્થપાયું અને કુમાર ચંદ્રનો સ્વાર્થલાગ, રાજભક્તિ તથા વીરતાનાં ગુણગાન મેવાડમાં ઘેરઘેર થતાં લાગ્યાં.

ચંદ્રને મેરાડનો બીજા કહીએ તો શું જોઈ ?

(“યુજરાતી”ના એક અંકમાંથી થોડા સંશોધન સાથે)

૨-અનાથોની હૃદ

(લખનાર:-શ્રી. 'નયન')

“બેટા ! અમીના ! આજે નવું દહાડા થયા, તેં કશું ખાધું નથી. અને આમ પથારીવશ હાથતમાં તું પડેલી છે; તારું આ સંકટ હવે મારાથી ભેઈ શકાતું નથી !” અમીનાની ઝોહરાએ દીન વદને કહ્યું.

“અમા ! શું કરું ? હવે એટલું બધું ભેર જમાવી બેઠું છે, કે મને કશું જાન રહેતું નથી અને હવે બહુ મુંઝાય છે !” દાવરામમાં પથારીવશ પડેલી હાડપિંજર સમી દેહે રડતી આંખે અમીના બોલી.

“પથારી બેટી ! આમ તારું હવે દિવસે દિવસે વિશેષ થતું જાય છે; તબિયત સુધરવાનાં કરાંચે ચિહ્ન દેખાતાં નથી. હવે કરવું શું ! તેજ વિચાર મને મુંઝવી રહ્યો છે !”

ઝોહરાએ અમીનાની આંખે નિરાશા પ્રદર્શિત કરી.

પુત્રીની પથારી પાસે નિરાશ ચહેરે બેઠેલી ઝોહરાની ચરમોં-માંથી આંસુનો પ્રવાહ વહેતો હતો. તે જિમાર અમીનાના હાડપિંજર જેવા શરીર તરફ મીટ માંડી રહી હતી. ગરીબીનો મજબ, જિમારી-તું બળ, અને નિરાશાની નિશાની સિવાય ત્યાં અન્ય કશુંયે ન હતું. તેનો નાનો પાંચ વર્ષનો પુત્ર મજબ, તેણીના બોળામાં રડતો બેઠો હતો. રડતાં રડતાં તે બોલ્યો :

“મા ! મને બૂખ લાગી છે ! ખાવાનું આપ !”

ઝોહરા ક્યો પણ પ્રત્યુત્તર આપી શકી નહિ. તેણીએ પેનની નજર બેટી તરફથી વાળી તે પોતાના નાના બાળક મજબ તરફ વ્યભિચારી દૃષ્ટિએ જોવા લાગી. તે કશું પણ બોલી ન શકી. ચરમોં-માંથી વહેતાં આંસુમાં વિશેષ ભરતી આવીને અવાચક બની રથેલી રહી.

“કેમ જવાબ આપતી નથી ? શું તું મને ખાવાનું નહીં આપે ?” બૂખના બાળકે પોતાની દૃઢ પકડીને ફરી તેજ પ્રશ્ન કર્યો.

“આજે તારું કંઠાય લીએ !” ઝોહરાએ આંસુ ભૂજી નિરાદ

વદને જવાબ આપ્યો: "જેટા! મઠ કાલે રાત્રે આપણી પાસે થોડુંક અનાજ હતું. તે મેં તને આપ્યું હતું ને ત્યારે, વધારે ન દોવાયી, હું જૂનીજ સુખ રહી હતી. જાહેન અમીના પણ આજ ત્રણ દિવસ થયા અનાજના એક પણ દાણા વગર પડી છે. ખ્યારા જેટા! હવે આજે કશુંયે નથી. જે કંઈ છેલ્લું બાકી હતું તે મર્ધ કાલેજ ખસાસ થઈ ગયું! આપણે...ગરીબ...નિરાધાર..."

બાળક આ સંજો સંભળી વિશેષ રડવા લાગ્યો.

એક બાલુ પોતાની બિમાર પુત્રી અમીનાની દયાજનક હાલત, ખીજી બાલુ ગરીબી, નિરાધાર દશા અને ત્રીજું દુઃખ આ નિર્દોષ જૂખ્યા બાળકની નિર્દોષ હૃદ. આવા ગુંચવણભર્યા મામલાએ બિચારી ઝાઢરાતું બાન જુલાવી દીધું હતું. હૃદય રડતું હતું; કારણ કે તે વિધવા હતી, નિરાશ્રિત અને લાચાર હતી. પોતાની આવી દર્દમંદ કફોડી હાલત ઉપર વિચાર કરતી ઝાઢરાને આશ્વાસન આપનાર અત્યારે ત્યાં કોઈ નહોતું. અમીના છેલ્લા ત્રણ માસ થયાં ક્ષયરોગની ભોગ થઈ પડી હતી. તેની ઉંમર દસ વર્ષની હતી. ગરીબીમાં ખાવાના સાંસા અને બેહાલ હાલતના પ્રતાપે તે આટલી નાની ઉંમરે આ શ્રવણે દર્દમાં સપડાઈ હતી. તે પોતાની અવદશા સમજતી હતી.

નિરાશામાં હૂબેલી દુઃખી ઝાઢરાએ પોતાની જૂનકાળની સૃષ્ટિમાં કષ્ટપનાને દોડાવી, અને તે દશા ઉપર વિચારતાં વિચારતાં હૃદયને બાર જોજો કરવા નિઃશ્વાસ ઉપર નિઃશ્વાસ નાખતી તે અમીનાને નેષ્ટને બોલી:-

"જેડી! મને આજની આ કફોડી હાલત ઉપર ખડુ બેઠ થાય છે, હૃદય બળે છે, મને જૂની હાલતની યાદ તાજ થાય છે.

"જેટા! તારા વાલીદ જન્મતનશીન થયાને આજે ત્રણ વર્ષ થઈ ગયાં. તેમની દયાતીમાં આપણે આપણું સ્વાશ્રયી અને સુખી શ્રવણ ગાળનાં હતાં; પરંતુ કુદરતી સંજોગોએ તેમના ગયા બાદ, આપણી હાલત કફોડી થઈ ગઈ છે. છેલ્લા ત્રણ માસ થયાં તું બિમાર પડી છે. પણ તારી દવાદાર માટે અને કાંઈ ધરકામ કરીને ગુજરાન માટે પણ કશું કરી શકી નહિ. એક તો વિધવા સ્થિતિ! નિરાધાર દશા! અને તારું દર્દ. એ સર્વની ચિંતાથી મારું દર્દ પણ વધી ગયું છે. જેટા! આપણે નિરાધાર થયાં. હવે આ દુનિયામાં આપણું કોઈ સગું નથી. તારા વાલીદની દયાતી વખતે તેમની ગાદ મિત્રતાનો દાવો કરનાર સ્વર્ણી દોરતો આજે આપણી તરફ નજર પણ કરતા નથી.

ઝાઢરા રડવા લાગી.

“ખુદા! જો ખુદા! શું આ જહાનમાં અમારું કોઈ નથી! અરે તમારો શો અપરાધ કર્યો છે? શું તેં પણ અમોને વિસારી દીધાં છે? અરે...રે! કુદરત કોપે છે તારે મરીખી અને આશ્ત એકમુઘે જોર જમાવે છે.

“ખુદા! જરા રહેમ કર! મારો જૂખ્યો બેટો રડે છે! મારે શું કરવું? આજે ધદનો દિવસ છે! બિમાર પુત્રી ત્રણ દિવસની જૂખી છે. ત્રણ જૂખ્યાં તરફડીએ છીએ. અમારો કોઈ આધાર નથી. હવે શું કરું? માલીક! રહેમ કર!....”

બહાર રસ્તા ઉપરથી પસાર થતો એક જવાન આ ઉઘા શબ્દો અને ચીતાર સાંભળીને એકદમ રથંગી ગયો. આશ્ચર્યચકિત ઉભો રહીને તેણે ઉપલા શબ્દો સાંભળ્યા અને તે તેના હૃદયમાં જડાઈ ગયા.

“અર...રે! શું આ કંઝાલ નિરાધારોને મદદ કરનાર કોઈ નથી!” તે યુવકને દયા આવી. તે આ રંકની ઝુંપડી તરફ ચલ્યો.

“બહેન! શામાટે રડો છો?” નવજુવાનનું નામ ઇશ્વારીમ હવું. તેણે પ્રશ્ન કર્યો.

“ભાઈ! તમે કોણ છો? કેમ આવ્યા?” રડતી ઝાદરાએ મદુમદિત કંઠે કુતૂહલતાથી પ્રશ્ન કર્યો.

“બહેન! હું મુસ્લીમ છું; મારું નામ ઇશ્વારીમ છે. ઇસ્લામનો સેવક છું!” ઇશ્વારીમે પોતાના મનનો ભાવ જણાવ્યો.

“ભાઈ! શું કહું મારું દારુણ દુઃખ! મને ન પૂછો! તમેય રડી પડશો, અમારી દાલત કફોડી અને...” બોલતાં તેણી ત્યાંજ અટકી ગઈ! દૂરકાં ભરતી ઝાદરા અવાચક બની ગઈ.

“બહેન! હું આપનું દુઃખ તાળું કરવા નથી માગતો, પણ આપની આમળની અને દાલની દાલનથી વાકેફગાર થવા છત્તું છું!”

“ઇશ્વારીમે હૃદયનો નિખાલસ ભાવ જણાવ્યો.

મરીખીમાં દિલાસો આપનાર દયાળુ વ્યક્તિને જોઇને ઝાદરાએ પોતાની આત્મકથા અથવા દુનિ સુધી ફેલી સંભળાવી. તે ધડીભર પોતાની બિમાર બેટી પ્રત્યે નિદાગની તો ધડીભર બેટા તરફ જોતી; હાજીમર ઇશ્વારીમ પ્રત્યે દયા ચાલતી તાકી રહેતી તો ધડીભર ઊનવડને જમિ તરફ જોઇ રહેતી.

જેમ જેમ ઇશ્વારીમ આ મરીખીનો મજા સાંભળતો જતો; દોઢો, તેમ તેમ તેના પોષેશમ ખર્ચ ઘટ જતાં. ઇશ્વારીમ મરીખીને માફગર દેતો. તેની ઉંમર વીસ વર્ષની હતી. તે શીખંતો પુત્ર

છતાં તેનામાં શ્રીમંતાઇનો ગર્વ કે ગરીબ પ્રત્યે તિરસ્કાર નહોતાં, સર્વને સમાન લેખતો.

“બહેન ! ફિકર ન કરશો. દમખાંજ દુઃ ખાવાનું લઈ આવું છું. આજ ધંદના દિવસે તમે આમ બૂખમાં રહો છો તે મારાથી જોઈ સહાનું નથી ! દુઃ દમખાંજ આવું છું !”

ધંધાદીમે આશ્વાસન આપ્યું, અને જવાની રજા લઇને ઉઠ્યો.

“હીક બાઈ ! તમારો અહેસાન !” રડતી ઝોદરાએ દગ્ગરો નિરાશામાં આશાનું એક ફિરજ જોનાં દીન વડને દર્શ્યું.

“મા ! એ મા ! તે કોણ છે ? શું તે ખાવાનું લઈ આવશે ? તે જે લાવશે તે દુઃ ખાઈશ. પણ તે ક્યારે આવશે ?” નાના મજીદે રડતાં રડતાં અધીરાઈથી પૂછ્યું.

ધંધાદીમે જતાં જતાં આ શબ્દો સાંભળ્યા, ને ઘરને રસ્તે પડ્યો.

x x x x

“મા ! થોડુંક ખાવાનું આપો તો ! એક ગરીબ મુશ્કીમ વિધવા, તેની જિભારબેટી, અને રડતા બૂખ્યાબેટાને તે આપી આવું !” ધંધાદીમે પોતાની મા પાસે આમ માગણી કરતાં સર્વ ધંદના કહી સંભળાવી. મા અજનાં વામણો ભરવાની તૈયારી કરવા લાગી; પણ જરા ઉતાવળથી ધંધાદીમે કહ્યું :

“મા ! જલદી આપોને ! તેઓ બધાં જિયારાં બૂખ્યાં છે. મારી રાદ જોઈ રહ્યાં છે. વિલંબ થાય તે હીક નહિ !”

આ ઉપલા શબ્દો, પાસેના ઓરડામાં બેઠેલા ધંધાદીમના વાલીદ માકુબે સાંભળ્યા. તેથી તે તુરત, જ્યાં ધંધાદીમ અને પોતાની પત્ની દતાં ત્યાં આવ્યો અને તુરતજ પ્રેમ કહ્યો :

“ધંધાદીમ ! આ શું છે ? શું કરી રહ્યો છે ? આ અજ, મિથાજ ક્યાં લઈ ગય છે ?”

ધંધાદીમે પોતાના પિતાને હકીકત કહી સંભળાવી.

માકુબને શ્રીમંતાઇનો ગર્વ હતો. ગરીબ પ્રત્યે તેને તિરસ્કાર હતો. તેણે ગુસ્સે થઈને કહ્યું : “એવાં તો ધણાંય જિખારી હશે ! આપજીને તેઓની શી પદી છે ? તું મોટો ઉપકારી થઈ પડ્યો છે તે જાણ્યો ! નાદાન ! જે આમ સખાવન ક્યાં કરીશ, તો બધુંય ટું ખલાસ કરી દઈશ !”

નિપૂર માકુબે પોતાનો સ્વભાવ જતાવી ખૂન કપકો આપ્યો.

આ શબ્દો સાંભળીને, ધંધાદીમની માતા ચિનચલા લાગી :

“આમ ન કરો ! ગરીબને બૂખ્યાં દેખવા છતાં મદદ ન કરીએ અને

આપણે મોજ કરીએ તે વાજળી નજ ગણાય. ખુદાએ આપણને આપ્યું છે, તો તેમાં ગરીબોનો પણ દિસો છે ! બેરાન કરવાથી કંઈ ઓછું નહિ થઈ જાય પણ ખુદા પાક તેમાં વિશેષ ખરકત આપ્યો."

યાકુબ વચ્ચેજ ખરાડી ઉઠ્યો:

"અરે જા જા, ઉપદેશકની દીકરી ! ચૂપ કર ! જા, તારા બાપને ત્યાંથી લઈ આવીને તેઓને આપ ! અહીં તારું કંઈ પણ નહિ ચાલે, હું કહું છું તેમજ દર અને તારો લવારો બંધ કર !"

પત્ની ખિચારી ચૂપ રહી. શું કરી શકે ?

ઈશ્વાદીમ સ્તબ્ધ થઈ સાંભળી રહ્યો હતો. તે નિશ્ચય હતો, કારણ કે પરતંત્ર હતો. ગરીબોનો ચિનાર તેની દષ્ટિ સામે તરત રતો હતો. તેણે વિનંતિ કરી:

"અબ્બાજાન ! આપણે મોજ કરીએ, ને ગરીબો શાદલાના કકડા માટે તરફકતા રહે, તે વાજળી ગણાય નહિ. ખુદાએ આપેલી ચીજોમાંથી, ગરીબો માટે આપવાની આપણી ફરજ છે."

હકોર હૃદયનો યાકુબ તિરસ્કારથી બોલ્યો:

"તમારા બેઠોનો આ બકવાદ મને અસર કરે તેમ નથી. ઉકરો મને કંટાળો ઉપજે છે, માટે ચૂપ રહો ! નકામો લવારો ન કરો."

ઈશ્વાદીમ દીનવદને થાથના કરીને કહેવા લાગ્યો:

"અબ્બાજાન ! ખોટો મોહ, લોભ, ગર્વ, એ સર્વ ખરબચડી મૂળ છે. ખુદાએ આપેલી દોલતનો સકુપયોગ કરો, ગરીબ ઉપર રહેમ કરો અને આજે તેમને અજ આપવા દો; નહિતર એ કામદાર ગરીબ ખિરાદરોની હાથ આપણને....."

યાકુબે કરદી નજરથી, વચ્ચેજ ત્રાડ પાડી:

"ચૂપ રહે નાદાન ! તારી આ નકામી વાર્તાથી મને ગુસ્સો ઉપજે છે !"

પરતંત્ર ઈશ્વાદીમ અને તેની અમ્મા શું કરી શકે ? તેઓ લાચારીએ ચૂપ રહ્યાં.

ઈશ્વાદીમના હૃદયમાં, ગરીબોની દયાજનક દશા આગ સળગાવી રહી હતી. તેની કષ્ટનામાં એ વિધવા, તેની ખિમાર બેઠી અને રડતો બાળક દેખાવા કરતાં દનાં.

પણ તે નિરુપાય હતો.

યાકુબ એક માગ ઉપર જઈને બેઠો. યાકુબ ભોખી હતો, પણ પેનાનાં વખાણ થાય તેથી ચીતે દાન કરવામાં તે ખુદી હતો. ખુદા માંનાં નિરાધાર ગરીબોને આપવાથી તેના વખાણ કેમ થાય ? ખીન મજબૂતો કેમ જાણી શકે કે દેડ દિવાલર છે ?

યાકુબને પાત્ર-કુપાત્રની કદર નહોતી. કોઈ ભિક્ષુક તેની પ્રથંસા કરતો તો તેને તે દુરત સારું દાન આપતો. કારણ કે પડે બુદ્ધિ-વેદીન અંધ હતો.

થોડો સમય પસાર થઈ ગયો. પોતાના વિજય ઉપર મતકાતો યાકુબ ખેડો હતો.

“યા...હ...કે ! યા ! અહ્હા...! દે !...દે ! કુચ્છ અહ્હાદકે નામકા ! આજ હદકા દિન હે ! દે !...દે ! સખી ! અહ્હા'કે પ્યારે ! હુસે ! દે...દે ! અહ્હા' લગ્ના કરે...ગા !...!” સ્વરસંભળાયો.

યાકુબે જારીમાંથી ડોકું કાઢીને નજર કરી તો તેની દૃષ્ટિ એક અક્ષમસ્ત ભિક્ષુક ઉપર પડી. ભિક્ષુક હથપુટ લઈગો હતો. તેણે પણ યાકુબ શેઠને જોયો. દુરત પોતાની સખ્દગ્ગળ પાયરી.

“દે ! દે ! અસ્લાદ કે નામકા ! ઓ ઈમાનવાસે ! ખુદા તેરી મેદી સલામત રજે ! તુ સખી હે ! મર્દ હે, અસ્લાદ કા હુકમ હુવા હય ! દે...દે” તે અક્ષમસ્ત ફકીર ખૂબ જોટાં વખાણુ કરવા માંડ્યાં.

યાકુબ શેઠનું ઘર સરિયામ રસ્તા ઉપર હતું. ત્યાંથી રાહદારી-ઓની આવ-ગવ બહુ હતી, તેથી જો યાકુબ જે કાંઈ આપે તે રાહ-દારીઓ દેજે અને લોકોમાં પોતે ઉદાર તરીકે જાળખાઈ વખાણુ થાય. આવી સમજણથી તે યુવાયો; અને તેણે અમુક ચાંદીના સિક્કા નીચે ફેંક્યા.

“અસ્લાદ આગાદ રજે ! વાદ ! હુદ્દા વાદ ! ખુદા કા ફઝલ હોગા ! તેરી મેદી આગાદ રહે !” આવા ઉદ્ગારો કાઢતો મસ્તાન ફકીર સિક્કા લઈને રસ્તે પડ્યો. રાહદારીઓએ આ જોયું. યાકુબે મલકાઈ રિમત કયું.

થોડો સમય ગયો કે યાકુબ મોટરમાં ફરવા જવા નીચે ઉતર્યો, તેનો પુત્ર ઈશ્વાદીમ પ.છો કરગરવા લાગ્યો:

“અબ્જાગન ! આવા દટકટાને શા માટે અયોગ્ય રીતે દાન આપો છો ? જે ખરા હકદાર છે તેને તો આપવા માટે તદ્દન મનાઈ કરે છે, અને ઉલટા ખુદાના યુનેગાર શા માટે થાય છે ?”

“ચૂપ રહે ! નાદાન !” તિરસ્કારપૂર્વક આટલું કહી, યાકુબ મોટરમાં ફરવા ગયો.

યાકુબને મગેશો જોઈને ઈશ્વાદીમ દુરત ખાવાનું લઈને તે વિધવાના ગૃહ તરફ રવાના થઈ ગયો.

પથારીવચ્ચ અમીનાના ઉદ્ગા થાસ જેવો આવતા હતા. “યા ! ખુદા !...” કહેતાં તેણીને આત્મા લડી ગયો.

ઝાદરા જિયારી પોકે પોકે રડવા લાગી, નિહોં મઠ્ઠ પથ રડારોળ કરવા લાગ્યો. આ ગરીબની ઝુંપડીમાં ગરીબીનો મજા હતો. દરણુ દર્પાંત હતું. બાળક પણ જૂથમાં તરફડિયાં મારતો હતો અને બેશુદ્ધ દાલતમાં ડચકાં ભરતો હતો.

ઈશ્વારીમ ઉતાવળો ઉતાવળો દોડ્યો જતો હતો.

ઈશ્વારીમ આવી પહોંચ્યો; પણ તે થોડો મોડો થયો હતો.

તેણે આવીને શું જોયું? પથારીમાં પડેલી નિર્જીવ અમીનાની ફોટેલી આંખો, હાડપિંજર સમું ગ્રાણ્થીન શરીર અથવા શ્વ, બેભાન ઝાદરા અને બેશુદ્ધ બાળક મરણના મુખમાં સપડાએલાં!

ઈશ્વારીમ આશ્ચર્યમાં ઝરકાવ થઈ ગયો. તે આ દૃશ્યથી બે-બાકી થઈ ગયો.

“અર...ર! મારી જૂલના બોને દુઃખી અમીના સ્વર્ગે સીધાવી. માતા-પુત્ર પણ સૃષ્ટિથી વિદાય લેતાં છેલ્લા શ્વાસ બેચે છે. અર...ર! કેવું કરુણ દૃશ્ય!”

તે બોલતાં બોલતાં અટકી ગયો “ઝહે...ન! ઝાદરા!” ઈશ્વારીમનો સ્વર ફાટી ગયો.

જવાબ કંઈ ન મળ્યો. બાળક અને માતાની પણ છેલ્લી ગળ હતી. શ્વાસોચ્છ્વાસ મંદ હતો. ઉપચાર હવે નકામા હતો. જૂથનું દુઃખ, ગરીબીનો માર અને નિરાશાની ચોદને લીધે મરણના મુખમાં સપડાએલાં માતા તથા પુત્ર વિશ્વથી છેલ્લી વિદાય લેવાની તૈયારીમાં હતાં.

“ઝહે...ન!” ઈશ્વારીમ બોલ્યો.

“યા ખુદા! મદ...દ!” બોલતાં ઝાદરાનો આત્મા પણ ઉડી ગયો. અને પછી બાળક મઠ્ઠ પથ પરલોકવાસી થયો.

આ પ્રમાણે માતા, પુત્રી અને પુત્ર ખુદાના દરબારમાં ગરીબીનો મજા વર્ણવવા અને જાણીઓની ફરિયાદ કરવા પહોંચી ગયાં. હવે રહ્યાં આ ગરીબની ઝુંપડીમાં ત્રણ શ્વ! અને આ ઈશ્વારીમ!

આ દૃશ્યવાચક દૃશ્યથી ઈશ્વારીમના દયાળુ હિત ઉપર બારે અક્ષર થઈ હતી.

“ભાઈ! ઓ...ભાઈ!” તેણે જોરથી એક અવાજ સંભળ્યો. આંખ ખોલી તો ઈશ્વારીમે પેનાના નોકરને જોયો.

“ભાઈ...! ઈશ્વારીમ!...ધેર...ચાલો...!”

“ભાઈ...! આપના વાંધા...વાકુબ થોક...” તે વધારે બોલી દોડ્યો નહિ.

હું પડીમાં ત્રણ રાત્રી, અને ઈશ્વારીમની ગમખવાર દાસત નેપને તે પણ કંપી ઉઠ્યો, પણ દિંમત લાવીને જોઈયો:

“ભાઈ!...આપના વાલીદ મોટરના અકસ્માતથી.....ચુજરી ગયા!...!!”

ઈશ્વારીમની ચસમાં ફાટી નહી. તે પોઠારી ઉઠ્યો:

“શું? મારા વાલીદ જન્નન...નશીન.....ચુજરી...!” તે અટકી ગયો. ધવાએહું હૃદય વધારે શું જોલી ચકે?

નોકર બળતા અને રડતા હૃદયે બધું હૃદય આશ્વર્સથી જોઈ રહ્યો. આંખો બીની ઘડ. પચ્ચર પચ્ચ પીમળા જાય, એવું આ કરણ હૃદય હૃદય; તે પછી ઈશ્વારીમ અને તેનો નોકર શોકમાં દૂબ્યા વગર રહેજ શી રીતે?

ઈશ્વારીમ હવે સહેજ બાનમાં આવ્યો. તે તૂટેલા ડગર, અને કંપતા અવાજે પોઠારી ઉઠ્યો: “ખુદા! ઓ! ખુદા! રહેમ કર!”

આ હૃદયભેદક હૃદય ઉપર તે બેડે જણા રહ્યા.

આજે આ બેડેની નજરમાં આજની જરૂર નવી દુનિયા દેખાતી હતી. પ્રથમકાળનો પ્રાપક્ષ ભાસ થતો હતો.

ઈશ્વારીમ અને તેનો નોકર બેડે ખૂબ રહ્યા. બળતા ડગરે બેડેનાં મુખમાંથી આ શબ્દો નીકળ્યા: “યા ખુદા! યા ખુદા! આ...શું? અનાયોની ઇંદ!”

જૂની પુરાણી હું પડીમાં આ શબ્દો અચડાયા. પાછો તેવાજ પડ્યો પડ્યો: “ગરીબોને માટે ઇંદ નથી, પણ આ તો—”

(તા. ૧૪-૨-૧૯૩૨ના “પ્રજામિત્ર કેસરી”માંથી)

૩-અદરશ

જેલાડ

આનંદથી

હરીશંકરભાઈ

એનાલ તરુ

દાર યુવાન

રમેશ આ

હતો. જેના

મોટે તેનાં

ડોકર

નીકળી પડી

તીચે પડી

રોજાને

સાથે મેષ્ટી

પણ પોતાની કંઈ

વવાની તો નેમને રે

લેમિંગ્ટન રાહની

મકાને જઈતો દોડને મોડે

એકદમ મેલ ઉઠી જીને બેલ

નયુ. મદાનુચીતને લેક મારી મોડે

તે તપાસવા દોડે નાંચે ઉતરી.

જાન્યારી ૧૯૨૨ની વચ્ચે એ

મ્મથી બં. હોલ કુરૂ. છોડા દોડરને લ. ૩૨

૨. મદમાન ૭. દરે યુ? મારાજ દારે

કારા ૧૪. ૧૪૧: 'મ.રી પ્રતિષ્ઠા! મ.રી

યશો ? હું એક પ્રતિષ્ઠિત ડૉક્ટર ! માન દાધેજ આ જન્મ ! ”
આવા અકરમાતના કેસો ઉપર છરીઓ ચલાવનાં જેના દ.ય નદોના
ધૂળતા તે આજે આ દર્દને લેખને સર્વોચ્ચ કંપના લાગ્યા.

ખુનીએ એકજ વિચારે એમને જતાવરા જનામ્યા; પણ દવે
કરવું શું ? તુરતજ તેમને પણ મવાલીઓની માફક એકજ રસ્તો
સૂઝ્યો અને પોતાની મોટર લઇ નાસી છૂટ્યા.

ઘેર જઈ મોટરને પોતાના દાધેજ સાફ કરી અને નિર્ધિત મને
મૂવાના રૂમમાં ગયા; પણ ઉંધ કેમ આવે ?

‘અરે ! હજી કાંઈક કરવાનું મારા માટે બાકી છે ! દા !...
.....દા ! પોલીસો ખૂનની જગ્યાએથી પૈડાંના પાટે પાટે આમ આવશે
તો !’ એ વિચારોએ તેમને ઉંધવા ન દીધા. તુરંતજ તેઓ ઉઠ્યા
અને મોટરનાં ટાયર ફેરવી નાખ્યાં. બીજો દિવસે મોટર આખી
લુદા રંગેજ રંગી નાખી.

મહિનાઓ પર મહિનાઓ એ વાતને વીતી ગયા, પણ કોઈએ
આખું નહિ. એટલે ડૉક્ટરે ધાધું કે કોઈ રખડુ દરી; પણ તેમના
જીવનમાં ત્યારથી એક પક્ષે તો આવીજ ગયો કે, કોઈ દિવસ
મોટર ઉતારણી ન ચલાવવી, ટોળું હોય તો હાથી રાખવી,
વિંખાયા પછી પણ ખૂજજ ધીમેધીમે ચલાવીને લઈ જવી. આ
પક્ષથી તેમના મિત્રો તેમને ‘ડરપોક’ કહેવા લાગ્યા; પણ એ
પક્ષનાં કારણ તો ડૉક્ટર અને પ્રત્યુ સિવાય કોણ જાણે ?

આજે એ વાતને વીસ વર્ષ વીતી ગયાં છે. ડૉક્ટરની પ્રેક્ષિતસ
ખૂજજ ધીકતી આસે છે. ધડીની કુરસદ વગર તેને રાત ને દિવસ
કામ કરવું પડે છે, એના અંગે ઘોડા વખતથી તેની તખિયત બમડી
છે, એટલે આરામ માટે પોતાના વાલકેશ્વરના બંગલે રહેવા ગયેલ છે.

બાર વર્ષની લીધી તેની આંખની કીકી સમાન છે, અને
જનુ અત્યારે અદાર વર્ષનો જુવાન છે. ખૂજજ આજાક છે, પણ
ડૉક્ટરની દરોજની તે બને બાળકોને એકજ સિખામણ છે કે,
‘મોટર, ટ્રામ અથવા ઘોડાગાડી દરથી દેખીએ એટલે ત્યાંજ ઉભા
રહેવું, અને તે ગયા પછીજ ચાલવું !’

“આજે લીધી તથા જનુ કેમ નથી દેખાતાં ?” ડૉક્ટરે ઘેર
જવો પોતાની પત્નીને પૂછ્યું.

“આજે વજુલાઈ સેલીસોટરના ટીકરા વસંતની જન્મમાં-
નિમિત્તે જનુને આમંત્રણ હતું તેથી લીધીને લઈને જનુ ત્યાં ગયેલ છે !”

“પણ કાર તો ગેરજમાં પડેલ છે. તે ચાલીને ગયા!”

“ના, તેઓ તેમની સાવકલ ઉપર ગયા છે; પણ તમને રોજની આટલી બાળકો માટે ચિંતા કેમ રહ્યા કરે છે? તેઓ કાંઈ થોડાજ મોટ છે? કારમાં જળ કે ચાલીને જળ કે પછી સાવકલ ઉપર જળ; પણ તેઓ અકસ્માતના ભોગ થાય એવા ખૂબજ નથી. સાંજે તો તેઓ પાછા આવીજ જશે. ચાલો, તમે જમી લ્યો દહે!”

“અરે! તારી સાવકલ અને જમવાનું બંને જહનમમાં ગયું. તે તમને એકલા જવાજ કેમ દીધા? જરૂર, આજે કાંઈક અનિષ્ટ બનશે. ઘેસા! મારી કાર તૈયાર કર!” નોકરને કાગ તૈયાર કરવાનું કહી ડોક્ટરે રાહ ભેંધેલ ઉભા છે ત્યાં... ‘એ બાળકોને મોટર સાથે અથકાવાથી થયેલી પ્રાણહાતક ઇજા! સંદેશનો ખાસ વધારો! કિંમત એક પૈ...સો!’ ફેરીઆની જૂમ સાંભળી ડોક્ટર થથરી ઉઠ્યા!

“અરે જા દોડ, એ વધારો લઈ આવ! પ્રભુ મારા બાળકોને ખસાવજે! વીસ વર્ષ પહેલાં આજ દાંથે એવો અકસ્માત થયેસો! હા...હા... શું તેનો ભયંકર અહેસાસ!”

રામો ‘સંદેશ’નો વધારો લઈને આવ્યો. ગેરેરી ઉપર ઉભા ઉભા ડોક્ટર તે વાંચે છે, ત્યાં એક બંધ બારણાની મોટર દૂરથી આવતી દેખાઈ, લોકોનું ટોળું મગગીનીથી તેની પાછળ સાંઘઈ હતું. આમગની સીટ ઉપર ક્રાંધવરની પાસેજ પોલીસ બેઠેલા હતા તે બધું પાસે આવી ડોક્ટરના બંગલાના દરવાજામાંજ દાખલ થયું ડોક્ટર આભો બનીને દોડ્યો! દશ પૂરી સીડી ઉતરે તે પહેલાં તો તેની સીડીનો મૂળથાલ દેહ લઈને એ માથુસો તેને સામે મળ્યા પાછળજ જનુને પણ એ સ્થિતિમાં લાવવામાં આવ્યો.

ડોક્ટર એક પણ સજ્જ બોલ્યા વગર તફન મૂદની મારફત ભેંધે રહ્યા. બાળ આવતાં તે એકદમ દોડ્યો. પોતાના વાદાપના રમ તેમને લઈ ગયે, અને લીલી તથા જનુનાં, કુવન અને મુપુમાં એ ખાતાં ચરીરો તપાસવા લાગ્યો.

“બરાબર એજ દેશો! હા. હા. વીસ વર્ષ પહેલાં મારા! પણ એક માબુસને આજ દેશો અકસ્માત થયેલ. હું છૂટી નીક મેં જીવનું કે દહે શું દરજન છે? પણ.....”

“લેજે! દહે શું લાગું!”

“કપાળ?” જહી ડોક્ટર દોરાજીને ટેકોદાન કર! જા! જા, કેમ કહે છે?”

'હં.....હું! હં.....હું!'

"અરે લીલી! અરે જનુ! હું જરા તમારા પા સાફ કરૂં છું, હમણાં મટી જશે હોં!"

'ના...ના. હં.....હું'

"ના ના, મારાં લાડીલાંઓ! તમારો વાંક નથી, મારા પાગેજ તમારે આ સહુ પડે છે. જાણુ કે વીસ વીસ વર્ષો પછી હવે મારું કોણ નામ લેનાર છે? પણ ના, એ મારો જમજ દતો. આટલી કાળજી છતાં કુદરતે મને નજ દેડ્યો! મારાં ફૂલોંઓ! તમને, અરે...રે તમને સું થાય છે?"

દોરાજશા આવ્યા. ચરીર તપાસી તેમને જવાર જવા કહ્યું. બે મિનિટ પછી લીલી ને જનુ માતાપિતાની સુંવાળી ગોઠ છોડી પરીઓની ગોઠમાં લસવા ચાલી નીકળ્યાં.

ડૉક્ટર કપાળે દાય દહ બેઠો છે, ત્યાં પોલીસો એક સુઝગ માણસને તેની પાસે લાવ્યા, અને ડૉક્ટરને કહ્યું:—"સાહેબ! આ અકસ્માત કરનાર શખ્સ છે, આપ લેખિત આપો એટલે ફરિયાદ કરીએ!"

ડૉક્ટર તે સુઝગના અહેરા સામેજ જોઈ રહ્યા. "અરે! એ કેમ બને!" એવું બળડી શાંત થઈ ગયા.

"ના, ના સાહેબ! હું તદ્દન નિર્દોષ છું. મેં ધણાય હોનાં માર્ખો, પણ જાણે તેઓ અચકાવાજ આવ્યાં હોય તેમ આડીઅવળી સાવકલ લઈને પણ લટકાયાં. સાહેબ! હું સું કરું? ખૂબજ કાળજી રાખી, પણ છેવટે લટકાયાં. આપ મારો અગર જવાવો!"

"ભાઈ! હું કાંઈ કરવા માગતો નથી, મારું કિસ્મત!" પોલીસ તરફ ફરીને:—

"ભાઈઓ! તમે કાળજી રાખીને તરદી લીધી તે બદલ આભાર! પણ હું કાંઈ નથી કરવા ઇચ્છતો. આપ તેને છોડી દો."

પણ પોલીસોએ તો પોલીસ કેસ કર્યો. છેવટે કોર્ટમાં ડૉક્ટરને જાતે જાતે કહેવું પડ્યું કે "મારાં બાળકોનો દોષ હતો, તેણે તો મજા દોનાં માર્ખો છતાં તેઓ ન ખસી ચકાં તેમાં તેનો સું દોષ? મારે મારે ખાતર એક નિર્દોષ માણસનો બોગ કોર્ટ નદિ લે એવી મારી પ્રાર્થના છે."

મોટર લોકનાર છૂટી ગયો.

ખીજે દિવસે ડૉક્ટરને તેનાં પત્ની બેઠેલ દનાં ત્યાં ટેલીફોન આવ્યો:

"હલો...કોણ ડૉક્ટર સાહેબ! હું આપને મળવા માથું છું."

આપે મારા ઉપર કરેલ ઉપકાર જલ્દી આપને વંદન કરવા છાડું છું. આશા છે કે, આપ અવસ્ય મારી માગણી સ્વીકારી મને ઉપકૃત કરશો."

"હું એવું મોડું જોવા નથી માગતો!"

"પણ તેમાં શું? તમે આટલો ઉપકાર ક્યો છો એટલે જિયારો તમારો આભાર માનવા આવે તેમાં શું?"

ડૉક્ટરના દિલની વાત તેની પત્ની પણ નથી જાણતી કે તેને તે વખતે શું શું થાદ આવે છે! વીસ વર્ષ પહેલાંનો ઇતિહાસ એને કેટલો દુઃખી કરે છે!

"ના, ના; હું જાગીયામાં બેસીશ."

ડૉક્ટરની પત્નીએ ટાઇમ આપ્યા મુજબ તે માણસ ખીજે દિવસે મળવા આવ્યો.

"કેમ, ડૉક્ટર સાહેબ નથી? મારા ઉપકારદાતા મને એટલો પણ સાબ નહિ આપે?"

"ભાઈ! બેસો, હમણાંજ ડૉક્ટર જલ્દાર ગયા. તમે મળવા આવશો એ તેઓ જાણતા હતા; પણ અગત્યનું કામ હોવાથી એમના વતી મને તમારો આભાર માનવનું કહેતા ગયા છે. તમે જરા પણ દિલગીર ન થના. એ તો જનકા કાળ જની ગયું!"

"અરેરે! કેટલો ઉપકાર!" કહી તે રડી પડ્યો. તે વખતે ડૉક્ટર જાગીયામાંથી પડખેના રૂમમાં આવ્યાને બેઠેલા; કારણ કે તેને તે મોડું એક વખત ફરીયા જોવનું મન થયેલ. વીસ વીસ વર્ષ પછી પેલી અંધારી ગલીમાં જોયેલ મુખરેખાઓનો એમાં આગાસ થતો હતો; પણ એ ભ્રમ છે. એ જીવીજ કેમ શકે, એમ થયા કરતું, પણ એ આભાસ દ્રષ્ટિથી દૂર ન ખસતો.

રડતાં રડતાં તે બોલ્યો: "જલ્દન! અકસ્માત કરીને હું એક મવાલીની મારફત જાગી છૂટત. હું જનકાની આંખમાં ધૂળ નાખવા સમર્થ થાત; પણ પ્રભુ મને કેમ છોડતે? જલ્દો હોત તેએ જીવન કેવું અર્થ વગરનું થઈ જત! મગજ તો તૂટીને ખાલી થઈ ગયું હતું. તેમનાં જીવન ખાસ અને આસિવાગાં જનકા! પ્રભુએ તેમને કેટલો ઇશ્વરો ક્યો એ સારું નથી શું?"

તેની આંખમાં આંસુ આવ્યાં.

"અરેરે જલ્દન! કેવું હતો અને અત્યારે કેવું છું! વીસ

વર્ષ પહેલાં હું પણ આવાજ અકરમાતનો ભોગ થનાર એક માણસ હતું. તે વખતે હું વીસ વર્ષની જરૂરવાનીમાં હતો. જે માસ પહેલાં જ તાન્ને જેરીરટર થઇને હું આવેતો. જીવનમાં કાંઈક ચેતેરી આશાઓ અને લાવનાઓ ભરેલી હતી, પણ એ કાળરાત્રિએ મારું જીવન દરી લીધું. હું જીવ્યા કરતાં મર્યો હોત તો વધારે સારું હતું!

"તે દિવસે રમેશ નામનો આપણો ભારતીય યુવાન ઈંગ્લેન્ડની તરવાની દરીકાષ્ટમાં મદાત કરીને આવતો હતો; હું પણ ટોળાઓ સાથે અલિન'દન માટે ગયો હતો. મને આશવાનો શોખ એટલે નવ વાગે રાત્રે હું આંધીને મારે ધેર જતો હતો. ત્યાં એક દે-માર કરતી મોટર મારી સાથે અચકાકા મારું માથું હુંદાક ગયું. પછી જ્યારે મેં આંખો ઉઘાડી ત્યારે હું હોસ્પિટલમાં હતો. મારે માથું જ નથી એમ મને લાગ્યું. હું કાંઈ પ્રશ્નનો જવાબ પણ આપતો નહિ. ૭ માસ પછી હું હસ્પિતાલમાંથી બહાર નીકળ્યો. પણ અંતરના આધાતથી હું ચિત્તશય થયો, અને પાંચ વર્ષ ગાંડાની હસ્પિતાલમાં ગાળ્યાં. મારું સર્વસ્વ ફના થઈ ગયેલું. હું મુંઝવણમાં રસતાનો બિખારી બન્યો, અને આજે પાંચ વર્ષથી મોટર ક્રાકવિંગ કરું છું. તેમા આ અકરમાતે મને ખૂબજ વિદ્વજ બનાવી નાખ્યો. હું દુઃખિયારો મુખ નહિજ દેખું એમ મને લાગ્યું, મારા ઉપર ડૉક્ટર સાહેબે ઉપકાર....."

"અરે! બસ.....બસ!" કહેતાં ડૉક્ટર પાસેનો રૂમ ઉઘાડી ગાંડાની માફક દોડી આવ્યા. 'ખ...સ' કહેતા રેળવ સાથે અચકાકા પડ્યા અને સરીરનું સમતોલપણું ગુમાવવાથી પડી ગયા.

બાન્ને, ડૉક્ટર પાસે દોડી ગયાં. ડૉક્ટરનું ધગધગતું અને મૂળંડું અંગ જોઈને ડૉક્ટરપત્ની મલકાઈ ગયાં. તેઓ રેલીફેન ઉપર ડૉક્ટર દોરાબચાને બોલાવવા જવા લાગ્યાં, પણ ત્યાં તો ગાંડાની માફક ઉડી ડૉક્ટરે તેમને પકડ્યાં.

"બસ, રહેવા દે! મને કાંઈ નથી, હુંજ-હું એ...ખુની. હુંજ એ અકરમાતનો પ્રણેતા છું. પ્ર...ભુ! મને મારું ક...રે."

"આ શું! તમે શાંત થાવ. ડૉક્ટર સાહેબ! બસે ગમે તે હો. હું તમારો ઋણી છું. હું તો બટકતો બિખારી થઈને પણ છું છું. પણ તમારાં જે બાળકોનો તો મેં ભોગ લીધો છે. હુંજ તમારો યુનેમાર છું. મને સમા...કરો' કહેતાં તો તેના અગળ ઉપર ભોટી ચડી જવાથી મારેલ રેમા તૂટી ગયા અને દુરનજ તે દગલો થઈ

પડ્યો. ડૉક્ટર પોતે બધી ચિંતા જવા દેને દોડ્યો અને સાધનો લાવી
ગુરતજ ફરી ટેશા લીધા પછી ઉપચાર કરીને તેને શુદ્ધિમાં આપ્યો.

‘ડૉક્ટર! તમે મને હવે ઉગારી નહિ ચકો. થોડી મિનિટ પું.
મરુ. તમને સુ...ખી...ક...રે’ કહેતાં તો એનું ‘પ્રાણપંખેર’ ઉડી
ગયું. ડૉક્ટર ને ડૉક્ટરપત્ની અચાફ યધ ઉભાં રહ્યાં.

‘અરે...રે! મારા પાપે ત્રણ છ...વ’ કહેતાં ડૉક્ટર બેભાન
ચક મયા. પત્નીના ખૂન ઉપચાર પછી શુદ્ધિમાં આપ્યા.

x

x

x

x

કુદરતના ‘અદૃશ્ય ન્યાય’ ઉપર અચળ વિશ્વાસ રાખીને બંને
જણ હાલ જીવન ગુજારે છે.

“મારાથી પણ આટલો વખત છાનું?”

“શું કરે! હવે તું સમજી હોય કે હું કેમ બાળકોનું એટલું
ધ્યાન રાખતો હતો! પાપ તો વારસે પણ ઉતરે, સમજી!”

બંને રહ્યાં. વધારે તો પેલા કુઃખિયારાના જીવન ઉપર.

(તા. ૬-૩-૧૯૩૨ના “વીસમી સદી”માંથી)

૪-પૈસાનો મદ

શ્રમજીવી મિલકાતમદારનું રેખાચિત્ર

(લેખક:-શ્રી. સોમચંદ મણિલાલ પરીખ)

વઃટક્ષની ઘેરી ઘટાની શીનળ છાયામાં ફૂવાના નવાણુ પર જેમી માધુ પોતાની પ્રિય વાંસની જંસી બગ્ગવી રલો હતો. તાજી એટલી તેની જમીનમાં નાલુક નીલવર્ણો પવન સાથે મેલ કરતો દરિયાળો મેલ ઉમો ઉમો મંદ દારથે દસી રલો હતો. આઠાશપટ પર ઝળહળતો બાનુ સારાથ દિવસના સતત પરિશ્રમથી કંટાળી આત્મારે પશ્ચિમ દિશાના વિશ્રાંતિબુવન પર જવાની તૈયારીઓ કરી રલો હતો. માધુની કલામય જંસી વનનાં મૂંઝાં પશુપક્ષીઓને પોતાની તરફ આકર્ષી રહી હતી. જે ત્રણ મોરલાઓ માધુ તરફ મીટ માંડી થનગન થનગન નાચના તેની જંસરીનું મધુર ગાન પોતાના હૃદય-ઉદ્ધાનમાં ઝીલી રલા હતો. નવાણુ પાસેના ખાડામાં લીલું તાલું ધાસ ચરતી માધુની સફેદ ગાયો પોતાના પગનાં ઝાંઝર ખખડાવી, કાનની ટીસીઓ ઉભી કરી પોતાના માલીકના જંસીનાદ પર મંત્ર-મુગ્ધ બની હતી. આમ્રજક્ષના ઓથે છુપાયેલ કોઈલા મંજરીની મુવાસ લેતી, વારે ધડિયે જંસીના પંચમ સૂર પર શીદા બની જ્યારે જ્યારે ટડ્ડટડુનો પોકાર કરતી ત્યારે ત્યારે માધુના ચુલાખી વદન પર અનેક દારથ પ્રકટ થતું.

“આમ જંસરી ક્યાં મુધી વગાડ્યા કરશે ?” કોઈએ પાછળથી માદ કર્યો. માધુએ પીઠ ફેરવી જોયું અને પ્રિયતમા લક્ષ્મીને જોઈ તેનાં નયન દસી પડ્યાં, ને તેનું પ્રેમાળ હૃદય બોલી ઉઠ્યું:

“લક્ષ્મી ! જોને આજે મારી જંસી કેવા મીઠા સૂર દારે છે ?”

“ને એથીજ પેલી આમ્રગળે છુપાઈ બેઠેલી કોઈલા ટડ્ડટડુનો પે કાર કરી રહી છે, એમજ ને ?” લક્ષ્મીએ બાવબીનાં નયનો નચાવી દારથરસનાં ફૂલડાં વેરનાં સામે પ્રશ્ન કર્યો.

“વદાતી ! આતું મુખી જીવન દમેશાં નમશે ?” માધુએ

વિચારવમળમાં ગંભીર મુદ્દાએ લુદોજ પ્રશ્ન કર્યો.

“નાથ! આ જગતમાં દમેણાં પરિવર્તનો થવાજ કરે છે. જગતમાં એક પણ એવી વસ્તુ નથી કે જેનું રૂપાન્તર ના થતું હોય; તો પછી સૃષ્ટિનો એ સુખયેસો કમ આપણું જીવન ફેરવે એમાં આશ્ચર્ય શું?”

પ્રિય વાચક! આ નવલિકાનો નાયક માધુ જંજીસર પાસેના એક ગામનો રહીશ નવયુવાન એકાદ હતો. જાતે અમજીવી હોવાથી તેના શરીરનો ખાંધો સુધક, ધાટીસો ને સુંદર હતો. હળુ તેના મુખ પર મૂળનો આહોજ દોરો ફૂટ્યો હતો, છતાં તેનું કદાવર શરીર શહેરના કસરતી યુવાનને શરમાવે એવું હતું. તેનાં માતાપિતા તેને સુખી જીવનમાં હરતો ફરતો મૂકી યુગ્મરી ગયાં હતાં. આજે તેના ઘરમાં જાતમહેનતના પ્રતાપે દૂધ-દહીની ઊભો ઊડતી હતી. સુખી દંપતી પાણી માગનારને દૂધ આપતાં. માધુ પોતાનું જીવન ફેવી વસુંધરાની સેવામાં વીતાવતો, એવી કુદરત પણ એના આંગણે પ્રસન્ન થઈ અજબગંડાર બરતી. પાણેલાં પરુઓ પોતાની સેવામાં દૂધ ફેવી ને માખણરૂપ જીવનપે. પક અણમૂલાં સરવે માધુને ચરણે ધરતાં. માધુ આ કુદરતી ધનથી સંતુષ્ટ બની પોતાનું જીવન સુખમાં વ્યતીત કરતો. તેને ચાંદીના ચક્રચક્રીત સિક્કાનો મોહ નહોતો તેમ સુવર્ણનો સંગ્રહ કરી જગતમાં મોટા મનાવવાની પણ ઇચ્છા નહોતી, એટલે માનવ્યાં ને પદવીની તો વાતજ શી?

માધુની અર્ધાંગના લક્ષ્મીમાં ઈશ્વરે સૌંદર્ય અને સફળોનો છુપો બંડાર એકતરપે બંધો હતો. લક્ષ્મીના નિખાલસ દિલના નિર્મળ પ્રેમથી માધુનું જીવન સંસારજાગીયામાં સુવાસિત બન્યું હતું. માધુ લક્ષ્મી માટે ગ્રાણ પાયરતો, લક્ષ્મી માધુને આ ઉપાધિમય જગતમાં દસતો રાખતો. એક સુશીલ સ્ત્રીથી બનતા તમામ પ્રયત્નો કરતી.

આમ માધુ અને લક્ષ્મીનાં એકધારાં ફેટલાંક વર્ષો વહી ગયાં; તે દરમિયાન તેમના આંગણે એક પુત્રરત્ન રમતું ચડાઈ તેમના આનંદમાં ભેરડો ઉમેરો થયો. લક્ષ્મીએ લાડમાં પોતાના નામપરથી તેનું નામ લક્ષ્મણ પાડ્યું. લક્ષ્મણ બીજાના ચંદ્રની માફક દિવસે દિવસે જીદ પામતા લાગ્યો.

ઉનાની નાની બહેન સધ્વાએ આકાશમંડપને વિધિવિધ રચી વડે રજુમંડુ હતું. દિશિજ દિશામાં મેલધનુષ્યનો અનુપમ દેખાવે તેનાના બેનરમાં કામ કરતા અમજીવીઓને આકર્ષી રહ્યો હતો. અન્યથા વિરાજતો વિભાકર કાજાં વાદળાંથી ઘેરાઈ બંદીવાન બને

હતો. માધુના જેતરને અચકાઈ વહેનાં દાદળ નદીનાં શીતળ જળ, વાયુ સાથે ગેલ કરી ફેરવેદીની રમત રમી રણાં દતાં. આ વખતે લક્ષ્મી પોતાના લાડીલા ફૂલસમા પુત્ર લક્ષ્મણને લઈ, તેને વદાલ-ભરી ગોદમાં બેસાડી, તેના ગુલાબી સુરખીભર્યા ગાલ પર પ્રેમની ચૂંબીઓ લઈ રહી હતી; ત્યારે માધુ દરગારી દાંડે કાળા મુંજથી બરેલા ખાટલા પર બેસી પોતાના જાળક પર વદાલભરી મીઠ માંડતો તકલી પર સુનર કાંતી રહ્યા હતો.

ધીરે ધીરે આકાશમાં ગાજવીજળું તોફાન સર થયું, પવને જોરથી ફૂંકાઈ ધૂળના ગોટેગોટા ઉડાડવા સર કીધા, ને મુસળધાર વરસાદ અણધાર્યો વરસવા માંડ્યો. થોડી વારમાં પવનના એક પ્રચંડ વાવાઝોડે તેમની પર્ણકુટીર હતી ન હતી કરી નાખવાથી બંને સફાળાં ચોંકા ઉઠ્યાં, તેમનો આનંદ ઉડી ગયો.

એક બાળુ મુસળધાર વર્ષામાં વરસાદ; બીજી તરફ ગગનબેદી બપંકર અમકારા કરતી વીજળી પળભર માટે પોતાની રોશની ફેલાવી પાછું જગતને અંધકારમય કરી ચૂકતી; જોશથી પુંકાતો પવન ઝાડોને કમરથી દલાવી મૂળથી ઉખાડવા પ્રયત્ન કરતો, ધીરે ધીરે જેતરોની જમીન સમુદ્રની સપાટીરૂપ બની ગઈ. દાદર નદીનાં ઉભરાતાં પાણી રેલરૂપે ચારે તરફ ફરી વળ્યાં. દાદરનો વધતો જતો પ્રવાહ જોસભર માધુ અને લક્ષ્મી પર ધસી આવવા લાગ્યો.

લક્ષ્મી અને માધુની ફિકરનો પાર ન રહ્યો. એક બાળુ એમને પ્રાણથી અધિક વદાલાં પોતાનાં પશુઓની ચિંતા હતી ત્યારે બીજી બાળુએ વર્ષાભરની મહેનતે પકાવેલ પાકરૂપી કાચું સોડું આજ કુદરતના તોફાને ધૂળમાં મળી રહ્યું હતું. લક્ષ્મી પોતાના વદાલા પુત્રને સોડમાં છુપાવી ચરધર મૂંજતી વડદણ નીચે ઉભી હતી. માધુ પોતાનાં વદાલાં ચણુઓની ચિંતામાં ગમગીન બની પોતાની તરફ ધસી આવતા પ્રવાહ પર નજર નાખી રહ્યો હતો. અદ્ય સમયમાં લક્ષ્મી પાસે દોડી આવી માધુ બોલ્યો:

“લક્ષ્મિ! હવે વિલંબ કરવામાં સાર નથી. ચાલ, આ જણ પર ચડી જઈએ; નહિતર પળમાંજ આપણે દતાં નહોતું ચર્ષ જઈશું.” આટલું બોલી માધુએ લક્ષ્મણને પોતાના હાથમાં લઈ લીધો એટલે લક્ષ્મીએ સાડનો કંઈ મારી લીધો ને ત્યાર બાદ કંપતી એક-બીજાના મદારાથી વડદણ પર ચડી એક મજબૂત થડિયા પર જઈ બેઠાં. ત્યારે પવનના સમવાટે તે જણ દાણી ચકડોળે ચડતું ત્યારે લક્ષ્મી અને માધુ જીવનની આસા બોધ બેસનાં.

લક્ષ્મી અને માધુને વડવેશ પર ચઢ્યે અરધી ધડી વીતી રહે ત્યાં તો ચઢી આવેલી બચકર રેલે એમનાં સર્વ પશુઓને બંધ લીધાં. દંપતીએ આ કાર્યું દરમ અધારી રાત્રિમાં વૃક્ષપર બેસી નેયું. એ વખતે લક્ષ્મી કારમી ચીસ નાખી બેઠાન થઈ નીચે પડી જાય તે પહેલાં બળવાન માધુએ મદામહેનતે એને પકડી લીધી.

આ અતિશયિષ્ટુ તોફાન એક દિવસ ને બે રાત્રિ ચાલ્યું. ગરીબ દંપતી ભૂખ્યાં ને તરસ્યાં નિશ્ચય વૃક્ષને સહારે પોતાના ફૂલસમા બાળકને ગોદમાં લપાવી લટકી રહ્યાં. ત્રીજા દિવસના સવારે દાદરનાં પૂર ઉતર્યાં ત્યારે તેઓ અર્ધબેલાન અને ઉંમાદ દશમાં નીચે ઉતર્યાં એ વખતની એમની મનોદશાનું કયા શબ્દોમાં વર્ણન થઈ શકે !

એમણે જમીન પર ઉતરી પોતાની થાક, દુઃખ અને ભૂખથી નિર્બળ બની મથેલ આંખો વડે નેયું તો જે એતરો અણુમોલ ઉભા પાકથી હસતાં હતાં તે આજે રમસાન જેવાં બની ગયાં છે. પોતાનું મિથ ખૂંપકું, રાચરચીયું વગેરે સર્વનું ખેદાનખેદાન થઈ ગયું છે. સફેદ રંગની ઝાંઝરવાળી ગાયો, અને ગળામાં પીતળના અછોડાવાળા બદામી રંગના બળદિયા, આજે મૃત્યુને બેઠી સદાકાળની છેલ્લી નિદ્રાએ સૂતા છે. આ કાર્યું દરમ જેતાં, બન્નેની આંખે અધારાં આવી ગયાં ને બન્ને મૂઝાઈ ખાઈ જમીન પર ટપી પડ્યાં. લક્ષ્મી મૂઝાઈવશ થતાં તેના હૃદયે હાલ પોકારી ધ્વનિ કર્યો કે "ઓ દેવ, આ તારો કેવો કોપ ? !"

એક માસ પછી

ઉપરના જળપ્રલયના તોફાનને વીત્યે આજે એક માસ વહી ગયો છે. દત્તાત્રી માધુ અને લક્ષ્મી રહેલી કુદરતના ત્રાસે પેટનું પોપણ મેળવવા માનુષ્યમિતે લાગી આજે રાજનગરમાં આવી, ધી ઘેરો મિત્ર કું. સિં. માં કામદાર તરીકે પે:નું પોપણ મેળવી રહ્યાં છે. એમનો મિલમાલીક શેડ અદિરેસા પરમોધર્મનો પાલક હોવા છતાં, તેના હૃદયમાં મરીઓ માટે જતાએ દયાનું સ્થાન નહોતું. એની મિલના કામદારો પોતાના હક સામે, ઘણી વખત ફરિયાદ ઉઠાવી બૂખ-મરા પર જતા, છતાં દેશના અગેવાન નેતાઓના કાને પ્રમાણિક કામદારોનો ફરિયાદ ના પહોંચે તે માટે તે અનેક કુખિ-પ્રયુખિઓ સલાવનો, ને ભોક્સેવાના કાર્યમાં ઘેડાં નાખાંને ભોગ આપી, દેશ-નેતાઓની નજરમાં દેશસેવક તરીકે ખપી પોતાનું ધાર્યું કરવામાં હારી જતો. સહાર્ધિપતિ કેડે પોતાના નસીબના ચટના સીતા-

રાથી, અનેક મૂડીનાદના છુપા કાવાદાવાઓમાં વિજય પ્રાપ્ત કરી, કામદારોના સરતા લોદીની લક્ષ્મીથી એણે અનેક ખંજલા ને બગીચા બનાવ્યા હતા; છતાં એનો પૈસાના મદમાં જ્ઞાન જૂથેથો આત્મા, જગતને અધારમાં રાખી કાવાદાવા જેલવાના ધંધાથી ધરાયો નહોતો; અને દશ પશુ વધારે ધન મેળવવા સાર દેશ અને ધર્મને દોડીના મૂલે વેચવા તૈયાર હતો.

સરકારે આવા અવા ...ભાઈના મદાન સદગુણોની કદર સરકારી તથા ખાનગી ખાતામાં સખાવનરૂપે જે ચાર લાખ રૂપિયાના ખર્ચ કરાવ્યા જાદ, એમને સરના ઇલકાજથી નવાજ્યા હતા અને આગળપર નાહતો કલકાજ ઇનાયત કરવાની મધલાજ ચખાડી હતી.

દુર્ભાગ્યના ચક્કરે ચંદ્રેલાં માધુ અને લક્ષ્મી પાપી પેટનો ખાડો પૂરવા, આ શેઠના મિલ-યંત્રાલયના પાસવે પડ્યાં હતાં. એમનું ચેતનમય સરીરયંત્ર, મિલના રાક્ષસી જડ યંત્રની જરેહારત કરતું, દિવસે દિવસે ઘસાતું જતું હતું. મૂડીદાર સર પોતાની મિલના જડયંત્ર માટે દર વર્ષે લાખ રૂપિયા ઘસારા ફંડમાં લઇ જતો, પણ કામદારોના ધરાતા સરીરરૂપી યંત્રની એને જરાએ પરવા નહોતી.

એક દિવસે મિલ-યંત્રાલયમાં સતત કામ કરી દુર્બળ બની ગયેલ લક્ષ્મી, મિલ બંધ થયા જાદ પોતાના લાડકવાયા પુત્ર લક્ષ્મણુને ડેડ પર બેસાડી, પોતાની ઝુંપડીએ કાચોપાકો રાટલો કરી ખાવા જતી હતી ત્યાં મિલના કંપાઉંડમાંથી બેસબેર દોડી આવતી સરની મોટર સાથે તે ઓચિંતી અથડાઇ પડી. હાથમાં તેડેલો કુળદીપક તેના હાથમાંથી છૂટી મોટરના બાર આગળ જઇ પડ્યો. સરની રાક્ષસી મોટરના આગલા ચક્કરે, એ ગરીબ જનતાના કુમળા ફૂલ જેવા બાળકની ગરદન એક ક્ષણમાં છુંદી નાખી. દુઃખી લક્ષ્મીના દિલાસારૂપ લક્ષ્મણુ ધડીના છટ્ટા ભાગમાં આવી રીતે એક ધમંડી મૂડીદારની મોટરનો ભોગ બની ગયો. સરીર ઇજા પામેલી લક્ષ્મી પોતાની ઇજા જૂલીજઈ, મરેલા લક્ષ્મણુને બોળામાં લઇ ચૂમવા લાગી. પ્રેમાળ માતા ધડીલર માટે લાન બૂઝી. તે સમજ ના થકી કે, દવે તો પોતાની મોદમાં લક્ષ્મણુ નહિ પણ લક્ષ્મણુનું શ્વમ છે. લક્ષ્મી પોતાના બાળકના મૃતદેહ પર ચૂમીઓ શેતાં આનંતરિક વેદનાએ દેખાન થઇ તમ્મર ખાઇ નીચે પડી.

સરબા અકરમાતથી ગમરાઇ પેતા પર પોતીસ બેદરકારીનો અરોપ ન લાવે તે માટે લક્ષ્મી તથા એના પુત્રના શબને પેનાની મોટરમાં નાખી તેની પ્રાઇવેટ ચેમ્બરમાં લઇ આવ્યો. ત્યાં

લક્ષ્મી અને માધુને વડવૃક્ષ પર ચઢ્યે અરધી ઘડી વીતી દશે ત્યાં તો ચઢી આવેલી બચકર રેલે એમનાં સર્વ પશુઓને ભક્ષી લીધાં. દંપતીએ આ કાર્યું દશ્ય અંધારી રાત્રિમાં વૃક્ષપર બેસી જોયું. એ વખતે લક્ષ્મી કારમી ચીસ નાખી બેઝાન થઈ નીચે પડી જાય તે પહેલાં બળવાન માધુએ મદામહેનતે એને પકડી લીધી.

આ અતિવૃષ્ટિનું તોફાન એક દિવસ ને બે રાત્રિ ચાલ્યું. ગરીબ દંપતી ભૂખ્યાં ને તરસ્યાં નિર્જીવ વૃક્ષને સદારે પોતાના ફૂલસમા બાળકને ગોદમાં લપાવી લટકી રહ્યાં. ત્રીજા દિવસના સવારે ઢાઢરનાં પૂરે ઉતર્યાં ત્યારે તેઓ આર્ષબેલાન અને ઉન્માદ દશમાં નીચે ઉતર્યાં એ વખતની એમની મનોદશાનું કયા શબ્દોમાં વર્ણન થઈ શકે !

એમણે જમીન પર ઉતરી પોતાની યાક, દુઃખ અને ભૂખથી નિર્બંજ બની ગયેલ આંખો વડે જોયું તો જે એતરે! અણુભોલ ઉભા પાકથી હસતાં હતાં તે આજે રમસાન જેવાં બની ગયાં છે. પોતાનું પ્રિય બૂંપકું, રાચરચીલું વગેરે સર્વનું એકાનમેકાન થઈ ગયું છે. સહેલ રંગની ઝાંઝરવાળી ગાયો, અને ગળામાં પીતળના અછોકાવાળા બદામી રંગના બળદિયા, આજે મૃત્યુને બેઠી સદા કાળની હેલી નિદ્રાએ સૂતા છે. આ કાર્યું દશ્ય જોતાં, બન્નેનું આંખે અંધારાં આવી ગયાં ને બન્ને મૂર્છા ખાઈ જમીન પર ઢળ પડ્યાં. લક્ષ્મી મૂર્છાવશ થતાં તેના હૃદયે હાથ પોકારી પવિ કયો કે "ઓ દેવ, આ તારો કેવો કોપ ? !"

એક મારા પછી

ઉપરના જળપ્રલયના તોફાનને વીત્યે આજે એક માસ વધી ગયો છે. દત્તભાગી માધુ અને લક્ષ્મી રહેલી કુદરતના ત્રાસે પેટનું પોપણ મેળવવા માતૃભૂમિને લાગી આજે રાજનગરમાં આવી, ધી લૂટેરા મિલ્લ કું. સિંઝામાં કામદાર તરીકે પેટનું પોપણ મેળવી રહ્યાં છે. એમનો મિલ્લમાલીકશેઠ અદિસા પરમોધર્મનો પાલક દોષા છતાં, તેના હૃદયમાં ગરીબો માટે જરાએ દયાનું સ્થાન નહોતું. એની મિલ્લના કામદારો પોતાના હક સામે, ઘણી વખત ફરિયાદ ઉઠાવી જૂન-મરા પર જતા, છતાં દેશના આગેવાન નેતાઓના કાને પ્રમાણિક કામદારોનો ફરિયાદ ના પહોંચે તે માટે તે અનેક પુત્રિ-પ્રયુક્તિઓ મણાવતે, ને લોકસેવાના કાર્યમાં થેડાં નાણાંનો ભોગ આપી, દેશ-નેતાઓની નજરમાં દેશસેવક તરીકે ખાલી પોતાનું માધુ કરવામાં હાવી જતો. હજારોધિપતિકેડે પોતાના નસીબના ચઢના સીત

“સ્વર્ગમાં-પ્રભુના ખોળે” લક્ષ્મીએ રૂંધાતા કઠે અત્રુ સારતાં કહ્યું.

“લલિત! ખરેખર, આજ તું પાગલ બની ગયું છે.”

“નાથ! આપ સત્યજ્ઞ કહો છો. હું લક્ષ્મણના અણધાર્યા અવસાને પાગલ બની છું. બુઝો બુઝો, પેલી ...ની રાક્ષસી મોટર મારા વઢાણા લક્ષ્મણનો પ્રાણ લઇ રહી છે.”

ખિમાર માધુ સર્વ વસ્તુચિત્તિ સમજી ગયો. તેણે તાવથી ભરેલા શરીરે પથારીમાં બેઠા થઇ લક્ષ્મીને હૃદયસ્થિતિ આપી સર્વ જ્ઞાતિ એની પાસેથી બચી લીધી. માધુને લક્ષ્મણના અણધાર્યા મૃત્યુથી ભારે આધાન થયો. છાતી ભરાઇ આવી ને આંખોમાંથી અશ્રુની ધારાઓ ચાલવા માંડી.

એ દુર્ભાગી દિવસના કારણ બનાવથી દિવસે દિવસે માધુની ખિમારીએ લયંકર સ્વરૂપ પકડ્યું. ગરીબ નિરાધાર લક્ષ્મી એવીસે કલાક માધુની પથારી નજીક બેસી એની સારવાર કર્યા કરતી. પુત્રના મરણનો ધા દણુ તાબેજ હતો ત્યાં વિધિએ એને માથે વઢાણા પતિની મહાન ખિમારીથી આરત ખડી કરી. ગરીબ લક્ષ્મી-એ પોતાના સૌભાગ્યહીન ખિમારી ટાળવા ધરતું રાચરચીલું વેચી દવાદાર કીધાં. ને પતિરનેહમાં બૂખ અને ઉંઘ તથા દીધા. પણ દૂર વિધિ લક્ષ્મીની આથી પણ વધુ કસોટી કરવા ઇચ્છતો હોય એમ વધુ ને વધુ રહેતો હતો.

લક્ષ્મી એક સાંજે ભરઉનાળાના ધમધમતા તડકામાં બળના પગે પિ હોરો મિલના કંપાઉ-ડમાં દાખલ થઇ. આ વખતે સર ...પોતાની એન્જલમાં વીજળીના પંખાની દવા ખાતા ચીરટ ફૂંકી રહ્યા હતા. લક્ષ્મી સર ...ની રમથા એન્જલ રમમાં પ્રવેશ કરી હાથ નોટી કબી રહી. ત્યાં સર ...એ ચીરટનો દમ મારી રવાનમાંજ પૂછ્યું:-

“લલિત! તું અને તારો ધણી પંદર દિવસથી ક્યાં હતાં? ને તું તમો પણ પેલી દડતાળ પાડનારી ટોળીમાં સામેલ થયાં છો કે?” સરે કડકાઈથી એકના બદલે ઉપરાઉપરી બે પ્રશ્નો સંચેજ કર્યા.

“સાહેબ! મારો ધણી પંદર દિવસથી ગંભીર માંદગીના ખિજાને પટકાઇ પડ્યો છે, તેની દવા કરવા મારી પાસે દવા ફૂંકી ઠોડી પણ નહિ દોવાયી હું મારો તથા મારા ધણીનો ગયા માસનો ચટોલા પતાર લેવા આવ્યો છું. આપ દવા લાવી તે આપણો તો ઈશ્વર આપનું બહુ કરશે.”

“દમણાં પતાર નહિ મળે.”

“તેનું કંઈ કારણ?”

લક્ષ્મીની મૂંઝાં થોડી વારે ઉતરી ત્યારે પોતાના મરેલા બાળકને
જોઈ આંખમાંથી લોહીનાં અશ્રુ સારતી તે બોલી: “શેઠ! અંજો
તમારી મોટરેજ મારા નવનદીપકને બક્ષી લીધો છે. લાવો! લાવો,
મારો વડાશો બાળક તમે સત્વર લાવો!”

“લક્ષ્મિ! શાણી થા, બનવાકાળ વરસુ બની ગઈ. ચાહે તો
દસ દળર રૂપિયા તારા બાળકના બદલામાં માગી લે, હું કંઈ
ઈશ્વર નથી કે તારું બાળક સંજવન કરી આપું.” સર ...એ પૈસાની
લાલચ બતાવી લક્ષ્મીના મનનું સમાધાન કરવા પ્રયાત્ન કર્યો.

“શું તમારા દસ દળર રૂપિયા મારા લક્ષ્મણને હંવતો બંતાવી
મારી ગોદમાં રમતો કરશે?” લક્ષ્મીએ ફાટી આંખે સામે પ્રશ્ન કર્યો.

“એ શક્તિ મારા પૈસામાં નથી.” સરએ હતાશ બની
જવાબ આપ્યો.

“તો તમારા એ પૈસા તમારી પાસેજ રહેવા ઘો. હું એ
માતા નથી કે પુત્રના મૃત્યુ સાટે બદલો લઈ જીવનભર ધંધરાવેલા
પુત્રના પ્રેમને વેચું.”

“તારે શું છું આ વાત પોલીસને જાહેર કરી મારી ફરતી
કરાવવા ચાહે છે?”

સરએ હૃદયની બીક પ્રશ્નરૂપે રજુ કરી.

“હા, હું ધારું તો જરૂર એમ કરી શકું, પણ માફ હૃદય પુત્રના
બોજે પણ અનહાતાને બચાવી લેવો ચ.થા છે, ને ફક્ત આંખની
મીઠી નિગાહ માયી, બરેલી ગોઠ ખાલી કરી અત્રેથી આજ પલે
ચાલી જાઉં છું.” લક્ષ્મીના આ જવાબથી સરની છોતી વેંત
ઉંચી આવીને લક્ષ્મીને રીઝવવા જીમની કેટલીક મીઠાશ વાપર્યા બાદ,
બાળકને અમિસંસ્કાર કરવા પોતાનાં માણસોને વરધી આપી.

થોડી વારે લક્ષ્મી સર...ની ચેમ્બર રૂમમાંથી નીકળી અશ્રુ સારતી
પોતાની ઝુંપડીએ આવી. આ વખતે માધુ તાવથી પટકાઈ નિહાને
પડ્યો હતો. મિલ-વંત્રમાં એણે દિનરાત વેનર કરી પોતાની તાંબા
જેવી કામને દાડકાના માળારૂપ કરી નાખી હતી. લક્ષ્મીની કેમ
લક્ષ્મણને નદિ જોત જ માધુ બોલી ઉઠ્યો: “લક્ષ્મિ! આપણે લક્ષ્મણ
ક્યાં છે?” લક્ષ્મી માધુને શું જવાબ આપે? જિયારી માધુના નિહાને
નજીક બેમી જઈ પ્રગ્ને પ્રગ્ને રોવા લાગી. આથી માધુ સમજ
મરે કે જરૂર કંઈ રિપરીત થતના બની છે. ફરી માધુએ એનો
એજ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“વડાશો લક્ષ્મણ ક્યાં?”

“સ્વર્ગમાં-પ્રભુના ખોલે” લક્ષ્મીએ રૂધાના કંઈ અગ્ર સારતાં કહ્યું.

“લક્ષ્મી! ખરેખર, આજ તું પામત જની ગમ છે.”

“નાથ! આપ સત્યજ દેહો છો. હું લક્ષ્મણના અણધાર્યા અવસાને પામત જની છું. લુઓ લુઓ, પેલી ...ની રાક્ષસી મોટર મારા વદાલા લક્ષ્મણનો પ્રાણ લઇ રહી છે.”

ખિમાર માધુ સર્વ વસ્તુસ્થિતિ સમજી ગયો. તેણે તાવથી ભરેલા શરીરે પથારીમાં ગેદા થઇ લક્ષ્મીને હૃદયાભિંગન આપી સર્વ વૃત્તાંત એની પાસેથી જાણી લીધા. માધુને લક્ષ્મણના અણધાર્યા મૃત્યુથી ભારે આધાન થયો. છાતી ભરાઇ આવી ને આંખોમાંથી અશ્રુની ધારાઓ ચાલવા માંડી.

એ દુર્ભાગી દિવસના કારણ જનાવથી દિવસે દિવસે માધુની ખિમારીએ લયપંકજ સ્વરૂપ પકડ્યું. ગરીબ નિરાધાર લક્ષ્મી ચોવીસે કલાક માધુની પથારી નજીક ગેસી એની સ્પર્શક થયાં કરતી. પુત્રના મરણનો ધા દણુ તાગેજ દતો ત્યાં વિધિએ એને માથે વદાલા પતિની મદાન ખિમારીરૂપી આફત ખડી કરી. ગરીબ લક્ષ્મી-એ પોતાના સૌભાગ્યછત્રની ખિમારી ટાળવા ધરતું રાયરચીલું વેચી દવાદાર કીધાં. ને પતિસ્નેહમાં જૂળ અને ઉંધ તજ દીધા. પણ દૂર વિધિ લક્ષ્મીની આથી પણ વધુ કસોટી કરવા ઇચ્છતો હોય એમ વધુ ને વધુ રહેતો દતો.

લક્ષ્મી એક સાંજે ભરઉનાળાના ધગધગતા તડકામા જળના પગે પિ લૂંટરા મિલના કંપાઉન્ડમાં દાખલ થઇ. આ વખતે સર ...પોતાની ચેમ્બરમાં બીજગીના પંખાની દવા ખાતા ચીરટ ફૂંકી રહ્યા હતા. લક્ષ્મી સર ...ની રગતથી ચેમ્બર રમમાં પ્રવેશ કરી દાથ નેહી કબી રહી. ત્યાં સર ...એ ચીરટનો દમ મારી રવાજમાંજ પૂછ્યું:-

“લક્ષ્મી! હું અને તારો ધણી પંદર દિવસથી ક્યાં હતાં? ને હું તમે પણ પેલી દડનાજ પાડનારી ટોળીમાં સામેલ થયાં છો કે?” સરે કડકાઈથી એકના જદને ઉપરાડારી એ પ્રશ્નો સ.ચેજ કયાં.

“સાહેબ! મારો ધણી પંદર દિવસથી ગંબીર માંદગીના ખિજાને પટકાઇ પડ્યો છે, તેની દવા કરવા મારી પાસે દવા ફૂંકી ઠોડી પણ નહિ હોય:થી હું મારો તથા મારા ધણીનો મથા માસનો ચરેસો પમાર લેવા અનાવી છું. આપ દયા લાવી તે આપણો તો ઈશ્વર આપનું બહુ દરજો.”

“દમણાં પમાર નહિ મને.”

“તેનું કંઈ કારણ?”

“કરણ કે, મિલનો ધારો પંદરમીએ પગાર આપવાનો છે.”

“એ હું જાણું છું. પણ હું તો મારા પતિની જિભારી ટાંગત, ને દવા ખરીદવા જોજો પાથરી દવાભાવે પગાર માગું છું. આપની દવા મારા પતિનો પ્રાણ બચાવશે એ પુરવ આપનેજ મળશે.”

“લક્ષ્મી! તને ખતર નથી કે, મિલના કાયદા ઇશ્વરી કાયદાથી એ કઠોર છે. તેમાં દવાને સ્થાનજ નથી.” સરે મૂઝ મરડનાં કંઈ.

“તો પછી મરણ પચારીએ પડેલા મારા પતિનું શું?”

“એનું ગમે તે થાય, મારે તો મારા ધંધાની આખાદી જોવાની છે.”

“ને આપના ધંધાને આગાહ કરવા દિનરાત જોશ વિના લોહીનો પસીનો વહેવડાવો છે? મરણને જોજો મૂનાર માટે કંઈજ નહીં!”

“લક્ષ્મી! તારી આ વ્યર્થ વાતોથી મને હવે કંટાળો આવ્યો છે. તારી આ વિચિત્ર દલીલો જરાએ હૃદયસ્પર્શ કરતી નથી.”

“ક્યાંથી સ્પર્શ કરે? સ્વાર્થી મૂઠીદરેના બહેરા કાનમાં ગરીબાઈની વેદનાની કદીએ પડી છે! યાદ છે એ કાળો દિવસ કે જે દિવસે મારા એકના એક પુત્રને આપની રાક્ષસી મોટરે ચમદી નાખ્યો હતો!”

“એ દિવસને યાદ કરાવી છું શું કહેવા માગે છે?”

“હું એ કહેવા માગું છું કે, આપ એ દિવસે મારી પાસે દસદમ્બર રૂપિયાના ભોગે દવાની ઘીખ માગના હતા.”

“લક્ષ્મી! આ છું શું બોલે છે? તારા જેવી જિભારણ પાસે મારા જેવો સર દવા માગે? આ તો હાથી કીટીને નમવા જાય એવી વાત છે.”

“ને શેડ! એ ના બૂલશે કે, મોટા દાથીનું મોત તુરંત જીવી જાય છે. આજ તો હું લાચાર દાસને લાંબે આંધી જાઉં છું, પણ આપને ચેતવું છું કે ગરીબની દવા ખૂટી છે ને તે આપના આમેશાન મદાસથોને સજાવાની બરમીમૂત કરશે.”

અ.ટહું બોલી લક્ષ્મી સર ... ની ચેમ્બર તરફ આંધી નીકળી. મિલના કંપાકંડનો દરવાજો વટાવી નિરાધાર લક્ષ્મી રસ્તામ રસ્તા પર આવી લાગી. સન્ધ્યામ રસ્તાની એક જાણુએ લેની પ્રશ્ને પ્રશ્ને રટી પડી: “ઓ પ્રભુ! હવે હું શું કરું? મારા વડાના નાથની ઇંદમી કેમ બચાવું?” ત્યાં એની નજર દાંધે પડેલી શંકની ચૂંકાએ પર પડી. “શું, હું મારા આ સૌભાગ્યિદ્વન વેચી મારા પ્રાણનાથની ઇંદમી ન બચાવી શકું?” “પણ તે વેચાવ કેમ? કુનિયા શું કહે? મારે કુનિયાથી શું નિરજન છે, મારે તે મારા નાથને બચાવવા છે ને? બસ, આજ વિચાર દીક છે.”

પતિની જિભારીમાં લાનબૂલેલી લક્ષ્મીએ પોતાના સૌભાગ્ય-
સિંધુની રક્ષા કાળે સૌભાગ્યચિન્નરૂપી હાથનાં કંકણ તેજ ઘડીએ
ઉતારી, ધી હુદેરા મિલકત કુંવની સભે એક આગ્રમદા પાંખુને ત્યાં
ગીરથી મૂકી એની પાસેથી ફક્ત એકજ આનો લીધો, ને એનો
ખરદ ખરંદી તે પોતાની ઝૂંપડીએ પાછી ફરી.

ઝૂંપડીમાં જિભાર માધુ ફોટેલા ગાલાની ગોદડીમાં તાવથી
બકતો ખેલાન દાલતે પડ્યો હતો. અસલ તાવની ગરમી તેના મરતકે
ચઢી હતી. લક્ષ્મીએ આવી ખિન હૃદયે દ્રિઙ્ગા પડી ગયેલા માધુના
વદન તરફ જોયું, માથે હાથ મૂક્યો ને પછી ખરદ માધુના મરતકે
ચોળવા માંડ્યો. એ વખતે લક્ષ્મીનું હૃદય પ્રભુને પ્રાર્થના કરવા
લાગ્યું કે “ઓ અનાથોના નાથ! હવે તું આ તારી રંક કિંકરીના
સામું જો, હવે તો હદ થઇ ગઇ છે, મેં તો તારે બરોસે માથું
સૌભાગ્યચિન્ન ઉતારી આણેલી છેલ્લી દવા છે.” અનાથ લક્ષ્મીના
કુખથી નિસ્તેજ બનેલ નયનમાંથી અણુની ધારઝો ચાલવા માંડી.

અનાથના નાથ, મરીગના પાત્રનહાર પ્રભુએ આજ પળે લક્ષ્મી-
ની શુદ્ધ હૃદયની પ્રાર્થના સ્વીકારી. માધુ તુરત લાનમાં આગ્યો,
ને જે કાર્ય શ્રીમંતોની સુવર્ણ અને હીરાની લશ્મ ન કરી શકે એ
કાર્ય લક્ષ્મીએ આણેલા એક આનાના ખરદે પળમાં કર્યું. દિવસે
દિવસે માધુની તળિયત મુશરવા લાગી, ને એકજ મારમાં માધુ
પાછો સંપૂર્ણ તંદુરસ્ત બની ગયો. આથી લક્ષ્મીના હાંપનો પાર ન રહ્યો.

હવે માધુ અને લક્ષ્મી નાની સરખી ઝૂંપડીમાં રહીને જાત-
મહેનત કરી શુજરાન ચલાવવા લાગ્યાં. એમને રોજ મજૂરી કરતાં
જે રાશી પ્રાપ્ત થતી, તે શ્રીમાનોની નજરે વુચ્છ હોવા છતાં આ
મરીગ દંપતિના બૂખ્યા પેટ માટે આથી વૌદ્વેષ હતી. એ દિનબરની
મહેનતનો ખરા પરીનાનો પૈસો હતો. એ પૈસાનું આણેલું મુદ્દી-
બર અનાજ એ દંપતિની બૂખ ઠાળી, એમની રમેરમમાં આમી બરતું.

માધુ એક સમીસાંજે પોતે કાંતેલું સ્તર રાજનગરના જાણીતા
ખાદી લાંબરમાં આપવા ગયો હતો, ત્યાં રસ્તામાં કેટલાક આગ
હોલવવા જતા જંગાઓને પૂરપાટ દોડતા જોયા. આથી માધુ પથ
પરમર્થરૂપિ દંડે ધરી આગ હોલવવાના કાર્યમાં મદદ કરવા માટે જે
દિશા તરફ જંગા ગયા હતા તે તરફ દોડ્યો. માધુએ આગ લાગેલા
રસ્તે આવી જોયું તો, પોતાનાજ મિલમાલીક સરનો
આણેલન જંગસો લાગી રતો હતો; આગના બયાનક બડકા દેખાઇ
રહ્યા હતા; ધૂમાડાના ગોટેગોટ સરના જંગલામાં ફેલાઇ

આકાશને અંધકારમય કરી મૂકતા હતા.

આ વખતે સર પોતાના બંધાના પહેલાં મજલાની દિવાનખાનામાં હતા ને તે મજલાનો દાદર સળગી ગયેલો હોવાથી એમને બચાવવા ચારે તરફ શોરગોર થઈ રહ્યો હતો. પણ છવડું જોખમ જેટલી આગમાં અંધલાવી તેમને બહાર લાવવાની કોઈની દિશત ચાલતી નહોતી.

ગરીબ માધુ પોતાના માલીકને બચાવવા એજ પગે તૈયાર થયો, ને બંબાવાળાઓએ આણેલી નીસરણી વાટે ચઢી, પ્રભુનું નામ લઈ, બારી વાટે દિવાનખાનામાં ફેરી પડ્યો. લોકો માધુની મદદનીશી કરી દિશત જોઈ આજ્ઞા બની ગયા, ને આંખના પલકાત નેટલા સમયમાં માધુ પોતાના જોશન માલીકને લઈ પાછો સળગતા પહેલા મજલાની બારીએ આવી લાગ્યો. પછી એણે બંબાવાળાઓની મદદથી સર ને સહીસલામત નીચે ઉતાર્યા.

લોકોએ માધુને આ સાદસ માટે ધન્યવાદ આપ્યાં, પણ માધુએ તે તરફ નજર કરી જોયું પણ નહિ. આ વખતે માધુનું મિત્ર પોતાના જોશન માલીકની સારવાર માટે ગોઠવણી કરવામાં પરોવાઈ હતું. માધુ અલ્પ સમય વિશ્રાંતિ લીધા બાદ એક બાકુતી વિરોધિયામાં જોશન સર ... ને સુવાડી, તેમને તે પોતાની ઝૂંપડીએ લઈ આવ્યો. સર ... ના સંબંધીઓને માધુનું આ પગલું ખિસ્કુમ પસંદ ના પડ્યું, પણ માધુના મહાન ઉપકારે એમનાં મરતક શરમિ બનાવેલાં હોવાથી તેઓ મોટેથી એક ચબ્દ પણ બોલી શક્યા નાં આથી માધુને પોતાનું ધાર્યું કરવામાં સફળતા મળી ગઈ.

માધુએ સર ... ને ઝૂંપડીમાં લાવી બિજાના પર સુવાડી એમ શુદ્ધિમાં લાવવાના પોતાની શક્તિ મુજબ દંપતીએ પ્રેમપૂર્વ ઉપચારો શરૂ કર્યા. થોડી વારે સર એ શુદ્ધિમાં આવી આંખ ઉધાડી જોયું તો પોતે એક ઝૂંપડામાં ફાટખાતૂટ્યા ગાભાના બિજા પર પડ્યા છે. પોતાનાં મિલકામદાર માધુ અને લક્ષ્મી પોતાની તનતો સારવાર કરી રહ્યાં છે. સર એ ફીણ રૂધાના અવાજે બેસવ માંડ્યું: “મને આગમાંથી બચાવી આ રચજે ઠાણ લઈ આવ્યું?”

“મારા માલીક! આ આપનો રંક સેવક અહીં લાવ્યો છે.”

“માધુ, લક્ષ્મી! તમે ખરેખર મરીમના અવતારમાં કેમ રવાંચી છવ છો. જે નરોપએ પેસાના મદમાં જાન બૂડી તમારા રૂપ જેવા શુભમગ બાળકને પેતાની મોટર તમે છુદી નાખ્યું, જેણે તમારી આંખ દેહની માનવજાતિ તરીકેની વહેવાર માનવી.”

માને ઠોકરે મારીને પશુને છાત્રે એવું વર્તન ચલાવ્યું; એના તરફ મારો આટલો વિશુદ્ધ પ્રેમ ?”

“મારા માર્શલ ! ગર્હ ગુજરી જૂઝી જાવ, ને દલેથી કાળા ને દ્રુપા મીલકામદારોનાં કૃષ્ણાં ને સુવાળાં દેવાં ઓળખતાં શીખો. એમના અર્ધનગ્ન શરીરમાં છુપા વસેલા સદગુણોને ઉપરટપકે ન જોતાં, વહેવાર જુદિથી પીછાણી તેની કદર કરો.” માધુએ નરમ અવાજે પોતાના માણીકને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું.

“માધુ ! તારા અને લક્ષ્મીના અનેરા ઉપકારે મારો પૈસાનો મદ ગળી ગયો છે, ને આજથી હું ઈશ્વરની સાક્ષીએ પ્રતિજ્ઞા કરી છું કે મારી માણીકની મિલોમાં કામ કરતા કામદારો આજથી મારા સેવક નહિ પણ શેર હોદ્દરનો પેઢે ભાગીદાર તરીકે રહેશે.”

“લક્ષ્મી ! તું આજથી મારી ધર્મની જાહેન જાની છે; તો લે, આ તારા ધર્મના બાધની ભેટ ” આટલું કહી સરએ પોતાની પચીસદજારની વિંદી લક્ષ્મીના હાથે પહેરાવી. લક્ષ્મી અને માધુ સર ...ની ઉદારતા પર મુગ્ધ જાની અનિમેષ નયને જોઈ રહ્યાં.

સરની ઉદારતાએ માધુનું દારિદ્ર આશ્ચર્ય ગયું. લક્ષ્મી અને માધુ સર ...ની મિલમાં કામદાર મટી હવે ભાગીદાર તરીકે કામ કરીને સુખી જીવન ગાળી રહ્યાં છે.

(તા. ૨૨ તથા ૨૬ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૧ના “દિ’દુસ્તાન”માંથી)

૫-ગરીબી નથી ત્યાં-

(લેખક:-શ્રી. સનાતન જ. જૂથ)

વાલજ, આસપાસનાં ગામડાં કરતાં ઠાંધક મોડું ગામડું હતું. ત્યાં દર શનિવારે જાજાર ભરાતું હતું. એમાં પાંચ-સાત માઈલ ઉપરનાં આસપાસના ગામડાંના લોકો માલ વેચવા કે ખરીદવા આવતા. જાજારને દિવસે વાલજ એક મોટા ગામ જેવું થઈ જતું. એની બે-ચાર શેરીઓ બધી જ માણસોથી ઉભરાઈ જતી. મોટી શેરીમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં બંને જાણુએ જુદી જુદી વસ્તુઓ વેચનારા ગોઠવાઈ જતા ને પોતાના માલની તારીફ મોટે રવરે કરી સંભળાવતા. માલ વેચનારાઓમાં કયાંક વ્યાપારીઓ હોય તો કયાંક ગરીબ ખેડૂતની સ્ત્રીઓયે હોય. માત્ર એ ગરીબ સ્ત્રીઓ નાની નાની ધાન્યની દગથીઓ કરીને મૂંગે મોટે બેઠી બેઠી કોઈ માલિકની આગર આંખે વાટ જોતી હોય. વ્યાપારીઓને રૂપિયા એકઠા કરવાની જોટથી લાલસા હોય, તેટલીજ આ ગરીબ સ્ત્રીઓને પૈસા મેળવવાની આગરતા હોય. લોકોનો સમૂહ જેમ જેમ વધતો જાય, તેમ તેમ એ સ્ત્રીઓની આગરતાયે વધતી જાય કે કોઈ માલિક આવે તો સારું. આજના જાજારમાં, જ્યાં ખેડૂતની સ્ત્રીઓ બેસતી એજ દારમાં, છેક છેડે, એક પંદરેક વર્ષની છોકરી એક ચીંચરા ઉપર જુવારની નાની દગલી કરીને વેચવા બેઠી હતી. દગલીમાં એક રતલથી વધારે જુવાર હોય એમ જણાતું નહોતું. જુવાર પણ એકજ જાતની નહોતી લાગતી. છોકરી છેકજ ચીંચરેલાલ હતી. ઘુંટણ સુધી તેના પગ દબાડા હતા, માથે ઝોરેડું ન ઝોટવા જેવું જ હતું; કારણ કે શરેણા લૂગડામાંથી લગભગ આખું માથું દેખાતું હતું. વાંસા ઉપરના ભાગ પણ એવોજ શરેણા હતો, પણ એની પરવા ન કરતાં અતિલવ પ્રયત્ને એણે એ ચીંચરા જેવા લૂગડાથી પોતાનો ધાનનો ભાગ દાખરની દોડા દાખલે રાકેલો હતો, છતાંયે જિયારીનો પ્રયત્ન છોજ સરળ નહોતો. રૂઈ ચકતો.

જાજારનો સમય જેમ જેમ વધે જતો હતો, તેમ તેમ એ

છોકરીની જુવાર વેચવાની અધીરાઇ વધતી જતી હતી; પણ એણે જોયું કે, પેલા વ્યાપારીઓ પાસેજ જ્યાં જુવાર લેવા જતાં હતાં અને એની જુવારનો ભાવ પૂછવાએ કાંઈ નહોતું આવતું.

થોડી વારે એક માણસ અમલ બગવતો જમવતો જમરમાં આવ્યો અને ત્યાં બેસનારાંઓને ધમકી, ગાળો વગેરે દેવા લાગ્યો. એને આવતો જોઈ, સૌ વેચનારાં પાછળ ખસવા લાગ્યાં ને રસ્તા પહોંચા થવા લાગ્યો. પેલી સ્ત્રીઓ જ્યાં બેઠી હતી ત્યાં એ આવ્યો, એટલે એ સ્ત્રીઓ પણ થોડું થોડું પાછળ ખસીને એમણે પોતાનો માલ પણ ખસેડ્યો. એ બધાંએ એમ શા માટે કહ્યું, એ પેલી છોકરીને ન સમજાયું અને તેથી એ જ્યાં હતી ત્યાંજ બેસી રહી. એને થયું કે, હવે જરાક ડું આગળ બેઠી છું એટલે જરૂર કાંઈક આવશે; પણ એટલો દિલાસો લે છે ત્યાં પેલા માણસ ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને એનું અંધારું ને સાથેની જુવાર બધુંજ ઉંચકીને દૂર દેંકી દીધું; અને છોકરીને રસ્તાની વચ્ચે બેસવા માટે ગાળો દઈ આગળ વધ્યો.

છોકરી જીકને લીધે કાંઈ બોલી ન શકી, પણ એની જુવાર દેંકી દીધી કે તરત એ ઉભી થઈ; અને પોતાના બાળકને ઉંચકીને દેંકી દીધું હોય, ને જેમ મા બાળક તરફ દોડે, તેમ એ જ્યાં જુવાર દેંકી હતી ત્યાં ગઈ; પણ જઈને જોયું તો જુવારનો દાણો-દાણો ઉડીને એવી રીતે પડ્યો હતો કે, એને કશુંજ ન મળી શક્યું: એનું અંધારું તો એને મળ્યુંજ નહિ. બિચારી હતાસ થઈને એક ઠેકાણે બેઠી ને ખૂબ રડી. એણે જોયું કે, એ બેઠી હતી એનાથીયે આગળ વ્યાપારીઓ બેઠા હતા, પણ એમને પેલા માણસે કશુંજ નહોતું કહ્યું.

સાંજ પડી, સૂરજ આધમ્યો. જમર પણ પૂરી થઈ. પેલી છોકરી હજી જ્યાં બેઠી હતી ત્યાંજ બેસી રહી હતી. બધાં ઉઠીને ચાલ્યાં ગયાં. ત્યાર પછી એ ઉભી થઈ ને આખી શેરીમાં ફરી. જ્યાં જ્યાં ધૂળમાં ચોડાયે ધાન્યના દાણા પડ્યા હતા, ત્યાંની ધૂળ તેણે એકઠી કરી પોતાના બોળામાં ભરવા માંડી. છેકજ અંધારું થઈ ગયું ત્યારે એ મામમાંથી નીકળીને પોતાને મામડે ચાલી.

વાલજમી ત્રણેક માઇલ દૂરના એક નાના મામડામાં એ રહેતી હતી. એના મામડાની પરતી બહુ તો આદરોથી દળરની હતી. અંધારામાં એ મામડા તરફ ચાલી નીકળી. એની પાસે ધાન્યના દાણાવાળો ધૂળનો પોટલો મિલાય કશુંજ નહોતું. ધાંમે ધીમે ચાલની

ચાલતી એ લગભગ દોઢ કલાકે પોતાના ગામડા પાસે પહોંચી. એ પહોંચી ત્યારે એમ જણાવું હતું કે જાણે એ દસ પંદર માહક ચાલીને આવી છે. કારણ કે ગામથી એકાદ ફાળંગ દૂર રહી ત્યારે એ વિસામો ખાવા ભેડી હતી. થોડી વાર વિસામો ખાધને એ ગામમાં જવાને રસ્તે ન વળતાં જરા ભુલે રસ્તે ચાલી, ને એક ઝુંપડી પાસે પહોંચી.

એ ઝુંપડી એવું ઘર હતું. એને ઝુંપડી કહેવા એ યે એને માટે વધારે પડતું જ કહેવા જેવું હતું. ઝુંપડીને છાપડું હોય છે ને ચાર ભીંતો જેવું હોય છે; પણ આને તો છાપડું જ નહોતું એમ કહીએ તો ચાલે, ને ભીંતો બે બાજુએ ડીક ડીક અને ખીછ બે બાજુએ અરધી તૂટેલી હતી. બારણું તો હતું જ નહિ, એટલે છોકરીને કશું ઉપાડવા જેવું રહ્યું નહોતું. એનાં પગલાંને અવાજ સંભળતાં ઝુંપડીમાંથી એક અવાજ આવ્યો: “કાણુ રૂખી આવી ?”

એ છોકરીના બાપનો અવાજ હતો. રૂખી ઝુંપડીમાં આવી ને બાપ પાસે લોચાની માથેક પડી અને મોકલે મોઢે રહી પડી.

ઝુંપડીની અંદર અધારજ હતું. રૂખીને બાપ, જમીન ઉપર જ થોડાં પાંદડાં જેવું પાયરેણું હતું એની ઉપર સૂતો હતો. એણે ફક્ત એક લંગોટ જેવું પહેર્યું હતું, તે સિવાય તે આખે ઘરેર ઉપાડોજ હતો. ઝુંપડીમાં, એક ખૂણામાં એક લાગેણું હાંડણું ને એક બે ઠીંકરાના મોટા કકડા સિવાય કશોજ સામાન જણાતો નહોતો. વધારાતું એક પણ વસ્તુ ઝુંપડીમાં નહોતું દેખાતું. જમીનમાં ખાદાઓજ જણાતા હતા, છતાં ઝુંપડીમાં કચરો ઓછો જણાતો હતો. એ ઉપરથી લાગતું હતું કે, રૂખી કાંઈક સ્વચ્છતા રાખતી હશે. એક ખૂણામાં ધૂળનો નાનો દગમો દેખાતો હતો. એ કદાચ, આજ રૂખી લાવી હતી એવી ધૂળનો દશે એમ જણાવું હતું.

રૂખી આવીને ઝુંપડીમાં પેડી કે તરત પ્રયત્ન કરીને તેનો બાપ બેઠો થયો, ને એ રડવા લાગી એટલે એને શાન્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. રડનાં રડનાં રૂખીએ આજની જાણી દર્શકત કહી.

“જુવાર એમ સા માટે વેચવા મઠ હતી ? તું તો વીજુવાજ મઠતી ને ?” બાપે દેવથી રૂખીને પૂછ્યું.

“હા. પણ મને મધુ કે, એટલી જુવાર વેચાય તો એના પૈસામાંથી તમને માટે દવા લાવી ચકું.” રૂખીએ કહ્યું.

“દવા ! મારે માટે દવા શું કરવી છે; અને તે માટે તારા દનિવારે જુવારમાંથી કેટલી લઈ મઠ હતી ?”

“જમીન.”

“બધી જુવાર ?”

“હા.”

“અરરર, કેટલી જુવાર હતી ?”

“શેર-સવાશેર હતી.”

“અને ત્યારે આજ સુધી ખાધું શું ?” બાપે અતિથય દુઃખથી પૂછ્યું. રૂખીએ ઉત્તર ન આપ્યો.

“રૂખી ! સાચું કહે, તેં આજ આઠ દિવસથી શું ખાધું છે ?”

“અભેચંદ શેઠે મને સવિવારે મને એક પૈસો આપ્યો હતો, તેના મેં ચણા લીધા હતા; તે ત્રણ દિવસ ચણાન્યા હતા. પછી વહેળા પાસે વડ છે તેના ટેટા લાવીને ખાતી હતી. હું કાંઈ જૂખી નથી રહી.” રૂખીએ ખરી દફાકત કહી દીધી.

“જૂખી નથી રહી દોકરી ! જુવાર હતી ને એમ શા માટે ક્યું ? અને વળી એમ જૂખી હોવા છતાં આટલે દૂર શા માટે ગય ? મારે માટે દવાનું શું કામ હતું ? હવે અત્યારે તું શું ખાશ ?” બાપની આંખમાં પાણી આવી ગયાં, એનો કંઠ રંધાયો.

“બાપુ ! એમ ન કહો, આજ ધૂળ લાવી છું. હું મારું કરી લઇશ.”

“ક્યાંથી કરી લઈશ, બહેન ! અત્યારે અંધારામાં તું આજની ધૂળ પણ ક્યાંથી વીણી શકીશ ? અને પાછી તું ત્રણ દિવસની જૂખી છે. અરરર, હું માંદો પડ્યો છું તેમાં તારા ભોગ ?” વળી બાપનો કંઠ રંધાયો.

“બાપુ ! દમણું હું મારી વ્યવસ્થા કરું છું. તમે મુંઝાવ મા.” રૂખી એટલું કહીને વળી ઉઠી ને ધીરે ધીરે બહાર નીકળી. રાતના નવનો શુભાર હતો.

“ક્યાં જાય છે ?” બાપે અંદરથી પૂછ્યું.

‘દમણું આવું છું.’ રૂખીએ ઉત્તર આપ્યો અને એ ગામ તરફ ચાલી.

ગામમાં પહેંચનાં પહેલાં વળી એક વાર એ રસ્તામાં બેસી ગઇ. એનામાં ચાલવાની શક્તિ નહોતી રહી. એ બેઠી બેઠી વિચારમાં પડી. એ ક્યાં જતી હતી ? આ નાના ગામમાં એને બિજાની આશા હતી ? ના. ત્યારે એ કાંઈ ઉછીનું લેવા જતી હતી ? ના. શરણ કે એને હવે ઉછીનું આપે એવું ગામમાં કોઈ નહે તું રહ્યું. ત્યારે, એ કાંઈ વેચવા જતી હતી ? ના. વેચવાનું હવે જુપડીમાં રહ્યું રહ્યું નહોતું. ત્યારે એ ક્યાં જતી હતી ? શામાટે જતી હતી ?

રખી બાપ પાસે બેઠી બેઠી રડતી હતી ત્યારે, એને અચાનક માદ આપ્યું હતું કે, હજી એક વસ્તુ વેચવાની બાકી રહી હતી. એ વેચવાને અત્યારે એ નીકળી હતી; પોતાના બાપને માટે અત્યારે એ નીકળી હતી. પૈસા આવે એમાંથી દવા લાવી બાપને સાજા કરવાનો એનો પહેલો અલિલાય હતો. આજ સુધી બીજા માગી, ધૂળ ભેંચી કરી, જનાવરનો ખોરાક ખાધને એ ચલાવતી હતી. મજૂરી મળતી નહોતી, ધરમાં વેચવા જેવું જે હતું તે સત્રણું વેચી નાખ્યું હતું; અને હવે જો પહેરેલું વસ્ત્ર ફાટે, તો ધરની બહાર રાત સિવાય નીકળી ન શકાય એવી સ્થિતિ થઈ ગઈ હતી. પણ આજ સુધી એને માદ નહોતું આવ્યું કે, હજી એક કિંમતી વસ્તુ તો વેચ્યા વિનાની જ રહી ગઈ છે. એ જો હવે ન વેચે તો આસે એમ નહોતું.

રખી વળી ઉઠીને ચાલવા લાગી. આખા ગામમાં ફરી વળી અને અંતે જેવી ને તેવી પાછી વળા. આવડા ગામમાં ફરી તો મે જાણે શહેરમાં ફરી આવી હોય એટલી એ થાકી ગઈ. એ જે વસ્તુ વેચવા નીકળી હતી તે થી રીતે વેચવી એજ એને ન સૂઝ્યું. યુંપડી માં આવીને વળી બાપ પાસે બેઠી ને રહી પડી.

“બાપુ ! બાપુ ! ક્યાંય કશું નથી મળતું. હવે તે શું કરું ? આશો, આપણે જ્યાં ગરીબી હોય નહિ ત્યાં આપ્યાં જઈએ.” રખી રડતાં રડતાં બોલી.

“બહેન ! એમ તે ક્યાં જઈશું ?”

“કોઈ શહેરમાં જઈએ. હું મજૂરી કરીશ. ત્યાં પૈસાવાળા ધણા હોય છે.”

“બહેન ! આપણે માટે તો ત્યાંએ આવીજ ગરીબી છે. આપણા જેવાં કેટલાંયે ત્યાં જાય છે. પછી આપણને શું મળશે ? એવું કરતાં હું કદું ત્યાં ચાલું; ત્યાં ગરીબીજ નથી.” નિર્મળ બાપ, જાણે સંક્રાંતિ આવી હોય એમ એ બેઠો ચલ્યો.

“ક્યાં જઈશું ?” રખી ઉભી થઈ.

“મારી સ.ચે ચાલ” કહી બાપ પણ ઉભો ચલ્યો. જન્ને અષ્ટ-કારમાં બહાર નીકળ્યાં.

બીજે દિવસે ગામના મંદિરનો પૂજારી વહેલો ઉઠીને રૂંદે પાણી માટે ચલ્યો; ત્યારે એણે રખી અને એના બાપનાં મુઠાંને દૂર માં તરતાં જોયાં.

(તા. ૮-૧૧-૧૯૩૧ના “એ પડી એ.જ”ના દાવે-ત્રણી અંકમાંથી)

૬-કપૂતની મા

(લેખક:—શ્રી. દક્ષતરી)

જગતમાં 'મા'ની તો અસંખ્ય કદાણીઓ કહેવાઈ છે. હાંડગીની પહેલીજ ક્ષણોમાં રઠી હડીને વસખાં મારના નાનકડા મોંમાં છાતીનાં અમી ભરી દેતી તે મા, અને હાંડગીની છેલ્લી પણે અસંખ્ય દુઃખની દાય વહેવડાવના આસ બેળો નીકળતો શબ્દ તે પણ મા ! માનો મદિમા ન ગાંધ શક્યા માટે તો વાદખીકિ અને હોમર તથા વ્યારસ અને વર્જિલ, સપૂત અને કપૂતની કથાઓ ગાંધને બેસી રહ્યા.

મદાકથાના નામકો વિશે લાખ લાખ શ્લોક રચીને પણ એ રચના રાઓએ આ વાત તો અણુસખીજ રાખી કે તેઓ જેની કૂખે જન્મ્યા હતા અને શ્રોતાઓ એ આખી કથા સાંભળીને જેની કૂખનેજ સંભારે !

એવી માની આ વાત છે !

નગરની આસપાસ યવનો ઘેરાધાલી પડ્યા હતા. પ્રથમ દિવસો, પછી અધવાડિયાંઓ અને દવે તો મદિનાઓની મણુની ધવા માંડી હતી. કિલ્લાની દિવાલ પાછળ નગરવાસીઓ પોતાનાં જોરાકપાણીની ચિંતા કરતાં હતાં અને દિવાલ બહાર દુશ્મન પોતાની બળની ભાવજત કરતો હતો. બેઠિને જિતની અડમ્મ આસા હતી, જેના પહે કાળ ભગવાન ઉભો રહે તેની જિત નિશ્ચિત હતી.

કિલ્લા બહાર રોજ રાતે અસંખ્ય તાપણાંઓ બળતાં અને અધકારને દેવે બળે નગરનાશના ભડકા સળગતા હોય તેવાં લાગતાં. દુશ્મનની ફાંસનું સરકાકિયું દરોજ અચૂક રીતે તંગ થવા કરતું હતું, એટલે પહેલાં તો તાપણાંજ દેખાતાં; પણ દવે તો તાપણાં પાસે કાળા આકારો પણ દેખાતા. પછી કાંઈ કાંઈ વાર ધોડાઓનો દળદળાટ રપટ સંભળાતો, અને એક રાતે તો દધિવારનો ખળ-ખળાટ પણ દિઃસપરના ખરકંદાગ્નેએ સાંભળ્યો, અને સાથેજ બળે દસવાનો અડખાટ હોય. હવે સારે મવાતાં ગીતનો લલકાર હોય એવા અવાગ્ને પણ દવા ઉપર નરી આવના લાગ્યા. દુશ્મનોના

અટ્ટહાસ્ય અને ગીતનો લલકાર એ બે સાંભળનારને હંમેશા આશ્ચર્ય તો કપાંથીજ રહે !

ખાધમાં પડતાં મુડદાંઓની સંખ્યા દહાડે દહાડે વધવા માંડી હતી. શહેરમાં ફરવા નીકળતાં રાજપૂતોનાં શરીર બૂખથી કરમાઈ ગયાં હતાં. ધરાયેલાંના આર્તનાદ અને ર્ઠીઓ તથા બાળકોની રોકરોળ સિવાય નગરવાસમાંથી બીજો અવાજ જાણે મરી ગયો હતો.

રાત્રે તો મહારમશાન હોય તેવું લાગવા માંડ્યું હતું. કોઈક જ ઘરમાં દીવાળત્તી ચતાં હતાં. દવાથી ભટકતાં બારી-બારણાં અવાજથી પણ શહેરીઓની શ્વાનનિદ્રામાં ભડક પેડી હતી. નદન દરવાજા વૂટવા-ઓ વૂટ્યા એમજ સૌને ધ્રારકો પડતો હતો.

આ નગરમાં તે મા ભટકતી.

માઝમ રાતે પણ શહેરની ગલીએ ગલીએ તે ગાંડી બની ફરી રહેતી. એને અજે કાટાં વૂટ્યાં કાળાં વસ્ત્રો ટીંગાઈ રહ્યાં હતાં. એને આવતી જોઈ લોકો માર્ગ કરી દેતા હતા, પણ એની પીઠ પાછળ નિશાનીઓથી અથવા ધીમા સ્વરે વાતો કરતાં. એની કદાણી તો સૌ નગરવાસીએ સાંભળીજ હતી. કોઈએ એને જોઈ ન હોય તે પણ કહ્યા વગર એને ઓળખી લેતું અને પૂછવા ખાતર રસ્તે આસનારને પૂછતું કે—

“ પેલી આજને ? ”

“ હા ”

અને બેય જણુએની પૂઠં દેખાવ ત્યાં મુઠી થંબીને એને જોવા કરતાં. રાત્રે શેરીઓમાં રોન મારતા સેનિકો સિવાય જ્યારે કોઈ ન ફરકતું ત્યારે પણ એ તો જાણે નગરનું જૂન હોય તેમ મક્કીએ મક્કીએ ધૂમ્પાજ કરતી. કોઈ વાર કોઈ આકીદાર એને પડકારતો: “ ફરી વંદ રખડવા નીકળી ને ! રાતના કોઈ ફરી નાખશે તો પત્તો પણ નહિ મળે. આજ કોને કોનો પડી છે કે જે તને ધરભેજી કરે ! ”

પણ પેલી તો નીચું જોઈને આસ્થાજ કરતી, અથવા ઊંચું પાલી શેરી વચ્ચે ધૂજમાં બેસી રહેતી. ત્યાં રોન આવી ચડતી તો એ પર્યટક કે મુડકું હોય તેમ એને વટાવી ચાલી જતી, અને નગરની કમજબતીનું એ મૂર્ચિત્વ હોય તેમ એ તો સારી રાત અધારમાં પડી રહેતી. એની આસપાસ અનેક અવાજો ઊઠતા અને ટપો જતા. બૂખવાનો આર્તનાદ, પાવલો ચીત્કાર, અલખના પેરા ઊઠાવ, બાળકોની રમરોળ, નિરાશ થયેલા સેનિકોના બખઝા અને અલખને વચ્ચે એ પર્યટક પેડે પડી રહેતી અથવા સાકાના

પૂનજા પેઢે ધૂમ્પા કરતી.

એ આ નગરવાસિની હતી. આ એની જન્મભોમ હતી. એનો પતિ આ નગર માટે કેસરિયાં કરી રાજપૂતીને ઉત્તળવા સ્વર્ગે ગયો હતો. આજે એનો એકનો એક પુત્ર રણે ચડતો હતો; પણ એનો પડાવ કિલ્લાની બદારે ચવનસૈન્યમાં હતો. રાતદિવસ આ નગરને તારાજ કરવાની તે તદ્દખીર લડાવતો હતો. સતી રાજપૂતાણીને પેટે એ વિદ્રોહી જન્મ્યો હતો એને તેણે રાજપૂતીનાં અમૃત પાયાં હતાં. તેની છાતી આજે નિરાશાથી તૂટી રહી હતી. જે હાથેએ એના પારણાની હીરદોરી ઝાલી હતી, તે હાથે હવે જીંદગીથી હેડા પડ્યા હતા. જે આંખોએ એના ઉપર અમર આશીર્વાદો વરસાવ્યા હતા તે આંખોનાં બધાં આંસુ મુકાવી નાખનારી નિરાશાની આગ હવે સળગી રહી રતી.

પુત્રપ્રેમ અને રાજપૂતી વચ્ચે એના હૈયાના દૂકડા થઇ રહ્યા હતા.

હવે તો રાતના એ રાજપૂતાણીના ઉપલા ઓળાને લોકો વહેમ-થી જોતા થઇ ગયા હતા. સૌને ભરખી ખાવા દોષ ચૂડેલ હોય તેમ કાતર લોકો એને અધારામાં જોઇ હબકી જતા હતા. એની રાતદેરી દિવસે દિવસે વધવા લાગી હતી.

એક વાર એક બીજી સ્ત્રીને એણે ગાંડ પેઢે અધારામાં બટકતી જોઇ. એ પાસે જઇને ઉભી અને સમભાવથી પૂછવા લાગી:

‘કાણે વર?’

‘નારે-હું મુંઢ’

‘ભાઈ?’

પેલી ધ્રસાં દેવા લાગી.

‘મારે એકનો એક દીકરો-મારું રતન-પખવાડિયાં પહેલાં તો એનો બાપ સૂતો, આજે આ-ઓ મા.....રે’ કાણુભર ગેય એક-બીજાને ટેકે ઉભાં. પછી પતિપુત્રનો ભોગ આપનારી સ્વરથ થવાનો યત્ન કરતાં બોલી:

‘ભગવાન એકલિંગજી બધું લુએ છે-એનાથી કંઈ છાનું નથી. મને દુઃખ એ બે મયાનું નથી, પણ દુઃખ શી જીવની રહી? એ તો રાજપૂતી સેવાવના મવા-એ કંઈ પેલી નનામીના કપૂત પેઢે પોતાની રાજપૂતી લગ્નવના નથી ગયા.’

ગાંડીએ દોટ મૂકી અને અધારામાં અદસ્થ થઇ ગઇ.

રાજમચનની દોડીએ ખગમગાટ મચી રહ્યો છે. ગાંડી અંદર જવા મથે છે, જ્યારે દોડિયાઓ આડી ધ્યાન દઈ એને અટકાવે છે.

‘મને ના અટકાવો, હું એની મા છું; હું એ કપૂતની મ છું મને કિલ્લા પરથી ખાઇમાં નાખી દો, દાથીના પગ તમે કચડી નાખો, તમારી તલવારથી મારા દેકડા કરી નાખો. એ કપૂતની રૂખ મને સાથે છે-મારા પર કોઇ દયા કરો’ એના અવાજથી આખો દરબારમદ ધૂણી ઉઠ્યો—

ઓચિંતી રણતૂરી વાગી. ટોકોરખાનામાંથી મોટી નોતનનો ધણુધણાટ આકાશ ભરી દેવા લાગ્યો, દૂર દૂરથી ‘હર હર મહાદેવ’નો ભીષધુ છતાં ઘેરો ઘોષ ઉઠ્યો—આજે રજપૂતો કેસરિયા કરવાના હતા. કિલ્લાના દરવાજા ખુલી ગયા અને કેસરરંગી રણથૂરાઓ પહેલ-પહેલા ધવાની હોશમાં એકમેકને કચરતા, ભીંસતા, નાની કરાડમાંથી ધસતાં નદીનાં પૂર પેડે મેદાને ચડ્યા. એ કેસરિયા પૂર વચ્ચે એક કાળો આકાર-કાળાં વસ્ત્ર નજરે પડ્યાં અને ખાઈની ભેખડે ઉગેલાં કમરપૂર ધાત્ર વચ્ચે લપાતો છૂપાતો એ આકાર ધરન ઓવણી તરફ અદૃશ્ય થઇ ગયો.

ઓવણીમા શાન્તિ હતી. આખા દલાડાના યુદ્ધનું પરિણામ બેધ પડે અનિશ્ચિત હતું. ઓવણીની વચ્ચે રાજસિખિરમાં બે જણાં ઉભાં હતાં. એક તો એ ગાંઠી-અને બીજો એનો ગર્વોન્મત વિજયી ધુમ.

‘મા, તને મેં દેટલી ઝંખી છે ? એવા દયાખાજ નગરમાં વસવા કરતાં મારી સાથે રહી હોત તો મેં તને રાજસુખમાં રાખી હોત-પણ ખેર, હવે કંઈ જગડ્યું નથી. એક વાર મારો હાથ આ નગર—”

‘એ તો તારી જનમભોમ’-રાજપૂતાણીએ કચવાતાં કહ્યું.

‘આખી દુનિયા મારી જનમભોમ છે-આવાં સાકડાં મન નેગીને શે ભે, રાજ મેજવવા ધારનાર થતને નહિ, એ નગરની દિવાલ ને જમીનદોરન કરી—”

‘પણ એનો પદાબેપદાણો તને ફિટકાર દેશે !”

‘એ પાન વટ્ટેમીએને શેભે-પદાણા તે પદાણા.”

‘પણ નગરજન શું દેદેશે ?”

‘નગરજન ! એ તો વિજયીને પોંખશે-શૂખમરાથી મરનાર ને અજ સૂએ, દાર ન સૂએ !”

‘અને તારી ગજપૂતી !”

‘ને સુને તે ગજપૂત અને દારે તે ભોંકડી; પણ મા-આ દાણે વાને; દા મારે-મને વરોની જૂખ કાંચવા દે-મનેા બેસા

આજે રૂંધો પછી પણ—”

તે એડી એડી ચેતનાના બોળામાં લપાના ચહેરા સામે જોતી હતી એનું ઉગ્રાત મારું નીચું દળા પડ્યું હતું માનવનું દેવું ધડકતું હતું. એની કાચળી બીની રક્ષ મધ હતી. આમ ને આમ રાત વીતી ગઈ. મા એટલે સર્જન, મા એટલે પ્રેમ. મા એટલે બલિદાન. માને જોજે હોકરાને અમલ નહિ મળે તે દરેકે સૂઈ આથમવાનું હોડી દેશે અને અખંડ ભડકે આ દુનિયાને જાણી નાખશે.

પ્રમાનનાં દિરોળથી નગરના કાંગરા રંગાવા લાગ્યા અને માની નજર એ રંગોમાં ઝોંટવા લાગી. દિવાલની પછવાડે એનાં નગરજન દળવળતાં હતાં. ત્યાં વીર રાજપૂતી રંગે ચડી હતી. ત્યાં કેસરિયા કરવા લુગાનનેધ ધેડે ચડના હતા. સોદાગરુ માતાઓ દીકરાને યશનિલક કરી ઓવારણાં લઈ રહી હતી. કપાળે સૌભાગ્ય-કંકુ શે.ભાવતી કુમળી વદુઆરઓ માંડ માંડ આખ મૂકી રાખી, પનિદેવની કેડે તરવાર બાંધી રહી હતી. અને એ રૂપને કહેડાટ તોડતો ઝાંખો ધેરા પણ બીજણુ ધે.પ રાજપૂતાણીને કહે પડ્યો: ‘હર હર મદાદેવ!’

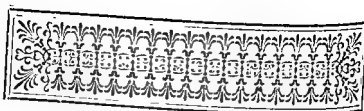
માને જોજે પુત્ર સજવળ્યો. માની નજર તો એ નગરને કાંગરે હતી, એના કાનમાં તો પેલો યોગજ વિંઝતો હતો. એ શણે મા શમી ગઈ, રાજપૂતાણી ધમી હતી. એનો દેહ અતુલ બળથી ઉછળ્યો વીજળીની પેઠે તરવાર ઝગમગ અને કપૂતનો દેહ એણે દળા પડ્યો.

રાજપૂતી થતી, માના દારી.

જ્યારે વિજળી નગરજનોએ રાજસિગિરમાં પ્રવેશ કર્યો, ત્યારે એ નિર્ઝંવ દેહ અરસપરસને વિંટાર્ષ પડ્યા હતા. એક દેહ તે પંથ-જૂલેલા રાજપૂતનો, બીજો દેહ તે કપૂતની કૂખનો કાચ દાળની રાજપૂતાણીનો !

(“નાગરીક”ના એક અંકમાંથી)

૭-આપણા આર્ય સંહૃતની સ્વાસિયત

(લેખક:-શ્રી. ડાહ્યાલાલ મનોરલાલ પટેલ)

સવારના ચાર વાગ્યા હતા, વરસાદ વરસીને બંધ રહ્યો હતો, છતાં વાદળોં વીખરાયા ન હતાં. ઢેકાણે ઢેકાણે પાણીનાં ખાખોચીયાં ભરાયાં હતાં. તમરાં, દેડકાં અને અન્ય જીવોના અવાજ દિરાઓ ગજવતા હતા.

“ઉઠ જોહલા ! ફૂકડો ખોડ્યો છે, ચાર વાગ્યા હશે.” ડોસાએ ખૂમ પાડી.

તાપણું કરી ડોસાએ ફૂકડો ગગડાવ્યો. એટલામાં ડોસીમા ઉઠ્યાં.

“ધરડા ! પરશુએ અ.જ મહેર કરી છે. રામનું નામ લઈને વાવણું કરો.”

“બી તૈયાર કરો” ડોસાએ ખુખારો કર્યો.

“આ કપોં જાણો.”

“ઉનાવળ કરજો.”

“મોટાં વડુ દમણું ઉઠશે.”

“દમણું શું ઉઠશે ? ઉઠાડ, વલોણું તાજુવાનું હશે.” ડોસાએ રાડ પાડી.

“દાગ્યાઆ, સવાર ચનામાં તો પરવારનું જોઈએ.” ડોસીમાએ નમ્ર જવાબ આપ્યો.

ડોસા હાલજીપાણી દરવા ડાગ્યા.

ડોસાની રાડ વડુના સાંભળવામાં આવી, અને તેથી બોલાઆ વિના હાલને તે જવાબ આપ્યાં.

“વડુ ! દું બેસો દોડું છું. તમે દહીં વલોવો, અને—”

“દા એજ કંઈ છું.” મોટાં વડુએ વચમાંજ જવાબ આપ્યો.

“અને પછી બી તૈયાર કરો. આજ મેધરાત્રની મહેર થઈ છે.”

વડુએ વલોણું તૈયાર કર્યું, અને જીવાન પાતિને જમાવ્યું.

ધમ ધમ ધમ. જીવાન વરવડુ વલોણું તાજુવા લાગ્યાં.

ખીજ ખાલુ ડાસાની મોટી દીકરી હતી. ડાસીએ એને પડે દળવા બેસાડી.

વક્ષોણનો ધમધમ અવાજ અને ધંટીનો મધુર ઘોર બાજીને વધારે મીઠી નિદ્રા આપવા લાગ્યો.

ડાસીગાએ ટોરના વાડા સાફ કર્યા, દાણ મૂક્યા અને બેંસો દોડી.

ડાસાએ બજાવે ગરાર મૂક્યા. દાતણપાણી કરી રનાન કર્યું. એ દરમિયાન અને એ પછી પણ ઈશ્વરનું નામરટન ચાલતું હતું. એક ભજન પણ ગાયું. આજસ ખાતાં બાજકો વધુ મીઠી નિદ્રામાં ઘોરવા લાગ્યાં.

દાતણપાણી કરીને જુવાન દીકરો અને ચાકર ઉંચે મૂકેલાં બેતીનાં બોજર ઉતારવા લાગ્યા. તરફજુના બધા પાયા બરાબર બેસાડ્યા. સમાર અને બજાવની જૂઝરી પણ ઉતારી.

ધઉં દળાંને ડાસાની દીકરીએ દાતણપાણી કર્યું, રનાન કર્યું, સવાર થવાની તૈયારી હતી એટલે બાજકોને જમાડ્યાં. 'આ ઉકો' 'હમણું ઉકું છું' એમ બોલતાં બાજકો ઉંધતાંજ હતાં.

ચાકર ખાટલા વાડામાં મૂક્યા, બજાવે પાણી પાડ્યું.

ઉગસ થયો પણ તે ઉપાનો હતો. ભગવાન સૂર્યનારાયણ હજુ પૂર્વના અદશ્ય પ્રદેશમાં હતા. ઉઠવાની ના પાડતાં બાજકો હજુ આજોટતાં હતાં.

દધિમંથન થઈ રહ્યું. વડુએ દેવતા સજાગ્યો. માખણ તાવી ઘી કર્યું. એટલામાં પરવારીને નણુંદ આપ્યાં. નણુંદને કંસાર કરવાનો કદી વડુ દાતણ કરવા લાગ્યાં.

ડાસીએ દૂધતી ગોરસીઓ ભરી. હજુ બી કોઈ તૈયાર નહોતું કરતું. 'મારા વિના કેને ગમ પડશે?' કહી ડાસીએ કોડીઓ ઉપાડી. જૂના અનુભવી મગજે દરેક ભતનાં બી સંભારી શક્યાં.

જુવાન દીકરો નાહી-ધોઈને પરવાયો.

વડુએ રનાન કરીને પછી નણુંદનું અધૂરું કામ હાથ લીધું.

હવે સવાર થયું. વાદળો વીખરાયાં. સૂર્ય ક્ષિતિજ પર આવવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. પૂર્વદિશા વિવિધ રંગોથી પ્રકાશિત થઈ. આછી આછી વાદળાઓ અવનવી રંગીન સાડીઓ પહેરવા લાગી. ભગવાન સૂર્યનારાયણની સવારી બહુ દૂર નથી એટલાથીજ પૃથ્વીમાં નવચેનન આવવા લાગ્યું. અધેકાર ગરબરાજની પાંખ કરી પશ્ચિમ દિશામાં નાસવા લાગ્યો. પૂર્વનાં અદ્ભુત સાદરોનો પ્રકાશ સર્વે પડવા લાગ્યો. પક્ષીઓ કંથોલ કરવા લાગ્યાં.

ખાલસૂર્યનાં મુઠું કિરણો ઝાડની ઝાંખીઓમાં ઘૂમીને ધરની

બારીમાં પડ્યાં, ત્યારે બાળકો આજસુધી શરીર ફેરવવા હાડકાઓમાં જૂમ પાડીને તેમને ઉઠાડ્યાં.

ડોસા ફરીથી ઢુકકો મગડાવતા બેઠા હતા. બાળકો ડોસા મળે વિંટળાઈ વળ્યાં.

ડોસામાં સ્નાન કર્યું. જદ્દ શરીર ટાટથી ધૂજળું તાપડવા પાસે ગયું. 'બા' અને 'દાદા' ના સંબોધનથી બાળકો તેમને કરવા લાગ્યાં. જદ્દ નવન બાળકોને જોઈ અમી ઊરવા લાગ્યાં. તેઓ મુખમુખન કરવા લાગ્યા; અને ખરબચડા હાથ તેમને શરીર ફરવા લાગ્યા. બાળકોને મન તો આ સ્વર્ગીય સુખ.

વહુએ ચાકરને ખાવાનું આપ્યું, અને બાળકોને હાતણું કરાવ્યું. ડોસામાં તેમને દૂધ પાચ્યું.

ડોસાની દીકરીએ ભાઈને તથા પિતાને કંસાર ખવડાવ્યો. ક્ષિતિજ પર સૂર્ય દેખાય તે પહેલાં આ બધું થઈ ગયું. સૌ પરવાનો. બીનાં પોટલાં બંધાયાં. ચાકરે હળ જોડ્યું. જુવાન દીકરી બળદના અછોડા હાથમાં લીધા. ડોસાએ ચાકરને માથે બીનાં પોટલાં બાંધ્યાં. ક્ષિતિજ પર સૂર્ય ડોકીયાં કરવા લાગ્યો, તેના મૃદુ કિરણમાં સૌ સ્નાન કરવા લાગ્યાં.

એટલામાં ઘાળી લઈને ડોસાની દીકરી આવી. બળદને તથા હળને તેણે ચાંદલા કર્યા. ચિંમડે નાકું બાંધ્યું; ભાઈને તથા પિતાને ચાંદલા કર્યા, બળદને ગોળ ખવડાવ્યો. સૌને સકનમાં ગોળ આપ્યો, અને કહ્યું: "ફેલેડ."

"ફેલેડ ઘાળો અને ઉમળું વર્ષ આવે" ડોસામાં આશીર્વાદ આપ્યો.

"જય રણછોડરાયની" કહી ડોસાએ હળ હાંકવા શાન કરી. જુવાન દીકરાએ બળદ ઉપાડ્યા.

માથું ઝુકાવી 'જય રણછોડરાયની' એ સજ્જો ઝીંકતા હૈ. તેમ-ફેલેડના આશીર્વાદ દેતા હોય તેમ-બળદ ઉપડ્યા.

"ઉમમણી બાલુથી વાવણાં કરવા માંડજો" કહી ડોસા ધીમા ધીમા પાછળ આવવા લાગ્યા.

સામે બાલુ મળ્યો. પ્રાતઃકાલના આ રમણીય પ્રસંગે ડોસાને તેને દક્ષિણા આપી. બાલુએ અંતરના આશીર્વાદ આપ્યા: 'સ્વસ્તી વસ્ત્યાનમ્.'

દિસાઓ પણ એજ 'સ્વસ્તી વસ્ત્યાનમ્' ઝીંકતી દેવ તેમ સર્વ તેના પડપો: પડપો.

આપણા હૃદયમાં અને જીવનમાં પણ એજ 'સ્વસ્તી વસ્ત્યાનમ્' વસે.

૯-પ્રૉફેસરનું પરિવર્તન

(પ્રવેશક:-શ્રી. પી. જી. ખી.)

પાટનગરપર અધિકારનાં આવરણો ખસે ચોડીજ સજ્જ વીતી
તી. અઠણના ઉદય સાથે શહેરનો ખગમગાટ પાછો સર થયો
નો. પ્રકાશના પમરવ સાથે શહેર પાછું ઉઠતું હતું. ત્રામનો ટંકા-
વ, ટેકસીઓનો નાદ અને માનવસમૂદયી ચતા અવાજો નિઃશબ્દતાના
સાગરમાંથી જાગે પાછા ઉપર ન આવતા હોય તેમ દીસતું હતું.

પ્રકાશના ફેલાવા સાથે પાટનગરના એક ધરામાં આવેલા
સુંદર બચનમાંથી પ્રૉફેસર સાહેબ આજસ મરડતા હોયા. તેમણે
જૂમ મારી કે 'રામા!' પણ અત્રાજનો પ્રત્યુત્તર કોઇએ આપ્યો નહિ.
માત્ર તેનો પડ્યો આખા બંગલામાં છતાં રહ્યો.

અધ્યાત્મવાદનાં સુંદર પુસ્તકો લખનાર પ્રૉફેસર સાહેબને જરા
નવાઈ લાગી. ફરી જોરથી જૂમ મારી અને એ પછી એથી પણ જોરથી
જૂમ મારી. 'રામા' 'રામા' એવી જૂમોથી આખો બંગલો માથ રહ્યો.
પ્રૉફેસર સાહેબ તો એકદમ ગુસ્સામાં આવી જઈને રામા પર ગાલી-
પ્રહાન વર્ણવતા વર્ણવતા ઉભા થયા; ઉપર જઈ આબ્યા; નીચે
જઈ આબ્યા; આગળ ગયા; પાછળ ગયા; પણ નોકરનું ન હતું નામ
કે નિશાન. તે બદાર ગયો દસે એમ કદપના ફરી પ્રૉફેસર સાહેબ
આરામખુરદી ઉપર બેઠા અને એક કલાક થયો, બે કલાક થયા,
ત્રણ કલાક થયા પણ પ્રૉફેસર સાહેબનો નોકર જરાયે દેખાયો નહિ.

'સાક્ષો નારી ગયો' એમ ફરી તેઓ કોટ પહેરીને બંગલા-
માંથી બદાર આબ્યા.

રહેશન તરફ

અધ્યાત્મવાદના ચિંતનમાં મચગુલ રહેતા પ્રૉફેસરને દુનિયાની
જરાયે પરવા પડી ન હતી. જગનમાં શું ચાલી રહ્યું છે તે જાણવાની
તેમને જરાયે જિજ્ઞાસા ન હતી. તે અને તેમનું પુરતકાલ્ય. નવેમ્બર
માસ દોવાથી વિવાલયો લગભગ બંધ હતાં, એટલે અત્રાનવાર

શહેરમાં જવાનો પ્રસંગ પડતો તે પણ હજી માસથી ન હતો. પ્રોફેસર તો તેમના ચિંતનમાં મગ્ન થઈ રહ્યા હતા.

હવામાં લાકડી વિંજતા પ્રોફેસર પરાંની શેરીઓમાં ફરવા લાગ્યા. રસ્તામાં તેમને જરાયે નવીનતા જણાઈ નહિ. પણે લોક ગાડીઓ ચાલતી હતી. પણે ટેક્સીઓ ફરતી હતી. પણે યાત્રામંદાઓ રીખવા જતાં હતાં. બધું એમને સ્વાભાવિક જ લાગતું હતું. વિદ્યામંદાઓ અને આરામગૃહો દમેશની માફક આજે પણ ઉધામ હતાં. સ્વાભાવિકતાના વાતાવરણમાં સર પુરાવતા હોય તેમ પ્રોફેસર સાહેબ પાછા આત્મા અને પરમેશ્વરના અગ્રેય સંબંધ સંબંધી વિચારવમળમાં પડ્યા.

પણ બાર વાગતાં છુધાએ પ્રોફેસરને સંતાપ આપવો શરૂ થયો. પાસેના વિદ્યાતિગૃહમાં જઈને જરા ખાધું. અને પાછા પ્રોફેસર ચિંતનમાં પડી ગયા. શુદ્ધિ, મન અને આત્માના અરસપરસ સંબંધની અકળામણને ઉલ્લેખ માટે પ્રોફેસરે તેમની તીવ્ર શુદ્ધિ ઉપયોગ કરવા માંડ્યો.

દમેશની ટેવ પ્રમાણે પાછા પ્રોફેસરે શેરીઓનું પર્વટ આરંભ્યું. દમેશ મુજબ તેઓ આજે પણ રેટેશન પર આવ્યા. અને ત્રીજી વર્ગની 'વેધટિંગ રૂમ'નાં દર્શન કરવાં ન પડે તેટલા માટે આજે પણ સીધા બીજી કક્ષાસના વેધટિંગ રૂમ તરફ વળ્યા.

દમેશની માફક તેમણે આજે પણ આ જગ્યાનું બારણું ઉપાડ્યું. દમેશની માફક આજે પણ તેમણે આજી રાખી હતી કે, ત્યાં સ્વચ્છ કપડાંવાળા સિદ્ધ શહેરીઓ બેઠા હશે.

બારણું ઉપાડતાંજ તેમાંનું દશ્ય જોઈને પ્રોફેસર ચોંકીને પાછા પડી ગયા; કારણ કે આજનો દેખાવ કંઈક નવીન જ હતો. વેધટિંગ રૂમમાં

સેકન્ડ કક્ષાસની વેધટિંગ રૂમમાં જે કેટલાક મનુષ્યો વિદ્યા-રખા કરી રહ્યા હતા તેમનો પોશાક જરાયે સારો ન હતો. અને અગવડની તો એ હતી કે, પ્રોફેસરનો નોકર ત્યાં પ્રમુખ જેથે થઈને બેઠો હતો.

પેનાના નોકરને જોતાંજ પ્રોફેસર દમેશ મુજબ અકળાઈ ગયા કે 'તું ક્યાં મરી ગયો હતો?'

નોકર એકદમ આજગ આવ્યો—“પ્રોફેસર સાહેબ! દરે કંઈ નમરો નોકર નથી. દરે કંઈ શહેર પંચાયતનો પ્રમુખ જુ. ન્યારે નમે નમરા જાંમણમાં અધ્યાત્મવાદના અગ્રણી ઉલ્લાસમાં પડ્યા

હતા, ત્યારે શહેરમાં વર્ષોની તૈયારી પછી કામદારોએ ધનવાનોના પ્રપંચી તંત્રને ઉથલાવી પાડવા માટે પ્રજાગ મોરચા માંડ્યા હતા. આ ઉથલાપાયેલામાં બેઠેલો અને જીમ્મોની મદદ વડે અમોએ એ તંત્રને ઉથલાવી પાડ્યું અને આજે આમવર્ગનો વાવટો ફરકે છે.

પ્રોફેસર સામે પ્રહાર

પછી લોકસમૂહને ઉદ્દેશીને તેમણે કહ્યું કે, બંધુઓ! આ તેજ પ્રોફેસર છે કે જેઓ દમોશાં આપણાં બાલકોને એમ શીખવતા કે, ભાઈ! પ્રજા કરે તે ખરું તેઓ અધ્યાત્મવાદનો આશરો લઈને કામદાર સમૂહનાં બાલકોને શીખવતા કે, તમારી મરીબી તો તમારા પૂર્વજન્મના પાપને લીધે છે.

કામદાર બંધુઓ! આપણે એ બધું આજે જમીનદોરત કહ્યું છે. તેમણે શીખવેલા તત્ત્વજ્ઞાનના આપણે ટુકડા કરી નાખ્યા છે. આપણને લજાવેલા અવળા પાઠને આપણે અળગા કર્યા છે."

પ્રોફેસર તો જાણે સ્વપ્ન ન નિદ્રાળતા હોય તેમ સ્તબ્ધ બનીને હાથ રહ્યા. નિરક્ષર મણાતા નોકરે જાણે તેમના મગજ પર સખ્ત ફટકો લગાવ્યો હોય તેમ તે દિઝૂદ બની ગયા.

ઇન્દિપતાલમાં

પછી પ્રોફેસર જાગ્યા ત્યારે કાંઈ જુદુંજ વાતાવરણ હતું. સ્ટેશનની વેલ્ડિંગ રૂમ દીસતી ન હતી, તેમ ત્યાં બેઠેલા શહેર પંચાયતના સભ્યો દીસતા ન હતા તથા તેમનો નિરક્ષર નોકર પણ દેખાતો નહિ.

અહીં તો વાતાવરણ જુદુંજ હતું. પણે સ્વચ્છ કપડાં પહેરેલી નર્સ ફરતી હતી. પણે ડાક્ટરો ફરતા હતા. પાસેના ખાટલા પર એક બીજો હર્ડી આરામ લેતો હતો. આ હર્ડીને હવા આપવામાં નર્સ રોકાઈ ગઈ હતી.

પ્રોફેસરે આંખ ઊધાડી અને કંઈકે સજ્જ બોલવા યત્ન કર્યો. તેમના તરફ નર્સનું ધ્યાન જતાં તે ત્યાં આવી. પ્રોફેસરને એતનાત્મક હવા પાઈ. પ્રોફેસરે પડખું ફેરવ્યું.

દિવસો જતાં પ્રોફેસર સાગ્ર થઈ ગયા, અને પછી પ્રોફેસરે પોતાના ઘર પર જવાની તૈયારી કરી. વગ્ન દાકતર પાસે રજા માગી અને રજા પણ મળી.

પંચાયતની આજ્ઞા

પણ એકાએક ત્યાં શહેર પંચાયતના પ્રમુખનો પત્ર આવ્યો. પત્ર વાંચીને પ્રોફેસર ફરી વિચારમાં પડી ગયા. પ્રોફેસરને મળેલા પત્રમાં લખવામાં આવ્યું હતું કે-

શહેરી પ્રોફેસર! તમે શહેરના નિવાસી હોવાથી, તેમજ

તમે સિદ્ધિ હોવાથી તમારી સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી મોટી છે. આ જવાબદારી હજુ સુધી તમોએ જરાપે અદા ન કરી. તમારા પૂર્વજીવનમાં તમોએ ધનવાનેની સંસ્કૃતિને ટકાવવા સદાય આપી છે. દયલુપાયક ચતાં સુધી તમોએ ઈશ્વરનાં ગીતો ગાયાં છે, અને અધ્યાત્મવાદનાં જ પોથી ઉઠેલાં છે.

તેથી શહેરની પંચાયત એવા અભિપ્રાયની છે કે, તમોને પાછા ઢેળવણી મંડળમાં દાખલ કરી શકાય તેમ છે નહિ. અમારી નવી સંસ્કૃતિ અને નવા આદર્શોને અનુરૂપ શિક્ષણ આપવાની તમારી શક્તિ નહિ હોવાથી શહેર પંચાયતની સમિતિ તમોને ઢેળવણીની દિશામાં કોઈ પણ પ્રકારની જવાબદારી આપવા હઠ્ઠા રાખતી નથી.

તેમજ તમારું મકાન જે પહેલાં પણ લોકસેવાયે હતું તે ઇસ્પતાલના ઉપયોગને માટે વાપરવાની શહેર પંચાયતની હઠ્ઠા હોવાથી તમોને આજ્ઞા કરવામાં આવે છે કે, તમારે કોઈ પણ પ્રકારનો વિરોધ કર્યો સિવાય આ મકાન શહેર પંચાયતની ઇસ્પતાલ કમિટિને સોંપી દેવાનું છે.

તેમજ તમારું પુસ્તકાલય પણ મુખ્યત્વે પ્રાગ્દીય ઉપયોગનું હોવાથી તે પુરાતત્ત્વ મંદિરને સોંપાય એમ શહેર પંચાયત સમિતિની હઠ્ઠા છે. માટે શહેર પંચાયતની પુરાતત્ત્વ કમિટિને તમારે આ પુસ્તકાલયનાં સુધળાં પુસ્તકો સોંપી દેવાં. આ કામ બદલ શહેર પંચાયત તમોને આ પુરાતત્ત્વ મંદિરના પુસ્તકાલયને ઉપયોગ કરવાને માટે પરવાનગી આપે છે.

તેમજ તમારા બંગલામાં જે કંઈ ફરનિચર હોય તે ફરનિચર પણ સાર્વજનિક હોવાથી શહેર પંચાયતની એવી હઠ્ઠા છે કે, આ ફરનિચર પણ ઇસ્પતાલના ઉપયોગમાં લેવું. આથી તમારે ફરનિચર શહેર પંચાયતની ઇસ્પતાલ કમિટિને સોંપી દેવાનું છે.

તેમજ તમારા માટે શહેર પંચાયતની એવી સૂચના છે કે, તમોને હાલ કામ આપવાનું અસાધ્ય હોવાથી તમોને 'એક બેઠાર' તરીકે મળવામાં આવશે. અને તમારા બોજન અને રહેઠાણ માટે તમારે 'બેઠારશુદ્ધ'ની મદદ લેવી જોઈએ. અહીં તમને દરેક પ્રકારની સત્વર મજે તેટલા માટે પૂરું ધ્યાન આપવામાં આવશે.

તેમજ શહેર પંચાયતની સમિતિ તમોને સૂચવે છે કે, બેઠાર તરીકે મદદ મેળવવા તમો ના પાડો તો પછી તમારો કામ મેળવવાનો દક્ષ અ.પો.અ.પ જતો રહેશે.

પ્રમુખ-શહેર પંચાયતની સદી.

સહેર પંચાયતના પ્રમુખનો પત્ર વાંચી પ્રોફેસર તો ઉંડા વિચારમાં ઉતરી ગયા. તેમની માનસિક શાંતિ તૂટી ગઈ. સદાવ્રત-ખાનાની કલ્પનાથી તેઓ કંકળા ઉઠ્યા. તેમણે તેમના જીવનભરમાં સદાવ્રતખાનું જોયું ન હતું.

તેમણે સદાવ્રતનું નામમાત્ર સાંભળ્યું હતું, અને એવા ટોઈક ફંડમાં પૈસા લાગ્યા હતા.

ઉચ્ચપાઠ્ય પછી આ પહેલો અનુભવ હતો. સહેર પંચાયતે તેમનું મકાન જમ ક્યું અને પુસ્તકાલય લઈ લીધું. થીમંતોની સંસ્કૃતિના ગુણ ગાનાર પાસેથી તેમની આવકનું સાધન લઈ લેવાથી સામાન્ય માનવસમુદાયમાં તેમને સરખું રચાન મળ્યું.

સદાવ્રતમાં

નસીબવાદ અને અધ્યાત્મવાદમાં માનતા આ પ્રોફેસરે પહેલાં તો સદાવ્રતખાનાનો આશ્રય લેવા ના પાડી. એક દિવસ શેરીઓના સ્વાભાવિક પર્યાટકમાં પ્રેરે થયો, પણ આ બાજુ કુધાનું જોર વધવા લાગ્યું. ખીજે દિવસે તો તેમને કંકડતી બૂખ લાગી. આખરે પેટની આગે પ્રોફેસરને તે તરફ વળવાની ફરજ પાડી.

જે દિવસની કંકડતી બૂખને લીધે લચકાતા લચકાતા પ્રોફેસર આખરે સદાવ્રતની સમીપ પહોંચ્યા. તેમને ત્યારેજ જાન થયું કે 'આનંદ એ શી વસ્તુ છે.' અમ્મ ઉત્પાદનને પ્રભુની લીલા સમજનાર આ વ્યક્તિને ત્યારેજ ખબર પડી કે, સામાજિક રચના પ્રમાણે અમ્મ દરેકને માટે સદાવ્રત નથી. સુંદર મકાનોમાં વસનાર આ પ્રોફેસરને ત્યારેજ ખબર પડી કે, 'સદાવ્રત' એ સખ્ત જગતનાં અનેક બૂખ્યાંઓ માટે કેટલો આનંદજનક છે ! કંકડો રોટલો અને મુઠ્ઠીભર ચોખાનું મદદર તેમને તે કાળે સમજાયું.

પણ પૃથ્વી પર આવડી વિશાળ સંખ્યા બૂખમરો કેમ બોમવે છે તેનાં મૂળ કારણોની ચર્ચા કરવાને બદલે પ્રોફેસરને લાગ્યું કે, જે સદાવ્રતખાનાની સંખ્યા વધારવામાં આવે તો પૃથ્વીના બૂખમરાનો ભયંકર પ્રશ્ન ઉઠાણ જાય. ટૅક્સટોયની માફક તેમને પણ કલ્પના થઈ કે, જે જગતમાં ગરીબોને દરરોજ થોડા પૈસા આપવામાં આવે તો ગરીબાઈ નાશ પામે.

પણ પ્રોફેસરની એ કલ્પના તરતજ તૂટી પડી; કારણકે સહેર પંચાયતે રચાવેલા સદાવ્રતની બહારજ લખેલું હતું કે:-

સાહેરીઓને !

આપણા સહેરના અ.ધ.વ તમે વસનાર દરેક વ્યક્તિ પાસેથી

આરામ રાખવામાં આવે છે કે, તે ઉત્પાદનના કાર્યમાં પોતાનો ફાળો આપશે. આ કાણે દરેક શહેરીએ પોતાને રથાને ઉઠા રહેવાનું છે એ ન વિસરીએ.

છતાં જે શહેરીઓને કામ આપવામાં શહેર પંચાયત નિષ્ફળ નીવડ્યું હોય, તેઓને પણ કામ કરતાં શહેરી જેટલીજ સગવડ, સુખ અને હક્ક હોવા જોઈએ. કારણકે કામ કરવાની ઇચ્છા છતાં કામ ન મળી શકે તેવી વ્યક્તિઓને સંરક્ષવાની જવાબદારી સમાજની છે.

જૂતકાળમાં જે બેકારોને જુએ મારવામાં આવતા, તેમને માટે કામ શોધવાની જવાબદારી હવે સમાજ સ્વીકારી લે છે.

દરેક બેકારને કામ માટે સગવડ યતાં તરતજ કામ આપવામાં આવશે. ત્યાંસુધી તેમને માટે અહીં સર્વ પ્રકારની સગવડ થશે.

પ્રમુખ, શહેર પંચાયત

આ નવા પ્રકારની નોટિસ વાંચીને પ્રોફેસર પાછા અત્યમખીમાં ઉંડાં ઉતરી ગયા. તેઓ શીખ્યા હતા કે, બેકારી એ દરેક વ્યક્તિના આજસણું પરિણામ છે. પણ નવી સંસ્કૃતિ તેમને શીખવાડતી હતી કે, બેકારી એ મૂડીવાદી સમાજરચનાનું એક સીધું પરિણામ છે અને સમાજવાદી સંસ્કૃતિ રચનાતાં તે આપમેળે અદૃશ્ય થાય છે.

સદામતમાં પ્રોફેસરને નિવૃત્તિની જરૂર જોઈને તેમને એક એરડો બહાર કાઢી આપવામાં આવ્યો. બધાની મારફત તેમની પણ કાળજી લેવાતી. પ્રોફેસર આખરે સદામતમાં રહેવા લાગ્યા.

દિવસો અહીં મદા મુસીબતે વીતવા લાગ્યા. કામ વગરના જીવનથી પ્રોફેસરમાં અકળામણ ઉપજવા લાગી.

આખરે પ્રોફેસરે કંઈક નિર્ણય કર્યો, અને શહેર પંચાયતના પ્રમુખની ઓફિસ તરફ પત્રમાં વાળ્યાં.

‘કામ આપો’

શહેર પંચાયતના પ્રમુખની ઓફિસ માનવોથી ઉભરાઈ જતી હતી. કામદારોની આવગવ અતિશય હતી; કારણ કે શહેરની પુનરંચના ચાલતી હતી. કાણે કાણે નવી આગામી બહાર પડતી હતી. જૂની સમાજરચનાને રથાને નવી સંસ્કૃતિની સ્થાપના કરવા માટે પૂરવેચથી કામ થઈ રહ્યું હતું. નવા આદર્શોને મૂર્તિમંત કરવાને માટે, અને નવું જીવન સ્થાપવા માટે મદાન મળે. થવા હતા આને દિવસો પર સમુદાયસિદ્ધિ સ્થાપવામાં આવી હતી. દા. સમુદાયને નાશ કરવામાં આવ્યો હતો, એટલુંજ નહિ પણ તેમની પામેથી દરેક પ્રકારના હક્ક હાથ લેવામાં આવ્યા હતા.

સમાજવાદી શાસન એક દાથે ચમજવીએના સત્તુએને સંદારતું હતું. ત્યારે બીજી બાલુ સમાજવાદના સિદ્ધાંતો ઉપર નવું આકીર્ણન મકાન ઉભું થતું હતું. પ્રોફેસર આ ઉછળતા તરંગોની નીચે નેહ શકતા નહોતા. મદાસાગરનાં તોફાન જેમ ક્ષણિક હોય છે, તેમજ તેઓ માનતા કે આ તોફાનો પણ ક્ષણિક જ છે. આથી એ નવીનતા ખાતર, અને કામ વગરના જીવનની અકળામણ મટાડવા ખાતરજ પ્રોફેસર આજે આ બાલુ વચ્ચે દતા.

તે સીધા ચહેરે પંચાપતના પ્રમુખ પાસે ગયા અને તદ્દન ચોખ્ખા ચબ્દોમાં જણાવી દીધું કે “મને કામ આપો!”

પ્રોફેસરની આ અચાનક માગણી સાંભળી પ્રમુખ મદાસય ક્ષણવાર વિચારમાં પડી ગયા. પોતાના પૂર્વપરિચયને પ્રતાપે તેઓ જાણતા હતા કે, પ્રોફેસર વિચારક છે; તો પણ જૂની મૂઢીવાદી સંસ્કૃતિના પૂજક હોવાથી તેમને કેળવણીનું કામ આપી શકાય તેમ હતું નહિ. પણ પ્રોફેસરની આ માગણી જોતાં તેમણે આખરે કામ સોંપનાર દમિટિના સરનશીન પર એક પત્ર લખી આપ્યો.

પ્રોફેસર આ પત્ર લખેને સીધા તે સરનશીન પાસે પહોંચ્યા. પ્રોફેસરનું સચક્ર શરીર જોઈને આ સરનશીને કહ્યું કે, દાસમાં અમે તમને બૌદ્ધિક કામ તો આપી શકીએજ નહિ; છતાં જો તમેને શારીરિક કામ કરવાની આકાંક્ષા હોય તો અમે રોશન પર ટેલકરીનું રથાન આપવા તત્પર છીએ.

પ્રોફેસર તો મહામ નિર્ણયથી આવેલા એટલે તેમણે હા પાડી.

‘પગાર કેટલો મળશે?’ પ્રોફેસરે પૂછ્યું.

‘દરેક કામદારને જેટલો મળે છે તેટલો.’

‘તમેને કેટલો પગાર મળે છે?’ કંઈક કુતૂહલતાથી પ્રોફેસરે પૂછ્યું.

‘તમે જેટલું મેળવશો તેટલેજ પગાર મને અને અદી’આં દરેકને મળે છે!’

સરખા પગારનાં નવાં સૂત્ર સાંભળી પ્રોફેસર સાંદ્રેને કંઈક ચમકીને પૂછ્યું કે ‘આમ કેમ?’

સવાલનો વિગતવાર જવાબ આપવાને જાહેરે પેલા સરનશીને ‘સમાજવાદ’નું એક પુસ્તક પ્રોફેસર તરફ ફેંક્યું.

પ્રોફેસરે પુસ્તક ઉપાડીને રોશન તરફ વિદાય લીધી.

રોશન ૫૨

ચહેરે પંચાપત નવું રોશન બાંધી રહી હતી. પહેલાં લરકરી

દૃષ્ટિબિંદુએ સ્ટેશનો ખાંધવામાં આવતાં. આજે લોકહિતની દૃષ્ટિએ નવાં સ્ટેશનો ખાંધવાની શરૂઆત થઈ હતી.

આવા એક નવા સ્ટેશન પર હેલકરીનો પાસ લઈ પેનાક બદલી પ્રોફેસર ઉભા રહ્યા. સ્ટેશન પર તેમને પશુ ખીખની મરફ કામ સોંપવામાં આવ્યું. પ્રોફેસર પશુ શારીરિક શક્તિ સારી હોવાથી અપાટાજનક કામ કરવા લાગ્યા.

કામદાર વર્ગના શ્રવણે તેમના ઉપર નવી અસર ઉપભવવા માંડી. શારીરિક કામે તેમના દૃષ્ટિકોણમાં દિશાપલટો કર્યો, કામદાર વર્ગના સહવાસે તેમનામાં નવા શ્રવણની સ્થાપના કરી.

કંઈક કુતૂહલતાથી પ્રોફેસરને તેમના બધું કામદારોના પૂર્વ શ્રવણને જાણવાની જિજ્ઞાસા ઉપજી. તેથી તેમણે સ્વાભાવિક રીતે જ તેમના સાથીદારને પૂછ્યું કે 'સમાજવિપ્લવ પહેલાં તમારી શી સ્થિતિ હતી?'

પેનાકે કહ્યું કે 'ભાઈ! હું તો સેન્ટ્રલ પર એક હેલકરી હતો. બાગ્યે એક રૂપિયો મને મળતો. તે વખતે જંદો આશીમાં મારે રહેડું પડતું. આજે સમાજપરિવર્તન પછી મારી સ્થિતિ એકદમ બદલાઈ ગઈ છે. હવે આપણા બધાનું એક મંડળ છે. અહીં આપણને સ્ટેશન માસ્તર જેટલોજ પગાર મળે છે. કારણ કે આપણે અને તે બંને સરખા ઉપયોગી છીએ. તમે તો કંઈક બલેસા લાગે છે, એટલે તમોને મારા કરતાં વધુ ખર્ચ. મને તો એટલીજ ખર્ચ છે કે, સમાજવાદની સ્થાપના પછી આપણા શ્રવણને વિકાસવાની તક મળી છે.'

પેના કામદારે તો પછી કલાક સુધી સમાજવાદના સિદ્ધાંતો ઉપર પ્રવચન કર્યું, પશુ પ્રોફેસરને તેમાં કંઈ રસ પડ્યો નહિ. પ્રોફેસર તો સાંભળી જ રહ્યા. સ્ટેશન પર તેઓ હેલકરીના કામની સારો અનુભવ લઈ રહ્યા હતા, એટલે પેના કામદારે સ્વાભાવિક રીતે સામેળ પ્રશ્ન કર્યો કે "ભાઈ! સમાજપરિવર્તન પહેલાં તમે શું હતા?"

"હું?" પ્રોફેસર સાહેબને આ સવાલ પુછાતાં તેમને એકાએક પેનાનું પાછડું શ્રવણ થઈ આવ્યું.

પ્રોફેસર તરત જ દસી પડ્યા. પેનાના પાછડા શ્રવણ પાને પડે તો ન ખમેચાના નિર્જીવને વગમી રહીને તેમણે જવાબ આપે:

"ભાઈ! હું પશુ તારા જેવોજ કામદાર હતો. માત્ર મારી દિઃ જુદી હતી. કામ જુદું હતું."

નવા યંત્રના શોધક

પ્રોફેસર આમ દિવસ ગીતાવવા લાગ્યા. એક દિવસે તેમને વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે, આ મહેનત ઓછી કેમ કરવી? હતાશ્યોના પ્રયત્ન સામાનને રોશનની જદાર મૂકવામાં લગભગ સો જેટલી વ્યક્તિઓ આજે રોકાઈ ગઈ હતી. પ્રોફેસરને વિચાર થયો કે, એવું કંઈ યંત્ર શોધાય કે જેથી આ સામાન ખસેડવામાં સરળતા પડે તો કેવું સાઈ? ફિઝિક્સનું એક પુસ્તક લખને તેઓએ રાત્રે યાંચવા માંડ્યું. મદિનાઓ સુધીની સતત મહેનત પછી પ્રોફેસર નવા મશીનને શોધવામાં સરળ થયા.

મશીનની શોધ સાથે સહેર પંચાયતે તેના પર અખતરા કરવાનું શરૂ કર્યું. વૈજ્ઞાનિકોએ આ મશીનની કુશળતાનાં વખાણ કર્યાં. નવા રોશન પર આ નવા મશીનને મૂકવાનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો.

પ્રોફેસર હવે ખરેખરા કામદાર જેવા જાતી ગયા હતા. નવા મશીનની શોધે તેઓ જોઈ શકતા હતા કે, આ કામ એકદમ સરળ અને સદળ થઈ પડશે. માત્ર પાંચજ કામદારોથી ચાલતા આ મશીન વડે તેઓ જોઈ શકતા હતા કે, હવે લગભગ ૮૦ જેટલા કામદારોને નિવૃત્તિ મળશે.

નવા મશીનની શોધે સહેર પંચાયત સમિતિ માટે નવો પ્રશ્ન ઉભો થયો. જો અભારનીજ રિયતિ ચાલુ રાખવામાં આવે તો ૬૦ ટકા જેટલા કામદારો માટે કંઈજ કામ ન હતું.

કેટલાય દિવસો સુધી વિચારણા કરી સહેર પંચાયત સમિતિએ પણ નિર્ણય કરી નાખ્યો. અને નવા મશીનને સામુદાયિક પ્રમાણ ઉપર ગોઠવવાની આગાઓ અપાઈ. રોશન પર નવા મશીનને બેબેસતાં યંત્રો ગોઠવાયા લાગ્યાં. યંત્ર ઉપગમવાર ફેક્ટરીને નવું કામ મળ્યું. નવું મશીન ખુલ્લું મૂકવાનો દિવસ નક્કી કરવામાં આવ્યો.

પરિવર્તન

આજે રોશન પર જગમગો બાંધવામાં આવી હતી. આજે વ.વટાઓ ફરકતા કરવામાં આવ્યા હતા. આજે ફૂલો વડે આખા રોશનને સજાગારવામાં આવ્યું હતું. કારણ કે આજે નવા યંત્રનો ઉપયોગ ખુલ્લો મુકાનાર દેતો.

સમય થતાં જધાજ જરાજર આવી ગયા. હેલકરી સમુદાય પણ આવીને ઉભો હતો અને તેમના મંડળના અગ્રણીઓએ લાંબી મસ્જન કરી હતી. અને કંઈ સારા સમાચાર પ્રસરી જવાથી તેઓ ખૂબ અ.નંદમાં આવી ગયા હતા.

પછી નવું યંત્ર ખુલ્લું મુકાયું. ખુલ્લું મૂકતાં ઘડેર પંચાવન
ના પ્રમુખે કહ્યું કે 'કામદાર બંધુઓ! આનંદો કે આજે એક કામ
દાર આ યંત્રનો ઉપયોગ આપણને શીખવાડે છે. આનંદો કે, આજે
આપણી કામ કરવાની પદ્ધતિ સરળ બનતી જાય છે, આનંદો કે
આજે આ નવા યંત્રની મદદથી તમને સરસામાન ખસેડવામાં ખૂબ
સહાય મળશે. કામદારો! આનંદો કે, આ શોધ સમાજવાદી શાસનમાં
થઈ છે. જો આજથી પચાસ વર્ષ પહેલાં થઈ હોત તો આજે હેલકરી-
ઓ હોત નહિ. કેમકે સંપત્તિવાનો આ શોધનો ઉપયોગ કરી એક
હેલકરી રાખત. પણ આપણે નવી સંસ્કૃતિ રચાવીએ છીએ તેથી આ
આખીયે શોધ હવે આપણે આપણા સર્વના હિત માટે ઉપયોગમાં લાવ-
વાની છે. આથી અમો જાહેર કરીએ છીએ કે, કામદારોના કામ કર-
વાના કલાકો ઘટાડીને આ શોધનો ઉપયોગ કરવાની હેલકરી કામદારો-
ની સૂચના સ્વીકારતાં અમોને ખૂબ આનંદ ઉપજે છે અને આજ-
થી દરેક હેલકરીને માત્ર બેજ કલાક કામ કરવું પડશે. કામદારો!
આનંદો. કરણ કે આ યંત્રના શોધક આજે સંપૂર્ણ હૃદયપૂરો
પામવા શક્તિમાન થયા છે. અહીં અનેકને ખુશ નહિ હોય કે,
તમારી સાથે હેલકરીનું કામ કરતા આ કામદાર બંધુ (પ્રેરિસર તરીકે
અંશભિનિર્દેય કરીને) સમાજપરિવર્તન પહેલાં એક પ્રેરિસર હતા.
અને પેલા આલીશાન મકાનમાં સંપત્તિવાનોની સંતતિને શીખવાડત
હતા, આવા એક પ્રેરિસર આપણા નવા આદર્શો ત્રીસી થશે, જે
જાતની તેમની શક્તિ જોધને આપણે તેમને વંદન કરીએ છીએ
“હે પ્રેરિસર દતો!” એક કામદારે બીજાને પૂછ્યું.
“કેટલું પરિવર્તન!” બીજાએ આનંદ સાથે ઉમેર્યું.

(“નવયુગ”ના એક અંકમાંથી થોડા ફેરફાર સાથે)

૧-કામદારજીવનની કરુણ કથા

(લેખક:-શ્રી. મનુર)

‘એક હો જમખએ, કામદાર લોક એક હો જમખએ.’ ધૂધવાતો સાગર ગર્જે તેમ વ્યાસખીઠ પરની હંચાઈ ઉપરથી ધુલાખાને ગર્જના કરી. આકાશથી પડ્યો પડ્યો ‘કામદાર લોક ! એક હો જમખએ.’ સમુદ્રમાંથી શબ્દ ઉઠ્યો ‘એક હો જમખએ, કામદાર લોક ! એક હો જમખએ.’

‘ખિરાદરો ! કલસે અપની ખાણમેં માત્ર પાંચ ઘંટા તલકજ કામ હોનેવાલા હૈ. યહી ખાત તો આખ સળ ખિરાદરો કે અચ્છી તરફસે માલૂમ હો ગયી હૈ. ઇસકા જવાબ કહાં હૈ.....”

કોષિત જવાણામુખીમાંથી લાવા વહે તેમ ધુલાખાનના મુખમાંથી ધગધગતા શબ્દો નીકળવા લાગ્યા.

અને વનમાં અંગાર પડતાં જેમ ફાવાનળ સળગી ઉઠે તેમ તિરરકાર અને વેરના વહ્નિનથી સમુદ્ર સળગી ઉઠ્યો.

૧-છીંજે દિવસે

‘કાલથી અડધું કામ થશે.’

‘પણ જૂન કાંઈ ઓછી અડધી લાગવાની છે ?’

‘કણીઆના કાવડીઆનું શું ?’

‘કહે છે કે વાણીઆઓએ આ ખખર સાંલળી વ્યાજના દરમાં વધારો કર્યો છે.’ સમુદ્રમાંથી શબ્દ સંભળાયા. વીજલમાં આવેલી ઠાલસાની ખાણના વ્યવસ્થાપકોએ આર્થિક મંદીના ઓહા નીચે કામના કસાકો ઓછા કરવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. લોકસમુદનાં રોજે રોજાં ફરી ફરીને નોટિસમાં લખેલા એ કાળા અક્ષરો વાંચતાં હતાં. આ દલી તે નોટિસ:-

કામદારોને-

વિશ્વમાં વ્યાપેલી જખંકર આર્થિક મંદીના પ્રતાપે આપણી ખાણમાંથી ઉત્પન્ન થતો કોલસો ખપાવવો અશક્ય બન્યો છે. આ

ઉપરથી સત્તાવાળાઓએ એવો નિર્ણય કર્યો છે કે, ખાણ પાંચજ કલાક પુરતી રાખવામાં આવશે.

પહેલી ઑગસ્ટથી આ નિર્ણય અમલમાં મૂકવા કાયદેસર કરેલી બલામણને અનુસરીને વ્યવસ્થાપક મંડળ કામદાર સંજ્ઞાવવાને ઇચ્છે છે કે, એ તારીખથી ખાણમાં કામ કરવાના કામદાર પાંચ કલાક કામ કરવામાં આવશે. —વ્યવસ્થા

૨-નોટિસ પછી

નોટિસરૂપે કામદારોને અડધા ભૂખે રહેવાનું આમંત્રણ હતું. આ નોટિસ તે તેમનાં બાલકોના દૂધને અટકાવવાની આશા હતી. આ નોટિસ તે કામદાર ઓંઓને માટે સંતાપની સીધી ભેટ હતી. ક્યાં જઈશું ? કેમ કરીશું ? શું થશે ?

કામદાર સમૂહના માનસમાં આ સવાલો જોરથી ધોળાયા કરતા હતા. તેમની આંખો હંડી હતી તેથી પશુ વધુ હંડી ઉતરવા લાગી. તેમના શરીરનું રક્ત વધુ વેગથી સુકાતું ચાલ્યું. ચિંતાના ભારથી તેમની કેડ વધુ વાંકી વળતી ગઈ.

માત્ર ધુલાખાને દર્શાવેલો માર્ગ કંઈક આશાજનક હતો. અધિકારમાં એજ એકમાત્ર આશાનું કિરણ હતું. દુઃખી કામદાર માટે આયારે આશ્વાસનનો આ એકજ તાંતણો હતો.

પહેલી ઑગસ્ટની સવાર પડી. ખાણનું એન્જન ધપધપ ચાલ્યું, કામદારોને આમંત્રણી કારમી સીસોટી વાગી.

‘હડતાલ ?’ એન્જનિયરે પ્રશ્ન પૂછ્યો.

‘હડતાલ ?’ દારપાળે સવાલ કર્યો.

‘હડતાલ’ વ્યવસ્થાપકના ટેલીફોન પર શબ્દ પહોંચ્યો.

વ્યવસ્થાપકની આ અન્યાયી આશા સામે સામુદાયિક સામના આ તો માત્ર પહેલું પગથિયું હતું.

૩-વેરવૃત્તિ

સમૂહના સામના સામે મૂડીવાદીથી ન ટકાયું. કામદારોના કામ કરવાના દલાકોની વાત પડતી મુકાઈ. નફાના લાલચુ ડિરેક્ટરોની આ કલ્પેઆમની યોજના અસહજ નીવડી; પશુ ધુલાખાન ઓ આ વિજય ન હતો. તેને તો કામ પરથી રજા મળી. અને સંતાપ કરવાના મુન્દા બદલ સંદેશના રરના ઉપર રખડતો ઘણ ગયો.

મૂડીવાદ અનેક માર્ગે વ્યવસ્થિત રીતે વેર ભે છે. ધુલાખાને આ પદેમાં અનુમતિ હતો. ધુલાખાન આ દુષ્ટ ભાવનાનો પરેશો નેત્ર ધઈ પડ્યો.

માત્ર એકજ વ્યક્તિ માટે દડતાલ પાડવાની કામદારોમાં ન હતી તમન્ના કે તાકાત. તેથી પરિણામ એ આવ્યું કે, ધુલાખાન તેરીઓમાં ભમતો જન્મે.

પણ ધુલાખાન જહાદૂર હતો. તેનામાં સ્વર્ગીય ભાવના ખીલી હતી. કામદાર વર્ગના દિલને માટે સર્વસ્વ અર્પણ કરવાની તેનામાં તમન્ના હતી. તેણે ૩૨ રાખ્યા વગર ખૂઝવા માંડ્યું.

ધુલાખાનની પત્ની પણ ઉપવાસથી સુકાતી ચાલી. અન્નના સાંસાએ જ્યાં વીર હૃદયને પણ વ્યાકુળ કરી નાખ્યું. કામ શોધવા તે બહાર પડ્યો.

પણ ધુલાખાનને ક્યાં ખજાર હતી કે, મુડીવાદનું વેર કળવકળથી વ્યવસ્થિત હોય છે?

ઢાંધ પણ કારખાનાવાળાએ તેને કામ આપવા ના પાડી. ઢાંધ પણ મેનેજરે તેને કામ ઉપર લેવા જરાયે મરજી ના ખતાવી.

અને રસ્તામાં તેના જેવા બેકારોનાં મોટાં ટોળાં રખડતાં હતાં. એક મિલથી બીજી મિલ...એક ખાણથી બીજી ખાણ...એક ફેક્ટરીથી બીજી ફેક્ટરીએ જતાં તેના પગમાં સોજા આવી ગયા..... બેકારોનાં ભયંકર દુઃખ ધુલાખાન ભોગવવા લાગ્યો.

x x x x

એક મોટી લાકડાં કાપવાની ફેક્ટરીમાં તેને જગ્યા મળી. જગ્યા નાની, પગાર માત્ર પંદર રૂપિયા! ધુલાખાનને લાગ્યું કે, 'કંઈ' નહિ તો રોટલો અને મીઠું તો મળશે.

દિવસો વીત્યા અને આઠધું વર્ષ પસાર થતા આવ્યું.

ધુલાખાન સવારના ઉઠીને કામ પર ગયો. મેનેજરનો માણસ ધુલાખાનની રાહ જોઈનેજ ઉભો હતો.

‘મેનેજર તમેને બોલાવે છે.’

આ દુંકા શબ્દોએ ધુલાખાનના હૃદયમાં ખૂબ વસવસો પેદા કર્યો.

‘તમારું નામજ ધુલાખાન કે?’

‘હા.’

‘પેલી ખાણના કામદારોમાં તમેજ ભાવણ કરેલું કે?’

‘હા.’ ‘અને દળ મજૂર ચળવળમાં તમે ભાગ લો છો કે?’

‘હા.’

‘હીક. આ મદિનાનો પગાર લઈ લો. મારી ફેક્ટરીમાં આવો ધાંધિયાઓની જરૂર નથી!’

દીધ કરવી નહામી હતી.

પંદર રૂપિયા દાઢમાં લઈને ધુલાખાન પાછો રસ્તામાં આવ્યો. એ ચળકતા સિંકાઓ સામે તેણે કાણુચાર નેહું. આટલા માંથી તો મદિનો ચાલે તેટલું અનાજ આવી શકે તેમ હતું. આટલામાંથી તે દૂધ લઈ શકતો હતો, ચડા પી શકતો હતો.

રખે કેાંઈ કુંટવી લેશે એમ માની તેણે પોતાની અડધા મુકીમાં પૈસા ખૂણ નેચથી દગાવીને દોટ મૂકી.

બેકારોના મોટા ટોળામાં એક જથ્થોનો ઉમેરો થયો. આ શોકજનક ઘટનાને દરથી નિહાળતો માત્ર કરાળ કાળ હતો હતો. તેનું જીવન એક સનાતન દર્દના ખંડકાવ્ય સમુજની મધું. આખરે એક કાગળના વેપારીને ત્યાં ધુલાખાનને નોકરી મળી. આ વેપારી છાપાંઓ વાંચતો નહિ હોવાથી ધુલાખાનને આઠા હતી કે, કદાચ તે તેને નહિ કાઢી મૂકે.

પણ આ આઠા પણ નિષ્ફળ નીવડી, મૂડીવાદના કૂતરાઓ સૂંધતા સૂંધતા આ વેપારીના ઘર સુધી આવ્યા. અને વેપારીના કાનમાં ફૂંકે મારી કે-

‘ધુલાખાન તો મજૂરોનો માણસ છે, જખરો ધાંધલિયો છે. તમારી દુકાનમાંજ સળવળાટ કરશે...કાઢી...મૂકો’...

શેઠને લાગ્યું કે ચળવળને ઉમતી દાખરી હોય તો ચળવળ-કારને કચડી નાખવો જોઈએ. આવી સોનેરી શિખામણી તે અવગણ્યું ના ચાય ?

ધુલાખાન પાછો રસ્તા પર આવ્યો અને જૂખ અને સંતાપ છતાં દિવસો વહેના ગયા. સમય વેગથી વહેતો મયો અને ધુલાખાનને એક પછી એક જગ્યાએથી રગ્ન મળતી ગઈ.

દુધાના સંતાપ સહેવાનો પણ સીમા હોય છે. પ્રાણીઓ પ જૂએ ટળવળે છે. તરુઓ પણ પાણી વિના સુકાઈ જાય છે. ધુલાખાન તો માનવ હતો.

× × × ×
શહેરની કારોનારની કોર્ટ બેઠી હતી. રસ્તામાંથી રખડતા એ યખને રેખણ પર મુક્યું હતું.

તેના મજવામાંથી એક કાગળ મળી આવ્યો હતો. તેમાં માત્ર એટલુંજ લખ્યું હતું: ‘મૂડીવાદ! તારી વેરની બટ્ટી ઉપર કે મારે જલિદાન આપું છું.’

(“નવયુગ”ના એક અંકમાંથી)

૧૦-વંકાજીમાહનું સરામણું

(લેખક:-શ્રી. દાલચીવડા)

(૧)

“ભગત ! છોકરાઓમાં શું છે ?”

“પટેલ ! પ્રભુનો દીધો વંકાજીભાઈ આંગણે ઉભો છે, રાજ-કુંવરથી પણ રૂપાળો નખરાળો વંકાજીભાઈ જ્યારથી જન્મ્યો છે ત્યારથી મને અને ઘરમાં સંતોષ વળી ગયો છે.”

મટપુરનો દેવો કુંભાર તથા દેશળ વાવનો કુરો પટેલ મંગલ-પુરથી દટાણું કરીને પોતપોતાને ગામ સાથે જવા નીકળ્યા. મટ-પુરનો દેવો કુંભાર પોતાના પંચકમાં પ્રભુનો માણસ ગણાતો.

દેવાએ સાઠ સાઠ દિવાળી વીતાવી હતી; પણ હજી સુધી ઘેર ઘોડિયું બંધાયું નહોતું. દેવાને પ્રભુમાં શ્રદ્ધા હતી એટલે જે દિ પ્રભુને ગમશે તે દિ ઘેર ઘોડિયું બંધાતાં વાર નહિ લાગે, એ વિચારે એણે વર્ષો સુધી પોખ્યા હતા. એના નાતીલાઓએ એને બીજું ઘર કરવા ભણીયે વાર સમજાવ્યો, પણ અભણ કુંભારે ભણેલાઓને ઘરમાવે વિે દાંપત્યપ્રેમ દાખવી એકપત્નીવ્રત પાળ્યું હતું.

કુંભારણને ઘોડિયું બાંધવાના કોઠ હતા. દોર, ધાગા, મંતર, જંતર, ધંતર કંઈ કંઈ કરી નાખ્યાં, પણ પ્રભુ ન ત્રુડ્યો તે ૧ જ ત્રુડ્યો.

મટપુરના એક બ્રાહ્મણનો દીકરો કાશીએથી પંડિત થઈને આવ્યો. કુંભારણે એ પંડિતનાં પગલાં કુંભારવાડે કરાવવા ભગતને સમજાવ્યા. કુંભારણની સાથે ભગતને પણ જોઈથી ઉપર આરથા હતી એટલે એ યુવાન પંડિત ચાખડીએ ચટ્ટીને ભગતને ઝુપડે આપ્યો. મદની કુંડળા કરતાં કરતાં એ અલેક્ષટપ્તુ પંડિતે કુંભારને બાંજળે ઉનેલાં ગધેડાં જોયાં, તેમાં એક ગધેડાનું બચ્ચું આ કાશી-એ જ.હી આવેલા બ્રાહ્મણપુત્રને બદ્ધ ગમ્યું. એણે કુંભારજી અને કુંભારને પામે પામે જેસાટી દાનમાં વાત કીધી કે, એમને ત્યાં પુત્ર ગધેડાંને જન્મી ચૂક્યો છે. કુંભારે ખુદી થતાં થતાં એ પુત્રને ઓ-

જાખાવી આવવાની હાથ જોડીને જોશી મહારાજને અરજ ગુજરાત પંડિતજી મહારાજે પેલું મધેડાલું બચ્ચું જતાચું અને એવું નામ વઠોજીભાઈ રાખવાની મદકુંડલી કરી આપી.

ખિચારો જોળો ભલો કુંભાર અને કળજીગ વગરની કુંભારણે વઠોજીભાઈને વહાલ કરવું શરૂ કર્યું. એને પાપડીઆ ખારાથી નવડાવે, એના પગમાં રૂપાની ઝાંઝરી પહેરાવે અને ધણી-ધણી-આણી એને રોટલો ખવરાવીને પછી પોતે ખાય. વઠોજીભાઈનાં દર્શન ન થાય ત્યાંસુધી ભગતને સુખ ન વળે.

આજે મંગલપુરથી દટાણું કરીને ફેશનવાવના કુરા પટેલ સાથે પાછા ફરતાં વઠોજીભાઈની વાત નીકળી એટલે ભગતનું પિતૃવાત્સલ્ય ઉભરાઈ ગયું અને જલદી ઘેર આવવાની જિજ્ઞાસા જાગી.

"પટેલ! આજે તો મટપર હાલો, બહુ દિવસથી આંબા નથી."

(૨)

પટેલ અને કુંભાર મટપરને પાદર આંબા. ત્યાં કુંભારણ નદીએ નાહીને રોતી રોતી ચાલી આવતી હતી. પોતાની ધરવાણીની આ રિયતિ જોઈ કુંભારને ચિંતા ઉપજી અને ઉતાવળે પગસે તે પટેલ સહિત કુંભારણ પાસે આવી પહોંચ્યો.

"કેમ શું થયું?" કુંભારે ઉતાવળથી પૂછ્યું.

જવાબમાં કુંભારણે ધડખીટ કરી મૂકી અને 'હાથ વઠોજીભાઈ હાથ નું રાજવામીન મટપરના પાદરમાં ચઢાવ્યું.'

જવાબમાં કુંભારે પણ મોટા ખૂંખવો મૂક્યો. વઠોજીભાઈ ર વઠોજી !

કુંભાર ભગતનો એકનો એક લાડકનાયો ગુજરી ગયાની ખબર સંભળી કુરો પટેલ પણ દુઃખી થયો. ફસફાં બારતા કુંભારનો હાથ પકડી કુરો કુંભારવાડે આંબો.

રડી રડીને કુંભારણે આઠ દિવસ મુખી આંખોનાં પોપમાં મુજરી નાખ્યાં. નવમે દિવસે પેલા મુલાન પંડિતને જોસાની કુંભાર વઠોજીભાઈ પાંચજી શું વિધિ કરવી એની હાથ જોડીને સમ જાળ માગી.

"વઠોજીભાઈના મદ બહુ મોટા દના, પણ શવાત્રા ન પિતૃસરને એટલે આ દેહમાં રજી રાખો નહિ." પંડિતજી પંડિતજી મથાનું.

"પણ મહારાજ! દરે શું કરવું છ અમને કરો."

"દરે વઠોજીભાઈનું 'જડું' સરખાવું કરો. મરજી "

સિદ્ધપુર આને માટે સારું રચન છે.”

“ જાણુ! સિદ્ધ જધાય દાદ્યાગયા ઇ સાગી વાત, પણ વંકાજીભાઈનું સરામણું કંઈ રીતે કરવું એ સમજાવો.” ગયાજી અને સિદ્ધપુરનાં નામ સાંભળી કુંભારે પૂછ્યું.

કુંભારની અજ્ઞાનતા જોઈ માંખિયું મારતા આ પડિતને મોઢું વધુ ગળ્યું કરવાનું મન થયું.

“ જુઓ ભગત! વંકાજીભાઈનું પાકું સરામણું કરો. ”

“ કેટલી ફેરી બેસશે માળાપ ? ”

“ ચાર વીસું ફેરીનો ઝોઝામાં ઝોઝો ખરચ કરવો જોઈએ; તો ફરીથી વંકાજીભાઈ હવે ગઈલસરીર છોડીને પાછું મનુષ્યસરીર ધારણ કરશે. ”

શ્રદાળુ દેવા કુંભારે વંકાજીભાઈનું પાકું સરામણું કંઈ, અને માંખિયું મારતા મહારાજને મહિના દિવસની ઝોરાકો મળી ગઈ.

કુંભારે વંકાજીભાઈના માનમાં દાદી, મૂજ, માથું બધું જોડાવી નાખ્યું.

રાતે વાળંદ દેવા ભગતને સાં ભગન સાંભળવા આવ્યો. ભગતરાજનું મૂજ વગરનું સફાવટ મોઢું જોઈ વાળંદને કાણુ મરી ગયું છે એ જાણવાની ઇતેજારી થઈ.

“ ભગત! મૂજ કોને આપી ? ”

“ વંકાજીભાઈને ” ભગતે ખાટલામાં સૂતાં સૂતાં દેઢા જવામ આપ્યો.

(૩)

“ વંકાજીભાઈ વખતે રાજનું કોઈ મોઢું માણસ હશે, એમ ધારી વાળંદે કુંભારને કંઈ પણ પૂછવા વિના બીજી સવારે પોતે પણ દાદીમૂજને સફાવટ કરી દીધી. મામડામાં મૂજ ઉતરાવે એટલે ઘરત પ્રશ્ન થાય કે, કોણુ મરી ગયું ? વાળંદ સવારે તલાટીની દાદી કરવા ગયો ત્યારે તેને મૂજ ન જોતાં તલાટીથી પૂછી જવાયું કે-

“ એલા રામલા ! ! કોણુ મરી ગયું ? ”

“ સાંજ આપને ખજર નથી ? ! ”

“ ના. ”

“ સાંજ વંકાજીભાઈ ગુજરી ગયા. ”

તલાટીએ જાણ્યું કે, રાજને રાજીઓની સંખ્યા મોટી છે. એકાદ રાજીનો ભાઈ વખતે ગુજરી ગયો હોય અને એનું નામ વંકાજીભાઈ હોય એ જનવાજોગ છે અને રાજનો માલો ગજો એવો

રાજના બધાય નોકરે મૂઝ મુંડાવવીજ નોંધ્યો, એ વિચારે તલાટીએ પણ ડીકરના પાદર જેવું મોડું કરી નાખ્યું.

બપોરે ઉનારામાં મસુદીએ તલાટીનું મોડું સફાયત્ત નેતાં પૂછ્યું:
“ સાકરલાલ ! કેણુ ગુજરી ગયું ? ”

“ સાહેબ ! આપે કંઈ સાંભળ્યું નથી ? ”

“ કેમ ! ? ”

“ વંકાજીભાઈ ગુજરી ગયા ! ”

મસુદીએ પણ તલાટીના જેવીજ કંપના કરી અને બીજી સવારે એમણે પણ મૂઝા કઢાવી નાખી.

મસુદી બીજી સાંજે કારભારી પાસે એક ટુમારમાં સહી કરાવવા ગયા. મસુદીનું મૂઝાવિહોણું મુખનું નિહાળી કારભારી ચોંક્યા.

“ કેમ વેણીચંકર ! કેનો શોક પાળ્યો ? ”

“ સાહેબ ! આપ જણીને દિલગીર થશો કે, વંકાજીભાઈ ગુજરી ગયા. ”

આ વંકાજીભાઈ કેણુ હશે ? એની કંપના તો કારભારીને થઈ ન શકી. પણ પોતે રાજમાં દરેક વસ્તુથી પરિચિત હોવાનો ડોળ રાખના હતા, એટલે વંકાજીભાઈ ગુજરી જવાના બપોર સાંભળી જાણે રાજનો કોઈ ભાષાત મરી ગયો હોય એવા દુઃખથી એણે મસુદી સામે નેકું.

“ વેણીચંકર બહુ ભારે થઈ. ”

બીજી સવારે કારભારી સાહેબે પણ મોડું સફાયત્ત કરાવ્યું. કારભારીને જરૂરના કામે રાજને રાજમહેલમાં બોલાવ્યા. ધોળી પાપટી અને મુંડાવેત્રે મોટે કારભારીને નેતાં રાજને અથએ થયે.

“ કેમ ! કેણુ ગુજરી ગયું ? ”

“ નામદારને બપોરે દશે કે, વંકાજીભાઈ વૈકુંઠમાં પધાર્યા. ”

કારભારી આમજ પેનાની દુસિવારી રાખવાની હોંસવાળા આ રાજવી પદેલાં તો વંકાજીભાઈ કેણુ દશે, એની વિભાસજીમાં પડવા; પણ પછી એમને લાગ્યું કે, છ રાણી છે એમાંની કોઈનો ભાઈ ગુજરી ગયો લાગે છે અને એ માટેજ કારભારીએ શોક પાળ્યો છે.

બીજી સવારે રાજજીએ પણ ઠાડીપૂછ મુંડાવી નાખ્યાં.

જરેર રાજનાં માનીતાં રાણીએ બેઝનથજી પીરસીને રાજનાં એરણમાં આવરા માંડ્યું ત્યાં તો રાજજીનું મુખ મુંડાવેલું નેકું. બેઝનથજીમાં મિટામ દતાં એટલે રાણી યુવતી પાછી ફરી અને થઈ જાણતી બેઝનથમાં ખીચરી અને કઠી લઈને રાજ પાસે આવ્યાં.

“ જુવાન ! કેને આ માન આપ્યું છે ? ” રાણીએ રાજની

મૂઝ તરફ આંગળી ચીંધી.

“વંકાજીભાઈને.”

રાણી જે ઘડી વિચારમાં પડી ગઈ. વંકાજીભાઈ કોણ ? રાજ-
નો શું સગો થાય ? જે ભાવાનગાયાત થતો હોય તો દરબારગદમાં
દર દિવસ શોક પાળવો જોઈએ. આ દૃષ્ટિએ રાણીએ રાજાજીને પૂછ્યું.

“વંકાજીભાઈ કિયા ?”

“હ મને ખબર નથી.”

“ત્યારે મૂઝો કઈ રીતે આપી ?”

“કારભારી સાહેબના કહેવાથી આપી.”

“તો જોલાવીને પૂછો કે વંકાજીભાઈ કોણ ?” એટલે રીતસર
શોક પાળવાની તજવીજ કરાય.”

રાજાએ ઘુરત કારભારીને જોલાવ્યો. કારભારી આવતાં રાણીની
હાજરીમાં રાજાએ પૂછ્યું: “આ વંકાજીભાઈ કોણ ?”

“નામદાર ! મને એ ખબર નથી. મેં તો મામલતદારની પાસે-
ને એ ખબર સાંભળી.”

રાજાની જિજ્ઞાસા વધી. ઘુરત મામલતદારને રાજમહેલમાં તેડાવ્યો.
મામલતદાર રાજાના આવા ઉતાવળા તેડાથી ગભરાયો અને
હાથ જોડી ઉભો રહ્યો.

“ભલા, આ વંકાજી કોણ ? તમે મૂઝો કેને આપી ?”

“બાપુ ! એ તો ભાઈએ મૂઝો આપી એટલે મેં પથ આપી.”

રાજાને હવે ગુસ્સો ચડ્યો.

“આ કિયા પ્રકારનું અધેર. જોલાવો તલાટીને !”

રાણીએ રાજાનો પિત્તો ઉઠાવેલો જોયો.

“કોઈના પર ગુસ્સે થાઓ એ પહેલાં વિચાર કરજો કે, આ પે-
દા માટે તપાસ કર્યા વગર આવું પગલું ભર્યું ?” રાણીએ રાજાને
દોડા પાડ્યો.

તલાટી આવીને અદખસર ઉભો રહ્યો. રાજાએ એની સાથે
વાન દરવા કારભારીને કહ્યું.

“તમે આ મૂઝો કેને આપી ?” કારભારીએ શ્વાખમાં તલાટી-
ને પૂછ્યું.

“વંકાજીભાઈને” તલાટીએ ધૂજતાં ધૂજતાં ઉત્તર આપ્યો.

“વંકાજીભાઈ કોણ ?”

“વંકાજીભાઈ કોણ ?” તો મુજિયો વાજાંદ જાણે મને તો
મેંજે ખબર આપ્યા.”

“જોશાવો એ મૂળિયા વાળંદને પાંચ વહીએ ખાંધીને” રામ-
એ ત્રાડ પાડી.

“મૂળિયો વાળંદ કેદની રિયતિમાં દરબારગદમાં દાખલ થયો.

“મૂળિયા ! આ વંકાજભાઈ કેણુ ?” કારભારીએ પૂછ્યું.

“સાહેબ ! છ તો દેવો કુંભાર જાણે. મેં તો એ નામ એની
પાસેથી સાંભળ્યું છે.”

રામની જિજ્ઞાસા હવે ખૂબ તીવ્ર બની. ઘૂરત દેવો કુંભારને
જોશાવવાની આરાધના યજ્ઞ. દેવો રામ રામ કરતો દરબારમાં આવ્યો.

“એલા ભગત ! આ વંકાજભાઈ કેણુ ?” રામએ પોતે
ઉતાવળમાં પૂછ્યું.

“જાણુ ! છ તો મારા ગધેડાનું નામ હતું.”

દેવાની વાત સાંભળીને રાણી તો ખડખડાટ દસી પડી.

“અને ગધેડાને તેં મૂછો આપી ?”

“જાણુ ! મારે ઘેર દોકરો નહોતો તે એ ગધેડાને મેં દોકરો
કરી રાખ્યો હતો. એનું નામ વંકાજભાઈ પાડ્યું હતું. એ બિચારો
મરી.....”

“અરે ! મરી ભલે ગયો, પણ તેં મૂછો શા માટે મુંડાવી ?”

“દરબાર ! એ તો મેં વંકાજભાઈનું સરામણું ક્યું. એટલે
મૂછો મુંડાવવી પડી.”

“વંકાજભાઈનું સરામણું ?” હવે તો રામને પણ હસવું આણું.

આ આખીએ કથા દરબારગદમાં દારી દેવા રામએ અને
કારભારીએ બહુ બહુ પ્રયત્નો કર્યા, પણ વાધે વાળ પ્રસરી ગઇ અને
ત્યારથી જ્યાં જ્યાં પડેલ હોય ત્યાં “વંકાજભાઈનું સરામણું છે”
એવી ભોલકદેવન પ્રચલિત થઈ ગઇ. આ જગત એ પણ વંકાજ-
ભાઈનું સરામણું જ છે ના ?

(“શારદા”ના એક અંકમાંથી)

૧૧-શિવાર્જીનું અશ્રુવિન્દુ

(લેખક:-શ્રી. ધનશંકર હીરાશંકર ત્રિપાઠી)

આ નાનકડી વાર્તા, મદારાષ્ટ્રમાં લગવો ઝુડો ફરકાવનાર શિવાશ મદારાજના વખતની છે.

સ્થાન—શિવાશ મદારાજના દક્ષિણાડું તાનાશ મહુસરે, જેને મારે તેમણે કહ્યું હતું કે “મદ આલા પશુ સિંહ ગેલા” તેનું જન્મ-સ્થાન નાનું સરખું ઉમરાઠે ગામ છે.

એ ગામમાં એક નાની ઝુંપડીમાં જિજ્ઞાસામાં સુમારે ચાલે છે વર્ષનો એક છોકરો સૂતેલો છે અને તેની પાસે તેટલીજ ઉંમરનો એક બીજો બાળક બેઠેલો છે. સૂતેલા બાળકે પૂછ્યું કે “આપણા મદારાજના રાજ્યાભિષેક વખતે તું રાવગદ જઈશ કે રાવળા ?”

બેઠેલો બાળકે જેને ‘રાવળા’ તરીકે સંજોધીને પ્રશ્ન થયો હતો તેણે કહ્યું: “બાશ! મારા પિતા સરદાર હતા એટલે હું તો ફરખારમાં જઈશજી, અહા! એ રાજ્યારોહણપ્રસંગ જેવાનો જેને લાલ મળશે તેનાં ધન્યભાગ્યજ ગણાવાનાં! સરદાર, માનકરી, ચિલેદાર, કિલ્લેદાર, ફારીમર, બારગીર વગેરે સર્વ જુદી જુદી જાતના મોટા સોડો તેમાં આવશે અને દરેક જણને તેમના માનમરતબા પ્રમાણે અનુક્રમે શિવાશ મદારાજ પાસે જઈને મુજરો કરવાનું માન મળશે. એટલુંજ નહિ પણ જેઓ યુવવીર અને સત્કીર્તિવાળા મોટા સોડો હશે તેમને મદારાજને સ્વહસ્તે તલવાર બેટ અપાશે. વધારે શું કહું, બાશ! એ વખતનો દેખાવ જેવો, એ તો લાગ્યશાળીનુંજ લાગ્ય!”

આ સંબંધીને જિજ્ઞાસે પટેલા છોકરાએ નિસાસો નાખ્યો. રાવળાએ તેને પૂછ્યું: “કેમ બાશ! ત્યાં મારે નિસાસો નાખે છે ?”

બાશ: “અરેરે! માઈ નસીબ કેવું ફેટું છે કે મને એ પ્રસંગ જેવા મળનાર નથી !”

રાવળા: “તું અપંગ છે એટલે તારાથી ત્યાં આવી શકાય નહિ એજ તારું દુઃખ છે ને ?”

બાશ—“ના, એ એટલુંજ દુઃખ નથી. રાવળા! તું પ્રસિદ્ધ

શરવીર પિતાનો પુત્ર છે. તારા પિતાથી આજે મહારાષ્ટ્રમાં એક નાતું બાળક પણ અગણ્ય નથી. તારા સ્વર્ગસ્થ પિતા તાના મહુસરેને ઠાંડનો કિસ્સો સર કરવાનું મહારાજને સોંપ્યું તેમાં તેઓ પડ્યા, પણ કિસ્સો તેમણે મહારાજને જીતી આપ્યો તેથીજ મહારાજને તે કિસ્સાનું નામ સિંદગઢ પાડ્યું અને વળી ઉદ્ધાર કાઢ્યા કે:-“ગઢ તો મળ્યો પણ સિંદ ગયો.” મહારાષ્ટ્રનો પ્રત્યેક બાળક આ વાત જાણે છે. આવા મરણીય પિતાનો પુત્ર એટલે શું દરબારમાં જઈ શકે. કાંઈ મારાથી મારા પિતાની ઝાળખાણ આપીને પણ જઈ શકાશે?”

રામબા—“એમ કેમ બોલે છે? તારા સ્વર્ગસ્થ પિતા દેવતાવ હેટકરી કાંઈ ઝાળખાણ શરવીર ન હતા. પંડાળાનો કિસ્સો તેમણેજ પોતાના બાહુબળથી શિવાજી મહારાજને અપાવ્યો હતો. મહારાજ એ તારા પિતાની એ સેવા યાદ લાવીને તને પણ રાજ્યાભિષેકના દરબારમાં બોલાવવો જોઈએ.”

બાજી—“રામબા! એજ દુઃખ છે કે, મને નિમંત્રણ નથી.”
રામબા આ સાંભળીને વિચારમગ્ન થઈ ગયો. બાજીએ કહ્યું: “ભાઈ! તું રાજ્યદરબારમાં જવા લાગ્યશાળી થઈ તારી જાતે મહારાજને મુજરો કરીશ, તો હું અહીં રહ્યો રહ્યો. હવે કરવાની બરા અંતઃકરણથી મહારાજને મુજરો કરીશ, એમનું દીર્ઘકાળ કાંઈક અને તેઓથી આખા વારસાવંદા ઉપર રાજ્ય ચલાવી વધારે ને વધારે કીર્તિ મેળવે એમ પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરીશ.”

રામબાએ આ સાંભળીને તેને ચામચી આપતાં કહ્યું: “ચન્ન હે બાજી! સ્વામીભક્ત દેવનરાવનો પુત્ર પણ તેવાજ સ્વામીભક્ત છે, એથી મને આનંદ થાય છે. મિત્ર! તારા હિસમાં રાજ્યાભિષેકના દરબાર જોવાની જકૂ હજી છે એમ તો હું જોઈ શકું છું, પણ તું અપંગ અને બિમાર છે તેમજ તને નિમંત્રણ પણ નથી; આ બે મુશ્કેલીઓને લીધે હવે શું કરવું તેની મને સમજ પડતી નથી પણ તે છતાં તારાં દિન કરવાની મને અંતરથી લાગણી ઉપજે છે અને હું હવે તો હું હમણાજ શિવાજી મહારાજ પાસે જઈ અને તેમને તારી વીરકતા નિવેદન કરી દરબારમાં તને નિમંત્રણ પણ આપાવું.”

બાજી—“જોરન! એટલી જાણી તરતે જોવાની જરૂર નથી. મારાની હજીકથી મહારાજને મને નિમંત્રણ આપ્યું હોય. આનંદ થાય. આ તો મારી લીધા જેવું થાય, અને દરબારમાં

આવું તોપણ મારાથી બેસી શકાય નહિ. હાથ ફિરમત! તારી આગળ હું લાચાર છું!"

આ નાના બાળકની આંખમાંથી એ વખતે ચોધાર આંશુ નીકળી પડ્યાં. એનું હૃદય શિવાજી મહારાજ માટે ખેંચાતું હતું, પણ તે અપંગ હતો-બિમાર હતો. દરરોજ તેને જ્યોર પછી તાવ આવતો, તેના હાથ અને પગ જોડા હતા. બિચારો! નરસીબના ધાથી ધવાયેલો અંતઃકરણની ઇચ્છા પૂરી કરી શકતો ન હોવાથી રડે નહિ તો બીજું શું કરે? રાવળા તેની સ્થિતિપર વિચાર કરવા લાગ્યો, આખરે તેને એક યુક્તિ સૂઝી. તેણે બાજીને કહ્યું: "હે, હું તને કાગળ, ખડીઓ અને કલમ આપું છું. હું લખાવું તેમ એક પત્ર લખ. પછી બીજી વાત."

બાજીને તેણે લખવાની સામગ્રી આપી અને લખાવ્યું; "પર-દુઃખભંજન ગૌઆદાણુ પ્રતિપાત્ર મહારાજ શિવરાયની પવિત્ર સેવામાં સાદાંગ પ્રણામ સહિત નિવેદન કે આપનો રાજ્યપરોહણુ નિર્વિઘ્ને પરિપૂર્ણ થાઓ—"

બાજીએ રાવળાને કહ્યું: "હવે તું ન બોલીશ. શું લખવું તે હું સમજી ગયો." પછી "એણે તે પત્રમાં, પોતાના હૃદયમાં દરખાસ્તમાં આવવા કેવી ઇચ્છા હતી પણ પોતે અપંગ હોવાથી કેવો લાચાર હતો; અને તે છતાં પોતે મહારાષ્ટ્રીઓના સાચા ઉદ્ધારક સ્વામી પ્રત્યે કેવો વફાદાર છે, એ બધું લખ્યું તથા છેવટે અંતઃકરણપૂર્વક પ્રભુને પ્રાર્થના કરી કે સમગ્ર ભારતવર્ષમાં તમારો ભગવો ઝુંડો ફરે અને પૃથ્વીના અકર્ષણ નરેશ તરીકે તમે પંકાઓ, એવી શુદ્ધિ અને શક્તિ પ્રભુ તમને આપે. છેવટે લખનાર તરીકે—'આઠ વર્ષનો એક ગામડીઓ બાળક' એમ લખ્યું."

(૨)

રાવળા બાજીનો પત્ર લખને ત્યાંથી વિદાય થયો. તેના દિલમાં એમ હતું કે મહારાજ શિવાજી પાસે જાતે જઈને હું તે પત્ર આપી આવીશ. તે જ્યોર પોતાના ઘરમાં પેડો કે તરતજ શેતારમામા (નાનાજી મહુસરેના મામા) જેમનું વય ૮૦ વર્ષનું હતું તેઓ સામા મળ્યા. તેમણે કહ્યું કે "રાવળા, હું તને ક્યારેનો સોંપતો હતો. તું ક્યાં ગયો હતો? ચાલ, આપણે મહારાજ પાસે જવાનું છે."

રાવળાએ જવાબ દીધો: "મારા એક ગરીબ મિત્રને ત્યાં હું મરો હતો. તે બિચારો રાગી છે. તેને મહારાજનો રાજ્યાભિષેક જાણ્યો જ્યોર છે પણ મુશ્કેલી એ છે કે તેને નિમંત્રણ નથી."

હું. ૭

શેઠારમામાએ પૂછ્યું: “કાણુ છે તારો એ ગરીબ મિત્ર?”

રામબા: “મહુમ હૈનતરાવ હેટકરી જેણે પન્દાળનો કિલ્લો સર કર્યો હતો તેનો પુત્ર બાજી.”

શેઠારમામાએ કહ્યું: “ચાલ હું તને તેને સાર નિમંત્રણ પરિણામ અપાવું. પછી તો તું રાજી ચમકાવે?”

રામબા: “પણ તે એવો રાગી છે કે તેનાથી ચાલીને આવવા તેમ નથી.”

શેઠારમામા: “તો તેને માટે વાહન મોકલાવીશું.”

રામબા: “પણ તેને દરરોજ બપોરે તાવ આવે છે. તેના હાથ અને પગ ખોડા છે, બિચારો! કેવી રીતે દરબારમાં બેસી શકશે?”

શેઠારમામા: “ભાણુભાઈ, એ તો મોટી મુશ્કેલીની વાત! હું શું કરું? એને વિશે આપણે વધુ શું કરી શકીએ?”

રામબા: “મામા, એ છોકરાએ એક પત્ર મહારાજ ઉપર લખી આપ્યો છે. તે તેમને પહોંચાડીએ તો?”

શેઠારમામા: “મહારાજ પણ શું કરી શકવાના હતા! બિચારા છોકરાનું પણ કમનસિખ! હૈનતરાવની સેવાઓ મહારાજ વિસર્ગ નથી. આ દરબારમાં તેના છોકરાને એક ભગીર આપવા માં આવનાર છે એમ પણ સાંભળ્યું છે.”

રામબા: “મામા, જો એ વાત ખરી હોય તો મને મારા નાના મિત્રનો પત્ર મહારાજને આપવા દેશો? એનો પત્ર સ્વામિ-ભક્તિથી હાથેહાથ છે. એનું નાનકડું હૃદય એ પત્ર લખવામાં તેણે દાક્ષી દીધું છે.”

શેઠારમામા: “એમ? હાવ જોઈ, તે પત્ર ક્યાં છે?”

રામબાએ મામાને પત્ર આપ્યો અને તેમણે પોતે તે પર સિવાજને આપવાનું માથે લીધું.

(૩)

જ્યેષ્ઠ મુદ્દાદારીનો દિવસ હતો. આવની કાલે ત્રયોદશીને દિવસે મહારાજ સિવાજને રાજ્યાભિષેક થનાર છે. સમારંભની પુષ્કળ તૈયારીઓ ચાલી રહી છે. દાદશીને દિવસે શેઠારમામા અને રામબા સિવાજ મહારાજને મળવા ગયા. વાનમાંથી વાન નીકળતું શેઠારમામાએ રામબાનો પત્ર દરજના ખાદ્યવિદમાં રજુ કરી સિવાજ મહારાજે તે વાંચ્યો અને વિશિષ્ટ થઈ, બિચાર કરી બોખરે સહે તેમણે કહ્યું: “આ બિચારો બાગક ક્યાં રહે છે?”

શેઠારમામા: “ઉપરાંત.”

શિવાજી: “મારા તાનાજીનીજ જન્મજૂમિમાં?”

શેષારમામા: “હા, મદારાજ”

શિવાજી: “આજે રાતના આઠ વાગે હું, તમે અને રામબા

તેને ત્યાં જઈશું.”

રામબા સદસા આનંદાવેશમાં આવી જઈ બોલી ઉઠ્યો:

“મદારાજનો કેવો સુંદર નિર્ણય?”

શેષારમામાએ પૂછ્યું: “આપ જાતેજ તેને ત્યાં પધારશો?”

શિવાજી: “બેશક. એ નાના રાગી અપંગ બાળકના આશી-
ર્વાદ હું તેના મધુર મુખથી સાંભળવા ઇચ્છા રાખું છું. જો એની
હું મુલાકાત ન લઉં તો મારું રાજ્યપરોક્ષ્ય નિરર્થક છે; મારા
સરદારોનો અને મારો વૈભવ ફાકટ છે. આવાં દુઃખી બાળકોની
હોંશ જોઈને હું પૂરી નહિ કરું તો મને પ્રભુના શાપ લાગે.”

(૪)

રાત્રિના આઠ વાગે ઉમરાડેમાં બાજીના ઝુંપડામાં રામબા
એકસો દાખલ થયો. બાજીને તે વખતે પુષ્કળ તાવ આવેશો હતો.
તેની માતા તેની પાસે બેઠેલી હતી. તાવમાં બાજી જસ એકજ લવારી
કરતો: “ઓ પ્રભુ શિવરામ! આપનું કથ્યાણ ચાઓ. આપની કીર્તિ
વધો. હું ગરીબ છું, અપંગ છું પણ મારી નસેનસમાં મારા પિતાનું
સોદી વહે છે. જો હું સરીરે સાજો હોત તો તમારી સેવામાં હાજર
થાત અને મારા પિતાના નામને અને મારી માતાની કુખને દીપાવત.”

રામબાએ ધીરે રહીને બાજીની માતાના કાનમાં કંઈક કહ્યું:
તરતજ તે ઉઠીને ઉભી થઈ અને એક પાથરણું લાવીને બિછાના
પાસે પાથરીને તે પોતાની ઝુંપડીના અંદરના ખંડના બારણાની
આડમાં દબી રહી.

રામબા બહાર ગયો અને મદારાજ શિવાજી તથા શેષારમા-
માને અંદર લાવ્યો. મદારાજએ પગ મૂકતાં દેવતરાવની વિધવાએ
અંદરના ખંડમાંથી કહ્યું: “મુજ રંકની ઝુંપડી પ્રભુએ પાવન કરી
તેનો બદલો હું અનાથ વિધવા કઈ રીતે વાળી સફાઈ?”

શિવાજી મદારાજે કહ્યું: “રાજા બદલા માટે કાંઈ કામ કરતા
નથી, પણ પોતાની વિસત્રવધી કરજ અદા કરે છે. મારા અંગરક્ષક
દેવતરાવને હું કોઈ દલાડો બૂલી ચકું નહિ. તેના અવસાન પછી
મારે તમારી પાસે જાને આવીને તમને આશ્વાસન આપવું જોઈતું
હતું. આપની કાલે હું તમને જો જાગીર આપનાર છું તે મારે અત્યાર
પહેલાં આપની જોઈની દની. આ રાગી બાળકની સારવાર માટે

મારા રાજવૈદની મદદ આપ્યાર પહેલાં મારે તમને પહેંચાડવી ને-
પંતી હતી. એ બધી વિસરાયલી મારી ફરજો માટે મને મારી આપશે."

અંદરથી અચાજ આવ્યો: "મહારાજ! આવું બોલીને અમને
લજિજત કરો છો."

રાયબા બોલ્યો: "મહારાજનું કેવું મહાન હૃદય!"

એ વખતે બાજીએ તાવની બિમારીમાં લગારી શરૂ કરી. એનાં
એ વાક્યો અને એની એ સ્વામીલક્ષિતની મુગધ તેના સખેશબદમાં
હતી. સિવાજી મહારાજે તે છોકરાની પાસે બેસી તેના કપાળ પર
હાથ મૂક્યો અને કહ્યું: "બાજી! મને જાણખે છે કે હું સિવાજી."

એ સાંભળતાંજ બાજીએ આંખ ઉઘાડી અને ખરેખર તેણે
નેપું કે પોતાની સામે એજ મહાન વીરપુરુષ બેઠો છે. તે બોલ્યો:
"હું સ્વપ્નમાં હું કે જાગ્યું છું?"

રાયબાએ કહ્યું: "મિત્ર, તું જાગે છે, મહારાજશ્રીને મેં તારો
પત્ર પહેંચાડ્યો હતો અને તે વાંચીને તેઓ તારી મુલાકાતે આવ્યા છે.

સિવાજી મહારાજે ધુન: પ્રશ્ન કર્યો: "બાજી, મને જાણખે છે કે
હું સિવાજી."

બાજીએ મહારાજનો હાથ ઝાલીને કહ્યું:

"આપ એકલા સિવાજી નહિ-પ્રેમમૂર્તિ, પરદુઃખભંજન,
સ્વેશભક્ત, સ્વારાજ્ય સ્થાપનાર, અતુલ પ્રતાપી અને ઉદાર હૃદયવાળો
મહારાજ સિવાજીરાજ છે. પ્રભુ! આને હું કૃતાર્થ ધર્યો. મારું
જીવનું સાર્વક યથું. મારા પર આપે આવીને મોટી કૃપા કરી. એ
નાના અપંગ બરીબ છોકરાને ત્યાં આપ જેવા સમર્થ અને મહાન
રાજવી જનને પધાર્યા! અહો! કેવી મોટી તરફી લીધી? હું કયા
વેળથી આપને ઉપકાર માતું?"

સિવાજીએ કહ્યું: "બાજી, ઉપકાર માનવાની કાંઈ જરૂર નથી,
તેં મારાપર પત્ર લખ્યો તેનો જવાબ હું જનને આપવા હાજર થયો
હું. સંભળ, તારા અપંગ સરીરમાં તારો મહાન આત્મા રાજ પ્રતે
એટલી બધી ભક્તિ અને વફાદારીથી ભરપૂર છે કે જો તેને જાણ
ખવા પડી રાજ જનને તારી મુલાકાતે ન આવે તો તેને બિચાર
છે. તારા મર્દુમ પિતાની મેરાઓ બદલ તને આત્મી કામના કરના
રમાં જાગીર અપવાદ નહીં થયું છે એટલે તું જો તારી માનો
કુને નિર્વિદ કરી શકે. કાલથી રાજવૈદને હું તારી દવા માટે
મે કહ્યું છે. હવે તારી બીજી કાંઈ હાલત છે?"

બાજીની અંખમાંથી કેઈ અજાણ તેજ ચમકવા લાગ્યું.

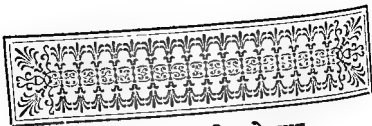
શિવાજી મહારાજની પ્રજાવત્સલ મૂર્તિ સામે ટગર ટગર જોઈ રહ્યો. તે બોલ્યો: “મારા કહેતા પહેલાં આપે મને એટલો બધો આભારી કરી દીધો છે કે જેનો બદલો હું જ-મોજ-મ પણ વાળી શકવા અસમર્થ છું મહારાજ.”

શિવાજીએ કહ્યું: “જાજી, રાજ તારી પાસે મોડો આવ્યો માટે તેને માફ કરજે. રાજાએ પોતાની ફરજ બજાવવા તારી પાસે આવી પહેલાં આવવું જોઈતું હતું.”

આ સાંભળીને જાજીના હૃદયમાં કોઈ અવનવી લાગણી ઝલુ-ઝલુટ કરી રહી. તે બોલ્યો: “શિવાજી મહારાજ શ્રીમુખે મારી મારી માગે છે!” અને એ શબ્દો બોલતાંજ તેના ચહેરા ઉપર અત્યંત તેજસ્વિતા પ્રગટી. તેનો હર્ષ સમાધો નહિ. તાવવાળો આ છોકરો એકદમ હર્ષથી એટલો બધો છતકાધ ગયો કે હર્ષના આવેશમાં આખા શરીરવડે તેણે ઉજાળો મારીને મહારાજના ચરણોમાં પોતાનું મરતક નમાવવા માંડ્યું. પણ એ પ્રયાસ તેને ભારે પડી ગયો. અચાનક તે પથારીમાંથી જેડો થવા જતાં પાછો પટકાધ પડ્યો અને તરતજ તેનું હૃદય બધે થઈ ગયું. “પ્ર....લુ! વં....દ....ન” એટલા શબ્દો સહિત તેનું પ્રાણપંખેરું તેના દેહપિંજરમાંથી ઉડી ગયું!

ચતુઓને હંફાવનાર, મર્દને છાજતાં કાર્યો કરનાર, શિવાજીની આંખમાંથી એ વખતે એક અશ્રુબિન્દુ ખરી પડ્યું! x

૨૨-પાનવાળાનો પરોપકાર

(લેખક:-શ્રી. મકેનજી પરમાર)

મિ. રાવના સમાજજીવનના ઉંડામાં ઉંડા પ્રશ્નો ચર્ચતા લેજો તો ધણાય વાંચેલ, પણ પ્રત્યક્ષ સમાગમ નહિ થયેલ. નસીબયોગે સમય જતાં અમારે એકજ ગામમાં રહેવાનો સંયોગ સાંપડ્યો અને કુદરતી રીતેજ અમારાં એકબીજાં પ્રત્યે દિલ જેંઘાયાં.

ખૂબજ સહૃદય અને ભાવનાશાળી એ મિત્રનો સંયોગ અમારા ગામમાં આવેલ એક પાનવાળાની દુકાનેથી થયો. સામાન્ય નિયમ મુજબ પાનવાળો એટલે 'એક હલકટ ધધાદારી માણસ' સિવાય ભાગ્યેજ હું ખીજી વ્યાખ્યા કરતો. પણ એવા માણસોનાંય હૃદયો વાંચવાથી કાંઇક મેળવી શકાય છે, તેની પ્રતીતિ મને એ મારા મિત્ર દ્વારા થઇ. ભાવનાઓ અને આદર્શો તો બહુલાં અને મીમંત મનુષ્યોજ સેવી શકે, એવી મારી કાંઇક માન્યતા હતી; પણ સમાજની દૃષ્ટિએ હલકટ ગણાતા માણસોમાં પણ ભાવનાઓમરી ઉત્તમ ઉર્મિઓ ઉછળી રહી હોય છે તે તો મેં પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યું ત્યારેજ ભવ્યું. 'કું' શત વર્ષથી અહીં રહેતો અને મિ. રાવને આવ્યા હજી ૭ મહિના પણ નહિ થયા હોય ત્યાં તો તેમની શોધક દૃષ્ટિએ કેટલાંય હૃદયો વાંચી લીધેલાં!

"કયું મિવાંજી! ચાર પાન તો ખિચાવ!" સાધારણ રીતે મિવાંજી સાથે અમે ગુજરાતીમાંજ વાત કરતા અને મિવાંજી તો ધધાને અમે ગુજરાતીજ ભાષા વાપરતા; પણ કોઈ વખત સદેશ! અમે ભાંગીવટી મુસલમાની જ્ઞાનમાં અડાચે રાખતા.

'ઓ.....હો! કાજુ રાવ! ચાર બેસો તો ખરા, દમજી! મનાવી આપું.'

'નહિ ચાર! અબી નહીં ટેરે, બદોન કામ દે!'

'અરે ચારા સદેશ! કામ તો મદાય છે જ ને! ધેરો વખત બેસો તો ખરા!'

હું પણ ત્યાંજ ઉમેરો, એટલે મને થયું કે આવા સરસ લેખક એક પાનવાળા સાથે આટલી છૂટ કેમ લેતા હશે? જો કે મિયાંજીનો સ્વભાવ તો ખૂબજ મળતાવડો હતો, પણ તેમની લહેરી લાલા જેવી વર્નાલુક જોઈને મને તેમાં સંસ્કારિતાની ગંધ પણ ન આવતી. હું તો તેમને એક પાનવાળાની દૃષ્ટિએજ જોવા દેવાગેરો, એટલે મને સહેજે આશ્ચર્ય થાયજ.

હું પાન ખાઈને ચાલવાની તૈયારી કરતો હતો, પણ આજે મને મિયાંજી જવા દે તેમ નહોતા, એટલે તેમણે કહ્યું:

‘અરે મનુભાઈ! જરા બેસો તો ખરા! આ મિં રાવે તમારા લેખ વાંચ્યા છે હં?’

હું રાવ સામે જોઈ રહ્યો અને રાવ મારી સામે જોઈ રહ્યા. એટલે મેં કહ્યું:

‘મિં રાવ! તમે તો અજબ લખો છો. તમારા પરિચયથી મને ખૂબજ આનંદ આવશે.’

‘ભાઈ! હું તો એક મદાસાગરમાં ગિંદુસમાન છું. મારામાં તે શું હતું? આપણે તો ભાઈઓજ છીએ. મને તો અતડાઈ તરફ વૃણા છે.’

‘કેમ મિયાંજી સાચું કહું છું ને?’

‘અને મિયાંજી! તમે કાલે કેમ નહોતા દેખાયા? શું કાંઈ નાજનીનાં નયનોની બૂરખી તો નહોતી લાગી ને?’

‘અરે રાવ સાહેબ! તમે પણ કાં મને અન્યાય કરવા માંડ્યો?’

તે વખતે અમારી નજર મિયાંજી સામેજ હતી. તેમાં તરવરતી રિશ્તની ઊંઘી આદ જોઈ અમે ચમકી ગયા! અમને લાગ્યું કે, જરૂર આ મિયાંજીનું જીવન જાણુવા જેવું છે.

એટલે મારા મિત્રે કહ્યું: ‘મિયાંજી! ખૂબ દુઃખ લાગ્યું? માથું કરંજે હં, એ તો જરા દસવાની વાન હતી.’

‘ના ના! જરાય દુઃખ નથી થયું. તમારો દોષ શું? અમારો ધોળ એવો ■ કે મરહૂમી સહેજેજ થઈ જાય.’

‘સલામ મિયાંજી! હવે રાત્રે મળીશું.’ કહી હું તથા મારા મિત્ર પર તરફ જવા નીકળ્યા. રસ્તામાં નિશ્ચય કર્યો કે, એક વખત તો મિયાંજીનું જીવન જાણવુંજ.

એક બે મહિના તો એમ ને એમ નીકળ્યા ગયા. અમારો પરિચય પણ ખૂબ વધી ગયો. એક દિવસ રસ્તે હું તથા મારા મિત્ર મળ્યા જતા હતા ત્યાં મિયાંજી મળ્યા ગયા; એટલે એઓ કહાન

તરફ જવાનું માંડી વાળી અમને તેમને ઘેર લઇ ગયા. એક નાનકડાં ધરમાં તેઓ એકલાજ રહેતા. સ્વચ્છતા ને સુધડતા એક ઓળા હાથે રહે તેના કરતાં પણ સરસ હતો.

એક નાનકડા કઝાટમાં નાનીશી લાખણેરી હોય તેમ ચોપડી-ઓ ગોઠવેલ હતી. થોડાંક માસિકો ને અઠવાડિકો પણ પડેલ તે તેમની સાહિત્યપ્રિયતા બતાવતાં હતાં.

અમે હજી આ બધું જોતા હતા ત્યાં તો મિમાંજ તથા કપ આ બનાવીને અમારી પાસે લાગ્યા; એટલે અમે ત્રણે બેસીને આ પીવા લાગ્યા.

મારા મિત્ર આ તકનો લાભ જવા દે તેવા ન હતા.

‘મિમાંજ ! તમે આ ધંધો કેમ પસંદ કર્યો ? તમારું ધર જોતાં તો સંસ્કારિતા તરી આવે છે.’

‘ભાઈ રાવ ! તમને શું કહું ! મારું જીવન આપ જાણ્યો તો મારા પ્રત્યેના સહભાવ પણ ગુમાવી બેસ્યો; મારે જે છે તે આજ મારું જીવન સમજી લ્યો. એમાંજ મજ છે.’

‘ના ના મિમાંજ ! આજ તો જલે તમને કુખ્ય થાય; પણ તમારું જીવન જાણાવોજ !’

“સાંભળો તમારે. હું એક લાખોપતિનું ફરજંદ છું. મારા પિતાની દારની કુઠાન હતી. ખૂબજ ધીકતી ધરાડી. અડખેપડખેનાં મામોમાં પણ અમારે ત્યાંથી દાર જતો. બિચારી કેટલીયે આચાભરી મુલતી-ઓના અચાદીપ એલવાઈ ગયા, કેટલાય ગરીબોને ધાનને ને દાંતને વેર થઈ ગયાં, એ બધાપના નિસાસાનો પેસો અમારી તિલ્લેરીમાં બેગો થવા લાગ્યો.

“પૈસાની તો કંઈ કમી ન હતી, પણ મારા પિતાને એ ગરાશર માટીનીજ ખોદ હતી; પણ એ પાપી ઉપર પ્રજા કાંઈ આદેશથીજ રીઝવા અને મારા પિતાની ત્રીજી વખતની પરજોતરી મારો જન્મ થયો. પૈસાની કમી નહિ, અને ઉતરતી ઉંમરે મારો જન્મ થયેલો એટલે હું ફૂલની માફક ઉછર્યો. સોળ વર્ષની ઉંમરે તો જગતમાં મારા જેવો કોઈકજ અનાયારી મુશન દશે એવો હું બની ગયો.

“સત્તરમે વર્ષે એક પરીમુરત નાજની આધે મારાં લમ કઈ લમ પડી એક વર્ષ જાદ મારી રસગંદના જોતાં જોતાં ભગવન દર્શી થીસજને મારાં માતા તથા પિતા ગુજરી ગયાં. હું રાત્રી થયો ! પડી ગાળીજ શું ? કોઈ પણ વ્યસન કે કુર્મીજની મારાજ ખાત્રી ન રહી. આ એટલે દરસની પૂનગી એથી વધારે હંમ છે !”

એ હૃદયને જાણવાની મને પુરસદ્દજ ન હતી.

“નિચાર” એ પુષ્પ અકાળે કર...મા...ધ ગયું.”

મિયાંજીની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં; પણ તેમને તો આજે હૃદયનો ભાર દલકો કરવો હતો એટલે તે લૂછીને પાછું ચર કયું.

“ખીજી જાણુ મારી પાસે રહેલ સર્વ મિલ્કત ફના થઈ ગઈ અને ઉપર દેહ” થઈ ગયું; પણ મને દજી સાન ન આવેલ, એટલે મારે રહેવાના ખંઝલા ઉપર ૧૦,૦૦૦ ઉપાડી મેં પાછું ફરી લગ્ન કયું. મારી સ્ત્રી ખૂબજ વ્યવહાર અને બક્ષી હતી. હું કાંઈ કમાતો ન હતો, એટલે બેઠી બેઠી સીવણુ-ગૂંથણુ કરતી અને ઘર ઉધાકું ન પડવા દેતી.

“એક વખત હું બહારથી ઘેર આવતો હતો, ત્યાં ઘરમાંથી એક પુરુષને મેં બહાર નીકળતાં જોયો. ખરી રીતે તો તે પુરુષ મારી સ્ત્રીને સીવવા-ગૂંથવાનું કામ આપતો તે હતો, અને પૂરું થયેલ કામ લેવા માટે આવેલ; પણ મારું ચંકિત હૃદય એ કેમ માને? મને થયું કે મારી સ્ત્રી જરૂર એની સાથે ચાલે છે. ‘આંખમાં કમળો હોય તે પીળુંજ દેખે’ એ ન્યાયે મારાં કૃત્યો એટલા ખરાબ હતાં કે મારી દષ્ટિએ કોઈ સ્ત્રીને હું સારી જોઈજ ન શકતો. એમાંય આજે મારાજ ઘરમાંથી પુરુષને નીકળતો જોયો એટલે પછી પૂછવુંજ શું?

“કોયમાં ને કોયમાં રાત તો માંડ માંડ પડી. રાત્રે આ દાથેજ એ કમળો ફૂલને ગળું દબાવી છૂંદી નાખ્યું. અરે...રે એ વખતની શું તેની દયાર્દ્ર આંખો! રાવ...રાવ...શું કહું...હું બહુ પા...પી છું.”

મિયાંજી આખા શરીરે ધ્રુજવા લાગ્યા; તેમની આંખોમાંથી તો આંસુઓના ધોધ છૂટ્યા. અમને લાગ્યું કે, અમે ખરાબ કયું છે. નિચારાના જીવરને કેટલું દુઃખી કયું! અમે તેમને આશ્વાસન આપું અને જવા માટે ઉભા થયા, પણ મિયાંજી તો આજે અમને જરાજ શેના દે?

“બેસો બેસો! એ દયાર્દ્ર આંખોમાંથીજ મેં મારું દર્દ પારખ્યું, મારા જીવનની મને ઝાંખી થઈ, મારા પિતાના પાપના પેમાની મને શામ આવી, હું ધરાધ ધરાધને રાખો.

“સવારે મારી સ્ત્રીની લાચ લઈને સગાવદાલાં ગયાં, પણ મને એટલો તો આપાન થયેલો કે ચોવીસ દલાક તો હું બાનસાન વગર-જ પડ્યો રહ્યો! ખૂબજ ઉપચાર પાડી મને શુદ્ધિ આવી. હું ફરી! ચાંડાની મારફત હું...તે . નો...ખૂ... જોડવા જાઉં ત્યાં મારા

એક મિત્રે મારું મોઢું બંધ કરી દીધું. મને જાણ થઈ કે, એનો મારા એક સગાની લાગવગથી પંચકાસ પણ થઈ ગયો છે, અને હૃદયના રોગથી મૃત્યુ નીવડેલ છે, એમ જાહેર પણ કરી દીધું છે. જગતની દૃષ્ટિએ હું નિર્દોષ ઠર્યો, પણ મારું હૃદય તો હવે એ દર્દાઈ આંખો કેમ ખૂલે ! કમલે ને પગલે એ દશ્યમાંથી મને ખરું જાન થયાં કર્યું. મારા બંગલાને મેં ૧૨,૦૦૦ માં વેચી નાખ્યો. તેના ઉપર લીધેલ ૧૦,૦૦૦ ના વ્યાજ સહિત ૧૧,૦૦૦ આપી હું છોડી થયો. ગામમાં બીજાં ઘરો દતાં, તે પણ વેચીને ગામનું ટેવું ચૂકવી દીધું.

“બાપી મારી પાસે રૂ. ૫૦૦ રજા. જ્યારે હજારોની છાત્રમંડળ ઉડતી ત્યારે મિત્રો પણ ખૂબ દના. અત્યારે એ મિત્રો તો ગેબજ થઈ ગયા અને એ પૂરતો હું પ્રભુનો પાઠ માનવા લાગ્યો.

“વધેલા રૂપિયામાંથી અત્યારે ચાલે છે તે પાનની દુકાન અને આ ઘર રાખ્યું. ઈશ્વરરૂપથી દુકાન સારી ચાલે છે. એમાંથી આવની આવકમાંથી હું મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરું છું.

“હું મારા અધઃપતનનાં કારણો જાણું છું, એટલે શ્રીમતીના પુત્રને મારી દુકાને આકર્ષી લહેરીલાલા જેવી પહેલી વારો કરું છું. રિલ જાણું છું અને પછી તેમને સારે રસ્તે વાળવા પ્રયત્ન કરું છું.

“ગામના ખરાબ સત્તામાં જઈ દુઃખની મારી પોતાના હૃદયને અકાળે કરમાવવા તૈયાર થતી સ્ત્રીઓનો ઉદ્ધાર કરવા પ્રયત્ન કરું છું. કેટલાંયનાં જીવન જોડી દઉં છું અને કેટલાંયને મારા જાળ પ્રભાવે આર્થિક મદદ કરી એ દોષખી આગમાંથી ઉમારવા પ્રયત્ન કરું છું.

“જગત મને એક પાનવાળા તરફ ઓળખે ■ અને મારો એવા સત્તામાં અવરજવર રહે છે એટલે હું જગતની દૃષ્ટિએ લહેરી લાલા જેવો જણાઉં છું; પણ મારા એ કાર્યપ્રદેશમાં હું ‘મિથ જાણ’ના નામથી ઓળખાઉં છું. મારું ને મારા પિતાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત હું આ રીતે કરું છું. એમાં મારે જગતને શું દેખાડારાનું દેવ ? જગત બલે બોલે ! અને એમાં એનો દેવ પણ શો ? હું આત્મસંતોષ મારે આ કરું છું અને મને આથી સતોષ થાય છે. મને શું નોંધ્યો ? પ્રજા મને આ ઝુંપડીમાં અને આવા જીવનમાં બીનું રહેવા દે એથી વધારે મને કાંઈ ન લેખ્યો !”

“એ:દ.....દો ! તજ થઈ ગયા ! મિયાંજી ! હવે તો જાહેર તમે તો ખરેખર મારસ કામ કરી રહ્યા છો. પ્રજા અત્યંત તમના પાપનો માગી જુલુદેજ. જ્યો સત્તામ ત્યારે !”

અને હાથ ! મિયાંજીની કંજ કદાવડે અમને જાહેર મંડ

જનાવી નાજેલા, મારા હૃદયમાં તો આવા સરસ માણસને અત્યાર સુધી ઘૂણાની નજરે જોવા બદલ પશ્ચાત્તાપ થતો હતો.

“કેમ મનુભાઈ! હવે તો સમજ્યાને? હું જા માટે આવા સાથે દળામળાને વાતો કરું છું?”

“ખરેખર બાઈ રાવ! તમારી લેખનસામગ્રી મેળવવાની રીત જોઈને મને તમારા પ્રત્યે ખૂબ માન ઉપજે છે. અરેરે! આવા દેટલાંય ભ્રમહૃદયો ઉપર અગ્નચૂતાં આગ ચઢાવી જમન રાચતું હશે? બાગબગીચા, મહેલમહોલાતોના મોહમાં આચડતા લેખકો જો આવાં હૃદયોને વાંચવા પ્રયત્ન કરે તો તેમની જીવનકલાણી સમાજને દેટલી ઉપયોગી નીવડે?”

ખરેખર રાવ! તમે મને નવીજ દૃષ્ટિ ખતાવી છે!”

“બાઈ! મહેલ અને મહોલાતોમાં રંગરાગ ઉડાવતા શ્રીમંતોને તો સમાજની કાંઈ પડી નથી, એટલે એમાંથી મેળવવાનું પણ શું હોય? પણ બટકું રોટલા માટે રઝળતા ગરંજોના ઝૂંપડામાંથીજ સમાજનું ખર્ચું દઈ નિતારી શકાયો.”

મારા હૃદયમાં પડ્યો પડ્યો કે “ખરેખર! બટકું રોટલા માટે રઝળતા ગરંજોનાં ઝૂંપડાંમાંથી સમાજનું સાચું દઈ નિતારી શકાયો!

“અચ્છા સાહેબજી! રાત્રે મિમાંજની દુકાને બેગા થઈશું!”

દીને મારો મિત્ર તથા હું છટા પડ્યા.

(સપ્ટેમ્બર-૧૯૩૨ના “નવચેતન”માંથી)

ABDARCHAND BHAIRODAN SETHIA
JAIN LIBRARY.
BIKANER, RAJPUTANA.

૧૩-હાલની પોલી પ્રતિષ્ઠાનું પોકલ્લ

(લેખિકા:-શ્રીમતી બસુબહેન)

(૧)

સુશીલા સ્વતંત્ર વાતાવરણમાં ઉછરી હતી. સ્વભાવે માયાળુ હતી, પણ દંભ અને અહંતાના રંગમાં પૂરેપૂરી રંગાએલી હતી. સમાજસેવાનો તેને પાસ લાગ્યો હતો. અપજાતાને લીધે અને પોતાનો રસ્તો કાઢી લેવાની કુનેહને લીધે તે એક સમાજસેવક તરીકે ઓળખાતી થઈ હતી.

છેલ્લાં ચાર વર્ષથી તેણે મજૂરવર્ગનો પ્રશ્ન હાથ ધર્યો હતો. મજૂરવર્ગની રહેણીકરણી સુધરાવવી, તેમના હક્કો અપાવવા અને સમાજરચનામાં બને તેટલી કાંતિ કરાવવાની તેને ઉમેદ હતી. મજૂરોની ચાલીઓમાં જાતે જઈ સુશીલા તેમને મદદ કરતી, એટલુંજ નહિ પણ તેમનું સંગઠન કરી તેમના હક્કો સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરતી.

હમણાં હમણાં તેની નિરાશની બહેનપણી મધુરીએ તેના કમર્માં બાગ લેવા માંગ્યો હતો, એટલે તેના ઉત્સાહને પ્રોત્સાહન મળ્યું હતું.

મધુરીએ મયા જૂન મહિનામાંજ બી. એ. ની ડીગ્રી લીધી હતી. મધુરી બીનઅનુભવી હોવા છતાં એટલી બધી અને સરળ હતી કે સુશીલાને તેની સાથે કામ કરવામાં બહુ મજાદ આવતી હતી. મધુરીને ચાલીએ ચાલીએ લઈ જઈ મજૂરોની કંગાલ સ્થિતિનું તેણે જાન કરાવ્યું હતું. તેમની સ્વાજનક સ્થિતિ જોઈ તેમને ઉદાર કરવાને તે તૈયાર થઈ હતી.

(૨)

નિવમાનુષાર એક દિવસ જોકેરે જવારે તેઓ મજૂરોની માર્કેટની મુલાકાતે જ્યાં તારે તેમને નીચેજ ખજાર પડી કે પહેલે મ. રે એક છુટો મરજીપધારીએ પાંચો છે અને તેને મદદની જાર છે. તરતજ બન્ને જળાં ત્રીસા દાર ૫૨થી ઉપર જ્યાં.

પેલા મ. જુલની એરડી મુડી ૫૨એ તેટલામાં તે તેમને

કમકમાડીલાયો અનુભવ થયા. દ્વાદશની સામેજ એક ઓરડીમાં દાર-
ના નીશામાં ચકચૂર ચએલો એક માણસ પોતાની ઓને ઝૂડતો
જણાયો. ખીજી ઓરડીમાં જૂનની કીકિયારી મારતું બાળક નજરે
પડ્યું. ચાલીમાં તો ઠેકણે ઠેકણે કચરો પડ્યો હતો. ચુંક, લીંટ
અને નાનાં બાળકોનું મેલું જ્યાં ત્યાં પડેલું તેમણે જોયું. મધુરીને આ
બધું નિહાળીને કંપારી છૂટી; પરંતુ તેણે મન પર સંયમ રાખ્યો.

પેલા માંદા માણસની ઓરડી જોઇતાં અંદરથી એવી બદબો
નીકળી કે બંને જણીને ઉલટી થશે એમ લાગ્યું. ઓરડીમાં ચારે
તરફ અધકાર પ્રસરેલો હતો, પણ દરવાજામાંથી પડતા આજી પ્રકાશ-
માં તેમને તરફની આંખો મારતો પેલો માણસ જણાયો. એની બાજુમાં
ઉલટી પડેલી હતી અને બાજુમાંજ પાણીનું એક ગંદું વાસણ હતું.

આ બહેનોને જોતાં તેનામાં કંઈક આશાનો સંચાર થયો
હોય તેમ તે ધીરે સાહે જોલ્યો: “બહેનો! મને આ દોઝખમાંથી બહાર
લઇ જાઓ. મારું આ દુનિયામાં કોઈ નથી. બેરી અને છોકરાં મને
અહીં આં અટ્ટેસો મૂકી ચાલી નીકળ્યાં. એ તો આ પિશાચી વાતા-
વરણમાંથી છૂટ્યાં, પણ મારું તો ન રહ્યું કોઈ વડાલું કે ન રહ્યાં
આવાના પૈસા. ગયા વરસ મુઠ્ઠી જે મારા શેકની નિકમદલાસીથી
નોકરી કરી, પણ માંદા પડતાં એ નિબુર શેકે મને કોઈ પણ જાત-
ની મદદ વિના ખાલી દુનિયામાં ધકેલી દીધો. મારી ૨૦ વર્ષની
નોકરીની તેણે જરા જેટલી કદરે ન કરી. તે દિવસનો હું મારો છું.
જેમ તેમ કરીને ઘોઝાક પૈસા બચાવ્યા હતા તેથી થોડાક વખત
ચાલ્યું. એક મદિનાથી તો મારા બધા પાડોશીઓ પોતાની મુશ્કેલી-
નો ખ્યાલ કર્યો વગર મને થોડું થોડું આપતા હતા. બહેનો! હવે
તો તમે અહીંથી લઇ જશો તો હું તમારો અત્યંત આભાર માનીશ.”

બંને જણીઓ શું કરવું તેનો વિચાર કરવા લાગી. એને
તરત ત્યાંથી ખસેડવો જોઈએ એની તેમને ખાતરી થઇ. વિચાર કરતાં
મુઠ્ઠીલાને નિરાશ્રયીઓને માટે કાદવામાં આવેલી એક સંસ્થા માદ
જણી અને તરત મધુરીને વાત કરી. તે સંસ્થાની ઑફિસ તરફ તેઓ
રવાના થયાં. જતાં જતાં તેમણે પેલા ડોસાને આશ્વાસન આપ્યું.

સંસ્થાની ઑફિસમાંથી તેમને કહેવામાં આવ્યું કે, સંસ્થાના
પ્રમુખની પરવાનગી વગર અમારાથી કોઈને દાખલ કરી શકાય નહિ;
એટલે પ્રમુખનું ઘરનામું લઇ વગર વિજાએ તેઓ તેમને બંગલે ગયાં.

(૩)

બંગલાનાં આરતનાં પગથીયાં ચડતાંજ મધુરીના મુખ પર
કં. ૮

દુઃખની છાયા તરવરી રહી. તેનાથી આવેશમાં એકદમ બોલી જવાયું કે “ક્યાં આ ધનિક બાઇનો આલીશાન મહેલ અને ક્યાં પેલી માણસ-રૂપી જાનવરોને રહેવાની ચાલી!” સુશીલા તો મંબીર થઇને તેની સામે જોઇ રહી, પણ કંઈ બોલી નહિ. કારણ કે એ તો આના અનેક અનુભવમાંથી પસાર થઇ ચૂકી હતી.

સુશીલાએ પોતાનું કાર્ડ અંદર મોકલ્યું; પણ બાઇ જદાર જામ છે એટલે મળી શકશે નહિ, એવો ઉત્તર આવ્યો. સુશીલાએ લખી મોકલ્યું કે, ધણાજ અગત્યના કામસર તેઓ આવ્યાં છે અને એક માણસની જીંદગીનો સવાલ છે; છતાંએ શેઠાણી સાહેબનું મન પીગળ્યું નહિ. આમ છતાં બંને જણીઓએ છદ લીધી કે, કાંઈ દિસાએ અમે મળ્યા વગર જવાનાં નથી. આખરે જ્યોત્સનાં કપડાંમાં સજ્જ થએલી અને હીરામોતીના દાગીનાથી મહાએલી શેઠાણીએ નછૂટકે તેમને દરજન દીધાં!

સુશીલાએ તેને દુકામાંજ બધું કહી દીધું અને પરવાનગીની ચિટ્ટી માગી. આ સાંભળી બાઇસાહેબ એકદમ ધ્રુસે થઇ મથાં અને બોલ્યાં કે “મારે તો દમણાં ગવર્નર સાહેબની પાર્ટીમાં જવું છે. એવા એક બિખારાને માટે ચિટ્ટી લખવાનો મને બિશ-કુશ વખત નથી.”

મધુરી તો બિચારી આ ધડકા સાંભળીને આબીજ બની ગઇ અને એ શીમંત બાઇની દાંભિલતા ઉપર તેને તિરસ્કાર છૂટ્યો. સુશીલાએ કાલાવાલા ક્યાં ત્યારે તે સંસ્થાના સેક્રેટરી કે જે એક તેના જેવી પૈસાદાર ઓજ હતી તેને મળવાનું કહીને તે રૂબાજનોર સહસ્રાટ અંદર ચાલી ગઇ.

સેક્રેટરી સાહેબને મળવાનું નક્કી કરી તેઓ જદાર આવ્યાં તેઓ બંને એટલાં ખિલ થઇને ગાદીમાં બેઠાં કે કાઇને કંઈ બોલવાનું સૂઝ્યું નહિ. આખરે મધુરીની ધીરજ ખૂટી અને તે બોલી:

“સુશીલાજીને! પૈસાદારો આટલાં નિખૂર અને દલગીર દરી કોનો મને આજેજ અનુભવ થયો. શું આ લોકો પોતાનું નામ જદાર સાવજાનેજ આવી સંસ્થાઓનાં પ્રમુખ થતાં દરી! આટલું જાણી દાંભિલતા! આટલો જાણ પૈસાનો દોર! અને મોજાવાનને આટલો જાણ દાંભ કે એક માણસની જીંદગી પણ તેની અંદર તેઓ ગુસ્સા લેને છે!”

“મહેન! એટલેજ દુઃકદું મું છે, મનુષ્યજનિતો ઉદાર સમ. ન જ દયા છે.” સુશીલાએ સ્વયં જોઇ સોંદરી મારી.

“હું ક્યાં એની ના પાડું છું? પણ સુશીલાબહેન ! આજકાલ સમાજની કાન્તિ કરવાને નામે જેઓ અગ્રગણ્ય લાગ લઈ રહ્યા છે તે બધાજ એ કામ ખરી લાગણીથી કરે છે તે માનવાની હું ના પાડું છું. તેમાંના કેટલાકમાં આ કારણને માટે જોષિતો આત્મ-ભોગ આપવાની ધગશ નથી કે તાકાતે નથી. મોટી નામના ગેળવવા માટે ફક્ત મોટી મોટી વાતો કરી મનુરસમૂદમાં ઓતપ્રોત થઈ ગયાનો જે ડોળ કરે છે તેમને માટે મને જરાએ માન નથી. કંઈ પણ કામ હાથમાં લેવા પહેલાં તેને માટે ભોગ આપવાની પૂર્ણ તૈયારી હોવી જોઈએ.”

“મધુરીબહેન ! તમારી આ માન્યતા યોટી છે, એ યોગજ વખતમાં હું તમને પૂરવાર કરી આપીશ.” એટલુંજ સુશીલા બોલી. તેટલામાં સેક્રેટરી સાહેબના ઘર આગળ ગાડી ઉભી રહી. બંને જલદી જલદી નીચે ઉતર્યા. બંગલામાં ખજર કાઢતાંજ તેમને માલમ પડ્યું કે, સેક્રેટરી સાહેબ જે દિવસથી બહારગામ ગયા હતાં, એટલે બંને નિરાશ વદને પાછાં ફર્યા.

છેવટે ડોસા પાસે એક માણસ રાખી તેને યોગદણ્ય પૈસાની મદદ કરવાનું અંદર અંદર નક્કી કરી તેઓ ચાલી તરફ વળ્યા; પરંતુ એરડી આગળ આવતાંજ તેમની અગ્નયણી વચ્ચે ડોસાને તેમણે મરેસો જોયો; એટલે તેના અમિસરકાર માટે પાડોશીને પૈસા આપી દતાશ હૃદયે મૂડીવાદને શાપ દેતાં તેઓ ઘર તરફ વળ્યા.

મધુરી ફક્ત એટલુંજ બોલી રહી કે “હાય ! આ ઉજળિયાત ગણના સમાજમાં મૂડીવાદની વેદી પર આવાં તો કેટલાંએ રકોનાં બસિદાન દેવાતાં હશે !”

(“નવયુગ”ના એક અંકમાંથી)

૧૪-શેઠને શબ્દે-

(લેખક:-શ્રી. ચીનુલાલ ડોહર)

સાંતીડાં છોડીને એકુતો આડાજીવણા થયા. ફક્ત એક રખારી બેસોના કુંડાળા વચ્ચે ગોમાને ટેકે ઉભો રહી જાડને ઊંચે પાવો બજાવતો હતો. સાવજને પણ પડકાર દે તેવી બેસો, પાવાના મધુર સંગીતમાં મુગ્ધ થઇ રૈકા રખારીના મોં સામું ક્ષણવાર નેહ રહી રીકાનો નાનો ભાઈ વીરો બોલ્યો: “અત્યા રૈકા! હોંબબુ”સે ૩ આ ચરો માના પટેલે રાખી લીધો સે.” રૈકા પાવો બંધ કરી પાસે ઉભેલી પાડીને માથે દાઢ ફેરવતાં બોલ્યો: “તે છમાં આપણે કુંડા ભરેને રાખ્યું.” બેપરવાધથી તે પાવો વગાડવા લાગ્યો. વીરાના મોં પર ચિંતાની વાદળી છવાઇ.

“પણ હવે આપણને અહીં ડોખાં ચરાવા નહિ દે તો!” વીરાની આ વાત સાંભળી પાવા પર નાચતી રૈકાની આંગળીઓ એક-એક રતંબી ગઇ.

“પટેલના માથામાં ગજ ધાત્વા સે ને? આ ચરો તો ભામાઈ શેઠે દેકાઓ થયાં ઢોચાં માટે અથાવરો કાઢ્યો સે. છમ માનો પટેલ કહે એટલે હાંથ એના બાપનો થઇ ગીયો?” રૈકાએ રાડ પાડી.

“કહે સે કે પટેલે ઉપરી સાહેબને લાંચ આપી કપટથી બધી બોંબ પાણીના મૂલે મફત જેવી લખાવી લીધી સે!”

“અરે! છ પટલિયાનાં તો સંધાવ કામ કપટથીજ બરેમાં સે!” રખારીઓની વાનગીવ આમજ વધી. ત્યાં તો ડાખા દાઢથી ઘોડીની લગામ રમાડેને ખુદ માનો પટેલજ ત્યાં આવી પડે-એ- “ગૂમ અત્યા રૈકા! મજામાં ને?” રૈકા બેપરવા રહી ગોમાને ટેકે ઉભો રહે. વીરો પટેલની નજીક આવી બોલ્યો: “આપની કીરવ થો બાપા!”

“અત્યા હવે કાઢ્યો ડોખાં ચરાવવા ના અ.વરો દો! મજાન દો મેં વેમાજ ગૂમી લીધી છે.” પટેલે ટાંક સંભળ્યો.

રેકા હંડા મિત્તજે બોલ્યો: “આટલાં વર્ગો પછી અમે ક્યાં જઈએ?”

“તારે કાવે ત્યાં; કંઈ પારકા માલીકીમાં તો નહિ ચરાવે ને?”

બીજે દિવસે

ગોચર નજીક આવતાંજ રેકાએ કંઈક નવું દ્રવ્ય જોયું. ચારે કાર કાંટાની વાડ ઉભી થઈ ગઈ હતી. રાતની રાતમાં જાડુની માફક એટલી લાંબી વાડ જમીનમાંથી જાણે ફૂટી નીકળી હતી. વાડ જોઈને રેકાની આંખ લાલધૂમળી બની. ગોચરની જમીન પર વાડ જોતાં રેકાની પાણીદાર ભેંસોનો પણ મિત્તજ ગયો. માથું નીચું કરી સામટી વાડ તરફ ભેંસો ધસી આવી અને ચિંગડે ભેરવી ભેરવીને ધણુવારમાં વાડને સાફ કરી નાખી.

ભેંસોએ કરેલાં કૃત્યો જોઈ રેકાના મનમાં જરા આનંદ બ્યાપ્યો. લાંબાં માનો પટેલ ઘોડી પર આવી પહોંચ્યો. પૈસા ખરચી રાતોરાત ઉભી કરાવેલી વાડને વેરણુછેરણુ થયેલી જોઈ પટેલનું હોઠી ઉકળી આવ્યું: “અત્યા રેકા! તારા બાપની મતા છે કે? દોડ્યો દોડ્યો ડોળાં ચરાવવા આવ્યો છે? અહીં તો પૈસા પડસે-વરસે હા’ડે રૂપિયા દોઢસો. નહિ તો માલ દરામનો નથી આવતો, સમજ્યો ને?”

“પટેલ લૂકી હમી રાખીને વાત કરજો. નીકર બોડું રંગી નાખ્યું હમજો! બાકી આ ચરો મૂળ તો લાભાચા શેઠનો. એ દાતાર વાણિયે આ છટો મૂકેલો. એમાં સરકારનું કું લાગે કે તમને વેચાણ દઈ દે?”

“એમ! ત્યારે લે ચાખ મળ” કહી પટેલે હોકારો કર્યો.

શેઠને શાબ્દે-

બાણમાંથી પટેલનો હોકારો સંભળાતાંજ એક બાકુતી પદાણુ ધસી આવ્યો. રેકાના દેહ ઉપર તેણે ડાંગ મારવા યત્ન કર્યો.

પણ રેકા સાવધ હતો. તરતજ ત્યાં દંડ જમ્યું. પદાણુ અને રેકાએ બગનો મુકાબલો આરંભ્યો. ધટીકમાં તેઓ નીચે પડતા તો ધટીમાં રેકા ઉભો થતો. ધટીમાં પદાણુ ડાંગ વિંઝવા યત્ન કરતો.

આખરે પદાણુ કંટાળ્યો. કમર પરથી છરી દાઢી અને તરતજ રેકાના દેહમાં ધંચી દીધી. ગોચરની જમીન ઉપર રક્ત રેકાયું. રેકાનું સરીર ટાણમાં જડવણ બની ગયું. એવના આવી ગઈ.

આના પટેલને પણ એમ નહિ લાગેકું કે, આ પરિણામ આવશે. રેકાના ઉપર પટેલના પાણી પ્રથમ તો પટેલને બીક લાગી. રાંસીનું

લાકડું તેની નજર સામે દેખાયું, અને પટેલે પકાણુને પકતો મૂકીને દોટ મૂકી. પાણું પણ ન ભેળું.

રૈકાને લોહીલુહાણુ ભ્રેષ્ઠ વીરાની આંખે અંધારાં આવ્યાં. બીજા રજારીઓ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. રૈકાના શબને ખાટલે ધાલી અને પકાણુને મુસ્કેટાટ બાંધી વીરો સીધો ફોજદાર પાસે પહોંચ્યો. ફોજદારે પકાણુને હાથકડી કરી પૂરી દીધો. પછી વીરાને એકાંતમાં બોલાવી ફોજદારે ચા-પાણી માગ્યાં: “વીરમા! બેઠ, તું આપે છે?” વીરો આશ્ચર્ય પામી બોલ્યો: “આપે હું?” ફોજદાર તરફથી જવાબ મળ્યો: “તારે ફોજદારી નોંધવા અહીં ફોજ નવું છે?” છેવટે વીરા રજારીએ ફોજદારને રૂપિયા સો બપ્પીસ આપ્યા ત્યારે ફોજદારી નોંધવામાં આવી.

તે પછી ફોજદાર બોલ્યો: “જા, હવે ડૉક્ટરનું સર્ટિફિકેટ લખાવી લાવ.”

ગામમાં ડૉક્ટર નહોતો, એટલે પાંચ ગાઉ લાચને ઉપાડી રજારીઓ ડૉક્ટરને ત્યાં પહોંચ્યા અને આ ડૉક્ટર પણ ફોજદારને આંદી મારે તેવો હતો. હજીના રૂપિયા દસ લઈ સર્ટિફિકેટ લખી આપવા એણે ચોખ્ખી ના પાડી. વીરાએ છેવટે કળુરુ: “ભલે સાંબ ભલે. તમણ મળુ ધી દેહું; પણ એણું લખી દેજો કે, એ કમનખત પટેલિયાને ફાંસી મળે!”

લોહીમાં તરબોળ રજારીની લાચ આંખ સામે પડી હતી. કેસ સંજીન લખ્યા વિના ડૉક્ટરનો છૂટકોજ નહોતો, છતાં પણ તણુ મળુ ધીના રૂપિયા સાઠ દેજલ પર મુકાબ્યા પછીજ ડૉક્ટરે સર્ટિફિકેટ લખી દીધું.

પટેલને બધી વાતની ખતર પડી, એટલે રાતોરાત ફોજદારને ઘેર પહોંચ્યો અને રૂપિયા એક હજાર આપી ફોજદારનું મોં ભરી દીધું. પટેલને નામે સમ-સ કઠાબ્યા વિના તો ફોજદારનો છૂટકોજ નહોતો, પણ હાથકડી યાવ તો પટેલની આખર જલ્દ એટલે માનભેર માના પટેલને પોતાની સાથે તેડી ગયો. અને ફોજદારની અમીદારિથી પટેલ જામીન પર છૂટો થયો.

કોર્ટમાં કેસ ચાલ્યો. પાણે ચોખ્ખું કળું કે “સાજ! દબા પટેલને રાખા યા. હમેમ કોષ કમુર નદિ દબ.” પણ માના પટેલને વજાએ એમ સંજીન કરી દીધું કે, રૈકાના ખૂનમાં માના પટેલે જલ્દ પણ હાથ દરે નદિ અને કોર્ટે કળું કે “માના પટેલ નિર્દોષ.”

છે. પોતાના અંગત વેરને લીધેજ પહાણે રૈકાનું ખૂન કરેલું છે અને માત્ર પોતાના બચાવ માટે પટેલ જેવા આળસુદાર ગૃહસ્થને પોતાના નીચ કૃત્યમાં સડોવવા માગે છે; માટે પહાણને દેશનિકાલની સખ ફરમાવવામાં આવે છે !”

રૈકાનો કેસ લડવામાં વીરાની ઐક્યેક ભેંસ વેચાઈ ગઈ, અને થોડા વખત પહેલાંનો તાલેવંત રખારી આજ છાલિયું છાસ માટે ધરધરનો લિખારી બન્યો છે.

આજે પણ પટેલ ગામમાં ફરે છે. પટેલ પાછું વળી જતો તો નથી, એવી ખાત્રી કરીને પછી કોઈ કોઈ પાછગથી શબ્દ ઉચ્ચારે છે કે “રૈકાને મરાવનાર તે આ સાક્ષસ ! !”

(“નવયુગ”ના એક અંકમાંથી)

૧૫-૬ક ગુલામ

(લેખક:-શ્રી. ૧)

(૧)

સંધ્યાના અંધકાર સહેર પર
થયું હતું. કારખાનાની બ્હીસલો
માં આરામનો કાળ પગલાં મૂકતો

આજે વિકુ જલદીથી સહ
ન હતું. તેણે મોઢું પથ્ય શિક્કું
પથ્ય વિકુ પાછી લાવ્યો હતો. તે
હતી. તેણે કહ્યું કે, તેને આજે

વિકુને એ પુત્રો હતા. જ
ઉપર તેઓ નજર રાખના. પહે
અને ખીલવું નામ હતું બાલક
સુખદેવ જરા પાતળો, ઉં
ના પ્રમાણમાં મોટો દેખાતો
ધારીયું હતું.

જને બાળકો મુનિસીપા
આપેલા પાકો મોખી રસાં હતા.
ખૂણામાં ભાસતેલના કાગડાં
અને એ અજવાળે બાળકો અર
સજારમાં મોખા રંધાઈ
મળાનો પીરસાઈ ગઈ.

ઝાઝાંભોએ દરેકપ ન
મેં પાતો મદા કરીને ઉપર
નાલોએ પાંચ એકવાર કર
કેં ખાસ લાગતું ન હતું.
સમજાવ હતો. તેઓ મૂકી

ફિરકેરી ત્રીજી
સાજી કેની શી !' પત્ની-
કેમ બંધ્યા ?' રિફો
વાતાવરણ વધુ ગમગીન
પ્રસરી છે, વિકુ આજે

મહારાને આમંત્રી
સંભળાવા સામી.
હતી.
બંધ્યા. એકસાથે
વાર કાપક વણાવું.
કરતી આંખ ફરી
સવાસ કપો.

નથી આવ્યો!
'રામજીયા! તરતજ

હમેશાં પ્રેર-
તક આવી

મિલક

(૨)

“પેટમાં દુઃખે છે ?” અવાજમાં મૃદુના હતી.

‘બહુજ.’

‘ક્યા ભાગમાં ?’

‘ડાબા પડખામાં.’

‘અરેરે ! પણ કેમ દુઃખવા આવ્યું ?’

‘કોને ખબર ! પણ સાંજે સંચો ચલાવતાં એકદમ યજ્ઞ ઉપાધ્યું.
હું તો બેસીજ ગયો.’ અવાજમાં અસત્ય જણાઇ આવતું હતું.

‘ખરેખર !’

‘ઓ રે !’ વિહુએ પેટમાં કળતર ચતી હોવાથી ખૂબ મારી.

‘કંઈ ટપાટપી તો નથી ચઢે ?’

‘ના, ના.’

પત્નીએ પાણી ગરમ કર્યું. ઘાસતેલના શીસામાં પાણી નાખ્યું
અને ખાટલી પેટ પર મૂકી. શેકથી જરા આરામ થયો. વિહુને
કંઈક સ્વસ્થતા આવી.

‘ઠાકતર ક્યાંથી લાવીશું ?’ પત્નીએ પ્રશ્ન કર્યો.

‘દવાખાને જઈએ ત્યારે !’

‘પણ હોકરાંતું શું ?’

‘કાલ સવારે જઈશું. રાતના દુખ સમી જશે અને કાલ
વધારે થશે તો પછી દવાખાનું તો છેજ ને !’ વિહુએ ઉકેલ કાઢ્યો.
પત્નીને પણ જરા શાંતિ થઇ.

‘બા ! અમો સુષ જઈએ છીએ’ સુખદેવનો અવાજ આવ્યો.

‘સાર.’ માતાએ સંમતિ આપી. ગોદડીઓ પથરાઈ મંછ,
શેડી ફાણોમાં બાળકો ઘસઘસાટ ઉંઘવા લાગ્યાં.

કામદારગૃહમાં પાણું શાંતિનું જોર જમ્યું. આવે દાવરમાંથી
દોરા સંબળાયા.

‘નવ વાગ્યા !’ પત્નીએ પતિ સાથું જોડેને ચપ્પડ ઉઘાડ્યો.

‘ત્યારે તું સુઈ જા.’ વિહુએ આશ્વાસન આપ્યું.

ઘાસતેલના દાળડાનો દીવો ઓલવાયો. વિહુએ શેક કરવા
મંડ્યો. રરનાના બેસલાછટનાં અજવાળાં કંઈક કંઈક ઊતરતાં હતાં.

રરવાના દીવાનો પ્રકાશ ઘરમાં કંઈક અજવાળું આપી રહ્યો
હો, અને એ ઓછા અજવાળામાં વિહુ પોતાના પેટ પર

ખાટલી ફેરવી રહ્યો હતો; પણ પીઠા ઓઢી નહોતી.

દેખી જોઈ કેમ, પણ વિહુને પણ લાગી ગયું હતું કે,

૧૫-૬ક ગુલામ ઓછો થયો.

(લેખક:-શ્રી. પી. જે. ભટ્ટ)

(૧)

સંખ્યાના અધિકાર શહેર પર ઉતરતા હતા. દિવસનું અવસાન થયું હતું. કારખાનાની વ્હીસલો વાગતી હતી. સમગ્ર કામદારશ્રતામાં આરામનો કાળ પગલાં મૂકતો હતો.

આજે વિકુ જલદીથી સૂઈ ગયો. સવારથી તેણે કંઈ ખાધું ન હતું. તેણે મોડું પથ ફિક્કું પડી ગયું હતું. બપોરની ભાખરી પથ વિકુ પાછી લાવ્યો હતો. તેની પત્નીને આથી ચિંતા થતી હતી. તેણે કહ્યું કે, તેને આજે પેટમાં ચળ ઉપડ્યું હતું.

વિકુને એ પુત્રો હતા. બંને નાના છતાં ધરતા કામગીર ઉપર તેઓ નજર રાખતા. પહેલા બાળકનું નામ હતું સુખદેવ અને બીજાનું નામ હતું બાલકૃષ્ણ.

સુખદેવ જરા પાતળો, ઉંચો અને તેની આંક વર્તની ઉંમરના પ્રમાણમાં મોટો દેખાતો હતો; બ્યારે બાલકૃષ્ણનું શરીર ધારીકું હતું.

બંને બાળકો મ્યુનિસિપાલિટીની મફત નિશાળના માસ્ટર આરેલા પાંડો ગોખી રજાં હતાં.

ખૂણામાં ધાસતેવના દાળડામાંથી ઓરડીમાં પ્રકાશ પડતો હતો, અને એ અજવાળે બાળકો અશુરો ઉઠવાનો વાત કરતાં હતાં.

દાળડારમાં ચોખા રંધાઈ ગયા. માએ ઊંકરાંએને જૂમ મારી, યઃગુએ પીરસાઈ મઠ.

ઊંકરાંએએ ટપોટપ જમી લીધું. તેમની માતા વિકુને માએ ખાસો મદા કરતે ઉપર મઠ. ધાસતેવના દાળડા નજીક પાંખોએ પાંડો ગોખવા શરૂ કર્યા. પિતાની માંદગી વિષે બાલકૃષ્ણે કંઈ ખ.સ લખ્યું ન હતું. આવી માંદગીનો અનુભવ તો તેમને સમજાવ્યો હતો. તેઓ માનતા કે કામે સવારે મરી જાય.

(૨)

“પેટમાં દુઃખે છે ?” અવાજમાં મૃદુતા હતી.

‘બહુજ.’

‘કયા ભાગમાં ?’

‘ડાબા પડખામાં.’

‘અરેરે ! પણ કેમ દુઃખવા આપ્યું ?’

‘કાને ખબર ! પણ સાંજે સંચો મધાવતાં એકદમ યગ વપાયું.’
‘હું તો બેસીજ ગયો.’ અવાજમાં અસત્ય જણાઇ આવતું હતું.

‘ખરેખર !’

‘ઓ રે !’ વિહુએ પેટમાં કળતર થતી હોવાથી જૂમ મારી.
‘કંઈ ટપાટપી તો નથી થઇને ?’

‘ના, ના.’

પત્નીએ પાણી ગરમ કર્યું. ધાસતેલના શીયામાં પાણી નાખ્યું અને બાટલી પેટ પર મૂકી. શેકથી જરા આરામ થયો. વિહુને કંઈક સ્વરથતા આવી.

‘હાકતર કરાંથી લાવીશું ?’ પત્નીએ પ્રશ્ન કર્યો.

‘દવાખાને જઈએ ત્યારે !’

‘પણ ઊંઘરાંતું શું ?’

‘કાલ સવારે જઈશું. રાતના દુઃખ થમી જશે અને કાલ વધારે થશે તો પછી દવાખાતું તો છેજ ને !’ વિહુએ ઉકેલ કાઢ્યો. પત્નીને પણ જરા સાંતિ થઇ.

‘બા ! અમો સહ જઈએ છીએ’ મુખદેવનો અવાજ આવ્યો.

‘સાફ.’ માતાએ સંમતિ આપી. ગોદડીઓ પથરાઈ ગઇ.

થોડી દુર્લોમાં બાળકો ધસધસાટ ઉઠવા લાગ્યાં.

કામદારગૃહમાં પાછું સાંતિનું નેર જામ્યું. આઘે ટાવરમાંથી ટોરા સંબળાયા.

‘નવ વાઝ્યા !’ પત્નીએ પતિ સાથું નેઇને શખ હિચાર્યો.

‘ત્યારે તું સુઈ જા.’ વિહુએ આશ્વાસન આપ્યું.

ધાસતેલના દાળાનો દીવો ઝાલવાયો. વિહુએ શેક કરવા માંડ્યો. રરતાના ગ્રેસલાઇટનાં અજવાળાં કંઈક કંઈક ઉતરતાં હતાં.

રરતાના દીવાનો પ્રકાશ ધરમાં કંઈક અજવાળું આપી રહ્યો હતો, અને એ ઝાંઘા અજવાળામાં વિહુ પોતાના પેટ પર દરમ પડીની બાટલી ફેરવી રહ્યો હતો; પણ પીડા ઝાંઘી નહોતી.

‘રેમ જાણે કેમ, પણ વિહુને પણ લાગી ગયું હતું કે,

સાથે મારામારી કરી હતી.’

‘હે ?’

‘હા, સાહેબ !’

‘અને મારાથી તેના પેટ પર જરા મુકો વાગી ગયો હતો.

‘આવા માણસો નજ લેખએ’ સુપરવાઇઝરે શબ્દ ઉચ્ચાર્યો.

‘સાહેબ ! તેને રજા આપી દો તો હીક !’

‘હા બરાબર છે ! સાલાને રજા આપી દો’ સુપરવાઇઝરે સંમતિનો સ્વર ઉચ્ચાર્યો. અને સંધ્યાકાળ પડતાં પહેલાં વિકૃતના સંચા ઉપર ખીન્ને માણસ નિમાર્ષ ચૂકવાની પથ્ર વાત ચાલી.

(૪)

‘સાહેબ ! હું ખરું કહું છું કે, જોખરેજ વિકૃતના ઉપર હુમલો કર્યો હતો !’ સોનામહોરના કામદારે મનૂર સંધના મંત્રીને કહ્યું. ‘જુઓ, વાત એમ બની કે, અમેને ઉંચા કાઉન્ટનાં સૂતર ઉપર આજ પગારે કામ કરવાને જોખરે કહ્યું; પણ વિકૃતએ વાંધો લીધો. તેણે અમને એકત્ર કર્યાં, અને અમે મનૂર મહાજનમાં આજે ફરી-આઠ નોંધાવવા માટે આવનાર હતા; પણ કાલે જોલાચાલી થયેલી તેમાં વિકૃત અને જોખર આચડી પડેલા. આ અચડામણમાં જોખરે વિકૃતે પેટ પર જોરથી મુકો માર્યો એટલે તે ત્યાંજ તમ્મર ખાઇને પડી ગયો. કંઇક ઠળ વળનાં ઘેર ગયો....

“અને આજે તે આવ્યો નથી એટલે એ બહાનાસર જોખરે તેને નોકરી પરથી કઢાવી મૂક્યો.” મનૂર સંધના મંત્રીને ફરિયાદ કરતાં કામદારે પોતાની વાત પૂરી કરી. મંત્રીના કપાળે જરા કંચકીઓ પડી.

“પણ વિકૃતે આજે કેમ છે ?” મંત્રીએ ચિંતાજનક સ્વરે પૂછ્યું.

‘સાહેબ ! તેની તો અમને ખબર નથી. આજે તે કામ પર આવ્યો નથી, એટલે શું બણીએ ?’

“સારે તો ચાલો વિકૃતની ખબર કાઢીએ !”

(૫)

પણ તેઓ સર્વ મોઝા હતા. વિકૃતના નાચ અનિવાર્ય હતો. પહારી ઉપર વિકૃતે દેશો આસ દહ રહો હતો. તેની પાસે બેઠેલી પત્ની તેની દેશી કપડામાં પણ આરામ આપવાનો ચત્ત કરી રહી હતી.

દર દેશ ઉપર બેઠેલાં બે જાગરો આ ઘટના સમજવાનો ચત્ત કરતાં હતાં. તેઓ જાણતાં કે, માંદગી સામાન્ય છે. મનુષ્યની તો તેમની કાપના પણ ક્યાંથી દેવ !

બહુ ઉંડી છે.

‘અરેરે!’ વિદુએ ઉઠો નિઃશ્વાસ મૂક્યો.

‘દાક્ષીણ્યને પણ ક્યાંથી બોલાવોએ? પાછી તેની શી!’ પત્નીના શબ્દોમાં નિરાશા હતી.

‘અરે ભગવાન! અમે ગરીબ કેમ જીવ્યા?’ વિદુને અવાજ સંભળાયો.

પત્નીની આંખમાં એક આંસુ આબ્યું. વાતાવરણ વધુ ગમગીન બન્યું. આલુબાલુના લત્તામાં પણ વાત પ્રસરી ગઈ કે, વિદુ આજે સખત માંદો પડ્યો છે.

અને એમ રાત્રિ પસાર થઈ ગઈ.

(૩)

પ્રભાતનો પ્રકાશ પહેલ પર પથરાયો. કામદારોને આમંત્રી કારખાનાની કાળમીસો વાતાવરણમાં દૂર દૂર સંભળાવા લાગી. ‘આસો આસો, કામ પર આસો,’ એ તેની હાકલ હતી.

મિલની બીજી વ્હીસલ વાગી. સંચાઓ સજીવ બન્યા. એકસાથે લાખો હાથ હેંડલ ઉપર ફર્યા. એકસામટું સેંકડો વાર કાપડ વણકું.

પણ વિદુનો સંચો ખાલી હતો. સુપરવાઇઝરની આંખ ફરી જોખરને જરા ચિંતા થઈ.

‘આ સંચો ખાલી કેમ છે?’ સુપરવાઇઝરે સવાલ કર્યો.

‘માણસ નથી આવ્યો.’

‘કેમ? માંદો છે?’

‘ના સાહેબ! પણ કું બળ્યો નથી કે, કેમ નથી આવ્યો!’

‘જુઓ, સચો બંધ પડી રહે એ ન પાસવે, સમજ્યા! તરત જ

બીજો માણસ મૂકો.’

‘સાહેબ! મારી પાસે માણસો નથી!’

‘તો નવા રાખો, પણ સંચો બંધ...’

‘સાહેબ! મને ખબર છે; પણ આ માણસ તો હમેશાં મો-

દાનર રહે છે!’

જોખરને લાગ્યું કે, આખરે વિદુને કદાચી મૂકવાની તો જરૂર પડેલી છે.

‘ખરેખર!’

‘હા, સાહેબ! એને રત્ન આવી રેવાની જરૂર છે. બહુ મિલકત મળે છે. એને જ આપણા ખાતામાં દાખલ પડતો હતો.’

જોખરે વચ્ચે કહ્યું: ‘અને સાહેબ! કાલે તો એને મારી

સાથે મારામારી કરી હતી.

‘હું?’

‘હા, સાહેબ!’

‘અને મારાથી તેના પેટ પર જરા મુકો વાગી ગયો હતો.

‘આવા માણસો નજ લેઈએ’ સુપરવાઇઝરે શબ્દ ઉચ્ચાર્યો.

‘સાહેબ! તેને રજા આપી દો તો હીક!’

‘હા બરાબર છે! સાલાને રજા આપી દો’ સુપરવાઇઝરે સંમતિનો સ્વર ઉચ્ચાર્યો. અને સંધ્યાકાળ પડતાં પહેલાં વિદુલના સંધ્યા ઉપર બીજો માણસ નિમાઈ ચૂકવાની પણ વાત ચાલી.

(૪)

“સાહેબ! હું ખરું કહું છું કે, જોગેજ વિદુના ઉપર હુમલો કર્યો હતો!” સોનામહોરના કામદારે મજૂર સંઘના મંત્રીને કહ્યું. ‘જુઓ, વાત એમ બની કે, અમોને હંથા કાઢેલાં સુતર ઉપર આજ પગારે કામ કરવાને જોગેજ કહ્યું; પણ વિદુએ વાંધો લીધો. તેણે અમને એકત્ર કર્યો, અને અમો મજૂર મહાજનમાં આજે ફરી-આઠ નોંધાવવા માટે આવનાર હતા; પણ કાલે ગોલાચાલી થયેલી તેમાં વિદુ અને જોગેજ બાથડી પડેલા. આ અચડામણમાં જોગેજ વિદુને પેટ પર જોરથી મુકો માર્યો એટલે તે ત્યાંજ તમ્મર ખાઈને પડી ગયો. કંઈક કળ વગનાં ઘેર ગયો....

“અને આજે તે આવ્યો નથી એટલે એ બહાનાસર જોગેજ તેને નોકરી પરથી હટાવી મૂક્યો.” મજૂર સંઘના મંત્રીને ફરિયાદ કરતાં કામદારે પોતાની વાત પૂરી કરી. મંત્રીના કપાળે જરા કચકચો પડી.

“પણ વિદુને આજે કેમ છે?” મંત્રીએ ચિંતાજનક સ્વરે પૂછ્યું.

“સાહેબ! તેની તો અમને ખબર નથી. આજે તે કામ પર આવ્યો નથી, એટલે શું જાણીએ?”

“સારે તો ચાલો વિદુની ખબર કાઢીએ!”

(૫)

પણ તેઓ સર્વ મોઝા દના. વિદુનો નાશ અનિવાર્ય હતો. પસારી ઉપર વિદુ હેઠ્ઠો શ્વાસ લઈ રહ્યો હતો. તેની પાસે બેઠેલી પત્ની તેની હેઠ્ઠી હાથોમાં પણ આરામ આપવાનો યત્ન કરી રહી હતી.

દર મેડા ઉપર બેઠેલાં બે જાગૃંઝ આ ઘટના સમજવાનો યત્ન કરતાં હતાં. તેઓ બંધનનાં કે, માંદગી સામાન્ય છે. મૃત્યુની તો તેમની કલ્પના પણ ક્યાંથી દોષ!

અને આખરે મૃત્યુએ વિહુના શરીરને સ્પર્શ કર્યો અને કૃષ્ણ-
વારમાં તેને અંતિમ આલિંગન આપ્યું.

અને બારણા ઉપર ટફ ટફના ટકોરા સંભળાયા.

મજૂર મહાજનની ઝાંશીસની કોઠી ઉપરનો વાવટો આઘો ઉત્તર-
વામાં આવ્યો. વિહુના શબ ઉપર વિચાળ કામદાર વાવટો તેમજ
ઝોરાદયો. એ વાવટાની આસપાસ કામદારોએ લાલ ફૂલો વેર્ષા.
શબને અગ્નિદાહ આપવા કામદારો ભેગા થયા. ધીમે ધીમે
ગુલાલ છંટાવ્યું. ધીમે ધીમે લાલ રંગ તે મૃતદેહ પર છવાઈ રહ્યો.
કેટલાકની આંખમાં આંસુ હતું, કેટલાક ગમગીન હતા. નિરાશાનું
વાતાવરણ જામવું આશ્યું.

ધીમે ધીમે કામદારો ગોઠવાયા. મજૂર મહાજને નિર્ણય કર્યો
હતો કે, વિહુને ભવ્ય અંતિમ માન આપવું.

ચોડીજ વારમાં વાવટા ફરક્યા. સરખસ ગોઠવાયું. શબને હોશ
સંસ્કાર આપવાને માટે સૌ કોઈ નીકળ્યાં. સરખસ ધીમેથી આગળ
વધ્યું. રસ્તા પર જનારાઓની કુતૂહલદ્રષ્ટિ રોકાવી અસકપ હતી.
કેટલાક સવાલ કરતાં અર્ધી જવાબો મળતા.

સોનામહોર મિલના દરવાજા આગળ સરખસ રતુંબું. કામદાર-
નેતાએ સમયોચિત બાપણ આપ્યું. મૂડીવાદના નાશના પ્રયત્ન પોતે
કર્ષી અને સરખસ આગળ આશ્યું.

"એવ, કોણ મરી ગયું?" મેનેજરે કારકુન સામું નોંધી
સવાલ કર્યો.

"સાહેબ! આપણી મિલનો વિહુ કામદાર!"

"આલો, એક ગુલામ ઓછો થયો!" મેનેજરના મુખમાંથી

ઉદ્ગાર બહાર પડ્યા.

કારકુને હાંત કચકચા-વા! એ સિવાય તે બીજું શું કરી
શકે તેમ હતો?

("નરપુત્ર"ના એક અંકમાંથી)

૧૬-નવું રેલ્વે સ્ટેશન

(લેખક:-શ્રી. સુનીલાત વર્ધમાન શાહ)

(૧)

સાંગલપુર ગામના પાધરમાં થઈને રેલવેના પાટા જતા હતા, અને હામુશો ધણીએ અરજીઓ કરી, પણ રેલવે કંપનીએ સાંગલપુર ગામે નવું સ્ટેશન નાખ્યું નહિ. શેઠને અને ગામના બીજા વાણિયાઓને રૂનો બહોળો વેપાર હતો, એટલે તેમને વીરમગામ અને અમદાવાદ બીજો-ત્રીજો દિવસે જવું-આવવું પડતું. ગામથી સાણંદનું રેલવે સ્ટેશન ત્રણ ગાઉ દૂર પડે, અમદાવાદથી સાંગલપુર સાત ગાઉ દૂર રહ્યું અને વીરમગામ તથા સાંગલપુર વચ્ચેનું છેદું પણ છ સાત ગાઉથી ઓછું નહોતું. આથી મુસાફરીની બહુ તકલીફ પડતી. ગામમાંથી બજારગાડીમાં કે માંદલા ધોડાના ટાંગામાં બેસીને સ્ટેશન પર જવું પડે અને ત્યાંથી રેલવે ગાડીમાં બેસે તો અમદાવાદ કે વીરમગામ જવાય. પાંચા ફરતાં રેલવે સ્ટેશનથી ત્રણ ગાઉની ટાંગાની કે બજારગાડીની મુસાફરી ખરીજ. માલ-યાલ લાવવો હોય તો પણ ભારે અડચણ પડતી. સાંગલપુર ગામ જરા સારું રહ્યું, એટલે ગાડીએ રાજ પંદર-વીસ ઉતારે ઉતરે, પંદર-વીસ બેસે અને માલનાં ગાડાં તો અમદાવાદ, વીરમગામ કે રેલ્વે સ્ટેશન અને સાંગલપુરની વચ્ચે ફરતાં જ હોય. સાંગલપુરને રેલવે સ્ટેશન વિના નજ આંધે એવી હામુશોની ગળુનરી હતી; પરંતુ રેલવે કંપની એવી અવગચાંટી હતી કે, અરજીઓ ઉપર તે ધ્યાનજ આપતી નહિ! શેઠે મામલો કોર્ટની અને વાણિયાઓની સહીઓ કરાવીને અરજીઓ કરેલી, પણ શાઈ દાદ રેતું નહોતું. હવે તો શેઠ અરજીઓ કરીને ચાકચા દના અને પેનાને ગામે નવું રેલવે સ્ટેશન ઉપરે એવી આશા મૂકી હતી.

કાના દીકરા રજીસ્ટ્રારને એક દુનિ મૂકી હતી. પાંચ-સાત દહાડે રાખી રાખીને બે ત્રણ મોટરના 'ખટારા' લેવા અને અમદાવાદ તથા સાંગલપુરની વચ્ચે ભાડે ફેરવા; તેથી મુસાફરીનું દુઃખ જનપ, ઉદારો સુરી પો મલ, માલ પણ એક દલાકમાં અમદાવાદથી

સાંગલપુર પહોંચે એટલે ગામને પણ મુખ યાચ; પણ શેઠને એ વાત ગમી નહિ. “ભાડે ગાડીઓ ફેરવવાનો ધંધો કરવો એ આપણા જેવા મોટા વેપારીને શોભે નહિ” એવો શેઠનો અભિપ્રાય હતો.

એક વાર દામુ શેઠ અને રણુછોડ વીરમગામથી આરીને રોડેને ઉતર્યા. સાંગલપુરનો અભરામ પોતાનો લાડૂતી ટાંગા લઈને આવ્યો હતો, તેને શેઠ ગાડીના ડગામાંથી ઉતરતાંજ વરધી આપી દીધી કે “અધ્યા અભરામ! તારી ગાડીમાં અમે બેસવાના છીએ. ને જથુની જગ્યા રાખજો.”

રોડેન ઉપર ચાર બળદના એડા અને બે ઘોડાના ટાંગા હતા. બધાં વાહન ખડખડ પાંચમ જેવાં હતાં. ઉતારેનો વાહનોમાં ગોઠવાયાં અને વાહનો સાંગલપુરની સડકે ચઢ્યાં. અભરામના ટાંગામાં દામુશેઠ અને રણુછોડ ઉપરાંત એક બીજો ઉતાર બેઠો હતો; તે ઉપરાંત અભરામ તો ખરોજ.

ઘોડો ધરડો હતો, ચાકેલો હતો અને ચાર જથુનો ભાર ઉંચડી ને ખદક-ખદક ચાલતો હતો. ટાંગાનાં હાડ-પાંસળાં હચુક-હચુક બોલતાં હતાં. શેઠનું ભારે શરીર ટાંગામાં હચમચતું અને હોંટું હતું. ઘોડાને ઉતાવળે ચલાવવાને અભરામ મથતો હતો. ઘોડાને ચાખૂક મારે, ચાખૂકની લાકડીને છેડે નાખેલી આર ઘોંચે, તારે પંદર-વીસ ડગલાં ઘોડો ઉતાવળો ચાલે; પણ પાછો ખદક, ખદક, ખદક!

“અધ્યા અભરામ! ઘોડાને ચંદી આપણ કે નહિ?”

“આપું છું બાપા!”

“ભારે ઘોડો ધીમો કેમ ચાલે છે?”

“ઘોડો જરા બોલીલો છે બાપા! મારે પડશે એટલે પછી પરનવેગે ઉડ્યો સમજો.” ‘પરનવેગ’ એ ઉતારેએને માટે અભરામનું રોજનું આશ્વાસન હતું.

અભરામ ટાંગા પરથી ઉતર્યો, ઘોડાને બે-ચાર ચાખૂક લગાડી દીધા. બે-ત્રણ વાર આર ઘોંચી, પાંચ-સાત ગાળો દીધી અને ઘોડાની રેન પકડીને ટાંગાની સાથે ઘોડું દોડ્યો. ઘોડો જરા ઉતાવળો ચાલ્યો કે દુરન તે પાછો ટાંગા પર ચડી બેઠો. ભાર વધે એટલે ઘોડો ધીમો પડ્યો અને પાછી ફરી અભરામની ચાખૂકનાં ચાપુ ચર્ચ. ઘોડાને દોડ જરા વધારી એટલામાં તેને રોડર વાળી ઘોડો ખુંટજીનેર ચર્ચ થયો, ટાંગે નમી ગયો, તખરાપેલા દામુશેઠ મેંમલથી રાડ નીકળી મધ; પણ અભરામે દુરન હમંત મારી મડકાપો ઘોડાને, ટાંગાને અને ઉતારેએને જમણી લંધા.

“અરરર !” શેઠ ફફડી ઉઠ્યા: “અભરામ ! બિચારા ઘોડાને એક ફેરામાં તું આટલો માર મારેછ, ત્યારે ચાર ફેરામાં તો તું યંબે કરતો હોયશ ! જરા દયા રાખતો હોય, તો ખુદાય રાખ રહે.”

“પણ બાપા ! મારે ને ઘોડાનું બેપનું પેટ તો ભરવું ને !”

અભરામે દલીલ કરી.

રણછોડ બોલ્યો: “બાપા ! મોટર હોય તો આવું કશું જોવું પડે નહિ. નહિ ઘોડાને ચાખૂક મારવો કે નહિ બળદને ચાર ધોંચવી. સાચું કહો તો ઘોડાની કે બળદની ગાડીમાં બેસવું એજ આપણા જૈન ધર્મ પ્રમાણે પાપનાં પોટલાં છે. આવાં કરમ આપણાથી જોવાં બપ ?”

શેઠને લાગ્યું કે, ઘોડાની ગાડીમાં બેસીને ઘોડાને માર ખવરાવવાનું પાપ કાંઈ જેવું તેવું નથી. મૂંગા પ્રાણીને માર ખવરાવવાનું પાપ મોટરમાં ન લાગે એમ તો શેઠ સમજતાજ હતા.

રણછોડ આગળ બોલ્યો: “હું તો કહું છું કે, સરકારે રેલ ને મોટર ઠાઠીને આ મૂંગાં જનાવર ઉપર ભારે દયા કરી છે. મોટરને શોધનારો દોષ સાચો દયાળુ માણસ હશે.”

દામુ શેઠે બળદગાડીમાં અને ઘોડાગાડીમાં બેસીને ધણીએ વાર ભારવાહી જનવરોનાં દુઃખ જોવાં હતાં. પેટ્રોલથી ચાલતી મોટર એ જનવરોને દુઃખમાથી છોડાવવાનું વાહન હતું, એ મીમાંસા શેઠના અંતરમાં ઉતરી ગઈ.

એક અઠવાડીઆની અંદર દામુ શેઠની માલિકીની ત્રણ બાફૂતી મોટરો રણછોડની વ્યવસ્થા હેઠળ અમદાવાદ અને સાંગલપુરની વચ્ચે ફરવા લાગી મઈ. શેઠને લાગ્યું કે, બિચારા બળદ અને ઘોડાની ખાંધેથી ધૂંસરાં છોડવાનું પુણ્ય કયું હતું. શેઠને મન તેમાં ધંધા કરતાં વધુ તો ધર્મ માલૂમ પડ્યો હતો.

(૨)

આજ સુધી સાંગલપુરની સમૃદ્ધિ દાવડી અને મંબીર હતી તે હવે ચમકારા મારવા લાગી. રેલવે સ્ટેશને રોજ સાંગલપુરના પંદર-વેસ ઉનારો આવે-ઉતરતા, પરંતુ અમદાવાદ અને સાંગલપુરની વચ્ચે આવ-જન હવે ખૂબ વધી પટી હતી. ત્રણે મોટરો ખંડોખાંડે ભરાઈને રોજ બે ત્રણ વાર આવ-જન કરતી. સગવડ વધી હતી એટલે ઉનારો વધ્યા હતા. સ્ટેશને ઉનારો આવવા-હઈ જવાનું ક.મ પજુ હવે બળદના એકા અને ઘોડાના ટાંગાને ખાલે દેહની મોટરો કરતી હતી. દૂધ ત્રણ પેમે શેર મળતું તેના

ભાવ વધીને છ પૈસા થયો; ઘી રૂપિયાનું જરોર મળતું તેનું સારું શેર થઈ ગયું; છાશનાં દોણાં પણ મોટરમાં ચઢી ચઢીને અમદાવાદની પોળોમાં ફલવાવા લાગ્યાં. પછી કણબણ પાડોશજીને મલકાતી કહેતી: “બાપ! રોજ ચાર ડોળાંની છાશ ઉકરડે દોળવી પડતી, પણ હવે દામુ શેઠની મોટર ચઢે છે એટલે રોજ છાશનોજ દોડ રૂપિયો ઉપજે છે. દસ આના ભાડાના જાય તોય ચૌદ આના મળે ને!”

સાંગલપુર અને અમદાવાદ વચ્ચે ભાડાની મોટરો ફરવા લાગી. તેની અસર સાંગલપુર ઉપર જે પ્રકારની થઈ. લોકોની મુસાફરીની અગવડ ગઈ; દૂધ-ઘીના વધુ પૈસા ઉપજવા લાગ્યા અને પહેલાં ત્રણ દિવસે મેળવી શકાતી ચીજ હવે સાંગલપુર જે કલાકમાં દાખર થવા લાગી. પછી કણબણને કરસનીઓ એક વાર મંદિ પડ્યો અને તાવમાંથી ત્રિદોષ ચઢી ગયો. ધરમચ્છુ ઉપચારો કર્યા, પણ તે સામે થયો નાહ; એટલે અમદાવાદથી મોટરમાં ડૉક્ટર બોલાવ્યો. પંદર રૂપિયા ડૉક્ટરને આપ્યા અને હવા તથા મોટરભાડાના ખીલ પચીસ રૂપિયા થયા, પણ કરસનિયો મરતો મરતો બચ્યો તેથી પછી કણબણ મોટરવાળા દામુ શેઠ ઉપર આશિષોનો વરસાદ વરસાવતી.

સાંગલપુર ઉપર બીજી અસર થઈ તે સાંગલપુરના લોકોના સમજવામાં આવતી નહોતી. અમદાવાદનો એપ સાંગલપુરના બેઠો તથા વાણિયાના જીવાન છોકરાઓ ઉપરજ નહિ, પણ મોટરોનો અને ધરમચ્છુનેય લાગતો જતો હતો. કરસનિયો છાશ વેચવા રોજ અમદાવાદ જતો અને પૈસા લાવતો; પરંતુ તે સાથે તે રોજ અમદાવાદની દોડલોની મોજ આપતો આવતો તેની, તેની માને ખખર ન હતી. ગામમાં સાંગલપુરના મોઝીના સીવેલા દેશી જોડાને બદલે રાત્રી કાળા પંડીય કરેલા સ્લીપર અને દોરી બાંધવાના ઘઘ ઘોડે લો દેખાતા જતા હતા. એક રૂપિયાની જરૂર જણાતાં અમદાવાદને ફેરો ખાનારા “ભેત્રાભેગી” ચાર રૂપિયાની જણસો વહોરી લાનારા તે સાંગલપુરમાં ખૂબ વખા દતા. દૂધ વેચવા જતા આશાગિયામાં બે ત્રણ સિનેમાના બેઠો જોવા વિના પાછા આવ નહિ. દામુ શેઠના રજાઓના અદરેક વરસના અંદુને તો ધર મોટર હતી, એટલે તેની અમદાવાદની સહેલમાદો ખૂબ વધી હતી. ઘી, દૂધ, છાશ, ધ.મ કે એવી બીજી ચીજોના વધુ ઉપજતા તે સાંગલપુરના બેઠોને મોડા લાગતા, પણ તે પૈસા દાખરના એવની પાછળ પસારી જતા હતા અને તેમના મનની જીવનમાં ફરિયાદ તથા તુષ્ણતા લાવી મૂકતા હતા.

ધ ખાનારા હવે દૂધ ખાવાનું ઓછું કરતા હતા, ચાદના ખાલા
ધેર ધેર ખખડતા અને મોટર સર થયા પછી હાલેક માસે તો અમ-
દાવાદના એક કણુખીએ સાંગલપુરમાં હોટેલ પણ નાખી દીધી.

(૩)

ચંદુ ત્રણ માસ સુધી મુદતિયા તાવથી પીડાઈને માંડ માંડ
સાંજે થયો હતો. રોડને દવા-દાકતર પાછળ પાંચસોક રૂપિયા ખર્ચવા
પડ્યા હતા, પણ તેમ કરતાંય ચંદુ સાંજે થયો અને આજે તે
જરા ઓસરીમાં આવીને બેઠો તેથી શેઠ આનંદમાં હતા. શેઠે ઉમ-
ળકાથી કહ્યું: “બેટા ! જરા દૂધ-ભાત ખાઈને આજ તો દુકાને ચાલ.”

ઔરડામાંથી ચંદુની વડુએ શુભારતા પાસે કહેવડાવ્યું કે “આજે
ગાયે દોહવા દીધું નથી, તો ગામમાંથી દૂધ મંગાવી આપો.”

“માધા ! જા, પછી કણુખણુને લાંચી દૂધનો લોટો ભરી આવ.”
શેઠે શુભારતાને ફરમાવ્યું. માધો એક કલાકે દૂધ લઈને આવ્યો.
શેઠે ચીડાઈને પૂછ્યું: “અલ્યા આટલી જધી વાર ?”

“શું કરું બાપા ! પછી ડોશી કહે કે ધરમાં દૂધ નથી. રાત્રી
ભરવાડણુ કહે કે દૂધ અમદાવાદ વેચાવા ગયું છે અને ઢોરાં સીમમાં
ગયાં છે. મગન મદારાજ કહે કે મારી ગાય આજ વટકી છે એટલે
દૂધ નહિ દે.”

શેઠે રતબ્ધ થઈ ગયા. “લારે તું દૂધ લાવ્યો ક્યાંથી ?”

“ત્રણ આના આપીને હોટેલમાંથી સેર દૂધ લાવ્યો.”

શેઠે વિચારમાં પડી ગયા. દૂધ માટે ત્રણ ધેરથી નકાર મળ્યા
પછી હોટેલમાંથી વેચાતું દૂધ લાવવું પડ્યું તે તેમને સાલવા લાગ્યું.
જમી લઈને શેઠ ચંદુને લઈને દુકાને ચાલ્યા, માર્ગમાં ચાર ચમારને
ધોડાનું મુઠકું ઉંચકી જતા જોઈને શેઠે પૂછ્યું: “અલ્યા, આ કેનો
ધોડો મૂએ ?”

“અભરામ મિયાંનો, બાપા !”

“માટીવાળો અભરામ ?”

“હા બાપા !”

દુકાને રજીડાડ મોટરના લાગની આવડનું નામું લખતો હતો.
દુકાનમાં પછી પટલાણી, રામે પટેલ, જગો મોટી અને અભરામ
મિયાં બેઠાં હતાં. અભરામની આંખોમાંથી આંસુ ચાલ્યાં જતાં હતાં.
શેઠે આવતાંવેળે બોલ્યા: “અભરામ ! તારો ધોડો તો મરી ગયો !”

“હા, બાપા ! તમે મોટર ફેરવવા માંડી, ત્યારથીજ દું અને
રૂએલો તે રખેનોતો; પણ અટસો મોટો મૂએ અને દું બીખ-
કેરે દઈ મૂએ.”

“અહ્યા, એમાં મારો શો વાંક ?”

“તમારો વાંક નહિ, તો મારા નસીબનો તો ખરો. ઘોડો કમાતો તો ત્યારે હું તેને ખવરાવતો અને મારું પેટિયું નીકળતું. આ ખાર મહિનામાં ધરનાં વાસણુ વેચીને મેં ને ઘોડાએ ખાધું. આજ હવે મેં મળ્યું બાજરી આપો, નહિ તો ઘોડાની પાછળ મારું મોત.”

શેઠ અભરામનાં આંસુ ભેધ રહ્યા, અને કશું બોલ્યા નહિ. પછી તરફ નજર કરીને શેઠ બોલ્યા: “પટલાણી ! તમે કેમ આવ્યાં છો ?”

પટલાણીએ ધૂમટાની આડેથી કહ્યું: “પચાસ રૂપિયા અરો શેઠ ! બ્યાજ ભેધએ તે લેજો.”

“તમારે વળી શી જોટ પડી ? હવે તો દૂધ ઘી ને જાણી બહુએ આવક થઈ છે ને ?”

“બળી એ આવક ! કરસનિયો ત્રણ વાર માંદો પડ્યો, ને સો રૂપિયા ખરચ થઈ ગયું ! તેની વડુને આજુ વાળીને લાવવી છે એટલે તમારી પાસે આવીને વેળુ નાખ્યું છે, શેઠ !” પટલાણી બોલ્યા.

“માંદગી આવે તેમાં શું કરીએ ? જેવા કરમના લેખ. અમારા ચંડુની માંદગી પાછળ પાંચસો રૂપિયા થયા.”

“માંદગી પણ જેવી તેવી ! બાપસિયા ! પાણીની જેમ પેશા ખરચ્યા. મારો રડ્યો રોજ અમદાવાદ ત્યાં ને હોટેલમાં ભજિયાં ને પૂરી ખાય. અર્ધો કાચાં ને અર્ધો પાકાં. ઉપરથી રાતે નાટક જુએ અને ઉભરરા કરે. ચાહનાં પવાયાંનો તો સુમાર નહિ. પૂછો તમારા ચંડુને; બેઠ સાથે ફરતા ને જાતા. પછી માંદા ન પડે તો બીજું શું થાય !”

શેઠ ચંડુ સામે ભેધું. ચંડુ ચરમાઈને નીચું ભેધ રહ્યો. બગડ્યા: “આપણા મામને ય અમદાવાદનો ચેપ લાગ્યો.”

શેઠ રામા સામે ભેધું. તે બોલ્યા: “આપા ! દાજી સેતા આવ્યો છું.”

“તારે વળી દાજી શું કરવા છે ? દર ૬ મહાજાન ખજાનાં છે ને ?”

“પણ ખજાનાંથી મળ્યું દાજી ય ઘેર આવ્યો નહિ. આ ચોખાસે તમારું બીજું ય દેલું કરવું પડ્યો.”

“એમ કેમ ? તારે વળી દેલું કરવું પડ્યું ?”

“જાઈ વરસ નહિ ને આ વર્ષે કરવું પડ્યો શેઠ ! ખજાનાં દાજી આવે ને ન આવે, પણ ઉનાળે અમે બાંસ કરીને રોતે ચણવના. હવે તમારી એટલે થઈ એટલે બાંસ મળે નહિ. હવે શેઠ ! મારો જગડ ખરો પડ્યો, અને રાત્રે રમારી કંઠે

પાઓ. પણ મારે ખાવા દાણો મળે નહિ, ને બળદને ઘી કપાંથી ? એટલે એને પાંજરાપોળે મૂક્યો ને બીજાને વેચી નાખ્યો."

શેઠે રણછોડ સામું બોલ્યું. રણછોડ સરવાળો કરી રહ્યો હતો; બોલ્યો: "બાપા! આ મહિને સાડાસાતસોની આવક થઈ અને પાંચસોનું ખર્ચ થયું. સવાળસોનો વધારો વધ્યો."

જગો વચ્ચે બોલ્યો: "બાપા! હું વ પચીસ રૂપિયા લેવા આવ્યો છું. "અથવા, ગામમાં કોઈ બેઠા પહેરતું નથી કે શું ? તારે વળી તાણ પડી ?"

"બેઠા તો સૌ પહેરતા હશે, શેઠ ! પણ આ વર્ગ મારો ધંધો રાખર ન ચાલ્યો, કોણ જાણે ચાથી."

"દાદા ! હું જઈ છું, દવા પીવી બૂલી ગયો છું" એમ કહી પંડુ ઉઠ્યો. કોમ લેધરના અકચરિત જૂટ પહેરીને તે દુકાન પરથી બેઠો. શેઠનું ધ્યાન જૂટ તરફ ગયું અને તેમને બહુજ ગ્લાનિ થઈ આવી. શેઠ નિસાસો નાખીને તકિયા પર પડ્યા અને બેઠે હાથે તેમણે મોઢું ઢાંકી દીધું.

(૪)

"ભો ભો ભો" કરતી એક મોટર આવીને શેઠની દુકાન સામે થોભી. માંદેથી એક યુરોપિયન અને પારસી બેઠ્યા. પારસીએ પૂછ્યું: "ગમોડર સેઠ આપનુંજ નામ કે ?"

"છ હા. કહો શું કામ ?"

"તમે સાંગલપુરનું સ્ટેશન બોલવા રેલ્વે કંપનીને અરજી કરીંતી કે ?"

"છ હા, તેનું હવે શું છે ?"

"તમારા ગામમાં વાનીઆનાં ઘર કેતલાં ?"

"થોડાં."

"થોડાં એટલે કેતલાં ?"

"પાંચ-સાત-દસ."

"બીજી ઉંચી કોમોનાં ઘર કેતલાં ?"

"ચાર-પાંચ."

"બાકી બધા બેટ્ટોનો દહો કરતા હોસે ?"

"છ હા."

"સ્ટાન્ટને સ્ટેશને તમારા ગામના કેનલા બેનાર ચકના-ગિન-રના દેને ?"

"એક-બે."

"એમ કંઈ નહો અરજીમાં લખા છે કે વીસ-પચીસ કેનલા દેને ?"

“એ દાંડા વહી ગયા.”

“તેનું કારણ શું ?”

“અમારે ગામ મોટર ફરે છે.”

“એમ, તો હવે તમારે નવું રોસન જોડવાની જરૂર નથીને?”

“હા, ના.”

“પારસીએ પેલા કુરોપિયનને મોટરમાં પાછા બેસતાં કંઈ અંગ્રેજીમાં સમજાવ્યું અને મોટર પાછી ચાલી ગઈ.

રણછોડ ખુશ થતાં બોલ્યો: “બાપા! તમે ઠીક જવામ આપી દીધો. વધુ ઉતાર કહ્યા હોત, તો હવે કંપની નવું રોસન ખરીદે અને આપણે મોટરનો ધંધો પડી લાગત.”

“પણ મારે તો હવે મોટરેય જોઈતી નથી ને નવું રોસન લેઈતી નથી. બસ, આજ ને આજ તું અમદાવાદ જા અને ત્રણે મોટર વેચી નાખ.” શેઠ આવેશમાં આવી જતાં બોલ્યા.

રણછોડ આ કારમી આજ્ઞાથી સ્તબ્ધ બની ગયો. તેણે પૂછ્યું:

“એનું કાંઈ કારણ ?”

“મારે સાંગલપુરની ખરાબી થવા દેવી નથી.”

“એમાં વળી ખરાબી શી ?”

“જેતો નથી ? મામને અમદાવાદનો એપ લાગે છે, રોડ પર ધધાતાં જાય છે, લોક દેણદાર થાય છે, ગરીબોના ધંધા પડે છે, લોકોનાં મન ચહેરીઓના જેવાં ચોર થતાં જાય છે. બધો તારી લાગ્યાની મોટરનો પરતાપ.”

“બાપા! પણ આપણે મોટરના છ દળર ખર્ચ્યા છે અને હવે પૂરા ત્રણ દળર પણ ઉપજશે નહિ.”

“જે દળર કેમ ઉપજતા નથી ! મારે હવે એ તમને શહેરથી દૂર મારું સાંગલપુર વધારે સારું છે. અને હા, એ મોટર પેસાડપને તે પણ ગામમાં વગરબાજો ધીરવાના છે એ જ્ઞાનમાં રાખો.”

“તમે ફરીથી જગદની ખાંધે ધૂંસરાં નાંખાવો છો !”

“અરે, સારું છે બાપા ! જગદની ખાંધે ધૂંસરાં નહિ દે જગદ જુએ મરશે. એટલું મોટું દવાગુપતું મારે નથી જોઈ જમાવાદ જા !”

રણછોડ બાપની મુઠ્ઠાએ જોઈ રહ્યો. અમરામ આંસુ રોડેના દેહના બેગમાં મારું નાખીને પડ્યો અને બોલ્યો: “મરી દવા અજાબ મેં તમારામાં જોઈ !” (“પ્રવચન” મારું)

૧૭-ભોગ-એક સત્ય ઘટના ઉપરથી

(લેખક:-શ્રી. ચંદ્ર)

(૧)

સુભદ્રાને પરણ્યે પૂરાં એ વર્ષ થયાં હતાં, પણ એકેય ધડી તેણે ખતી જોઈ નહોતી. જ્યારથી સાસરે આવી હતી ત્યારથી કશુંઆ-કાંસથી આપું ધર દુઃખી હતું. સુભદ્રાની સાસુ મહાકર્કશા હતી. તેની વિધવા નણુંદ બળતામાં ઘી હોમતી. નિયાજમાં સુભદ્રા જ્યારે મજુતી હતી ત્યારે બવિખ્યના જીવન માટે તેણે ઘણી આશાઓ બાંધી હતી; પણ સાસરે આવ્યા પછી બધી આશાઓ પર પાણી ફરેલું તેણે જોયું.

તેનો પતિ મિલમાં કારકુન હતો. તે બજેસો અને સમજી હતો. પણ માતાપિતાની આજ્ઞાને આધીન રહી તે પોતાનું ગાફું ગળકાવી રહ્યો હતો. વહુ કરતાં તે માતાને વધારે માનતો, પરિણામે વહુ મિચારી મહાદુઃખ જોમવતી. તેની ફરિયાદ સાંભળનાર કોઈજ ન મળે. મૂલેથૂકે તે પાડોથી સાથે વાત કરતી અથવા કંઈ વાંચી સંભળાવતી તો માળોના પ્રદારને પાત્ર બનતી.

એક દિવસ સાંજના પાંચેક વાગ્યાનો સમય થયો હતો. ચોપડી વાંચનાં તે નિદ્રાધીન થઈ ગઈ. એ જોઈ સામુએ તેનાપર માળોનો વરસાદ વરસાવ્યો.

એવામાં રમણભાઈ પોતાની ઑફિસેથી પાછા આવ્યા. તેમણે પોતાની માતાને આવી રીતે વળતી જોઈ સારે તેમને મહાદુઃખ થયું. માએ ટાકરને ઉઢેથી કહ્યું:

‘જેવા તારી વહુના ચાળા ! આજો દિવસ વાંચ, વાંચ ને વાંચ-જ કરો કરે. ધરની કે કામની પરવા કોણ કરે છે ! જાણે નોકરી નથી કરવાની. આવા બજારમાં ધૂળ પડે. ન મૂઝે સાંજ કે ન મૂઝે રાત્ર. આજો દિવસ ચોપડી કે ચોપનિયું. હું તો એને મિલકત કંપારાની નથી. જાણ શરે ત્યાં અને કરે નોકરી.’

આજ સુધી બધું શાંતચિત્તે સાંભળતી રહેનારી સુભદ્રા પોતાના પતિને જોઈ બોલી:

“બા! તમે મને નકામો ઠપકો આપો છો, તમારું અદવા ધરતું કામ જો અટકી રહેતું હોય અથવા હું પૂરું ન કરતી હોઉં ત્યારે કહો તો તે ઠીક. પણ વાતવાતમાં નકામો દોષ કાઢી મને ગાળો ભાંડો તે તમને કેમ સોભે?”

‘ચાલ આવી છે અમને શિખામણ આપવા’ નથુંદે ગર્જના કરી. ‘બહુ ભણી એટલે આંધું’ કહાપણ. ખરદાર, જો અમર વધુ બોલી તો.’ સાસુના આ સબ્બે સાંભળતી સુભદ્રા પોતાના પતિ સામે જોતી ઉભી હતી. તેણે હૃદય કાટકાટ ચર્ચ રહ્યું હતું.

રમણભાઈને પણ કંઈ સૂઝતું નહોતું. જીવન કષ્ટપૂર્ણ વસ્તુ છે. આખી જીંદગી સુધી આમ કેવી રીતે જીવન ગાળવું, એ સરાસ થયો. વધુ બિચારી વધુ શું કરી શકે? તેણે પોતાના ભાગ્યનો દોષ કાઢી થોડાં આંસુ સારવ્યાં. એવી ધણી રાત્રિઓ તેણે આવી ગાળી હતી. વારંવાર તેને એજ વિચાર આવતો-મારે જીવવું શા માટે? કોઈ પણ વસ્તુની ઇચ્છા શા માટે કરવી? નાતું સરખું પર કું? સુધારી શકતી નથી, ત્યારે મારું ભણતર શા કામનું? ક્યાં સુધી હજારો ભાગ્યમાં દુઃખ જડાયાં હશે?

(૨)

ચિંતામસ્ત શરીરમાં રોગ પેડો. સુભદ્રા દિવસે દિવસે સુખમાં લાગી. રમણભાઈ આજે ઑદિસથી વહેલા આવ્યા હતા. તેમની બદલી મિલની ઑદિસથી મિલની ફરકને ખીજે ગામ થઈ હતી. સુભદ્રાને એ દવે કોઈ રીતે સુખી કરી શકશે કે કેમ, એ વિચારે તે વખતમાં બદારઆમ જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા; પણ સુભદ્રા પોતાની સાથે તૈયાર થવા કહેવાની દિગ્ગત રમણભાઈમાં ન હતી તે સાંભળ્યાની ખાતરીમાં જનાર હતા. સુભદ્રા તેમની પાસે આવે વિનિતભાવે કહેવા લાગી:

‘તમારા વગર મારાથી આ ધરમાં એક પણ પજ દવે રહે નહિ, માટે દવા લાવો મને સાથે લઈ જાવ.’

પેન્શન લઈ રામભજન કરવા પોતાના પિતાને રમણ એ વાત પૂછવા ગયા. દરે હૃદયે કોમળે સાંભળ્યું અને ને. ત્યાં ‘દિગ્ગત’ આજે તને ૪૦ રૂપિયાની નોકરી મળી એટલે આ પૂછવા આવી? વધુને મને લઈ જવાની માગણી કરતાં કોઈ કંઈ ન આવી! જા, પૂછ તારો બાને.’

એ વાત પૂછવાને લાઘવે ધણુંએ મન કાઢ્યું કયું, પણ તે પોતાની મા સમક્ષ એકેય શબ્દ ઉચ્ચારી શક્યો ના. ગાડીનો સમય થયો. તે ઉપડ્યો. નિચારી સુભદ્રાની એકમાત્ર સાંત્વના તેનાં આંસુ દનાં. તે રડીને ચાકી સૂધ ગઈ, અને આ દુઃખમય સંસાર ક્ષણભરને માટે વિસરાઈ ગયો.

(૩)

તેની રિયતિ ધણી નળણી પડી ગઈ હતી. દિવસો ઝડપથી પસાર થતા હતા. માંદગીથી તેનો ચહેરો ફિક્કો પડી ગયો હતો. લોહી ઉઠી ગયું હતું. રત્ન લઈ રમણ ઘેર આવ્યો હતો અને સુભદ્રાને ખાત્રે તે લમણે હાથ દઈ બેઠો હતો. આંસુ સરતાં હતાં. તે જોઈએ:

‘સુભદ્રા ! તું શ્રીમંત અને ભણેલીની આ રિયતિ ! મારે લીધે-જ તારી આ દશા થઈ ? ક્ષમા પણ મને કેમ મળે ?’

‘તમે બૂલો છો. વૃદ્ધતા સ્વરૂપે સુભદ્રાએ કહ્યું: “તમારાથી બનતું તમે કયું. ઈશ્વર તમારું રક્ષણ કરે. મારા અપરાધ માટે તમારી ક્ષમા માગું છું. એકેય ધરી હું તમને સુખ દઈ શકી નહિ. લાચાર ! તમે ફરી પરણશો, પણ મારી હેઠી અરજ સાંભળો. તેને ખોટી લોકલાજ અને મર્ષાદામાં રાખી રીંગાવતા નહિ. હિંદુસમાજની આ ખોટી ભાવનાઓને ઓ પ્રભુ ! તું દૂર કર. દલિત અબલા સ્ત્રીજાતિનો તુંજ રક્ષણદાર છે. મારી બહેનો સાચી આદર્શ ગૃહિણીઓ અને તેથી સક્ષિ તું દે. નિર્દયી ભાવનાઓને કચરનારી તે યાવ. હે અધ સમાજ ! ઈશ્વર તારું કૃપાણુ કરે. મેં આત્મજનોને સુખી રાખવા મારો ભોગ આપ્યો છે. આ બલિદાન ફલસ્વરૂપ યાઓ એજ પ્રાર્થના.’

જોનજોનામાં તેની શ્રમ અટકી. તેણે પાણી માગ્યું, અને આ દૂર સમાજની મર્ષાદાને પદદલિત કરતી દંમેશ માટે તે ચાલી ગઈ.

(“પ્રચરક”ના એક અંકમાંથી)

૧૮-કમલા અને શારદા

બે બહેનોનું ઘડતર

(લેખક:-શ્રી. પ્રતાપરાય ગિરધરલાલ મહેતા)

[વિવિધ રંગોથી મનોરમ્ય રંગોળા એક બાળક ઉપર શારદા પૂરી રહી છે. આં કમલા પ્રવેશે છે.]

કમલા—શારદા! અલી શારદા!! ક્યારની તને શોધું છું. વળ તું આ શું માંડીને બેઠી છે?

શારદા—આવેને મોટી બહેન! જુઓ આ રંગોળા પૂરી છે.

કમલા—(નીરખીને) વાહ! સુંદર કામ કરતી જણાય છે. મોં તરફ વેલ્લુદાના મધ્યભાગે આ કોણ બિરાજે છે? આ શું અમરેણી છે? અને વળા આજે રંગોળા કેવી? રંગોળા તો દિવાળીએ દેવ માટે

શારદા—આજે યાનપંચમી છે. વડોદરા રાજ્યના મામડે મામડે આજે પુસ્તકાલય પર્વણી ઉજવાશે. રથને રથને સમા ભારતે અને તેમાં ભાપણે, રાસ અને સંવાદો થશે, જેમાંથી યાન અને પ્રેરણા મળશે. ધણે રથને યાનગોળીમાં બિહારા લેવાશે.

પુસ્તકાલય પ્રદર્શિના પ્રેરક-આદ્યપ્રેરક પુરુષપ્રત્યેક મદારાજ સમાચારાવનું ચિત્ર ચિત્ર છે. જેની સહભાવવંતી આ પુરુષ પ્રાપ્તિ નો આ આત્મા ધણે અંશે કાળી છે. અને...

કમલા—અરે શારદા! પરણી તોયે તું કેવળ બાળનામક રહી! અને આ અમરેણી વળી શું લખવા બાકી છે?

શારદા—“જયતુ જયતુ લોકે જ્ઞાનમૂર્તિઃ સવાજિઃ” એ લખી રહી છું.

કમલા—ક્યાની દૃષ્ટિએ આ કામ અદ્ભુત છે; અને સંસ્કૃત યાના રાજની પ્રત્યેની તારી કૃતજ્ઞતા પણ હું રીકારું છું. પણ એ ને પણ પુસ્તકો અને વાચન એ અમોઘ મારે શું કામનું છે? જે બદની કેવળની બાપુએ તને બને અને આપી છે, તે

નથી? વાંચવાલખવાની પણ ઉંમર હોય છે. જીવનભર પુસ્તકો પાછળ ગાંડાની માફક સમયનો દુર્વ્યય કરવો, અને દિવસભર એવી ઉપાધિઓ કર્યોજ કરવી એનો અર્થ શો? આજે સાન દિવસથી તું તારી મહેમાન બની છું; પણ મને તો તારી દયા આવે છે. મારા બનેલીને પણ મેં દપકોજ આપ્યો છે. પ્રભુએ અવતાર આપ્યો છે, તે આમ એણે કાઢી નાખવા નહિ. અને વસંતલાલ પણ ચોપટી-ઓમાંથી નવરાજ થતા નથી. તેને મારા કહેવાની શી અસર થાય? અમારા સુખી જીવન તરફ તો જો. ચોપટી ને પાલવા; બૂલટું ઉઘાન કે મદાલકમી; કારમીર કે ગોકુલમથુરા; નાટક કે સિનેમા; ચોપાટ કે ગંજફો; રેનેદબોજનો અને મેળાવડા; જલસા અને જલવિદાર—આ બધામાં જીવનની મોજ છે.

શારદા—બહેન! માફ કરજો. તમે તો મારા કરતાં બે વર્ષે મોટા છો. જે બહુતર આપણને બાપુજીએ બહુવ્યુ, તેનું ધ્યેય વિશ્વાસી જીવન ન હતું. સાળાનું શિક્ષણ એ ધ્યેય નથી, પરંતુ ખર્ચ જીવન જીવવાનું પ્રથમ પગથિયું અને માર્ગશૂન્યનજ માત્ર છે. નાનાં દેહએ ત્યારેજ વાંચવું લખવું અને પછી ભૂલી જવું, એનો કંઈ અર્થજ નથી. 'જીવન માટે જીવણી અને જીવણી માટે જીવન' એ મેં માફ ધ્યેય રાખ્યું છે. વિદ્યાર્થી વયના સંસ્કારોનું ધડનર અહીં આવી પુસ્તકોએ પૂરું કર્યું છે, અને તેનો વચ અહીંના મધ્યવર્તી પુસ્તકાલયને ધટે છે. કમલા બહેન! આમાં શુષ્કતા નથી, પણ રસિકતા—સજીવતા છે, આનંદ છે. પુસ્તકોના પાને પાને જ્ઞાનનોજ ઉચ્ચ નિષ્કર્ષ લયો છે. તેનું અમૃતપાન કરતાં કું ધરાતીજ નથી.

(શારદાની સખી ઉઠા આવે છે)

ઉપા—જય જય કમલાબહેન! વહેમાતરજ શારદા! મોટી બહેન સાથે શો વિનોદ ચલાવી રહી છું?

કમલા—આવ ઉઠા! જો, તારી સખી મને પણ જ્ઞાનામૃતની જુરખી નાખી તમારા જેવી પુસ્તકપ્રેમી કરવા મથી રહી છે.

ઉપા—અરો કમલિની! એ જ્ઞાનજળે તો તે આજે ઓસમાજ ચલાવે છે. તે બળે તે સુધરાઈની સુખ્ય બની સાજીતાપૂર્વક ઓસની સમયોના પ્રેમનો ચર્ચા સેવા બળવે છે. અને એજ સંસ્કાર તેને ધારાસભાની ચૂંટણી માટે ઉમેદવાર બનાવી છે; જ્યાં જઈ તે ઓસને ઉચિત દોકો અને ઓસ-માન માટે લગ્નો. કદાચ તમારી જે પનખે જે. પી. નહિ રૂઢ ચક્રે, પણ જ્ઞાનજળે પ્રગટતી તે!

(સ્ત્રીરીએસ્કોપ જોતા જોતા કમલાનો પુત્ર ધનંજય અને
સારદાનો પુત્ર અરુણ આવે છે)

ધનંજય—અરુણ ! આ જાગ કેવો સરસ છે ! ક્યાંનો છે !

અરુણ—ધનંજય ! એ કમળકુસોથી શોભીતું અને વનમ-
રાશથી સુમનોદર-ભારતની સ્વર્ગભૂમિનું નિસાત દેવાન છે.

ધનંજય—હા, બા ! આપણે કાશ્મીર ગયાં હતાં, ત્યારે ભેટ
ગયાં હતાં, ખરૂં ને ? (જોતાં જોતાં) અહો ! આ કેટલું બહું સુંદર છે !
(ઉપા અને સારદા સ્મિત કરે છે)

ઉપા—ધનંજય ! આવ બેટા ! તને હું કંઈક પૂછું. જવાબ આપીશ !

ધનંજય—પૂછોને, માશીયા !

ઉપા—તારા જીવનનો આદર્શ શું છે ?

ધનંજય—એટલે ?

ઉપા—તું બણી ગણીને મોટો થઈશ, ત્યારે કેવું જીવન
જીવવા માગે છે ?

ધનંજય—(ધડીબર તેની બા સામું જોઈ રહે છે. પછી ઉઠી
વાળવા મથે છે) હું મોટો થઈશ, ને મોટરમાં ફરીશ, મિલોમાં
જઈશ, મોટાંઓની સાથે ફરીશ ફરીશ, મોટો ધંધાળો મેળવીશ,
મોટો માણસ ગણાઈશ.

ઉપા—અને અરુણ, તારું ધ્યેય શું ?

અરુણ—મારી આંખ આગળ પ્રતાપ અને સિવાજી ઉમા
છે. નેપોલિયન, સિંકન, ગાર્શીલ્ડ, રામ, કૃષ્ણ વગેરે મારો આદર્શ
વક્ત્રો રહ્યા છે. જીવનચરિત્રનાં પુસ્તકોમાંથી તેના નામો જાણી જોઈ
મને મદાન-મદાન જનવા કોઈ અજ્ઞાન પ્રેરણા આપી રહ્યા છે.
હું શું થઈ શકીશ તે કહી શકતો નથી, પણ મારી આરામો તે
અજ્ઞાન ઉત્પત્તિ છે. મનુષ્યમાંથી દેવ સંભવ થઈ શકે છે એમ હું જાણું
તો હુંજ, અને તેવો થવા પ્રયાસ કરું છું. પુસ્તકોએ મારી એ
મદત્વાકાંક્ષાને સતેજ જનાવી છે. તેને જીવનમાં ઉતારવા અને નિહ
કરવા હું પ્રત્યેક પગે પ્રયાસ કરું છું. અત્યારે તો વિચારખંડ,
પણ કોઈ કાળે તે સત્ય જનશે એમ મારું અંતર કહે છે. (પરિવ્રત
સામું જોઈ) અહો ! આજની પર્વણીની સમાનો સમય થયો આજે.
અને જઈએ કે બા ! આણ ધનંજય !

(બન્ને જાય છે. કમલા સ્વસ્થ થઈ જોઈ રહે છે)

ઉપા—ભેટું જાહેન ! પુસ્તકો જીવનમાં અને પરિવર્તન કરે
છે તેનું આ જીવંત દર્શન !

ક્રમળા—અહુત ! અહુત ! ! આનું નામજ ધડતર. આનું જ નામ સંસ્કાર. આનું ધડતર જે પુસ્તકો દ્વારા થાય છે તે જરૂર વંચાનાં નોંધાશે.

શારદા—આલો જમશું ? પર્વણીના મહોત્સવનો સમય થઈ ગયો છે. કાર્યક્રમની ચર્ચાત પહેલાં પહેાંચીએ તોજ જવું ઈષ્ટ ગણાય.

ક્રમળા—આલો. મારે પણ દહે જરૂર આવવું છે.

(અજવાળી આવે છે)

અજવાળી—આલો શારદાજહેન ! સૌ નીચે આવી ઉભાં છે.

(ક્રમળા તરફ ફરી) વંદન છે મોટી જહેન !

શારદા—આ અમારા મિલકામદારનાં ધર્મપત્ની છે. અમારી મિલની બાલકાળા સ્નેહ-સેવાભાવે તે ચલાવે છે. અને મિલની પુસ્તકશાળાનાં તે માનદ અંચપાલ છે. આલો દહે આપણે જમીએ. મિલમાંથી આવેલી બીજી જહેનો આપણી રાદ જોતી દશે.

ઉપા—દેવળ થોડાં જણેલાંનેજ નહિ, પણ દરેક દ્રાવિનાં માણસને જ્ઞાનપ્રદાનની પુસ્તકાલયયોજના દ્વારા ઝુંપડે ઝુંપડે જ્ઞાન-જ્યોતિ પ્રકટાવવાની અમારા શ્રીમંત મદારાજની યોજના છે. અને આ યુગનું પુસ્તકાલય એટલે વાંચનારાઓને સંતોષે એટલુંજ નહિ પણ નવા વાચકો પણ સર્જે.

ક્રમળા—આલો આપણે મોડું થાય તે પહેલાં પહેાંચવું નોંધાશે.

(બધાં જાય છે.)

(જૂન-૧૯૩૨ના “પુસ્તકાલય”માંથી)

૧૯-વાત્સલ્ય કરતાં કર્તવ્ય શ્રેષ્ઠ-એક પત્ર

(લેખક:-શ્રી. મકનશ પરમાર)

પ્રાયશ્ચિત્ત

પ્રિય અ.....!

જ્યારે તને આ પત્ર મળશે ત્યારે તો ધડીભર હું આશ્ચર્ય પામી જાઉં. દશ દશ વર્ષ પછી અચાનક મારી કક્ષમ તને પર લખવા પ્રેરાય એ વરતુજ ખરેખર જરા વિચારમાં તો નાખી રહેતો!

જીવનની કેટલીએ પ્રવૃત્તિઓએ તને આપણા બાળપણનાં ને વિદ્યાર્થીજીવનનાં કેટલાંય સ્મરણો બુધ્ધાવી દીધાં હશે. આ આશ્ચર્ય નથી, અતુલ્ય છે. કારણ કે જો મારા જીવનમાં પધરો ન આવ્યો હોત, તો હું 'ખાતીપૂર્વક' કહું છું કે, એ સ્મરણો મને પણ તારા ન થાત.

પણ જીવન કોઈનાં એકસરખાં વીત્યાં છે તે આપણાં વીરે! મારી બાપુકી આલીશાન ધર્મારતની અટારીએ બેસી આપણે કેવા કિશોર્ય કરતા? તે વખતે ગરીબાઈનાં સ્વપ્ન પણ હતાં!

એકજ દિવસમાં ચા, પાન અને સીમારેડ પાછળ કેટલું પૈસાનું પાણી કરતા? બગીચામાં મિત્રવૃંદ સાથે હું નીકળતો ત્યારે મારી પાછળ કેટલા ભ્રમરોએ ભટકતા? તે વખતે કંજાલિનની પ્રતિમૂર્તિ સમા આપણાં કેટલાં ભાઈભાંડુઓ મારી પાસેથી પૈસાની અઘરા રાખતાં ઉભાં રહેતાં? પણ હું તેમના તરફ દૃષ્ટિ પણ ન કરતો; જ્યારે બીજી તરફ મારી ખુશામત કરનાર અને મને સલામો ભરનારને મારે હું કેટલા પૈસાનું પાણી કરતો!

હું તે વખતે નમસ્કારો દીકરો! ગામમાં મારા બાપની દાંડી બોલાતી. પૈસાની તો હોલો દાંડી હતી. સદાથી ચંચળ છું તે ખરૂં છે; તે વખતે અરવાને દનેલ મદગરના દાંડીની માફક હું એ દાંડીનાં મદમાં મસ્ત રહેતો.

જ્યાં એ વખતેવે હું મારો રોગ વહેંચતો પણ મને દુઃખ, વેદ, દાંડીની ધ્વજિકા પ્રત્યે મારું હૃદય ખેંચતો, અને કોઈ

માંથી બચાવવા પ્રયત્ન કરતો. તું ગરીબ હતો છતાં તારી પ્રતિભા અવશ્ય મારા ઉપર અસર કરતી. ખરું કહું તો એ તારા શબ્દોથીજ અત્યારે મારા જીવનમાં પલટો આવ્યો છે. સારો સદવાસ કોઈક વખત પણ જીવન ઉપર અસર કરે છેજ, એ હું દંડપણે માનતો થયો છું.

મેટ્રીક પછી આપણે હાઇસ્કૂલમાંથી છૂટા પડ્યા. તારી નબળી સ્થિતિના અંગે તું અભ્યાસ છોડી નોકરી ગોતવામાં પડ્યો, અને હું બાપના પૈસે તાગડધિન્ના કરતો કૉલેજજીવન ગાળવા ગયો.

તારા જેવા ગરીબો બધે તેજસ્વી હોય, ભાવનાશાળી અને આદર્શસેવી હોય છતાં આપણા ગુલામ દેશમાં તેઓ માટે કૉલેજની ખર્ચાળ ફેજવણી લગભગ અશક્યજ હોય છે. તે માણી શકનાર તો ફક્ત શ્રીમંત, અગર કેટલાય શ્રીમંતોની ખુશામત કરી, ઓટલા ધસી રૉકાસરશીપ મેળવનાર વિદ્યાર્થીઓજ હોય છે. ગિયારા કેટલાય તો રાજા મહારાજાઓ અને કંપનીઓને ગુલામી ખાત લખી આપી પોતાનો અભ્યાસ આગળ વધારે છે. પાસ થયા પછી તે રાજ્ય કે સંસ્થામાંજ નોકરી કરવી પડે છે. આ વસ્તુ કેટલી બયંકર છે ? કારણ કે એ વસ્તુ કેટલાય ભાવનાશાળી યુવાનોને ગુલામ બનાવે છે. બાળપણમાં ને હાઇસ્કૂલમાં સેવેલ સ્વપ્નો અને આદર્શોનો બૂકો ગોલાવી જીવનને એકજ ધ્યેય પાછળ ધકેલવા તૈયાર થાય છે, અને તે 'લક્ષ્મી મેળવવી.' લક્ષ્મી જેટલી ચંચળ છે તેટલીજ ચંચળતા તે તેને મેળવનારમાં રહે છે. એટલે કે જ્યાંસુધી તેનો મોહ હોય છે, ત્યાં સુધી જીવનને તે ખાસ કોઈ ખીન આદર્શો તરફ વળવાનું નથી દેતી.

પણ તમે પ્રશ્ન કરશો કે 'મોતીલાલજી અને જ્વાહીરલાલજી જેવા લક્ષ્મીના લાડીલા પુત્રોએ શું કાંઈ ઓછો ભોગ આપ્યો છે ?'

અલબત્ત ! પણ એ ભોગ આપવા સમર્થ ક્યારે થઈ શક્યા ? પરિસ્થિતિ ધોવાઈને આવતાં કપડાં, આનંદજીવન જેવા ચાદી મહેસો, અને લાખોનો ધીકતી ચેકડીસો છોટી, ખાદીનું ફૂડનું અને દીંચળું કુધીનું 'પચિયું' પહેરતા થયા ત્યારેજ ! લક્ષ્મીનો મોહ છોટી સ્વેચ્છાએ ગરીબી સ્વીકારી ત્યારેજ આદર્શ અને ધ્યેય ફેરવી શક્યા. આથી હું ગરીબોને મદત્ત આપી શ્રીમંતાઈને ઉતારી પાડું છું, એમ ના સમજતો ! મારો આશય જુદોજ છે અને તે 'શ્રીમંતોએ પોતાની દૃષ્ટિ સમગ્ર ગરીબોનાં દર્દચિત્રો સદાએ ખર્ચે રાખતા રહેવું, ચંચળ લક્ષ્મીમાં લુબ્ધ બનના પહેલાં તે ચિત્રોનું પૃથક્કરણ કરતા રહેવું.'

રાતદિવસ જૂખ્યા ચેટે મજૂરી કરી લાખો કમાવી આપનાર કામદારોનો પણ પોતાની લક્ષ્મી ઉપર દક્ષ છે, એ ખ્યાલને અળગો ન કરે તેજ સાચો શ્રીમંત! 'ઓહ એન્ડ ધન્ડ' જુદાં પાડતાં પહેલાં જુદાવરથા પ્રાપ્ત કરનાર કામદારે જુદાવરથા મેળવી ક્યાંથી? તે વિચારવું જોઈએ. જીવનની પળે પળ, લોકોનું દીરે-દીપું ખર્ચી જુદા બનેલને ઉતરેલ ઘોડાની માફક દડમૂત ન કરતાં, શ્રીમંતે તેની શ્રીમંતાઈમાં તેનો પણ ભાગ એમ સમજવું જોઈએ.

વું કહેશે કે, આટલો બધો કું કેમ ફેરવાઈ ગયો? તારા શબ્દોની એકદમ મને કેમ માદ આવી ગઈ? પણ વીસ દહાસ પહેલાંજ એક એવો બનાવ બની ગયો છે, કે જેણે મને પત્ર લખવા પ્રેર્યો છે. વું અમારે લાં કામ કરનાર ડાહ્યાભાઈને તો જાણે છેજ, તે ડાહ્યાભાઈએ મારા બાપુને પણ તેના જોળામાં બેસાડેલા, અને મને પણ તેના જોળાનું સુખ મળેલું. એ ડાહ્યાભાઈની રાતદિવસની સતત મહેનતે અમારી પેઢીમાં દેટલોષ નફો કરી આપ્યો હતો. તે સાઠેક વર્ષની ઉંમરે પહોંચેલા હતા. એટલે પહેલાંની માફક કામ કરવાની તો રજૂતિ ક્યાંથી હોય? મારા બાપુ કે જેઓ યુવાનોના ચાલક હતા તેઓ આ ડાહ્યાભાઈને જોઈને સુમાતા અને તેમને રખ આપવાની વેતરણ કરી રહ્યા હતા; જોળા ડાહ્યાભાઈને તો તેઓ બાળક જેવા લાગતા. તેને આ વાતની ખબર પણ ક્યાંથી હોય?

એક દિવસ કું તથા મારા પિતાથી બેઠેલા હતા એટલામાં ડાહ્યાભાઈ આવ્યા. એ જુદના મોઢા ઉપર પણ પ્રમાણિતતા અને સચ્ચાઈની રેખાઓ તરી આવતી હતી.

તેઓને પોતાની એક ઉમ્મરલાયક થયેલ દીકરીનાં કામ કરવાં હતાં, અને તે માટે પૈસાની જરૂર હતી. એટલે તેઓએ મારા પિતાથી પાસે તેની માગણી કરી. પિતાશીએ રપછ ના મુજાવી તે ખૂબ કરગર્યો, પણ બધું 'પથર ઉપર પાણી!' બાપુ જોતાં બે નજર થયા તેણે પગાર ચેટે રૂપિયા માગ્યા. એટલે તો બાપુને જરા પણ ચરમ વચર રોકડું પરખાવ્યું કે: 'તમારા જેવા જીવંત જોનું દલે મારે કામ નથી, તમને કું છૂટા કરે' હું. પ્રભુમજન કોરો.' કેટલી નિર્દય ટેકડી! હું ગરીબો શ્રીમંતોનાં રમકડાં હતો!

'પ્રભુમજન!' પણ પ્રભુમજન યાવ કરી રીતે? પેટમાં ખાંસ પડ્યા દોષ, કડું જ જૂખના કુંબે દગ્ગરનું દોષ ત્યારે ભજન કરું કેરી રીતે?

પણ શ્રીમંતાઈના મદમાં માત્ર પિતાને એ ખ્યાલ હતો

પ! બિચારા ગણાભાષ એક પણ શબ્દ બોલ્યા વગર ત્યાંથી
ભાસ્યા ગયા. ત્રણજ દિવસ! ફક્ત ત્રણજ દિવસમાં એ વૃદ્ધ અંતર-
આધાતથી પંચત્વ પામ્યા. હું એના મોતનું કારણ જાણતો હતો.
મને સખત આધાત થયો. એ આધાતેજ મારા જીવનમાં પલટો આણ્યો.
કહેવાય છે કે, બહુ તોફાની મોટો યતાં ચાંત થાય છે, તેમજ
બહુ સ્વચ્છંદીના જીવનમાં પલટો આવે છે ત્યારે એકદમ આવે છે.
આ સિદ્ધાંત મને સ્વાનુભવથી સમજાયો છે.

વૃદ્ધના મૃત્યુદિનની રાત મેં રાઈ રાઈને કાઢી. મારું અંતર
વધોવાઈ જતું હતું. અંતરમાં કોઈ અગમ્ય વેદના યત્ની હતી. મનમાં
સવાશે ઉઠતા હતા: 'શું પિતાના મૃત્યુ બાદ હુંજ આ લક્ષ્મીને
માલીક થઈશ? આ આસુરી લક્ષ્મી મારા જીવનમાં પણ આવી
આસુરી વૃત્તિ નહિ રહે તેની ખાતરી શું? પુત્ર તરીકે મારી ફરજ
શી છે? મારા પિતાના પાપનું નિવારણ શું?' હેલ્લા સવાશે તો
મારા અંધારે અટવાતા અંતરમાં જ્યોત જગાવી દીધી. હું મહમ
નિશ્ચય બની ગયો. 'બસ, એજ પિતાના પાપનું નિવારણ!'

સવાર પડી. મારી રાઈ રાઈને સૂઈ ગયેલ આંખો જોઈ
પિતા આશ્ચર્ય પામ્યા. તેઓ બોલ્યા:

'બેટા! કેમ આજ આંખો આટલી બધી સૂઈ ગઈ છે? તું
રમ્યો હોય તેમ લાગે છે. શું કારણ છે?'

પણ પિતાના પ્રશ્નોનો જવાબ આપ્યા વગરજ હું ત્યાંથી
સડસડાટ બહાર નીકળી ગયો. સીધો ગણાભાષના ઘેર પહોંચ્યો.
ત્યાં જમ તેમની સોજ વર્ષની કુંવારી કન્યા સાથે થોડી વાતચીત
કરી. મને તેનામાં સંસ્કારિતા અને સુધડતા જણાઈ આવી.

અમે એકાંત થોડી થોડીક ખાનગી વાત કરી.

બીજેજ દિવસે પેપરામાં કોઈ બોમ્બ પડ્યો હોય તેવી કુવ-
દસનાથી જાણે તે મારા પિતાએ વાંચ્યું કે 'હું ગણાભાષની સતા
સાથે કોઈ દારા પરણ્યો છું.'

મારા પિતા તો આજાજ બની ગયા. તુરતજ તેમણે મને
બોલાવ્યો અને એક સિંદની મિસાલ ગઈ ઉઠ્યા:

'હે, હરા! તે 'માઈ નામ વગોવ્યું. એક નાચીજ નોકરની ઠોકરી
સાથે પરણ્યા પહેલાં મારા જેવા મિલમાલેકના ફરજદ તરીકેનું તને
કંઈ જાન હતું કે નહિ?'

'નાપુ! મને પરેપુર જાન હતું અને હજી છે. મેં જે કંઈ છે

તે યોગ્યજ છે. આપની દૃષ્ટિએ અયોગ્ય લાગતું મારો દૃષ્ટિએ યોગ્ય છે. મારા જીવનની ચિંતા તમારા કરતાં મને વધારે છે.'

'નિર્લજ્જ! તું તું આ વાતમાં જરાજર મક્કમ રહેવા માગે છે!'

'હાહ!'

'પરિણામ જાણે છે? જૂને ક્યાંય રખડીને મરી જઈશ.'

'એ મારે જીવવાનું છે. આપ આપને યોગ્ય લાગે તેમ કરો.'
કહી હું સડેડાટ ચાલ્યો ગયો. બીજો દિવસે બાપુના ખંજરામાં મારા માટે સ્થાન ન હતું, એટલે તેજ રાત્રે હું તથા લતા કચકલા ઉપડ્યાં. કલકલામાં સ્થાયી થઈનેજ આ પત્ર તને લખું છું. અહીં એક નાનકડું ઘર અમે લઈ લીધું છે. હવે ઉપરથી સવામજીનો પંથો ઉંચકાઈ ગયો હોય તેવું સાંત હવે થઈ ગયું છે. એક સજીવી મિલમાં હું રૂપિયા સોના પગારથી નોકર પછી રહી ગયો છું. મેં તથા લતાએ તે સો રૂપિયા કેમ વાપરવા તે પછી નહીં કંઈ છે.

રા. ૨૫-૦-૦ ની દર મહિને ધરગથ્ય દવાઓ લાવવી, તથા કામદારોને યોગ્ય પુસ્તકો વસાવવાં.

રા. ૧૦-૮-૦ કોષ અનાજ કે લૂગડાં વગર પીડાતું હોય તેને માટે.

„ ૫-૦-૦ રકોલરશીપ.

„ ૬૦-૦-૦ ધરખર્ચ માટે રાખવા. દવા તથા પુત્રી માટે પડેજે એક નાનકડું મકાન પણ રાખ્યું છે. તેમાં સરકારના આદેશો અગિયાર દવાઓ આપું છું, અને સાંજે ૭ થી આઠ લખ્ખે પેરી ચાલે છે. નાનકડું કુટુંબ જામતું જાય છે. રાતના પછી ઘણી વખત બેસીએ છીએ. તેમાં કેટલાય પ્રાંતો ચર્ચાય છે. કામદારો રોજના પોતાના અનુભવ કહે છે. આ આનંદ, આ મન! હું મારા બાપની મહેલાતોમાંથી ન મેળવી શકત તે જીવનની ખોખરી મિલાઈ માતું છું. હજી મને આવ્યાને પંદર દવામાં થયા છે. પણ જેમ જેમ વખત જતો જશે, તેમ તેમ હું મારા માટે અને બાવનાઓને મૂન સ્વરૂપ આપવા મહેનત કરીશ. જીવન આવેલ આવી જીવેલ તક એવે નહિ જવા દઈ. બાપુની મિલાઈની રૂપડા એક રતી માત્ર પણ મને નથી રહી; છતાં ને તે મજાથી તો તેની વ્યવસ્થા માટે મેં એક યોજના ધરી રાખેલી છે.

એ વેળવાને અમલમાં મૂકી જમનમરના શ્રીમતે હું નવેજ દાખલો બેસવા માતું છું.

પ્રિય બંધુ! ડાહ્યાલાહના આત્માને સંતોષવા અને પિતાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા માટે આ સિવાય મને એકેય રસ્તો નહોતો સૂઝતો. તને આ યોગ્યજ્ઞ સાગશે એમ ધારૂં છું.

તું ક્યારે આવીશ? મુતોચના લાબીને પણ સાથેજ લાવવાનાં દં! નહિતર સતા સવાસો પૂછી દમ દાદી નાખશે! સતાને મેં ત્યારથી વાત કરી છે ત્યારથી તે તમે બંનેને મળવા તકરો છે. તું એ રોદાળ મૂર્તિને એક વખત જોઈશ એટલે તને યશે કે 'રંકને ત્યાં રતન હોય છે.' મારા ગુરુ! અવશ્ય આવજો. વધારે શું?

શ્રી તારા મ.....ના વંદન

(તા. ૧૮-૬-'૩૨ ના "વીસમી સદી"માંથી)

૨૦-મારા વિશ્વાસે !

(લેખક:-શ્રી. મકનજી પરમાર)

‘અમ્યા લિખો છે કે ધરમાં ?’

‘કાણુ છે ઈ.....’

‘એ તો કું.....!’

‘કાણુ મનદરબાધ કે ? આવો આવો ! શું કાંઈ કામ છે ?’

‘હા ! કાલે તારો એકો કુડબા લઈ જવો છે. બોલ શું બાકુ લખાય ?’

‘તમારું તે હવે કાંઈ વધારે લેવાશે ? ને લેવાઈ હશે તે લઈ લે ! બોલો, કાલે ક્યારે જવું છે ?’

‘ના ના ! કાંઈક નહીં કરીએ તો ઠીક ને ? સંબંધીમાં કાંઈ ધાલમેલ નહિ સારી !’

‘ત્યારે બીજાના તો ઠીક, પણ તમારા બે રૂપિયા લખાય. એ હવે છે કાંઈ ?’

‘અરે ભલા માણસ ! તુંએ ઓળખીતો સિપાઈ બે ધોડા વધારે મારે એવું કરે છે ને ! અડીથી કુડબા પાંચ ગાઉ થાય છતાં બે રૂપિયા !’

‘બાપ ! કું લિખો બારાટી દો ! બે રૂપિયા તો મારી ઓઠી નાજ બેસે, પણ આ તો ઠીક ! નહિતર બીજાને તે વગર ત્રણે બોલુંજ કાણુ કરે !’

‘એ તો ઠીક હવે ! રૂપિયો દોઢ આપીય. આજે રાત્રે દો પહોરેજ અડીથી ઉપરીશું. ઠીક ને ?’

‘ના બાપ ! બેમાં એક પાછ એછી લેતી દરામ છે; નહિ તર કદો તો મન આવું !’

‘ઠીક હવે બે તો બે ! પણ આજે મુશાય નહિ !’

‘અરે એ શું બે.અમ્યા ! કાલે રાત્રે અડી વાગે મારું કું એટલે અડીમાં ત્યાં..’

જિખો અમારા ગામમાં બળદનો એકો દાંકતો. જાતે રજપૂત હતો. સુદૃઢ શરીર અને ધોંગાણામાં પણ એકો હતો, એટલે ગામમાંથી કોઈને રાતવરત કે જરજેખમ સદિન જવું હોય તો જિખોનો જ એકો બાંધતા. જાતે ખાનદાન અને વખત આવ્યે પોતાના નોકને ખાતર એકામાં બેઠેલ બાકુતો માટે માથું પણ આપી દે તેવો.

એક બેર તો મરી ગયેલું. બારેક માસ થયાં બીજા બેરા સાથે ધરધરણું કરેલું. કુટુંબમાં તે, તેની બેરી અને આગલા ધરની એક દીકરી. એકો દાંકે અને એમાંથી જે કાંઈ આવે તેની રાખ-ધેંસ રાંધીને ખાય અને સંતોષથી રહે. દીકરી પણ દવે તો ઉંમરલાયક થયેલી તેના માટે ખૂસિયો ગાતવાની અને સગપણ તથા લગ્ન સાથે કરી નાખવાની જિખાને ચટપટી લાગેલી; એટલે દમણું દમણું તેણે એકાતું બાકુ પણ વધારેલું. છતાં એકો તો તેનોજ લેવા માટે માથુસો મરી પડતા. કારણ કે તેની મદોષ અને ખાનદાનીના અગે ચાર આના વધારે એાછા આપવા દોષને ખટકતા નહિ.

જરાબર બેના ટોરારા થયા અને અમારા ગામની નાનકટીથી લેલના ચોકીદારે ચોકરેલ 'આલબેલ'ની બાંમનો સૂર હજી હવામાં ગાજતો હતો ત્યાં તો—

‘એ મનદર બાક...જાગો છો કે ?’

કહેતોકને જિખો એકા સાથે આવી પહોંચ્યો.

‘જિખા: બાકુ વહેમો આવ્યો !’

‘અરે બાક ! એ તો એમજ અચાચ, હજી તમને તૈયાર થતાંપ આધિક કલાક જશે. એટલે જરાબર અટ્ટી વાગ્યે જ આપણે ઉપડીશું.’

આવી તો જિખાની નિયમિતના હતી !

અચા કલાકમાં તો અમે તૈયાર થઈ ગયા. જોખમમાં તો બાકુને પરાણું ગાંડું અને શપિલા દતા; છતાં બીક ન હતી. કારણ કે જિખો એટલામાં પંકાતો એટલે બેના એકાતું જવડેજ કોઈ નામ લેતું. એટલા પૂરતી નિરાંત હતી.

પાંચ ગાઉ, પણ એ તો પાંચાળના !

આ બધું જિખો જાણતો એટલે એણે તો એક કડિયાગી ઝાંગ પણ સાથે લઈ લીધી.

હવે પહેરના દુદા લલકારતો લલકારતો જિખો એકો દાંક્યે જાય છે. તેની ચપલ જાંબો દૂર દૂરની બમિની ખજર પણ લેતી દો:પ છે. અને તો અચા દવે હોલા એટલે એ.લે ચટ્ટી ગયા. બેએક ગાંડોના પે કાંપે: દો ત્યાં બેઝજગ પામેના હવે ખાનદા નહીં અને

પહોંચી ગયા. તેને વટાવતા પહેલાં બિંબો પણ જાણે આગમ જલુએ હોય તેમ તેની ડાંગ સંભાળી અને એકાને ખાતરામાં ઝીંક્યો.

‘અધ્યા કેણુ છે એ એકામાં?’

‘કાં ભાઈ! તારે શું કામ છે? માટીમારનો દીકરો હો તે આગળ આવ ને?’

‘એવ્યા બહુ પાણિયાળીનો દિકરો ચવાતું રહેવા દધને એકો દમો રાખ અને દૂર જઈ જોવા કર!’

હઠીને બે છુકાની બાંધેલ જીવાનડાઓ હાથમાં ઝિંકાળી ઝીંકે તોળીને આડા ઉભા રહ્યા. અમારી નિંદર પણ ઉઠી ગઈ અને હવે શું થશે તે ચરચર કાંપતા જોવા લાગ્યા.

‘અધ્યા તમે કોઈક અજાણ્યા દેખાવ છો. કું બિંબો ભારાડી મારા એકાતું નામ લેતાં પહેલાં તો માથાં રંગાઈ જશે. તમારી લોંઠકાઈ બીજે હાંકળે, નહિતર જોવા જેવી થશે હં...!’

પેલા બેઉ શેઠ તો ખાઈ ગયા; પણ જીવાન અને બિંબો અજાણ્યા એટલે તેમણે કહ્યું:

‘ભાઈ! અમારે તારું કામ નથી. શું તારે જોવા કર ને, અમારે તો તારા એકા માથાં મધ ખંખેરવું છે. ધરાણા-રૂપિયા કાઢી આપે એટલે અમે ચાલતા થઈએ!’

‘એવ્યા પણ એ તો મારા એકામાં બેઠા છે. મારા વિષયે બેઠા છે, એના ઉપર તમારી આગળી મારો દેહ છે ત્યાંસુધી કે નહિ અડે! મારે રસ્તે પડે, રસ્તે!’

તે વખતે આંખ આગળ આવું તોફાન અને ઇવનમરજ ના સોદા થઈ રહ્યા હતા ત્યારે પણ, જ્યારે બિંબો જોડાયો કે ‘મ.દ. વિશ્વાસે બેઠા છે’ ત્યારે મારા હૃદયના કોઈ અગમ્ય ઉંડાણમાંથી શ્રવણ ઉપો કે, આ એકાવાળો આપણા મુધરેલ સમગ્ર કાર્ય આદર્શમાં ચડે કે ઉતરે?

ઇવનની ટાપટીપ અને હંભી વાગળજ સિવાય આપણા અત્યારે કયો આદર્શ રહ્યો છે? ખરે...ખરે

કું તો હજી વિચારજ કરતો હતો ત્યાં તો ટપાટપી ટાપ રહ્યો. મારા જાગરો પણ રચા લાગ્યા. બિંબો લાકડી ફેરવે અને ‘મનદરજાઈ બીજો માં, હં...’ હઠીને દિંમન દેતો જાય, પણ પર ધા ઝીંકનો જલ્લ. જોનજોનામાં તો તેણે એમને લગી દે અને પણ પાંચ છ ધા પડેલા. માથામાંથી નોદી છટકું છટકે ના પડેલા જોવા બિંબો લાકડી ફેરવેને ખરેખરો રંગમાં જાય

તેની નસેનસમાં રજપૂતાઈનું ગૌરવ ઝળેણી ઉઠ્યું. એક પડ્યો એટલે બીજામાંથી દિંમત ગઈ. તે નાહો ! પણ નાસનાં નાસનાં લિખાને એક છાતીનો ધા કરતો ગયો. ઘડીક તો લિખાને તમ્મર આવી ગઈ, પણ પડતાં પડતાં ચરીરનું સમતોલપણું સાચવી રાખ્યું, અને નાહેલાની પાછળ પડ્યા તૈયાર થયો. મેં તેને ઝાલી રાખ્યો. ભાગતા પરધાન કરવા વિનવ્યો. લિખો રોકાયો ખરો, પણ લોહી સાંત પડ્યું એટલે એ દગલો થઈને પડી ગયો.

અમે કુડલા જવાનું માંડી વાળી લિખાને એકામાં નાખી પાછા ધર તરફ વળ્યા. રસ્તાની દંડી દવાથી લિખાને ઠળ વળેલી; હવે પણ થતું હતું. એટલે મેં કહ્યું :

‘લિખા ! આટલો બધો દાખડો સામારો તેં કયો ! દગલોનું ધરાણું કેમ નથી હોતું છતાં તારા ચરીરથી કાંઈ વધારે છે ?’

‘બાપ ! આપની ખાનદાની જલ્લ હું આજાર માનું છું; પણ આમાં પૈસાનો સવાલ ક્યાં છે ? આ તો મારા વિશ્વાસે રહીને આપ આવો અને હું દૂર ઉભો રહી આપને લુંટાવા દઉં તો મારા જેવો પાપી વિશ્વાસઘાતી કોણ કહેવાય ? આ તો મારા નોકનો સવાલ હતો સમજ્યા ?’

હું તો આત્યાર સુધી જગતમાં રહી એવા સમાજના સંસર્ગ-માં આવેલો કે આ એક એકાવાળાના સખ્તો સાંભળીને અને આશ્ચર્ય થયું, સહેજે મારા મોઢામાંથી નીકળી પડ્યું કે ‘વાદ લિખા વા...દ !’

ગામમાં આવીને એકાને સીધો દવાખાને લઈ ગયા. માથા ઉપર તથા બીજે જ્યાં જ્યાં યા થયેલ ત્યાં પાટાપટ્ટી કરાવી.

પંદરેક દવાટે ધા તો રજાયો, પણ છાતીનું હવે એને ન મટ્યું.

‘મનદરબાપ ! તમે બહુ મહેનત લીધી, પણ મને દવે આ છાતીના હવે ઉપર બેસાડો નથી. હું ક્યારે મરીશ તે નક્કી ન કહેવાય. જીવનમાં દવે તો બીજી કાંઈ કચ્છા નથી રહી, ફક્ત આ દારીને દોષો પડ્યા તો મને શાંતિ થાય !’

‘મરનિયા તો ધણાય છે લિખા ?’

‘પણ મારે મરનિયો એવો બ્લેક એ કે મારા એકાની આજર વધારે !’

‘હીં, હું પણ નપાત્ર કરાવીશ ! પણ લિખા ! તારો એકા દમણાં મધે છે એટલે તારે પેશની તો જરૂર રહેતી હશે. થોડાક તો રૂપિયા લે ?’

‘ના બાપ ! હું કાંઈ નમાતો ખાતર નહોતો લઉં, એ તો મારા નેહને ખાતર ! તમે તો મારા વિશ્વાસે...’

‘હા...હા ! તારા વિશ્વાસેજ અમે નિર્ભય દના, પણ હું

તને એના બદલાના નથી આપતો. આ તો અત્યારે તારે શીડ છે એટલે મારે જાણવું તો જોઈએ ને ?'

'ના ભાઈ ! મારે તો એક દિકરી ઠેકાણે પડે એટલે 'નાનાસા' !

મેં તાણુ કરવી છોડી દીધી અને એની દીકરીને ઠેકાણે પાડવા માટે કાંઈ મહેનત કરવી એમ વિચારી ઘેર ગયો.

રોજ સાંજરે સ્ટેશન ઉપર ફરવા જવાની મારે ટેવ હતી. અહીં પણ મહેસો, ત્યાં એક જુવાનને આંટા મારતો જોયો.

'અહ્યા જુવાન ! કેવા છો ?'

'કેમ ભાઈ ! રજપૂત છીએ !'

'એમ ! અહીં કેને ત્યાં આવ્યા છો ?'

'મારા ભાઈની આ સ્ટેશન ઉપર સાંધામાં દસેક દહાડાથી બસો યાદ છે એટલે અમે આવ્યા છીએ.'

'હી...ક. આ ગામમાં રજપૂતનાં જોરમાં છે. કાકાને ઓળખો છો ?'

'ના ભાઈ ! મારા ભાઈ ઓળખતા હોય તો ! હું તો નથી ઓળખતો !' એ તો ચાલ્યો ગયો, પણ મને યધું કે કે જુવાન છે તે લોકો. જો આની સાથે કાંઈક ટેટા બાઝી ત્યારે તો બિચારા જિખાની સહનિ થાય અને મારા કર્તવ્યપૂરતો મને પણ સંતોષ થાય.

રોજ સ્ટેશન ઉપર જવાનું એટલે જરા સાંધાવળા મ. જે ઓળખાણુ પણ થયેલી. એક દિવસ તેને જિખા પાસે તેડતો આવ્યો. તેઓ નાતીલા નીકળ્યા. વાત ઓઠે વાત નીકળતાં તેનો બાઈ કંવારો છે એમ પણ જાણી લીધું.

'મનદરભાઈ ! ત્યારે એક વખત એ છોકરાને મહેરજાની કરીને તેડાવોને ભાઈ ! આપ સુવાણુ માણસ મારા જીવનમાં દમજી દમજી બદલ રસ લઈ રહ્યા છો. એ મજાનો બદલો હું દરેકે કેમ વાળી છોડીશ ?'

આવો તો જિખો નિખાલસ !

અમારા ચાર-ચારે જીવ જાણ્યા એવું તો એને તલે કંઈ નહિ, અને હું જરા તેની પાસે આવું અને ઉંકુ મેંડું તેમાં રહે નિચારાને લાગુ કે મને તરદી પડતી હશે !

જિખાની તનિષ્ઠ જમડની જની હતી, એટલે મને પણ ચિંત થયેલ કે નિચારો આઠાજ્યો જશે તો ?

બીજેજ દિવસે એ છોકરાને હું જિખાને ઘેર તેડે : અને એ બહીષ્કર્ષ જુવાનને જોઈ જિખાને કાઢક મરોર થયો. પણ એ જોઈને ચાંદ્રો કો એવો જિખા ન હતો એણે પૂછા કાઢ્યું :

'કેમ કાંઈ કામ કરી છો ?'

‘ના’

‘ત્યારે મારો એકો હાંકશો?’

‘હા, શા માટે નહિ? મારા લાઇને પૂછી જોઇશ.’

‘પણ એકો હાંકવા બહુ કપરા હોય છે સમજ્યા! વખત છે

આપણા એકામાં જેટલ ઉતારાઓ ઉપર બેર આવે તો શું કરો?’

‘બીજું શું! નોકને ખાતરે અને આપણા વિશ્વાસે જેટલ લાડુ-
તોને ખાતર મરી મરીએ! ઓહ...હો! જીવન કાંઈ નોકથી વધારે છે!’

‘હા...શ?’

બિખાના દિલમાં જાણે ટાકો શેરડો પડ્યો, પણ તેની સ્થિતિ
ધાયણ માણસના બંધ છૂટી જાય અને જેવી યાય તેવી થઈ ગઈ.
આત્મા સુધી જેને ખાતર જીવન ટકાવેલું તેનું નિરાકરણ થતાં
એનું હૃદય વધી પડ્યું. હોલવાતા પહેલાં દીપક જેમ તેજ યાય તેમ
તે ખાટલામાંથી બેઠો થઈ ગયો! અમે ગભરાયા!

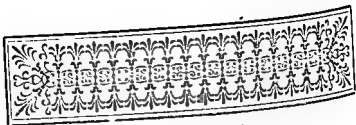
‘મનદરલાઈ! હવે તમે જાણો ને તમારું કામ જાણે, મને
જલ્દમાં મારી દીકરીને ટેકાણે પાડશો એટલે ધણું મજબૂત સમજાશ.
જે કે બદલો માગવાનો મને હક્ક નથી, કારણ કે તે વખતે તો તમે
મારા વિશ્વાસે મારો...એ...હો કરેલ હ...!’ થયું! બિખો ઉદ્ધતા
આંચકે તો પ્રભુના ધામમાં પહોંચી ગયો.

સાંધાવાળાને કદીને બિખાની દિકરીનાં તેનાં લાઇ સાથે લમ
ધોઈ. ઊકરાને ત્યાંજ રાખ્યો. તે બિખાનો એકો હાંકતો ને રાખ-
ધેંસ ખાઈ સંતોષથી રહેતો.

હાલ તો વેપાર અર્થે દુનિયાના તરફ રહ્યું છું. બિખાનો એકો
કેવેલ આસે છે તેથી તો અચાનક છું; પણ અહીં બેઠાં બિખાના
મરણ વખતના ઉદ્ધવા સંબોનો પડ્યો મારા હૃદયમાં શું જાણ કરે
છે કે ‘મારા વિશ્વાસે.....’

વિશ્વાસે માથું આપવા તૈયાર થનાર આવા બોળાઆઓને
હાલમાં જગત અને સમાજ મૂર્ખ અને અકલ્પદીણા ગણે છે!
તેને તો તેની આંખે પાટા ખાંધી આદર્શ અને લાવનાના દંબી
પડતા ખાસ કરનાર લોકો છે! પણ આજનો યુવાન એ પડતા
સાંધે તરેજ તેની નજર સમજા ખરાખોટા તરી આવશે!

(તા. ૧-૫-૧૯૨૨ના ‘વીસમી સદી’માંથી)

૨૧-દિલમર દિલ

(લેખક:-શ્રી. ધીરસિંહ જોષી)

મણિપુરના રાજા અને પ્રજા વચ્ચે ગાંઠો પ્રેમ હતો. તે દેશ પ્રજાજનને લુચ્છે કે દુરતજ રાજાના નેત્રમાં અમીરરણાં વહેતાં હતાં. પ્રજાનો આખાશરદ્ધ કે ધનિક અથવા લિખારી જેને જેને રાજા દેખતો તેના ઉપર વાતસલ્ય ઉભરાઈ જતું. પ્રજાજનો પણ રાજાના દર્શનથી અહોભાગ્ય માનતા. પ્રજાને રાજા સુખેથી નિદ્રા સેવતો સમય હતો, ત્યારે રાજા અધારપછેડો ઝાંઝી પ્રજાનાં સુખાનુભ તપાસવા કોઈ ન જાણે તેમ નગરચર્ચાં જોતો અને કોઈનું કુલ માણસ પડે તો દૂર કરતો.

દિવાળીના તહેવારોમાં જધા પ્રજાજનો રાજાની સલામ અર્પણ અને એકબીજાનાં હૃદયો પ્રેમથી લિંગાઈ જતાં. દરેક પ્રજાજન પ્રત્યે પ્રેમ ઉત્પન્ન થતો. એક ચંદનના કાષ્ટનો વેપારી ઉમદા પોશા પહેરી આવ્યો. પોતે શ્રીમંત હતા ને સાથે કહેરમાં આવે પજુ સારી હતી. રાજા સારું માન આપતા. અમીરઉમરાવામાં પણ એની સારી પ્રતિષ્ઠા હતી.

અત્યાર મુઠ્ઠી રાજા આ વેપારી ચૂંદરથને પોતાના કહેરની શોભારૂપ માનતો. ચંદનના વેપારથી દૂર દૂર દેશમાં પણ મણિપુરની ખ્યાલિ વધી હતી, ઉત્તમ જ્ઞાનિનાં ચંદન લાવી રાજાને ભેટ આપતો અને રાજા તેના જલસામાં સારો પુરસ્કાર આપતો. વર્ષો ચંદનનું દાણ લેવું પણ માફ કર્યું હતું અને દાણીને તારીફ પણ આપેલી કે, ચંદનનું દાણ જૂલવા ચૂલવા પણ ન લેવાય જાય.

આવી રીતે રાજાની મહેરજાની હતી. ચંદનના વેપારી માફ કરાવેલો હતો. જેમ જેમ વેપાર વધતો ગયો, તેમ તેમ ચંદનનો મંદિત ને વધારે પ્રમણમાં કરતો ગયો. એક તારીખમાં નો મંદિત રહેતો ગયો ને બીજી તારીખ ચંદનનું વેચાણ એક પુરુષ સમુ. હજારે મંદિત એકનો અર્ધા વધ્યો કે, આજનું જતાં વધુ

ભાવ આવશે તે લોકો ઘણીખરી મૂઠી ચંદનમાં રોપી દીધી, પણ દરે નિકાશ બિલકુલ બંધ થઈ હતી.

ચંદન કોણ ખરીદે ? આ પ્રશ્ન વેપારીને મુંઝવવા લાગ્યો. તેને એવો વિચાર આવ્યો કે, જો રાજા મરે તો ચંદનનું વેચાણ થાય. એવો આ વિચાર વેપારીના મનમાં આવવા લાગ્યો અને દંડ થયો કે તુરત રાજાનો પ્રેમ ઓછો થયો. દરેક પ્રજાજનને જોતાં જો પ્રેમ રાજાના હૃદયમાં ઉભરાઈ જતો, તેમાં થોડી ક્ષતિ થઈ; અને જ્યારે ચંદનનો વેપારી દૃષ્ટિએ ચંદનો કે તુરત તેના ઉપર ક્રોધ ઉત્પન્ન થતો.

દિવાળીના દિવસે આવ્યા, દર વરસની માફક આ વર્ષે પણ બધાં પ્રજાજન સલામ આપ્યાં. બધા ઉપર પ્રેમના ઉભરા આવ્યા, પણ જ્યારે ચંદનનો વેપારી સલામ આપ્યો કે તુરત રાજાના હૃદયમાં અસંત ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો તે એટલે સુધી કે, ચંદનના વેપારીને એકદમ ગરદન મારવાનો વિચાર થઈ આવ્યો; પણ રાજા વિચારશીલ અને ધર્મવાન હોવાથી તેણે આ વિચારને ઢાળી દીધો અને તેનો અમલ કરવાના નિશ્ચયને ફેરવી નાખ્યો.

રાજાનો દિવાન જુદિયાળી અને રાજાપ્રજા બંનેને સરખો હતો. દિવાન ઉપર રાજાની પૂર્ણ શક્તિ હતી. તેની ચતુરાઈ અને શર્પકુશળતાથી રાજા પ્રસન્ન રહેતો. રાજાએ પોતાના હૃદયમાં ચંદનના વેપારી પ્રત્યે થએલો વિચાર કદી સંભળાવ્યો. તે સાંભળી દિવાનને આશ્ચર્ય થયું; કારણ કે રાજાનું હૃદય દિવાન મશ્કુતો હતો. કોઈ પણ પ્રજાજન ઉપર વિનાવોંકે રાજા ક્રોધ કરે નહિ તેમ તેના હૃદયમાં પ્રજાજન પ્રત્યે પ્રેમ ઓછો થાય નહિ અને આ વેપારીને કોઈ પણ ગુન્દા વિના ગરદન મારવાનો વિચાર આવ્યો. પણ તેને દેખતાંજ ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે તેનું કારણ શું ?

દિવાન વિચારમુગ્ધ બન્યો, એટલે રાજા તેને સંજોગથી કહ્યું કે "દિવાનશુ ! મને તે કારણ હોય પણ આ વેપારી પ્રત્યે મારો અમાન હિતપન્ન થયો છે. તેને દેખું છું ત્યારે મારા મગજનું સમતોલપણું યમાચી દડું થું; મારે તમે જુદિયાળી છો, આવાં કારણો શોધવામાં આદેશ છે; તો આનું ખર્ચ કારણ શોધી કાઢીને બીજા પ્રજાજન ઉપર પ્રેમ આવે છે તેવાજ આ વેપારી ઉપર પ્રેમ આવે તેમ કરો. જો આ બાબત નહિ કરવામાં આવે તો કદાચ હું આ નિરપરાધીને દેવનું દંડની શિક્ષા કરી બેસીશ અને પ્રજાવાત્સલ્યનો મેગવેલો ખેન જ બેઠું બેસીશ; મારે આ બાબતમાં યોગ્ય ઉપાય કરો."

દિવાન મુંઝવણમાં પડ્યો. આનું કારણ શી રીતે શોધવું તે

પ્રથમ તો કાંઈ સૂઝયું નહિ, પણ રાત્રની આજ્ઞા માનવી તે વસાર નોકરનું કર્તવ્ય સમજી કાઢી પણ ઉપાયે કારણ શેઠી તે કારણ દૂર કરવાની દિગ્ગત કરી અને માથું નમાવી બોલ્યો કે “આ નામદારની ઇચ્છા પ્રમાણે કારણ સોધવા પ્રયત્ન કરીશ અને તેમાં સફળતા મેળવીશ; પણ આ કારણ એટલું જાણું મુશ્કેલી છે કે, તે સહેજમાં હાથ લાગશે નહિ; માટે આજ મને છ મહિનાની રજા આપો. છ મહિનાની અંદર કારણ શેઠી તેને દૂર કરીશ.”

રાત્રએ છ મહિનાની મહેતલ આપી. દિવાન પોતાના માન ઉપર આવ્યો અને વિચારના ધોડા ધણા દોડાવ્યા, પણ કાંઈ જાણું કારણ સૂઝયું નહિ.

બીજો દિવસે દિવાન ચંદનના વેપારીની દુકાન પાસે નીકળ્યો. ચંદનના વેપારીએ સલામ કરી એટલે દિવાને પૂછ્યું કે “શેઠ! કેમ છો ?” આટલું કહેતાં તો વેપારી અડધો અડધો થઈ ગયો અને દુકાનમાં પધારવા વિનવવા લાગ્યો. દિવાને બીજો દિવસે જરૂર આવી શ તેમ કહ્યું અને ચાલતો ગયો. વેપારીના મુખ ઉપર હંદી ચિંતા દેખાઈ, તેથી અનુમાન કર્યું કે વેપારી ચિંતામાં છે. વધારે મુશ્કેલી કરવાથી કદાચ ફતેહ મળશે ખરી.

બીજો દિવસે નીમેલે વખતે દિવાન ચંદનના વેપારીની દુકાન ઉપર આવ્યા. દિવાનને આવેલા જોઈ તે પોતાને અડોળાવ માન લાગ્યો. બીજા વેપારીઓને આશ્ચર્ય થયું કે, દિવાન કોઈને ત્યાં જતા નથી અને અચાનક આ વેપારીની દુકાન ઉપર આવ્યા અને વેપારીને સત્કાર અંગીકાર કરે છે, એવું કારણ કાંઈ સમજાણું નથી. અત્રી રીતે આખા જગતમાં આશ્ચર્ય ફેલાયું. દિવાને પ્રેમથી વાતો કરત માંડી. વેપારીનો સત્કાર સ્વીકાર્યો અને પોતાની પ્રસન્નતા જણાવી. થોડી આડીતેથી વાતો કરીને વેપારીના સમાચાર પૂછવા માંડ્યા. એટલે હાથવરણ કાઢતો વેપારી બોલ્યો કે “વેપારની માનવ તો કાંઈ ન પૂછો. આ વેપારમાં દુઝડ મળ્યો અને દલે ૫૦૦૦ થવાનો સમય આવ્યો છે. ચંદન મેંડું ખપી તેમ ધારીને સમજાવી જાધી મુદી રાત્રીને ચંદન ખરીદ્યું, પણ દલે તેનું મ.દ.ક. કોઈનું ચંદન જેમનું તેમ પડ્યું છે. દલે મું કરવું ? કેને દેવા જાય ?” એ રીતે પોતાના કુખનું કારણ વર્ણવ્યું; એટલે દિવાન સમજ્યો. જો વેપારી પ્રતિ રાત્રને કાંઈ આવે છે તેનું કારણ ચંદનને સંબંધ નહિ દેવા ને ! વેપારીના મનમાં કદાચ એમ આવ્યું કે, દલે આવવાનું થયે તો ચંદન ખરે. આ વિચારથી રાત્રનું મન મરડે

અને તેની અસર રાગના મન ઉપર થઈ હોય તો ના નહિ.
દિવાને વિચાર કરી રાગના રસોધ્યાને કહ્યું કે, હવેથી રસોધ
ચંદનના કાષ્ઠનાં બળતણથી કરવાની છે અને તેના માટે જોટલું ચંદન
જોઈએ તેટલું ચંદન પેલા વેપારીને ત્યાંથી દરરોજ લાવવું.

દિવાનના હુકમથી દરરોજ ચંદનના વેપારીને ત્યાંથી ચંદન
લાવવા માંડ્યું અને રસોધ્યાએ વેપારીને કહ્યું કે, હવેથી રાગજીની
રસોધ ચંદનથીજ થવાની છે.

દરરોજ ચંદન ખપવા લાગ્યું; તેથી ચંદનના વેપારીના વિચાર
ફરવા લાગ્યા અને રાગજી દીર્ઘાંકુ રહે તેમ અંતઃકરણથી ઇશ્વર-
પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. જેમ જેમ દિવસ જવા લાગ્યા, તેમ તેમ
રાગ પ્રત્યે પ્રેમ વધવા લાગ્યો અને વધારે જીવે તેમ ઇચ્છવા લાગ્યો.

■ મદિના ચાલ્યા ગયા એટલે રાગજીનો જન્મદિવસ આગ્યો.
પ્રજા સલામ આવી તે સાથે ચંદનનો વેપારી પણ આગ્યો. આ
વખતે ચંદનના વેપારીને જોઈને રાગજીને વધારે પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો
અને પ્રથમનો કોથ જતો રહ્યો.

રાગ દિવાનની છુદિને જખાણવા લાગ્યો અને દિવાનને કારણ
પૂજવા લાગ્યો. દિવાને ચંદનના સંગ્રહની અને તેનો ગ્રાહક ન
હોવાથી રાગના અનિદનો થએલો દૃઢ વિચાર ફેરવવા માટે રસોધ-
ની કરેલી ગોઠવણ વગેરે અથથી ઇતિ મુઘી લકીકત કહી સંભ-
ળાવી. તે સાથે કહ્યું કે, જ્યારે વેપારીના મનમાં અનિદની ભાવના
હતી ત્યારે આપના મનમાં કોથ થતો; અને જ્યારે તેના વિચારમાં
પરિવર્તન થયું ત્યારે આપના મનનું પરિવર્તન થયું. 'પ્રજા ઉપર
આપને પ્રેમ આવે છે તેનું કારણ પ્રજાનો આપના ઉપર પ્રેમ છે,
તેથીજ આપનો પ્રેમ પ્રજા ઉપર છે.

રાગ હવે સમજ્યો કે, આપણે ખીજા ઉપર જોટલી શુભેચ્છા
રાખીએ તેટલી શુભેચ્છા ખીજા આપણા પ્રત્યે રાખે. આ ઉપરથીજ
ફેરન થઈ છે કે "દિલસાર દિલ." જેનું આપણું દિલમાં ખીજા
પ્રત્યે હોય તેનું ખીજાને આપણા પ્રત્યે હોયજ.

("શારદા"ના એક અંકમાંથી)

૨૨-ગરીબ ગોપાલની મજૂરી

(લેખક:-શ્રી. મોતીરામ ત્રિ. વ્યાસ)

તે ચોમાસાની અંધારી રાત્રિ હતી. રસ્તાઓ કાઢવધી ખીમો ખીમ કરાઈ ગયા હતા. નાના નાના કેડાઓમાં પાણી ભરેલું હતું. આભુઆભુ ધાસ લગી નીકળેલું હતું. હજુ તો રાત્રિના નવ વાગ્યા છે. પણ આજે દિવસ કામ કરી યાત્રીને લોથપોથ બની ગયેલા હસિત મજૂરો ઘરમાં જરાઈ ગયા હતા. તેવામાં તો કીમત ખુદા ખુદા રામો પટેલ હસિતોના ફળિયામાં આવી પહોંચ્યા. 'આજ ગોપાળિયા! ઓ ગોપાળિયા! અત્યા અહીં આવજો!'

'એ આજો?' કહીને ગોપાળ ફળિયાના નાકામાં આવી દબો. 'જે અત્યા! આપણે જે દિવસ મારે દસ મજૂર નોકરો તમારું રોપવાની છે. બેસ આવીશ ને?'

'હા આવીશું. મજૂરી શું આપશે?'

'બૂટા મામમાં અપાતું દરો એ. પછી શું?'

'પણ મામમાં તો મજૂર દીઠ આઠ આના ને જે રાશી અપાય છે તે બજેા હોને?'

'હા હા' બજેા શું. પણ જે મારે ઘેર તારી પટલાઈડી ઘડીરે સાઈ નથી એટલે રોટલા તારે ઘેરથીજ લાવજો. આપણે જ મજૂરના વીસ રોટલા થવા તેટલું અનાજ પછીથી તને મારે અને મરચાં તો હું લેતો આવીશ.'

'હીક, પણ તમે સવારે બેનરમાં આવજો.'

'હા, હા! જરૂર આવીશ.'

'બીજે દિવસે સવારમાં ગોપાળના ઘરનાં પાંચ માણસો નેત્રામાં જવા નેવર થયા. ગોપાળ અને ગોપાળની સ્ત્રી, ગોપાળને છેડે દવાગ અને તેની સ્ત્રી અને ગોપાળની દીકરી ગોંધી, આ પ્રય પાંચ મજૂર હતા.

જેઠાની ૫ ઝી કહેડી કંઠનારી નમાડની રોપણી હતી. આ

માં વાદળાંનું તાંડર નૃત્ય આરંભાયું હતું. ઝીણો ફરફરિયો વરસાદ તો ચાલુજ દતો. અને ટાલતું તો પૂછતુંજ શું ? હાથ તો ઠીકરા જેવા થીજી ગયા હતા; પણ આ સખ્ત કામ કર્યા વગર કંઈ મજૂરનો છૂટકો ! તેમનું બાર માસનું અનાજ અને જોરાંકી માત્ર આ ચોમાસાની મજૂરી પરજ હતું. દયાળની સ્ત્રી સુખી માગાપની દીકરી હતી. તેને આ કામ ધણુંજ કઠણ ચર્ષ પડ્યું હતું. વળી પાસેજ કામ કરતા સસરાની લાજ રાખવા માટે તે વારે ધડીએ સાધ્ધાનો છોડે સંભાળતી હતી. આથી તે ધણી વાર પાછળ રહી જતી હતી. તેવામાં તો રામો પટેલ ત્રાડી ઉઠ્યા : ' અધ્યા આ બાપડીને તો કંઈ રોપતાં આવડતુંજ નથી ! એરા હરામના પેસા ન મળે. '

' હશે પટેલ ! કાઈ બે છોડ વધારે રોપે ને કાંઈ ઓછા રોપે તેમાં શું ? ' ગોપાળે બચાવ કર્યો.

જતાં પણ દયાળની સ્ત્રી તો પાંછગજ રહી જતી અને રામા પટેલનો મિલજ મયો. તેમણે માટીનું એક ચોસલું ઉપાડીને બિયારી તે સ્ત્રીના વાંસામાં જોરથી માચું કે તેણી ઉંધી વળી ચર્ષી વાચક ભાઈ ! તે ' આક્રિષ્ણનો વેપાર ' વાંચ્યો છે ? તે શુભામો-માં અને આ હિંદના દલિતોમાં માત્ર એટલેજ ફેર છે કે, તે શુભામો શોદના ઘરમાં રહે અને આ શુભામો જુદાં જુદાં બાંધીને રહે !

આ પ્રમાણે આ મજૂરોએ બે દિવસ સુધી સખ્ત મજૂરી કરી અને તેમની મજૂરીના પાંચ રૂપિયા થયા.

સાંજે ગોપાળનું કુટુંબ યાદીને તાપણી સજગારી ઘરમાં બેઠું હતું. ગોપાળે દ્યાર્દ અંદરે દિવાસો આપતાં કહ્યું : ' હશે, દુઃખ તો પડ્યું, પણ પાંચ રૂપિયા પેદા થયાને ? દુઃખ વગર સુખ ક્યાં હોય ? '

રામાપટેલની તમાકુ રોપાને આજે પાંચ દિવસ થઈ ગયા હતા. પણ આ પાંચ દિવસમાં આ શું ? અજગ જેવો ફેરફાર ! બપોરે તમાકુ રોપાની દતી ત્યારે વરસાદ ચાલુ દતો. વાદળાંની જમાવટને કારણે સૂર્ય પણ નહોતો જળુતો, અને આજે વાદળાંનું નામ પણ નહિ. તાપ તો જાણે વૈશાખના દિવસોનો ! જમીન સૂકાઈને પીકની હતી. તમાકુના રોપાએ બજાને ખાખ થઈ ગયા દતા. આ પ્રમાણે લોકોની તમાકુની રોપણી નિષ્ફળ નીવડી હતી; અને પંચ દિવસ પછી વરસાદ યર થયો અને લોકોએ ફરીથી રોપવાની નેપરી કરી. પટેલની મારફત ર.એ પટેલ ગોપાળને ત્યાં આવ્યા અને ' ૧૦ મજૂર તમાકુ રોપવા માટે જોડાએ ' એવી માગણી કરી.

અને એ.પ. ૧૯૫૫ રમું. પટેલની મારફત ગોપાળના કુટુંબે

જે દિવસ તેવું જ કામ કર્યું અને આ વખતની તમાકુ નીનીમાં ચોરી ગઈ. બીજી ત્રીજી વરસાદ ચાલુજ રહ્યો, અને તમાકુ વધતીજ ગઈ.

અતે મહા માસની શરૂઆત થઈ. તમાકુ વળાઈ ગઈ. રાખ પટેલના ખેતરમાં તમાકુ ખૂબ પાકી હતી.

આજે ગોપાળ દેડિયું પહેરી માથે પટકો બાંધી હાથમાં લાકડી લઈ રાખાપટેલના ઘેર રહી દરની માગણી કરવા આવ્યો.

‘જુઓને, હવે તો ઘણા દિવસ થઈ ગયા. અમારે પણ પેટ-પૂરતું કંઈ ખાવા જોઈએ ને ?’ જે દિવસથી ઘરમાં ઘણા ખૂરી ગયા છે; માટે દસ રૂપિયા આપો તો ઉપકાર !’ ગોપાળે નરમાસથી કહ્યું.

‘હૈ ! શેના દસ રૂપિયા ? મારી પાસે ?’ કંઈ પણ જણના ન હોય તેવું મોઢું કરી પટેલ બેઠા.

‘શેના કેમ ? આપણા ખેતરમાં તમાકુ રોપી હતી તેના.’

‘અરે દૂતરાના હાળા ! માફ દસ રૂપિયાનું ધરું બગાડ્યું તેનું શું’

‘અમારે બગાડ્યું છે પટેલ ! આમ વાંકું શું બોલો છો ?’

‘હું વાંકું બોલું છું એમ ? પહેલાં રોપ્યું તે તો તદ્દન બગ મથું એ ખતર નથી ?’

‘હા ! પણ એ તો વરસાદ ન થયો અને બગાડ્યું તેમાં અમારો મરીમનો શું દોષ !’

‘દોષ ? દોષ કેમ નહિ ? તમે એવું દેવું રોપ્યું કે બગાડ્યું ?’

‘આ બધા ભોલોનું બગાડ્યું તેમાં કંઈ તમારા એકાદાનું બોણું બગાડ્યું છે ?’

‘પણ બધા ભોલો મજૂરીના પૈસા નથી આપવાના. આખા મામે એજ દરમ થયો છે. અમારા ઘરમાંથી તો રૂપિયા કાઢવા પાધ છે. અમારા રૂપિયા ગયા અને તમારી મજૂરી મહ એમાં છું ?’

‘પણ ખરેખર આતો અન્યાય કહેવાય !’

‘હૈ ! શું બોલો ? જા જા, નહિ તો કંઈ સંમિતીને મળે. ગોપાળને કંઈક પડ્યો. અરેરે, ઘરમાં ખાવાના કાણા પણ નથી અને આ દસ રૂપિયા વગર તો આશા બાંધેલી ! અરે ! મજૂરી મજૂરી કરેલી તેના આ બદલો ! જેના માટે દસ ગની સોને મ પટેલો તેનું આ રજા ! હાલમાં ચરધાર મજૂરી કરેલી એ તે પણ પાના રાટલા ખાઈને તેનું આ પરિજીવ ! કાલે જો રૂપિયા એ જેના પર આર નહોતો છે તે શું આજના પુકાર મરે ?’

‘ને.ગાળને તો ખરેખર મરતા જેવું લાગ્યું અને ને’

“રંકની ભાગી હીંકરી” રાવણનો ગયો ગઢ લંકા; બંનેને દુઃખ સરખાં પડ્યાં, તેમાં કાણુ રાય ને રંક” શું કંવું? તેની સૂઝ પડી નહિ. ગોપાળે ધણાએ કાલાવાલા કર્યા, પણ તે નિષ્ફળ! આખરે ગોપાળના રૂંદેશ્વરો ખડાં થયાં, અને તે ચાલતાં ચાલતાં બોલ્યો ‘હીક પટેલ! માણસ હો, પણ હૈયું તો નથીજ ને? અરે! તમારા જેવા દગાખોર પાપીઓને ઈશ્વર શું સજા નહિ કરે?’

‘હું!’ પટેલનો મિઝગ હાથથી ગયો અને ગોપાળ બે ડગલાં ચાલવા જાય ત્યાં તો પરાણના ફડકા ગોપાળના ડીલપર પડવા લાગ્યા. ‘હું’ દગાખોર-એ લેતો જ! ફડકડ ફડકડ કરતાં પડેલો ભાંગી ગયો! અરેરે! નિર્દોષ ગોપાળનો વાંસો લોહીકુદાણુ થઇ ગયો અને લથડીઆં ખાતો ખાતો તે ધર તરફ ફર્યો. ધરનાં માણસો તે દશ રૂપિયાપર મીટ માંડીને બેઠાં હતાં. અરે! આશાના સાગરો ઉલ્લેચતાં હતાં; પણ ત્યાં તો લોહીનીતરતો મરણતોલ ગોપાળ આવીને ધબ દબને પડ્યો! આ દરમિયાન ધરનાં માણસો કંપી ગયાં. રોહકળની શરૂઆત થઈ ચૂકી. મહોદ્વાનાં બીજાં માણસો આવી પહોંચ્યાં, અને વર્ષોથી આ દલિત જાતિના લશ્કર અરે! ફૂર અજગરરૂપી-દિંદુ સમાજની કુલીનસાહીના કરપીણુ કૃત્યથી એ તો દ્રુષ્ટ ગયાં. ભાઈ વાચક! નમને પ્રભ થશે કે, ગોપાળે સર-કારમાં ફારિયાદ કેમ નોંધાવી નહિ? કાયદેસર પગલા કેમ ભર્યાં નહિ? પણ સાલજો, ખરેખર ‘રક્ષક જને ભદ્રાક પછી ફારિયાદ ભાં કરવી!’ રામો પટેલ તો ગામના મુખી હતા. એટલે આ બિચારો દલિત ક્યા ફારિયાદ કરે? વળી ધરમા સામી ટંકડુએ ભોજન ન હોય તે કાર્ટમા કેમ જઈ શકે! અરે જય, પણ તે કોની સામે? રામો પટેલ તો પેલાદાર અને મોટા મોટાની મુલાકાત! આખરે પેટ દોંચણુ તરફ નમે, અને હેવટે તો રામો પટેલ નિર્દોષ રી પછી શું? બિચારા ગોપાળને પછી તે શું ન કરી શકે?

પણ વાદ રાખ! એ જાલીમ ઉચ્ચ સમાજ! તારાં આવાં રૂંદેશ્વરો જામનાં તો લલચલા રૂપિની દલમ પણ ધસાઈ જાય! જમણાં એ આવ્યો છે કે, હવે તારી વર્ગોની મદાધના અને સત્તાના પૂરેપૂરાં દબ જશે. શું ઈશ્વર હવે દિંદમાં ધર્મ અને ન્યાયી રાજ્ય પ્રસ્તાવના માટે આ મદાધેનો મદ નહિ ઉતારે?

(“સુધારક”ના એક અંકમાંથી)

૨૩-અલીહુસેન

(લેખક:-શ્રી. જયંતકુમાર લક્ષ્મીરામ પાઠક)

અમારા ગામમાં સૌ કોઈ અલીહુસેનને વિચિત્ર બ્યઝિ તરીકે માનતા, વઢો ચંકાની નજરે જોતા, યુવાનો કુલદલતાથી નીરખતા બાળકો બીકની નજરે જાળતા, મામ્યજનો તેને અનેક રીતે વર્ણવતા. કેટલાક તેને ગાંડો ગણતા, ઘણા ધૂની ધારતા, અમુક ક્રોધિતા તરીકે જાળખતા, તો કોઈ સી. આઈ. ટી. ધારતા. આમ જેને જેમ શબ્દો તેમ તેના ઇવન વિષે અટકલો બાંધી. સત્ય કોઈને ના સમજાયું.

નાનું સરખું અમારું ગામ અને નાનું એટલે કુંદર પણ ખાં. ગામના એક છેડે નાની સરખી ટેકરી, ત્યાં અલીહુસેનનો વાઘ ત્યાં તેની ઝુંપડી અને નાનો બગીચો, ગામના ઘણા યુવાનો ત્યાં ફરવા જતા. કુંડર પણ જતો. સૌને અલીહુસેન મમતાભર્યો અવાર આવતો, રવજી પાણી પાતો, કોઈક વખત પાકા એરંડાનાં ફળો સ્વાદ પણ અખાડતો. આના બદલામાં એક વાઈ પણ ન લે. કાન કોઈ દવા ખાઈ આવતું તો તેને બનાવતો-સખત બનાવતો, હાં કોઈ દિવસ આવવાનું નામજ ન લે. તે કહેતો: ‘આ અલીહુસેન પૈસાનો બૂખો નથી!’ એટલે તે નિઃસ્વાર્થ દતો!

તેણે પોતાની આત્મકથા કોઈના આગળ કહી નથી, કહેવાની ઇચ્છા પણ રાખતો નહિ. કારણ? જન પ્રસંગો તેને કુલ્લ રેડા પડીબર માટે તેને ગાંડો પણ બનાવી જતા. તે ક્યારેય ગામમાં આવતો. આવે ત્યારે નાના ગામમાં કે.છ ન કળાય તેવી રીતે ખજ બગાડ થઈ રહેતો. તેની પાસે થઈને પસાર થતું સૌ કોઈ ટીકી ટીકીને જોઈ રહેતું. ઘણા તેની સાનું આંગળી ચીંચતા, અની દુમેનને આવી રા. કાર ન હતી. તે તો નવું મો રાખી માથેજ જતો. ગામમાં વધારે વખત તે રહી શકતો નહિ. ત્યાંના વાનાવડજુથી તે ગમરાઈ જતો- ઇંગળાઈ મરતો. અથી નજરે તે આવતો અને બનતી તમને મારતો જતો.

અલીદુસેનના આવા વિચિત્ર વર્તનથી હું આકર્ષાયો. મને આ દુનિયા કંટાળાજરેથી લાગતી હતી. મનુષ્યમાં માનવપ્રેમ દીકો. પારકાના દુઃખે દુઃખી થનાર લોકો ન દીકા. પારકાનું દુઃખ રાજી થનારા ધણી દીકા, હવે હું નિયમિત રીતે અલી દુસેનની પડીએ જવા લાગ્યો. હું બેકાર હતો. કામધંધો કાંઈ નહિ. વાચન-શોખ અને તે શોખનેજ આવા સમયમાં પોષતો હતો. નિયમિત ત્રણ મહિના દુઃખે એકસે; એટલે અલી દુસેન મારા ઉપર વધારે ખ્યાર રાખતો હતો. હમેશાં મને મીઠો આવકાર આપતો. હું તેનાં હરેક કાર્યોમાં મદદ કરતો. તેના દુઃખમાં લાગ સેતો. તેની વાતોમાં રસ માણતો. હવે તે ગામમાં જતોજ નહિ. ગામનું સર્વ કાર્ય હું કરતો. મને તેનું મત જીવન જાણવાની ઇચ્છા થઈ; પણ મને ખબર હતી કે અલી દુસેન તેનું મત જીવન વર્ણવતાં કંપે છે-દુઃખી થાય છે. મેં પૂછવાની દિશ્નતજ કરી નહિ. ભવિષ્યમાં કોઈ વખત આપોઆપ દેશે એમ આશા રાખી હું નિયમિત ત્યાં જતો.

અલી દુસેનની ઝુંપડી સરીઠાંની પણ ધણીજ સુંદર રીતે બાંધેલી હતી. આમાંજ તે દીમ દેલી કે પ્રખર તાપમાં પોતાના જુદા દેહને ટાંચી રાખતો. ઝુંપડીમાં કાંઈ ન હતું. હતું ફક્ત તેનું બાજુ ઉપર પેલ પવિત્ર કુરાન અને તુરેલી ચારપાઈ. તે નિયમિત કુરાનમાંથી કથમો પઢતો, મનન કરતો અને આશ્ચર્યથી ગરકાવ થઈ આકાશ સામે નજર નાખતો. મને પણ ધણી વખત ઇસ્લામ ધર્મનાં ગૂઢ તરવેા સરજ બાપામાં સહેલાઈથી સમજાવતો. ન સમજી ત્યાંસુધી તે મારી સાથે માથાકૂટ કરવામાં પાછો નજ પડતો. મારાથી ધર્મમાં વાદવિવાદ ન થઈ શકતો. તે દહે તેજ સાચું છે, એમ હું કબૂલ કરતો. કારણ કે વાદવિવાદ કરતાં દયામ અલીદુસેન દુઃખી થાય તો ? ખરેખર ! તે દુઃખીને રાજી રાખવા હું હા એ હા બપ્સાજ કરતો.

હવે તેનામાં જીવાનીનું જોસ ન હતું. જુદાવરયાનાં સર્વ ચિન્નો તેના ઉપર આલેખાઈ ગયાં હતાં. તેના લાંબા રૂપેરી વાળ હમેશાં તેના ખભા ઉપર લટકાઈ રહેતા. તેની ગ્વેન લાખી દાંડી જનમાં ઉજાજ હતી. તેના સર્વ અવયવો અર્જુ થઈ ગયા હતા, અને તેની આંખોમાં તપનું તેજ હતું. તે દિવસમાં એક વાર જમતો. હું ! મને તેના દાણે ઉઠેરેલાં ઝાડોનાં ફળોજ. તે દહેતો કે હવે જનમાં રસ નથી. તેનામાં જીવન દશાવવાની કક્ષિ લોપ થઈ ગઈ છે.

અલીદુસેને એક દુનરો પાડ્યો હતો. દુનરો પણ તેના જોવાજ ૧૯૪૦-૧૯૪૧ સુધીજ દુનરા કરતાં કાંઈક જુદાજ પ્રકારનો. હુંગરીની

નીચે ઉતરવાનું તો નામજ ન લે. જાણે કે તે દુનિયાનાં માણસો પર ચિદાર્થ ન ગયો હોય ! રાતદિવસ અલીદુસેનના નાના જગીયામાં ફર્યાજ કરે. વિશ્રામ લેવા અલીદુસેનની ચારપાછ નીચે સૂઈ રહેતો. અલીદુસેન ફક્ત ફોજો ઉપર રહે, તોપણ ફતરા માટે હમેશાં રોટી તૈયાર કરતો. રોટીના નાના નાના ટુકડા કરી તે તેને ખવડાવતો.

અલી દુસેનનું દૈનિક કર્તવ્ય કુરાન વાંચવું, નમાજ પઢી, ફતરાની રોટી તૈયાર કરવી, જગીયા સ્વચ્છ કરવો, હોડવાએતે પાણી પાવું તથા કોઈ ઝાડ તળે ફતરાને પડએ બેસાડી જૂન ૧ ભવિષ્યના ગઠન વિચારોમાં ગરકાવ થઈ જવું વગેરે હતું.

પ્રથમ હું ફક્ત સાંજનાજ આવતો, પછી હવે જમીને આવતું તે છેક અંધારૂં થતાં ઘેર પાછો ફરતો. મને ત્યાં જવાનું બસનજ પડી મધુ. હું થામાટે જતો ? અલી દુસેનની ગત શુંહોજી જાણવા ખાતર જ. ગામના લોકો મારું આવું વર્તન જોઈ મને ગાંડો મણુવા લાગ્યા. નાનાં છોકરાંઓ મારી પાછળ દુરે કરવા લાગ્યા. મનુષ્ય સમાજથી એટલો અંધારૂં છે કે એમાંથી જરા પણ ખસતાં તરતજ ગાંડામાં ખપી જાય છે. મારા વિષે પણ એમજ બન્યું. હું ગાંડો મણુવો, પરંતુ ગાંડા તરીકેજ જાહેર થવામાં મને મજા જણાઈ. આમ હું અલી દુસેનને ભક્ત બનવાથી તેનો મારા ઉપર પ્યાર વધ્યો. પણ આના બદલામાં તેણે પોતાનો જૂતકાળનો ઇતિહાસ કહી પોતાનું હૃદય દાઢ્યું નહિ.

આજ જ્યોત્સ્ની અલીદુસેન બેચેન છે. મૃત્યુનો પડછાયો તેની જૂંપડીમાં પડ્યો હતો. તેના હૃદયને જોઈ કુખી થનાર કોઈ ન હતું. હતું તેમાં હું અને તેનો પ્યારો પૃથ્વી ફતરા. તે સમજી ગયો હતો કે મારું જીવન વધારે ટકશે નહિ. હું તો હવે ધેરજ જતો નહિ. ધેર જઈને કે ન જઈને બધું સારખુંજ હતું. ધેર મારી રાહ જોઈ મેલી રહેનાર કોઈ ન હતું. હવે તો અલી દુસેનજ મારે સૌ કોઈ હતું.

જીજ્ઞાસુ દિવસનો મૂર્ખ હતો. તન્નિષ્ઠમાં જરા પણ અરજ નહિ. મૃત્યુ આવ્યું જાણી તે આનંદ પામ્યો. તેની વાટ જોતો જ તે બેડો. રાત્રિ આવી. દુનિયા અંધકારમાં ઘેરાવા લાગી. દિવસની તાપણી એનાની. તાપણીની એક બાજુ તેનો પૃથ્વી ફતરા, આંખ મટકું પણ માર્ગ વચર તેના માણીક તરફ મૂંઝી જાતામાં, દેહ દોડતો જોઈ રહ્યો હતો. હું પણ તાપણીમાં છે. ડિવાં મૂંઝી રહ્યો. ના વધવામાં મુંઝવેનો બેડો હતો. અલી દુસેનના મૃત્યુ પછે તે તેનું જીવનજીવન જીવવા નહિ મોડે જોઈ તેના જીવન

વા હોદી ! ધરતો ત્યાગ કર્યો ! સમાજમાં પાગલ ગણાયો તેના
 કફોર બનીને રહ્યો, છતાં આખરે શું નિરાશા મળશે ? શું
 હતિદાસ તેના મરણની સાથેજ ધોરમાં દફનાઈ જશે ? જુદા મરવા
 દતો, છતાં હું નજ પૂછી શક્યો. મરતી વખતે તેનો આત્મા ગત
 ન સંભાળી શા માટે દુઃખી કરવો ? મૃત્યુ શાંતિમાંજ બાંધે થાય.
 નીરવ શાંતિ. માનવનો અવાજજ ન મળે, જાણે મનુષ્યોની
 દુનિયાજ ન હોય !

મધ્યરાત્રિ થઈ, અલીદુસેન બાનમાંજ હતો. એકાએક તેનામાં
 નનો સંચાર થયો. સારી દાક્ષતના માણસની માફક તે ચાર-
 ધમાં બેઠો થયો. પાણી માગી પીધું. રાત હોવાના કારણે કુરાન
 થી ન શક્યો. કુરાન લઈ નમન કરી બાજુ ઉપર મૂક્યું. મારા સામે
 પડ્યું. ફત્તરા સામે નજર નાખી. તેના મુખ પર વિશાદની છાયા ફરી
 ગી. તેણે મારું હૃદય ક્યારનુંય વાંચી લીધું હતું. તેનું મુખ ખૂંધ્યું :

“ બાઈ ! આ મૃત્યુ તો આવીને ઉભું. આ વિચિત્ર અલી
 દુસેન સવાર થતાં સદાની શાંતિમાં સૂતો દશે. હું સમજું છું છું ગાંડો
 બન્યો છે મારો હતિદાસ જાણુ ત્રા ખાતર ! દુનિયા તજી ફકીરની
 સોજન મીઠી ગણી. માફ કરજો બાઈ ! હું મારું જીવન તને કદી
 શકીશ નહિ. શું તું મને મારા આખરી સમયે દુઃખી બનાવીશ ?
 હતિદાસ લાંબો છે, કાળો છે, ખૂનોથી ખરડાયેલો છે, અધમતાથી
 ભરપૂર છે ! આ સમજું મરતી વખતે વર્ણવી મારું મોત બગડશે,
 હું મુખે મરી શકીશ નહિ. માની જ બાઈ ! મારો એવો હતિદાસ
 મારી પાછળજ ધોરમાં દટાઈ જવા દે.”

“ મૃત્યુને બમાટે એવો તમારો હતિદાસ મારે નથી સાંભળ-
 વો. દફનાઈ જવા દો એને તમારા મૃત્યુની સાથેજ.”

થોડી વાર પછી તેની આખો બંધ થઈ. બંધ કરતાં પહેલાં
 તેણે ફત્તરા તરફ તથા મારા તરફ હાથી અમીતરેલી નજર ફેંકી
 અને પછી સદાના માટે સૂઈ ગયો.

મેં બગીચાની મધ્યમાંજ તેની ધોર બોલી. આખરી ક્રિયા
 મૃત્યુની ફરી અંતરની અંજલિ અર્પા. દહે હું દર શુક્રવારે તેની કબર
 ઉપર ફૂલ ચડાવું છું, વંદન કરી આંખનાં આંસુ અર્પું છું. મેં
 મારો વાસજ સદાને માટે અલી દુસેનની મૃત્યુમાં કીધો છે. અલી
 દુસેનનો જુદા ફત્તરા તેના મૃત્યુ બાદ થોડા દિવસે અલી દુસેનની ધોર
 બગડેલ સદાની શાંતિમાં પોદવો. મરતાં પણ માણીકની સેવા ન હોદી.

કો. પહેલાં અલી દુસેન તરફ દીકરી દીકરાને જોતાં; દહે મારા
 મૃત્યુ છે. (તા. ૧૪-૮-૧૯૨૨ના “વીસમી સદી”માંથી)

૨૪-ન્યાય

(લેખક:-શ્રી. નિર દેસાઈ)

કેસ પૂરો કરતા હોય તેમ આંખ ઉપરથી ચરમાં ખસેડતાં એ તિરસ્કારભરી દૃષ્ટિ નાખી, કોઈ મહાન વિજેતાની જેમ ન્યાયાધીશે ત્રંખકને પૂછ્યું: “તારે કાંઈ કહેવું છે ?”

“ના સાહેબ” ત્રંખકે હુકો જવાબ આપતાં કહ્યું. એ બોલતો હતો, પરંતુ એના હોઠ બિડાયેલા લાગતા. એના ઉપર એના શત્રુ ખૂન કરવાનું તહોમત હતું.

ન્યાયાધીશ સાહેબને આ જવાબ અધુરો અપૂર્ણ લાગ્યો. તે એ નિર્દોષ હોય તો એણે પોતાની નિર્દોષતા પૂરવાર કરી આપી જોઈએ. એની સામે જે જુજાની પડી હતી એ ઉપરથી એમ સાબીત થતું હતું કે, આરોપી ગુનેગાર હતો અને રતિલાલ શત્રુ ખૂન એણે જ કર્યું હતું.

ન્યાયાધીશે અદ્યુત છટાથી આખો કેસ જુરી સામે રજૂ કર્યો. જુરીમાં નવ પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો હતા. “આરોપી પોતાની ખયાલ દરવા અશક્તિમાન છે. જે એરડામાં શેક સૂતા હતા એમ એરડામાંથી એ ઊરી સાથે પકડાયો છે. તમારી નિષ્પક્ષપાત દૃષ્ટિ આ કેસ તપાસજો” ન્યાયાધીશે જુરીને સંબોધીને કહ્યું. જુરી વિચાર ચલાવવા અંદર મદ. મેજસ્ટ્રેટ સાહેબ પણ અંદર મદ. ત્રંખક વિચારમાં પડ્યો.

એની દૃષ્ટિ આગળથી એક પછી એક વિચારો સરવા લાગ્યા. જે સંજોગોમાં એ પોતાનું મામ ઊઠીને ચંદેરમાં આપ્યો, તે ઠીક વિકટ હતા! એની રિયલિટી કેટલી વિચમ હતી, કેવી કુખમરી હતી! વતસાદ થોડો પડ્યો હતો, જમીનમા સમૂજનો પાઠજ ન રોજ લાગતી તલ્લચરની જે સરકારની મદદગાર તો ઉભી જ હતી. એ રીતે ચૂકવી દો? માથે જાપીકું ચાલુ કરી દેવું હતું. એ નવું કંઈ પણ કંઈ દો તેમ નહોતું. વધારામાં એની આ રીત અંતુ એનાથી નરોત્તાં જમાનાં. એ આંતુ જેવું એનું હાથ નિર

જતું અને જે સ્ત્રીએ પોતાના પ્રિય જાળક સમા ગામડાનો છૂપી રીતે ત્યાગ કર્યો એ જવાનક રાત્રિ ! ત્રંગકની આંખો જૂની વસ્તુની યાદ આવતાં ભારાઈ આવી. એણે આભુજાભુ જોયું, કેટલાક કાર-કુનો અંદર અંદર વાતો કરતા હતા. વકીલો જૂમ પાડીને કાંઈ કેસ ઉપર ચર્ચા ચલાવતા હતા. કોર્ટની બહાર અસીલો બેઠા બેઠા એમના જેવાજ જૂના કેસોની વાતો કરતા હતા અને શિયાળવાં જેવા ચાલાક વકીલોના શુભારતાઓ એમને હિંમત આપતા હતા. ત્રંગકને કબજે રાખવા આવેલા પોલીસના માથુસો કંટાળ્યા હોય તેમ “ઓ ખુદા” કહીને ખમાસાં ખાઈ રહ્યા હતા. નિરાશાભરી દૃષ્ટિએ ત્રંગક આ બધું જોઈ રહ્યો; એની વિચારમાળાના મથુકા ફરીથી ગોઠવાયાં; એ શહેરમાં આવ્યો. શહેરનાં વિવિધ આકર્ષણો; ધડીધડીમાં ચમકતા અને સુઝાતા સિનેમાની, માનવીના જીવન જેવી ઇર્ષાકંટક લાઇટો; આમથી તેમ ફરતી, એના નસીજ જેવી મોટરો; ઇશ્વરની કૃતિઓ ને દંડાવવા મથતી મિલો; આ બધું એ જોઈ રહ્યો. એ શહેરમાં આવ્યો અને બધા બેઠુતો જે રસ્તો લે એજ રસ્તો એ વળ્યો. એ મિલમાં જોડાયો, રોજના બાર આના મળે અને દશ કલાક કામ કરવાનું. લોહી ઉકાળવાનું કામ હતું. એનું ચરીર ધીમે ધીમે ઓગળતું ગયું. એનું સશકન ચરીર કુચ બની ગયું, મિલની સખ્ત મજૂરી, પગાર ઉપરાંત નફામાં મળતો મિલનો ધૂમાડો, ચંચલાઈની અદ્ભુત અસર એના ઉપર પડી. અધોગતિના ઉંડા ખાડામાં એ સરતો ગયો. મનની શાંતિ મેળવવા એણે દારૂ પીવા માંડ્યો. ધડીબર એને જે જોઈતું હતું તે મળતું. રેવાએ એને કેટલીક વાર આ લત છોડવા કહ્યું હતું, આજીજી કરી હતી. મામડામાં જવાનો આમદ કરતી હતી, જનાયે એની વિનાંતિને-એની આજીજીઓની લવસેય દરકાર એને નહોતી. એ ગિયારીનાં ધર કામ કરી મુસીંગને પૂરું કરતી. એને શી પડી હતી ! પંદર દિવસના કચકચાટ પછી-પંદર દિવસના હાડ ઓગળના અમ પછી-પંદર દિવસની રેવાની માથાદોડ પછી પગાર આવતો અને એ દાબીક શાંતિ મેળવતો. એ બેમાન અવરહામાં આખી રાત પડી રહેતો અને લવરી કર્યાં કરતો. રાતમાં શું જાનું એનું એને જ્ઞાન નહોતું. એ તો સ્વર્ગીય લદાણનાં અનુપમ સ્વપ્નાં સેવનો હતો. દારૂમાં પેસા ન જગાડ્યા હોત તો ? મિલમાંજ ન રહે હોત અને બીજી મજૂરીજ કરી હોત તો ? શહેરમાંજ ન આવ્યો હોત તો ? મામડામાં મુખી જીવન ન મળત ?

એની આંખો ફરી ગઈ, એની વિચારમાળા તૂટી ગઈ. એની

બોલાઈ જવાયું:-

“શેઠ! આવી જૂથ માટે આવી માળો સાંભળવા હું નથી જતો. અમારા પૈસા ઉપર તો શ્રવે છે. અમારું લોહી તો તમારે માટે આપીએ છીએ. તમારા પૈસા એ અમારો પરસેવો છે. અમે ના હોત તો તમે ના હોત.”

આયુ ન બેઠ્યો હોત તો આજે દુઃખના દ્વાડા ન આવત, ન્યાયાધીશ સાહેબની દૂર દૃષ્ટિ જોવા ન મળત, વકીલોના તિરસ્કાર-લપ્તા કટાક્ષ અને પોલીસોના ટોળા સાંભળવા ન મળત, ન્યાયની દૂર મસ્કરી કરતા આ કહેવાતા ન્યાયાલયમાં આવવાનું ન હોત! શેઠથી આયુ અપમાન સદન થાય ખરું! અને તે પણ મજૂરોના હાથે! દોષ અમલદાર અપમાન કરે તો તો શેઠ પોતાને માન મળેલું સમજે, પરંતુ એ તો મજૂર દતો એટલે શેઠે જોરથી તમાચો માર્યો.

“તારે ધેરથી મિલકત લાવ્યો હોય નહિ? મિલકતે જાંધાવી દશે એટલે આટલો જાધો મિલકત કરે છે? નીકળ અડીથી. કાઠો એને લાત મારીને બહાર” અને તરતજ શેઠના હુકમને માન આપીને જાણીજાણી જોખરો અને મુકાદમો દોહી આવ્યા, અને ગડદા-પાટુ મારીને એને બહાર કાઢી મૂક્યો. જાસ, થઈ ચૂક્યું. એની નોકરી એ દિવસે મધ. રેવાને શું મેં બનાવશે એ વિચારે એને મોઢો ફરી મૂક્યો દતો. વાંકે એનોજ દતો શું? શેઠને મારવાનો શો દહ છે? શું શેઠે જીવનમાં કદી જૂથો કરીજ ન હતી! અને એજ વાર જૂથ થઈ માટે એને કાઢી મૂક્યો! એનાજ જેવી અવરથામાં શેઠ દોળ તો શું કરત? એના જેવી દુઃખી, ગરીબ હાથનાં દોળ તો શેઠ શું કરત? એના વાક માટે મિલમાંથી રગ મળ, પણ શેઠના વાંકે માટે કશું નહિ. કારણ કે ત્યાં પૈસાનું જોર હતું. મિલ એમની હતી, ગુનો એનો દતો, શેઠ નિર્દોષ દતો! એ બહાર આવીને એના ધા નિલાયતો દતો ત્યારે કેવા વિચારતરંગ એના મગજમાં ઉઠાવના! દોહલમાં જઈને ચાલતો પાસો પીધો. એની અંદર શું કાંઈએ કિંમત લેવાનાં એરી જિંદુ નહોતાં રેડ્યાં? અને કિંમત લેવાનો નિશ્ચય પણ એણે ત્યાંજ કર્યો દતો. ચલાવું દરેક દીપું એને ખૂન કરવા ઉમેરી રહ્યું હતું, અને કદી રહ્યું હતું કે, શેઠને તને મારવાનો દહ કાંઈએ આવ્યો નથી, તને કાઢી મૂકવાનો દહ. અધિકાર એમને નથી, જૂથ થઈ દોષ તો પચાર કાપી લે. જોરે મજૂરો મરણ છે. પૈસાના જોરે વધારે અધિકાર કાંઈ ન જોરે દો અને એણે ત્યાંજ નિશ્ચય કરી નાખ્યો દતો કે, આનો

નજર સમક્ષ એકખાને સાંભળતી અને પાસે પડેલા કાચા હાથે
અગત્યની વસ્તુઓ ટપકાવી લેતી જુરો; કોઈ પરંતમાગની નાની
ટેકરી જેવા અદુશ્તા હીમ જેવા દંડા ન્યાયાધીશ અને સાંતિના વખત-
માં કોમથી ફરતી એમની કલમનો ચરચરાટ, એમનો અચાચ દાંડ
નદીના જળ જેવો ચડેરો, તીક્ષ્ણ અને થોડાંક પણ મુદ્દામાં
અવલોકનો, વકીલનું ગુ-હો પૂરવાર કરવા મથતું તથા અંતઃકર્ણને
બેદી નાખતું ભાવનામય બાપણ, ધડીકમાં ન્યાયાધીશ તરફ ફરીને
થોડુંક હાસ્ય વેરવાની તો ધડીકમાં અર્થપૂર્ણ મંબીરતા દાખવી
ને કોઈ નિષ્ણાત તરવારપડુના જેવી અટલ છટાથી કેસ રજૂ કર-
વાની એમની કળા, કોઈના પાશુ સામું જોવા વગર ચરમાળ વધુ
માફક નીચા મોંએ કામ કર્યું જતો કોર્ટનો કારકુન, તથા કસ્ટોડિયન
અસર ન થઈ શકે તેવા મજબૂત હૃદયવાળા પોલીસો; આ બધું એ
સિનેમા દિલ્હીની ગાફક તેની દૃષ્ટિગમ્યતા સમીપ તરફ લાખું અને
આ બધાંની સામે એક પાંજરામાં પુરાયેલા પશુના જેવો તથા
દિમવત્ ગાત્રો અને બારે આંખો સહિત પોતે—કોર્ટનો ગુ-હોટ
એની વિચારમાળામાં એણે ફરીથી પુષ્યો પરાબ્યાં, તે દિવસે

મિત્રમાંથી ધૂમાડા કેવા ગાઢા નીકળતા હતા! કેવા બપોર લીકા
હતા! તે દિવસે એ માદો પડ્યો હોત તો કેવું સારું! એ મિત્રમાં
ન ગયો હોત તો કેવું સારું! તે દિવસે યંત્રમાં ધનકારા પણ કેટલા
જોસથી ચતા હતા! જાણે કોઈ ગુનેગાર મનુષ્યનું હૃદય ધનનું
હોય! એ ત્યાં હોતો હતો, હજી સુધી એનું કામ સીધું ચાલું
હતું. કોઈ દિવસ એણે બૂધ કરી નહોતી. એ દિવસે થઈ ગઈ. તો
ખોટા બાવી ગયા, તોફાન બાઘી નાખ્યો. મેનેજર ત્યાં ફરવા જો
આવ્યા હતા, પાછળજે શેક હતા. જગતનો બધો પૈસો, જમનનું જીવન
અંતર્ય, બધો વેતન, બધું મુજ એમને ઘેર ઉપર એવી પ્રવાન
આકાંક્ષા એમની હતી. જમનનું સામન્ય એમને ધો તો
તેવી મદદ હજી તેમની હતી. એમનાથી રજમાન પણ તૃપ્ત
કેમ ખમી શકાય!

"મુવર.....જેતો નથી? તારા બાપનો મિત્ર છે? અહીં
જવાબ કરવા આવ્યો છે?" રોકે વચન કાઢ્યાં.

આ વચન કોણે સાંભળી લખાં દેન તો આજે જ
સર ન દેન. કોઈની નમ્રતામાં મૂલીવરનું બેદી હતું. મજૂરોના મે
ના પેલાના પ્રતાપથી તેમની અજો અમકની હતી. કોઈના દ
મન ન કરી શકાયો એ બેઠો—વિધિએ તેને મૂક્યો—?

બોલાઇ જવાયું:-

‘શેઠ! આવી જૂલ માટે આવી માળો સાંભળવા હું નથી આવતો. અમારા પૈસા ઉપર તો શ્રવે છે. અમારું લોહી તો તમારે ટે આપીએ છીએ. તમારા પૈસા એ અમારો પરસેવો છે. અમે હોત તો તમે ના હોત.’

આવું ન બેઠ્યો હોત તો આજે દુઃખના દદાડા ન આવત, ન્યાયાધીશ સાહેબની કૂર દષ્ટિ જોવા ન મળત, વકીલોના તિરસ્કાર-નથી કટાક્ષ અને પોલીસોના ટોણા સાંભળવા ન મળત, ન્યાયની મરફતી કરતા આ કહેવાતા ન્યાયાલયમાં આવવાનું ન હોત! યેથી આવું અપમાન સદન થાય ખરું! અને તે પણ મજૂરોના કાષે! કોઈ અમલદાર અપમાન કરે તો તો શેઠ પોતાને માન મળેલું મનજે, પરંતુ એ તો મજૂર હતો એટલે શેઠે જોરથી તમાચો માર્યો.

“તારે ઘેરથી મિલકત લાવ્યો હોયશ નહિ? મિલકતે જંધાવી શે એટલે આટલો બધો મિઝગ કરે છે? નીકળ અડીથી. કાઢો એને લાત મારીને બહાર” અને તરતજ શેઠના હુકમને માન આપીને આજુબાજુથી જોખરો અને મુકાદમો દોઢી આઘ્યા, અને મડદા-પાકુ મારીને એને બહાર કાઢી મૂક્યો. જસ, યધ યૂધ, એની નોકરી એ દિવસે ગઇ. રેવાને શું મોં બનાવશે એ વિચારે એને માંડો કરી મૂક્યો હતો. વાંક એનોજ હતો શું? શેઠને મારવાનો શો દક્ષ છે? શું શેઠે શ્રવનમાં કદી જૂથો કરીજ ન હતી! અને એજ વાર જૂલ થઇ માટે એને કાઢી મૂક્યો! એનાજ જેવી અવરથામાં શેઠ હોત તો શું કરત? એના જેવી દુઃખી, ગરીબ લાલનમાં હોત તો શેઠ શું કરત? એના વાંક માટે મિલમાંથી રળ મળે, પણ શેઠના વાંક માટે કશું નહિ. કારણ કે ત્યાં પૈસાનું જોર હતું. મિલ એમની હતી, યુનો એનો હતો, શેઠ નિર્દોષ હતા! એ બહાર આવીને એના ધા નિદાગતો હતો ત્યારે કેવા વિચારતરંગ એના મગજમાં ઉડતા હતા! દોષમાં જઈને ચાલનો પ્યાલો પીધો. એની અંદર શું કોઈએ કિંજા લેવાનાં એરી જિંદુ નહોતાં રેડ્યાં? અને કિંજા લેવાનો નિશ્ચય પણ એણે ત્યાંજ કર્યો હતો. ચલાવું દરેક દીપું એને ખૂન કરવા ઉરકેરી રહ્યું હતું, અને કદી રહ્યું હતું કે, શેઠને તને મારવાનો દક્ષ કોઈએ આપ્યો નથી, તને કાઢી મારવાનો કોઈ અધિકાર એમને નથી, જૂલ થઇ હોય તો પચાર કાપી લે. બધે મજૂરો સંરખા છે. પૈસાના જોરે વધારે અધિકાર કોઈ ન જોરથી દો અને એણે ત્યાંજ નિશ્ચય કરી નાખ્યો હતો કે, આનો

બદલો જરૂર લેવો. એનું મગજ દેવા વિચારોથી ભરાયેલું હતું! શોનો એ નોકર હતો. શોજ કહે એ સાંખી રહેતું લોકોએ જોયું. તો મદાન દયાનિધાન હતા, કારણ કે એને નોકરીમાં રાખ્યો હતો. કૃપાળુ હતા, કારણ કે ફક્ત થોડાકજ માર મારી, પોલીસને ન સોંપતાં બહાર કાઢી મૂક્યો હતો. પરંતુ આવા વિચાર એ વખતે નહોતા આવ્યા. એ વખતે તો એની આંખ ખુલસથી ભરેલી હતી એણે શેઠને વિદાય કરી દઈ બદલો લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. એણે એ પછી એક મજૂરોને બહાર નીકળતા અને ખુશ થતા જોયા. હોમે આજે પગાર મળ્યો હતો. કોઈ પૈસા લઈને 'સિનેમા જોવા જઈશું' તો કોઈ 'ભાડાવાળાને પૈસા ચૂકવી દઈશું,' તો કોઈ 'આજે દારૂ પાને ખૂબ મજા માણીશું' એમ વાત કરતું હતું. ફક્ત એમ જુઓ હતો. એનેજ આજે પગાર નહોતો મળ્યો. એ મગજમાં ચોક્કસ વિચારતો હતો. એણે શેઠની મોટર ઝાંપા બહાર નીકળતી જોઈ અને એની ઉરકેરાયેલી લાગણી વધુ ઉરકેરાઈ હતી. એણે શેઠના મકાનની તપાસ કરી અને એ કાગરાત્રિએ શેઠના મકાનમાં એણે પ્રવેશ કર્યો. આજુબાજુનું શાંત અને નિરતબ્ધ વાતાવરણ, દરથી આરોગ્ય શેરીના ફૂતરાઓ ભસવાનો અવાજ, વચ્ચે લાંબો અંતરે સંભળાતો મોટરના જૂંગળાનો ચબ્દ, એ સર્વ એને વધારે ભયાનક બનાવી રહ્યા હતા-એને વધારે મજબૂત બનાવતા હતા. આકાશ પટમાંના તરંગ પશુ સ્વચ્છ કારણ હસી રહ્યા હતા અને કહેતા હતા કે, સર્જનદારની સૃષ્ટિમાં સૌ સરખા છે, કોઈ કોઈથી મોટું નથી, બધાના અસ્તિત્વ કાર સરખા છે. જે કોઈ આ નિયમને ઉઘાડે એને શિક્ષા થઈ જ જોઈએ. એણે શેઠના આરગમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે ફોટી દેખાઈ ત્યાં ચમકતી હતી! એની ઊરી ઉપર વિનાશનું છૂંકું પણ ઘાટી તેજ હતું! શેઠ નિશ્ચેષ્ટ હતા, શાંત રીતે પથારીમાં સૂતા હતા. એમને શી બજાર કે ચમકૂત એમને આંચળે આવડે ઉત્તો છે, કાગળનાં ચોપડિયાં વાગી રહ્યાં છે અને ત્યાં જવા તૈયારી કરી નો પણ પૂરતો વખત નથી મગરનો? એણે ઊરી ઉઘાડી ત્યારે શેઠ પાશુ દેરવું હતું. એ ચમકી ઉઠ્યો હતો. એણે શેઠના પૈસા ઊરી દુધાંતી દીધી અને શેઠે કારમાં ગીત નાખી. એ ત્યાંજ ફોટી થઈ રહ્યો. એને નામી જવાની સમજણ ન પડી. અઝુજુજુ મોઠો ફોટી આવ્યા અને પેશ્વે આવીને એને પકડ્યો. ત્યારે જ જુદા ઉપર લાગ્યા ત્યારેજ એને મમજળ પડી કે, એને જુદા મુઠે કર્યો હતો. જિયારી રવાનું શું થશે, એનો પણ એણે વિચાર

યો ન હતો. એને લાંબે રેવાને કેટલું સદન કરવું પડશે, કેટલી માતનાઓ વેઠવી પડશે તેનું જ્ઞાન એ વખતે એને નહોતું થયું. થયું હોત તો જીવું કરત શું કરવા? અટકત નહિ? અને એની વિચાર-વૈષ્ણી ફરીથી તૂટી, એની અંદર ડખલગીરી થઈ, એની પાસે ઉમેલા પોલીસ જોડે કોઈ માયાઝીક કરવું હતું એમ એને લાગ્યું.

“અને દટી જાને અહીંઆંથી, ખાલી માથું ઝીંકે છે! ફોજદાર સાહેબની રજા વિના કેદીને ન મળી શકાય. મોટા ન જોયો તારો ધણી! ખૂન કરીને તો આવ્યો છે.” અપૂર્વ જેદરકારીથી પોલીસ એની જોડે માયાઝીક કરતો હતો.

ત્રંબકની આંખ હંચી થઈ અને એણે જોયું તો એજ શાંત પ્રેમની મૂર્તિ રેવા, એજ પ્રેરક મોં, એજ પ્રણવચ્ચુઓ! એ એને મળવા આવી હતી. એની આંખોમાં આંસુ હતાં, એને કોઈ દાદ દેવું ન હતું. એ પોલીસ પાસે આવી અને આશ્ચર્ય કરવા લાગી. ત્રંબક રેવાની નિરાધાર અવસ્થા જોઈ રહ્યો. આ દશાનું મૂળ કારણ પણ એજ હતો. એનું જીવિષ્ય પણ એણે જગાડ્યું હતું.

“લાઈ એને આવવા દેને! તારું શું જગાડવાની છે?” ત્રંબકે વિનવણી કરતાં પોલીસને કહ્યું.

“એટલે તારે એની જોડે સંતવ્રસ કરીને નાસી જવું છે એમ ને?” પોલીસને મુખ્ય ચિંતા કેદી નાસી ન જાય એ જોવાની છે, એ પોલીસને તરતજ યાદ આવ્યું; એટલે કાયદાના રક્ષણદારની જગ્યાને સંદેશ પણ આંચ ન આવે માટે એણે જવાબ ન આપ્યો.

“લાઈ! થોડીક વારજ મળવા દેને!” રેવાએ લાચ જોડી કહ્યું.

“સંદેશ પાસેથી પરવાનગી લઈ આવો.” પોલીસનું વચન એ સાંભળું વચન, ખોલે એટલે ફરજ નહિ. રેવા ગિચારી ફોજદારને સોંપવા ચાલી. પતિના લાચમાં બેઠી જોઈને એનું હૃદય ચીરાઈ ગયું હતું, એને એનું સુખી જીવન યાદ આવ્યું. શરેરનો શાપ-મિલનાં વિનાશકારી યંત્રોનો શાપ-એને યાદ આવ્યાં. એના હૃદયને ખૂન આપાત પહોંચ્યો હતો. પતિને ધી ધિશા થશે તે એ સમજી રહ હતી, પતિ સમનેા મુનો પૂરવાર થયો છે એ વાત તે જાણી રહ હતી તેણે વધારા પણ નહોતો કયો, કે જે જગ્યાથી શકે. તેનું જીવિષ્યનું જીવન કરમાઈ જશે એ વિચારે એ મજરાઈ મજ હતી. એણે આખરે ફોજદારને સોંપી દાડ્યો. પાન આવેનો ફોજદાર પોલીસને રે.જ.ટ.માં ઉઠાવેનો હતો. ખૂન માથાકૂટ પડી થોડા સમય માટે વાલો કરવાની પરવાનગી આપી.

જને મળ્યાં. મહારાષ્ટ્રી દરિયાના જેવી રેવાની આકુળતાનું અવસ્થા જોઈને ત્રંબક રડી પડ્યો. રેવાનું ભવિષ્યનું જીવન ગીચ જોવાનું બનાવવા માટે એ જવાબદાર હતો. રેવાની આંખ રડી રડીને લાલ બની ગઈ હતી. જાનેના મુખમાંથી એક પણ શબ્દ નીકળી શક્યો. આવેશમય બાવનામાં એક પણ શબ્દ ક્યાંથી ઉચ્ચારી શકાય? સમય પૂરો થઈ જતાં, કેદીને દૂર ખસેડવામાં આવ્યો.

જ્યુરો બધાય બહાર આવી ગયા, ન્યાયાધીશ સાહેબ પણ બહાર આવી ગયા અને એમની ખુરશી ઉપર બેસી ગયા. ઉપર પંખો ચાલતો હતો તેના ઉપર સહેજ નજર નાખી, જ્યુરો તરફ તોડું એક ધંત્ર ચાલતું હોય, એવી રીતે ન્યાયાધીશ સાહેબ વર્તતા હતા.

“તમારો શો મન છે?” ન્યાયાધીશ પૂછ્યું.

“અમે આરોપીને એકમતે ગુનેગાર ઠરાવીએ છીએ.” ફોરમેન આગળ આવીને બોલ્યો.

“સાહેબ! દયા રાખજો!” આંસુ સાથે રેવાએ બૂમ મારી. એ છેક કોર્ટના બારણા પાસે ઉભી હતી.

ન્યાયની આ કર મરકરી લાગી હોય તેમ ન્યાયાધીશ દેખા.

“કોર્ટ આરોપીને ફાંસીની સજા ફરમાવે છે!”

મુકાદો આપીને ન્યાયાધીશ અંદર ચાલ્યા ગયા.

રેવા ઘૃણાત્મક નજરે એમની પાછળ જોઈ રહી. ત્રંબકની આંખમાંથી થોડાક ઉનાં આંસુ ધરતીને બેટવા પડ્યાં.

પોલીસો એને ત્યાંથી લઈ ગયા. પાછળ કેદીના પ્રશ્નો અવાજ એનું હૃદય વહેલી નાખતો હતો.

(ફિજીઆરી-૧૯૩૨ ના “નવચેતન”માંથી)

૨૫-દારિદ્ર્યનાં દુઃખ

(લેખક:-શ્રી. રમાકાન્ત)

“નારાયણ! તારા જેવા આજસુ માણસોનું અહીં કામ નથી. જા.. ચાલ્યો જા.” મિલના દરવાજામાં પેસતાંજ અગ્રેજ પોસાકમાં સજ્જ દેખાતા સાહેબે કહ્યું.

“સાહેબ! આજનો દિવસ...”

એ વાક્ય પૂરું થતાં પહેલાંજ સાહેબની આંખ લાલચોળ થઇ ગઇ. નોકર સામો જવાગ આપે તો એ સાહેબ ચાના ? એટલે લાલચોળ આંખે એમણે જણાવ્યું: “આજનો દિવસ ? જેવકૂદ ! તને ખબર નથી કે આમ દેહશા દિવસોથી તું મોડોજ આવે છે ? અને પાછો આજનો દિવસ ?”

સાહેબના આ શબ્દો નારાયણને મારે અસહ્ય હતા, એમ એનું મોઢુંજ કહી આપતું હતું: છતાં એણે સહી લીધા, છતાં હતી તેટલી જાણીપ દિંમત એકી કરી એણે જવાગ દીધો: ‘સાહેબ ! આજનો દિવસ માફ કરો. વગર કારણે ક્યારેય મોડો થયો છું ?’

આ વિનવણી પણ સાહેબને બારે પડી. “તારે તો રોજ કારણ હોય. રોજ ને રોજ માફ કરવાનું કેવું ? નોકરી કરવી છે કે બાઇ-જમી ?” સાહેબે રાહમાં ને રાહમાંજ જવાગ આપ્યો.

“પણ જતાનું નથી, ધરમાં મારો.....” પણ સાહેબે એ વાક્ય પૂરું પણ થવા ન દીધું. કેમ જાણે બહુ કામમાં ન હોય અથવા નોકર કંઈ પણ દલીલ કરવાને યોગ્યજ ન હોય તેમ ‘જા, આજ તો જવા દઉં છું; પણ હવે પછી જો આમ જનશે, તો દરરોજનાંજ નદિ પેસવા દઉં અમનમે: ?’ કહી રાહમાં ને રાહમાં સહેજ સ્વલ્પ થયા..

નારાયણ તે આ બધું સાંભળીને ધડીઘર રનજીવજ બની ગયો. એને તો એમજ લાગ્યું કે, જાણે આ બધું શું રહ ગયું ? ૧૯૧૮-૧૯૧૯ વ.રે એ ધામે પડેલે રાત્રાના આજીવ તરફ ચાલતો થયો.

સામાન્ય રીતે સુખી ગણતા કુટુંબનું એ સંતાન હતું. એના પિતા ગામડામાં માસિક પચીસ રૂપિયાના પગારે મારતરની નોકરી કરતા હતા. સંતાનમાં એમને નારાયણ અને બીજો એક નાનો પુત્ર તથા પુત્રી હતાં. ગામડામાં રહેવાનું અને તેમાં સંપૂર્ણ સાદા પાળતા હોવાથી એ ઘોડા ખરચમાં પણ પોતાનો સારી રીતે નિભાવ કરતા, એટલુંજ નહિ પણ નારાયણને અગ્રેજ કેળવણી આપવામાં પણ મથાશક્તિ ધન ખર્ચતા.

અભ્યાસમાં એ પ્રથમથીજ હોંશિયાર ગણાતો. ગુજરાતી સાંઘી ધોરણ પસાર કર્યા પછીજ એને હાઇસ્કૂલમાં શૂકવામાં આવ્યો. અભ્યાસમાં સંપૂર્ણ કાળજી અને હોશિયારીને લખને એ પ્રતિષ્ઠા પાસજ થતો ગયો. એના શિક્ષકવર્ગને પણ એને માટે સારું માન ઉત્પન્ન થયું, પરંતુ એનો એ અભ્યાસ લાંબી મુદત ટકી શકે નહિ-આગળ વધારી શક્યો નહિ.

એની બારેક વર્ષની વયેજ ગામમાં ને ગામમાં એક સારા કુટુંબની કન્યા સાથે એનું લગ્ન કરી નાખવામાં આવ્યું હતું. એની પત્ની સુશીલા સર્વગુણસંપન્ન હતી, જૂના જમાનામાં સ્ત્રીએ મેળવી શકે તેટલીજ કેળવણી એણે મેળવી હતી. ગૃહકાર્યની જગ્યાએ એને એની માતાએ કુશળ બનાવી દીધી હતી.

મેટ્રિકમાં પાસ થયા પછી નારાયણને કૉલેજમાં પ્રાથમિકી એના પિતાની હિંમત ન થાથી. આર્થિક રિયલિટી અમુકજીને પ્રમુખ એમને મૂંઝવતો હતો; તેમાંયે પોતે જે-સન પર છૂટા થવાની તૈયારીમાં હતા, એ રિયલિટીમાં પુત્ર જો કમાતો હોય તો કરકસરથીયે કુટુંબને બરજીવોપણ કરવામાં વાંધો ન આવે, એવો એમનો વિચાર થયો. એટલે નારાયણને અભ્યાસ છોડી નોકરી શોધવાની ફરજ પડી.

થણા થણા પ્રવત્નો-સીપારસો-મુરોલીએને અંતે અમારા જેવા સહેરમાં એ એક ગિલમાં માસિક ત્રીસ રૂપિયાના પગારે નોકરીએ મેળવી શક્યો. એ જો કે એને અનુકૂળ તો નહોતું પરંતુ કરવું શું? અભ્યાસ છોડ્યા પછી પાંચ-છ માસ તે એમ એમ નોકરી શોધવામાંજ વીતી ગયા હતા. ત્યારે મદામને આટલું હાથમાં આવ્યું તાત્કાલિક નિર્ણયને માટે એ તો ગુપ્ત અને ચેત્વ ન લાગી અને એ નોકરીમાં નેમાઈ ગયો.

પરંતુમાં પુત્રને બાળનાદિની મુરોલી ન નો, અને વંદી દાઝનાં ખાણાં ખાઈ પેમા ખરચી ચરીરની ખરજી ન ખર પડે એવો વિચાર કરીને એના પિતાએ સુશીલાને પણ તેની

મોકલી દીધી. છ માસનું બાળક ત્યારે એને જોળે રમતું હતું.

નારાયણ બિચારો સવારના છ વાગે મિત્રમાં જતો તે સાંજના છ-સાત વાગે ઘેર આવતો. એના મકાનને અને મિલને બન્ને માદલનાં છેટાં હતાં. સવારમાં વહેણે જાય અને સાંજે મોડો આવે, યાકીને લોથપોથ જની ગયેલા પતિ પાસે આનંદની ખીજ કાંઈ પણ વાન સુશીલા શી રીતે કરી શકે ? કેમ જણે દંપતીજીવનનો આનંદ એમના માટે વિધિએ નિમ્નોજ નહિ હોય !

જેએક માસ આ નોકરીને થયા હશે, એવામાં એનું કુમળું બાળક એકાએક બિમાર પડ્યું. પરદેશમાં પોતાનું કોણ હોય ? સુશીલા આખો દિવસ એની સંભાળ રાખતી; પરંતુ એની બિમારી દિને દિને એવી વધતી જતી જણાઈ કે માતાનીગે સિંમત રહી નહિ.

એ કારણે રાત્રિના ઉઝાગરાયે કરવા પડતા. આખા દિવસના થોડેલા પતિને ઉઝાગરા કરાવવાનું સુશીલા જરાય પસંદ કરતી નહિ; તેમ રાત્રિદિવસ સુશીલા જ બાળક પાસે રહે અને ધડીનોથ આરામ ન લે, તે નારાયણને ગમતું નહિ. એને બીક હતી કે, વખતે સુશીલા બિમાર થઈ ગઈ તો ? એટલે મોડી રાત સુધી એ બેસી રહી બાળકને સંભાળતો અને જેજે જેજે પત્નીને આરામ આપતો. પાછલી રાતે એ જરા સૂતો, પણ નોકરીની કાળજીએ એને વહેણા ઉઠવું પડતું. તોયે મિલ દૂર હોવાના કારણે એ ક્યારેય મોડો થઈ જતો, સારે રાહેજના શબ્દો સાંભળી-સદી લેવા પડતા.

અધૂરામાં પૂરું ઘેર પણ એના પિતા બિમાર હોવાનો પત્ર એને મળ્યો. એટલે એની ચિંતા વધી. ઘેર જઈ પિતાની તબિયત જોઈ આવવાનું એને ધણુંમ મન થયું; પણ જ્યાં પાંચ મિનિટ મોડા થવાની વાતથીજ સાહેબ ખીજાય ત્યાં રજા માગવાનો તો અવકાશજ ક્યાં ?

x

સહેજના શબ્દો આવે એને ધણા સાધ્યા. એ પોતાના ખાતમાં ગયો ખરો, પણ કામ ઉપર એનું ચિત્ત ચોંટ્યું નહિ. એને વારંવાર પુત્રની અને પિતાની માદગીના જ વિચાર આવવા લાગ્યા. પેતે પરદેશમાં નિરાધાર જેવી રિચનિમા દત્તો, પુત્રને માટે દયા દેશ જવાનોયે એને વખત ન હતો; એનો એક બિચારો અને પડોટી દયા અણી આપતો અને દિવસમાં બે-ચાર વખત ખખર પૂછવા કરતો. તેમજ બીજી પણ જરૂરી ચીજો બજારમાંથી અણી આપતો. આખો દિવસ એને પુત્રનું-બિમાર પુત્રનુંયે ધણીયર મે.કે. વેચા પડતો. નહિ આ નોકરી એને ધણી સાધી. એનું દરમ

લરાઇ આવ્યું. એ એક ખૂણામાં બેસીને રોવાય તેટલું રોયોઃ ખરેખર, ચિંતાથી ઘેરાયેલો માણસ એકલો પડે ત્યારે બીજું શું કરે !

ખીજ તરફ સુશીલાની પણ એજ દશા હતી. એ બિચારી આખો દિવસ એકલી પડી મુંઝાતી. એને એકાંતમાં સાથ આપતો એનું બાળક પણ ૧૫મારીને બિછાને હતું. બાળકની માવજત કરવામાં ને રડવામાંજ એનો આખો દિવસ પસાર થતો, પરંતુ ન એની સ્થિતિ નારાયણ જાણતો; ન નારાયણની સ્થિતિ એ જાણતી. સાંજે દંપતી બેમાં બેસે ત્યારે આનંદીજ જણાય.

એ રાત્રે નારાયણે ન ઉંઘવાનો જ નિશ્ચય કર્યો. તોનીને એને એટલી ગરજ હતી, કે કાલ સવારે શું થશે, તેનીજ વિચાર હતી. તાત્કાલિક ખીજ નોકરી મળવી ફરજ હતી, અને અહીં તે ખીજે દિવસે ખાવાના જ સાંસા. ઘરની સ્થિતિ એવી સદર ન હતી કે પિતા એને મદદ કરી શકે.

સુશીલાને હમેશાની જેમ એણે સુવાડી દીધી, અને પેટે હાથમાં એક પુસ્તક લઈ વાંચવા માંડ્યું. વચમાં વચમાં બાળકની સદજ ઝીણા રુદનના અવાજમાત્રથી જ સુશીલા સચેત હતી, અને પયપાન કરાવી શાન્ત થતી.

રાત્રિના ત્રણેક વાગ્યા હશે. સુશીલા એકાએક નાગી પડી નારાયણને વાંચતો જોતાંજ એણે કહ્યું: 'હજી સુતું નથી !'

'ના. આજે કાલ જાણે કેમ ઉંઘજ નથી આવતી.'

'આમ શું કરો છો ? જરા સુઈ જાઓને !'

'પણ ઉંઘ આવ્યા વિના સુતું શા કામનું ?'

'એ તો મૂશો એટલે ઉંઘ આવી જશે. આમ આખા દિવસની સખત મહેનત પછી જાગરણ કર્યા કરો તો બિમારી ન આવે તોય તે આવે.'

સુશીલાના આ ટુન્ડોએ એને સચેત કર્યો. એને જાણે એ નિચાર થયો કે, પિતા બિમાર છે, બાળક બિમાર છે અને અમો માંથી એકાદ લઘુપુત્ર તો પછી સી દશા ?

વળી એ જુદે ધેરધેરો તો હતોજ. આખા દિવસજ ન પરિશ્રમ પછી કેને ઉંઘ ન આવે ? એટલે પાંચ વાગે જતાંજ કદી એ જતા મૂનો, ને મૂનો એવો જ ઉંઘી ગયો.

સુશીલાની તો આનંદા હતી, તેમાંજ એમાં નિચ નાજક મુતું દે.વ તો તો પછી પૂછુ જ શું ? કેવું માન :

ન હોય કે ઉધણીની માફક ધોવાં કરે. એટલે જરાજર પાંચ વાગતાં જ એની આંખો ઉઘટી તો ખરી, પણ એણે નારાયણને ઉઠાડવાનું ઉચિત ધાર્યું નહિ.

એના મનમાં એમજ થયું હશે, કે હજી અડધો કલાક ભરે સૂઈ રહે. તથા વાગે તો ચૂતા છે, અને મિલમાં તો સાત વાગે હાજર થવાનું છે, પછી આટલા વહેલા ઉઠાડવાની શી જરૂર? એ બિચારી-ને ક્યાંથી ખજર હોય કે, પાંચ મિનિટ મોડા થતાં નોકરી જશે, ને ઉપરથી સાહેબનાં સારાં માદાં વેણ સાંભળવાં પડશે તે જુદાં !

જરાજર સાડાપાંચ વાગે નારાયણ ઉઠ્યો-સુશીલાએ ઉઠાડ્યો. અને છ વાગે એ ઘરમાંથી નીકળ્યો. પરંતુ દ્રાણ જાણે કેમ એના પગ આજ ધણાજ ધીમા ઉપડતા હતા, એનું હૃદય જાણે એને જવાની ના પાડતું હતું. મગજ પણ જાણે જાહેર મારી મધું હતું. એ વિચારમાં ને વિચારમાં ચાલતો હતો ખરો, પણ એ શા વિચાર કરતો હતો તેનું એને પોતાનેજ જ્ઞાન ન હતું, અને એ એટલો શિથિલ બની ગયો હતો કે મિલના દરવાજે પહોંચ્યો ને દરવાને એને અંદર જતાં રોક્યો ત્યારેજ એને ખજર પડી કે પોતે આજ અડધો કલાક મોડા થયો છે !

x x x x

“કેમ પાછા વળ્યા? અને તમારા મોં પર આ ઉદાસી શી?” ઘરમાં પ્રવેશ કરતાની સાથેજ આશ્ચર્ય પામતાં સુશીલાએ પૂછ્યું. પરંતુ બિચારો નારાયણ આનો શો જવાબ આપી શકે? અજ સુધી તો જે તે મિલમાંજ થતું ને એકલોજ બધું સદી લેતો. સુશીલાને એની મધે સરખીએ આવવા દેતો નહિ. પણ આજ? શું જવાબ આપવો તે ન સૂઝતાં એ મૂકે રહ્યો, એટલે સુશીલાની જિજ્ઞાસા વધી.

“કેમ જવાબ નથી આપતા?”

નારાયણ નજ બોલ્યો.

“આમ શું કરો છો? વાન તો કદો? મને બે પાસી મળે છે? અજ શું થયું છે? બોલના કેમ નથી? મારા સમ! કદો ને?” સુશીલાએ ઉપરાડપરી સ્તેષન સાથે વિનવણી કરવા માંડી.

નારાયણની ન રહેવાયું. અનેક દિવસનાં સાર-મીઠાં વચનો સંજ્ઞાના ઇન્કાર મારી ગયાથી એને ધણું લાગી આવ્યું. એનું અંતઃકરણ દર્શાવે મધું-એનાથી રડીજ દેવાયું.

અ.રુ. ૨૨૪ એક ક્ષી પત્નીનું હૃદય ન રડે! સુશીલાને તો

કાંઈ સમજ ન પડી. પતિનું મુખ એણે પોતાની ગાદમાં લીધું. આંખમાંથી આંસુ વહેતાં હોવા છતાં એણે પતિને દિંમત આપવા માંડી-ધણા ધણા પ્રયત્ને શાન્ત કર્યો, અને કહ્યું: 'જવા દે. તમારી વાત મારે નથી સાંભળવી.'

"ના, ના. સુશીલા! તને નહિ કહું તો કોને કહીશ!" મહા-પ્રયત્ને ઉંચું માથું કરી એ એકજ વાક્ય બોલી શક્યો.

"ત્યારે આમ રડો છો શું? તમારા જેવાયે આમ રડે શરે પછી અમારી તો વાતજ શી?" પુરુષે તો દંડણ કાળજીનું રાખ્યું જોઈએ એમ જણે ન કહેતી હોય તેમ સુશીલા બોલી.

કેટલીક વારે નારાયણ શાંત થયો, અને આજ સુધીની બનેલી બધીય વાત સુશીલાને કહી દીધી.

શાંતિથી બધી વાત સાંભળી લીધા પછી સુશીલાએ કહ્યું: "કાંઈ નહિ. નોકરી ગઇ તો ભલે ગર્હ, પણ તમારો આટલા દિવસ નો પગાર તો લેતા આવવો તો! તમને શું ખબર કે પરમાં પડે પણ નથી."

નારાયણને એ વાત સમજાઈ. અઠાવીસમી તારીએ પોતને છૂટો કરવામાં આવ્યો હતો, એટલે એટલા દિવસનો પગાર તો એ માગેજ ને?

એણે પાછાં કપડાં પહેર્થી, ને ત્વરાથી મિત્ર તરફ માથા માંડ્યું. પ્રથમના કરતાં આ વખતે એના પગ ધણીજ ઝડપથી ઉપડતા હતા. પ્રથમથીજ એટલી ઝડપ હોત તો નોકરી ન ભડ પણ કોને ખબર કે ક્યારે શું બનવાનું છે?

સમજન અડધા કલાકમાંજ એ મિત્રમાં પહોંચી ગયો. જરૂરને પોતાના શેકને મળવાની ઇચ્છા જણાવી. શેકની અનુમતી મળવાર ન લાગી. એ સીધો શેકની પાસે ગયો, અને પોતાની બધી દહીકન નિવેદન કરી.

જમે તેવા પણ એ શેક દના. નારાયણ જેવા બધામ નોકરી ન છોડતો એ સાંભળ્યા કરે તો એમને શેક કેળ કેડે? એટલી એમને ફરવડે ક્યાંથી દોષ? એમને તો જમે તેમ પણ પોતાની ત્રિજેરી બરાબી જોઈએ. નોકરોની એમને શી ત્રાસ એટલે નારાયણની વાન સાંભળી-ન સાંભળી કરી જરામ આપે.

"હિંક છે, જોઈશું."

"પણ સંદેશ? મારો પુત્ર સખન જિમાર છે, જવાનને નથી." નારાયણે દીનવાને કહ્યું.

છતાં શેઠ એકના બે થાય તો ચૂંકયું ગણી જવા જેવું ગણાય ને ? એ તો બોલ્યા તે બોલ્યા. નારાયણનો પુત્ર જિભાર હોય તેમાં એમને શું ? દૂધા ને દૂધ જવાળ એમણે વાળ્યો: “જમ્યાનો પગાર થાય તે દિવસે લઈ જાશે.”

આ જવાળ નારાયણને બારે પડ્યો. દવે એ મિલનો નોકર ન હતો. પોતાની સતત મહેનતનાં નાણાં લેવા એ આવ્યો હતો. એનો પુત્ર જિભાર હતો, ઘરમાં રાત્રી પાછ પછુ ન હતી; એટલે પગાર થવાની રાત્ર એનાથી જોઈ ચકાય એમ ન હતું. એનું મગજ ફરતું હતું, છતાં મહાપ્રયત્ને રીસ દબાવી એણે કહ્યું:

“સાહેબ ! ઘરમાં રાત્રી પાછ પછુ હોત તો આજ આપની પાસે ન આવત. મારો પુત્ર જિભાર છે. દવાની શી ક્યાંથી લાવવી, એજ પ્રશ્ન છે. કૃપા કરીને મને મારો પગાર આપો, અથવા તો થોડાં નાણાં આપો, બાકીનાં પગારને દિવસે લઈ જઈશ.”

પરંતુ આની કંઈ અસર શેઠ પર ન થઈ. “તારો પુત્ર જિભાર હોય તેને કું શું કરું ?” શેઠ બોલ્યા.

“એ તો આપ મારી જગ્યાએ હો, ને આપનો પુત્ર જિભાર હોય તોજ આપને સમજ પડે.” નારાયણે ન સહેવાતાં જવાળ આપ્યો.

પછુ આ જવાળે તો શેઠના સર્વાંગને દલાવી મૂક્યું. એમને એમજ થયું કે “હું એક મિલમાલિક, મારી સામે બોલનાર કાણ ? એને ધણા મારી બહાર કાઢવો જોઈએ.”

એમને ખબર ન હતી કે, ધણા મારી બહાર કાઢતા પહેલાં તો એ કષારનોય ચાલ્યો ગયો છે.

નારાયણ મિલમાંથી નીકળ્યો તો ખરો, પણ દવે પેસા વગર શું કરતું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. પુત્રની સ્થિતિ દિનપ્રતિદિન ખરાબ થતી જતી હતી. દવાને માટે આજ પોતા પાસે કાંઈ ન હતું. પોતાની આ મરીબાઈ ઉપર તેને ધણો તિરસ્કાર આવ્યો. પછુ એમા ઇલાજ શો ?

વિચારમાં ને વિચારમાં એણે ચાલવા માંડ્યું. એ ક્યાં-ક્યા તરફ જાય છે તેનું એને જ્ઞાન ન હતું. એના પગ જ્યાં લઈ જાય ત્યાં એ જતો હતો. જાણે કોઈ એનું આકર્ષણ ન કરી રહ્યું હોય !

એલામાં પાછગણી કે.ઈએ એના ખભા ઉપર દાખ નાખ્યો. એ સમજ્યો, પ.હું ફરીને જોનાંજ આશ્ચર્ય પામ્યો. ‘વિનુ !’ એના બાળકોએ ‘નું અરી ક્યાથી ?’

વિનુએ એને મિત્ર હતો. દારૂચરમા જને સુધે જમ્યાના

હતા. નારાયણને દોસિયાર વિદ્યાર્થી જાણીનેજ એણે મિત્રતા ખાંચી હતી. એકએ સાથેજ હાથમૂઠ્ય છોડી હતી. નારાયણે મેટ્રિકની પરીક્ષા પાસ કરી હતી, જ્યારે વિનાયક નાપાસ થયો હતો એટલેજ માત્ર એ

પિતાની લાગવગથી વિનાયકે રેલ્વેમાં નોકરી મેળવી લીધી હતી. નોકરીનો સમય પૂરો થતાં એ પોતાના મકાન તરફ જ રહ્યો હતો. ત્યાં અચાનક નારાયણને જોયો, અને પાછળથી આજ ખભે હાથ નાખ્યો, જૂની મિત્રતા સાંભરી આવી.

વિનુનો હાથ પડ્યો ત્યારેજ નારાયણને જાન થયું કે, રોડે વિરુદ્ધ દિશામાં જઈ રહ્યો હતો. એના વિચારમગ્ન ચહેરા પરથી વિનુએ જાણી લીધું કે, એ કાંઈ ચિંતામાં છે. બે-ચારી માસથી ઉભય મિત્રો એકજ સહેરમાં રહેતા હોવા છતાં આ તેમનો પ્રથમ મેળાપ હતો. વિનુએ સ્વાભાવિકજ પૂછ્યું: 'કુમ હાથ! કાંઈ ચિંતા જણાવો છો? અહીં ક્યારના આવ્યા છો? ક્યાં ઉતર્યા છો?'

સાચી વાત કહેવી કે ન કહેવી? એની મદદ માગવી કે ન માગવી? એવા વિચારવમળમાં યુંથાપસો નારાયણ કાંઈ જવાબ આપી શક્યો. એટલે વિનાયકે પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો 'જવાબે નહિ આવે! 'વિનુ!' બોલતાંજ એની આંખો ભરાઈ આવી. મદુરદિન સંતે બોલ્યો: 'હાથ! મારી સાથે આવીશ?'

વિનાયકને તો આમાં સમજણ ન પડી. અને સમજ પડે શી રીતે? નારાયણની આંખ બીની જોતાંજ એને લાગણી આવી. એની ગરીબાઈ એ જાણ્યો હતો, પણ આ આંસુનું કંઈ પણ એજ દસે તેની એને ક્યાંથી ખજર દોષ? એણે નારાયણ આશ્વાસન આપ્યું, અને એની સાથે ચાલવા માંડ્યું.

રસ્તામાં નારાયણનાં વીતક જાણવા કરેસો વિનાયકનો પ્ર નિષ્ફળ થયો.

ધરમાં પગ મૂકનાંની સાથેજ નારાયણને માલમ પડી જ નાજક હેઠલી રિયતિ પર છે, અને સુસ્તીતાની આંખોમાંથી મઃ બાહરવો વહી રહ્યો છે.

વિનાયકે તો આ દરમ જોઈ રનખંધજ બની ગયો, અને એક બોલી દીધે: 'આ શું?'

"મરજાઈ," નારાયણે આશ્ચર્યથી અ.બોલે કર્યું: "વિનુ નાજકની હેલી થઈ છે, પાસે રાત્રી પાંચ નહીં; ને ખરી મે પચાર પજ કહે આપ્યો નહિ. આના કરતાં વિરુદ્ધ કુલ ન દેવ? શીખતેને કાઈ દરેક છે?"

(જ્યેષ્ઠ-અ.૧૫૬- ૧૯૮૮ ના "હેટ")

૨૬-સમાજના પાપે

(લેખક:-શ્રી. પંડિત સારદાચરણ)

(૧)

“મોટાભાઈ! આવતી કાલે તો શીતળાશ્મી છે. આપણે પણ નદીએ જઈ શીતળામાતાનું પૂજન કરીશું ને? મને પણ સાથે લઈ જશો ને?”

“હા, નાથુ! તું સવારમાં વહેલો ઉઠજે. તને જરૂર સાથે લઈ જઈશ.”

પતંગની બાંધેલી નાની સરખી એક ઝૂંપડીમાં જે અત્યંત બાઈઓ વાનચીત કરી રહ્યા હતા. ઝૂંપડી ધણી નાની અને ઉભા ધનાંજ માથામાં વાગે એટલી ઢંગી હતી. એ ઝૂંપડીમાં જે બાઈઓ સાથે તેમની એક રહ માતા પણ રહેતી હતી. દિવસે એ ત્રણે મિત્ર-માં કામે જતાં. ટોચીનો મોટો દિકરો માથુ તેમજ ટોચી ઉભય એકજ મિત્રમાં કામ કરતાં હતાં, અને નાનો નાથુ બીજી મિત્રમાં જતો હતો. ત્યાં તે બાળકારીગરના કચાક જેટલો વખત કામ કરતો, અને છૂટીને સંદેરમાં બૃટપોલિસની પેટી લઈ ફરતો, જે દ્વારા તેને પાંચ પૈસાની પ્રાપ્તિ થતી. સાંજે કામ પરથી પાછો ફરી માથુ વૃક્ષીકૃત રામાવળ વાંગતો અને પડોશમાંના અન્ય મિત્રો વગેરેને આનંદ ઉપજાવતો. બધાય રામાવળ સમજતા ત્યાં એકઠા થતા. એ દરમિયાન એની માતા રમોઈ કરી લેતાં.

રોજ એના પડેલાં માથુ નાના નાથાને બજાવતો. તેને વિવિધ વસ્તુઓ કહેતો, અંગનાં પલાખાં પૂછતો, બુદ્ધિબુદ્ધિ બજાવતો મીખવતો અને સામાજિક નિયમો રહેવાના પાઠ પઢાવતો. તેની માનિના જે દેવો ફરતો લઈ ચડેલા હતા તેના તે દાખલા આપતો અને પર-જરૂર તેઓ કેવા ખુશ થતા હતા અને આખરે નાથને પાટલે તેઓ જે વાત પડેલા હતા, એ સપડું તેનેના બાળમગજમાં દાખવતો. એમ તેને. વહેલો નિત્યમ આજે.

(૨)

આજે શીતળાસાતમનો દિવસ હતો. નદીકિનારે નાનાંમેઠાં ઓપુરુષોની અગણિત બીડ ભરાઈ હતી. ક્યાંય પગ મૂકવા સરખી પથ્થુ જગ્યા જણાતી ન હતી. સાં જરા આરામથી બેસવાનું તો બનેજ કેમ ! કોઈ કોઈ જગ્યાએ ઘસેદેવોએ અગાઉથી ચારી જગ્યા રોકી લીધી હતી, જ્યાં તેમણે નદીના કાંપની બનાવેલી શીતળાની મૂર્તિઓ અમીલગુલાલ વગેરેથી દુર્ગાઈ ફૂલદારથી છાપેલી દર્શન દેતી હતી. બાળુમાંજ કેટલાય લોકોનાં નાહીને પહેરવાનાં કપડાંનો દગ પડ્યો હતો. નદીના પાણીમાં કોઈ કોઈ ઓપુરુષો ઊભાં ઊભાં મનમાં રોતોત્રો બોલી સ્તવન કરતાં હતાં ત્યારે કેટલાંક ગળાબૂક પાણીમાં બેસી રોતોત્રોચ્ચાર કરતાં હતાં; જ્યારે આમ બીજી બાજુ નાનાં નાનાં બાળકો નદીના પાણીમાં નાસનાસ ઝાંચેકબીજ પર પાણી ઉછાળતાં રમતાં હતાં.

નદી પર આ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી હતી ત્યાં માધુ અને નાનો નાથો શીતળા પૂજવા કિનારા પર ગેડેલા મહારાજ પાસે આવી પહોંચ્યા. તે બન્ને ભાઈઓની વેષશૂષા જોઈને કોઈને સદજ પથ્થુ ઘાંઘા ન આવે કે, તેઓ અંત્યજ જાતિના હશે. સૌ કોઈ તેમને કોઈ ઉચ્ચ કોમનાજ માની લે તેવા તે જણાતા હતા. માધુએ મહારાજને કહ્યું :

“મહારાજ ! અમારે પણ શીતળામાતાની પૂજા કરવી છે; કહે, અમારાં લૂગડાં અમે ક્યાં મૂકીને નાહવા જઈએ ?”

“મૂકીને, આ બધાના બેમાં.” મહારાજે આવકાર આપતાં માધુને જણાવ્યું.

“પણ બાપુજી ! અમે દરિજન છીએ.” [માધુએ મહારાજને પોતાની જાત જણાવી.

“આ બધા નાહવા આવેલા દરિજનજ છે ને ! તમે જા બગવાનની વધારે ભક્તિ કરના હશે તેમાં કદી શું બનાવે છે ભત્તા !” મહારાજે સમજ્યા વિના બોલે ભાવે જણાવ્યું.

“અમે ભક્તિ વધારે કરીએ છીએ એવું કંઈ નથી. અમરા કરતાં વધારે ભક્તિશીલ માણસો કેટલાય હશે. અમે એમાં કંઈ કરતા નથી. પણ.....અમે અંત્યજ છીએ ! હવે અમે દરિજન કહેવાઈએ છીએ.” માધુએ સ્પષ્ટતાપૂર્વક કહ્યું.

“ભત્તા અહમી ! વાનોમાં નકામે વખત શું કામ મુકરે. ઇ ! તમે તમારે કપડાં મૂકીને જાત નાહી આવો અને પછી પૂજા કરવ બેઠો. જુઓને, મારે અત્યારે વાન કરવાનોય ક્યાં વખત છે.”

મહારાજ હજી પણ માધુની વાત નજ સમજ્યા; કારણ તેઓ થોડું ભણેલા હતા.

પરંતુ માધુ અને મહારાજ વચ્ચે થતી વાતચીત પાસે બેઠેલા ખીને પ્રાણણ સાંભળી રહ્યો હતો. માધુ કપડાં ઉતારી પેલા કપડાંના દગ પર મૂકવા જતો હતો તેટલામાંજ તે બોલી હાથે : “અર-ર-ર.....આ શું ? જરા ધરમ આવે છે કે નહિ ? અહીં ઊંચ ટ્રામ-ના માણસો બેગો આવતાં તને લાજ કેમ નથી આવતી ? તુંયે હવે તો અમારા જેવો બની જવા માગે છે કે શું ?”

“પણ બાપજી ! આમ નકામા ચુરસે શામાટે ચાઓ છો ? એટલા માટે તો હું આ મહારાજને ક્યારનો કહી રહ્યો છું; મેં કશું ન હોય, મારી જાત છુપાવી હોય તો તો તમે મને કહેવા દેશો છો. તેમના હા પાછા પછીજ હું મારાં કપડાં મૂકું છું. તેમાં આપ આટલા બધા ચિદાઈ શામાટે જાઓ છો ? સ્થો, હું નહિ મૂકું.” માધુએ માદવતાપૂર્વક કહ્યું.

“પણ આટલે સુધી આવવાની તારી દિંમતજ કેમ ચાલી ? નરત માણસ ! દૂર જા અહીંથી. જાય છે કે નહિ ?”

“અરે મહારાજ ! તમેય કેવા માણસ છો ! ઉંચ-નીચની પણ વખતે ખજર પડતી નથી ! અરેરે ! આ બધાંય કપડાં અમારે બોળા નાખવાં પડશે. સિવ ! સિવ ! સિવ !”

“ચાલ, જાય છે કે નહિ અહીં-આંથી ? નહિ તો આ બેઠો બેયો છે ! તારા માથામાંજ દર્દ દર્દિય. ચાલવા માંડ.” મહારાજની પાસેના માણસોમાંના એકે હાથમાં ખાસડું લઈ બિગામ્યું.

“પણ બાપજી ! હું જાઉં છું. મારા ગરીબ માણસ પર આટલો બધો દોષ શું કામ કરો છે ? નાથા ! ચાલ, બાપ ! આ એવારે નાદવાનું ભગવાને આપણા બાન્યમાં નથી લખ્યું. દરો, ભગવાન બેઠો છે !” માધુએ નિઃશ્વાસ નાખ્યો.

આટલી બધી વર્ષોગ્રી ! અને તેને સદન કરનાર એકતો બિચારો માધુ ! જન્મે બાપ ત્યાંથી આવજા ચાલ્યા. નદીના આખા કિનારા પર જ્યાં જાય ત્યાં એટલી ને એટલીજ બીડ હતી. ક્યાંય માનવી પિનાની જગ્યા નહોતી. આવી જગ્યાએ ફરીને પણ જો તે જાય તો પાછો પૂર્વવત્ પરિચિતિ યાય. તેથી ચાલનાં ચાલનાં તેઓ જન્મે બર્દિએક મનસ દૂર ચાલ્યા ગયા. અહીં માણસોની મેદની નહોતી; દગા કાગ મધુ અને નનો નાથો ! જન્મે બાપએકે કપડાં ઉતાર્યાં; મિત્ર પરથી કંઈ લાવી તેની કીનગા માનવી મર્તિ બનાવી.

પણી બન્ને ભાઈ નાદવા ગાટે નદીના જળમાં ઊતર્યા. પાણી ત્યાં ઊંડું વધારે હતું. ઉતરતાં વેંતજ નાનો સરખો નાથો તણ્યો; પાણી વહેણ તેને ઊંડા વમજમાં તાણી ગયું. માથુએ જવણું કે નાથને ડૂબડી મારી છે; પરંતુ હાય! પાંચ મિનિટ બાદ નાથો બહાર ન નીકળ્યો ત્યારેજ તેને સમજાયું કે નાથો ડૂબ્યો છે! તે પણ કોઈ જતાં તેની તપાસ કરવા લાગ્યો, પરંતુ ત્યાંથી તે હાથમાં નથ આવ્યો. તેનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું, પરંતુ ભરાઈ આવેલા ડૂબ્યો આ વખતે રોકાયેજ છટકો હતો; અને દિંમત ધારી નાથાની દેખ કર્યેજ છટકો હતો. કપડાં-લત્તાં ત્યાં ને ત્યાં રહેવા દષ માથુ પાણી ખૂંદતો ખૂંદતો આગળ ચાલ્યો, પરંતુ ક્યાંય પણ તેને ભાઈનો પતો નજ લાગ્યો. દશ તેને આશા હતી કે, તરતો તરતો તે થોડે દૂર નીકળી ગયો હશે. તેથી તેણે પાણીમાં ને પાણીમાં આગળ ચાલું ચાલુ રાખ્યું. આમ ચાલતાં આગળ એક ધરો આવ્યો. માથુ તેમાં જઈ પડ્યો, અને ધણીય બાથોડિયાં માર્યા છતાં તેમાંથી બહાર ન નીકળી શક્યો. જલદેવતા તેને હજારો હાથ ઊંડે પાણીને તળિયે લઈ ગયા હતા, જણે ઇલૈકિક પ્રાણલેખથી તિરસ્કૃત થયેલા આશ્વાસન આપવા ન લઈ ગયા હોય! અને આમ બન્ને ભાઈઓ પાણીને પસ્તે ગયા.

(૩)

“ભાઈ મુંઝા! મારો માથુ ને નાથો ક્યારનાય નદી પર શીતળા પૂજવા ગયા છે; જે વાગવા આવ્યા, પણ દશ્ય તેઓ આવ્યા નથી! જોને ભાઈ! જરા તપાસ ન કરી આવે! એને ખબર નહિ હોય કે, મારી મા ચંધીને ક્યાં સુધી બેસી રહેશે!” રાદ જોતી માતાએ પડોશના એક લુગાનિયાને જણાવ્યું.

“રૂપાં મા! આવતા હશે. આજે તો નદી પર એટલો ખરો તે નાથને જનાવતા આવતા હશે. એમાં આટલાં જ્યાં અપીયું છે કામ થઈ જવ હો! જેવંમાત્રનો આવો અર્ધરો સ્વચ્છ બરડો કેમ પડ્યો હશે?” મુંઝાએ ડોહીની વાતને દૂર કરવા પ્રયત્ન કર્યો.

“પણ મુંઝા! મારો શવ જાણ્યો નથી રહેતો. મારી મા આંખ પણ આજે કેજી જલે કેમ કરે છે! સવારના સાત વાગ્યા થયા છે, તે અવારે જે વાગ્યા ત્યાંસુધી ન આવે એ જોઈ નહિ જા, ભાઈ! જલદી જા. મારું મરીજનું એટલું કહું માતા.”

મુંઝાને ડોહીની દયા આવી, એટલે કપડાં પહેરી પર નીકળ્યો. જલદરમા થઈ અ.જુનાણુ તથામ કડી તે નદીપર આવી.

પરંતુ માધુનો પત્નો ન લાગ્યો તે નજ લાગ્યો. શોધતાં શોધતાં સાંજ પડી; પણ સુંઘો ઘેર ન આવ્યો તેથી ડોશીને ચિંતા થઈ. રાત્રે દશ વાગે શોધ કરતાં થાકી જઈ સુંઘો પાછો ફર્યો. ડોશીને પોતાની શોધનું પરિણામ જણાવ્યું. આ સમાચારથી રાત્રી કકળતી ડોશી આખી રાત બેસી રહી. સવાર થયું. ફળિયામાંના બીજા કેટલાકને વિનંતિ કરી એટલે તેઓ મિલમાંથી રજા મેળવી માધુ અને નાયાની શોધમાં નીકળ્યા. સાંજ પડવા આવી તોપણ તેમનો કંપાય પત્નો નજ લાગ્યો.

બોળ કરતા કરતા તેઓ બીજે ગામ જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં નદીના કિનારા પર લોકોની ઠંઠ જામેલી તેમના જોવામાં આવી. જઈને લુએ છે તો નાયાનું મુઠકું તેમના જોવામાં આવ્યું. પાણીથી તરબોળ અને ધણા દિવસ પાણીમાં રહેવાથી તે ફૂલી ગયેલું હતું છતાં તેઓએ તે બોળખી કાઢ્યું. રાત્રે લઈ ત્યાં ને ત્યાં જ ગામમાંથી કાઢી વગેરે માગી લાવી નાયાને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો.

દવે તેઓ માધુની શોધમાં નીકળ્યા. નાયાના રાજ પરથી તેમને લાગ્યું કે, નહીં માધુ પણ પાણીનોજ ભોગ થઈ પડ્યો હશે. તેમણે શોધ આગળ ચલાવી. જતાં જતાં નદીના છાછરા પાણીમાં વનસ્પતિનું એક ધુંચું હતું. તેમાં રાજ જેવું કાંઈ વારાછ રહેલું તેમના જોવામાં આવ્યું. જઈને લુએ છે તો જણાવ્યું કે તે માધુનું રાજ હતું. માછલાંએ રચે રચે તેને કાઢી ખાધું હતું. કાગડા પણ કોઈ કરતા ત્યાં ભેગા થતા જતા હતા. બોળ કરવા નીકળનારાઓમાંનો એક પાસેના મામમાંથી અગ્નિસંસ્કારનાં સાધનો લઈ આવ્યો. બધાએ મળી તેને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો અને ત્યાંથી પાછા ફર્યા.

(૪)

પેરથી નીકળે આજે તેઓને પાંચ દિવસ થઈ ગયા હતા. ડોશી ઇવનાં મૂત્રા જેવી જણાતી હતી. રાત્રિદિવસ તેને ઊંધ આવતી ન હતી. હજી તેણે કંઈજ ખાધું ન હતું. તેના ઇવનનું નાર, તેની કાષ્ઠાદહી, તેની બેડ આંખોના તારા આજે તેની રજા ન હતા. આજે તે અંધળા બીંદ સમાન અને માંદી પેરી ટાંટી હતી. વારંવાર તેના મુખમાંથી નિઃશ્વાસ નીકળતા હતા. વખતે-વખત તે મધુ અને નાના નાયાને યાદ કરે જતી હતી; અને રાંદ જોઈ રહી હતી કે, મારો વડાલો નાથો ક્યારે આવી રહેશે? વડાની પડકાર મારો મધુ અને મા દહી ક્યારે બોલાવશે? રહા અ.મ વિશ્વસજીમાં પડી હતી; અને જાણે નિમોટ દોષ

તેમ બેઠી હતી. એટલામાં પેલા શોખવા ગયેલા માણસો ઘેર જુઓ. બેખાકળા બનેલી ડોસીએ દીકરાઓની આવૃત્તાપૂર્વક ખજર પૂકી; પરંતુ નિરાશા વિના તેને માટે શું હતું? તેમણે બંને ભાઈઓની ડૂબી મૂવાના સમાચાર જણાવ્યા. વૃદ્ધા મૂર્ચ્છા ખાઈ બોંબ પર પડી કલાકેક પછી ચેતના આવતાં પાડોશમાંનાં સઘળાંએ તેની સારવાર કરી. પરંતુ તેની વિમાસણ દૂર ન થઈ તે નજ થઈ.

શહેર આખામાં આ બે અત્યંત ભાઈઓના ડૂબવાના સમાચાર ફેલાઈ વળ્યા. મહારાજની પાસે ઉભેલા પેલા લોભને પશ્ચાદ્ધ થયો; અને ફરીથી આવો કોઈ પણ અત્યંતનો તિરસ્કાર નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. માધુ જે મિલમાં કામે જતો હતો તે મિલનું માલિકે પણ જાણ્યું કે, મારી મિલનોજ કામદાર આમ ડૂબી ગયો છે. તેણે વૃદ્ધાની તપાસ કરાવી તેના ભરણપોષણનો ખંડોખરત કરી આપ્યો; પરંતુ વૃદ્ધા રૂપાંતર જીવનધન માધુ સમાજના તિરસ્કારે ગયો તે ગયો; તેનું દર્શન ડોશીને તે પછી કદી ન થયું. અને માધુના મરણ પછીના છઠ્ઠે માસે વૃદ્ધા પણ પુત્રવિયોગ ન સહનવાળી તેમની પૂઠે પરવરી.

એ રીતે સમાજથી તિરસ્કારાયેલું આખું અત્યંત કુટુંબ વિનાશના પથે પરવરી ગયું!

હિંદુ સમાજ આ પાપને કપારે દૂર કરશે!

(ચિત્ર-૧૯૮૮ ના "સેવા"માંથી)

૨૭-સ્મરણ-કુંજ

(લેખક:-શ્રી. અમૃતરાવ કૃષ્ણરાવ)

પ્રિય કુમુદિની,

ધણા દિવસે આજ તારો લાંબો પત્ર મળ્યો, જે ત્રણ વખત વાંચ્યો. તમે મને શોધો છો ખરું? કારણ કે શું મારે માટે હજી પણ સંસારનો કડવો અનુભવ ચાખવો જાડો છે? સમાજ-રીતમની બધાનક ચઢીમાં પીસાઇ ચૂકી હોવા છતાં હજીયે કંઈ અધૂરું છે? જીવન દારી જવા છતાં હજીયે એના લદાવા માણવાના જાડો છે? બહેન! મારી શોધ શું કામ કરો છો? મને શોધી કાઢીને તમારે 'મરેલીને મારવી' છે? કાઝ્યા પર કામ દેવા છે? જીવનર ધૂળ કરવું છે? મૃત્યુશોકમાં તિરસ્કારાયેલીને દિવ્યશોકમાંયે તિરસ્કારાવવી છે? બહેન, પ્રિય કુમુદ! કહે તો ખરી? અથવા મને શોધીને મારા વેપવ્યને સૌભાગ્યમાં દેરવવું છે? પાછો સંસારસાગરમાં પ્રવેશ કરાવવો છે? મારું જીવનનાવ પુનઃ દૂજાડવું છે! સાંખ! તને મારા ઉપર ભેદમાત્ર પ્રેમ દોષ, તો આટલું તો કરજેજ કે મારી શોધ ન કરીશ, મને નિરાંતે મરવા દેજે. આટઆટલું સહ્યા છતાં મારાથી આત્મત્યાગ ન થયો-પણ એ આત્માજ મારો-આ ઘરીર-નો-ત્યાગ કરવા તૈયાર થઈ રહ્યો છે; મને એથી ધણો આનંદ થાય છે. કારણ કે હું પવિત્રતાથી મરું છું. મૃત્યુશોકમાં જે ન મરું તે દિવ્યશોકમાં મેળવવાના વિશ્વાસથી મરું છું, અને તેથીજ-હવે હવે તારા માત્રવા મુજબનો જતાં તને મોકલતી જઈ છું. મારી દરેકી તુવે આનંદ પામજે; પણ પછી તું મને મળી શકીશ કે કેમ, તે સંદેહામક છે. અને કલ્પમ વાન તો એ છે, કે મળવાનો વિચારમાત્ર પણ ન કરવો—

“મીતી! સુધીય અને પવિત્ર દિવસ કુળમાં હું જન્મી, કરુણાની મનઃકાન્તી ઇલાનીએ ઉછરી કેળવણી લઈ, બાર વર્ષની વયે ૧૯૫૧ અને તેના વર્ષની વયે વિધવા બની! બધા ત્યારથી

જીવન જાણે દેરવાઈ ગયું.

“હિંદુ સંસારમાં વિધવાને જે સ્થાન હોય, તેજ મને પ્રાપ્ત થયું ! અધારો ખૂણો, સામુ-સસરાનાં કઠોર વચનો વગેરે વગેરે બધાંય કબોટા મૂંગેમોટે મારે સદન કરવાં પડતાં, એમાંથી ક્યારેક તે રહીને રહેતી અને ક્યારેક તો એવું થઈ આવતું, કે જાણે જિંદગી પાનથીજ આ જીવનની સમાપ્તિ કરે. પણ એવું તો કંઈ ન થયું, જ્યારે નિયંત્રિતાએ મારે માટે તલવારની ધાર પર ચાંલવાનું બાકી રાખ્યું, ત્રિવિધ એ સળગતા અગ્નિમાંથી પસાર થવાનું મારા ભાગમાં લખ્યું હતું !

“બહેન ! એક વયોવૃદ્ધ ડોશી હમેશાં મારે ત્યાં આવતાં હતાં. અમારા મકાનથી થોડે દૂર એ રહેતાં હતાં. દૈન્યેએ એક દિવસ મારી તેમની સાથે અચાનક મુલાકાત થઈ. મારાથી ન રહેવાનું. રહી પડી. મારે દુઃખ જોઈ તે પણ દુઃખી થવા લાગ્યાં, તેમજ મને આશ્વાસન આપ્યું. મેં સદજ વાત કરી કે, મારા મામલો પત્ર આવ્યો હતો. મારી ધમજા ત્યાં જવાની તો હા; પણ ધરનાં બધાં ના પાડે છે એટલે શું કરે !

“ડોશીમાને મારા ઉપર હયા આવી, અને એમણે ધરનાં કોઈ ન જાણે એવી રીતે ચાલ્યા જવા મને સમજાવ્યું; પણ મારા ગામથી મામાનું ગામ દૂર હતું, અને એકલાંજ ચાલ્યા જવાની મારામાં હિંમત નહોતી, એટલે એમણે મને મદદ કરવાનું વચન આપ્યું. મનેયે કોણ જાણે શું મુશ્કેલી, તે મેં પણ એ વાત કહી દીધી. એટલે દિવસ નહીં કરીને એ ગયાં. આ બાબતની કોઈને જ સરખી પણ ન આવી.

“મધ્યરાત્રિનો સમય હતો. ઘોર અંધકાર અને નિઃશબ્દતા સામાન્ય ચારે તરફ વ્યાપી રહ્યું હતું. જગત નિદ્રાના પાટમાં ઘેરતું હતું, ક્યારેક માત્ર જાનના રુદનનો અવાજ શોન સૂંચતો નીકળી જતો, અને ઘડીકમાં પાછી શાંતિ પથરાતી. ધરનાં જાણે અજુત નિદ્રાવશ દનાં; ફૂંજ માત્ર મોસાળ જવાના પ્લાને જમવાની હતી. એવામાં ડોશીનો સંજામુચક અવાજ દાર પર સંભળાયો. ચેરત્રિત્રી મેં દાર ખેંચ્યું. ડોશીની પાછળ પાછળ ચાલ્યાં માંડ્યું, અને એક અધારી ગલી વટાવી અને ઘોરી રસ્તા પર આવી ગયાં. જ્યાં અચાઉથીજ તેજર રખાવેલી ઘોડગાદીમાં અને મોંઘાં ગાદી સપાટાજે ચાલવા માટી.

“આમ ગાદીમાં ને ગાદીમાંજ એક કલાક તો રહી ગયો. મારાથી ન સમજી શકાયું કે ગાદી ક્યાં જાય છે ! મારા હાર

અનિષ્ટ શંકા હિંમતી તો ખરી, પણ વચોટદ્વ ડાશીના સંગાતને લીધે બીજા પળે શાંત થઈ ગઈ. તેની સાથેજ કાંઈ એક ગદીના નાકા પાસે ગાડી પણ ચાલકી, અને ડાશીએ નીચે ઉતરી મને ઉતરવાની સંજ્ઞા કરી. ગદીમાં પ્રવેશ કર્યા પછી એમણે મને કહ્યું: 'આજની રાત્રિ મારે ત્યાં ગાળી આવતી કાલે થોડાક સરસામાન લીધા બાદ આપણે રેલેસને જઈશું.'

"આમ આગળ ને આગળ ચાલતાં એક મકાનના દાર પાસે અમે આવી ઉભાં. ડાશીએ બારણાં ઉઘડાવ્યાં એટલે અંદરથી આળી-સેક વરસતો એક પુરુષ બહાર નીકળ્યો. એનો રંગ કાળો હતો, મૂંઝો ધણી મોટી હતી. આંખો રાતી હીંગળોક જેવી તેમજ નાક ચપટું હતું. એને જોતાંજ મારા હૃદય પર જાણે પથ્થર પડ્યો. હોય એમ મને થયું. મારું હૃદય ધડકવા લાગ્યું; છતાં ચિત્રવત્ હું ચાલી ને મેડા ઉપરની એક ઓરડીમાં સ્થાન લીધું.

"એ ઓરડીમાં એક પલંગ અને તેના ઉપર એક બિછાનું બિઠાવેલું હતું. એના બારણાં બહારથીજ બંધ કરી દેવામાં આવ્યાં હતાં, હવે હું હસાઈ હોવાનું મને સંપૂર્ણ લાગ આવ્યું. પરંતુ દુર્ભાગ્યને હોય હજી રહ્યા સિવાય બીજો એક માર્ગ મારે માટે હતો નહિ, અને એજ સ્થિતિમાં આખી રાત મેં પસાર કરી.

"પ્રભાતે દાર ખોલી મને બહાર કાઢવામાં આવી એટલે ફેટકીક અભાગિણી સ્ત્રીઓનાં મને દર્શન થયાં. હવે મને સહેજજ સમજાઈ ગયું કે, મારા જેવી અસહાય, અનાથ અને નિરાધાર અજાણ્યોને હસારવાને ધન સંપાદન કરવાનો આ એક અદ્યોજ છે. અનેક સ્ત્રીઓના કપ-વિક્રયનું આ એક બજારજ છે. હાલ! હવે શું કરવું? આમાંથી શી રીતે મુક્ત થવું? ક્યાં જવું? વગેરે વિચાર મને થવા લાગ્યા.

"હું આમ વિચારસાગરમાં ગોચાં ખાતી હતી ત્યાં તો મને મુરસિન સ.જી એજને સ્નાન કરવામાં આવ્યું, લાંબા કાળા વાગમાં ઉદમ પ્રકારનું મુરસિન તેજ નાખી અંતોડો મુંઘરામાં આવ્યો. કારે હિંમતનો એક કસબી સાથે પહેરવવામાં આવ્યો, અને ઉત્તમ રીતે ટબુરવામાં આવી. બીજા સ્ત્રીઓ મારફત મારા જાણવામાં આવ્યું હતું કે, આવી રીતે તૈયાર ન થનારને મદાન દુઝો સદન કરવાં પડે છે, એટલે દિંમન રાખીને મૂંઝે જોએ એ બંધીવ નિશ મેં કરવા દીધી.

“રાત્રિના દસ વાગી ચૂક્યા હતા. મને એક મુશ્કેલીનું દિવન-ખાનામાં લઈ જવામાં આવી, જે અપૂર્વ શોભાથી ચલુમરેડું હતું. દેહીપ્રમાન રોસનીના પ્રકાશમાં આંખો અંજાઈ જતી હતી. દિવાલો ઉપર બીજાત્સ ચિત્રો ટાંગેલાં હતાં. મારાથી તે તરફ જોઈ શકાયું નહિ. લજ્જાથી હું જમીન તરફ જોઈ રહી. જરા હંમું જોતાંજ એક મોટા આઇનામાં મારી નજર પડી. મારું અનુભવ સૌંદર્ય જોતાંજ મને ચકરી આવી ગઈ. હું એક આરામપુરથી બેસી ગઈ. થોડોજ સમય વાતો દશે ત્યાં તો એક શોખીન અને શ્રીમંત દેખાતા પુરુષ પ્રવેશ કર્યો. શીઘ્રતાથી દાર બંધ કરી દિધું. ધારતીની મારી હું સહસાજ ઉભી થઈ ગઈ. તે પુરુષ મારી સમીપ-માં આવ્યો. મારી આંખોમાંથી આંસુધારા વહેવા લાગી. એ પણ જોઈ રહ્યો, અને થોડીક મિનિટો પછી પૂછ્યું: ‘તમે આખાં છો તો રવેચાથીજ ને ?!’

“આ સાંભળી મને હિંમત આવી. મેં કહ્યું: ‘ના, હું આપને સત્યજ કહું છું કે, મને ફસાવીને અહીં લાવવામાં આવી છે. હું રવેચાથી નથી આવી. આપ કોઈ સારા આખરદાર સંજ્ઞાન દેખાવો છો. મારી પવિત્રતાના રક્ષણને માટે આપ મને અહીંથી છોડાવશો તો ઉપકાર થશે; નહિ તો મારી આ કટારી તો મારી પવિત્રતાનું રક્ષણ કરશેજ.’

“મારાં વચનોની એ પુરુષ ઉપર સારી અસર પડી જણાઈ, એણે મને અભયદાન દીધું અને છૂટકારા માટે પ્રતિજ્ઞા કરી.”

“રાત્રિના ત્રણ વાગવાની તૈયારી હતી. રસ્તાપરના એ અજાણમાં હું ઉભી હતી, નીચે ઉતરવાને મારું શોધતી હતી, એટલામાં પેલો પુરુષ એ અજાણ નીચે આવ્યો. એક વાંસની કાંઈ દોરડું બાંધી એણે તે વાંસ મારા હાથમાં આપ્યો. સંજ્ઞાથી એ દોરડું છોડી એક છોડા જારીના કોરા રાત્રે બાંધી એ દોરડા વડે હું નીચે ઉતરી ગઈ. પેલો આવનાર પુરુષ તો ચાલ્યો ગયો; મારે ક્યાં જવું? સરીર ધૂનતું હતું, મારો ચિમ્પિત હતો, હું દિવન રાખ્યા સિવાય છોડા નથી એમ માની તરિન થઈ મેં રસ્તો કાપવા માંડ્યો, અને મુખોદય થયો ત્યારે હું એક સંજ્ઞા પાસે આવી રહેલી જણાઈ.

“એ ધર્મશાળાના એટલા ઉપર એક દિવનરત્નના મુનિ અગ્રવર્ધ ઉપર આસન વાગ્યુંને બેઠેલી મારા જોવામાં આવી.”

લાંબી સફેદ દાદી, તેજસ્વી ચહેરો, બાલમાં ત્રિપુડ અને કરમાં રક્ષાક્ષની માળા વગેરે જોઈને મને એ સાધુ પ્રત્યે આદર ઉત્પન્ન થયો. પાસે જઈ મેં નમસ્કાર કર્યો અને મારો વૃત્તાંત દીનતા-પૂર્વક વિવિત કર્યો. એણે મને આશ્વાસન આપ્યું અને પોતાની-ધર્મશાળામાં આવેલી એક ઝોરડીમાં વિશ્રાંતિ લેવા સૂચવ્યું.”

* * * *

“સાપંકાળનો વખત હતો. હું ઝોરડીમાં બેઠો બેઠો અનેક પ્રકારના તર્ક વિતર્ક કર્યો કરતો હતો. એટલામાં એક ડોશી દાઢમાં થાળ લઈ આવ્યાં, મારી પાસે થાળ મૂકતાંજ મેં જોયું કે તેમાં ફેટલાંક ફળો તથા મિઠાઈ વગેરે હતું; પરંતુ દેખાવ પરથી ડોશી કોઈ મુસલમાન કોમની હોય એવું મને જણાયું એટલે મેં એ થાળનો અસ્વીકાર કર્યો. તે ત્યાંથી ચાલી ગઈ. ત્યાર બાદ થોડીજ વારે એક તરુણ મુસલમાન ત્યાં આવ્યો અને તેણે ખારણું બંધ કરી દીધું.

“હવે મને લાન થયું કે, હજી પણ હું હસાવશીજ છું. ‘એલામાંથી સુલામાં’ પડ્યા જેવી મારી સ્થિતિ છે. હાપ! હવેના આ તે કેવો કેપ ? હવે શું કરવું ? એ કુદરે પોતાની કુદર વાંચીના બહેર કરી મારો દાઢ પકડ્યો; પરંતુ કોણ જાણે ક્યાંથી મારામાં નવું જોમ આવ્યું. એકજ ઝાટકે મેં તેનો દાઢ તરછોડી નાખ્યો અને જરા દૂર જઈ ઉભી રહી. કોઈથી માફ સર્વાંગ ધૂળવા લાગ્યું. આત્મરક્ષાની કટારી મારી પાસે તૈયાર હતી. એટલે મારા બગમાં જઈ થઈ. મેં કહ્યું-‘એક પણ ટગડું આગળ આવ્યો તો ખખરદાર ! તારાં પાપકર્મોનો બદલો દેવા તારે પ્રભુના હરખારમાં દાખલ થવું પડશે.’ આ સાંભળી એ રતબ્ધ બન્યો. ચપળતાથી દાર બોલી હું બહાર નીકળી ગયું, અને રસ્તાના એક ખૂણામાં ઉભી ઉભી વિચાર કરવા લાગી.

“પણ હવે હું શુંવચી કંટાળી હતી. શું કરું ? જ્યાં જઈ ત્યાં મારે માટે તો દાર બંધજ દતાં. સાત્તુસમ્રો તો હવે ધરમાંયે ન પેલવા દે. માનપિનાની ડાયા કાળના મુખમાં દોઢાઈ મૂક હતી, અશ્વ આપનાર કુદર નીકળ્યા. ક્યાં જવું ? ઉત્તર પરમાત્મા પર ભરૂંજો ગળી હું આગળ આગળ ચાલવા લાગી, ને એક મનોહર પ્રાસાદના દાર પાને આવી અટકી. મને લાગ્યું કે, આ દિવસ ધામ જળ્યા છે, એમાં કોઈ સજ્જન રહેતા હો, મેં અરુચ મારું રક્ષણ કરશે અને હું અંદર ગઈ.

“ભવ્ય પ્રાસાદના મુશોભિત દિવાનખાનામાં એક રમણ યુવક આરામખુરશી પર બેસી કંઈક વાંચી રહ્યો હતો. દોડીને મેં તેના ચરણોમાં મસ્તક ઝૂકાવ્યું. મને જોતાંજ એ આશ્ચર્ય પામ્યો. મને હૂંમો ભરતો આવ્યો. કેટલીક વાર મુખી તો હું કાંઈ બોલી દીધો નહિ. યુવકે એક માહિતીવા વીરની માફક મારે સાંતવન કર્યું અને ધણું પૂછ્યું. છેવટે હૃદય સાંત કરી મેં મારી વીની કહી. એ આશ્ચર્ય પામ્યો. આપણા સંસાર ને સમાજ ઉપર એમને નિરસતા છૂટ્યો, અને કહ્યું: ‘જહેન! તું મને તારો માહિતીવા વીર માનજે. આ મકાન તારુંજ માનીને અત્રે શાંતિથી રહી તારા ધર્મનું રક્ષણ કરજે.’

“સારથી જહેન! હું અહીં રહી છું. આજ ત્રણ વર્ષ વીતી જહેનમાં આવવાની મેં ઇચ્છા નથી કરી. અને મારે કરવી નહીં. ધર્મનું રક્ષણ કરતાં પરમાત્માના સ્મરણમાં અને ગીતાના વાચનમાં હું મારો સમય વ્યતીત કરું છું. યુવકે-મારા એ માહિતીવા વીરથીએ પ્રિય બાંધવે-કમારે પણ-સ્વપ્ને-મારા તરફ વિચારી દિવિ નથી કરી. રાત્રિના અમે બેસીને રામાયણ કે ભાગવતનું અભ્યાસ કરીએ છીએ. અને હવે તો આકરા તપની કસોટીએ ચડી જવડ સમાપ્ત કરી-દિવ્ય ધામની મુસાફરી માટે તૈયાર થઈ રહી છું.

“સખી! આજ મને જવતર ધન્ય લાગે છે. સોઠ કાંઈ મને વાતો ઉગાવતા હશે-ઉડાવશે; પણ હવે તો મને સ્વર્ગમાં જોવાની મળશે, એ વાતથી આનંદ થાય છે. હવે તારે મને પણ સમજાવના નથી, તું ને તારાં જવાં કુચળ દો. વધારે શું લખું? નહીં લાંબુ લખાયું. મારી દયા વાંચજે અને એ આંશુ સારજો, વિદાય-તારી મનુષ્ય અંતિમ વિદાય! ”

(ચિત્ર-૧૯૮૮ ના “સેરા”માંથી)

૨૮-નવો ફોજદાર

(લેખક:-શ્રી. દામુ સાંગાણી)

દેશક હળારની વસ્તીવાળું એ ગામ છે, એટલે કે ગામકું નહિ ને શહેર નહિ. એ ગામને પાદરે એક સુંદર ધાટની નદી સર્પાકારે ખગખગ કરતી વહા કરે છે. ગામની ઓઝો એ નદીએ જ્યારે કપડાં ધોતી હોય છે ને નાનાં બાળકો પાણી ઉરાડતાં હોય છે, સારે દરખની શોભા અનુભવ થઈ રહે છે. ગામની અંદર સ્વચ્છતા ધણી રહેતી ને લોકોના દિલમાં એથીએ ધણી સ્વચ્છતા હતી. આજે ગામમાં ઝીણી ઝીણી ચર્ચો ચર્ચાતી હતી.

“જૂના ફોજદારની બદલી થઈ ને આજે નવો ફોજદાર નિભાયો છે. ફોજ જાણે કમા ગામનો દરો? મને એનું મોઢુંજ વિચિત્ર લાગે છે, કાંઈ જૂનો ફોજદાર થાય?”

“ઈ અત્યારથી શી ખબર પડે?” એક પટેલ જેવા સાગતા માણસે વચમાંજ કહ્યું. ને ચર્ચો આટલેથી અટકી. નવા ફોજદાર આજે પહેલો દિ’ હોઈ ગામમાં આંટો મારવા કે પછી નિરીક્ષણ કરવા નીકળ્યા હતા. ગામના બોળા લોકોએ ઝૂકી ઝૂકીને સલામો કરી. ફોજદાર સાહેબ ગયા ને પછી ચર્ચો ચાલુ થઈ. “બહુ દમામ-દાર લાગે છે હો!” ને એમ દેટલીએ વાર સુધી ચર્ચો ચાલુ રહી. ફોજ જાણે ચાથી આ ફોજદારને જોઈ કોઈને લાગણીજ ન થઈ.

ખીંતે મામ ચાલતો હતો. નવા ફોજદારની વર્તણૂક કોઈને ગમી નહિ. એનો મિલનજ નાના ગામમાં આપખુદ સત્તાથી વધારે ગરમ થયો હતો. નાની નાની બાળનોમાં લોકોને રંગરંગમાં એને મજા પડતી.

ફોજદાર કુટુંબ સંહિત હતા. ઘેર નાની વયના બે બાળકો હતા. ફોજદાર કહેરમાં રહેતા ત્યારે એક ખાસ નોકર રાખ્યો હતો તે ફોજ સંજો બાળકોને ખુશી દવામાં ફરવા લઈ જતો. આ ગામમાં બધા પછી આ બાળકો માટે ફરવાનું જગ થયું હતું. આથી તેની બી ફોજદારને દરોજ કદા કરતી કે “મને તેમ કરી એક

માણસ રાખી લે, જે બાળકોને દમેમાં ફેરવા લઈ જાય.”
બાળકો માટે આ ફોજદારને આવશ્યક લાગ્યું. પણ વર-
પૈસાનો નોકર મળ્યો નહિ.

કાનો એક જૂનો પસાયતો હતો. ટુંકા પગારમાં પોતાની
ઝીણું ને એક બાળકનું જેમ તેમ યુજરન ચલાવતો. આરો
નહિ એટલે નબ્બે જતું, છતાં કોઈ કોઈ વખત ખેંચ પડતી. કાનો
અદર્નિશ ફોજદારની દબ્બરમાં રહેતો, લલ્લા કાના ઉપર ફોજદાર-
નાં બાળકોને રમાડવાનું કામ આવી પડ્યું. પણ એથી કાનો
જરાય ક્ષોભ થયો નહિ. એને ફોજદારની મહેરબાની ઉપર નમસ્ક
હતું. દિનપ્રતિદિન કાના ઉપર કામનો બોલો વધતો ગયો. ફોજ-
દાર સાહેબના ધરના તેમજ તેમના અન્ય કામ આડે ઘેર રહેવાનો
અવકાશ મિલકુલ મળતો નહિ. આગલા ફોજદારના વખતમાં કાના-
ને બહુ મજા હતી.

સંધ્યાનાં કિરણો જગત ઉપર છેલ્લી વાર પ્રકાશી અદસ્ત
થતાં ને આકાશમાંથી અધકાર ઉતરતાં, કાનો ફોજદારનાં બાળકોને
ખુશી હવામાં ફેરવી તેને ઘેર મૂકી પોતાને ઘેર જતો. ઘેર આવી
ખાદશા પર બેસી પોતાના વહાલા છોકરા દેવલાની કાકી માકી
બોલી સાંભળી ધડીલર આનંદ પામતો. કોઈ વખત તેના વહાલા
છોકરા દેવલાના માથા ઉપર હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં વિચારમાં પ્રગ-
થઈ જતો. તેના બાળકના અંગ ઉપર પૂર્ણ લૂગડાં નહોતાં, ત્યારે
ફોજદારનાં બાળકોના અંગ ઉપર સુશોભિત કપડાં હતાં, ને તે
પર છાંટેલા અત્તરની મોદક સુગંધ બહેકી રહેતી. તે સ્વપ્ન ભેદી
હતો કે “કેટલો બધો તફાવત!”

એક પછી એક કિવસો જવા લાગ્યા. એક કિવસે કાનાના
ચિત્રાએ કહ્યું:—“બાપા! તમે સાંજના છોકરાને ફેરવા લઈ જાવો.”
હા તો સાથે મને કેમ નથી લઈ જતા?”

“બેટા! એ તો બાબાગાદીમાં બેસે છે.”

“પણ હું પણ ચાલીશ.” નિર્દોષભાવે છોકરાએ કહ્યું. પણ
કેળ જલ્દી ચાલી કાનાનું ચિત્ર નિરાશ થતું હતું. તે એક ધને
નિઃશ્વાસ મૂકી બોલ્યો:—“બેટા! તારાં કપડાં સારાં નથી.” પણ કાના
નો છોકરો એમ મને તેમ નહોતો. ફોજદારના છોકરા માટે ફોજ-
દાર માટે એને ખૂબ મરજી થઈ હતી. તેને કહ્યું:—“તો મને કા-
કપડાં લઈ દો, પણ એ બધું પછી. હું તો આજ ફેરવા અદસ્ત

એમ કહી દેવસે ખુશ થતો ચાલ્યો ગયો. આજ એના દર્શનો પાર નહોતો, કારણ કે તે આજે ફાજદાર સાહેબના છોકરા સાથે ફરવા જવાનો હતો, ને એ વિચારે એનું નાનું દિલ નાચી ઉઠતું હતું.

સાંજ પડી. સૂર્યનાં કિરણો ઝાંખાં થયાં. કાનો ફાજદારના છોકરાએને બાળામાડીમાં બેસાડીને તેના મકાનમાંથી નીકળ્યો તેવામાં તરતજ “બાપા! હું આવું છું” એમ કહેતો દેવસે તેની પાસે દોડી આવ્યો. તે વખતે તેનું હૃદય ખૂબ દર્પ પામતું હતું. ફાજદાર નાની અગાસીની કાંચે બેઠા હતા. તેણે આ જોયું. ફાટેલતૂટેલ કપડાં પહેરેલાં ને દૃષ્ટિએ ગંદા લાગના છોકરાને જોઈ ફાજદારને અથગમો આવ્યો. તિરસ્કારસૂચક સ્વરે તે બોલ્યા-“કાના! આ તારો દિકરો?”

“હા બાપુ!” કાનાએ પોતાના વદાસા દિકરા પ્રતિ વાતસલ્ય-ભરી નજરે નિહાળી જવાળ આવ્યો.

“એ ક્યાં આવવાનું કહે છે?”

“એને આજે મારી સાથે ફરવા આવવું છે.” નમ્ર સ્વરે કાનો બોલ્યો.

“પણ બાવા ગંદા શરીરે ને ફાટેલતૂટેલ પહેરલ કપડાંએ ક્યાં સાથે લઈ ચાલ્યો? જોતો નથી મારાં છોકરાં એને જોઈનેજ શૂન થાય છે?”

“બેઠા દેવસા! ઘેર જા.” કાનાએ નિરાશ થઈ કહ્યું. એના સ્વરમાં હાડી વેદના હતી.

“ના મારે આવવું છે.” બાળસ્વભાવ પ્રભાણે દેવસાએ જરા હા પકડી.

“બાપુ આજનો દિ” લલે આવે. નથી માનતો.” કાનાએ કમળ સ્વરે વિનંતિ કરી. ફાજદારના મોઢા પર સખ્તાઈ આવી. કાનાની વિનંતિ એના ધ્યાનમાં ન આવી. “નથી કેમ માનતો?” કમળાકાંઠાં અવાજે ફાજદાર બોલ્યા. છોકરો ડર્યો. તેને સાહેબની બીજી લાગી. રસમણું મુખ કરી પર તરફ ધીમાં પગલાં બરતો તે ચાલ્યો. તેના નાના હૃદય ઉપર મોટો જખમ થયો હતો. દિલ રડું રડું રહી રહ્યું. ઘેર ગયો ને માના બોળામાં પડતું મૂકી મુકા કી રીતી પડ્યો.

“હાં, મારે લમરી નોકરી નથી કરવી” બીજો દિવસે સ્વરે કાનો પસંદગી ફાજદાર પાને જઈ બે દાષ જોડી આવતું સ્વરે

જોલ્યો. એનો સ્વર કંપતો હતો. જાણે હમણાં ફોજદારનો કોપ
માથે ઉતરશે એવી તેને ભીતિ હતી. નોકરી છોડવાનું કારણ એના
વદાલા દેવલાનું હતું. ગદ્ય કાલનું પોતાના પુત્રનું રડતું મુખ એનાથી
નહોતું જોઈ શકાયું. એના દિલમાં કારી ધા વાગ્યો હતો. પોતાના
છોકરાને રમાડવા ધડીની પુરસદ ન મળે, ને ફોજદાર સાફેનદ
છોકરાઓને ઉભે પગે સાચવવા ! દિકરાનું દિલ દરરોજ તોડતું, તેણે
કરતાં નોકરી તોડવી એ તેને વધારે પસંદ પડ્યું.
“ કેમ શું થયું ? ” ફોજદાર સાહેબે તોછડા અવાજે સમજાવ્યું.
થી પૂછ્યું.

“ મને નથી ફાવતું ” કાનાએ નમ્રપણે કુંદો ઉતર આપ્યો.
ફોજદારને ગદ્ય કાલનું કારણ સમજાયું. તેના અંગે અંગમાં ગુસ્સો
વ્યાપી ગયો.

“ આટલું જલ્દી અલિમાન ? તારાં ને મારાં છોકરાં સંખ્યા
કેમ ? ” કઠોર સ્વરે ફોજદાર બરાડ્યા. એ સ્વરમાં કાનાને કિંમિત
લય લાગ્યો; પણ એનો વિચાર દંડ હતો. અવાજમાં નેટલી નમ્રતા
મૂકી શકાય તેટલી નમ્રતા મૂકી તે જોલ્યો.

“ બાપુ ! તમારા દિકરા રમાડવા આડે મારા દિકરાને મારું
દાથ ફેરવી શકું એટલો વખત મને આખા દિવસમાં જરા પણ
મળતો નથી. મોડો જઈ છું, ત્યારે એ મારી રાત્રી જોતો છૂપીને
હોય છે, અને સાંજે દયામણે મોઢે દૂર ઉભાં ઉભાં તમારા છોકરાં
એને બહાર ફેરવા લઈ જતાં જોઈ રહે છે. તેનાં આંસુ મારા
નથી જોવાતાં.” ફોજદારને આ ચપ્પો અસહ્ય થઈ પડ્યા. એ
વિચાર તેના મસ્તકમાં ઘૂમી રહ્યો “ મારા છોકરા સાથે તેના છોકરા
રાત્રી સરખામણી ? ” તેનો મિત્તજ દાથથી ગયો, કાનાને એ
લાફા ચોટી દેવાની ઇચ્છા થઈ, પણ કાનાનું મજબૂત શરીર તે
એ વિચાર માંડી વાળ્યો. “ જસ જ, મારે તારી પરા નથી
એમ કહેનાં ફોજદાર ઉઠ્યા. બે ત્રણ કમરમાં આગળ ગયા ને
શાક આવનાં પીક ફેરવી પુનઃ બે.લ્યા: “ મારી પાસેથી તે ને
રખિયા ઉઠાડવા છે ને કાતેજ આપી જાગે.”

કાનાએ આડેક દિવસ પડેલાં દાથખેંચ વધી જવાથી ફોજદાર
સુ.દેવનું મન મનાવી દર પગારે ત્રણ રૂપિયા વાગ્યું તે
દરને વીસ રૂપિયા લીધા હતા. ફોજદારના ઉછા ચપ્પોએ
દરર વિધી નાખ્યું. પરમા માઠ બે ત્રણ રૂપિયા દત્ત. ફોજદાર
પાડું હતું કે, કાના પ.મે પૂરના પેસા નહિજ દેવા. તેને તે: ક

સ્વાભિમાનના ચૂરેચૂરા કરવા હતા. કાનો આગ્રહ કરે કે રૂપિયા થોડા દિવસો પછી આપવાની વિનવણી કરે, તે પહેલાં ફોજદાર રોડમાં ચાલ્યા ગયા.

x

■

x

x

ખીજે દિવસે કાનાનું ઘર વિંખાતું હતું. બાળકો એક ખૂણામાં, ભરાધ રડતાં હતાં. કાનાની સ્ત્રી શું થશે એ વિચારે કંઈક મભરાતી, કંઈક ધ્રજતી અવાજ યધ ઉભી હતી.

ફોજદારના વીસ રૂપિયા માટે કાનાના ઘર ઉપર જમી આવી હતી. તેના ઘર સામે કેટલાક માણસો કાનાને આંખો દ્વારા આશ્વાસન આપતા હોય એમ ઉભા હતા. તેવામાં કોઈએક વૃદ્ધે ઝીણી આંખે જોતાં કહ્યું—“અરે, આ ઘર ઉપર જમી લાવનાર અને કાના પસાયતાને ધમકાવનાર કોણ છે ?”

રોજામાંથી કોઈનો ધામો અવાજ આવ્યો—“નવો ફોજદાર.”

(“ સાહિત્ય ” ના એક અંકમાંથી)

યી તે આગળ વધ્યો.

ચીસ માઇલ મુસાફરી કરી તેણે ઘોડાને ખવરાવવા પીવરા-
ડે છોડ્યા ને પોતે ધર્મશાળામાં આરામ લેવા ગયો. ઘોડી
આરામ લીધા પછી તેણે આ મૂકવાનો આજ્ઞા કરી. આટલો
તેણે સિતાર વગાડી વીતાવી દીધો.

સદસા ત્યાં એક બીજી ગાડી આવી પહોંચી તેમાંથી એક
અમલદાર ઉતર્યો સાથે જે સિપાઇઓ દતા. અક્ષયપાનદની
આવીને તે પૂછવા લાગ્યો કે “તમે કાણ છો? ક્યાંથી આવો
અક્ષયપાનદે બધી વાતોનો પૂરેપૂરો જવાબ આપી કહ્યું:
“ઘોડી આ લેશો?”

પરંતુ તે સરકારી ઑફિસર તો સવાલ પૂછતોજ રહ્યો: “તમે
ક્યાં ગાળો? તમે એકલાજ દતા કે સાથે એક બીજાને વેપારી
દતો? તે વેપારી સાથે આજે સવારે તમારી મુલાકાત થઈ
તમે આટલા વહેલા ધર્મશાળા છોડી કેમ ચાલ્યા આવ્યા?”
અક્ષયપાનદે અચંબામાં પડી ગયો કે, મને આટલા બધા પ્રશ્ન
કારણ શું? છતાંયે તેણે બધી વાતો અચ-દતિ કહી દીધી.
પૂછ્યું: “તમે મને આવા સવાલ ઉપરાઉપરી કેમ પૂછી રહ્યા
શું હું કોઈ ચોર ના કાકું છું? હું મારા કામને માટે મુસાફરી
કરું છું. આ પૂછપરછ કરવાનું કારણ શું?”

ઑફિસરે સિપાઇઓને બોલાવી કહ્યું: “હું આ શકાનો
ઑફિસર ઑફિસર છું. તમારી સાથેના વ્યાપારીનું ખૂન આજે રાતેજ
જ થયું છે. આથી હું તમારી સાથે પૂછપરછ કરું છું. હું તમારી
વડની લાલચ.”

તે અંદર ધૂસી આવ્યા. પેલિસ ઑફિસરના સિપાઇઓએ
અક્ષયપાનદની એકએક ચીજ તપાસી લેઈ. સદસા ઑફિસરે તેના
પાસમાંથી એક હરો કાઢ્યો. હરો નીકળેલો લેઈ અક્ષયપાનદે બપ-
વીન થઈ ગયો.

“કહે, હરો પર આ લોહીના ઘાવ ક્યાંથી પડ્યા?”

અક્ષયપાનદે ઉતર દેવાનો પ્રયત્ન તો કર્યો, પણ દરિયા સ્વર-
નાં તે કાનિનનાં એટલુંજ કહી શક્યે: “મ... મને ખગર નથી-
મારો તે નથી.”

ઑફિસરે કહ્યું: “જો તારે તે વ્યાપારી પોતાના બિઝનેસ-
ના કાંઈને લેવામાં આવ્યો હો, તેનું મરું ક્યાંયેનું છે. એ કામ
તારુંજ છે. પરંતુ અંદરથી જાણે હતું અને ત્રીજું કાંઈ અંદર હતું
હું.”

૨૯-સત્યનો સાક્ષી મગવાન

(મૂળસેખર-લિપિ ટાઈપ. અનુવાદક-શ્રી. દસનજી મલિયાઈ ૧૯૩૭)

બ્રહ્મિર નગરમાં ધવાન દિમિત્રય અક્ષયપાનક નામનો એ યુવાન વેપારી રહેતો હતો. એને એની પોતાની બે દુકાનો અને મકાન હતાં. અક્ષયપાનક હતો સુંદર, સુડોસ, ધુંધરાલા વાળવાળો અને વિનોદી સ્વભાવનો. સંગીતમાં તો જાણે એનો પ્રાણ વસતો હતો. ભરમુવાનીમાં તે ખૂબ પીતો, તોફાન કરતો, પરંતુ સમ થયા પછી તે આદત છૂટી ગઈ. પીતો કેમકે વારજ. ગ્રીષ્મઋતુના એક દિવસે નિજનીના મેળામાં જવાનો અક્ષયપાનકે વિચાર કર્યો. પરિવાર પાસે વિદાય લેતી વખતે પત્નીએ કહ્યું: “આજે તમે માંડી વાલો. મેં તમારે માટે એક જૂઈ સ્વપ્ન જોયું છે, માટે આજે ધર નહિ ઠોડો.”

અક્ષયપાનકે હસીને કહ્યું: “કેમ? તને શું એવો ડર છે? મેં મેળામાં જઈ મોજાશોખ અને સુરાપાનમાં સીન થઈ જઈશ?” તેની પત્નીએ જવાબ દીધો: “કેમ વાતથી હું ભય પામું છું? કદી ચકતી નથી. પણ હા, મેં એક ખરાબ સ્વપ્ન જોયું છે. તમારા જવા વાળ સહેલ થઈ ગયા છે.”

અક્ષયપાનકે ફરી હસ્યો. “એ તો શું સમજી છે” તેણે કહ્યું. “જેમ કે મારી બધી ચીજો વેચાઈ જશે અને હું તારો માટે એક સુંદર મીઠા સર્પ આવીશ.”

આમ પોતાના પરિવારની પાસે વિદાય લઈ તે મેળા તરફ ચાલ્યો. અહીં રસ્તા પસાર કર્યા પછી તેને એક પરિચિત બંદોબસ્ત મળ્યો. બંદોબસ્ત એક જ ધર્મશાળામાં રાત ગાળી. સાથેજ એક પાનના આનુજાનના એરડામાં મૂકા આડવા ગયા.

અક્ષયપાનકની આંતર મજસૂરે ઉઠવાની હતી. સપાટની ડિંદોલ સૂઈ હરવાના દરારે તેણે પેદા શરણ પડેલાં જુદી જુદી નોંધો નોંધી આંદા કરી.

ધર્મશાળાના માલિક પાંચજ એક મુવડામાં રહેતો હતો.

દામ ચૂકવી તે આગળ વધ્યો.

પચીસ માઇલ મુસાફરી કરી તેણે ઘોડાને ખવરાવવા પીવરાવવા માટે છોડ્યા ને પોતે ધર્મશાળામાં આરામ લેવા ગયો. ઘોડી વાર આરામ લીધા પછી તેણે આ મૂકવાનો આદા કરી. આટલો વખત તેણે સિનાર વગાડી વીતાવી દીધો.

સદસા ત્યાં એક બીજી ગાડી આવી પહોંચી તેમાંથી એક પોલિસ અમલદાર હત્યો સાથે બે સિપાઇઓ દના. અક્ષયપાનકની પાસે આવીને તે પૂછવા લાગ્યો કે “તમે કોણ છો? ક્યાંથી આવો છો?” અક્ષયપાનકે બધી વાતોનો પૂરેપૂરો જવાબ આપી કહ્યું: “તમે ઘોડી આ લેશો?”

પરંતુ તે સરકારી ઑફિસર તો સવાલ પૂછતોજ રહ્યો: “તમે શત્રુ ક્યાં ગાળો? તમે એકલાજ દના કે સાથે એક બીજાને વેપારી પણ લેતો? તે વેપારી સાથે આજે સવારે તમારી મુલાકાત થઈ હતી? તમે આટલા વહેલા ધર્મશાળા છોડી કેમ ચાલ્યા આવ્યા?”

અક્ષયપાનક અચાંખમાં પડી ગયો કે, મને આટલા બધા પ્રશ્ન પૂછવાનું કારણ શું? જતાયે તેણે બધી વાતો અચ-ઇતિ કહી દીધી. તેણે પૂછ્યું:—“તમે મને આવા સવાલ ઉપરાડિપરી કેમ પૂછી રહ્યા છો? શું હું કોઈ ચોર થા કાકું છું? હું મારા કામને માટે મુસાફરી કરું છું. આ પૂછપરછ કરવાનું કારણ શું?”

ઑફિસરે સિપાઇઓને બોલાવી કહ્યું: “હું આ શકાનો પોલિસ ઑફિસર છું. તમારી સાથેના વ્યાપારીનું ખૂન આજે રાતેજ થઈ ગયું છે. આથી હું તમારી સાથે પૂછપરછ કરું છું. હું તમારી જાણી લઉં છું.”

તે અંદર ધૂમ્મી આવ્યા. પોલિસ ઑફિસરના સિપાઇઓએ અક્ષયપાનકની એકેએક ચીજ તપાસી લેઈ. સદસા ઑફિસરે તેના કેશમાંથી એક છરી કાઢ્યો. છરી નીકળેલો લેઈ અક્ષયપાનક બચ-બીચ રહ્યો.

“કહો, છરી પર આ લોહીના ડાઘ ક્યાંથી પડ્યા?” અક્ષયપાનકે ઉત્તર દેવાનો પ્રયાસ તો કર્યો, પણ કપિત દેવર-ને તે કશુંતરફી એટલુંજ કહી ચક્રવે: “મ...મને ખબર નથી-”

ઑફિસરે કહ્યું: “આજે સવારે તે વ્યાપારી પોતાના જિજ્ઞાસુ-ને કહેતા હતા: ‘જુઓ, તેનું મૃત્યું ક્યાંયેનું છે. એ કામ નોંધી લે. પરંતુ અંદરથી બધું દનું અને ત્રીજું કંઈ અંદર દનું’

૨૯-સત્યનો સાક્ષી મગવાન

(મૂળસેખક-લિયો ટોલ્સ્ટોય. અનુવાદક-શ્રી. કમલજી મલિયાઈ દેવકી)

જ્ઞાતિમિત્ર નગરમાં ઇવાન દિમિત્રિય અક્ષયપાનક નામનો એક યુવાન વેપારી રહેતો હતો. એને એની પોતાની બે દુકાનો અને મકાન હતાં. અક્ષયપાનક હતો સુંદર, સુડોસ, ધુંધરાણા વાળવાળો અને વિનોદી સ્વભાવનો. સંગીતમાં તો જાણે એનો પ્રાણ વસતો હતો. ભરયુવાનીમાં તે ખૂબ પીતો, તોફાન કરતો, પરંતુ લમ થયા પછી તે આદત છૂટી ગઈ. પીતો કોઈક વારજ. શ્રીમજ્જાનના એક દિવસે નિજનીના મેળામાં જવાનો અક્ષયપાનકે વિચાર કર્યો. પરિવાર પાસે વિદાય લેતી વખતે પત્નીએ કહ્યું: “આજે તમે માંદી વાતો. મેં તમારે માટે એક જૂઠું સ્વપ્ન જોયું છે, માટે આજે ધર નહિ છોડો.”

અક્ષયપાનકે હસીને કહ્યું: “કેમ? તને શું એવો ડર છે? મેં મેળામાં જઈ મોજશોખ અને સુરાપાનમાં લીન થઈ જઈશ?” તેની પત્નીએ જવાબ દીધો: “કઈ વાતથી કે? બપોર પાંચ થઈ શકતી નથી. પણ હા, મેં એક ખરાબ સ્વપ્ન જોયું છે. તમારા જવા વાળ સફેદ થઈ ગયા છે.”

અક્ષયપાનક ફરી હસ્યો. “એ તો શુભ લક્ષણ છે” તેણે કહ્યું. “જોઈ મેં મારી જમીનની વેચાઈ જશે અને મેં તારે માટે એક સુંદર યોજના લઈ આવીશ.”

આમ પોતાના પરિવારની પાસે વિદાય લઈ તે મેળા તરફ ચાલ્યો. અર્ધો રસ્તો પસાર કર્યો પછી તેને એક પરિચિત ખેડૂત મળ્યો. જાનેએ એકજ ધર્મશાળામાં રાત ગાળી. સાધેજ વડા પોતાના આજીવનના કોરડામાં સુતા ચાલ્યા ગયા.

અક્ષયપાનકની આંતર મજલકે ઉઠવાની હતી. સત્યની કાંઈક સાર રહવાના હજારે તેણે પેદા ફાટ્યા પડેલાંજ હોય એવો જોઈ નો આંદો કરી.

ધર્મશાળાનો માસિક પાઠજ એક કુપડામાં રહેતો હતો તે

જોઈ રહ્યો. પત્નીએ કહ્યું: “સ્વપ્નમાં તમારા બાલોને મેં સદેહ યતા જોયા ન હતા ? કેમ ? યાદ છે ? તે દિવસે તમને મેં ઘર છોડવાનું ના કહ્યું ને ?” તેણે પોતાના પતિના બાલોને અંગુલિઓથી પંપાળીને પૂછ્યું: “વહાલા અક્ષયનાથ ! તમારી પત્નીને તો ખરેખર કહો. શું આ કામ તમારું નોંતું ?”

“તું પણ સદેહ કરે છે ?” અક્ષયનાથે કહ્યું. તે બંને હાથે મોં ઢાંકી આંસુ વહાવવા લાગ્યો. સિપાઈએ આવી કહ્યું ‘સમય થઈ ગયો છે, માટે તમે હવે ચાલ્યા જાઓ.’

અક્ષયનાથે પોતાની સ્ત્રી અને બાળકની વિદાય લીધી.

તેના ગયા પછી અક્ષયનાથે વિચાર્યું: “હાથ ! મારી સ્ત્રી પણ મારા પર સદેહ કરી રહી છે ?” તેણે મનમાંજ કહ્યું: “માલમ પડે છે કે સત્યનો સાક્ષી એક ભગવાનજ છે માટે. તેનાજ દરબારમાં વિનાંતિ કરવી જોઈએ. ત્યાંથીજ દયાની શિક્ષા મળી શકે છે.”

અક્ષયનાથે બીજા પ્રાર્થનાપત્ર ન મોકલ્યો. બધી આશાઓને છોડી તે ભગવદ્ભજનમાં લાગી ગયો.

અક્ષયનાથને સગ્ન થઈ. ઠોરડાના મારના ધા રૂઝાયા પછી તેને બીજા અપરાધીઓની સાથે સાંપળીરિયામાં મોકલી દેવામાં આવ્યો.

સાંપળીરિયામાં દેદીશુવન ગાળતાં જીવીસ વરસ વહી ગયાં. તેના દેશ દિમ્પતી સમાન સ્વેન થઈ ગયા. દાદી વધીને લાંબી થઈ મઈ. એનો બધો આનંદ વિલીન થઈ ગયો. તેની કમર ઝૂંપી ગઈ. તે ધીરે ધીરે પગલાં ભરતો, થોડું જોતો, હસતો કદી નહિ અને બહુજા ભગવદ્ભજનમાં મગ્ન રહેતો.

દેદીખાનામાં તે જોડા બનાવતાં શીખ્યો. એમાંથી થોડું કમાઈ તેણે ‘સંતોનું શુવન’ નામનું પુસ્તક ખરીદ ક્યું. દેદીખાનામાં જ્યાં મુધા પ્રસાદ હતો, ત્યાંમુધી તે પુસ્તક વાંચતો. દર રવિવારે તે દેદીખાનાના પ્રાર્થનામંદિરમાં જઈ પાઠ વાંચતો અને સમુદની સાથે ભજન માતો.—હૃદય મોખું એટલે એની વાણીમા પણ મિદાય હતી.

દેદીખાનાના વ્યવસ્થાપક અક્ષયનાથને એની નમ્રતાને લીધે બહુ મહત્ત્વા. એના સ્ત્રી દેદીએ એને માન આપતા, તેઓ એને દાદા સંતન રહેતા. દદ.મ એમને જોલના અધિકારીઓ સમક્ષ ફાંઈ રહેતાં કરવી દે.પ તો તેમાં તેઓ અક્ષયનાથનેજ આગળ કરતા. ૧૮૮૫માં ૧૮૮૫ર જ્યારે દે.તો, તો તેનો નિકાલ કરવા માટે તેઓ ૧૮૮૫.૧૨ ૧૮૮૫ આવતા.

૧૮૮૫.૧૨ને ધરતી ફાંઈ ખજર મળતી ન હતી એને એ પણ

પણ નહિ. વળા આ ખૂની ખંજર પણ તમારા ઘેલામાં
આવ્યું છે. તમારા ચહેરાની દશા પણ તમારા મનની દશા
રહી છે. કહો, હવે તમે કેવી રીતે એવું ગણું કાઢ્યું ?
માલ કળાને કર્યો ? ”

અક્ષયાનદે કસમ ખાઈ કહ્યું : “એ કામ માફ નથી.
પીધા પછી મેં તે વેપારીને જોયો પણ નથી. મારા પોતા
હજાર રૂબા સિવાય મારી પાસે બીજી કંઈ ચીજ નથી.”
તે મહારાષ્ટ્ર ગયો હતો અને અવધી એવો કંપી રહ્યો
કે જાણે એજ ખરેખરો યુનેગાર છે !

ઑક્સિસે અક્ષયાનદેને ગિરફતાર કરવાનો ને ખાધીને
નાખવાનો સિપાઈઓને હુકમ કર્યો. જ્યારે તેના હાથપગ
તેમણે તેને ગાડીમાં નાખ્યો ત્યારે તે ચોધાર આંસુએ રડવા લાગ્યો
એનો બધો માલ અને પૈસા લઈ લેવામાં આવ્યા. એક
શહેરમાં મોકલી તેને કેદ કર્યો. બ્રહ્મગિરિમાં એની માલમય
તપાસ કરી. ત્યાંના વેપારીઓએ અને બીજા ગૃહસ્થોએ કહ્યું : “
એને દારૂડું વ્યસન હતું અને તે રમજતો હતો હતો, પરંતુ
એ બસો માણસ.”

એક વેપારીના ખૂન કર્યાનો એના પર મુકદ્દમે ચાલ્યો
તેના પોસ્ટમૅન રૂબા લૂંટી લેવાનો આરોપ તેના પર મુકવામાં આવ્યો
તેની પત્ની નિરાશાના સાગરમાં ઝોથાં ખાવા લાગી.
વાતનો વિશ્વાસ કરવો તે તે સમજી ન શકી. બાળક દર્તા
નાનાં નાનાં. એક તો દજી ગોદમાંજ હતું ! તેને લઈને તે
પણ કેદમાં હતો, તે શહેરમાં ગઈ. પહેલાં તો એ બિચારીને પતિ
ને મળવાની આત્તાજ ન મળી, પરંતુ વારંવાર પછે પડી નિનિ
કરવાથી ઑક્સિસરજી દેવ પીગળ્યું. તેણે આજ્ઞા આપી. ડેરીપેટ
માં, હાથકડી ને પગમાં બેડીઓથી બધાં ઘેરા પોતાના પતિને મેર અને
ખૂનીઓની સાથે કેદ થયેલ જોઈને તે મૃત્તિર્જીત યઈ પડી ગઈ. પરંતુ
વારે તે સાવચ દઈ. પોતાનાં બાળકોને છાતી સાથે લગાડી તે એ
પાસે બેસી ગઈ. ધરતી રિશ્તિ કદા પછી તેણે પૂછ્યું : “હવે તમે
મારે શું કરવું ? ”

“આપણે ગરને પ્રાર્થના કરીએ. હું તદ્દન નિર્દોષ છું.”
પત્નીએ કહ્યું : “મેં ગરની સેવામાં પ્રાર્થના કરી
મોક્ષી થયો છે, પણ તે રડીકાણો નથી.”
અક્ષયાનદે ચૂપ રહ્યો. યુવયુવ તે જમીન તરફ નેત્રો દો

લેખકે પત્નીએ કહ્યું: “સ્વપ્નમાં તમારા બાલોને મેં સદેહ યતા
લેખા ન દત્તા ? કેમ ? યાદ છે ? તે દિવસે તમને મેં ઘર છોડવાનું
ના કહ્યું ને ? ” તેણે પોતાના પતિના બાલોને અંગુલિઓથી પંપાળી-
ને પૂછ્યું: “વહાલા અક્ષયનંદ ! તમારી પત્નીને તો ખરેખર કહો,
શું આ કામ તમારું નોતું ? ”

“તું પણ સદેહ કરે ? ” અક્ષયનંદે કહ્યું. તે બંને હાથે
મોં લોંટી આંસુ વહાવવા લાગ્યો. સિપાઈએ આવી કહ્યું ‘સમય થઈ
ગયો છે, માટે તમે દરે ચાલ્યા જાઓ.’

અક્ષયનંદે પોતાની સ્ત્રી અને બાળકની વિદાય લીધી.

તેના ગયા પછી અક્ષયનંદે વિચાર્યું: “હાય ! મારી સ્ત્રી
પણ મારા પર સદેહ કરી રહી છે ? ” તેણે મનમાં જ કહ્યું: “માત્રમ
પડે છે કે સત્યનો સાક્ષી એક ભગવાન જ છે માટે. તેના જ હરખારમાં
વિનંતિ કરવી જોઈએ. ત્યાંથી જ દયાની બિશ્વા મળી શકે છે.”

અક્ષયનંદે બીજા પ્રાર્થનાપત્ર ન મોકલ્યો. બધી આશાઓને
છોડી તે ભગવદ્ભજનમાં લાગી ગયો.

અક્ષયનંદે સગા થઈ. ઠોરડાના મારના ધા રૂઝાયા પછી
તેને બીજા અપરાધીઓની સાથે સાષ્ટળીરિયામાં મોકલી દેવામાં આવ્યો.

સાષ્ટળીરિયામાં દેહશ્રવણ ગાળતાં જીવ્વીસ વરસ વહી ગયાં.
તેના દેહ દિમની સમાજ સ્વેન થઈ ગયા. દાંડી વધીને લાખી થઈ
ગઈ. એનો બધો આનંદ વિલીન થઈ ગયો. તેની કમર ખૂટી ગઈ.
તે ધારે ધારે પગલાં ભરતો, થોડું બોલતો, દસતો કદી નહિ અને
ખડું ભગવદ્ભજનમાં મગસ રહેતો.

દેખાનામાં તે જોડા બનાવતાં સ્ત્રીઓ. એમાંથી થોડું કમાઈ
તેણે ‘સંતોનું શ્રવણ’ નામનું પુસ્તક ખરીદ કહ્યું. દેખાનામાં જ્યાં
સુધી પ્રાપ્ત થતો, ત્યાંસુધી તે પુસ્તક વાચતો. દર રવિવારે તે
દેખાનાના પ્રાર્થનામંદિરમાં જઈ પાઠ વાચતો અને સ્મરણની સાથે
ભજન ગાતો. -૬૬૫ થોડું એટલે એની વાણીમાં પણ મિહાસ હતી.

દેખાનાના વ્યવસ્થાપક અક્ષયનંદેને એની નમ્રતાને લીધે ખુદ
સહન. એના સ્ત્રી દેહોએ એને માન આપતા, તેઓ એને દાદા
સ. સંન રહેતા. ૬૬.૫ એમને જોડના અધિકારીઓ સમક્ષ કાંઈ
કરવા કરવી દેવા તેઓ તેઓ અક્ષયનંદેને આગળ કરતા.
૧૬.૬.૬૬.૫ પરંતુ જ્યારે દેહો, તે તેનો નિશાસ કરવા માટે તેઓ
કરવા નહિ શકતા.

અક્ષયનંદેને ધરતી હાંત ખજાર મળતી ન હતી એને એ પણ

ખજર ન હતી કે, એની પત્ની અને છોકરાં શુભે છે કે મરી ગયાં!
એક દિવસ દેહખાનામાં નવા અપરાધીઓની એક ટોળી
આવી. સાંજે જૂના કેદીઓ પોતાના નવા સાથીઓને ઘેરીને તેઓ
પૂછપરછ કરવા લાગ્યા:—“ક્યાંથી આવ્યા છો? ક્યાં ગુન્હાને કારણે
સજા થઈ?” વગેરે. અશ્વપાનકે પણ નવા આવનાર કેદીઓની પાસે
બેસીને ગરદન ઝુકાવી વાતો સાંભળી રહ્યો હતો. નવા કેદીઓમાંથી
એક જે ૬૦ વરસની ઉંમરનો લાંબો અને મજબૂત સફેદ દંડી-
વાળો માણસ હતો તે પોતાની ગિરફતારીની હકીકત બીજાઓને
સંભળાવી રહ્યો હતો.

“હોસ્તો,” તેણે કહ્યું “મેં તો ફક્ત એક ખૂટથી બંધાયેલ
ઘોડાને છોડી મૂક્યો હતો; પણ તેમાં મને ગિરફતાર કરી મૂકી
ઉપર તહોમત મૂક્યું ચોરીનું. મેં બહુએ કહ્યું કે, મારે ઘેર નહીં
પહોંચવું હતું. ત્યાં પહોંચતાંજ મેં ઘોડાને છોડી મૂક્યો હતો. એટલું
જ નહિ, ગાડીવાન મારો હોસ્ત પણ છે. મેં કાંઈ અનુચિત કામ
કયું નથી, પરંતુ તેમણે કહ્યું કે નહિ, તમે ચોરી કરી છો.

પણ તેઓ, મેં કેવી રીતે અને શા માટે ચોરી કરી તે બતાવી
શક્યા નહિ. હા, એક વાર મેં ખરેખર કુછકર્મ કયું હતું અને તે
માટે મારે જ્યારનામે દેહખાનામાં આવવું જોઈતું હતું; પરંતુ તે વખતે
તો હું પકડાયોજ નહિ. અને આ મને વિનાશકરણ પહોંચી
કર્યો છે. હું તો પહેલાં પણ સાધજીરિયામાં આવી ગયો છું, પરંતુ
વધારે દિવસ નહિ.”

“ક્યાંથી આવ્યા છો તમે?” કાંઈએ પૂછ્યું.

“બ્રહ્મિમિરથી, મારું કુટુંબ ત્યાં છે. મારું નામ સંખેનીય.”

અશ્વપાનકે માથું ઉંચું કરી કહ્યું: “કહો સંખેનીય!
બ્રહ્મિમિરના અશ્વપાનકે વેપારીને પણ જાણ્યો છો? એના કામ
માં કાંઈ દંડ શું હતું છે?”

“જાણ્યું છું—જરૂર જાણ્યું છું. અશ્વપાનકે તો
પણ ધનવાન છે. પરંતુ તેનો બાપ મારી પેટે સાધજીરિયામાં પે
શવન ગાળી રહ્યો છે એવી મને ખબર છે અને તમે કહે: ‘
નમારું આવવું અહીં શી રીતે થયું?’”

અશ્વપાનકે પોતાના દુર્ભાગની માથા એને કહેતા કહ્યું:
દેવો. એક આદ બરી તેણે કહ્યું: “હું પણ મારા પાપો
કારણે વર્ષથી આ જાંદીશુદ્ધમાં બોતલી રહ્યો છું.”

“કયું પાપ?” સંખેનીયે પૂછ્યું.

કિંતુ અક્ષયનારૂં કેવળ એટલું જ કહ્યું: “જેર! એજ મારા ભાગ્યમાં લખ્યું હતું.” તેણે કાંઈ અધિક ન કહ્યું; પરંતુ તેના સાથીઓએ તે નવાગતને અક્ષયનારૂંને શા કારણે સામગ્રીરિયામાં મોકલવામાં આવ્યો તે બધી હકીકત કહી.

આ વાત સાંભળી સૈમ્યોનીએ ધ્યાનપૂર્વક અક્ષયનારૂં તરફ જોયું. તે એકદમ બોલી ઉઠ્યો: “વાહ! ધણી આશ્ચર્યની વાત છે આ! ખરેખરજ આશ્ચર્યની! કેમ દાદા! ઉંમર કેટલી યષ?”

ખીજાએ પૂછ્યું: “તમને આટલી નવાઈ કેમ લાગે છે? તમે એમને ક્યાંક જોયા છે?” પરંતુ સૈમ્યોનીએ કાંઈ પણ જવાબ આપ્યો નહિ. તેણે ફક્ત એટલું જ કહ્યું: “અમે જાને અહીં આવીને મળ્યા એ આશ્ચર્યની વાત છે.”

અક્ષયનારૂં એતી ગયો. હો ન હો આ માણસ પેલા વેપારીના ખુનીને જરૂર ઓળખે છે. તેણે પૂછ્યું: “સૈમ્યોનીય! તમે આ ઘટના વિશે કાંઈ જાણો છો કે શું? તમે મને પહેલાં કહી જોયો છો?”

“જાણું કેમ નહિ? દુનિયામાં આફવાઓ તો આસ્થાજ કરે છે; પણ એ તો બહુજ જૂની વાત છે. હમણા તો હું એ બધું જૂઠું ગયો છું.”

“અરે! પણ એટલું તો સાંભળ્યું હશે કે, એ વેપારીને કાણે માર્યો?” અક્ષયનારૂં પૂછ્યું.

સૈમ્યોનીએ હસીને ઉત્તર દીધો: “ખીજાં કાણ? જેના થેલામાંથી ખૂની ખંજર મળ્યું હશે તેજ હશે. જે કોઈ ખીજાએ તે હશે થેલામાં કદાચ છુપાવી દીધો હોય, પણ તે ન પકડાય એટલે તે અપરાધી થી રીતે ગણાય? થેલો તો તમારા માથા નીચે હતો. કોઈ ખીજા તેમાં હશે છુપાવે પણ થી રીતે? એમ કરવાથી તો તમે જરૂર જામન થઈ જાઓ.”

તેની આ વાત સાંભળી અક્ષયનારૂંને ખાતરી થઈ કે, એજેજ તે વેપારીનું ખૂન કર્યું હતું. ત્યાંથી તે હાંપીને ચાલ્યો ગયો, આખી રાત તેણે ઉંઘ વિનાજ માગી. તેના કુખનો પાર ન હતો. વિભિન્ન પ્રિયતાઓ એના ખ્યાનમાં આવી રહી હતી. તે જે સમયે પોને મેજામાં જવા માટે પત્નીની રજા લેતો હતો ત્યારનું દૃશ્ય તેની આજ આજ તરફ રેવા લાગ્યું. તેને માલમ પડ્યું કે, પોને પોનાની પત્ની સન્નિધિ હતો છે. પોનાનું મુખમંડળ અને આંખો ઉઘાટીને તે પોનાની તરફ જોઈ રહી છે—તેને તેની મધુર વાદ્ય અને દારૂ સંજ્ઞા. ત્યાર પછી તેની નજરે પડ્યાં તેનાં નાના નાના બાળો—

“શામાટે ?” અક્ષયપાનકે પૂછ્યું.

“તે વેપારીનો ખૂની હું છું. મેંજ તમારા સામાનમાં લે
છરો છુપાવી દીધો હતો. મારો ઇરાદો તો તમારું પણ ખૂન કરવાનો
હતો; પરંતુ બહાર કાંઈ અવાજ થતાં હું છરો તમારા ચેડામાં
છુપાવી બારીમાંથી નાસી ગયો હતો.”

અક્ષયપાનક ચૂપ હતો. શું કહેવું તે કાંઈ સમજમાં આવતું
ન હતું. મકાર સૈમ્યોનીય જિજ્ઞાસા પરથી ઉતરી જમીન પર ધુંદળ
ટેકવી બેસી ગયો. “ધવાન દિમિત્રય !” તેણે કહ્યું: “ક્ષમા કરો.
ભગવાનના પ્રેમના નામ પર મને ક્ષમા કરો ! હું બધી વાત સમજે-
સાચી કહી દઈશ. તે વેપારીનો દત્તારો હું છું, એ કહી દઈશ. તમે
ફટી જશો, અને ફરી તમે એક વાર તમારા કુટુંબને મળશો.”

અક્ષયપાનકે કહ્યું: “વાત કરવી બહુ સહેલ છે. હું તો તમારો
લીધે છઠ્ઠીસ વરસથી આ કષ્ટ ભોગવી રહ્યો છું. હવે હું બહુ પણ
ક્યાં ?...મારી પત્ની હવે આ સંસારમાં નથી. બાલબચ્ચાં પણ મને
બૂલી મયાં હશે. આ જગતમાં હવે મારે માટે કોઈ સ્થાન નથી...”

બહાસ સૈમ્યોનીય પોતાની જગ્યાએથી ઉઠ્યો નહિ. તે પત્નીનો
કરવા લાગ્યો. “ધવાન દિમિત્રય ! ક્ષમા કરો, મને ક્ષમા કરો !”
તેણે જોરથી કહ્યું: “કારકા ખાવાની પીડા સહન કરવી એ તો સહેલો
છે; પણ આ કષ્ટ તો.....ઝોહ !! કુટલા ક્યાણુ છે તમે ! તમે
મારી વાત નહિ કહી ! પ્રભુના નામને ખાતર મને ક્ષમા કરો. આ
પાપીને ક્ષમા કરો.” તે રડવા લાગ્યો.

તેનું રડન સાંભળી અક્ષયપાનકનાં નેત્ર પણ ભરાઈ આવ્યાં.
“ભગવાન તને ક્ષમા કરશે !” તેણે કહ્યું: “હું તો તમારો
કરતાં સોમજો વધારે ખૂરો છું.” આમ કહેવાથી તેનું હૃદય દબા
પડી ગયું. ધરખાર જોવાની તેની લાલસા તિરોહિત થઈ ગઈ.
ખાતું હોડવાની અભિલાષા હવે એને રહી નહિ. કેવળ આંસુ
રહી હતી અંતકાષ આવવાની.

અક્ષયપાનકના સમજાવ્યા છતાં મકાર સૈમ્યોનીયે પોતાનો કુત્રે
કળૂપ ફરી દીધો; પરંતુ એને છોટી ચૂકવાનો દુકમ આવે તે પહેલાં
અક્ષયપાનકનો પ્રાણ દેહપિંજરમાંથી ચાલ્યો ગયો.

(૧. ૩૧-૭-૩૨ના “વીસમી સર્કિ”માં)

૩૦-કાઠની સાથે કુસ્તી કરનારો વ્રાહ્મણ

(સંગ્રાહક:-શ્રી. ગંગારામ મોદન ઠાકર)

પાણીઆને પાદર બાપુ છવાવાળાના બગીચામાં ફાયરો આક-
 માદ જામેલ છે. કમુખાના રંગેડા ઘોળાઈ રહેલા છે. હોઠાની તાછ
 ભરેલી ચક્ષ્મો પોતાની બરધુવાનીમાં ઠેર ઠેર મલાલી રહેલ છે
 અને તે બધાણીઓ સામસામા 'બા મારા સમ' અને 'બા
 તમારા સમ' 'બા સુરજદેવના સમ' અને વળી 'બાપુનો હાથ
 તે કાંઈ ટેલાય' 'બાપુ જેતમાલવાળાની લાણુ તો લેવીજ નોંધએ'
 આમ બધાણીઓ સામસામા વાલવિવાદ કરી રહ્યા છે. પાસે વાવ-
 માંથી ડાસ પણ કીચકુક કીચકુક ચાલી રહ્યો છે. વસંત ઋતુ
 એટલે મોગરો પોતાની બરધુવાનીમાં મંદમંદ બહેકી રહેલ છે.
 પાસે શેત્રંછ નદી બળબળ વહેણે વહી રહી છે, પટ્ટીઓ અતિ
 આનંદથી ફલરવ કરી રહ્યાં છે. સૂર્યદેવ પણ અખિલ વિશ્વની મુસા-
 ફરીમાંથી નિવૃત્ત થવાની તૈયારી કરી રહ્યા છે; અને એ પોતાનો
 અમિત ચહેરો ચાંચધના કુંઝર કે જે બાળને પણ આથ કે તેની
 પાછળ છુપાવાની તૈયારી કરી રહેલ છે. આછાં આછાં કિરણો કુંઝર
 ઉપરથી બગીચાનાં જુલો બેદી બંદર છવાઈ રહેલ છે. મંદમંદ
 પવનના બામનથી પ્રદુલ્લિત થયેલાં પુષ્પોની સુવાસ સર્વ જગે
 ઉપર પ્રસરી રહેલી છે. જ્યારે સૂર્યદેવ અસ્ત થાય છે ત્યારે આ
 બધાણીઓમાં ફેરો ઉદય થાય છે. સાથે ઘોડાં ઘોડાં ઝાકાં પણ
 આવ છે. સરસ્વતીદેવીના પુત્રો (ચારણ) પોતાની છદ્મચાથી બાપુ
 છવાવળાના જલ ત્રાહ રહ્યા છે. દરમિયાનમાં વાત નીકળી કે,
 બાપુ! આપણે તો હમણે હાથનું સદિન વિરદે પધારવાનું છે.
 એમનો અનિલય આસદ છે. એ ન જાહેરે તો બાપુ! સાથે ને!
 તાં તો હાથમાંથી એક જાણુ નોંધી હાથો:-બાપુ! એ જવાની
 વન ને: સંધી દે. બાપુ આપણને ખાસ નેશવે અને ન જાહેરે
 એ દે કાંઈ જાહેર. મારે બાપુ! આપણે કનીએ સમીસંજમાં પરિણા.
 ન. મંદમંદ એ. બધાણીએ - - - ઉત્તર કરી બાપુને ઉપરેલ રીતે

હોય તેમ કહેવા લાગ્યો કે, જાણુ! સમીરજીમાં પરિવાર કરવાનું કહે છે; પણ આપણું પાણીઆ ગામ, એટલે મોડું ગીર જંગલ, જે જ્યાં ઘોળે દિવસે પણ કેસરી સિંહ આપણા બગીચામાં નીડરપણે આંટા મારતા હોય; વળી બહારવટીઆને સંતાવાનું પણ મથક; તો આપણો દરબારમદ દોને બળાવીને બધા જાણું? ત્યાં દાવરામાંથી એક જણાનો અરાજ આવ્યો કે જ્યારે ચોમાસાની ઋતુ હોય, મેઘથી અધારી રાત જામી હોય, દુરમનોની છતી ફારી એવા કડાકા થઈ રહ્યા હોય, વીજળા જલ્દે વિદ્યુત પ્રજ્જ્વાલ પ્રયત્ન કરતી હોય, મેઘરાજ મુસળધારે જગતને સમુદ્રરૂપ બન રહ્યો હોય, કેસરી સિંહની ગર્જનાઓ મેઘની સામે થઈ રહી હોય ત્યારે પણ આપણા પોપટ મહારાજ અચ્છથી પાણીઆ અંધ રાત્રે આવતા. રસ્તામાં શેત્રુંજી ગાંડીતૂર જે ગાંડામાં વહી જતી હોય છતાં પણ હિંમતવાન પોપટ મહારાજ, માણેકલાસની ધારીમાં પરશોતમ કામદારનું નાક ખાઈ જનાર એ મહાન વીર, જ્યેષ્ઠ કહેતાંની સાથે આ કડિથી સામે કાઢે ગંગાપુત્રની માફક નીચ આવે એવા યરવીર છે તેજ આપણા ગદની રક્ષા કરશે.

ત્યાં તો આખો દાયરો બોલી ઉઠ્યો કે, જાણુ! પોપટ મહારાજ એ મહારાજ નથી પણ ગીરનો કેસરી સાવજ છે સાવજ. જે ખમતું કામ તો એનેજ સોંપવું ઠીક લાગે છે.

જાણુને પણ એમના ઉપર વિશ્વાસ હતો. કેમકે તે ધણું વૈધી દરબારના ખાનગી કારબારી તરીકે કામ કરતા. તેથી જાણુને પણ એ વાન જમી. સર્વે દાયરાને આઠા કરી કે, આપણે સર્વે સાંજમાં પરિવાર કરવાનું છે. આટલું જ્યાં જાણુ બોલે છે ત્યાં તો મસાલ આવી. દાયરો બધો ઉભો થયો. જાણુને નીચા નમ્ર રામ રામ ક્યાં, જાણુએ સામા રામ રામ ક્યાં. સૌ બેઠા થયા અને દરબારમદમાં ગયા. જતાં જતાં દોડીવાળાને પૂછના થયા કે કાટોથી પોપટ મહારાજ આવ્યા છે? દોડીવાળાએ જવાબમાં ના કહી. પણ દિવાનખાનામાં પધાર્યા ત્યાં દોડીવાળાએ અતિ દર્પના અવેદન આવી જાણુને કહ્યું કે, જાણુ! પોપટ મહારાજ કાટોથી આવી ગયા છે. 'જડ સાર', નેને અહીં મોકલો.' પોપટ મહારાજ અંદર ગયા ત્યાં આખો દાયરો બોલી ઉઠ્યો:-આવો પોપટ મહારાજ! આવો, કેસરી સિંહ! આવો પોપટ મહારાજ એ તો ગીરનો સાવજ કહેવાય જ. આ આ સર્વો સંમતનાં પોપટ મહારાજની છતી વેનવેન દુગ્ધ લાગી અને રંચાડે રંચાડે ઘર ચાલ્યું. પોપટ મહારાજ એ... કે

બાપુ! દવે આપણે બધાને મોડું થાય છે, દડાળા અહીંથી બહુ દેડું છે તો દવે આપણે ઉપડવાની તૈયારી કરીએ. ત્યાં તો દાવરા-માંથી જવાબ આવ્યો કે, પોપટ મદારાજ ! બાપુ આ દરબારગઢ અને જનાનખાનાની જોખમદારી તમોને સોંપે છે, તો દવે એ આજર તમારા દાયમાં છે. તમો રાજ્યના નિમકદલાલ માથુસ છો, જેથી તમારે મદમાં રહેવાનું છે.

પોપટ મદારાજે કહ્યું કે,—ભલે બાપુ! એમ કહેના હોય તો આ રૂંવાડે રૂંવાડે જીવાવાળાનું લૂણ ભરેલું છે, એમાં ટું કાંઈ નવાઈ નથી કરતો.

પોપટ મદારાજ ત્યાં રોકાણા અને આપો વાણેરો અને આપો સુરા તથા આપા સેલાર એવા કેટલાક કાઠી જરકંદાજ યુવાનોએ જનલમાં બારા નંજરની બંદુકો અને ખભે કારતુસની દમેત્રો આડી નાખી દીધી. સાથે કેટલાક સિંધાઓ વૂની જામગીરી બંદુકો કે જે ધડાકાની સાથે ગીરના ગાજેગાળા ધબધબાવી નાખે તે ખભે લપ્પને થયા રવાના. બાપુ પધાર્યા જાણી પોપટ મદારાજ ગઢને ચોટી ભરે છે અને વારે વારે એ સજ્જ વાદ કરે છે કે, બાપુ ગયા ત્યારે મને ખાનગીમાં કહેના ગયા કે, ગઢની આજર તમારા દાયમાં છે. આમ ખડે પડે ગઢની ચોટી કરનાં આખી રાત્રિ વ્યતીત થઈ ગયું. આવી રીતે ખડે પડે ચાર દિવસ ચોટી કરી અને આજે પંચમો દિવસ છે. જ્યોરનો વખત છે. મદમાંથી ગોલી આવીને પોપટ મદારાજને કહેવા લાગી કે, રાણીજી સ.હેએ કહેવરાવ્યું છે કે કોટડેથી ધાળના ગાસ મંગાવવા છે તો ચાર પાચ ગાંઠાં વેંડે કઢાવી મોકલી દિયો.

પોપટ મદારાજે ઘુનઘુન પસંદગાને બોલાવી ગાંઠાં વેંડે કઢાવી કે.હો રવાના કરવા દુકમ કર્યો. દરમિયાનમાં પોપટ મદારાજને વિચાર આવ્યો કે, ચાલને કોટડે આરો દહ અ.તું. દિવસ દશે ત્યા પાછો આવી જઈશ અને માઉ એક થાય છે તેથી કાંઈ વાર નહિ લાગે. એમ વિચારીને કાસમાં બેઠા અને જનાનખાનાના કહેવરાવ્યું કે, ટું કે હો જઈ' પડું. દિવસ દશે ત્યા આવી જઈશ. અને ગાંઠાં વેંડાવો. પોપટ મદારાજ કે.હામાં અ.વવા. ચે.રા પાંચે ગાંઠાં દહાં અ.વવા અને પે.ને પેર જઈ પે.નાના મે.ટ. દીકરા લાલજીને પૂછવા લાગ્યો કે, 'મે.ટ.' આજે બે.ર ના બે.રે કે.ઈ સગી દાકવા મથું છે' આ જવા પડે છે ત્યા તે ને.ને છે.કરો દ.વવા પડે.એ અને પે.રને કે.હો. આવી કહેવા લાગ્યો કે, જા.હ! દમજાં અને દીપડો

ખાઈ જત. આપણા જળદને તો ખાઈ જશેજ. ખેતરમાં આપણે ખાંધીને બેઠો છે. આ વાત સાંભળતાં પોપટ મહારાજને રૂંવાડે રૂંવાડે શરૂ વ્યાપ્ત અને બોલ્યા કે, એ દૂતરાના શા ભાર છે, હમણુંજ મારી નાખું; એમ કહી મેલી દોટ. હાથમાં નહિ કાંઈ હથિયાર કે સાથે મળે કોઈ માણસો. માછલ દોટ માછલ આવ્યા. મોટી મોટી નદીઓ અને વચમાં ખેતર તથા પડખે સટકીઓ કુંવર. સિંધર ઉપર મહાન મોટા પથ્થર, કેમ જાણે રાણકદેવીએ યાપો માર્યો હોય એવી રીતે પથરાઓ તોળાઈ રહેલા હતા.

પોપટ મહારાજે ખેતરમાં જઈ પડકાર કર્યો કે, ઉત્તો રહેજે દૂતરા ! અવાજ સાંભળતાંજ દીપડો ઉછળ્યો અને યપો પોપટ મહારાજની સામે. ઝાડનો ઓય લીધો. ત્યાં તો કેટલીક માવધારીની ભેંશો માથે પૂછડાં લેતીકને કેમ જાણે પોપટ મહારાજની વહારે આવે હોય તેમ દોડી આવી અને દીપડાને મઠ્યાં મારવા લાગી. દીપડે તેમાંથી છટક્યો. આવ્યો પોપટ મહારાજની પાસે. આવ દૂતરા ! આવ તારે મારી સાથે બેટવું છે ? તો યહ જ મરડનો દીકરો ! એમ કરીને નાખી બાથ, આવ્યા બેઉ જાથોજાથ ! પડીક દીપડો નીચે તો પોપટ મહારાજ ઉપર. એમ અર્ધો કલાક ધિંગાણું ચાલ્યું. જ્યાં વર મોડું હતું અને જ્યાં ફાવે ત્યાં જટકાં ભરવા લાગ્યું. પોપટ મહારાજે વિચાર્યું કે, આ તો તળમાં રાકી દેશે, એમ ધારી ઢિંમ નહિ હારતાં દીપડાની ગળકી ઝાલી કર્યો પા અને ચડી બેઠો ઉપર જડખી બે હાથે ફાટી નોખનોખી ખેંચી રાખી. એ વખતનો દેખાર મહારાજીએ કેમ જાણે દેતોને મારવા ચડી સ્વરૂપ ધારણ કરી હોય તેમ અંગોઅંગ શરૂ ચડી ગયેલ છે. જાણ વિચાર, રૂંચેરી વગર આદૃતિ મહાન યોદ્ધાને શરમાવે તેવી અને રચાન વનવું હતું; પાંડે શરવીરતા યુવાનોને લગવે તેવી હતી. એજે જોરથી કર્યો શરૂ ઓકરા ! હવે દોડ, નકર આ દૂતરો મને ખાઈ જશે. આમ સંમત ઓકરા દોડી આવ્યો. ઓકરાએ મોટો પથ્થર લીધો. પિતાનાં કાંઈ જાળવી દીપડાના માથા ઉપર માર્યો. ત્યાં માથાના ચૂરેમુરા કંઈ થયું.

પોપટ મહારાજ ઉભા થયા. કેમ જાણે કરજી રાજાએ જાણ મંગા ઉપજ કરેલ હોય તેમ કરોડો જાણમંથા પોપટ મહારાજના દરીમાંથી નીકળવા લાગી, અને આવ્યા ઘેર. પોપટ મહારાજ પધારીએ.

ઉપરની ત્રીજી

એક

૩૧ વિષ્ણુ

મધુ. ક્યારેક એમ પણ જોવાઈ જતું કે, અરે પ્રભુ! જો હું આ માં-
દગીમાંથી બચીને બે મહિના પછી મરી જાઉં તો મારે સિર કશુંક
ન રહે; નહિ તો સમાજ મને કહેશે કે, દીપડાના હાથથી મૃત્યુ મધુ.
તેની માગણી પ્રમાણે શરીરમાં આરામ થયો, પણ પંદર દિવસ બાદ
એકાએક તાવની ગિભારી લાગુ પડી અને તેનો અમર આત્મા
અમરાપુરીમાં સીધાવી ગયો. પ્રભુ એના આત્માને શાંતિ આપે.
એની કાલબંધુર દેહ તો પડી ગઈ, પરંતુ અમર કીર્તિ પૃથ્વીના
પટપટ છવાઈ રહી છે. હજી પણ એ ધૂધવતા વડલા આગળ જ્યાં
પોપટ મહારાજનું ખેતર છે ત્યાં ગોવાળાઓ જોવાને વખતે માલ-
દાર બેસાડી બોલે છે કે:—

પડકારો કરી પત્રકમાં, માર્યો કાળને ઠાર;
એવા શરીરને રણમહી, વિાધએ કરી ન વાર.
ધીંગાણું ધોડીને આદ્યું, પોપટ કરી પડકાર;
પણ અમર રે'ત આલમ મહી, જો પાસે હોત કટાર.*
(“શારદા”ના એક અંકમાંથી)

ખાધ જત. આપણા જળદને તો ખાઈ જશેજ. ખેતરમાં આપણું બાંધીને બેઠો છે. આ વાત સાંભળતાં પોપટ મહારાજને રૂંવાડે રૂંવાડે શરૂ વ્યાખ્યા અને બોલ્યા કે, એ કૂનરાના શા ભાર છે, હમણાં મારી નાખું; એમ કહી મેલી દોટ. હાથમાં નહિ કાંઈ દયિયાર કે સાથે ન મળે કોઈ માણસો. માછલ દોટ માછલ આવ્યા. મોટી મોટી નદીઓ અને વચમાં ખેતર તથા પડખે સટકીઓ કુંગર. સિખર ઉપર મહાન મોટા પર્યટ, કેમ જાણે રાણકદેવીએ ચાપો માર્યો હોય એવી રીતે પર્યટઓ તોળાઈ રહેલા હતા.

પોપટ મહારાજે ખેતરમાં જઈ પડકાર કર્યો કે, ઉભો રહે છે કૂતરા! અવાજ સાંભળતાં જ દીપડો ઉછળ્યો અને થયો પોપટ મહારાજની સામે. ઝાડનો ઓય લીધો. ત્યાં તો કેટલીક માલધારી બેંશો માથે પૂછડાં લેતીકને કેમ જાણે પોપટ મહારાજની વહારે આવ્યો હોય તેમ દોડી આવી અને દીપડાને માથાં મારવા લાગી. દીપડો તેમાંથી છટક્યો. આવ્યો પોપટ મહારાજની પાસે. આવ કૂતરા! માર તારે મારી સાથે બેટવું છે કે તો થઈ જ મરહનો દીકરો! એ કરીને નાખી બાથ, આવ્યા બેઉ બાથોબાથ! ધડીક દીપડો ન તો પોપટ મહારાજ ઉપર. એમ અર્ધો કલાક ધિંગાણું ચાલ્યું. જન વર મોડું હતું અને જ્યાં શાવે ત્યાં બટકાં ભરવા લાગ્યાં. પોપટ મહારાજે વિચાર્યું કે, આ તો તળમાં રોકી દેશે, એમ ધારી ધિંગ નહિ હારતાં દીપડાની મજાકી ઝાલી કર્યો ધા અને ચડી મેડા ઉપર જડખી બે હાથે ફાટી નોખનેખી ખેંચી રાખી. એ વખતેના કેવળ મહાકાળાએ કેમ જાણે દેવોને મારવા ચંડી સ્વરૂપ ધારણ કર્યો હોય તેમ અંગોઅંગ શરૂ ચડી મથેલ છે. બાલ વિચાર, રેપેરી વગ આદૃતિ મહાન યોદ્ધાને શરમાવે તેવી અને સ્થાન વનવું હતું; પરંતુ શરવીરતા કુવાનોને લગ્નવે તેવી હતી. એણે જોયેથી કર્યો લા કે છોકરા! હવે દોડ, નકર આ કૂનરો અને ખાઈ જશે. આમ સંતોડી છોકરો દોડી આવ્યા. છોકરાએ મોટો પર્યટ લીધો. પિતાનાં કાંઈ જાળવી દીપડાના માથા ઉપર માર્યો. ત્યાં માથાના ચૂરેચૂરા રૂંધ રાંધ પોપટ મહારાજ ઉભા થયા. કેમ જાણે કરણ રાજાએ ન. જ. મંત્રા ઉત્પન્ન કરેલ હોય તેમ કરોડો બાળમંત્રા પોપટ મહારાજના સરીરમાંથી નીકળવા લાગી, અને આવ્યા ઘેર. પોપટ મહારાજ પધારીએ.

ઉન.ગ.ની કાઠુ દની દીપડાની એક એક શાં કરોડે વિશિષ્ટ સંખ સમાન વેળા કરતી દની. તેનું કરીર વિનમનિનિન કેલું

હવાલદાર તેની આંખની આંખને લીધે ઓસરી પર ખેડેલા સવેને સલામ કરવા લાગી ગયો હોત; પરંતુ સાહેબનો અવાજ તેણે સંભળ્યો અને તેને ઝાઝી સલામ ભરવાની તકલીફ ન પડી. પલંગ પર પડેલા સાહેબને તેણે ઝૂકીને સલામ ભરી: “હાજર છું હજુર!”

“અત્યાર લગી ક્યાં ગુડાણો તો? આશામી ક્યાં? આટલી બધી વાર?” સાહેબ હવાલદારને જોઈ ત્રાહુકી ઉઠ્યા. તેમના સિદ્ધાંત મુજબ દરેક નાના નોકર પર રોફ માર્યેજ કામ થઈ શકે. સાહેબ તે સિદ્ધાંતને પૂરેપૂરો અમલમાં મૂકવા તત્પર રહેતા.

“હજુર! આશામીની પાછળ બહુ રખડ્યો, પરંતુ ગામમાં નથી, ખેતર ગયો છે.” તેણે ફરીથી ઝૂકીને સલામ ભરી. જીંદગી-ભરમાં તેણે અનેક અમલદારોને ખૂબ સલામો ભરી હતી, એટલે તેને તે વ્યસન જેવું ગંધ મળ્યું હતું.

“આશામીનો પત્તો નથી અને તું ગામમાં પાટકપા કરે? આશામી વિના મારે અહીં શું કામ કરવું? મારું કપાળ? તલાટી!”

“હા, ” મેં અદબથી જવાબ વાળ્યો.

“હજુરનો દુકમ હોય તો સીમમાંથી બોલાવી લાવું.” હવાલદારે વચ્ચે મુકાવ્યું.

“વળી પાછો તું સીમમાં રખડવા જા અને મારે બે કલાક અહીં બગાસા ખાવાં? તલાટી! આવા જમણ માણસને દવે ક્યાં સુધી નબાળ્યે જશે? તેનાથી બિલકુલ કામ થઈ શકે તેમ નથી. તેને નોકરી પરથી દૂર કરવાનો રિપોર્ટ કરી મોકલો.”

સાહેબે અમલદારી દોરમાં દુકમ કર્યો.

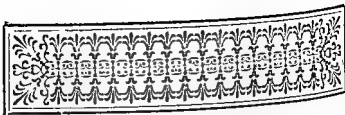
“હજુર...”

હવાલદાર વચમાં બોલવા જતો હતો તેને એકદમ સાહેબે અટકાવ્યો. “અહીં કાંઈ પાંજરાપોગ નથી, સમજ્યોને.” અને સાહેબે માણસને ઘોડો તૈયાર કરવા દુકમ આપ્યો. “અહીંનું બધું કામ બાકી રહ્યું. દવે આશામી સહિત તમારે આજ ને આજ સાંજ સુધીમાં રાજમદ મુકામે દાખલ થવું.” સાહેબે મને દુકમ કર્યો અને ઘોડો દોડાવી મથા.

દર સુધી સાહેબના ઘોડાની ઉઠી ધૂળ હવાલદાર જોઈ રહ્યો.

(૨)

મેં જાનને આ દિવસ પીની મથા. રાજ મીઠું હવાલદાર રહ્યો અને મેં તેને બેલે અને રહાવરવનું નર નીચે પીને નોકરી બજાવે. સાહેબના રહેઠાણ તેના પર કંઈ અતર થઈ ન હતી.

૩૧-મીઠુ હવાલદાર

(લેખક:-શ્રી મધર)

ધોડાપર બેઠા બેઠાજ સાહેબે ત્રીજી વખત જૂમ મારી
“હવાલદાર ક્યાં ગુડાયો ?”

“સાહેબ ! હમણાંજ આવી પહોંચ્યો. આશામીને બોધવડ
ગએલ છે.” મેં જવાબ વાલ્યો અને ઉમેર્યું : “આપ જરા આરામ
લેશો ?”

“પણ કેટલી વાર ? મારે હજી ચાર માહિ જવું છે. એક એ
ગામે આટઆટલું રોકાવાનું થાય તો કામ ક્યારે પૂરું થાય ?”

સાહેબે બળાપા કાઢ્યા અને ધોડાપરથી નીચે ઉતરવાની તજવીજ કરી.
બે માણસોએ ધોડાની લગામ ઝાલી લીધી. એક માણસે
પેગડા ઉપર પગ દીધો અને એક માણસે સાહેબની ડેડ રસ્તા દર્શાવ
મૂક્યો. સાહેબ બહાર ધોડા પરથી નીચે ઉતર્યો. ઉતારાની ઓસરીમાં
પથંગ દાળેલો હતો, તેના પર ચરીરને લંબાવ્યું અને બે હાથે
સાહેબની ચાકરીએ વળગ્યા. સાહેબના બળાપાનો કાંઈ જવાબ ન
વાળતાં ડું રસોડામાં સાહેબને માટે આ તૈયાર કરાવવામાં રોકાયેલો.

આ તૈયાર થઈ, સાહેબને પાવામાં આવી અને તૈયાર થયેલ
પાનસોપારી સાહેબે આરોગ્યાં. હરમિયાન હવાલદાર ડેલીના ખાતમાં
દેખાયો. એંશી વર્ષનો જુનઝ આદમી પૂરા સાત ફેંદાં, કપડાં
એવા ચરીરને હજીયે જીવે લાકડીને ટેકે ટકાવી રાખવા મથતો હતો.
તેની ધોળા દાઢી દવામાં દિલોળા લઈ રહી હતી. ધણી ઉનાચર
ચાલતો હોવા છતાં જદાવરવાને લાંબે તેના પગ પાછા પડતા હતા.
ડેલીથી ઉતારાની ઓસરી સુધી આવતાં તેણે ત્રણ ફેંદાં લેવા
ખાધી. એક જગ્યાએ તો પડ્યા પડ્યાં રહી ગયો. તેની આંખો
સારી દેખાવા છતાં તેજ પડી ગયેલું હતું.

સાહેબે પથંગ પર પડ્યા પડ્યા ચોથી વાર જૂમ મારી
“તથાતી ! હવાલદાર ક્યાં છે ?”

લેકની મહેરબાનીથી પરિવાર વધ્યો છે તે ધણીના રોટલાનેજ માંભારી છે. ધણીની રહેમને લીધે આ અવસ્થા ભાળી શક્યો છું. શે, ધણીને મારી જરૂર નથી રહી; પરંતુ મારે હજી ધણીની જરૂર છે. આજ સુધી ધણીનું લજ્જ ખાધું છે તે હવે આ અવસ્થા-મે દરમ નહિ કરું. જલે મારો પગાર બંધ થયો, પરંતુ મારી નોકરી ધણીની તહેનાતમાં હજી જારી છે. બાપુ ! આ પંડ અહીંયાં દેલીના ખાનામાં નાનેથી મોટો થયો અને એકજ ધણીની અદના નોકરી કર્યા કરી છે તેથી હવે તો એજ ધણીની નોકરી બળવતાં પડશે. આ દેલીના ખાનામાંજ આ પંડનું આયથું પૂરું થવું ખુદાએ નક્કી કર્યું છે તે અહીંજ પડશે. મારા માલેક ! જલે મને પગાર ન મળે, પરંતુ મારી નોકરી કરવાની મને ના ન કહેશો. હું અને મારાં બાલબચ્ચાં આપને આશીર્વાદ દઈશું.” તેણે પોતાની નેકાની વાત કહી નાખી.

હું અવાજ બની તેની વાત સાંભળી રહ્યો. એક પામર જેવા જણાતા જીવમાં આવો મહાન આત્મા ! બસો પાંચસોના પગાર ખાના અમલદારો પણ ઑરિસ બંધ થયા પછી કાંઈ દરબારના ચોવીસ કલાકના નોકર નથી એવું કહી નાખે, ત્યાં આ અદના હવાલદાર પગાર બંધ થયા પછી પણ પોતાની નોકરીના એકરાર કરે ! મને તેનાં ચરણોમાં લેટી પડવાનું મન થઈ આવ્યું.

હવાલદારે તેની વાત શરૂ રાખી: “ બાપુ ! તમે તો મારી ઉતરતી અવસ્થામાં અહીં આવ્યા. આત્યારે તો મને આંખે સૂઝતું નથી, પગ પણ ચાલતા નથી, શરીર પણ દાઢ નથી; પરંતુ બાપુ ! આ પગે એકસાથે વીસ વીસ ગાઉની મજલ કરી છે; આ ખંભે પાંચ પાંચ મજુના બોળ ઉંચડ્યા છે; આ શરીરે વીસ વીસ ધાડ-પાડોના સામના કર્યા છે. એ બધી વાત કરી હું મારાં વખાણુ કરતો નથી કે આગળની વાત સંભળાવીને હું મારી નોકરીની ફરી બરજ પણ કરતો નથી. મેં મારા ધણીનું લજ્જ ખાધું અને તેનું કામ બજાવ્યું, એમાં મેં કયો મોટો પાડ કરી નાખ્યો ! પરંતુ હવે હું મારા માલેકની ખરી નોકરી બજાવું ત્યારેજ મારી નેકી મળે. બાપુ ! આ શરીર તમારુંજ છે. જ્યારે કામ પડે ત્યારે કામ કરમાવશો.” હવાલદારે ફરી તક્લી ફેરવવી શરૂ કરી.

હું આગળ તેની ઉદારતાનું-તેની નેકાનું માથ કાઢી શક્યો. મને મારી નેકી પ્રત્યે અને અમલદારોની નોકરીની રીત પ્રત્યે દેખીતો તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો; પરંતુ પેટ !

ચોદ વર્ષની ઉંમરથી ચર કરેલી નોકરી તે એવી વર્ષની અવસ્થાએ પણ એકધારી બળવે જતો હતો.

તે દિવસે હું ઑફિસમાં બેઠો બેઠો નવી આવેલી દુધવાળી કાગળિયાં વાંચી રહ્યો હતો. એકાએક મારી આંખ ભણે કાગળ નહીં આપતી તેવો અને ભાસ યથો. મેં ચશ્માં લૂછ્યાં, ફરી ફરીને લૂછ્યાં, અને ફરી ફરીને તે દુધમાર વાંચવાનો પ્રયાસ કર્યો. આખરે જે લખાણ હતું તેમાં કંઈ ફેર ન હતો. મીકુ હવાલદારની નોકરીનાં છેલ્લા સમયમાં તેમાં હુકમ હતો. મારી આંખે કાગળિયાં આંખમાં ગળે ખરેરી પડી. કેવળ સત્તાના ગાંડપણમાં એક વૃદ્ધ નોકરનો-તેની વૃદ્ધ ઓરતનો-આઠ બાળકોનાં રોટસો વૃદ્ધી થયો હતો.

“મીકુ હવાલદાર!” મેં ખરેરી પડતે અવાજે હવાલદારને બોલાવ્યા.

“બાપુ આવ્યો” હવાલદારે તેના હાથમાં એકધારી કાગળ કપે જતી બિન કાંતતી તકલી ચિંટી લીધી અને તે આવ્યો.

“હવાલદાર! તમારો દુધમાર આવ્યો.” કેવી રીતે તેને આ દુઃખદ સમાચાર સંભળાવવા તે સૂજ નહિ પડવાથી મેં કહ્યું.

“બાપુ!” તે મારી સામે બેઠો. તેના મુખ પર અશ્રુનિર્મિત જરાકે ચિહ્ન નહોતું. તેની છાતીના ધડકારમાં કે તેના અવાજમાં જેવો ને તેવોજ વેગ હતો.

“હવાલદાર! તમારી નોકરી વૃદ્ધી થઈ. બધું બોલું મારું સાહેબે તેની છદ્દ ન છોડી.” મારો અવાજ શુભળાઈ ગયો.

“બાપુ! માલેકની મરણ!” તેણે ઉંચે આશ્ચર્ય તરીકે હાથ લેંચાવ્યા.

“શું કરે? નોકરીને ખાતર આ બધું કહેવું સંભળવું શું છે; પરંતુ આ અવસ્થાએ તમારો રોટસો વૃદ્ધ તે બધું વસતું કરે છે.” હું આગળ ન બોલી શક્યો.

“દોષ! બાપુ! કિસ્મતની વાત છે. તેમાં આસેસ દા: કરે છે. હા! પણ વરસ ધણીનો રોટસો આધી.” હવાલદાર તેની સ્વસ્થતાથી બોલી રહ્યો હતો.

“ત્યારે તમારી નોકરી દલે પૂરી થાય છે.”

“નહિ, મારો પગાર પૂરો થાય છે. નોકરી તો દલુ મેં જ તેમજ રહી છે. બાપુ! ચોદ પંદર વરસનો દલો ત્યારથી પડ્યો નોકરી દર કરી તે આજ શુભી મારી જીવિ પ્રમાણે કરે. અત્યંત મું. આ કીરીનો મગજને, આ ગામમાં શું પડે કહું છે તે બધું કરે.”

વીતી અને અલકમલકની વાતો કરતો. મારો આખાય દિવસનો થાક તે વખતે ઉતરી જતો.

તેની નોકરી ફરીથી સંધાય તેવા દરેક પ્રયાસ મેં કરી ન્તેવા, પરંતુ નવા સાહેબને નોકરો પર રોક જોસાડવો હતો. તેમને જૂના જમાનાની અને જૂના માણસોની જરૂર ન હતી. એટલે મારા પ્રવાસ મિથ્યા ગયા અને હવાલદાર વૃદ્ધાવસ્થામાં આજીવિકાદીન વધ પડ્યો, છતાંય તે પ્રયત્નનીજ માફક નોકરી બજાવ્યે જતો.

(૪)

ફેટલાક માણસોનાં નામ પણ સમાજ ઉપર સારી નરસી અમર કરી શકે છે. મીઠું હવાલદારનું નામ આસપાસના મુલકમાં પંકાતું અને તેની ધાકે ખેડુતોની મોલાત અને માલમત્તા સુરક્ષિત હતાં. કેની દેન કે મીઠું હવાલદાર જેમાં દોષ ત્યાં બાજરાનું એક પણ ટુંક બાંગી શકે ? સીમમાં એક દોર રેડું ન ફરી શકે, એવી તેની ધાક હતી.

હવાલદારની નોકરી ગઇ, એટલે હજમખેરોને એક જાતની નિરાંત થઇ. ધણાંયે વરસની તેમની જૂખ હવે બાંગી. તેઓ ખેડૂતોની મોલાતમાં પોતાનાં દોર મનમાન્યાં ચરાવી શકશે અને ખેડૂતોની માલમત્તા નીરાંતે લટશે. હવાલદારની નોકરી તૂટવાના સમાચાર મારે તરફ ફરી વળ્યા.

તે રાતે ગામમાં સોફા પટી ગયો હતો અને દુધે સુઇ જવાની તૈયારી કરી રહ્યો હતો. હવાલદાર ટેલીના ખાનામાં બેઠો બેઠો તકલી ફેરવ્યે જતો હતો. ગ્રાંપુ ફાનસ કુમારે મસાતું બગી રશું હતું. એકાએક ટેલી બદાર બે બંદોના બદાર થયા અને તેની સાથે ટેલીની સાકળ ઘ્રાંએ જોરથી ખખડાવી.

હું સૂઈને બદાર આવ્યો અને ટેલી તરફ દોડ્યો. બીજા પગથવા અને નવો આવેશો હવાલદાર પોરી રહ્યો હતો. હવાલદારે અચળ સાંભળ્યા અને એકદમ તકલી એક તરફ મૂકી ખાટીએ લટાવેલી બંદો તરફ દોડ્યો.

મેં જૂમ મારી “કાણુ એ ?”

જવાબમાં ટેલીનાં બાર ખૂબજ ખખડાવવામાં આવ્યાં અને હજુ દબ મએલાં કમાડ હમજૂંજ તૂટી પડ્યો એમ અને લાગ્યું.

હવાલદારે બંદો લીધી અને મારી તરફ ફર્યો “બાપુ! મારાં કુલ જીવેલાં એ તો જીવન અતી છે.” અને તે સજ્જ થઈ નિર્ગેહની બેઠો હતો રહી ગયો. બીજા માણસો મેલાગયા.

(૩)

યધુ ! દવાલદારની નોકરી જંધ થઈ. મેં સાહેબને બધી આજીજી કરી, બધી દલીલો કરી, ગામલોગોએ દવાલદારને ફરી નોકરી કરવા બધી તડતેવડ કરી, પરંતુ બધું વ્યર્થ ગયું. દવાલદારને ફરી બદાલી ન મળી. તેની જગ્યાએ બીજા માણસની નિમણૂક થઈ ગઈ.

દવાલદાર તો હંમેશના કાર્યક્રમ મુજબ ડેલીના ખાતામાં બેઠો બેઠો તકલી પર ઉતરી કાંતે જતો અને સવારમાં જ સજા આવતો, બે વખત ઘરે જઈ રાટલો ખાઈ આવતો અને ફરી પાછો પહેરા પર ખડો ને ખડો રહેતો. તેના મુખ પર એક પથ્થુ ઝાંઝાનું ચિહ્ન ન હતું, તેના પગમાં જરાકે મંદતા ન હતી.

મારી આ રચણે બધી યથાને પાંચ વર્ષ થયાં હતાં, તેણે વખતમાં હું મીકું દવાલદારને સાંગોપાંગ ઓળખી શક્યો હતો. દિવસે દિવસે જુદાવરયા તેના પર જામતી હતી, પરંતુ તેની કામ કરવાની શક્તિ કે તેની નેડીમાં જરાકે ફેર પડ્યો ન હતો. તે સ્થિતિમાં ઉછરેલો અને પ્રથમથીજ હુકમો ઉઠાવવાને ટવામિતે મીકું દવાલદાર મારી આગળના તમામ તલાકીઓના માની દવાલદાર ગણાતો. બહુ મોટી ઉંમરે અમલદારોની મદદને લીધે તે પરણ્યો અને તેને સંતતિ થઈ. આઠ બાલબચ્ચાંમાં ફક્ત એક દવાલદારને તેની જુદાવરયામાં ટેકા આપે તેવા થયો; પરંતુ પ્રથમ દવાલદારની નોકરીની કસોટી કરવી હશે એટલે તેને પાછો નોકરી લીધી. દવાલદારના તે બહોળા કુટુંબનો આધાર તેના પગાર પર હતો. હું પગારમાં પણ તે સંતોષથી, સાદાપથી અને સ્વચ્છ રહેતો. તેનું ઘરનું આંગણું ખુદાના ડર સમું સ્વચ્છ રહેતું. તેનું ડેલીનું ખાતું તે દિવસમાં ચાર વખત વાળામૂઠી સારું ઉતારાના વિશાળ યોગાનમાં એક પણ પાંદડું કે કાગળની રખી પડ્યાં હોય તે તેને ન ગાંધ. તેનાં શરત દરેક યોગ્ય હઈ તે પહેરતો, તેના પર પણ એક ડાપ તેને ન પડતી. ખાતામાં એક તરફ બે માટલાં બરાબી રાખતો, તે આખા બેડુતેને પીવાના અપમાં આવતાં. સ્થિતિનો તંત્ર છતાં તે બધાંબધાને એક ફેર મૂકી દેતો.

આખું તેનું રદનસદન અને તેની નોકરી પ્રત્યેની માયા અંતરમાં વસી ગઈ, એટલે દવાલદાર પ્રત્યે અને પછી દુનું સંજોગે પહેર હું ઉતારાના યોગાનમાં લીમડા નીચે લગીને બેસતો અને દવાલદાર નકલી ફેરવતો. સામે બેઠો

મીઠી અને અલકમલકની વાતો કરતો. મારો આખાય દિવસનો થાક મેં વખતે ઉતરી જતો.

તેની નોકરી ફરીથી સંધાય તેવા દરેક પ્રયાસ મેં કરી લેયા, પરંતુ નવા સાહેબને નોકરી પર રોકે એસાડવો હતો. તેમને જૂના જમાનાની અને જૂના માણસોની જરૂર ન હતી. એટલે મારા પ્રયાસ મિથ્યા ગયા અને હવાલદાર વૃદ્ધાવરથામાં આશ્રયિકાલીન થઈ પડ્યો, છતાંય તે પ્રથમનીજ માફક નોકરી બજાવ્યે જતો.

(૪)

કેટલાક માણસોનાં નામ પણ સમાજ ઉપર સારી નરસી અસર કરી શકે છે. મીઠું હવાલદારનું નામ આસપાસના મુલકમાં પંકાતું અને તેની ધાકે ખેડુતોની મોલાત અને માલમત્તા સુરક્ષિત હતાં. કોની દેન કે મીઠું હવાલદાર જેમાં હોય ત્યાં બાજરાનું એક પણ કુંકું ભાંગી શકે? સીમમાં એક દોર રેહું ન ફરી શકે, એવી તેની ધાક હતી.

હવાલદારની નોકરી મધ્ય, એટલે હરામખોરોને એક જાતની નિરાંત થઈ. ધણામે વરસની તેમની જૂખ હવે ભાંગશે. તેઓ ખેડુતોની મોલાતમાં પોતાનાં દોર મનમાન્યાં ચરાવી શકશે અને ખેડુતોની માલમત્તા નીરાંતે લૂટશે. હવાલદારની નોકરી તૂટ્યાના સમાચાર આરે તરફ ફરી વળ્યા.

તે રાતે ગામમાં સોફો પટી ગયો હતો અને દુધે સુઈ જવાની તૈયારી કરી રહ્યો હતો. હવાલદાર ડેલીના ખાનામાં બેઠો બેઠો તકલી ફેરવ્યે જતો હતો. આંખું ફાનસ કુમાડે મસાતું બળી રજૂ હતું. એકાએક ડેલી બહાર બે બંદૂકોના બહાર થયા અને તેની સાથે ડેલીની સાકળ ગ્રાહ્યે જોરથી ખખડાવી.

હું સહાગો બહાર આવ્યો અને ડેલી તરફ દોડ્યો. બીજા પસામના અને નવો આવેસો હવાલદાર ધોરી રહ્યા હતા. હવાલદારે અસજ સાંમળ્યા અને એકદમ તકલી એક તરફ મૂકી ખીંટીએ લટકાવેલી બંદૂક તરફ દોડ્યો.

મેં જૂમ મારી “કાણુ એ?”

જવાબમાં ડેલીનાં બાર ખુલ્લો ખખડાવવામાં આવ્યાં અને હું ઘડ ગમેલ કમાડ હમણાંજ તૂટી પડ્યો એમ અને લાખું.

હવાલદારે બંદૂક લીધી અને મારી તરફ ફર્યો: “બાપુ! નેનાં, નાં, હાં જાણે. એ તો જાન આવી છે.” અને તે સજજ થઈને નિર્ભયંતરી આવ્યો હતો રહી ગયો. બીજા માણસો બેબાકયા

નગી ઉઠ્યા અને બહારનો ગોકરો સાંભળીને ઝાંઝિસના ઝોરમાં
બરાબ પેદા. હું પણ મામલો વર્તી ગયો અને ઝોરમાં ભગ્નો.
બહાર શું થાય છે તે જોવાને ત્રંડમાં આંખ લગાડી. કેવળ દર.૧.
દાર તિજેરી આડો બંદૂક તૈયાર રાખી હતો હતો.

એકાએક ડેલીનું બારણું કૂકું છુસ કરતું નીચે આવ્યું
અને સાત આઠ છોકાનીદાર આદમી ડેલીમાં ધસી આવ્યા. તેઓ
વરપુરિયતિથી વાઠેકાર થાય, તે પહેલાં તો મીકું હવાલદારે જૂઠ
પાડી: "ખજરદાર!" અને તેની બંદૂકમાંથી સનનન કરતી ગોળી
છૂટી. એક માથુસ ચત્તોપાટ પડી ગયો.

વધારે હું જોષ શક્યો નહિ. મારી આંખે કમકમાં આવ્યા
અને મેં આંખો બંધ કરી દીધી. કેવળ ગોળીઓની સનસનની
અને બંદૂકના ધડાકાજ થોડો વખત મારે કાને પડ્યા કર્યા.

સવારે હું સ્વસ્થ થયો અને બધું શાંત બાળ્યું, ત્યારે સવાર
એતીથી બહાર આવ્યો. તિજેરી તરફ મારી નજર જતાંજ હું બે
બની ગયો અને આંખે શરારે ચાલણીરૂપ થઈ ગયો મીકું હવાલદાર
તિજેરી પાસે એતનહીજ પડ્યો હતો. તેનો એક હાથ હજુ પણ
બંદૂકના થોડા પર હતો. તિજેરીનું સીલ અનામન હતું.

હું એ દરમિયાન ન જોષ શક્યો. મારી આંખમાંથી એ
આંધ્ર સરી પડ્યાં. ખુદાઈ ફિરિસ્તાના ખુદાઈ તરફ જઈ હવાલદાર
મુખ ઉપર નેકીનું તર પ્રજ્વળી રહ્યું હતું. તેના પર સૂપનાં ફિરો
એક તેજસ્વી વર્ણલ રચ્યું હતું. મૃત્યુદયામાં તે બહુ ધણ
નોકરી જાળવવા તત્પર હોય તેમ પડ્યો.

સાહેબને જ્યારે આ દકીકતનો રિપોર્ટ મળ્યો, ત્યારે તે
મુખમુદામાંથી ફક્ત આટલાજ શબ્દો બહાર પડ્યા: "કુલો માલુમ
("ચારદા" ના વાર્તાઓ)

૩૨-માંઘાતા

(લેખક:-શ્રી. વરજીવન ગોપાળજી)

[સ્થળ—જેંગાલ જ્યુટ મિલની ડિસ્પેન્સરીનો ઑપરેશન રૂમ.
સમય—વહેલી સવાર.]

“ડૉક્ટર સાહેબ! જલદી ચાલો, મેનેજર સાહેબ બોલાવે છે!”

“કોણ રામુ?”

“હુ, દા.”

“કેમ શું કામ છે?”

“ઉદુખહેનને સખત આંચકી આવે છે, અને સરખા તો રાવાજ માંડ્યા છે. તમે જલદી ચાલો. તમને ખૂબ જલદી બોલાવે છે.”

“પરંતુ કહે કે હું નહિ આવી શકું. અને હું સમજાવજે કે, પેલા જ્યુટપ્રેસ પર કામ કરનાર મકનના ઇન્જન થયેલ પગને હું ઑપરેશન કરું છું; એટલે ઑપરેશન પૂર્ણ થયા પછીજ હું આવીશ.”

(રામુ ભય છે. ડૉક્ટર એનાં ઓળખેલો વડે ઑપરેશનની શરૂઆત કરે છે.)

(મકનનો જમણો પગ તદ્દન બાંગી ગયો છે. જ્યુટ પ્રેસનો એક જલ્દજ બારે બાગ અકસ્માત પડવાથી એને ઇન્જન થયેલી છે. પગનું લાકડું તદ્દન તૂટી ગયું છે, અને ડૉક્ટરની પટલી સારવાર નીચે એને રાખવામાં આવેલ છે.)

“સાહેબ! ડૉક્ટરસાહેબ આવવાની ના પાડે છે!”

(ગેદી મૂકો, બરાવદાર ઘરીર, બધું મોટું, અને ક્રમેશી દરીયાં મદમરન અંગો, દરીયા રોમેશમમા સત્તા, નેદ્રકમી, જ્યુટપ્રેસ અને કીમન.કનાં ચિહ્નો:—ગામના ઉપક્રમના સંપ્રદાના જવલ્દમથી એમનાં બરાં ઉમે ચરે છે એમની આંખો સદેજ ચિતે છે. એમાં લ.લ.લ. ટે.લ છે.)

“જેમ આવવાની ના પાડે છે?”

“પેલા ક્રમેશન મકનના પગનું ઑપરેશન કરે છે મ.રે-”

“અરે! એ બે બદામના મજૂરનું ઑપરેશન જલ્દમમાં ના!
મારી ‘ઈફ’નું શું?”

(રોપબર્ડો બાવે ખુરસી પરથી ઉભા થઈ પગ પછાડે છે. દારૂ
માંનું એક પનીર ખૂબ જોરથી ટેબલ પર પછાડે છે, અને પછી પવન
ના સૂસવાટામાં રમી રહેલી કાળા મૂછો પર એક આછો હાથ ફેરવે છે)
(એક મજૂર પ્રવેશ કરે છે)

“સાહેબ! માફ બાળક અને બેરી બંને બિમાર છે, રોપ-
ની કોટડી તફન તૂટી ગયેલી છે. પાછળની ‘મેરી’ આજ એ
માસ થયાં સાફ થઈ નથી. મગ્જરો અને ડાંસ બાળકનાં બે
અમારાં શરીર ફેલી ખાય છે; માબાપ! આનો કંઈક બદોબત કોઈ
(ખૂબ નિર્જાતાબરી-અને યાચનામુક્ત બાપમાં મજૂર છે)

ધુંકતા શબ્દો છિચ્ચારે છે. અને પછી એ ગરીબ વફતે સહેજ
મુખપર ફેરવાયા કરતી લાવનાને એકાગ્રચિત્તે નીરખી રહે
અસંતુષ્ટ બાવે કંઈક અલુમમાફે સાહેબ એનો પ્રત્યુત્તર આપે છે

“હર્ષદ! એકથી અનેક પ્રસંગોએ મેં તને સમજાવ્યો છે
મદત રહેલું અને બિગળ રાખવો, એ બંને એકીસાથે
પાલવે. ‘મેરી’ સાફ થઈ નથી, તો હાથ શું ભાંગી ગયા છે!
મગ્જરો અને ડાંસ ફેલી ખાય છે, તો તમને અહીં આરી રિપ-
માં રહેવાને કોણ દુરાગ્રહ કરે છે?”

“પણ સાહેબ! આપ પણ મદતજ રહો છો ને? આ
‘મેરી’ જેમ ટેક હમેશા સાફ કરી નાખે છે, એજ મુજબ આ
મજૂરોની મેરીઓ સાફ કરવા એક ‘ટેક’ની વ્યવસ્થા ન કરી
દિવસભર શરીરને નીચોવી નીચોવીને તમારી આકરી માકરી
માંદા બાળક અને બેરીની સારવાર કરીએ કે મેરી સાફ કરી
શું કરીએ સાહેબ! એ જરા કહેસો?”

(હર્ષદ સહેજ જરમ બને છે. મેનેજર સાહેબ જરા ઉભા થા-
“તમને કાંઈ તેમ કરે. ઠીક છે, મેરીના ટેક માટે ફોન-
જવળ આપીશ. કોટડી તૂટેલી હોય તો સરખી કરાવી લેજો.
દેવે તારે છે શું?”

“હું પાંચ રૂપિયા લેતા આવ્યો છું.”

“કેમ?”

“ધરમાં બી અને જાળક બંને બિમાર છે. બાળકને ફો-
ધરમાં ફેરી બદામ પણ નથી. મારા પગાર ચેટે રૂ. ૫) મ-
“પણ તારા! આજ તો મિત્ર નાખે છે. અહીં કેમ

નથી. તને ડોણ આપે ?”

“તમે.”

“ભલા માણસ ! મારી પાસે પૈસા ક્યાંથી હોય ? હું પણ જરૂર-પૂરતી રકમ રાખું છું. બાકીની બધી રકમ કેસ્યર પાસેજ રહે છે.”

“તો એ જરૂરપૂરતી રકમમાંથી મને પાંચ રૂપિયા આપો ને કાંતે તમે લઈ લેજો.”

“એ નથી બની શકે તેવું. તું બીજેથી સગવડ કરી લે.”

(છંદુને આંકડી આવે છે. મજૂર પગે પડે છે)

“માબાપ ! કોઈ આપે તેવું નથી. આપની ઉપરજ મારો આધાર છે.”

“દર્પદ ! વધુ બકબક કર નહિ. તને ના ન કહી ? ચાલ, બહાર નીકળ, નહિતર મારે નિરર્થક દરવાનને ગોલાવવો પડશે.”

“પરંતુ મારું માંડું બાળક મરી જશે, ગરીબપરવર !”

(મજૂરની આંખોમાં આંસુઓ ઉભરાય છે. અને નમી નમીને એ સાહેબનાં ચરણોમાં પડે છે. અને સાહેબના રોમના ચરમાભિટરનો પારો ઉંચે ચઢતો જાય છે.)

“દર્પદ ! માથું ના ફેંક; હું ખૂબ દિલગીર છું.”

“પણ બાકી માત્ર રૂ. ૨૭ તો આપો માબાપ ! અમે તમારાજ મજૂરો. બીજા કંઈ રથજે માગવા જઈએ ?”

સાહેબ : (રવગત) “જદ-નમમા.”

“દર્પદ ! મારી પાસે હાલ કશું નથી. આવતી કાલે આવજો. હું ધ્યવરથા કરી આપીશ. આજે બીજા રથજેથી લઈ ચલતી લેજો.”

“ના સાહેબ ! હવે મારે કાલે આપના પૈસાની જરૂરજ નથી. મારી કામ નિભાવવાલો પરમેશ્વર છે !”

(કરડી નજરે નિરાશ થઈ દર્પદ રવાના થાય છે.)

“રામુ ! જા, દાકારને બોલાવ.”

(અને સાહેબ એમના ઓરડામાં બીટી સજાગી સંદેજ લહે રહી ટહેલે)

[રથજ—એજ ડિસ્પેન્સરીના એ શીસ રમ.]

[સમય—વહેલી સવાર (એપ્રિલન પછીના)]

“રમ દર્પદ ! કાલે રમ છે ?”

“અત્યારે જુદજ મંજૂર રિશ્તિ છે. તમે જલ્દી આવો.”

(દર્પદ મજૂરો સાથે જાય છે. એની આંખમાં આંસુ આવે છે.)

દર્પદના કાંતિને જોઈને આવું છું, એમ કહેજો."

"પણ પાણી સાહેબ! ઇમારા પર ગુસ્સો થશે. લાઇસાંબ! તમે જલદી આવોની! કાંતિ ક્યાં મરી જવાનો છે?"

(દર્પદના હાને રામુના ઉપરોક્ત શબ્દો અચકામ છે. અને રામુપ્રતિ એ એક વક્ર દષ્ટિ ફેરવે છે. બીજી પાંચે એનો હાથ ઉઘોય છે. રામુ પણ દર્પદને એનો પ્રત્યુત્તર આપવા તૈયાર રહે છે. ડૉક્ટર બન્નેને અટકાવે છે.)

"કાંતિ કે છંદુ કોઈ મરી જવાનું નથી. તું જા, અને મેં કશું તેમ કર."

(ડૉક્ટર અને દર્પદ બન્ને જાય છે)

(દર્પદની મરીખ ઝુપડી. માંદુ બાળક અને સ્ત્રી, અધુરાં, મેલાં, કોટેલાં વગેરે, નદી સાધનદીનતા અને અણુએ અણુમાં ગરીબાઈ.)

(દાકતર કાંતિને તપાસે છે. એની માંદગી ગંભીર છે. પગવાર એ રથભે છે અને પછી 'પ્રીત્તીપચન' લખી આપે છે. બીજી કટલી-એક સૂચનાઓ એની સારવાર માટે આપી ડૉક્ટર રવાના થાય છે.)

x x x x x
[સ્થળ—મેનેજર સાહેબના નિવાસસ્થાનમાંનું દિવાનખાનું.]

[સમય—સવારના સાદાઆઠ.]

(રામુ દોડતો આવે છે)

"સાહેબ! ડૉક્ટરસાહેબ આવ્યા નહિ."

"કેમ?"

"પેલા દર્પદની સાથે એના માંદા કાંતિને તપાસવા ગયા."

"કેટલો નાસાયક માણસ છે! ત્રણ ત્રણ વખત માણસને દોડાવ્યા છતાં મારી છડીને તપાસવા આવવાની એને દુરસદ નથી મળતી, અને પેલાએ બદામના દર્પદના કાંતિ, અને પ્રેસમેન મકનની કિંમત મારી છડી કરતાં વિશેષ છે!"

"પણ તમે કાંતિને કહીને રજા અપાવી છોને, એટલે પાનું. તમને અનેક પ્રમોશન એના આગ વર્ગન વિશે મેં ફરિયાદો કરેલી, છતાં તમે એ તરફ કુર્સદાજ આપેલું. આજે તમારીજ સમક્ષ તમે એ વસ્તુ લુપ્તો છે."

(મેનેજર સાહેબના મુખના સમા સુધ્ય પડી, મેમની મૂડી, ૧૫૫૦ રૂબી પડી. એણે કહ્યું. અને ને. હવા એ. હવા એમની અજમા અ. હ. અ. હ. અ. હ.)

"૧૫૫૦ રૂબીન રૂ. હું કે જેજ એ વસ્તુને નિકાલ કરી ન. પ. રૂ."

“જેને ફરી ન જતા, અને કાલે રજા આપવામાં વિધન કરસો તો હું કાલથી અનચન આદરીશ. એવા માણસને આપણે શા માટે રાખવો જોઈએ, કે જે આપણાં જ ઊકારાં, કે આપણી માંદગી દરમિયાન આપણને જ ઉપયોગમાં ન આવે !”

“બરાબર છે-સરખૂ! એને એના વર્તનનો બદલો મળવે જ જોઈએ, હું અવશ્ય કાલે શેઠને વાત કરી એનો ખાટ પડી નાખું. તું ના રડ.”

(અને મેનેજર સાહેબનાં પત્ની કોઈ મરેલાડું મેં વાળતાં હોય તેમ ફરકાં ભરી ભરીને રડે છે. મેનેજર સાહેબ ખૂબ વઢાવપૂર્ણ એમની સ્નેહભીની સરખને આશ્વાસન આપે છે, અને એમ સારી આકંઠ મર્યાદા મૂકે છે. મેનેજર સાહેબનું હૃદય આ દરમિયાન સળગી રહે છે. ડૉક્ટરને કોઈ પણ બોલે રજા આપવા મરે એ એમના મૃતપિતાના આકરા સોગંદ લે છે.)

x x x

[રથજી—ન્યૂટ મિલ્સના મેનેજર સાહેબની ઑફિસ]

[સમય—મધ્યાહન.]

“ડૉક્ટર સાહેબ! તમને આજથીજ તમારી ‘સર્વિસ’ પાછી છૂટા કરવામાં આવે છે !”

“મને એકાએક આમ રજા આપવાનું હું પ્રયોજન સમજી શકું !”
 “એ વિષે ખાસ તો મને ખબર નથી; પરંતુ મજૂરીની રેત ચિકિત્સા સામે ફરિયાદો, અને એમની સારવાર સામે અમરે પગે વાર્તા શેઠ પાસે ગયેલા અને મને એમના તરફથી તમને વહેંચે તકે છૂટા કરવાની સૂચના મળી છે. તે મુજબ મેં ઉપરોક્ત ફરિયાદો તમને કહ્યો છે.”

“તમે એ સંબંધે શેઠને કંઈ કરેલું કે નહિ ?”

“ના. મને પણ એ વસ્તુ ઠીક લાગેલી; કારણ એ રિપોર્ટ ફરિયાદો મારી પાસે પણ આવેલી.”

“બલે ત્યારે, સાહેબજી !”

(બસા ડૉક્ટરને ઉઠી અંધારીની માંદગી દરમિયાન જે જે પ્રસંગે બોલાવ્યા હતા. તાજરી ન આપવા બદલ “મજબૂત બદલ” દેવે મેનેજર સાહેબ અતે રજા આપે છે.)

અને એ રીતે મેનેજર સાહેબ એમની “માંપાત” ની “મેજ” મારે છે.

અને ભલા ડૉક્ટરને એની ભલામનો જલ્દી મળે છે.

[આ રથજે એટલું નિવેદન આવશ્યક છે કે, કારખાનાંઓમાં જે દવાખાનાની સગવડ રાખવામાં આવે છે તેનો મુખ્ય હિસો મજૂરી માટેજ હોય છે. ગરીબ મજૂરી, જેઓ એમનાં જ.બીકા અને બેરાંઓની તેમજ તેમની પોતાની માંદગી દરમિયાન ચિકિત્સા કરાવવા અસમર્થ હોય છે એમને માટેજ ઉપલાં દવાખાનાંઓ યોજવામાં આવે છે. કારખાનાના મેનેજર જેવા શ્રીમંત ગૃહસ્થો માટે એનો ઉપયોગ નજ થવો જોઈએ, એ નિર્વિવાદ વસ્તુ છે. ઉપરાંત આવાં દવાખાનાંઓ મિલને અંગે થતા અકસ્માત વખતે પણ મજૂરી માટે જ રાખેલાં હોય છે.]

(તા. ૧૭-૪-૧૯૩૨ ના “વીસમી સદી”માંથી)

૩૩-જાદુગર

(લેખક:-શ્રી. પી. જી. બી.)

સારાથે શહેરમાં ખૂબ ગભરાટ વ્યાપી ગયો. હડતાલનો ફેર પતો પવન વાઈ રહ્યો હતો. મિલઉદ્યોગમાં કામ કરતા લાખો કામદારોએ પ્રચંડ હડતાલ પાડીને આ અમંગળ પ્રવૃત્તિને અટકાવેલો હતો. બહુજ અર્થ સમયમાં હડતાલની વ્યાપકતા અસરનો અનુભવ પ્રત્યેકને થઈ રહ્યો.

શહેરના રસ્તાઓ ઉપર 'કાયદો અને વ્યવસ્થા' નગર માટે પોલીસો ફરતા હતા. કચ્છર પર રિવોલ્વર રાખી સારમ ધૂમી રણા હતા, અને આ બળવણીમાં થોડેસવાર પોલીસ હાંટર વડે લોકસમૂહને ડારી રહી હતી. સાથે સેનિકાન મોગાનમાં એકત્ર થઈ હતાં. યાંત્રિક તોપો પણ ગોલાવાદ કરી કામદારો તોફાન કરે તો તેમને દાણી દેવાને માટે સરકાર સંઘર્ષ સાધનો તૈયાર રાખ્યાં હતાં.

પણ કામદારોએ તદ્દન ચાંત રહીને સરકારની સંઘર્ષ તંત્રોને ખીનજરૂરી બનાવી હતી. અથડામણના એક પણ પ્રકાર હડતાલનો પ્રથમ દિવસ પૂરો થયો અને ખીન દિવસની ઉપાસ

બીજો દિવસો

રસ્તા ઉપર બેઠાર કામદારોનાં ટોળાં પાછાં દૃષ્ટિ આ અસાધારણ અથડામણના રોમાંચ અનુભવતો પ્રજાસત્તા તરીકે તરીકે બેઠો યવા લાગ્યો. પોલીસની ટુકડી અત્યંત તણાઈમાં બરાબ જતી. પોલીસો પસાર થતાં પાછાં બધાં નીકળતાં. ત્રાસ અને બુદ્ધિના આ નવીન અનુભવમાં પ્રકારનો આનંદ હતો.

દિવસ અદરશ થઈ ગયો હતો. અને સવારનો સૂર્ય નિખરે પહેલાં સવારે વિક દમલધી પોતાનાં કિરણો ફેલા રહે છે. પ્રચંડ અટોલનોની જગ્યાએ પડતા ન કરતી ટોચ તેમ

પોતાની પ્રવૃત્તિ કરતી હતી.

કામદારોને મન તો આ આનંદનો અવસર હતો. મૂઢીવાદ સામે સંગઠિત સામનો કરવાથી તેમનામાં અજન્મ આત્મશ્રદ્ધા પ્રગટી હતી. તેમણે યનકોથી સેવેલું રવખ આખરે સાચું પડ્યું હતું.

ચહેરના સૂના વિભાગ ઉપર એક શ્રીમંત બાઈ અને બાળક જતાં હતાં. બાળકના હાથમાં તેના નવીન ડાટનું બંડલ હતું.

‘ના! આજે રસ્તા સૂના કેમ છે?’

‘અરે, આમ તેમ જોઈશ નહિ. સીધો સીધો ચાલ...’

પણ બાળકે વળી પાછો પ્રશ્ન પૂછ્યો:

‘ભાઈ કહે છે કે કામદારોએ હડતાલ પાટી છે!’

‘કામદારો?’

‘હા’

‘શું કામદારોને રસ્તા પર ચાલવાનો પણ દણ નથી?’

‘પોલીસ કમિશનરનો ઢુકમ છે!’

‘કેમ, પોલીસ કમિશનરે ના પાટી?’

‘જો, મને ત્રાસ ન આપ. મારો હાથ પકડીને સીધો સીધો ચાલ.....’ બાઈએ કંટાળીને કહ્યું.

‘કામદારો ત્યારે ખરેખર ખરાબ છે!’

‘કેજી!’

‘કામદારો.’

‘ના ના તેમ નહિ, પણ કેટલાક ખરાબ છે. તેઓ ભાંકોને દોરી છે, અને...અરે જલદી ચાલ. વિક્ટોરિયામાં ગેસ્ટી જઈએ!’

વિક્ટોરિયામાં રથાન સીધા પછી બાઈને સંતોષ થયો. દરે કામદારોના તોફાનની બીક રહી ન હતી. ચહેરના સૂના વિભાગમાં વિક્ટોરિયા માર્ગ કાપવા લાગી.

‘ક્યાં જઈએ?’ મારીવાળાએ સવાલ કયો.

‘ત્યાં સીધા...જો’

‘બાઈ સારું! રૂપિયો આપને દો.’

‘તારે અને ટ.મમાં જઈશ.’ બાઈએ જવાબ આપ્યો.

‘બાઈ સારું! દરે ટ.મ પણ રવિચારથી નહિ ચાલે. ૫ રૂ. લેવા રહે.’

‘ના! ટ.મ પણ બંધ પડે!’

‘અ. મ.ડીયરે કહે છે.’

‘તે હું નિહાળે કેમ જઈશ!’

‘તેની તું ચિંતા ન કરીશ. તારા ‘ભાઈ’ તેને માટે વ્યવસ્થા કરશે.’
રસ્તાની શાંતિ અમંગ હતી. બાળકની મનોવૃત્તિ આવી રાંત-
માં અજળ ખીલી. તેણે ગાડીવાળાનેજ સવાલ કર્યો.

‘ગાડીવાળા! તું કામદારોને ઓળખે છે?’

‘હું પોતેજ કામદાર છું.’

‘ત્યારે તમે કામ કરવાની કેમ ના પાડો છો?’

‘ભાઈ! અમારી કંગાલ મજૂરી પર આ શેડીઆઓ કાપે છે તેથી. જુઓને, તમારાં માણુથી પણ એક રૂપિયાથી વધુ આપણે કેટલાં અચકાતાં હતાં?’

‘ત્યારે હડતાળ ક્યારે પૂરી થશે?’

‘જ્યારે શેડીઆઓ નમશે ત્યારે.’

‘જ્યારે જૂન નહિ સડન થાય ત્યારે’ બાઈએ વચ્ચે ઉમેર્યું.

‘બાઈ સાહેબ! જંગલી પ્રાણીઓને કેળવવામાં જૂનનો ઉપયોગ માનવી કરે છે; પણ માનવી માનવીના સંબંધમાં પણ જૂન આયુષ્યનો ઉપયોગ કરે એ શું માનવતા છે?’ ચિકોરિયાવાળાએ ક્રોધથી કહ્યું.

બાઈએ જવાબ ન આપ્યો, પણ ચિકોરિયાવાળાએ તો પોતાનું બાપલું ચાલુ રાખ્યું.

“બાઈ સાહેબ! તમારા શરીર પર જે મુંઝર સાડી છે, તે કાપ દારોએ વણી છે. બાઈએ પહેરેલો કાટ કામદારોએ વણ્યો છે, અને કામદારોએ સીંચ્યો છે; છતાં તમારી પાસે આજે મહેલાનો છે તો મારા શરીરને ઢાંકવા માટે એક કપડાનું ફેડું પણ નથી, એ શું વિચિત્ર નથી? બાઈ સાહેબ! આજે જમનમાં કામદારો દરેક કલાક કામ કરી રહ્યા છે, તેઓ જમનમાં સર્વેવ ઉત્પન્ન કરી રહ્યા છે, છતાં તેઓ કેમ જૂને મરે છે?”

બાઈ સાહેબે જવાબ આપવાની ઇચ્છા જરાપે બતાવી નહિ.

‘પણ બા! આ કહે છે તે ખરું છે?’ બાઈએ પ્રશ્ન કર્યો.

‘તદ્વન ચપ. ન મળે તો તેમનાં નસીબ.’

‘સાહેબ! નસીબ જસીબ કંઈ નહિ, આજે તમારા જેવા અમીર ઉપર લુલ્લમ વર્ષાવે છે. આજે અમે ઉત્પન્ન કરીએ છીએ અને તમે મોજાવિલાસ માણો છો, આજે અમે જરૂરનું દારૂનીએ છીએ.’

‘જમ, ચૂપ કર; તારું બાપલું અમારે નથી સંજારડું. અમીરો, એક દરેક પણ અઃચકાતે મરે છે તો!’

‘સાહેબ! ન અંજારડું દેવ તો ન સંજારડું અમીરો.’

વિઝોરિયાઓ પણ બંધ થનાર છે. ચાલતાં જવું પડશે ત્યારેજ તમેને ખબર પડશે...

તેના શબ્દોમાં આવતી કાલનાં એંધાણ હતાં.

કામદારે લિતામાં

‘ખિરાદરો! આ આપણો આખરી સંગ્રામ છે. આ આપણી છેલ્લી લડત છે. મૂઠીવાદે આપણા ઉપર આક્રમણ કર્યું છે તેનો આ એક સીધો જવાબ છે.’ અંગાર વરસાવતો હોય તેમ કામદાર-તેના શબ્દો વરસાવી રહ્યો હતો. તેના શબ્દે શબ્દે ધિક્કાર બરોડો હતો; તેના અક્ષરે અક્ષરે વેરની ભાવના સળગી રહી હતી.

‘ખિરાદરો! જગનમાં કારખાનાં કાણે ચળ્યાં?’

‘કામદારોએ’ સમૂદમાંથી પડ્યો પડ્યો.

‘યંત્રો કાણે ગોઠવ્યાં?’

‘કામદારોએ.’

‘ખાણમાંથી ભોડું કાણુ કાઢે છે?’

‘કામદારો.’

‘ત્યારે ખિરાદરો! આ કામદારોએ બાંધેલાં કારખાનાં, આ કામદારોએ બનાવેલાં યંત્રો, અને ખેડૂતોએ ઉત્પન્ન કરેલા કાચા માલના એકીકરણરૂપ આ કાપડ ઉપર ગંગાવર નદે મેળવવાનો માલિકગણને શું અધિકાર છે? હું પૂછું છું કે, નીતિના કયા સિદ્ધાંતથી આ દૂર શીપણ વાજખી દરી શકે છે? ખિરાદરો! આ આપણે સર્જેલી સંપત્તિ છે. આ આપણી મિલ્કત છે. એનું સ્વામિત્વ આપણુંજ હોવું જોઈએ.’

વક્તાએ પોતાનું બાપણ ચાલુજ રાખ્યું. કામદારોમાં અનેરો ઉત્સાહ વ્યાપી ગયો. તેના શબ્દે શબ્દે તેમને નવો માર્ગ સૂઝતો ગયો. વક્તાના વ્યવ્યાનનું વેદુણ આત્મજ ચામું:

‘પેરો ઈશ્વર-એ ઈશ્વર નથી. એ તો જીવન મૂઠીવાદી દધિવાર છે. પાપ અને પુણ્ય જેવી વસ્તુજ નથી. ખિરાદરો! પ્રાર્થનામંદિર તો મૂઠીવાદીઓએ આપણા માટે ઉભી કરેલી દંડગજ છે. આ દંડગજથી આપણે ન રસાદએ. જો ખરેખર પ્રભુ હોય તો આ માટે જરૂરના અમરજને-વિદ્યાજ જનસમુદાયને સિરે આપણાં દુઃખ દેવે! તો આ માટે આપણે અટલી દુષ્ટ જનક કરીનાઈ બોગવીએ? શું આપણે ધમ કરવા નથી? શું આપણું જાગૃતો અને સ્ત્રીઓ કાપડ નથી કાપડ મજૂરી નથી કરતાં? જો પ્રભુ દેવ તો તે પ્રભુ આપણે રાજા, સ્ત્રી પાંખે દેવો છે.....’

અંધારું

‘જહેન ! આજે વીજળીની બત્તી નથી સળગતી ! હું સારા પેરમાં ફરી વળ્યો, દરેક બટન દાખી લેયું; પણ એક પણ દીવો સળગ્યો નહિ. ’ પેલા બાળકે જહેનને કહ્યું.

‘ ખરેખર ! ’

‘ હા જહેન ! એક પણ દીવો સળગતો નથી. ’

‘ ત્યારે શું એ લોકોએ પણ દડતાલ પાડી ? ’

‘ એમજ લાગે છે. ’

‘ જહેન ! આ કામદારોને સરકાર કંઈ કરતી નથી. હું હેઠું તો બધાને મારી નાખું ! જુઓને, મારાથી નિશાને પણ જવાબું નથી ! ’

‘ ભાઈ ! એ સરકારથી જરાયે ડરતા નથી. ’

‘ કેમ વાર ? ’

‘ સરકાર તેમને કંઈ પણ કરી શકે તેમ નથી. ’

‘ ત્યારે તો એ જખરા જાડુગર હોવા જોઈએ. જ્યારે સરકાર આવતી હશે ત્યારે તેઓ જાડુથી અદસ્ત થઈ જતા હશે અને સરકાર જતી રહેતી હશે ત્યારે પાછા બહાર પડતા હશે. જહેન ! અને તો લાગે છે કે, કામદારો કંઈ જખરા જાડુગર છે, નહિ તો સરકારથી તે કેવી રીતે ઇટકી શકે ? ’

જમતની આંટીધુંટીથી અમલજી બાળકે પોતાનો હોઠ કાઢ્યો. ‘ ભાઈ ! જાડુ જાડુ કંઈ નથી. કામદારોમાં સંપ થયો મોરો છે, નહિ તો સરકારે ક્યારનીયે દડતાલને તોડી નાખી હોત. ’

‘ એ બધું કંઈ નહિ જહેન ! હું ખરંજ કહું છું કે, તેઓ જખરા જાડુગર છે. જોને, આપણા પેરમાં જેટલું અંધારું થયું ! ફાનસનો પ્રકાશ તે કંઈ વીજળી જેવો આવે ? જો તો ખરી જહેન, નથી ચાલતી દ્રામ, નથી ચાલતી પેસ્ટ ઓરિસ ! ઊંચું પણ એ પણ બહાર પડતું નથી. દૂધ પણ થોડા દિવસ પછી નહિ બદલે તો મોટર પણ ચાલતી નથી. આ બધું શી રીતે બન્યું ? હું ખરં કહું છું કે, કોઈ કામદારે જાડુ કહ્યું છે કે જ્યાં ઊંચું નથી થઈ શકે, દ્રામ અટકી પડી, ટ્રેન ચાલતી નથી અને અદ્યતન આવાસમાં દરે અંધારું થઈ ગયું. ’

‘ ભાઈ ! એમ નથી... પણ... ’

‘ નહિ જહેન ! હું ખરંજ કહું છું કે, કામદારો મોટા ભાગે ખરા છે; નહિ તો પેશીમના દાસથી બચે ખરા ? એ બધા દરેક પ્રતાપ ? જાડુ નહિ તો બીજું શું ? ’

ધરપકડ

કમિશનરે ફરમાન જાહેર પાડ્યું હતું કે, કોઈ પણ કામદાર-નેતાએ જાહેર જાણથી ન આવવું.

કામદારોએ ખાનગી સભા બેસવાનું નહીં કર્યું અને કામદાર સભાઓમાં ખાનગી સભાઓ ખૂલે જરાવા લાગી. ત્યાં સરકાર સામે, માલદારશાહી સામે આકરાં વેણાં વરસાવવામાં આવ્યાં !

આખરે સરકારે કામદારનેતાની ધરપકડ કરવાનો નિર્ણય કર્યો. જાહેર શાંતિની જાળવણી માટે તેની પાસે જામીન મંગાવા.

કોર્ટ સમક્ષ નિવેદન કરતાં આ નેતાએ કહ્યું કે 'તમે મારી ધરપકડ કરી શકો છો, પણ તેથી તમે કુધાનો સંહાર નહિ કરી શકો. તમે મને મારી નાખી શકો છો, પણ તેથી આમલગનાં આ ઉદામ આંદોલનોને તમે નહિ કચડી શકો. મારો સંહાર કરવો એ સહેલું છે, પણ જ્યાંસુધી માનવ ઇતિહાસમાંના આ કારમા કલંક-રૂપી શોષણનો સંહાર નહિ થાય, જ્યાંસુધી માનવજીવનની આ દારુણ ગરીબાઈ નાશ નહિ પામે, ત્યાંસુધી આ આંદોલનોનો નાશ તમે નહિ કરી શકો.'

'મારું રામો એ ન્યાયાધીશ ! જ્યાં સુધી અમારા પેટમાં કુધાના અંગારા સળગે છે, જ્યાં સુધી અમારી મહેનત ઉપર અન્ય લોકો મોજવિલસો મારે છે, ત્યાંસુધી આવી દમરો ધરપકડો થાય તોપણ તમે સફળ બનવાના નથી. આજે દુઃખનો દાવાનળ સળગે છે. મુજ અમારી પડે છે...'

હડતાલ પછી

પોતા દિવસ થયા અને દરનાસ ખુલી ગયો. કામદાર માગણીઓને સંતોષવામાં આવનાં પ્રકાશ પાડે આવ્યો. દામો ચાલી. મોટરો ચરવા લાગી.

નિસાણે જતાં પેલા બાળકે બહેનને કહ્યું : 'બહેન ! મેં નહોતું કહ્યું કે, કામદારો જળરા જાન્યુઆરી છે ! નહિ તો એક જ દિવસમાં દ.મ. દંડોડીક, દેન વગેરે ચાલુ કંઈ થાય ? તું માનતી નથી, પણ હું ખરું કહું છું કે, કામદારો જળરા જાન્યુઆરી છે !'

(“નવધુન”ના એક અંકમાંથી)

૩૪-રસ્તા વચ્ચે પડેલો પથ્થર

(અગ્રેષ્ઠ ઉપરથી)

એક હતો રાજા. તે એટલો બધો ડાહ્યો, બક્ષો અને ન્યાયી હતો કે તેની રૈયત બહુજ સુખી રહેતી અને તેની કીર્તિ ચાર તરફ ફેલાઈ રહી હતી.

પણ તેના ગામના લોકોમાં એક મોટી જોડ એ હતી કે, કંઈ પણ કામ કરવાનું હોય તો પોતે ન કરતાં બીજા લોકો કરી, એક ધારીને બેઠકાર રહેતા; ને છેવટે કાંઈ પણ માણસ કામ કરતું નહિ! આ જોડ શુભાવીને લોકોને સિખામણ આપવાનો રાજાએ નિશ્ચય કર્યો.

એ ગામમાં આવવાના ઘણા રસ્તા હતા. તેમાંનો એક રસ્તો બહુ સાંકડો હતો અને તેની બે તરફ ઉંચી ટેકરીઓ હતી. એ દહાડો મધરાતે રાજા છાનોમાનો આ સાંકડા રસ્તા ઉપર આવ્યો અને રસ્તા પર પડેલા ગાડાના ચીલાની વચ્ચેવચ્ચે એક ઉંડો ખોડો જોયો. પછી તેમાં થોડા પથ્થર પાથરીને પોતાના ગાડા તરફ સંતાડેલી કંઈક ચીજ તેણે બહાર કાઢીને પેલા ખોડામાં મૂકી અને પછી બાજુની ટેકરી પરથી એક મોટો ભારે વજનદાર પથ્થર લઈને પેલો ખોડો બરાબર ઢંકાઈ રહે તેમ તેના પર મૂકી દીધો. આટલું કરીને તે જતો રહ્યો.

બીજે દહાડે સવારે એક ખેડૂત દળ સધને ત્યાં વધને નીકળે- રસ્તાની વચ્ચેવચ્ચે જ મોટો પથ્થર પડેલો જોઈને તે બે બેઠકે 'તોખા બગવાન! આ ગામના લોકો એવા આજમુ છે કે નહીં? વાન! આવડો મોટો પથ્થર અહીં રસ્તા વચ્ચેવચ્ચે કોણ મૂક્યો? જનાવરને વામી બેઠે એમ પડ્યો છે, પણ એ ખસેડાની કે પછી દાનનજ નથી! જધાજ આજમુ' જુની સાદી બાજુ તરફ પણ જવાન આપવાની દરકાર કરતું નથી.' આટલું કહીને તે પોતાના ગાડા એક બાજુએથી તારી સધને પથ્થર ઉપાડવા વિનંતી કરતો પડ્યો.

થોડી વાર વધ ત્યાં એક મિષાઈ નીકળ્યો. તેમાં ને તેમાં જવાન સધકારેલો સધકારેલો એ માંડ્યો જુવનો હતો. જવાનને

એટલો મશગૂલ થઈ ગયો હતો કે રસ્તા વચ્ચે પડેલા પથ્થર તરફ તેની નજર ન ગઈ અને તેની ઠેસ વાગવાથી તે જમીન પર પડ્યો. રસ્તા પરથી લૂગડાં ખંખેરતો અને લોકોની આજસ તથા બેદરકારીને શાબો ભાંડતો તે ઉઠ્યો અને પથ્થર ખસેડ્યા વિનાજ પોતાની તલવાર લઇને ચાલવા માંડ્યું.

એટલામાં વજુઝારાની એક પોદ નીકળી. તેમાંનો એક ગોદ્યો: 'આ મુલક કેવો રસાળ અને સરસ છે, પણ લોકો જાદુજ બેદરકાર અને આજસુ લાગે છે. આ પથ્થર કાણ જાણે કેટલાયે દહાડા થયાં અહીં રસ્તા વચ્ચે પડ્યો હશે, પણ કોઇએ ઉપાડવાની તરદી જ લેતું નથી!' આમ એકજીભ અંદર અંદર વાતો કરતા ચાલ્યા ગયા, પણ તેમાંના કોઇએ પથ્થર ખસેડ્યો નહિ.

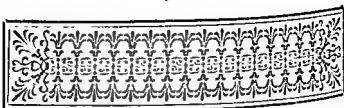
દિવસો ઉપર દિવસો અને અઠવાડિયાં ઉપર અઠવાડિયાં વીતી ગયાં. હજારો લોકો ત્યાં આગળ થઇને નીકળ્યા હશે અને આવ-જા કરી હશે, પણ કોઇએ તે પથ્થર રસ્તા વચ્ચેથી ખસેડ્યો જ નહિ.

આમ ત્રણ મહિના થઈ ગયા. પથ્થર હજી ત્યાં ને ત્યાંજ પડ્યો હતો. ઉપરે એક દહાડો રાજાએ દંડેરો પીટાવીને ગામના તમામ માણસોને ટેકરીઓ વચ્ચેના સાંકડા રસ્તા આગળ, જ્યાં પેદો પથ્થર પડ્યો હતો ત્યાં, બેસા ચવાનું કહ્યું. લોકોની મેદની જમી. ઘોડી વારે રાજા આગળ આવ્યાં બેઠાં: 'મારા ભક્ષા અને નિમકદલાસ બાદ્યો! આ પથ્થર અહીં રસ્તા વચ્ચે મેં પોતેજ મૂક્યો હતો. ત્રણ મહિના થયાં તે એજ જગ્યાએ પડ્યો છે; પણ હજી સુધી કોઇએ પણ તે ખસેડવાની ઠંકાર કરી નથી.'

આટલું કહીને તે વોકો વળ્યો અને પેદો પથ્થર ત્યાંથી ખસેડી નાખ્યો. પથ્થર ન.ચે એક ખાડો હતો. તેણે લોકોને તે ખાડો બતાવ્યો. તેમાં આમણની એક ગોટી ફેંચી પડી હતી અને તે ફેંચી ઉપર લખ્યું હતું કે 'જો માણસ આ પથ્થર અહીંથી ખસેડે તેને બેટ.' પછી તેણે ફેંચીને મોટે બાદિથી દોરી છોડીને ફેંચી રાધી પડી. ખનનન કરતો સોનામટોરોનો હરજો ફેંચીમાંથી રસ્તા પર પડ્યો.

પછી રાજા બેઠો કે 'બાદ્યો! આજના આ બનાવ ઉપરથી મને મેલે. કોઈ પણ કામ જીવનમાં કરી નાખતો એવો આશા રાખને બેસી રહેલો નહિ જો કામ આપણે પેને કરવાની તરદી લેતા નથી, તે કામ જીવનમાં કરતો એવી આશા કરી રાખતા નહિ.'

('કમાર'ના એક અંકમાંથી)

૩૫-સરસ્વતી મઠનો મહંત

(૧)

સરજીરામ નવા મંદિરના અધિકારી નિમાયા. શૂંગાર, આરતી અને ભોગ, એ સર્વની વિધિ એવી છટાથી ચતી કે એ નડું ત્રણિ દુઠક વખતમાં બધાનું માનીતું થઈ ગયું. બાર મહિનામાં અને ઉત્સવો ઉજવાતા. ગરીબ-તરંગર બધાએ તેમાં ભાગ લેતા.

અગ્રકોટ, ફૂલહીંડોલ અને રંગોળી, એ સર્વ પહેલે વર્ષે પૂર્ણ હોતી ઉજવાયા. સરજીરામનો દરખ સમાપ્ત ન હતો.

ત્યાં તો પહેલું વર્ષ પૂરું થયું. મંદિરના લખ્ય ચોકમાં વારિ-દોતસવ ઉજવાયો. લોકોની બીડ સખત ભભૂ. છતાં છતાં એ.પી. આંનાં નમારાં વાંચ્યાં. સાસવ મામને આંગણે નચે ઉત્સવ ન આપ્યો. હોય તેમ બધામાં નવો ઉત્સાહ દેખાતો હતો.

સંગીતની મિદાસથી બધાં ખુશ થયાં. મંડપના વાનાવરણથી બધાં ઉત્તેજિત થયાં ત્યાં તો સંવાદોની પરંપરા શરૂ થઈ. જમાનાને અનુકૂળ સંવાદો લોકોને ગમ્યા. એ સંવાદો બજવતા સરજીરામે મહાના વિદ્યાર્થીઓને બોલાવ્યા હતા. લોકો એ સંવાદોથી અંબલ ગયા. સંવાદો બજવનાર વિદ્યાર્થીઓનાં વખાણુ દયા. ત્યારપછી સરજીરામે બાપણુ કયું. પૈસાદારોનાં તેમાં વખાણુ દતા, માટે પૈસાદારોને તે ગમ્યું; સાધારણુ જનસમાજની સેવા કરવાના તેમાં રૂ.૬ દતા માટે તેમને પણ ગમ્યું.

લોકો તો આ બધાથી ખુશખુશ થઈ ગયા. એ બધું પવન સાથે દડું માટે નહિ, પણ લોકોએ આવું કરી જોયું નહિ માટે તેમને વધારે ગમ્યું. લોકોને તેમની ઉજવણી ચતી દેખાઈ. એ સ્થિતિ તૈયાર કરનાર અનેક તત્ત્વોમાં સરજીરામનું નામ પણ છે એટલે સરજીરામ તો એ ગજબની ઉપરજ બેઠો હતો. લોકોની અને મદદગારો એ મોટી શ્રેણી નોંધે દતો તે મોટો તેને મળ્યો; પણ દેવ તો જુલુજા કરવાય એટલે કરી કરી તેનું નામ લોકોની અંધ મો

તેવે રસતો તેણે શોધી કાઢ્યો.

તે શેઠીઆએને રીઝવવા માગતો હતો, પણ તે લોકસેવાને નામેજ થઈ શકે તેમ હતું. સરજુરામ પાસે ત્યાગ કરવા જેવું કશું ન હતું, અને ત્યાગ વિના સેવા સંભાળે તેમ ન હતી, પણ એને સેવા કરવી ન હતી અને છતાં મોટું તો થયુંજ હતું.

સરજુરામનું પેટ કોઈ પાત્રી ચક્રું ન હતું.

(૨)

નકુશેઠ સાંજના મંદિરે આવ્યા. સરજુરામ ગાદી ઉપર બેઠો હતો.

"આવો શેઠ! આવો." અધિકારી બોલ્યા. સરજુરામની આભુ-ખાભુ બેઠેલા ખીજાઓ ધીમેધીમે ખસી ગયા. નકુશેઠ ત્યાં આવીને બેઠો.

"અધિકારીશ! " નકુશેઠ બોલ્યા.

"કેમ ?" સરજુરામ બોલ્યા.

"એક સૂચના કરે ?"

"શું ?"

"તમે જેમ મંદિરને સંભાળ્યું તેમ આ મારો સરસ્વતી મઠ સંભાળો. તમારે લીધે કાંઈક છોડવા સુમરશે ! " નકુ શેઠે તેના તરફ જવાગતી આચારા રાખતાં બોલ્યું.

"દલે ખીજા કોઈને શોધી કાઢો. હું તો આ એકને પણ માંડ પહોંચી વળું છું." સરજુરામ બોલ્યો.

"ખીજા કોણ કરે તેમ છે ? એતો બધું પહોંચી વળાશે, ખીજા કરતાં તો તમે જરૂર સારું કરશો. તમારામાં એ ચક્રિન છે."

"એ તો ઠીક, પણ કરવું એટલું સારું કરવું." સરજુ-રામ પુલાયા.

"પણ તમે કહો તે સમજાવના કરી આપીએ. પછી શું ?"

"જે તમને આમદજર દેવા તો અને યો વાંધો દેવા ?"

એ મઠ નકુ શેઠે રચાયેલો હતો, પણ તેમાં વ્યવસ્થાનો અભાવ હતો. વિદ્યાર્થીઓ શુદ્ધિચાળી દત્તા, પણ તોફાની દત્તા એમ કહેવાતું. એ બધું સુધારવા આખરે સરજુરામ એ મઠના મદન નિમાયા.

સરજુરામને તો મનમાં આવતું હતું અને વેદે કશું. તેને થયું કે "જ્યાં દેવ રહેવાનું છે, એકમેવનો દેવ હવે સરસ્વતીને કરી દેશો."

સરજુરામ મઠમાં રહેજો આવના. તે જુદા જુદા વિદ્યાર્થી-એને મઠના વિદ્યાર્થીએને આ નવનર ઉપરો તરફ ચિન્નિત આવના રા. સંવત ૧૯૦૦. ને વખતની આવનામાં તેમને ફેરાર ર.એ. ૬. ૧૮

સરજુરામ દિવસે દિવસે શેડીઆચાહી વાતાવરણમાં ધસડાડા દતા. મદને સુધારવાને જદલે શેડીઆઓને એ કેમ ગમે, એ નેર તે તલસી રહ્યા હતા.

એક વાર સવારના મોડા તે મકમાં આધ્યા.

“કેમ લાઇ ! તમારું નામ શું ? મોડા મોડા નાહવાનું !”

નાહવા જતા એક વિદ્યાર્થીને સંજોધાને તે બોલ્યા.

“આજે સહેજ વાંચવાનું વધારે હતું એટલે થકું કે વાંચી નાહીશ” વિદ્યાર્થીએ વિનયથી જવાબ આપ્યો.

“પણ તમને ખબર છે એ મદના નિયમથી વિરદ છે !” સરજુરામ વિદ્યાર્થી ઉપર પોતાનો કાણુ રથાપતાં બોલ્યા.

“હું સમજુ છું. પણ જગવડ સમવડે ફેરફાર તો થઈ જાયો.”

“એનોજ અર્થ સ્વચ્છંદતા. એ મારે મકમાં ન જોઈએ. તમને ખબર છે, ગામમાં અમે તમારાં કેટલાં વખાણુ કરીએ છીએ ! પણ આમ તમને આપારે કોઈ શેક આવીને જુએ તો કેવી ખરાબ અસર થાય ?” સરજુરામે જાણે આખીયે સંસ્થા ઉપર અગચિત ઉપાર કરી નાખ્યો ન હોય તેવી રીતે દળદબાધી બોલ્યા.

શેડીઆઓ તો જાણે કેમ વિદ્યાર્થીઓના વર્તન ઉપર ચોક્કસ કરતા હોય નહિ ! અને શેડીઆઓના હોકરાઓ તો જાણે મોડા કેઈ દહાડે નાહતાજ ન હોય !

(૩)

આમ ને આમ કરતાં પાંચ વર્ષ વીતી ગયાં. અનેક નવ વિદ્યાર્થીઓ આધ્યા અને ગયા. દિવસે દિવસે વિદ્યાર્થીઓને કામ કરવામાં પક્ષપાત થવા લાગ્યો. સરજુરામ પોતાના ગામનાને ચૂંટના, પછી પોતાની નાતનાને પણ ચૂંટના. આથી વિદ્યાર્થીઓ નરમ જુદાના આવવા લાગ્યા. કોઈ તેજ જુદાના હતા તે પણ નરમ પાવના આપજો ધર્મ એટલે સેરા; પણ આ વિદ્યાર્થીઓ સ્વતંત્રતાનો ઉપો અર્થ કરે છે.”

સરજુરામ કહેતા: “આપણી નાન એટલે સમાજસેવોની નાન. કૃષ્ણ-કોષના દિવસમાં કૃષ્ણમંડળી બરવા મેકના. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ ખુશામન કરતા દેહથી કામ કરના તો કેટલાકને કમર કમરદને કામ કરવું પડતું.

સરજુરામ કહેતા: “આ વિદ્યાર્થીઓને સોયેજ મંદિર બન

વધું છે અને આ સમાજસેવા પણ એ લોકોને આભારી છે." આ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓનાં વખાણ કરે એટલે લોકો સમજતા કે એ કામ વિદ્યાર્થીઓને ગમતું હતું અને વિદ્યાર્થીઓ પોતાના અભ્યાસમાં પણ તેટલાજ હોશિયાર હતા.

"સમાજસેવા એજ ખરું શિક્ષણ છે. એકલાં પુસ્તકો શું કામનાં? બધાવા સાથે ગણવું પણ જોઈએ." સરજુરામ વાતવાતમાં કહેતા, પણ એને મઠની પરીજ્ઞ ન હતી.

"આ પણ નવા જમાનાની રીત છે. પહેલાં અધિકારીઓ કાન જાણને કામ કરાવતા અને હવે ફૂંકી ફૂંકીને કામ કરાવે છે." એક વિદ્યાર્થી ટોળામાં બોલ્યો.

વિદ્યાર્થીઓના અભ્યાસને બોગે અને વિદ્યાર્થીઓની ઉંઠી ઉંઠી ઇચ્છા વિરુદ્ધ સમાજસેવાનાં ઇંચી કાર્યો થતાં. અભ્યાસનાં ધ્યેય બુદ્ધિમાં; લોકસેવાનાં કાર્ય મઠમાં પણ લદાયાં; સરસ્વતી મઠ મઠી જઈ એ જાહેર કાર્યનું બારખાનું થયું. અભ્યાસનું ચાંત વાતા-પરજી પસંદી ત્યાં અનેક જાહેર સેવકનું ખાલગિયું વાતાવરણ થયું.

(૪)

"આપણું ઠાઠ ખરાબ ન જોતે તો સારું" એવી મનોવૃત્તિ ઉપર આસના સમાજસેવક પહેલાં પોતાની સલામતી શોધે છે. ખીકે ખીકે ડમકાં ભરતો સેવક નથી પોતાનું બહુ કરી શકતો, અને નથી જેની મેવા કરવાના ટોળ કરે છે તેનું બહુ કરી શકતો; તેમજ બધાને સારું લગાડવા જતાં બધાને ખાટું લગાડવાનો પ્રસંગ આવે, એ પણ તે સમજતો નથી.

સરજુરામ વિદ્યાર્થીઓ પાસે તેમના અભ્યાસને બોગે પણ કામ કરાવના. વિદ્યાર્થીઓ ક્યવાય નહિ એટલે તેમની પણ પ્રુથામન કરતો. એ મઠનો મહંત હતો એટલે મા સંજોઈ જેટલી મુશ્કેલી આવે તેટલી અમલમાં મૂકતો. વિદ્યાર્થીઓ પણ સરજુરામની અરિયર મનોવૃત્તિથી ધાકલા હતા. પણ કેને કહે ?

મોટા માણસોનાં હોંકે હાંસ એટલાં અને સારાંજ મજુરામાં આવે છે; નહિ કે તે કમેટાં તેવાં જ હોય છે. પણ તે મજુરામાં આજનેની જિંદગી દેખે છે. તેના દા.ય નીચેના માણસો તેની દીકા કરે તે પણ જોઈ શકાયું નથી; એટલે તે દુઃખ રહે છે. તેનીથી મોટા માણસોને તેને સ્વપ્ન દેખે છે અને તેના હાંસ અપેક્ષા રાખે છે, એટલે તેઓ એ નમ્ર જોવા નથી જાણી

રહ્યા જે ખુશામતખોર મિત્રો, તેઓ એના કાર્યને વખાણે એટલે અંધશ્રદ્ધાળુ સમાજ તે સ્વીકારે.

મદમાં પણ તેમજ થતું. સરજુરામનું કામ ન કરે તે વિદ્યાર્થી ઉપર સરજુરામ જીવન ગુન્નરતા અને પજવતા. એટલે મુખી તેના અભ્યાસમાં ભૂલો ઉત્પન્ન કરતા; પણ વિદ્યાર્થી કેને કહે! ગામમાં વાત કરે તો લોકો તે સાંભળે પણ માને નહિ, અને હકકા એમ કહે કે "છોકરાનોજ વાંક હશે." ખીજા ઉપરી અધિકારીને વાત કરવાની ઈચ્છા થાય તોપણ ત્યાં મુખી તેને પહોંચવા કશું દે? એ બધા બોળા શેઠીઆઓ તો સરજુરામને પોતાના ભેદ્ય બોળા કલ્પતા હોય અને એની ચાલાકી ઉપર ખુશ રહેતા હોય.

જ્યારે સંસ્થાની જવાબદારી અનેક જણ ઉપર નાખવામાં આવે છે અને તેઓ બેદરકાર રહે છે ત્યારે તેમાંનો એક માણસ તેને એકદમ ધન્ય મનશે એ છે, પોતાના મનનું ધારું કરે છે, પોતાની સત્તાનો દુરુપયોગ કરે છે, પોતાના દાંભિક ધ્યેય તરફ સંસ્થાને પરાણે ધસડી જાય છે.

સરજુરામે ઉજળું એટલું દૂધ દીકું. પોતાની કીર્તિને માટે તે કાળાં ધોળાં કરતાં શીખ્યા. પોતાના યશયજ્ઞમાં તેણે મને દોષો. વ્યવસ્થાને નામે અરાજકતા ચાલી. શાંતિનો માર્ગ ગયો. જગજગતનો માર્ગ સ્વીકારાયો. પાંચ વર્ષમાં મળેલા યશથી તે પ્રમત બન્યો.

દેવની પૂજનને ડેકાણે પૈસાદારની પૂજા પેડી. મદની સેવાને બદલે વિદ્યાર્થીઓની ગુલામી વધી. હવે સરજુરામ મરીજોની જ દરકાર ન કરતા. હવે તે લોકસેવાની જ દરકાર ન કરતા. ધારકું તેને મળી ગયું હતું. મળેલું પોતાના હાથમાં ચાકું રહે તેટલું ખૂરતીજ એ ખટપટ કરતા.

સરજુરામે એક મદાયજ યોજ્યો. નકરોડ તેમની સાથે દત્ત, કીર્તિજૂખ્યા ખુશામતખોર મગતીવાયે એ કાર્ય વખાણ્યું. ધર્મે ધર્મે લોકો એ યજ્ઞની ગોઠવણીમાં સરજુરામની કુશલ નીતિ સમજવા લાગ્યા. વિદ્યાર્થીઓ તો એ યજ્ઞમાં નીમોવાઈ ગયા. અભ્યાસ તો ગયો.

"મારાથી એ નહિ જાને" એક વિદ્યાર્થીએ અજાણે ઘાંતીને કહ્યું.

"એટલે?" મદન ધડક્યા.

"ખીજા કેદને કદો; કે એકત્રો તે કેટલુંક કરે!"

"તે તમે કદનાર કે.જી. જે જાનિને તમારે મારે અંદરું મેં"

તેનું પણ કામ તમારાથી ન ચાય ! ”

“યયું તેટલું ક્યું—યશે તેટલું કરીશું.” બેદરકારીથી તે જોડ્યો.

“એમજ કે ?” સરજીરામ હોઠ દાખી ચાલતા થયા.

તે દિવસથી એ વિદ્યાર્થી ઉપર સરજીરામનો ખોફ ઉતર્યો. તેના પુશ્યમતજોર અનેક વિદ્યાર્થીઓ તેને પજવવા લાગ્યા; પણ વિદ્યાર્થી માંજ્યો જાય તેમ ન હતો. તેણે કહ્યું: “હું પણ હવે જોષશ કે એમ કેટલીક વાર પરાણે સેવા કરાવાય છે. હું એ મહેતાજીનાં પોકળ ખુશ્કાં કઈ ત્યારેજ ખરો. હું તો દુઃખી થઈશ, પણ જાડીના બધાને એના પંજમાંથી છોડાવીશ.”

હજી પણ સરજીરામ તેવો જ રહ્યો છે. તેના તરફ હવે અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો છે, પણ તેને તેની રિયલિટી બાન કરાવતાં વખત લાગશે.

(તા. ૧૯-૫-૩૨ના “ લોહાણા દિતેમ્બુ ” માંથી)

૩૬-દ્રવ્યના સંતાપ

(લેખક:-શ્રી. હસમુખલાલ મ. કાશી બી. એ. એલ. એલ. બી.)

રાવજહાદુર મનસ્વામદાસ અને એમના બાપ રામસરજીદાસ શ્મશાનેથી વળતા હતા. વરસાદ ઝરઝર ઝરઝર વરસતો હતો; એમિંતી રાવજહાદુરે છોક્ર ખાધી અને પછી કંઈ ભરેલી ઉધરસ આવી.

“હ” રાવજહાદુર બળદી ઉઠ્યા.

“સરલાએ કહ્યું હતું તેમજ થયું. આ શ્મશાનયાત્રાએથી પથુ તોળા છે.”

બાપ સાથે સહાનુભૂતિ બતાવવા રામસરજીદાસે પથુ છોક્ર ને ઉધરસ ખાધી અને જવાબ વાળ્યો.

“ઝરે હારે, તદન ખરાબ.”

શ્મશાને પહોંચ્યા તે પહેલાંજ બે બાપએને સરદી ઘર્ષ આવી હતી એ ચોક્કસ વાત હતી. પોતાથી બને એટલી છીડા ને ઉધરસો એમણે ખાધી. શ્મશાનથી થોડે દૂર રરના પર ૧૯૩૦ મોડેલની રોટ્રોમેટ કાર ઉભી હતી. આ મોટરના માલીક રાવજહાદુર હતા. રાવજહાદુરની અને રામસરજીદાસની મુખાનુભૂતિ લગભગ એકસરખી હતી અને અગળપણે કહી શકે નહિ કે, રામસરજીને રામનું ચરણ હતું અને રાવજહાદુરને લક્ષ્મીનું ચરણ હતું. રામસરજી જરાજમારમાં છુકસેલરની એક નાનકડી દુકાન ખોલી હતી અને દુકાનના પાછલા બાગમાં પોતાની સ્ત્રી અને પંચ નાનાં છોકરાં જોડે રહેતા. દુકાનમાંથી પેટિયું નીકળતું અને રામને ચરણે યથેલાને પટના સંતોષમાં એઓ ઝવન ગાળતા.

રાવજહાદુરે અંદગીની ચરઆન તો કાપડની દુકાને મંત્રમુગ્ધ થઈ જતા અને કાપડની પેટીએ ઉતારવાના કામથી કસી હતી અને ધીમે ધીમે મુમારનાગીરીથી દુકાનમાં અંદર જતાના બાને બા.બા. દેતા. એમની દુકાન ચાલતી પમપે.કાર અને આખા ગામમાં એમની દબમંપજ રિશ્તિ અગળગી નહેતી, તેની ખાતરી એક તો એમની

ભારેખમ દુકાન અને બીજી એમની ભારેખમ ફાંદ. એમણે સરકાર-
ને વીસ પચીસ હજાર રૂપિયા નિશાળ બાંધવાના પરમાર્થમાં આપ્યા
અને એ ઉદાર મહાનુભાવનાની કદરરૂપે સરકાર તરફથી રાવબહા-
દુરનો દક્ષિણ મેળવી સ્વાર્થ સાધ્યો હતો. ત્યારથી ધનસ્વામદાસ
રાવબહાદુરને નામે ઓળખાતા.

સ્મશાનથી થોડે દૂર રસ્તા પર મોટર પાસે આવ્યા પછી
રાવબહાદુરે રામચરણને નિમંત્રણ આપ્યું: “રામચરણ! આલ, રસ્તા-
માં તને ઉતારી દઉં.”

મારે થોડી ફિલસૂફી અહીં હાંકવી જરૂરની છે. મોટર ગાડી-
વાળા પેસાદારો! ભોક્ષેને રસ્તામાં ન ઉતારી મૂકો. કાં તો તેમને
ટેક પર સુધી પહોંચાડી આવો કે કાં તો એ કરના હોય તેમ એમને
કરવા દો. થોડી વધારે મિનિટો લાગે તેમાં તમને નુકસાન થવાનું
નથી અને તમારા અણકાયમના મહેમાનને એથી ધણે લાભ થશે.
એનો ખ્યાલ તમને ક્યાંથી આવે? સુંદર મોટરમાં આનંદથી
મુસારી ક્યાં પછી ખાડા ખડખડાવાળા, કાઢવવાળા, ગંદા રસ્તા
પર પર સુધી આસના આવવાથી ભોગવેલી મજા પણ ઉડી જાય છે
એ કંપના તમને ક્યાંથી હોય?

રાવબહાદુરમાં ઉદારતા હતી, પણ એ ઉદારતા એમના આરામ-
માં અને સગવડતામાં અંતરાય ન કરે ત્યાં સુધી. તે માયાળુ હૃદય-
વાળા હતા; શુભેચ્છક થવા હન્ટના. અને ઉદારતા લંબાવવા ન
ચૂકતા; પણ તે આટલી સીમા સ્વીકાર્યા પછી. તેથી પોતાના બાક
રામચરણને દાહરૂલ આગળ ઉતારી મુક્યા અને પછી પોતાના
કેમ્પમાં આવેલા આસીયાન બંગલા બહી મોટરમાં વહેતું મૂક્યું.

આ ઉપરથી એમ તો ધારવાનું નથીજ કે, રાવબહાદુરને
રામચરણ માટે જાનુભાવ નહોતો. પોતાના બાકને એ આદના,
પણ અત્યારે તો એમનું જનું ખ્યાન આ હીરા અને આ ઉત્તરેમાં
સ્મારક મૂકું હતું. માંદગીને અને દુઃખને તેઓ ધિક્કારના. આ
ઉપર મરજૂના રિયારમાથી જ. પામતું એમનું મન મરજૂને
ધિક્કારનું એટલે રામચરણને દાહરૂલ આગળ ઉતારી મૂક્યા ત્યારે
આ પછે એમ કદ. એ કે, પોતાના મરજૂમાથી પણ દેના વખત માટે
એમને ઉતારી મૂક્યા તો કદ જોઈ નહિ. પોતાના બંગલામાં
આવી ગયા પછી પોતાના વ.માય મરજૂદેરને બે ઘ.વ્યાં, મરજૂદેરી
ન હોવા. એટલે ન.વ. પ.લી (આ ન.વ. પ.લીવાની દેવ રત્નોઃકાં
મરજૂદેરને નજર મરજૂદેરી, પણ દરેકની માંડી બો અને બે નાનાં

છોકરાં હતાં એટલે આ તાળા પાડવાની ટેવનો પ્રત્યક્ષ વિરોધ એ ક
 ન શકતો.) ત્યારે સરલાદેવી પધાર્યા. બહુ સારાં પત્ની હતાં. એમ
 રાવળદાદુરને પયારીમાં ધાલ્યા, ઉના પાણીની એક નહિ પણ
 કાચળા આપી, અને પોતાના ફેમીલી દાકતર રાવળદાદુર ધોધારી
 ટેલીફોન કર્યો. બે કલાક પછી રાવળદાદુર ધોધારી પોતાની બેચ
 સ્ટીરિયોસ્કોપ, નળાઓ અને કાચની કાપણીઓથી સજ્જ થઈ
 પધાર્યા. એમણે દરદીની નાડી જોઈ, રેસ્પીરેશન મણ્યા, ટેમ્પરેચર માપી
 લોહીનું દબાણ જોયું, અને બીજી પણ વિવિધ નિરીક્ષા કરી. તપા
 સતાં તપાસતાં ધણી વાર તેમણે “આહ” અને “હ” કર્યું. પછી
 તેમણે સરલાદેવીને બોલાવ્યાં અને કહ્યું: “મને લાગે છે કે, રાતને
 માટે એક નર્સ રાખીએ તો સારું. સરદી સખત થઈ છે.” અને
 પછી તેઓ કંઈ બબડ્યા, જે અંગ્રેજી ભાષામાં હતું. પોતાની
 માંદગીની ધણી ચિંતા કરવા પાછળ રાવળદાદુરની રાત ખરાબ ગઈ
 અને જ્યાં માંડ માંડ ઉંઘ આવવા માંડતી ત્યાં નર્સ આવતી ને એક
 પડીકી પાઈ જતી. બીજે દિવસે સવારે રાવળદાદુર ધોધારી વહેલા
 પધાર્યા અને દિવસને માટે પણ એક નર્સ રાખવામાં આવી. રાવ-
 ળદાદુર ધોધારીએ ધણીજ લાંબી વાર સુધી સરીરની તપાસ કરી.
 તેમનો ચહેરો બચ્ચિત્રિત અને રહસ્યભર્યો દેખાવા માંડ્યો. છેવટે
 તેમણે કહ્યું: “રાવળદાદુર સાહેબ! ગળાના કાંકડાને દેખાવ મને
 જરાય ઠીક નથી લાગતો. તમને દરકન ન હોય તો મારા મિત્ર
 રાવળદાદુર જ્ઞાનીની સલાહ આ બાબતમાં લઈએ.” રાવળદાદુર
 ધનરથમદાસ કે જેઓ ધણીજ મમત્રાયતા હતા તેમણે ડાકું ધુળારી
 “હા હા” કહી. રાવળદાદુર જ્ઞાની તેજ દિવસે બપોરે આવ્યા
 તેમણે પણ ધણીજ સંપૂર્ણ તપાસ કરી, પણ રાવળદાદુર ધોધારી
 સાથે વરંડામાં વાનગીન કર્યા પછી તેઓએ જાહેર કર્યું કે, મુશ્કેલી
 કાંકડાની નહોતી, પણ ગળાની નળાના સોજાની હતી, અને સહેરમાં
 એકજ માબૂસ હતો કે જે ગળાની નળાના સોજાનો એકમપદ હતો
 અને તે રાવળદાદુર છેલ્લાળી. નસીજ પાંધર કે રાવળદાદુર છેલ્લાળી
 ગામમાંજ હતા અને એમણે માંડમાંડ બીજે દિવસે સવારે આવવાનો મમત્ર
 આપ્યો. એમણે બીજે દિવસે તપાસ કરી સીંધા પછી વરંડામાં રાવળદાદુર
 ધોધારી, રાવળદાદુર જ્ઞાની ને રાવળદાદુર છેલ્લાળીએ “કન્સરિશન” કર
 કર્યા, જે એક કલાક સુધી પછી રાવળદાદુર ધોધારી રાવળદાદુર
 ધનરથમદાસ પામે આવ્યા. તેમણે કહ્યું કે, ગળાપર એક નાનું-પ-
 અ-લુંબ નાનું બોપરેશન કરવું સજાદમકું છે. ગળાની નળાનો

સોળે દર કરવાની ધણીજ જરૂર હતી. રાવજીદાદુર ધનસ્થામદાસની બચગ્રસ્ત આંખ “ હા હા ” બોલતાં વધુ બચગ્રસ્ત થઈ. “ હા હા બધું જોખમ દૂર કરો. ” રાવજીદાદુર ધોધારીએ વળી ચલાવ્યું: “ દરમિયાનમાં ફેફસામાં કેટલી દહે સરદી પેહી છે તે જાણતમાં અમારી વચ્ચે થોડી અનિશ્ચિતતા છે; તો તેને માટે મારા મિત્ર ડૉ. લાલ બટાકાની સલાહ લેવી જરૂરની છે. ” રાવજીદાદુર ધનસ્થામદાસ ના પાઠી શકે એવી સ્થિતિમાં હતા જ નહિ. એ તપાસ પણ થઈ ને ફેફસાં ધણું જ સારાં જણાયાં. પણ ખીજે દિવસે રાવજીદાદુર છોસાણી, રાવજીદાદુર ધોધારી અને ડૉ. ગંભીર કે જેઓ પણ ગળાવિવધક શાનમાં નિપુણ હતા, તેમની સાથે પધાયો. નાનું-થ-અ-છુંજ નાનું ઓપરેશન ફોટોમંદ નીવડ્યું (એ નાના ઓપરેશનનો નાનો ધ-અ-ખોજ નાનો આંકડો પણ થોડા દિવસમાં મળ્યો) અને રાવ-જીદાદુર ધનસ્થામદાસ સુધર્યા અને બેસી શકવા સુધીની સ્થિતિએ આવ્યા; એટલે રાવજીદાદુર ધોધારીએ એમની સાથે જુદા જુદા રથજની દવા વિશે વાતો ચલાવવા માંડી: “ રાવજીદાદુર સાહેબ ! મને લાગે છે કે, મહિનો દિવસ આપે માથેરાન જવું જોઈએ. લાંની દવાથી આપને એકદમ ફાયદો થઈ જશે. ” રાવજીદાદુર ધનસ્થામ-દાસ એમનાં વદાલાં (સર્વોત્તમ વદાલો એમનો જીવ) પત્ના સરલાદેવી સાથે માથેરાન ગયા અને મહિનો રહ્યા, અને જાતસૂર્યનાં કિરણોમાં આરામપુરણમાં બદાર બેઠા બેઠા સહેરમાં રહ્યા હોત તો કેટલા પૈસા કમાયા હોત તેનો સખેદ વિચાર કર્યો.

અને પછી એક દિવસ તેઓ પાછા આવ્યા અને ખીજે દિવસે સવારે રાવજીદાદુર ડુકાને ગયા. દાકતરની સલાહ પ્રમાણે વહેતા ત્રણેક વાગે ઘેર આવવા નીકળ્યા. ઘેર આવતાં રસ્તામાં એકદમ પોતાનો બાઈ રામચંદ્ર મારે આવ્યો. પરમેશ્વર ! પરમેશ્વર ! પોતાના બાઈને એ કેમ બૂલી ગયા ! રમચાનવાત્રાનો તે દિવસ એમને મારે આવ્યો. ને રામચંદ્ર પણ છાંક ને ઉપરસ ખાતો હતો એ મારે આવ્યું. તેઓ બન્ને દરીર વિશે એકસરખી સ્થિતિમાં હતા. રામચંદ્રને શું થયું હતું ? રાવજીદાદુર ધનસ્થામદાસને તારે જણાવું કે પોતાના બાઈને તેઓ મારે છે. આંસુને ગાડી બાઈને ઘેર-ડુકાને લઈ જવા હતું. પહેલ-પરો કે રામચંદ્ર મરી ગયો હોય ! સારા દાકતરે કે. દ. વ. જેટલા કે દવ. ફેર કરવા જવા જેટલા પૈસા એની પાને નહિ. એ પરમેશ્વર ! રામચંદ્રને શું થયું હતું ? ડુકાનમાં કે. રા. દ. વ. ને. ફેર એમને એ. ગ. જ. ના, દ. મ. ને અ. વ. ફેર એ. પે.

અને ધરમાં લઈ ગયો; અને તેની પાછળ તેની સ્ત્રી રમા આવ્યાં. અને તંદુરસ્ત હતો. “કેમ છે મોટાભાઈ!” “કેમ છે રામચરણ!” થોડી વાર સુધી આડીઅવળી વાતો અને જણાવે કરી અને પછી રાવજહાદુર મુદ્દાની વાત પર આવ્યા.

“તે દિવસે આપણે રમણને મળ્યા હતા તે યાદ છે? આપણે બેને કેવી રીતે ઘેર આવી હતી?”

“કેમ જૂલો જવાબ,” રામચરણે જવાબ દીધો. “ઘેર આવ્યો ત્યારે માયું બહુ ભગવંતું ને અવાજ પણ ભારેખમ થઈ ગયો હતો. ધરમાંથી કહ્યું કે તમને તો સજેખમ થયું છે.”

“હા! અને પછી તે શું કયું?”

“હું પથારીમાં સૂઈ ગયો. છાતીએ, ગળે, નાકે ને કપાળ પર યુક્લિપ્તસ આંધલ યોગી દીધું. તીખા મરીમસાલાવાળી ગરમ ગરમ આ પીધી. બીજો દિવસે ઉપવાસ કર્યો. સજેખમ મરી ગયું.”

“ઓ મારા પરમેશ્વર! ઓ રાંધર ભોળા! ઓ ગણપતિ દાદા!” રાવજહાદુરે પોતાના જડા ધોડા જેવા હાથ ધુંટણ પર મૂક્યા. “સર ઠેકાણે અન્યાય અને અયોગ્ય લાલ! યુક્લિપ્તસ તેજ અને ઉપવાસ લીધે બીજો દિવસે આરામ! ઓ પરમેશ્વર, ઓ પરમેશ્વર!” ખરચના આંકડાઓ રાવજહાદુરની આંખ સામે નાચવા માંડ્યા-રૂપેશિયાસિરે નસો, નાનું-પ-અ-લુંજ નાનું આપરેશન-માથેરાનની દવાદેર બે બધું યાદ આવ્યું અને સાથે સાથે એ બધામાં ખરચના પડેલા ત્રણ માર દગ્ગર રૂપિયા અને પોતાની મેરદાનરીમાં વેપારને થયે તુકસાન એ બધું છાતીએ લાગ્યું. ચારે કોર અન્યાય અને અયોગ્ય લાલ! યુક્લિપ્તસ આંધલ અને ઉપવાસ ઠેકાણે ભોલવું દોષ એ જણાયું. એમણે ઉંચે નેચું. રમાનું દસવું મોં જોલવું હતું.

“દેવે આ પીનેજ જાગે.”

પેનાનું માયું ધળી વાર સુધી ધળા નેરધો એમણે દસાન નદિ કે એમને આ પીવી હતી. ખરાજ દેખાતી એ ચાને એ ખાજ નદિ, ઓરડામાં રાખવાની વાસ આવતી હતી. ઉપર હોમમાં બેંધાટ કરી રત્ના દ-ઈ; પણ એમને ત્યાંથી જતું નહોતું. એ કાલે તેમ નવું દસન લાગ્યું હતું કે, આ કોઈ પાસેથી પાતું થીખનનું છે.

“યુક્લિપ્તસ આંધલ અને ઉપવાસ અને આરામ! મારા પરમેશ્વર!”

“દાદા” મ નિમિત્ત

૩૭-દેપાલદે ગોહિલ

(લેખક:-શ્રી. હરગોવિંદ પ્રેમશંકર ત્રિવેદી)

આ ઉચ્ચ હૃદયના, કોમળ સૃષ્ટિની ખરી કિંમત કરનાર
 ગે.દીસકુશભૂપલ્ય રાગથી સૌરશ્રુ દાષકજ ઘર આગળ દશે. રાગ
 પરમ ઉદાર હતો. પરાયે માયું મૂકવા, જીવન સમર્પણ કરવા તે
 સદા તૈયાર થતો. તે પોતાની પ્રજાને સુખી જોઈ સદા પ્રસન્ન રહેતો.
 પ્રજાને સુખે સુખી ને પ્રજાને દુઃખે દુઃખી એ તો તેના હૃદયનો જીવન-
 મંત્ર હતો. જે વખતની વત યાવ છે તે વર્ષ દુઃખાળું હતું. આગમે
 વર્ષે પણ દેશમાં વરસાદ જરાય થયો નહોતો; પણ જેમ તેમ કરી
 ખિયારાં લોકોએ પોતાનો માત્ર બચાવ્યો હતો. ત્યાં વળી આ વર્ષે
 પણ તદ્દન અનાદિ થઈ. દોરડાંખર ખરપાણી વિના હેરાન દેરાન
 હઈ મરવા લાગ્યાં. મદામહેનતે ખેડુનો જેક માસ જોગા તો થયા.
 આઠાશમાં વાદળાં ચડવા લાગ્યાં. ખેડુન પોતાના દુર્બળ બળદોથી
 આયું પાતળું ખેડવા લાગ્યા. આમ ચાલતું હતું ને એક દિવસ
 રાત્ર દેપાળદે ભારે દંભે પોતાના ગરીબ ખેડુનની દયા નિદાળતો
 નિદાળતો પોતાની રાજધાની પાળિયાદને માંમાડે પહોંચ્યો. રાત્ર
 દેશની આ માઠી દયા જોઈ અતિ દુઃખી થતો હતો. દાષનાં દોર
 પર લોકો ટીપું સરખું પણ નહોતું, છતાં ખિયારાં ખેડુનો વર-
 સાદને માટે પેનાથી બનતી તૈયારી કરી ચલા દત્તા. આ સર્વ જોનો
 રાત્ર એક દરમિયે એક દેખાઈ ગયો, ને દંભામાં બેઠાઈ ગયો.
 એક ખેડુને પોતાના સ્ત્રીએ બે બગડેને બગડે એક બગડે જોયો
 હતો ને એક સ્ત્રી જોઈ હતી. આમ સ્ત્રી અને બગડે બંને સાથે
 જઈ કરી રાત્ર લોકો દત્તા ને જમીન આપી પતંગ ખેડ્યાં હતાં.
 ખેડુન દળને. દ.દે. પકડી પાડી સાક્ષતો હતો. સ્ત્રીના મુખ પરથી
 પાંદરે દર્શી દે હતો. જે માનને ઉપ તાપ પડેલો હતો. ને તે
 સ્ત્રીનું મુખ દ.દે.જ દ.દે.જ હતું. તે ખિયારી બગડેની માંમા-
 ડે પાડે કરી દ.દે.જ હતો. જ. દ.દે.જ દેખાવે રાત્રના દેખાવે

હચમચ વી મૂક્યું: “અરેરે! આ તો દુઃખની હદ વળી ગઇ. આ સ્ત્રી: જગતજનેતા મહાદેવી આ પશુની સાથોસાથ જોડાય!” રાગ-એ તે ખેડુત પાસે જઇને કહ્યું: “લાઇ! આ ન છાજતું ટોરતું કામ સ્ત્રી પાસે?” હજી તો રાગના મુખમાંથી આ ચબ્દો નીકળે છે ત્યાં તો નસીબ પર રાય કરતો તે હળખેડુ બોલ્યો: “એમાં કેમ કરવું? જેવાં જેનાં નસીબ તેવું તેને કામ. પણ તને દયા આવતી હોય તો તું આવીને એને ઠેકાણે જોડાઇ જાને? અમારે મહેનત કરી પાક્કી અન્ન તો મેળવવું જ જોઇએ.” ગિયારો ખેડુત દુઃખનો માર્યો જેવું હવું તેવું બોલી ગયો. આ રાગ છે એમ તે ઝોળખી શક્યો નહિ. રાગ પડે જેવો દિલનો સારો હતો તેવાજ પહેરવેશમાં પણ સાવ સારો હતો. પ્રજાજનોમાં બેજાઇ જઇ તેમનું જીવન જાણુવા તે સદા જતેજ તત્પર રહેતો; અને ઠાકને ખજાર ન પડે તેમ રાગ એ કામ સાધતો.

ખેડુતનું આ બોલતું સાંભળી રાગ દયાથી પીગળી ગયો. જરા પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના તેણે તે સ્ત્રી પાસે જઈ કહ્યું: “બહેન! બહાર નીકળી જાઓ. હું હવે બાકીનું પૂરું કરીશ.” ગિયારી સ્ત્રી શરમાતી ધોસરું તણ દૂર ઉઘીને રાગએ પોતાની ઝાડ પર ધુસરું લીધું. બજાઈની સાથોસાથ જોર કરી તે સાંતીકું જેવવા લાગ્યો. આમ કરી તેણે બાકીના ચાસ પૂરા કર્યા. પછી રામરામ કરી રાગ ચાલતો ગયો. તે ખેડુતે અને તેની સ્ત્રીએ તેના તરફ આભારની મીઠી નજર નાખી સામા રામરામ કર્યા. એ ત્રણ દિવસમાં તો બધે વાવેતું ઉઘી લીધુંજમ થઇ રહ્યું; પણ અજગ જેવું તો એ થયું કે, જેટલી જમીન બજાઈ સાથોસાથ પેલા માખુસે ધુસરે જોડાઈને ખેડી દત્તી તેટલી જમીનમાં કશુંય ઉગ્યું નહિ. આ જોઈ ખેડુત ધ્રોણ અજગ થયો. પછી તેને યત્ની આવ્યું કે, પેલા માખુસે જેટલામાં ખેડુ છે ત્યાંજ કશું ઉગ્યું નથી એટલે માલો છપરપડો! તો ખરો! જ્યાં જ્યાં ચાલ્યાં ત્યાં જમીન જળી ગઇ. અરે મારું એટલું બી પણ ફાકટ થયું! અરર, ખડ પણ કાઢ્યો ઉગ્યું નથી; તરી જેવી જગ વાનની મરજી. “આમ ધરી બે ધરી વિચાર કરી બેઠી જળી તેજે મન વાગ્યું. એમાંય પૂરું થયું. કાપણી ઘર થઇ. અનાજ કપાઈને બજાઈયું થયું; પણ જુઓ, જ્યાં ખેતરમાં કંઈ ઉગ્યું ન-દેવું ત્યાં તો કાઢ કાઢીને ખેડુ તો ખેડુને જોવામાં નિમંત્ર બેઠી યજ્ઞકાં દીપાં તેને ઉપાડી દીપા ને વધારે અગ્નિ ખેડુ ત્યાં વધારે બેઠી નીકળતા લાગ્યા, આમ જેટલી જગાં દત્ત: વિન:

પગર રહી હતી તે બધી ખેદી જોઈ તો તેમાંથી મોતી વિના ખીજું
દરુંપ દાપ આપ્યું નહિ. 'માણું જેટલામાં પેલા માણસના પગ ફરી
ગયા છે તેમાં મોતી વિના ખીજું કંઈ નીકળતું નથી' દર્પદેશે
ખેડત મોતીનો સુંડો લરી પોતાના ધણીને ચરણે દેવા આવ્યો ત્યાં
તો જેણે બગદ સાથે ખેડ્યું હતું તેજ માણસને રાજગાદી ઉપર
ખેડેલો જોયો. તેના ચરણમાં મોતીભર્યો સુંડો મૂકી ખેડત જોડ્યો:-

જો જાણ્યો જડધાર, કે નિર્મળ મોતી નીપજે;

તો વાવત વડવાર, દિ બધાય દેવાળ દે.

હે રાજા! પ્રભુ શંકરનો તું અવતાર છો; પણ મને જો ખખર
દેાન કે તારી પાસે ધોંસરું તથાથી વાવતાં નિર્મળ મોતી ખેતરમાં
પાકે છે તો તો હું તારીજ પાસે મારું આપ્યું ખેતર વવરાવન.
આમ આ બોળા ખેડતનું બોળું બોલતું સાંભળી તથા તેની રાજ-
બકિ ઉપર પ્રસન્ન થઈ ઉદાર દિલના દેવાળદે રાજાએ તે મોતી
તેને પાછાં આપ્યાં ને તેનો વાંસો યાગડી તેના દિલમાં ઉત્સાદ પૂર્યો.

(“ચારદા”ના એક અંકમાંથી)

૩૮-ચિનાઈ મંદિર

બોઠસર યુદ્ધના ભડકા બળના હતા સારે દક્ષિણ મંચુરીઆના નૌ-૩૬૦ ગામમાં કંગાલિયતે કેર વર્તાવ્યો હતો. ત્યાંનાં ધરમાં નહોતી તેજદીપ્તિ કે નહોતો ધનપ્રકાશ. જેકે થઈ ગયેલી એક વૃદ્ધ સ્ત્રી પોનાતું 'કાટકું' પાટી કડવા દિવસો કાઢતી હતી. તેના ધગમાં બારીઓ હતી, પણ તેનાં બારણાં તેથી ઠાગળનાં હતાં. તેને દિવાસે હતી, પણ તે કાચી માટીની હતી. તેના ઠાંકરા ખર્ચાજ કરતા હતા. આંદર એક ખાદસા સિવાય બીજી શય્યા નહોતી; એક ગૂંદપ સિવાય બીજી બેઠક નહોતી; એક ભાંગલા ખાસા સિવાય બીજું પાત્ર નહોતું.

એ ડોસીએ દિકરા ગુમાવ્યો હતો, પણ દિકરાની વિધવા વૃદ્ધ સામુની આકરી કરતી. ધરમાં પૈમાની જગરી તમી હતી, એટલે પુત્રે બચાવેલી થોડાંક દે.સત પણ ધરખર્ચમાં ધસડાઈ ગઈ. દિવસે દિવસે ગરીબાઈએ વધારે પંજે પાડ્યો. ધરમાં રજું રજું નદિ, મહે-નત-મજૂરીએ પણ જાણું આણી આણું નદિ. ડોસીનો છવ બદા-વરો બની ગયો. તેની મુઝવળનો પાર નહોતો નદિ પોતાની દિકરી સમી વડુને તેણે કહ્યું: "બેટા! તું પરંજે તો કેમ? પછી લમ કરે તો તું મુખી થાય. આમ દાન સાથે ક્યા મુખી વેર રાખશું?"

"પણ મા'દું પરંજું? માતા બાંધારનાં પવિત્ર માંડ જૂલો જાડું? તમેજ તમારા દિકરાને આમ જુલાનો નાખ્યો? મા! મા! એ મા! મારે નથી પરંજું. મરીને તો છવશું ને?" વૃદ્ધ સ્ત્રી પડી. તેનો વેગ અટકાવી શકાય એમ નહોતો. તેની આંખોમાં મૃતપતિની પવિત્ર વાદો ભરી હતી, તેના દેશમાં રિદેદ રવામીના અનેક શય્યા સંપત્તિ હતા. બાંજે ઘેર જવાનો વિચાર પણ એણે નહોતો વિચાર્યો કે નહોતો કહ્યો. પણ એ દીન મુખે સામુને જોઈ રહી રહી, એણે કહ્યું: "બેટા! આમ નાખ્યો. 'દિકરો' જામ મીઠો કરે છે! તું જુવાન છે; તું તે: જયકે ને! મને જે જુએ મરે મરી." વડુના વદન પર અનેક બાવો રહી આજ્ઞા, એના કાગળની

રેખાઓ વિગ્રહ સુચવતી હતી. એની આંખોમાં કરુણા નીતરી, એના દ.યમાં જ્વેમનો અભાવ આવ્યો, એનું 'દૈયું' ણીકથી ચડકવા લાગ્યું. સાસુજીની વિપ્રમ સ્થિતિનો એને જોઈો ખ્યાલ નહોતો. મૃત પતિનાં સંભારણાં એ એની પવિત્ર મતા હતી; પણ એજે પૂછ્યું: "હું કેણુ? નાથ! તમે ગયાને તમને અખંડ રાખવા મથનારી તમારી પત્ની ક્યાંથી ડગે? પણ માતાને મારે લીધેજ મરવાનું? દાચ! કેવી અભાગિણી!"

"સાસુજી!" તેણે રપટ પણ ચડકાતાં કહ્યું: "તમે કહો છો તો પરણીશ. પણ એ મારા નાથ, નાથ!" એ બેભાન થઇ પડી.

પછી તો બે દિવસો આજ્ઞા ગયા. વડુની અધર્ષાંતિને કામ-મલાઉ શાંતિ મળી. ત્રીસ વર્ષની ઉંમરનો એક આધિક પુરુષ તેની સામે આવી ઉભો. તેણે પત્ની સુમાવી હતી, પણ ત્રણ સંતાનોની સંભાળ તેના એકલા પર હતી. તેનામાં માવા હતી, ને દયા હતી. તે જોશ્યો: "કેમ? મને પરણશો ને? તમારી સાસુએ મને કદાવ્યું છે."

"પરણું?" વડુએ એક કરજી સાદ દાડ્યો, ને તે પેઠે મૂકી રી પડી.

"પરણશો ને?" પેલા પુરુષે ફરીને પૂછ્યું. તેના બોલવામાં નહોતો અવિનય કે નદેનો ગુરસો.

"હા," વડુએ રપટનાથી કહ્યું "મારાં સાસુજી કહે છે એટલે."

જન્મે પરપણા; સાદાકથી જન્મેનાં લગ્ન ઉજવાયાં. સાસુએ દેવસોહની દિકરીમથી વડુને પરચેર વગાવી, અને નવા પતિએ પેતાની પત્નીની સાસુને સો રૂપિયાની બેટ દીધી. પતિપત્ની પોતાને ઘેર વળ્યાં, અને માનુ વળાવતી વડુને બાળી બોલી: "મારે અંતરે કાળુ."

એ તુરંત કોટડાની પ.ને એક નિશાળ હતી. પોતાની વડુને બેઠકી સાસુને દાના વળા નહિ. સો રૂપિયાની દેલી ઉપાડી એ જોવા લાગી. તેની આખખ આસુ ઉમરવા. તેના લગ્નમા દ્રારકો પડ્યો. તે દુઃખે દુઃખે પેલી: "દિકરી! તને વગાવી તે માતાથી વિખરી થત? દ.ય! મારો દિકરો શું કહે છે? હું કેવી અમારણી! દિકરી! તું અડી રી દે.ત તો કેટુ સદ?" પણ એ રતન રૂપ રહ્યું નહિ. એની આંખોના આંસુને જાલે ધેન આંસુ. એ કેદમ દેલી ગઈ. પંડિતના મહાનમા જન્મ. જાર પિદ્ધર્ષિભાએ જ. પદ. જેને ને વર્તી નહિ. સો રૂપિયાની દેલી પર તેમની નવર પદ. કમળોને લગ્ન કરે એ પેલ દેલી સેવાની તેમ. ને રીત કમળ. એક પિદ્ધર્ષિએ દેલીની રૂને વિરોધ કર્યો. પણ મંડળ અગિયારે એને રપડક મની, ને નરમ અદાવો.

છોકરાઓ ગયા ને રૂપિયા ચોરી લાવ્યા.

તે દિવસ આશ્ચર્ય ગયો, ને બીપણુ રાત્રિ પછુ સંકેતાર્થ ગઇ. વદાણુ વાણુ, ને ડાસી ઉઠી. સો રૂપિયાની થેલી શોધવામાં તેણે તેની ધરડી આંખોને કામે લગાડી. પછુ એને દાણે થેલી ચટ્ટી નહિ. કલાકો વહી ગયા, પછુ એ પૈસાનો પતો લાગ્યો નહિ. નિરાશ શરૂ થઇ ગઇ, અને છોકરાઓ આ ડાસીની વિદ્વંજતા જોઈ, પછુ તેઓ કશું બોલ્યા નહિ; પછુ તેમણે કરુણ સાદ સાંભળ્યો. તે અવાજ ડાસીનોજ હતો. પહાડ ફાટે એવી તેની વાણી હતી; તેમાં દયા હતી, કરુણાજનક આકંઠ હતું.

“દાણ! કેવી અભાગણી! મેં મારી વહુ ગુમાવી, વહુ આપી પૈસા મેળવ્યા તે ગુમાવ્યા. મારું સર્વસ્વ ગયું, દિકરી! એ દિકરી! મારાં પૂર્વજ-મનનાં પાપ કે મેં તને અજાગી કરી!” ને પછી એણે દોરકું ઝાલ્યું, ઝગ સાથે બાંધ્યું, ને ફાંસો કરી તે લટકી પડી. મરતાં મરતાં એક સાદ નીકળ્યો: ‘દિકરી! એ દિકરી!’

નવે ઘેર ગયલી પત્ની પોતાનાં બાળકોને ઉછેરતી હતી. તેને પતિ આ ડાસીને ‘કંઈક મદદ આપવા સુધારી કામે ગયો’ હતો તે આવ્યો, અને તેણે લાવેલી ભેટો સાથે પત્નીને આમ્રે ઘેર જવાનું કહ્યું. પત્ની ગઈ. એ કોટડામાં સાસુની ખરી જતી કાયાનું જમણું નહોતું સંભળાતું. એ અંદર ગઇ ને ફાંસે લટકતી સાસુને જોઇ અમકા: “દાણ, મા! મારી ખાતર તેં કેટલું કયું!” ને તે પછુ ફાંસો લટકાવી લટકી પડી. સાસુની સેવામાં હાજર થયા તે બોલી: “માટી! આવું છું દો!”

પત્નીને ગયાને બહુ કલાક વીતી ગયા એટલે પેત્રો સુધાર પોતાના ભેટા છોકરાને ધર સોંપી આ કુંપડામાં આવ્યો. પોતાની પત્નીને અને ડાસીને ફાંસે લટકતાં જોઈ એના હૃદયમાં અનેક લાવો આવ્યા: ‘હા’ તે બોલ્યો “દુન મુનેવાર. દુન પરપો ત્યારે આ ડાસીએ ફાંસો ખાધો, તેની દિકરી તેની સાથે ગઇ! દુન કેવો!” અને તે પછુ અત્યંત પવિત્ર લાવે ફાંસે ચટ્ટી લટકી પડ્યો. નિરાશના છોકરાઓએ આ જોયેને મરેલાં જોયાં. ગામના અધિકારને આ કિસ્સાની ખબર પડી, ને સાસુની આગાની ખબર ફરી પાળવા ઇચ્છુ થયેલી બી મારે મદિર નિરધારાનું; તેમાં જોયેની ક્રિયા કરવાનું નહીં થયું; પણ તેદલામાં નિરાશના મહાન પર વોળગના અમકારા પડ્યા. પેત્રો બધા આ વખતે રહેતા કાળને મંત્રાને: દને. દેને મારનને કહ્યું: ‘સુદેન! દુન મુનેવાર. દુન મુનેવાર. દને.

કે, આ અગિયાર જણાએ ચોરી કરી છે. ચેનાન્ધા તોપણ તેઓએ મારું માન્યું નહિ, અને તેમણે ચોરી કરી. આ ડોસી મરી ગઇ તે મારાજ પાપે. માન પર દેવ રૂદ્રાજ દોવા જોઇએ." પછી મારતર પેતાના વિદ્યાર્થીઓને બહાર લઇ ગયા, વીજળીનો પ્રચંડ ટકાકો પડ્યો, અગિયાર બાળકો નિઃપ્રાણ બન્યા. મારતર ને બધ બહાર બચી શક્યા.

પછી તો ચિનાઇ સરકારે બબ્બ મંદિર જંધાવ્યું. ફાંસે ખૂલી મરનારાં ત્રણેની તેમાં પ્રતિષ્ઠા થઇ; અને અગિયાર બાળકો તેમને નમન કરતા જોવાયા. મરી ગયેલા સુથારના છોકરાઓને ગવર્નરે દત્તક લીધા. આજે આ વાતને બેઠેક વર્ષો થઈ ગયાં છે, તોપણ દશ પવિત્ર વૈધવ્યનું મંદિર પેલા ગામને સીમાડે ઉભું છે. ને બેઠેક બાવિક આપુર્યો એ મંદિરની બબ્બ આકૃતિઓને સદર્પ ને ક્ષત્રેમ વંદન કરે છે.

(૧૭-૪-૧૯૨૫ના અદવાલિક "નવયુગ"માંથી)

૩૯-આગીયાની ચમક

(મૂળલેખક:-શ્રી. પ્રેમચંદ્રજી)

(૧)

પંજાબના રાજા રણજિતસિંહ સંસારમાંથી ચાલી નીકળ્યા હતા. રાજ્યના પ્રતિષ્ઠિત પુરોહિત, જ્ઞેમના દ્વારા રાજ્યની ઉત્તમ વ્યવસ્થા થતી હતી તેઓ માંહેમાંહેના દ્રેષ અને અણુબનાવને લીધે હતા ન હતા થઇ ગયા હતા. રાજા રણજિતસિંહે બનાવેલું સુંદર ભુવન અસારે નષ્ટ થઇ ગયું હતું. કુંવર દલીપસિંહ અત્યારે ઇંગ્લાંડમાં હતા અને રાણી ચંદ્રકુંવરી ચુનારના કિલ્લામાં. રાણી ચંદ્રકુંવરીએ નાશ પામતા રાજ્યને બચાવવાને ધણે પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ એને રાજ્યકારભારની વ્યવસ્થાની ખબર નહોતી. અને કૂટનીતિ તો દુષ્કર્મની આગ બાકાવવા કરનાં ખીલું શું કરવાની હતી ?

રાતના બાર વાગી ગયા હતા. રાણી પોતાના નિવાસભવનની અગાશીમાં ઉભી હતી મંગાની તરફ જોઇ રહી હતી અને વિચાર કરતી હતી કે સહેરો આ પ્રમાણે સ્વતંત્ર થાયો છે ? તેમણે કેટલા ગામ અને નગર કુઆવ્યાં અને કેટલાંય ઇવજાં તથા દ્રવ્યને ગણી ગઇ છે; હતા તે સ્વતંત્ર છે. એને કોઇ અટકાવતું નથી; એનું કારણ એ નથી કે, એ અટકાવી શકતી નથી. અટકાવી તો શકાય; પણ એથી તો એ ઉઘડી એવી મર્જના કરે-એનું જોર કરે કે બાપેશ બધે ઉપર થઇને પણ વહેવા માટે અને એ બેનનેજ નષ્ટ કરી નાખે-પોતાના જોરથી એને પણ વડાવી લઇ જાય."

આ પ્રમણે વિચારતાં વિચારતાં રાણી માદી પર મુખ મુક. એનાં નેત્રો આગળ પૂર્વાવસ્થાની સ્મૃતિઓ એકાદ બનોદર રાખતી પેઠે આવવા લાગી એક સમયે એની પેનાની ખમરની મરોઃ તરવારથી પણ વધારે તીવ્ર હતી અને એનું મંદ રિમ્ત વર્મનના સુમધિન સમીરથી પણ વધારે પ્રભુપ્રેમ હતું; કિન્તુ દાવ, અત્યારે એની દક્ષિ એવી દીન-વ્યથાને પહોંચી છે કે જો રહે તો પણ તે પેનાનેજ સંકળાવવાને માટે દાવ અને દમે તો પણ મન

પોતાનું જ દિલ બહેલાવવા માટે હોય. કારણ કે તે ગુરુસે થાય તો પણ દવે ખીમનું શું નુકસાન કરી શકવાના છે ? રાણી અને ગાંધીમાં કેટલા ફેર છે ? રાણીની આખોમાયો અણુ વહેવા લાગ્યા કે જે એક વખત વિપયાં પણ વધારે પ્રાણનાશક અને અમૃતથી પણ મેઘામૂલાં હતાં. આ પ્રમાણે એ એકલી નિરાશ હૃદયે કેટલીએ વાર રહી હતી કે ત્યારે તેને આકાશમાંના તારાઓ સિવાય ખીજું કોઈ નીરખનાર નહોતું.

(૨)

આ પ્રમાણે રડતાં રડતાં રાણીની આંખ મળી ગઈ. એનો વડાથો કાગળની દાર જેવો કુંવર દર્જાપસિંહ જેમાં એના પ્રાણ વસતા હતા, તે ઉદાસ મુગ આવીને સામે ઉભો રહ્યો. જે પ્રમાણે ગાય આખો દિવસ વમડામાં રહ્યા પછી સંજે ઘેર આવે છે અને પોતાનાં વાહરડાને જોતાં જ પ્રેમ અને ઉમંગથી મનવાણી, મહવંતી થઈને દૂધભર્યે રતને અને ઉભે પૂછડે દોડે છે તે પ્રમાણે ચંદ્રકુંવરી પોતાના બહેન દાથ પસારીને ત્યાર કુંવરને છાતીસરસો આપવાને દોડી; પરંતુ આંખ ઉપડી ગઈ અને જીવનની આશાઓની પેડે એ સ્વપ્ન પણ વિનષ્ટ થઈ ગયું. રાણીએ મંગાની તરફ જોઈને કહ્યું : 'મને પણ તારા સાથે લઈ જા.' ત્યાર પછી રાણી અગાથી પરથી તરત નીચે ઉતરી. આરડામાં એક કાનસ બળાવું હતું એના અજવાળામાં તેણે એક મેસી સાડી પહેરી, ધરેણા કાઢી નાખ્યા અને રતનેની એક નાનકડી પેડી અને લાંબ કદાર કમરમાં રાખીને એ બહાર નીકળી ત્યારે નિરાશાપૂર્ણ સાદસની મૂર્તિ હતી.

"કોન છે" કહેને સંજીએ ખૂબ પાલી.

રાણીએ ઉત્તર આપ્યો : "એ તો હું મંગી."

"ક્યા જાણ છે ?"

"મંગાજળ લેવ. યિરેત ફી મહ છે. રાણી પાણી માને છે."

સંજી જરાક આરડા આપતો બેઠો : "આસ હું પણ તારી સહિ અવું છું. જરા દબી રહે"

મંગી બેઠો : "મંગી સહિ આવવા નહિ. ગાળી ઉતર છે તે જોઈ જાઉં."

સંજીને દાથનજી આપીને ચંદ્રકુંવરી હુપે બાંહેડો અપારા. એ કંટાળામાંથી રાણીની કુદાની મંગાને કિનારે આવી પહોંચી.

આ દિવસે રતન દલી જઈ હતી. એ જ સમયે મને. પ્રમાણિની રાણી સંજી રતી રતી મંગાજળે. મંગાજળેને મેડમાં રહેને રતન રતન મંગાજળે રતી રતી.

રાણી નદીને કાંઠે કાંઠે ચાલી જતી હતી અને લગી લગી પાછળ જોતી હતી. એકાએક એક હોડકું ખીસાની સાથે ખાંધેલું જોયું. રાણીએ ધ્યાનથી જોયું તો માછી સૂઈ ગયો હતો. અને જમાડવો એ કાળને જમાડવા જેવું હતું. તેણે તરત દોરી છોડી નાખી અને હોડીમાં ફેદી પડી. નાવકું ધીરે ધીરે પવનની મદદથી ચાલવા લાગ્યું, કે જે શોક અને અધકારમય સ્વપ્નની પેઠે ધ્યાનના તરંગોની સાથે વહ્યું જતું હતું. નાવ હાલવાથી માછી ચોંક્યો, જાગી ઉઠ્યો. આંખો ચોળતાં ચોળતાં તેણે સામે જોયું તો એક સ્ત્રી દાયમાં હલેસાં લઇને ખેડી છે. ગભરાઇ જઇને તેણે પૂછ્યું: “તું કોણ છે? નાવ ક્યાં લઇ જાય છે?” રાણી દસી પડી. લવના અંતને સાહસ કહે છે. ખોલી: “સાચું કહું કે ખોટું?”

માછીમાર કંઈક લયબીત ચઢને જોયો: “સાચું.”

રાણી ખોલી: “તો સાંભળ સારે, હું લાહોરની રાણી ચંદ્રકુંવરી છું. આ કિસ્સામાં કેદ હતી, આજ નાસી જઈ છું. મને જલદી ખનારસ પહોંચાડી દે. તને ન્યાસ કરી દઈશ. અને જો આનાકાની કરી તો જો, આ કટારથી તારું માથું કાપી નાખીશ. સવાર પડતાં પહેલાં મારે ખનારસ પહોંચી જવું જોઈએ.”

આ ધમકીનો ધાર્યો ઉપયોગ થયો. માછીમારે વિનીતભાવે પોતાની કામગીરિ છોડી અને જોરથી હલેસાં મારવા લાગ્યો, કાંઠાનાં ઝાડ અને ઉપર અગમતા તારા સાથેસાથે દોડવા લાગ્યા.

(૩)

સવારે ચુનારના કિસ્સામાં દરેક માણસ અચંચિત અને વ્યાકુલ હતું. સંત્રી ચોકીદાર અને દાસીઓ બધાં ચિર ઝુકાવીને કિસ્સાના માત્રેક આગળ ઉભાં હતાં. તપાસ ચાલી રહી હતી, પણ કશો પતો નહોતો લાગતો.

પેલી તરફ રાણી ખનારસ પહોંચી, પરંતુ ત્યાં પહેલેથીજ પોલીસ અને સેનાની જલગ નિહાવેલી હતી. નગરનાં નાકાં બંધ હતાં. રાણીને શોધી લાવનારને ખાસ ઇનામ આપવાનું જાહેર થઈ ગયું હતું.

કેદખાનામાંથી નીકળ્યા પછી રાણીને ખચર પડી કે, તે બીજા એક વધારે મજબૂત કારાગારમાં છે. કિસ્સામાં દરેક માણસ તેની આગા પ્રમાણે વર્તવાને તૈયાર હતું. કિસ્સાનો માત્રેક પણ તેને માનજરી નજરે જોતો હતો; કિન્તુ આજ સ્વનંત્ર થવા છતાં તેના દેહ બંધ હતા. તેને સર્વ ઠેકાણે નર્મો યત્રજ દેખાતા હતા. પંચમિત્ર પદ્મીને તે પંજરાના ખૂબામાંજ મુખ છે.

પોલીસના અધિકારી બધા આવનારા-જનારાઓને ધ્યાનથી જોતા હતા, કિન્તુ એક બિખારણની તરફ ઠોકવું ધ્યાન જતું નહોતું- જે એક ફોટેલી સાડી પહેરીને યાત્રાળુઓની પાછળ પાછળ આરતે આરતે શિર ઝૂકાવીને ગંગાની તરફથી આવી રહી છે. નથી એ ચોંકતી, નથી ગભરાતી કે નથી ખીતી. કેમકે એ બિખારણની નસોમાં રાણીનું લોહી છે.

અહીંથી બિખારણે અયોધ્યાનો રસ્તો પકડ્યો. દિનબર એ વિકટ માર્ગે ચલતી અને રાતે એકાદા જનશૂન્ય સ્થાનમાં સૂતી, મોં પીળું થઈ ગયું હતું, પગ ઊંઘાઈ ગયા હતા, સુમનસમું શરીર કમમાઈ ગયું હતું.

ગામડાંઓમાં એ ધણુખડે લાહોરની રાણીની કહાણી ચર્ચાતી સાંભળતી. ક્યારેક ક્યારેક પોલીસના લોકો પણ એને રાણીની શોધમાં જળ્યાતા. તેમને જોનાંજ બિખારણના હૃદમાં સૂતેલી રાણી જાગી ઊઠતી. તે ખુફી આંખે તેમને તિરસ્કારની દૃષ્ટિએ જોતી. શોક અને ક્રોધથી એની આંખો ખળવા લાગતી. એક દિવસ અયોધ્યા પાસે આવીને રાણી એક વૃક્ષતળે બેઠી હતી. કમરેથી કટાર કાઢીને તેણે સામે રાખી હતી અને વિચાર કરી રહી હતી કે ક્યાં જાઉં ? મારી યાત્રાનો અંત ક્યાં છે ? શું આ સંસારમાં હવે મારે માટે ક્યાંય પણ સ્થાન નથી ?

ત્યાંથી જરાક આંધે એક મોટું આંજાવાડિયું હતું ત્યાં મોટા-મોટા ડેરા તથા તંજુ તાણેલા હતા. ફેટલાક સંત્રીઓ ચળકતાં કપડાં અને દરિયાર સહજે આરામથી ફરતા હતા. ફેટલાક પેડા ખાંપેલા હતા. રાણીએ એ રાજવી હાથમાઠને ડોકની દૃષ્ટિએ જોયો. એક વખત એ પણ કમરેથી કટાર કાઢી અને તેનો રસાસો આના કરતાં ફેટલોચ અડિવાનો હતો.

મેહા મેહા સાંજ પડી ગઈ. રાણીએ ત્યાજ સન યાજવાનો વિચાર કર્યો. એટલામાં એક જુદો માણસ ત્યાં ફરતો ફરતો આવ્યો અને એની આંખો દોઢો રહ્યો. લાખી ઠીક હતી, શરીરમાં તેજના અમકાણે હતા, કમરે નરવાર લટકી રહી હતી. એ માણસને જોના-જ રાણીએ નજર ફેરવે કમરમાં બેઠી રાણી. બિખારણે તેની તરફ નંદજુ નજરે જોઈને પૂછ્યું : “ભણી ? કહો એવું છે ?”

“રાણીએ કહ્યું : ‘બહુ દુઃખી.’”

“કહો બહુ છે ?”

“એ ને. કદી નથી રોકતી, બહુ દુઃખી.”

સિપાઈએ રાણીની તરફ એક વખત પાંહું તીણી નજરે ધ્યાનથી જોયું અને કહ્યું: “જરા તમારી કટાર મને બતાવો.”

રાણી સાવધતાથી ઉભી થઈ ગઈ અને તીવ્ર સ્વરે બોલી: “મિત્ર છે કે શત્રુ ?”

હાકુરે કહ્યું: “મિત્ર.”

સિપાઈની વાતચીત કરવાની રીત અને અહેસાસો એવી કંઈક વિશ્વશાળ્યતા હતી કે જેથી રાણીને નાદુરુદ્ધ વિશ્વાસ રાખવો પડ્યો.

એણે કહ્યું: “વિશ્વાસઘાત કરશો નહિ; આ હોય, જુઓ.”

હાકુરે કટાર હાથમાં લીધી. એને ફેરવી ફેરવીને જોઈ અને અત્યંત નમ્રભાવથી આંખે લગાડી. પછી રાણીની આગળ પિનીતભાવથી મરતક નમાવોને તે બોલ્યો: “મહારાણી ચંદ્રકુંવરી !”

રાણીએ કરુણ સ્વરે કહ્યું: “ના, અનાથ બિખારણ! તમે કાણ છો ?”

સિપાઈએ ઉત્તર આપ્યો: “આપનો એક સેવક.”

રાણીએ તેની તરફ નિરાશાપૂર્ણ દષ્ટિએ જોયું અને કહ્યું: “દુર્ભાગ્ય સવાય આ સંસારમાં મારે કોઈ મિત્ર નથી.”

સિપાઈએ કહ્યું: “મહારાણીશ! એમ ન કહેશો. પંચતનના સિંહની રાણીના વચન ઉપર અત્યારે સુદાં સોંકડો શિર ઝૂંપી શકે છે, દેશમાં એવા ભોંકો દલાત છે કે જેમણે આપનું નમક ખાધું અને એ બૂઝ્યા નથી !”

રાણી—“હવે એની કશું નથી. કેવળ એક શાન્ત સ્થાન જોઈએ છે, જ્યાં એક ઝૂંપડા મિત્રાત્મ બીજી કશું ન હોય.”

સિપાઈ—“એવું સ્થાન પહાડોગાંજ મંગા શકે છે. વિખાસપત્રી ગોદમાં ચાલો, આપ ઉપદ્રવે થી બચી શકશો.”

રાણી—(આશ્ચર્યથી) “શત્રુઓમાં ભરતો ? મેં જાણ કરાવે આપણું મિત્ર શું છે ?”

સિપાઈ—“રાણી જંગમદાદુર દરમિયાન રાજપૂત છે.”

રાણી—“કિન્તુ એજ જંગમદાદુર છે ને કે જે દમણું દમણું આપણી તરફ ભેડે તેજેરોને મદદ કરવાને તૈયાર દેવો.”

સિપાઈ (જરાક ચંદ્રકુંવરીને)—“તે વખતે આપ મહારાણી ચંદ્રકુંવરી દત્તા, આજ આપ શિખરણ છે. એ પર્વતો ફોડી કર નાના અને શત્રુઓ મારે તરફ દેવ છે. ભોંકો જગતો આજ જુનરે છે, પણ રાખતે મ યા જર ચલાવે છે. આજ જરા પણ વિચાર ન કરો. મેં જાણ કરી દીધી છે. તે પર્વતો ફોડી ચલે નથી. અત્યાર જાણે : ૧૫:૫

કરો અને ચાલો. જોજો, એ આપણું કેવો રીતે સન્માન કરે છે."

રાણીએ આખી રાત જુદાનજે વીતાવી. સિપાઈ પણ ત્યાંજ સૂતો. સવારે ત્યાં જો તીવ્રગતથી ઘોડા દાબર થયા. એકના ઉપર સિપાઈ બેઠો અને બીજા ઉપર એક અત્યંત રૂપવાન યુવક. એ યુવકના વેષમાં રાણી ચન્દ્રકુંવરી હતી, જે પોતાના રક્ષણરથાનની શોધમાં નેપાળનો પ્રવાસ કરી રહી હતી. ઘોડીક વાર પછી રાણીએ પૂછ્યું: "આ હાથણી કોની છે?"

સિપાઈએ કહ્યું: "રાણા જંગમદાદુરની. એ તીર્થયાત્રા કરવા આવ્યા છે, કિન્તુ આપણા પહેલાં પહોંચી જશે."

રાણી—"એમની સાથે મારી મુલાકાત તમે અત્યારેજ કેમ ન કરાવી? એમના અંતઃકરણની ખજર પડી જતી."

સિપાઈ—"અહોં એમને રૂ.વાનો સંભવ નહોતો, આપ જાણુસોની નજરમાંથી જગી ચકત નહિ."

(૪)

એ વખતે મુસાફરી કરવી એ પ્રભુ અર્પણ કરવા જેવું હતું. અને મુસાફરોને અનેક વખત લૂંટાગએની સામે ચું પડ્યું. એ વખતે રાણીની પંરતા, એનું યુદ્ધકૌશલ તથા રૂઝિત જોઈને શુદ્ધો સિપાઈ આંગળા કરડતો હતો. કેટક વખત એમની તલવાર કામ કરતી તો કેટક વખત ઘોડાનાં તેડ.

પ્રવાસ પછો લાગેો હતે. જેક મદિનો રસ્તામાંજ પીતી ગયો. થાંભલુ આવી. આકાશમાં મંદ આકાશાં હવાય લાગ્યાં. સૂકી ને ઈંધી નદીઓ ભરાઈ મર્દ પદાદી નાગા મરજવા લાગ્યાં. નહોતી નદીઓમાં હેડી કે નહોતાં નાગાને પાટ; કિન્તુ ઘેડા કસાએસા દગા. પોને પાછુંગા ફરી પડતા અને ફગના તગ્તા જેમ તેમ કરીને સમે પાર પહેચી જતા. એક વખત વિંછીએ કાચખાની પાપર રવાર થઈને નહીમ. મુસાફરી કરી હતી. આ મુસાફરી એનાથી મોટી કાવદાવક નહેતી.

કપાક ઉંચા ઉંચા સમ અને રૂડાના જંગલ દગાં તેા કપાક લાંડાડમ જાણુના વન. એની મેદમા લાથી અને દાંડેના ટેલ. કપાક કરી રહ્યા હતા. અન.જના કપાક પાછુંથી કોસા હતા. એનુંતેની એનું એનું. કમ કન. કરતા કે વામખા એન મ.દ. કપાક એ એ દર અર જતી વચ્ચે વચ્ચે, એનના મ.ગુઆ મ.ગ.વ વચ્ચે. એકા જગનારેના કોર કપાક એ પડતા હતા.

અ. કે જે મુન કરીના સંકે. સદન કરતા કરતા અનેકા-

નેક વિચિત્ર દશ્યો નીરખતાં બને મુસાફરોએ નેપાળની ભૂમિમાં પ્રવેશ કર્યો.

(૫)

પ્રાતઃકાળનો સોહામણો સમય હતો. નેપાળના મહારાજ સુરેન્દ્ર વિક્રમસિંહનો દરબાર ભરાયો હતો. રાજ્યના પ્રતિષ્ઠિત મંત્રીઓ પોતપોતાના સ્થાને બેઠા હતા. એક મોટી લડાઇ પછી નેપાળે તિબેટ ઉપર વિજય મેળવ્યો હતો. અત્યારે સંધિની શરતો ઉપર વાદવિવાદ ચાલી રહ્યો હતો. કોઇને મુદ્દમાં થએલું ખર્ચ મેળવવાની ઇચ્છા હતી તો કોઇને વળી રાજ્યના વિસ્તારની, કોઈક વર્ગી વાર્ષિક કર ઉપર જોર દેતા હતા. કેવળ રાણા જંગબહાદુરના આવવાની ખોટ હતી. કેટલાક મહિનાના દેશાટન પછી ગઈ કાલે રાતેજ તે પાછા આવ્યા હતા, અને આ પ્રસંગ જે એમનાજ આગમનની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યો હતો, અત્યારે મંત્રીસભામાં ઉપસ્થિત કરવામાં આવ્યો હતો. તિબેટના મુસાફરો, આશા અને ભયની રિચ્છિમાં પ્રધાન મંત્રીને મુખે હેસો દેસો સાંભળવાને ઉત્સુક થઈ ગયા હતા. ઠરાવેલે વખતે ચોપદારે રાજ્યના આગમનની છઠ્ઠી પોકારી. દરબારના ભોંડો એમને શાન આપવાને ઉભા થઈ ગયા. મહારાજને પ્રણામ કરીને પાછા પેતાને ઠેકાણે બેસી ગયા. મહારાજે કહ્યું: “રાણાજી! સંધિમાં કયા કયા ઠરાવ કરવાની આપની ઇચ્છા છે?”

રાણાએ નમ્રભાવે કહ્યું: “મારી અસ્પૃશ્ય શુદ્ધિ અનુસાર તો આ વખતે કોઈ થવું યોગ્ય નથી. ચોકાકુળ સત્તુ પ્રત્યે દયા દર્શાવવી એ આપણો દમેશનો ઉદ્દેશ છે. શું આ અવસરે સ્વાર્થના મોહમાં ફસાઈને આપણે આપણા બહુમૂલ્ય ઉદ્દેશને ખૂસી જીવડાવી આપણે એવી સંધિ જોઈએ છે કે જે આપણાં હૃદય એક કરી નાખે. જો તિબેટના દરબાર આપણને વેપારી સમજે તો આપણને તેવાર થાય તો આપણે સંધિ કરવાને તેવાર છીએ.

મંત્રીમંડળમાં વાદવિવાદ આરંભાયો. બધાની ઇચ્છા આ પ્રમાણે દયા દર્શાવવાની નહોતી. મહારાજે રાણાનું સમર્થન કર્યું. મહાશય ભોંડોને સત્તુની સાથે આટલું નરમાશયનું વર્તન પસંદ નહોતું, તથાપિ મહારાજની વિરદમાં જોશવાનું શ્રદ્ધા કોઈ કરી શક્યું નહિ.

તિબેટના ભોંડો ચાલ્યા ગયા પછી રાણા જંગબહાદુરે ઉભા થઈને કહ્યું: “સુભામાં દાગર રહેલા રાજાઓ! આજ નેપાળના ઇતિહાસમાં એક નવી પટના ધરાવી છે, જેને કું આપણી જાતે

નીતિમત્તાની પરીક્ષા ગણું છું. આજ રાજસભામાં આવતી વખતે મને આ આવેદનપત્ર મળ્યો છે. આપ સજ્જનોની સેવામાં હું એ રજુ કરું છું. નિવેદકે વૃથાસીદાસનો કેવળ આ ચોપાઈ લખી છે:—
આપત્કાલ પરિચિત્તે ચારી । ધીરજ ધર્મ મિત્ર અરુ નારી ॥

મદારાજે પૂછ્યું: “આ પત્ર કોણે મોકલ્યો છે ?”

“એક ભિખારણે.”

“ભિખારણ કોણ છે ?”

“મદારાણી ચંદ્રકુંવરી !”

હાથડ ખત્રીએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું: “આપણા મિત્ર અંગ્રેજ સરકારની વિરુદ્ધ નારી આવી છે એજ ને ?”

રાણા જંગ બદાદુરે લલિત્વત ઘડને કહ્યું: “શુ દા; પણ આપણે એ વિચારને ખીજા શબ્દોમાં પ્રકટ કરી શકીએ છીએ.”

હાથડ ખત્રી—“અંગ્રેજોની સાથે આપણે મિત્રતા છે અને મિત્રના યત્નને મદદ કરવી એ મિત્રતાની નીતિની વિરુદ્ધ છે.”

જનરલ સમરોદબદાદુર—“આવી રિયનિત્રા એ વાતની બીક છે કે અંગ્રેજ સરકાર સાથેના આપણા સંબંધ તૂટી જાય.”

રાજકુમાર રણવીરસિંહ—“અમે એમ માનીએ છીએ કે, અતિથિ-સ્ત્રી આપણો ધર્મ છે, પરંતુ જ્યાંસુધી આપણા મિત્રોને આપણી તરફથી શંકાતું કારણ ન મળે ત્યાંસુધી.”

આ વિષય પર એટલો બધો મતભેદ તથા વારવિવાદ થયો કે એક શોર મગી રહ્યો; કેટલાક પ્રધાનો એમ કહેના સંભળાયા કે, અત્યારે મદારાણીનું આગમન દેશને કદી પણ મંત્રવહારી નથી.

એટલે ગણા જંગબદાદુર ઠીસા, ક્રિમનું મુખ લાલ થઈ ગયું હતું એમનો સહિયાર કાપને કમળે કરવાનો મિથ્યા પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. એ બે લોક: “બાદશાહ ! જો આ વખતે મારા શબ્દો આપને અત્યંત કટુ લાગે તો મને હાથા કરજો. કેમકે હવે માણમાં વધારે કષ્ટ કરવાની સમિતિ નથી. અપણી રાષ્ટ્રીય સ્વાદસદીનતાનું આ લજાવજનક દમ્બ હવે મારાથી બેઠું જતું નથી. અતિથિ-સ્ત્રી અને સ્ત્રીવાદની નીતિ નિજાવી સકવા જેટલું પણ સુદમ જો નેપાળના રાજા રમ્યા ન દેવ તો આ બાબતને બધા બાર દુનિયા દેવરી લઈ છે. રાજા આ બાબતમાં પેલાને નિર્દોષ મુખને જોને પ્રાપ્ત થઈ જિના બદલેર કરી દે.”

હાથડ ખત્રી રમ્યા રમ્યાને બેઠો: “કેવળ એમ જાહેર કરવાથી કેટલુંક સુધારું થઈ જાય.”

રાણા જંગમદાદરે કોધના માથો હોડ કરડયો; પણ કોધને તાળામાં રાખીને તે બોલ્યા: “દેશના શાસનનો ભાર પોતાને માથે લેનારાઓ ઉપર આવી રિયનિ અનેક વખત આવે છે; એ અનિ વાર્ય છે. જે નિયમોનું પાલન કરવું આપણું દર્તવ્ય છે તેનો આપણે ભંગ નથી કરી શકતા. પોતાને શરણે આવેલાની બાંદી પકડવી—એનું રક્ષણ કરવું, એ રાજપૂતોનો ધર્મ હતો. આપણા પૂર્વજો હરહમેશ આ નિયમને ખાતર, આ ધર્મને ખાતર પ્રાણ પાથરવાને તૈયાર રહેતા. પોતે ગ્રહણ કરેલા ધર્મનો ભંગ કરવો એ સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રને લજ્જાસ્પદ છે. અંગ્રેજો આપણા મિત્ર છે, અને આનંદની વાત છે કે શુદ્ધિશાળી મિત્ર છે. મહારાણી ચંદ્રકુંવરીને પોતાની નજર તળે રાખવામાં તેમનો હેતુ એટલેજ હતો કે કોઈ રથાન ઉપદ્રવી લોકોને અટ્ટો જમાવવાનું સ્થાન બને નહિ. એમના એ ઉદ્દેશનો ભંગ ન થતો હોય તો આપણી તરફ શંકા લેવાને નથી તેમને કંઈ પણ કારણ કે નથી આપણે પણ એમનાથી શરમાવાની ઠણી આવશ્યકતા.”

કડખડ—“મહારાણી ચંદ્રકુંવરી અહીં સામાટે આવી છે ?”

રાણા જંગમદાદર—“કેવળ એક સાંતિપ્રિય સુખરથાનની શોધમાં, જ્યાં એને પોતાની કુદંશાની ચિંતાથી મુક્ત થવાનો અવસર મળે. એ અશ્વર્થવંતી રાણી, જે રંગમહેશમાં સુખ ભોગવતી હતી, જેને પુષ્પસાધામાં પણ એન પડતું નહોતું, તે આજ સેંકડો માહિથી અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ સહન કરીને નદી, નાળાં, પહાડ, જંગલ શોધતી શોધતી અહીં માત્ર એક મુરશિન રથાનની શોધમાં આવી છે. બધે કાંઈ આવેલી નહીંઓ, મદમરન થએલાં નાળાં અને વરસાદના દહાડા! આ કુખોનો આપને પરિચય છે, અને આ બધું સામાટે? એક મુરશિન રથાનને માટે? જમીનના એક ટુકડાની અ.શાધી? પરંતુ આપણે એવા રથાનદીન છીએ કે એની આ અભિ-લાષા પૂર્ણ કરી શકતા નથી. ઉચિત તો એ હતું કે, એટલી જમીન ને જાહે આપણે આપણું હૃદય ગિલાતી દઈએ. વિચાર કરો, કેટલા અભિમાનની વાત છે કે આપણાં કુમારોએ એક રાણી પોતાના કુખના વિરોધમાં જે દેશને વડ કરે છે તે આપણે પાવિત્ર દેશ છે. મહારાણી ચંદ્રકુંવરીને અ.પણા આ અશ્વર્થ રથાનનો, અ.પણા દરજીગતોનું રક્ષણ કરવાના ધર્મને. પૂરેપૂરા ભરોસો દોનો અને એ વિશ્વાસ એને અહીં સુધી લાવ્યો છે. અહીં સુધી એ અ.વી તે એવી અ.શાધી કે, બી.યુ.નિનાથના ગરબે અને શાંતિ મળે.”

પરંતુ કોઈએ બિચારણને આવું માન મળેલું જવું છે? સૈન્ય જેડ વગાડતું અને ધ્વજઓ ફરકાવતું એકાદી બે કાંડે આવેલી નદી-સમું ચાલ્યું જતું હતું. નગર સારામાં આનંદજ દતો. બને બાલુએ સુંદર વસ્ત્રાભૂષણો પહેરેલા લોકોની દંડ ગમી હતી. સૈન્યના અધિ-પતિ આગળ ધોડા પર સ્વાર થઇને ચાલતા હતા. સૌથી આગળ રાણા જંગમદાદર, રાષ્ટ્રીય અભિમાનના મદથી મરત થઇને, પોતાના સુવર્ણખસિત હોદ્દામાં બેઠા હતા. ઉદારતાનું આ એક પવિત્ર દસ્ય હતું. ધર્મશાળાને બારણે સ્વારી અટકી. રાણા હાથી ઉપરથી ઉતર્યા. મદારાણી ચંદ્રકુંવરી ઓરડીમાંથી બહાર આવી. રાણાએ સિર ઝૂકાવીને નમન કર્યું. રાણી એમને આશ્ચર્યથી જોવા લાગી. આ તો એજ મિત્ર-પેટ્રો છુટ્ટી સિપાઈ હતો.

આંખો ધરાઈ આવી. સ્મિત કરતાં ખીંચેલાં કૂચ ઉપરથી ઝાકળ-નાં બિંદુ સરી પડ્યાં. તે બોલી: “મારા છુટ્ટા કાકુર, મારી નાવ પાર ઉતારવાવાળા! થી રીતે તમારા ગુણ ગાઉં?”

રાણાએ સિર ઝૂકાવીને કહ્યું: “આપના ચરણારવિંદથી અમારો બાગ્યોદય થઇ ગયો.”

નેપાળની રાજસભાએ પચીસ-હજાર રૂપિયા ખર્ચીને મદારાણીને માટે એક ઉત્તમ બંગલો બંધાવી આપ્યો, અને દસ હજાર રૂપિયા માસિક નક્કી કરી દીધા.

એ બંગલો હજી સુધી અસ્તિત્વમાં છે અને નેપાળની યશ-શ્રાવણપ્રિયતા તથા પ્રજાપાલનતત્પરતાનું સમારક છે પંજાબની રાણીને લોકો આજ સુધી વાદ કરે છે.

આ એ દાદરો છે કે જેનાથી રાષ્ટ્રો પરાના સોનેરી ચિખર છુટી પડેલાં જાય છે.

આજ પટનાઓ એવી છે કે જેનાથી રાષ્ટ્રીય ઇતિહાસ પ્રકાશ-વતો અને મહત્ત્વનો થાય છે.

પોલિટિકલ રેસીડેન્ટે ગવર્નમેન્ટને રિપોર્ટ કર્યો. રાંધા દત્તી કે ગવર્નમેન્ટ આફ હિન્ડિયા અને નેપાળ વચ્ચે કંઈક એવનજ થઈ જાય; પરંતુ ગવર્નમેન્ટને રાણા જંગમદાદરનો પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. અને જ્યારે નેપાળની રાજસભાએ વિશ્વાસ અને સત્તા આપ્યો કે મદારાણી ચંદ્રકુંવરીને કેમ પણ સન્માનના પ્રવલ્નનો આસર નહિ મળે, ત્યારે તો ગવર્નમેન્ટ આફ હિન્ડિયાને પણ સત્તા થયો ખોખર આ જનારને બારતીય ઇતિહાસની અમારી રાતમાં ‘આગિવાની’ થમકું દેવો જોઈએ. (જૂન-૧૯૨૫ના ‘મિત્રમવ જગત’માં)

૪૦-સ્વાતંત્ર્યનાં મૂલ્ય

(લેખક:-શ્રી. ચંકરજીતી ગોસાઈ, મંત્રી-વાહમય વાટિકા-વડોદરા.)

તે વખતે નાનાંમોટાં અનેક રજપૂત રાજ્યો અસ્તિત્વમાં હતાં. ધણાંખરાં રાજ્યો પર મોગલસમ્રાટ આક્રમણશાહનો ધ્વજ ફરકતો હતો અજયગઢ, અજયગઢ ને જોધપુર વગેરે નાનાં છતાં સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રો હતાં. એ રાષ્ટ્રોના રાજાઓને પોતાનાં નાનકડાં રાષ્ટ્રો પ્રાણપી પશુ અધિક પ્રિય હતાં.

આજે આપણે અજયગઢના અભેદ દુર્ગમાં પ્રવેશીએ ! અજયગઢના દુર્ગની ત્રણેય બાજુએ માટી વનઝાદી વિંટળાઈ વળી હતી, ને પૂર્વ બાજુએ નાનકડી દુર્ગરમણ દુર્ગને સંરક્ષી રહી હતી. અજયગઢનો અધિપતિ રાજો રજુમલ વીરત્વશાળી ને સ્વાતંત્ર્યપ્રિય હતો. ધણા રજપૂત રાજાઓ તેની વીરતાથી કંપી ઉઠતા.

રજુમલને સર્વ પ્રકારે મુખ હતું, પરંતુ તેને ત્યાં એક મોટી ખોટ હતી. તેના નાનકડા સમૃદ્ધ રાજ્યનો ઉત્તરાધિકારી પુત્ર તેને નહોતો. તેને બે કન્યાઓ હતી: યશિકલા ને નિર્મળા.

પૂર્ણિમાના પૂર્ણિ-દુ સમુ યશિકલાનું મુખ મોર હતું. તેના પ્રત્યેક અંગ-ઉપાંગમાંથી કયોસનાની કયોત ઝરતી. બાલ્યનાં આગળા ઉદયથી તેણે મુવતના ઉપવનમાં પ્રથમ પગલું માંડ્યું હતું. વૈવનનો મુપર મેલ તેના હેઠે વસતો હતો. તેના લાવણની પાંદડી-ઓ મુલતી હતી હતી અને તેનો પમરાટ રજુમલને ખાંધાની પાંદડી જેવો રહ્યો હતો. યશિકલાનું દેહનું વૈવન-મુખન રજુમલના અભેદે રજાનું હતું; કારણ, યશિકલા દરેક ઉપવરે લઈ હતી.

પ્રભુજીવન કાર રજુમલે અજયગઢમાં રજુમલના અનિધિ જાવના. રજુમલના રૂઢ-ઉપવનમાં સ્વતંત્રતાની પાળે ઉઠતી, ને તેના રૂઢે અનંદના દહકાથી જરતી, અર્ધજરી ગેરિયા અનેવડી યશિકલા ને રજુમલના સ્વચ્છઅનિધિને જોતા, ને અનંદના તેમના ઉપર હરે હરે યશિકલા દેવના વૈવનને દાખે રવાની રાંધતા.

દેખવતી. ધણી વયોવૃદ્ધો શશિકલાના અત્રતિમ સૌંદર્યથી મુગ્ધ બની તેને પેતાની પુત્રવધૂ બનાવવા અંતરમાં અલિસાપ સેવતા. ધણી રાજાઓએ રણમલ પાસે શશિકલાના હાથની માગણી પણ કરી હતી, પરંતુ તેમનો કોઈ પણ શશિકલાને યોગ્ય ન જણાતાં, રણમલે એક યા બીજું કારણ બતાવી, તેમની માગણીનો અરવીકાર કર્યો હતો.

રણમલે માગણીનો અરવીકાર કરવાથી ધણી રાજાઓ રણમલના શત્રુ બની ગયા, ને રણમલનો અહંકાર સંહારવા યોગ્ય અવસરની વાટ જોવા લાગ્યા.

રણમલ અંતરના ઉંડાણમાં ચિંતાની અકથ વેદના અનુભવી રહ્યો હતો. તેના પર અનેક ધમધીના પત્રો આવતા, પરંતુ રણમલ એવી ક્ષુલ્લક ધમધીઓથી ડરે તેવો કાચર નહોતો.

શાશિકલાના અણુએ અણુમાં રણમલનો પ્રાણ પરોવાયેલ હતો. શશિકલાને તે પુત્ર કરતાં પણ અધિક આહતો.

રણમલ અને તેની પત્ની સરલાદેવી શશિકલાના લગ્નની ચિંતામાં પડ્યાં. શશિકલા વધુ સમય સુધી અવિવાહિત રહે તે રિવાજ વિરુદ્ધ હતું.

અંતે રણમલે અજયગદના રાજાને શશિકલા પરણાવવાનું યોગ્ય ધાકું, ને અજયગદનરેણી પણ અજયગદના નરેશના દુરમનોની બાબતનો પૂર્ણ વિચાર કરા શશિકલાનો સ્વીકાર કરવાનું સ્વંકાર્થું.

શશિકલા ને અજયગદના રાજાના લગ્નની વાત અડપ સમયમાં જ રજપૂત રાજ્યોમાં પ્રસરી ગઈ. રણમલના દુરમન બની બેઠેલા રાજાઓએ અજયગદ પર ચડાઈ કરવાની તૈયારીઓ ચલાવી.

જેઓની માગણીનો અરવીકાર કર્યો છે એવા કુધવાતા રાજાઓ અજયગદ પર ચડી આવશેજ, એ રણમલે પહેતેથીજ ધારી લીધું હતું. અજયગદનરેણી પોતાને મદદ કરશેજ, એ તે જાણતો હતો છતાં તે મજારાગો. તેના બે કારરો દતાં એક એ હતું કે, લગ્નમય દરીક રાજાઓનાં સૈન્ય અજયગદ તરફ આવી રહ્યાં હતાં; ને બીજું કારણ એ હતું કે, કોઈ રાજાદેવી આ વાતની ખબર મેળવતાં જ અજયગદને આપે તો પોતાને મેળવ સાક જળના માંડિલે થઈ રહેતું પડે, ને શશિકલાની યી દયા યાત્ર એ કમવતું પણ અસક્ય હતું.

શશિકલા સમજી હતી. પિતાનું સંકટ તે સમજી ગઈ. પિતાને ને અજયગદને સંકટમાંથી ઉતારવા આત્મદત્તા કરવાને તેણે જ નિશ્ચય કર્યો. કેવળ પેતાના માટે-એક બચ્ચિના મટે અજયગદનું સ્વાનંત્ર્ય રજાવ એ શશિકલાને ન રહ્યું. 'સ્વાનંત્ર્યનાં મૂલ' તે સ-

મંડુ ચૂકી હતી. પોતાના સુખ માટે માતાપિતાની, ને રાષ્ટ્રની કેવી દુર્દશા થશે એ વિચારે તે કંપી ઉઠી. દેશના સ્વાતંત્ર્યને હાનિ થાય તેના કરતાં નશ્વર દેહની આહુતિ આપવી એવો તેણે ઉત્તરનો અચલ નિશ્ચય કર્યો.

તેના મુખપર ગાંભીર્ય વિશ્વસી રહ્યું. તે ઉઠી, ખંડમાં કાંધક શોધવા લાગી. તે જે વસ્તુ શોધતી હતી તે આખરે જડી, તેનું દુદય અકથ્ય આનંદથી ઉછળી રહ્યું.

એ વસ્તુ કયો હતો, જેને મેળવ્યે તેને આટલો આનંદ થયો ? તે વસ્તુ હસાહસ વિષનું એક પડીકું હતું.

લેખનસામગ્રી લઈ તેણે ત્વરાથી એક પત્ર લખી નાખ્યો. ખંડની બહાર દૂર દૂરની વનઝાડીમાં નજર નાખી. સર્વત્ર અધકાર હતો. અમા-વારવાનાં કાળાં અંધારાં જંગલને પોતાની પાંખમાં અવરી રક્ષાં હતાં.

ખંડમાં દીપકની જ્યેષ્ઠ ઝાંખો પ્રકાશ વેરતો હતો. શશિ કક્ષાએ દીપક હોલવી નાખ્યો. પલંગમાં પડી. વિષનું પડીકું છોડી વિષ ગળી ગયું.

x x x x

પૂર્વના દિગ્ગજને ઉપાનો રિયનપ્વજ દરખી રહ્યો હતો. નક્ષત્ર-મંડા અગાધ અંતમાં સંરી પડી હતી. પૂર્વના ગર્ભદારમાંથી આલ-બારકર પીએ મં.મે આકાશનાં પમથિયાં ચડતો હતો.

રજુમલનું સંન્ય સ્વજન થઈ ગયું હતું-દુસ્ખનો આમે બાથ બીડવા કૃમ્ય કરવાની તૈયારી હતી. સરકારને સ્વજન કરી રજુમલ શિક્ષકશાને મળવા તેના ખંડ તરફ ગયો.

તેની સાથે સરકારેથી અને નિર્મલા પજુ હતાં. બારણાને ધડો મારત.જ તે ઉઘડી ગયું. ખંડમાં પ્રવેશવાજ રજુમલે એક પત્ર જોયો.

રજુમલે શિક્ષકશાની સાથે તરફ જોયું. શિક્ષકશાનો નિચેતન હેઠ રૂપ.પર પડ્યો હતો. સરકારેથીએ પજુ એ બંધારણ દમ્ય જોયું ! તે આંકે કરવા લાગી. નાની નિર્મલા પજુ મનાને રડતી જોઈ રહ્યા લાગી. રજુમલ અસ્થિર્ન થઈ જમીન પર ટપી પડ્યો.

ખંડમાંથી આકાશના પૂર્વ નીકળતી હાલસા.એ નવા રૂપ.પર તપા દે.ટી ગયા. રજુમલને શુદ્ધ અ.પરો. રજુમલે મને રે. પત્ર વ.ર.ર અ.પરો.—

* શી. એ.સિંઘે રૂપ.પર.

૧૮૫૫૫ વિ.સ. ૧૮૫૫. ૧૮૫૫.

૧૮૫૫ અને ૧૮૫૫. ૧૮૫૫. ૧૮૫૫. ૧૮૫૫. ૧૮૫૫.

આનંદ થાય છે. હું તમને પ્રભુથી પણ અધિક પ્રિય હતી તે હું જાણું છું. તમારા સ્નેહનું ઋણ હું કેવી રીતે ફેરું ?

મારા લગ્નની જાગતમાં તમને કેટલાં સંકટો સંકટ કરવાં પડે છે તે મારી જાણનાર નથીજ. મુજ અભાગિનીના ભાગમાં પરિણિત જીવન લખ્યુંજ નહિ હોય, એમાં તમારો શો વાંક ? લગ્નનો અમૂલ્ય લદાવો લેવાના ગદલે રક્તપાતનો ભયંકર પ્રસંગ આજે આવી ઉભો છે, એ હું સ્પષ્ટ રીતે જોઈ ચૂકું છું. અને તે કેના માટે ? કેવળ મારા માટે-તમારી અભાગિની આત્મજ માટે ? આવે સમયે મારું કર્તવ્ય શું હોઈ શકે ?

પિતાજી ! ગુસ્સે ના થશો ! મારા જીવવાથી હજારોનાં જીવન હજારો; એટલુંજ નહિ, પણ આપણા અશ્રમગદનો નાશ થશે-તેનું સ્વાતંત્ર્ય હજારો, સ્વાતંત્ર્યનાં મૂલ્ય સર્વથી-જીવન કરતાં પણ-અધિક છે. મારા મૃત્યુથી આવનારાં સંકટનાં વાદળ આપેઆપ વીખરાઈ જશે, ને સ્વતંત્રતા કાયમ રહેશે. સૌંદર્ય ને જીવન તો ક્ષણજીવી છે. મરણ એ જગતજૂનો અનિવાર્ય પ્રસંગ છે. જન્મે તેને મરવાનું તો છેજ; તો હું સ્વાતંત્ર્યનાં મૂલ્ય સમજી, આપ સૌનાં-અશ્રમગદનાં સંકટદળો વીખેરવા આમ કહું તો યોગ્યજ લેખારી.

પિતાજી ! માતાજી ! તમારી શિક્ષણના અંતિમ પ્રણામ સ્વીકારજો ! તમારા જેવાં સ્વાતંત્ર્યપ્રિય માતૃપિતાને ત્યાં જન્મી, કેવળ સ્વાતંત્ર્ય સંરક્ષવા માટે આવો અણુભોગ અવસર પ્રાપ્ત થવા માટે હું મારું જીવન ધન્ય માનું છું !

મારે ઠેકાણે નાની નિહુ છેજ. તેના તરફ જોઈ મનનું સમાધાન માનશે.

સિં તમારી અભાગી આત્મજ

શિક્ષણના સાદાંગ પ્રણામ.

શિક્ષણના મૃતદેહ પર વિલક્ષણ ક્રાન્તિ વિભારી રહી હતી. સ્વાતંત્ર્યનાં મૂલ્ય શિક્ષણને સમગ્રતાં દનાં. તે કેવળ સ્વાતંત્ર્ય માટે પ્રજાદુતિ આપનાર વીરુમારી શિક્ષક પારિવરે રહે મૃત જનાં ક્રાન્તિદે ગિરાણુજ છે. તેની મરણચુરભિ દષ્ટિએ ચેતન પ્રકટાવની પથરે છે.

(“વિદ્યાસ”ના દિવાળી અંકમાંથી)

રૂપિયા ઓછા થવાની વાત જ્યારે તેણે જાણી ત્યારથી તેના મનમાં ધારકો પડ્યો હતો. એટલે જો વધુ મજૂરી મળે તો સ્થાન બદલવાના એકમાત્ર ઉદ્દેશથી તે કારખાનું જોવા તરફ વળ્યો હતો.

પણ જન્મે જાણુ નિરાશ જન્યા હતા. સ્થાને મજૂરી કેટલી મળશે તે જાણાયું નહિ અને કમલાકરને નવાં યંત્રો જોવામાં ઝ.ઝે રસ પડ્યો નહિ નિરાશવદને જન્મેએ પાલકદના સ્ટેશનપર પગલાં મૂક્યાં.

(૩)

“સાહેબ ! આજે જઈશું કે કારખાના જાણી ?”

“એમાં તે શું જોવાનું છે ?”

“હા છે કે કારખાનું તો દરે પૂરેપૂરું જાણાઈ ગયું છે અને પહેલી તારીખથી શરૂ થશે.”

“ખરેખર ?”

“વાત સાંજળી છે !”

“આસો ત્યારે.”

રથો અને કમલાકર જન્મે કારખાના તરફ ચાલ્યા... ધોડી મિનિટો વહેતા જળની માફક જૂનકાળમાં સરી પડી.

“પેટું નાનું સરખું ચોક્કી જેટું શું છે ?”

‘મજૂરનોખવાની ઑફિસ’ પાટિયું વાળી કમલાકરે જવાબ આપ્યો.

“આસો ત્યારે પહેલા ત્યા જઈએ.”

ધોડી પગમાં તો તેઓ મજૂર નોંધવાની ઑફિસ સમક્ષ આવી પહોંચ્યા. ખારીના સળિયાને અડેલાંને માર્ક પાંદુરોત્તરી પીકાતો દોપ એવો પીળો પડી ગયેલો કારકુન બેઠો હતો. જદાર ગામડિયાઓનું નાનું ટોળું હતું.

“સાહેબ ! જરૂરે પૂઝો તો ખગ કે નાહી કેટલી મજૂરી મળે છે ?”

કમલાકરે પટિયા તરફ નજર નાખી. જરા સંભાળપૂર્વક ચાંચ્યું.

“દિરસના ચાર આના.”

“તેથી ?” એકલ થતા ફરીથી સંકલ્પ કર્યો.

“દિરસના ચાર આના.”

“એતરને ત્રણ આના.”

“એટલે જ ?”

“જમનું છે તે હું તો જમનું પુ !”

“સાહેબ ! એટલી નાહી મજૂરી કે ?”

કમલાકરે હસી જતાં જતાં એક સરસ દંડુ ઝૂંપી પી.એ. ટેને કમલાકરને ન હતો. જરાય દે જરા તેનું મનજી નહા મેલ.

“પણ દિ આયમે ૧૦ આના પણ દેખાડશે કે નહિ?”

“દશ આના?”

“કેમ તમેને વધારે લાગે છે?”

“ના, ના, પણ ગામડામાં મજૂરી સરતી મળવી જોઈએ!”

“પણ પાંચમઠમાંય આઠ આનાનો રોજ અપાય છે!”

“એમ કે?”

“તપાસ કરો એટલે ખજર પડશે.”

રધાએ કંઈક આત્મસંતોષ સાથે પ.છાં પગલાં મૂક્યાં. જેવે તે બહાર નીકળતો હતો એટલામાં ‘રધા’ ‘રધા!’ એવા ઠબ્ઠે સંજળાયા. પાછળ જોયું તો રોચનમારતરનો મોટો ઊકરો કમલા કર રધાને હાંક પાડી રહ્યો હતો.

“કેમ સાહેબ! જોયું ને કારખાતું?”

“ડીક ડીક છે.”

“આલો ત્યારે હવે ઘેર જઈશું?”

“જરૂર.”

ખન્નેએ પગ ઉપાડ્યા. જેવા તેઓ કંપાઉંડની બહાર પગ મૂકતા હતા કે ખૂણામાં મુંબાઈથી ચિતરાવી આવેલા પાટિયા પર રધાની નજર પડી.

“સાહેબ! શું લખ્યું છે પેલા પાટિયા પર?”

“મજૂરો જોઈએ છે.”

“કેટલી મજૂરી?”

“તેનો તો કંઈ ઉલ્લેખ નથી!”

કમલાકર મુંબાઈથી સેન્ટ એલિયર કોલેજમાં બી. એ. ના વર્ષમાં અભ્યાસ કરતો કોલેજિયન હતો. ઉનાળાની રજા માણવા પોતાના પિતા પાસે આવ્યો હતો, પણ તેણે ધાર્પા જોટથી મજા સાંપડી નહિ. એકદમ સાત વાતાવરણ, ટાઇમ ટેન્શનેજ અનુકરણને અગતી આમગાદીઓ, તેમજ કુદરતી નિર્જનતા વગેરે તેને જરાય મોઝું નહિ. આથી જ્યારે તેણે મનનું કે, જે માધ્યમ પર દિવાસગીત પ્રચંડ કરખાતું ઉતું ધાગે છે ત્યારે તેના આનંદને પાર રદો નહિ. આખરે એક સંધ્યાકાળ કંઈક સુકું જોરામાં જશે, જે કમલાથી તેને ખૂબ આનંદ થશે.

પણ રધાનો જાગનમાં તો વરતુ મિત્રજ દની. દશ વર્ષો ઈન્દ્રીનમાં કામ કરતાં તે કંઈ કંટાળી ગયો ન હતો; પણ રમેર ઉપર પચાર પટાવવાની વતો ચ.વતી અને રૂપિયામાં પ.મ

રૂપિયા ઓછા થવાની વાત જ્યારે તેણે જાણી ત્યારથી તેના મનમાં ક્રારકો પડ્યો હતો. એટલે જો વધુ મજૂરી મળે તો સ્થાન બદલવાના એકમાત્ર હેતુથી તે કારખાનું જોવા તરફ વળ્યો હતો.

પણ જન્મે જણુ નિરાશ જન્મ્યા હતા. સ્થાને મજૂરી ફેટલી મળશે તે જણાવું નહિ અને કમલાકરને નવાં યંત્રો જોવામાં ઝ.ઓ રસ પડ્યો નહિ નિરાશવદને જન્મેએ પાલતબના સ્ટેશનપર પગલાં મૂક્યાં.

(૩)

“સાહેબ ! આજે જમણું કે કારખાના જણી ?”

“એમાં તે શું જોવાનું છે ?”

“હા હા છે કે કારખાનું તો હવે પૂરેપૂરું બંધાયેલું છે અને પહેલી તારીખથી શરૂ થશે.”

“ખરેખર ?”

“વાત સાંભળી છે !”

“આલો ત્યારે.”

રૂપો અને કમલાકર જન્મે કારખાના તરફ ચાલ્યા... ઘોડી મિનિટો વહેતા જળની માફક જૂનકાળમાં સરી પડી.

“પેણું નાનું સરખું ચોક્કી જેણું શું છે ?”

“મજૂરનોખવાની ઓફિસ” પાટિયું વાંચી કમલાકરે જવાબ આપ્યો.

“આલો ત્યારે પહેલા ત્યા જઈએ !”

ઘોડી પગમા તો તેઓ મજૂર નોખવાની ઓફિસ સમક્ષ આવી પહોંચ્યા બારીના સળિયાને અડેલાંને ઠાઈ પાંદુરોમથી પીગતો દોષ એવો પીળો પડી ગયેલો કારકુન બેઠો હતો બહાર ગામડિયાઓનું નાનું ઢોળું હતું

“સાહેબ ! જન્મે પૂછે તો ખન કે અહીં ફેટલી મજૂરી મળે છે ?”

કમલાકરે પ.ટિયા તરફ નજર નાખી. જરા સંભાળપૂર્વક વાંચ્યું.

“હિરણના ચાર આના.”

“પેટલી ?” એકસ થરા ફરીથી સમજ કરી.

“હિરણના ચાર આના.”

“એરતને તજુ આના.”

“એટલે ?”

“વજનું છે તે હું તો જાણું છું !”

“સાહેબ ! અહીં બેઠી મજૂરી કેટલી ?”

કમલાકરે હસી જતાં જોયું. એણે સરાસર હજુ સુધી જોયેલે દેને રજાઓ ન હોય. જરાય દેવસ દેવું નવર નવમ મહા

લાગ્યું. કાલુજર તો તે સ્તબ્ધ બનીને ઉભો રહ્યો, રૂધાએ પાછો પ્રશ્ન કર્યો-

“સાહેબ ! આટલી ઓછી મજૂરી કેમ ?”

માયા ઉપર હથોડો પડે અને જોવા આવાત લાગે તેવી દશા કમલાકરની થઈ રહી. આમ જોયું તેમ જોયું, જવાબ શોધવાને બંધાએ ચલો કર્યો, પણ જવાબ જડ્યો નહિ. આખરે અઠાન પ્રદર્શન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો; પણ અબ્યાસને અભિમાને તેને તેમ કરતાં અટકાવ્યો.

(૪)

આ ઘટના પછી કેટલાંય વર્ષ વીતી ગયાં. કમલાકર તો મુંબાઈના મોહક વાતાવરણમાં રવાના સવાલ ક્યારનોય વિસરી ગયો હતો. પિતાશ્રીની સુંદર લાગરગને પ્રતાપે બેકારીતું હાથ એક દિવસ પણ સલામત સંપૂર્ણ પ્રાંતમાં નવા રથપાયેલા શેરડીના કારખાનામાં મેનેજર તરીકે તેની નિમણૂક થઈ ગઈ હતી, અને કમલાકરે તરતજ પોતાની જગ્યાનો ચાર્જ સંભાળી લીધો હતો.

આ નવી પરિસ્થિતિમાં તેને દરરોજ સેંકડો મજૂરો સાથે કામ લેવાનું હતું. માલિક તરીકેની સર્વ સત્તાઓ કમલાકરના હાથમાં મુકાઈ હતી; પણ અત્યાર સુધી અપ્રિય થઈ પડે તેવું, તેણે કંઈક કંઈ ન હતું. મજૂરોમાં વાત ચાલતી કે ‘મેનેજર સાહેબ છે તો હીક હીક.’

પતાર પણ કમલાકરને ખાસો ૮૦૦ રૂપિયા હતો, અને અધી કમલાકરને પણ લાગતું કે સાંપ્રત સમાજવ્યવસ્થા સામે રૂપિયા કરી થકાય તેવું જરા પણ નથી. કમલાકરની ખાતરી થઈ ગઈ હતી કે, આધુનિક સમાજરચનામાં એક પણ દોષ નથી. થકય દોષ તેવી સૌથી સારી સમાજરચના આજ છે. આથીજ જ્યારે મજૂર પક્ષના ઉદ્ધામ પત્રો કવચિત્ કવચિત્ તે જોતો ત્યારે તે મુછો ઉઘાડીને કહેતો કે, અત્યારની સમાજવ્યવસ્થા શું ખોટી છે ! સૌ સોને સજિત અનુસાર જરૂર મળી રહે છે !

પણ તેની આ માન્યતા ઝાઝો કાળ ટકી નહિ. અર્ધો વર્ષ બાદ ભણાયેલી ડિરેક્ટરોની પહેલી મિટિંગમાંજ કમલાકરના કામ પ્રત્યે સંદેહસાગર અજાગ્રમાના ચૂર સંભળાયા હતા. કારખાનું જુદું ઓછા નફામાં કામ કરે છે, એ જોઈને કેટલાક ડિરેક્ટરોના પેટમાં દુઃખ થઈ આવ્યું હતું. કમલાકરને પણ આ પરિસ્થિતિ ખરેખર નહોતી તેમ નહિ. આથીજ જ્યારે મેનેજિંગ ડિરેક્ટરે કમલાકરને કમલાકર અવરનું કહેલું મે.કમ. ત્યારે આ આમંત્રણના અર્થની તેને કંઈક

કલ્પના આવી હતી, આથીજ જવાણ મનમાં પારંપાર ગોઠવીનેજ
કમલાકરે કલકલ્પા તરફ પ્રયાણ શરૂ કર્યું.

✕

x

x

x

“ભુગો મિ. કમાલકર,” મેનેજિંગ ડિરેક્ટરે આંખ ઉપર ચરમા ચઢાવતાં કહ્યું: ‘તમારું આ વર્ષનું કામ જરાયે સંતોષકારક નથી. કંપનીએ માત્ર વીસ ટકા જેટલો નફો કર્યો છે; પણ આટલા ઓછા નફામાંથી ડિરેક્ટરોનું કમિશન બાદ કરતાં શેરહોલ્ડરોને ભાગે કંઈ જ રહેતું નથી. સમજ્યા મિસ્ટર ! આપણી કંપનીના શેરના ભાવો સાવ ખેસી ગયા છે, એટલુંજ નહિ પણ મારા પોતાના શેરની ખાખતમાં લગભગ રૂપ૦૦૦ ખોટ ખાવી પડી છે. આથી.....”

"પણ સાહેબ ! આમાં કું દોષપાત સ્તી રીતે ? કારણનાએ તેના સંચાઓની શક્યતા પ્રમાણે માત્ર ઉત્પન્ન કર્યો છે. નો વધારે માત્ર ઉત્પન્ન કરવો હોય તો નવા સંચાઓ આણો..." કમલાકરે "ગામડી" અર્થશાસ્ત્ર સમગ્રવચન માડ્યું.

“મિસ્તર! જો કંઈ નથી, ખાંડના ઉત્પાદનનો અર્થ થટાડવો.
જ લેખજો. લેખ આવતે પછી કંપની ૫૦ ટકા નફો નહિ કરે તો
અમે માથો જઠકશું! સમજ્યા.....”

“પ૦ દડા! જાવમા ઉઠાને આપ્યા સિવાય આદત્ત દડા
નહી મેળવવો અસાધ્ય છે!”

“ଅପଣା ଓ !”

“ ६। सादेय. ”

“ જરૂરો નહિ. ૨૫% કારખાનાના ફેટમાં માન્યતા હોય
તો હા ”

"Zzzz."

"બધી જાણી મારે છે, મારે જાણી છે!"

"अज्ञानं विना न भवति"

" 1947-48 25.4 25.1 25.2 25.3 25.4 25.5 25.6 25.7 25.8 25.9 26.0 26.1 26.2 26.3 26.4 26.5 26.6 26.7 26.8 26.9 27.0 27.1 27.2 27.3 27.4 27.5 27.6 27.7 27.8 27.9 28.0 28.1 28.2 28.3 28.4 28.5 28.6 28.7 28.8 28.9 29.0 29.1 29.2 29.3 29.4 29.5 29.6 29.7 29.8 29.9 30.0 30.1 30.2 30.3 30.4 30.5 30.6 30.7 30.8 30.9 31.0 31.1 31.2 31.3 31.4 31.5 31.6 31.7 31.8 31.9 32.0 32.1 32.2 32.3 32.4 32.5 32.6 32.7 32.8 32.9 33.0 33.1 33.2 33.3 33.4 33.5 33.6 33.7 33.8 33.9 34.0 34.1 34.2 34.3 34.4 34.5 34.6 34.7 34.8 34.9 35.0 35.1 35.2 35.3 35.4 35.5 35.6 35.7 35.8 35.9 36.0 36.1 36.2 36.3 36.4 36.5 36.6 36.7 36.8 36.9 37.0 37.1 37.2 37.3 37.4 37.5 37.6 37.7 37.8 37.9 38.0 38.1 38.2 38.3 38.4 38.5 38.6 38.7 38.8 38.9 39.0 39.1 39.2 39.3 39.4 39.5 39.6 39.7 39.8 39.9 40.0 40.1 40.2 40.3 40.4 40.5 40.6 40.7 40.8 40.9 41.0 41.1 41.2 41.3 41.4 41.5 41.6 41.7 41.8 41.9 42.0 42.1 42.2 42.3 42.4 42.5 42.6 42.7 42.8 42.9 43.0 43.1 43.2 43.3 43.4 43.5 43.6 43.7 43.8 43.9 44.0 44.1 44.2 44.3 44.4 44.5 44.6 44.7 44.8 44.9 45.0 45.1 45.2 45.3 45.4 45.5 45.6 45.7 45.8 45.9 46.0 46.1 46.2 46.3 46.4 46.5 46.6 46.7 46.8 46.9 47.0 47.1 47.2 47.3 47.4 47.5 47.6 47.7 47.8 47.9 48.0 48.1 48.2 48.3 48.4 48.5 48.6 48.7 48.8 48.9 49.0 49.1 49.2 49.3 49.4 49.5 49.6 49.7 49.8 49.9 50.0 50.1 50.2 50.3 50.4 50.5 50.6 50.7 50.8 50.9 51.0 51.1 51.2 51.3 51.4 51.5 51.6 51.7 51.8 51.9 52.0 52.1 52.2 52.3 52.4 52.5 52.6 52.7 52.8 52.9 53.0 53.1 53.2 53.3 53.4 53.5 53.6 53.7 53.8 53.9 54.0 54.1 54.2 54.3 54.4 54.5 54.6 54.7 54.8 54.9 55.0 55.1 55.2 55.3 55.4 55.5 55.6 55.7 55.8 55.9 56.0 56.1 56.2 56.3 56.4 56.5 56.6 56.7 56.8 56.9 57.0 57.1 57.2 57.3 57.4 57.5 57.6 57.7 57.8 57.9 58.0 58.1 58.2 58.3 58.4 58.5 58.6 58.7 58.8 58.9 59.0 59.1 59.2 59.3 59.4 59.5 59.6 59.7 59.8 59.9 60.0 60.1 60.2 60.3 60.4 60.5 60.6 60.7 60.8 60.9 61.0 61.1 61.2 61.3 61.4 61.5 61.6 61.7 61.8 61.9 62.0 62.1 62.2 62.3 62.4 62.5 62.6 62.7 62.8 62.9 63.0 63.1 63.2 63.3 63.4 63.5 63.6 63.7 63.8 63.9 64.0 64.1 64.2 64.3 64.4 64.5 64.6 64.7 64.8 64.9 65.0 65.1 65.2 65.3 65.4 65.5 65.6 65.7 65.8 65.9 66.0 66.1 66.2 66.3 66.4 66.5 66.6 66.7 66.8 66.9 67.0 67.1 67.2 67.3 67.4 67.5 67.6 67.7 67.8 67.9 68.0 68.1 68.2 68.3 68.4 68.5 68.6 68.7 68.8 68.9 69.0 69.1 69.2 69.3 69.4 69.5 69.6 69.7 69.8 69.9 70.0 70.1 70.2 70.3 70.4 70.5 70.6 70.7 70.8 70.9 71.0 71.1 71.2 71.3 71.4 71.5 71.6 71.7 71.8 71.9 72.0 72.1 72.2 72.3 72.4 72.5 72.6 72.7 72.8 72.9 73.0 73.1 73.2 73.3 73.4 73.5 73.6 73.7 73.8 73.9 74.0 74.1 74.2 74.3 74.4 74.5 74.6 74.7 74.8 74.9 75.0 75.1 75.2 75.3 75.4 75.5 75.6 75.7 75.8 75.9 76.0 76.1 76.2 76.3 76.4 76.5 76.6 76.7 76.8 76.9 77.0 77.1 77.2 77.3 77.4 77.5 77.6 77.7 77.8 77.9 78.0 78.1 78.2 78.3 78.4 78.5 78.6 78.7 78.8 78.9 79.0 79.1 79.2 79.3 79.4 79.5 79.6 79.7 79.8 79.9 80.0 80.1 80.2 80.3 80.4 80.5 80.6 80.7 80.8 80.9 81.0 81.1 81.2 81.3 81.4 81.5 81.6 81.7 81.8 81.9 82.0 82.1 82.2 82.3 82.4 82.5 82.6 82.7 82.8 82.9 83.0 83.1 83.2 83.3 83.4 83.5 83.6 83.7 83.8 83.9 84.0 84.1 84.2 84.3 84.4 84.5 84.6 84.7 84.8 84.9 85.0 85.1 85.2 85.3 85.4 85.5 85.6 85.7 85.8 85.9 86.0 86.1 86.2 86.3 86.4 86.5 86.6 86.7 86.8 86.9 87.0 87.1 87.2 87.3 87.4 87.5 87.6 87.7 87.8 87.9 88.0 88.1 88.2 88.3 88.4 88.5 88.6 88.7 88.8 88.9 89.0 89.1 89.2 89.3 89.4 89.5 89.6 89.7 89.8 89.9 90.0 90.1 90.2 90.3 90.4 90.5 90.6 90.7 90.8 90.9 91.0 91.1 91.2 91.3 91.4 91.5 91.6 91.7 91.8 91.9 92.0 92.1 92.2 92.3 92.4 92.5 92.6 92.7 92.8 92.9 93.0 93.1 93.2 93.3 93.4 93.5 93.6 93.7 93.8 93.9 94.0 94.1 94.2 94.3 94.4 94.5 94.6 94.7 94.8 94.9 95.0 95.1 95.2 95.3 95.4 95.5 95.6 95.7 95.8 95.9 96.0 96.1 96.2 96.3 96.4 96.5 96.6 96.7 96.8 96.9 97.0 97.1 97.2 97.3 97.4 97.5 97.6 97.7 97.8 97.9 98.0 98.1 98.2 98.3 98.4 98.5 98.6 98.7 98.8 98.9 99.0 99.1 99.2 99.3 99.4 99.5 99.6 99.7 99.8 99.9 100.0 100.1 100.2 100.3 100.4 100.5 100.6 100.7 100.8 100.9 101.0 101.1 101.2 101.3 101.4 101.5 101.6 101.7 101.8 101.9 102.0 102.1 102.2 102.3 102.4 102.5 102.6 102.7 102.8 102.9 103.0 103.1 103.2 103.3 103.4 103.5 103.6 103.7 103.8 103.9 104.0 104.1 104.2 104.3 104.4 104.5 104.6 104.7 104.8 104.9 105.0 105.1 105.2 105.3 105.4 105.5

"...and I am not alone."

१. श्री गुरुदेव की आज्ञा से।
 २. श्री गुरुदेव की आज्ञा से।
 ३. श्री गुरुदेव की आज्ञा से।
 ४. श्री गुरुदेव की आज्ञा से।
 ५. श्री गुरुदेव की आज्ञा से।
 ६. श्री गुरुदेव की आज्ञा से।
 ७. श्री गुरुदेव की आज्ञा से।
 ८. श्री गुरुदेव की आज्ञा से।
 ९. श्री गुरुदेव की आज्ञा से।
 १०. श्री गुरुदेव की आज्ञा से।

માટે બોગ આપવાની જરૂરિયાત ઉપર ભાર મૂક્યો, પછી આ કાપ કર્યો. અને જુઓ, તમારા પગારમાં જે બસો રૂપિયાનો ઘટાડો થયો તે તો જુઓને, સારો નફો થયો તો બોનસ આપીને પુરૂ કરી આપીશું. સમજ્યા ? જાવ અને ફોલો કરો. આ તો તમારા પિતા અને હું ખાસ મિત્રો છીએ એટલે સલાહના જે શબ્દ કહું છું. તમારી જગ્યાએ જો બીજો હોત તો અમોએ ક્યારનું જ બારણું બનાવી દીધું હોત. હં...અને વાત માદ રાખો...આવતે વર્ગે મને તે રસ્તે ૫૦ ટકા નફો થયો જ નોંધો. જાવ....."

સાહેબની શબ્દધારા અટકી; કમલાકર કંઈક બ્યમ્બિતે બહાર પડ્યો.

* * *
શેરડીના કારખાનામાં કમલાકરે સાહેબની આજ્ઞાનો અક્ષર અમલ કરી બતાવ્યો હતો. છટાદાર વાણીમાં કારખાના માથે આવી પડેલી આપત્તિ તેણે વર્ણવી. આખરે કાપની વાત કરી અને જાહેર કર્યું કે, જ્યાંસુધી કંપની પાછી પગલર ચાલ નહિ પાંચુધી તે પોતે ૨૫ ટકા પગાર જોછો લેશે.

યોજના આખાઈ સફળ નીવડી. કામદારોને લાગ્યું કે, ઘેર બેસવા કરતાં આવકમાં વીસ ટકાનો કાપ સહન કરવો વધુ સહાહવાર્થો છે.

* * *
"એ પોરટર, સામાન કાઢ," સેકન્ડ ક્લાસની એક બારીમાંથી અવાજ આવ્યો. પાલમડ રેલ્વેન પહેલાંની માફક જ હતું ૫મું ખુલ્લું હતું. રેલ્વેનમાસ્ટરની ક્વાર્ટિસ અને તેની આજુબાજુ આવેલી જે ઝોરડીઓ અને સાથે ત્રીજા વર્ગના ઉતારોને બેસવા માટે વિશ્રાંતિસ્થાન, એ સર્વ વર્ગો સુધી એમનાં એમ રવાના હતા.

"એય પોરટર, એય પોરટર," તરતજ રૂબો દોડતો આવ્યો.

"કેવલ કમલાકર સાહેબ ?"

"કેમ રૂબા ! જોળખ્યો નહિ ?"

"સાહેબ ! આમ કંઈ અચાનક ?"

"નહી ન હતું ૫મું નાતાલની રજાઓ પડી એટલે વિમાર થયો કે માત્ર પાલમડ જનક ?"

"હીઠ કયું સાહેબ."

"પેલું કારખાનું માથે છે કે ?"

"દિવાસગાનું ?"

શે જવાબમાં માથું ધુણાવ્યું: “હીક હીક ચાલે છે.”

“તને પેસો સવાલ માદ આવે ?”

“કયો સાહેબ ?” રધાએ સામાન ઉતારતાં માદ કરવા માંડ્યું.

“પેસો સવાલ...તેં મને નહોતું પૂછ્યું કે, કામદારોને આટલો

ઓછો પગાર કેમ મળે છે ?”

“હા...હા...માદ આવ્યો !”

“મને તેનો જવાબ જડ્યો છે.”

“સાહેબ ! તેનો જવાબ તો મને પણ જડ્યો છે.”

“હે, ખરેખર !”

“હા સાહેબ !”

“તું છે તે ?”

“સાહેબ ! કાલુવાર ઉભા રહો.”

કમલાકર તો આ પ્રકારના જવાબથી દિગ્ભ્રમ બનીને ઉભો રહ્યો. તું જવાબ દશે તેની કલ્પનાઓ મગજમાં રમવા લાગી.

રધાએ સપાટાખંધ સામાન ઉતારી નાખ્યો. ગાડી ઉપડવાની તૈયારી થઈ. સિગ્નલ મળ્યું. વાતાવરણમાં એન્જીનનો તીવ્રો ચર સંભળાયો.

“રધા ! ગાડી તો ઉપડી !”

“સાહેબ ! પેલા રસ્તાની પેલી પાર જુઓ, તું દેખાય છે ?”

“કંઈ કંઈ ગોટા જેવું જણાય છે.”

“સાહેબ ! કંઈ સંભળાય છે ?”

“હા, હા. સંભળાય છે ખરું !”

“સાહેબ ! દિવાસજીના કારખાનાના કામદારોના પગારમાં પાંચ ટકનો કાપ મૂકવાનો હનો, પણ તેમણે હડતાલ પાડીને સામનો કર્યો. આથી કારખાનાના માલિકને નમતું પડ્યું છે અને કાપ પડેા ખેન્ડી લેવામાં આવ્યો છે. આ વિજયને ઉજવવા માટે આ સરપત બહી આવતું છે. સાહેબ ! આ મારો જવાબ છે.”

કમલાકરની આંખો સરપત પરજ ફેરી રહી !

(“નરપુત્ર”ના એક અંકમાંથી)

૪૨-હડતાલ

(લેખક:—શ્રી. અનિલ મ. ઝોઝા)

(૧)

રણછોડ એક મિલમળૂર હતો. પ્રભાતની ઠંડી પહોંચી ચનાંજ સફાળો ઉઠી, એનાં એ ગંદાં વસ્ત્રોમાં, અર્ધનિદ્રિત અને અર્ધજાગૃતવસ્થામાં જ્યહડિયાં ખાતો આંખો ચોળતો મિલ તરફ રવાના થતો. ભારકરનાં પ્રથમ કિરણો અંધકાર ભેદી પૃથ્વી પર અજવાળાં પાથરે તે પહેલાં તે પોતાના હબ્બરો કામદાર સાથીઓ સાથે કામે લાગી જતો. સાંચાઓનો અવિરત ખડખડાટ એ તો તેનું નિત્યનું શ્રવણસંગીત બની મથું હતું. સારા દિવસની તનતોડ મહેનત પછી જ્યારે તે થાક, જૂખ અને મિલની ઝેરી હવાથી લગ-લગ બેહોશ જેવો બહાર નીકળતો ત્યારે તેને જોશમાંથી છૂટપોટો એટલો આનંદ થતો.

આજે મિલમાં ત્યારે તરફ એકજ વાત ચલી હતી. વ્યાપાર-રોજમારની મંદીને બદલે વણાટખાતાના ૨૫૦ કામદારોને ૨૫ આપવાનું મિલના સત્તાવાળાઓએ બહારે કયું હતું. સમાજવાદ અને વિશ્વજંતુત્વની બાવનાથી પ્રેરાએલા કામદારો પોતાના સાથીઓ ઉપર આવેલા ક્રુષ્ણમાં ભાગ લેવા કટિબદ્ધ થયા. સાંજે કામદારોની પ્રથક સભા મળી. મળૂરનેતાઓએ કામદારોને એકજ અને સંઘ-દિન બનવા દાક્ષ કરી, ખરતરફ ચમેલા કામદારોને પાછા નોકરી પર લેવામાં ન આવે ત્યાં સુધીમાં કોઈ પણ મળૂર મિલમાં ન જાય એવો દરાવ થયો. બીજો દિવસે મિલના તમામ દરવાજા ઉપર યુનિયનના પિંટરો ચોટવાઈ ગયા. એક પણ કામદાર કામે ન ગયો. દરનાજ સાંજ અને સંપૂર્ણ બની.

(૨)

“આજકાલ કરનાં દરનાજને પંદર દિવસ પૂરા થયા. હવે આનો ક્યારે અંત આવશે ?” રણછોડે પિંટરો કરતા પેનાના સ.યોને પૂછ્યું.

“આપણા નેતાઓ વાટાઘાટ તો કરે છે, પણ મિલવાળા દાદ ક્યાં આપે છે ?”

“ પણ મિલમાલેકને તો રહેવાને જગ્યા છે, ફરવાને મોટર છે, પાસે પુષ્કળ પૈસા છે, છતાં એ ગરીબ માણસોની રોટી શા માટે જૂંટવી લેતા હશે ? ”

“એ સમજું પણ આપણેજ પરસેવો ઉતારીને પેદા કયું છે ને ? શેઠ ક્યાં ગહેનત કરવા ગયા હતા ? તે તો આપણા ચઢી ગયેલા પમાર આપણની પણ ના પાડે છે.”

"દવે તો ઘરમાં અનાજનો એક દાણો પણ નથી રહ્યો."
રજીછાડે એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ ખૂંચ્યો.

હડતાળ લાગતી ચાલી. સમાધાનીનાં કોઈ ચિદ્તો નજરે ન પડતાં બેઠારી, જૂખમરો, નિરાશા અને મૃત્યુ કામદારો તરફ દાંતિયાં કરવા લાગ્યાં. રણુહોઠ પોતાના ટુંકા પગારમાંથી તેની સ્ત્રી શાપા અને એક બાળકનું મદામહેનતે ગુજરાન ચલાવતો. હડતાળ પડવાથી તેની આવક તદ્દન બંધ થઈ ગઈ, ઘરમાં અનાજ ખૂટી ગયું, અને કુટુંબને ખાવાના સાંસા પડવા લાગ્યા. યોગ દિવસ ઉછીનું માગી લાવી દેવું કરીને ચલાવ્યું, પણ સમય જતાં તે પણ બંધ થયું. હવે તેને કોઈ પાછ પણ નથી ધીરતું. યુનિયન તરફથી દર સરારે હડતાળ આઝોમા ઝોખા પહેંચાના. તેમાંથી ત્રણ ચરીરનું બાગેજ પૂરું થતું. બાકાવાળો વારંવાર ઉપરાણી કરતો, અને જો બાકું ન ભરાય તો ઘર ખાલી કાઢવાની ધમકી આપતો. પરંતુ રણુહોઠ મજબૂત મનનો અને દૃઢ વિચારવાળો હતો. સંઘના ઐક્ય તથા બાળમાપને જાળવવા એ તેટલાં દુઃખ સહન કરવા તે તૈયાર હતો. તેનો બોલો આત્મ યોગ્યસ માનતો કે, આ વર્ષ વિમલમાં માત્ર મહારાના પક્ષમાં હતું. અને અતિમ વિજય તેમનોજ થવનો.

પેટપૂરું ખાવાનું ન મળે તે. પણ રણકાંઠા પિંડિતિ કરવા
જલો, રણા અને સરવલોમા જામ લેતો, પે.વાના કામદાર કાપી-
મેતે મક્કમ રહેવા સમજવતો, અને જૂખ તથા કુખથી ધુંજી થઈ
રહેલા આજો 'સરવલોની વચ' પુકારતો.

[illegible]

બોલાવવા મોકલ્યો.

દાકતરે છોકરાને તપાસી દવા લખી આપી, દર્દ બપોરે હોવા-
નો મત આપ્યો, અને તાવ ઉતરતાંજ છોકરાને કોઈ સારી દવા-
પ્રકાશવાળી જગ્યાએ લઈ જઈ ધીરે ધીરે દૂધ અને સાર્વિક ખોરાક
આપવાની સલાહ આપી. શ્રીમંતાઈમાં મહાલતા દાકતરને ભાગેજ
ખ્યાલ આવ્યો કે, દવા-પ્રકાશવાળી જગ્યા, દૂધ અને સાર્વિક
ખોરાકની સગવડ હોય તો તેમના આગમનની આવશ્યકતાજ ન પડે.
છોકરાની માંદગી હલીથી નીવડી. રજુછોડ અને રાધા દિવસરાત
જાગી સારવાર કરવા લાગ્યાં; પણ છોકરો તો ઝૂલુ તરફ જ ધસડાતો
ગયો. દસ દિવસની દારૂણ યાતના બોગચી દુઃખી માતાપિતાને આંધું
સારતા મૂકી છેવટે બાળકે આ દાની દુનિયાનો ત્યાગ કર્યો. રજુછોડ
તદન જડભરત જેવો બની ગયો. રાધાએ હૃદયભેદક વિધાપ કર્યો.
રાક્ષસી હડતાળના કૂર અપ્પરમાં એ કુમળા કૂચનો ભોગ અપાઈ ચૂક્યો.

(૩)

મિલમાં હજી સ્થાન સમી શાંતિ હતી. દરવાજા ઉપર ચોખી
કરતા પિકેટરો અને આસપાસ રખડતા કોઈ રડવાખડવા બેકાર
મજૂરો સિવાય આસપાસ બધું તદન વેરાન બની ગયું હતું. હડ-
તાલનો અંત લાવવા સર્વ દિશામાંથી પ્રયાસો થઈ રહ્યા હતા, પણ
હજી સુધી કોઈ પરિણામ આવ્યું ન હતું. મિલમાલેક મહમ્મ
હતા, તેમજ કામદારો પણ નમતું આપવા તૈયાર ન હતા. મિલ-
માલેક સર પ્રતાપરાયને તો થોડાક લાભ રૂપિયાના તુકસાનનોજ
પ્રશ્ન હતો; પણ હડતાળીઆને તો જીવન-મરણનો સોદો હતો.
તેમનું અસ્તિત્વ ટકાવવા પૂરતાં સાધનો પણ ધીરેધીરે હરાઈ જતાં
હતાં, અને જીવ ઉપર આવી ગએલા ધણી કામદારો તો હડતાલનો
સત્વર અંત ન આવે તો વૃંદશાદ ચલાવવાનો પોતાનો મત ખુલ્લો
જાહેર કરતા.

સંઘાવાળાએ જાહેર કયું હતું કે, આવની કાસે પડેલી તારીખ-
થી જે હડતાળીઆ કામ ઉપર દાખર નહિ ચાલે તેની જગ્યાએ
કાચબી નવા માણસો રાખી લેવામાં આવશે. મજૂરોમાં ચમચદ
ફેલાયો. કોઈક પોતા મનના કામદારોએ તો કામ ઉપર દાખર
યવાનો પોતાનો હસદો જાહેર કર્યો. આ નવી મુશ્કેલી માટે વિચાર-
રજા કરવા મુનિવન તરફથી એક તાત્કાલિક સભા બેઠકવામાં
આવી. નેતાઓએ મજૂરોને એકત્ર અને મહમ્મ રહેવા પડેલા કર્યો.
લંબા સમયને અંતે બીજે દિવસે આ નવા માણસો (જોકે કોઈ)

દાખલ થતા અટકાવવા માટે સામુદાયિક પિકેટિંગ કરવાનું નણી થયું.

ખીજે દિવસે સૂર્યોદય પહેલાં હડતાળાગાઓનું એક પ્રયત્ન સરઘસ યુનિયનની આદિસ પાસેથી બહાર પડ્યું. દરેક કામદારનો ચહેરો હિસાદ અને નિશ્ચયવંત હતો. સરઘસ મિથની દિશામાં દૂર કરતું ગાતું હતું કે:-

“એ સમયે આપણુ સદુના, પૂર્વજના પીસણદાર,
બૂખ્યાં આપણુ શિશુઓની, રાટીના કુંદવનાર,
એ જુગ જુગના લુદ્ધોના હેઠન દાગે આજ પ્રયાણ.”

લાલ વાવટાની અને મન્નૂર સંઘની જય પોકારતું સરઘસ મિલ્લના દરવાજા આગળ શાંત હિંમત. એક માણસ પશુ અંદર પ્રવેશી શકે તેટલી જગ્યા ન રહી, નવા માણસો ગભરાઈ ગયા. શું કરવું તેની સૂઝ ન પડતાં એક જગ્યાએ ટોળે મળી ઉભા રહ્યા. સામુદાયિક પિઠેટિંગની ખજર પડનાંજ સામ્રાજ્યવાદના કાયદારક્ષકો સાજીં ટો અને પોલીસો જાહેર સુલેદશાંતિનું રક્ષણ કરવા મોટી સંખ્યામાં હાજર થયા. ટેલિફોન દ્વારા ખજર મળતાં સર પ્રતાપરાય પશુ બપોળાખંધે મોટરમાં પધાર્યા, અને સત્તાવાદી અવાજે મન્નૂરોને આપા ખરડી જવા દુકમ કર્યો. પોલીસ અને મિલ્લમાલિકને જ્ઞેનાંજ મન્નૂરોએ સામ્યવાદી પોકારોથી મેદાન ગળવી મૂક્યું. લાલ વાવટાની જયના ગગનભેદી પોકારોથી મન્નૂરોમાં નવું ચેતન રેડાયું, ખંધા પોતાની જગ્યાને વજળી રહ્યા, અને ગમે તે ધાવ પશુ નમતું ન આપવાનો નિધય કરી શું બને છે તેની આનુરતાથી સદ્ ગેવા લાગ્યા.

મગ્નુરનેતાઓએ સર પ્રતાપરાયને તેઓના ઉદ્દેશ સંજગાળ્યો.
નવા માણસોને દાખલ ન કરતાં હતાગળું સમાધાન કરવાનું તે
વચન ન આપે ત્યાનુંથી ત્યાંથી હતાગળીઆના નદિ ખસે એમ
૧૫૬ કહી દાખું. પોલીસ અધિકારી, સર પ્રતાપરાય અને મગ્નુરના
નેતાઓ ચર્ચા કરતા હતા. ત્યાં એકાએક હતાગળીઆઓની દિશામાંથી
એક ૧૫૬૨ આગે, અને નેટરંગા આગળના કાચ સાથે અપમાર્જ
તેના મુરેનું કરી નાખ્યા. ૨૬ મુઘું. પોલીસ અધિકારીની ખાતરી
૨૬ ૨૬ ૩, હતાગળીઆ તેમને આગા છે. તેમણે એકદમ રેગી
કોડી. તેમને પાંચેરી નાખતને ફક્ત કર્ણ. ૫૩, ૫૩, રેગીઓ
૬૬૫ ૨.૩૩. મગ્નુરના જાંઝા. ૫૩૫. તેઓ આરે દિશામાં નાચવા
હતા. ૩૬૬૬ ૫૩૫, ૩૬૬ ૬૬૫. ૩૬૬ ૬૬૫. ૩૬૬ ૬૬૫. ૩૬૬ ૬૬૫
૩૬૬ ૬૬૫. ૩૬૬ ૬૬૫. ૩૬૬ ૬૬૫. ૩૬૬ ૬૬૫. ૩૬૬ ૬૬૫.

(c)

विद्यार्थी संघ के सदस्यों को सूचित किया कि वे अपने अपने विषयों के लिए आवश्यक किताबें और सामग्री अपने-अपने खर्च पर खरीदें।

ખાંધી રજુહોડ પડ્યો હતો. તેને ફેફસામાં ગોળી વાગી હતી. તેની ખાંધ માં કપાચે હાથ રાખી નિસ્તેજ ચહેરે સધા બેઠી બેઠી રજુહોડના ચરે ઉપર હાથ ફેરવતી હતી. રજુહોડ બેલાન અવસ્થામાં બેઠો હતો.

“બૂખમાં આપણુ શિશુઓની રોટીના,
કુટવનાર.....ગાઓ બળવાનાં ગાન.”

“ખુશી, હડતાળ ખુશી. સધા ! કાલે પગાર મળશે.....હા!
બરથું.....હોકરાની દવા કરશું....જય ! હાથ વાવટાની જય
...સધા ! હોકરો શવશે...જો જાઓ...”

નર્સ વારંવાર ગરમી માપી જતી. તાવ વધતો હતો. શ્વાસ
શ્વાસ પશુ ધમણની માફક જોરથી ચાલતો હતો. દાકતરે આજ્ઞા મૂકી
દીધી હતી. રજુહોડ થોડો વખત શાંત પડી રહેતો. પાછો ઝંખકીને
બેઠો થતો. હાથે તેમ બેઠો. શ્વાસ ચડતાં પાછો શ્રમિત થઈ
ખાટલામાં પડી જતો.

“સધા ! મલુરોનો અચૂક વિજય છે. જો, મિલ ચાલુ થઈ...”
ગરીબ બિચારો સધા પતિને વારંવાર શાંત રહેવા વિનવતી. તેને
ધારેથી ખાટલામાં સુવાડતી, અને તે શાંત પડતાં મનની બ્યથાને
દાખી રાખી શ્વન્નવત્ તેના તરફ અનિમેષ નેત્રે જોવા કરતી. પુર
ચાંધ્યો ગયો, પતિ જતો હતો, બિવિધ ગાદ અંધકારમય હતું !

સૂર્યાસ્ત થવાની તૈયારી હતી. આશ્ચર્ય સૂર્યનાં હાથ મિલે
વાદળોમાં ઘર્ષ ગમગીન પ્રકાશ ફેલાવતાં હતાં. દૂર દૂર દડતાળીઓ
ઓતું સરથસ માતું હતું કે-

“દર સૂર્યાસ્તે સૂર્યાસ્તે ઓરાં આવંત મુકામ

દર સંવત્સર વહી જાતે વહે જાધીમ ફળની હામ.”

રજુહોડ ઝંખકીને જાગી ઉઠ્યો. “હા, હા, જરૂર વિશ્વાસ
થશે. મૂડીવાદનો નાશ થશે. મલુરોનો વિજય થશે. જો.....જો
...સધા...જો...જો...”

રજુહોડ ધન દમને નીચે પડ્યો. શ્વાસ ધીમે ધીમે બંધ થવા
લાગ્યો. સવિતાનારાયણ પૃથ્વીની બીજી બાજુને પ્રકાશ આપવા
અસ્તાચલે ઉતરી અસ્ત થવા. સાથેસાથ રજુહોડનો શ્વન્નવત્
પશુ ઓઘવાઈ ગયો. રજુજ સરીરને રડતી સધા સમગ્ર મૂડી તેને
આત્મા પ્રવાણ કરી ગયો. મજૂર અને મૂડીવાદના મદાન વિપ્રદનો
બેચ જાન્યો. ધમશીલીઓના રવાનગરમાં એક વધુ બધિ દોમારે
અને દડાળ તે મ.૩૪ હતી.

(“નવયુગ”ના એક અંકમાંથી)

૪૩-વૃજ્ઞાતો આશાદીપ

(લેખક:-શ્રી. સીતારામ જી. ચર્મા)

દરથ પહેલું

(‘ઉદુભવન’નું વિદ્યાળ દિવાનખાનું જમીનથી છત સુધી વૈભવ-વિદ્યાસની સામગ્રીની સમગ્રવટથી લગ્નગક છે. ઉત્તરદક્ષિણ દિશાની દિવાલનાં ખારજીખાં બન્ને તરફના ચપનખંડમાં પડે છે. પૂર્વ તરફના ખારજીખાંથી અંદરના ખંડમાં જવાય છે. પશ્ચિમ દિશામાં દિવાન-ખંડનું પ્રવેશદ્વાર છે. ચારે ખારજીખાં આગળ મનોદર પહોં લટકે છે. જમીન મોંઘા માલીયાથી દંકાઈ ગયેલી છે. ચમ્પે વિદ્યાળ ટેબલ અને તેની આસપાસ સોફા, ઘેચ, ખુરશીઓ મેદવેચાં છે. દિવાલો પર જમનના મશદૂર ચિત્રકારોના ચિત્રો લટકે છે. ખુરશીઓ પર કુશળ શિલ્પીઓની પોલી પ્રતિમાઓ મેદવચમાં આવી છે.)

ઉદુભવ—(આકોચ પાંતી લગતગતના, મુગ્ધ સનાતની મનુષ્ય લક્ષ્યપિપતિ દક્ષિણ દિશાના ખારજીખાંમાં દકાર સાથે દિવાનખંડ-માં આવતા દેખાય છે. લેખના વાન પર વિગતની રપટ રેખાઓ તરવરે છે.) દાકાર! તમને કેમ લાગે છે?

દાકાર (મંબર બાલો)—દુઃખ દેહ! લેહનું દખખ બદ છે. હોશિયરને કાંધે તાર હજી બેએક દિવસ પરે તેમ લાગતું નથી એને ખૂબ લાગતી જરૂર છે.

ઉદુભવ—જમ્બુના સોડા પર પડેલ છે. ચિત્રથી તેના કપડા પર કાંચકાંચો વચી છે. ખાસ મહાનગરો દેહ નિદ્રામાં છે. દાકાર! ત્ય ત્યું જાગ છેને? આ જાગ લેહને જાગે ખંડું કહી જામજ નહીં, ભેદકે પિત્તિને પટલવચ મેલ છે.

દાકાર (અમદર)—દેહ! હવે મુગ્ધ લગરે લાગે માખણી લેહને; નહિ તે હોશ પરે જાગે.

ઉદુભવ (ચિત્તને છત પાંતે તરવરે)—જાકે પાંતના હોશને પાંડ પડે જાગે જાગે! જાગે નહીં ખંડાંએને મહા-પે છે.

નહિ તો મારી મેનરાણીના છાકરને એ ફેક પૂગની ઓરડીમાં લઈ
જાય.....

(વહેલી સવારે ઘડવણમાંથી ઓ-ઓ-ની ઝીસો ઉઠતાં તે
એકદમ અટકી જાય છે.)

રમા—(લગભગ દોડતી આવીને)—[દાકતર એકદમ ઉઠે છે, રમા-
ની પાછળ તે અંદર જાય છે. ઇંદુરાય વિચારનિમગ્ન ખેંચી રહે છે.]
દાકતર, દાકતર.....

કિરણ (ઇંદુરાય અને રમાનો એકનો એક પુત્ર, રેશમી ગાદી-
વાળા મોંઘામૂલા પલંગમાં પડ્યે પડ્યે, બેઠાનદશામાં ખૂંચે મારે છે.)

ઓ!-ઓ!-આ જુઓ જાપાણીએ પેલા બિચારાઓને લાંબી
મરાબ્યા-લેવા કેવા તડોતડ લાકડીઓ મારે છે-બિચારા, બિચાર
એમને દર્શન થું કામ કરવા હેતા નથી?—રમા બહેન...!

રમા—(ગમગીન કિરણની પાસે આવી તેને મસ્તકે હાથ મૂકી)
કિરણ! બેટા! અહીં કોઈને મારતું નથી. જાણુ! તું સૂઈ જા."

(કરણ ભાવે દાકતર સામે જુએ છે. દાકતર તેને હથારતથી
શાંતિ સાચવવાની બલામણુ કરે છે.)

કિરણ (વળી ચમકીને)—જાણુએ પેલા બિચારા રતનને કેવા
ધક્કા મરાબ્યા?—જા! આપણા બગવાનનાં દર્શન કરવાથી તો એ
પાવન થાત-એ બિચારો કેવા રકનો હતો?—બધી તે બંગલાનાં
પગથિયાં પર પડી ગયો, એને વાગ્યું ને લોહી નીકળ્યું, છતાં જાણુ-
છ એને કેવા ધમધમતા હતા?—જા! તેં પણ જાણુએ કંઈ કહ્યું
નહિ?..."

રમા—(ઝિની આજોમાથી આંધુ વડેતાં દોષ છે, તે સાફ કરી)
ભાઈ! આપણે તારા રતનને બોલાવીશું દો, તું હમણાં સૂઈ જા.
દાકતર કાઠા તને ઉંઘી જવાડું કહે છે.

કિરણ—(બેકામ) એમ, એમ, તું રતનને બોલાવીશ? જાણુ
તારા પર ચુસ્તે નહિ થાય? હું રતનને ઘેર ગયો ત્યારે ઝિની જામે
મને ધમકાવ્યો નહોતો, પણ જાણુએ તો ઝિને ધક્કો મરાબ્યો—
ના, ના, રમાબહેન! તું એને અહીં બોલાવીશ નહિ. વગર જાણુ
ચુસ્તે થશે, એમના બગવાન આગમશે ને જાણુ પર પેલચડશે...

દાકતર—(નવો ૧૨૪ તંપર કરી) ભાઈ કિરણ! તું આ ત્યાં
પી બે. જો તને મારું થઈ જાય તું હમણાં મોટી વડે ઉંઘી જા.
પછી હું તારા રતનને અહીં લઈ આવશે.

કિરણ—એમ, એમ, દાકતર કાઠા! ના, ના, પણ તમારી ત

ખુશ થયો. તમે એવું સાદસ ન કરતા.

દાકતર—(સમજાવટથી) તારા ખાપુજીએ મને રમ આપી છે; આ દવા.

કિરણ—દવા પીઈ તો ખાપુજી રતનાને મારી પાસે રમવા દેશે ?
માયો, લાયો, મારે રવિવારના સરથસમાં જવાનું છે. હું હવે નહિ
ત્યાં હોઈ દાકતર કાઢા !

(તે દવા લઈને પીએ છે. થોડી વાર બીયણ મૌન પચરાય છે.)
રમા—(સચિંત-ધીરે સ્વરે) દાકતર ! તમને કેમ લાગે છે ?

દાકતર—રમા બહેન ! ખાસ ચિંતા જેવું નથી. પણ એ આમ
મારું પાર ઉશ્કેરાઈ જાય છે ત્યાંસુધી જરા ગંભીર ખરું.

રમા—(સજ્જ નયનો) દાકતર ! મારો એકનો એક કિરણ...
(તેનાથી રડી જવાય છે)

દાકતર—રમાબહેન ! આમ ન કરો. જરા તો દિગંત રાખો.

રમા—(રડતા રડતા) દાકતર ! દિગંત થી રીતે રાખું ? મારી
જીવનરેખાનું ખૂટાવા... (તે હોઠ કંડે છે. અમંગલ સંજ્ઞાને હોઠ
પર દાખી રાખે છે)

દાકતર—હુઓ, દવાની આસરથી એ જરા સાંત થાય છે.

રમા—દાકતર ! મને અમંગલના કાપડાં સંજ્ઞાપ છે.

દાકતર—ધારજ રાખો બહેન ! દરમિયાન એને સુવ દો. તમે યદી-
યાર બહાર આવો. નર્સ આવી પહોંચે છે.

(બન્ને મંદ પગે દિવાનખનામાં આવે છે ત્યાં ઉઠવાય સાત
કરના સંજ્ઞાપ છે)

ઉદ્ધવ—નહિ નહિ, જ્યાંસુધી હું દરદી છું ત્યાંસુધી આમારા
મહિરમા એ દેડ લોકોને અવગણી નહિ જ દઉં. મિ. કાલિદાસ ! મારી
તો તમને પણ એ સલાહ છે કે, તમે આ બધા ધર્મીઓની દોડી દો
અને મંદિર કંઈ કંઈ કરો.

કાલિદાસ (દરિદ્રોનાં મોઢે કંઈ કરવાને)—હે ! આપ તો રજા
રાખી સરકારના અધિકારીને અંગે રહેતા કામ લેતા હતા, અને
ખરી મોઢે જ રહેતા આજના દિન... ..

ઉદ્ધવ (અચોક્ષ્ણ-સ્વરે)—તે તો અમરે. તમે કરો !
અને રજાના દિવસે છે, પણ કમરે તો તમારું કામ...

કાલિદાસ—જે કામ તમારું છે તે કરો તેમ જ મને...

ઉદ્ધવ (પ્રેમભર્યું)—અરે, મારે જવાનું જાણ્યું તો...
તમે મને જાણીશો જાણજો મને...

(શાંતિલાલ ચાલવા માંડે છે. ઇંદુરાય ચુસ્કામાં બેસી રહે છે.)
 રમા—(ધારેથી પતિ પાસે આવી મમતાળુ ભાવે)—તમે કિરણ-
 ની સામે તો લુઓ ! એની ખાતર.....
 ઇંદુરાય (વન્દે)—શું તમે બધાંએ મને ચીડવવાનો જ મનો
 કર્યો છે ?

દાકતર—શેક ! હમણાં કિરણને જરા ઉંઘ આવી છે, પરં
 તમે સારે તમે એને આશ્વાસન આપશો તો એને ઠીક થશે.
 ઇંદુરાય (જરા સંવેગ સાથે)—દાકતર ! એ તો રતનને બોલાવવા-
 ની જીદ પકડે છે.

દાકતર—અસારે દર્દીની સ્થિતિ એવી છે કે જો તમારે એને
 જલદી સાબો કરવો હોય તો રતનને બોલાવવો જોઈએ.
 રમા (કરગરતી)—આપણા એ એકના એક લાડકવાળા માં
 તમે એટલું પણ ન કરી શકો ?

ઇંદુરાય—શું મારે વૈધ્યવના ધરને અસહ્યવધું !
 રમા—આપારે તો બધાજ એમને અડવા તૈયાર છે.
 ઇંદુરાય—એટલે મારે પણ ગાડરીઆ પ્રવાહમાં તણાવું !
 દાકતર—ચાલો સાહેબ ! હું હવે જઈશ. જો મારી જરૂર પડે
 તો મને 'ફોન' કરજો; પણ શેક ! તમે બીજા કોઈની ખાતર નહિ
 તો કિરણની ખાતર પણ નમતું મૂકો એવી મારી સલાહ છે.
 (દાકતર જાય છે, રમા કઠણભાવે પતિ સામે જોઈ રહે છે)
 (પરો પડે છે.)

દરથ છીલું

(ઇંદુભવનમાં નોકરચાકરોની દોડદોડ થતી જણાય છે. એ
 મોટર એકાએક દરવાજા પાસે આવી ઉભી રહે છે, તેમાંથી ઉતરી
 દાકતર ઉતાવળે પગલે દિવાનખાનામાં પ્રવેશે છે. બારણા આગળથી
 ઇંદુરાય દાકતરને મળે છે.)

દાકતર—કેમ છે કિરણને ?

ઇંદુરાય (અચિંત)—તમારા મવા પછી એ કસાક નીક મવા, પગ
 તે પછી તો તે જડજ ઉસડેરાય છે.

દાકતર—ચાલો, જોઈએ એને.

(જન્ને કિરણના ઓરડા તરફ જાય છે. દાકતરને નિર્મૂળ દેખા
 તેની તરફ પડે છે. એની જન્ને અખમાયી અંધુ દાકતર દેખા
 રમા—દાકતર, દાકતર ! મારા કિરણને જમવો.
 (મધ્યે રમા કિરણનો જડજડ મારુ દેવ છે.)

કિરણ—બાપાજી આવ્યા ?—અરે, એ તો પેલા બિચારાએને લાડીએ મરાવશે—તમને પગે લાગું, બાપાજી ! એ બિચારો નિર્દોષ છે. રતનને તમે ન ધમકાવો, એને તો હુંજ લઈ આવ્યો છું—તમેજ હોના નહોતા કે, માણસમાત્ર લગવાનનાં બાળક છે અને એનાં દર્શન કરવાથી તો પતિત પણ પાવન થાય—એટલેજ હું રતનને પાવન કરવા દેવધર આગળ લઈ આવ્યો. ના, ના, એને ન ધમકાવો; એનો કંઈજ વાંક નથી, વાંક મારો છે; જોઈએ તો મને મારો.

(તે ઉછળાંબે બેઠો થાય છે, આમ તેમ હાથ વિંઝતો, તે ઇંદુરાય આગળ હાથ જોડે છે)

દાક્ષિણ (આગળ જઈ, કિરણને સુચાવતાં)—કિરણ, બાપ ! સ્વપ્ન જ. હવે તો રતનને રોજ આવવા દેવાનું બાપાજીએ કર્યું છે.

કિરણ—એમ, એમ ! વાદ વાદ ! પણ મને વિશ્વાસ નથી બેસતો. બાપાજી એ બાપાને જરૂર મારશે.....

(રહતી આંખે રમા પતિ સામે જુએ છે. ઇંદુરાયની આંખ પહેલીજ વખત નરમ બનેલી જણાય છે.)

રમા (પાસે જઈ)—તમને આ હોંકરાનીયે દયા નથી આવતી ? ઇંદુરાય—હું શું કરું, કહે ?

રમા—એક વખત તો એની પાસે જાવી એને સમજાવો. આ તો પિતૃવની કસોટી છે. તમને તમારા એકના એક હિસ્સા કરતાંયે આભરુંદોડીએ ધમ વધુ વદાવો છે !

(ઇંદુરાય મંબીર બને છે. તેનાથી બેઝી ચકાનું નથી; પણ એની આંખમાં પિતૃત્વ પ્રગટે છે.)

ઇંદુરાય (હંક તેની પાસે જઈ, એને કપાલે હાથ મૂકી)—બેટા ! કિરણ ! હું તારા રતનને નહિ મારું દો.

કિરણ—એમ, એમ—સચેતામ !

દાક્ષિણ—કિરણ ! બાપાજી હવે કદા એને નહિ મારે.

ઇંદુરાય (મમતાથી)—હા બાઈ ! તું સનિધી હમણું મૂક જા.

કિરણ—બાપાજી ! હવે મને બાપાજીએ જાત, હવે તો હું કંઈ નહિ રહું. જારે રતનને લઈને સંવિગ્નમાં જવનું છે—હું હવે એને લેવે બેઠી પડીશ—૧૬ ૧૬, બાપાજી કેરા બચા છે ! રતન, રતન, હવે તને આ પાસે ૩૦ સ્વરૂપીયનું નથી.

(રતનને લેતે દે.૧ તેન તે દરમ્યાન દે.૧ ફેરવે છે.)

દાક્ષિણ (કિરણને સુચાવતાં)—બાપ ! તું નિહાને રહી જા તે... તને પગી સંવિગ્નમાં લેકર રીડું દે.

ફ. રંર

કિરણુ—નહિ, નહિ. દાકતર કાકા! હવે તો હું મૃતનો નથી. હવે તો રતનની સાથેજ રમીશ—વળી પાછા બાપાજી કદાચ મુશ્કે થાય તો ?—એમણે પેલાઓને કેવો માર મરાવ્યો હતો!

રમા (દાકતરના મોં પરના પલટાતા બાવ જોઈ તેની પાસે જઈ)—દાકતર! કેમ લાગે છે ?

દાકતર (મંબીર બાવે)—હૃદય ખૂબ જોરથી દોડે છે, માથાપર લોહીનું દબાણ વિશેષ છે, છતાં બહુ ચિંતા કરવા જેવું નથી.

રમા—દાકતર! સાચું કહેજો હોં, મારી તો એ એકની એક આશાનો દીપક છે. તમે હમણાં અહીંજ રહેજો. (ઉદ્વેગ તરે જોઈ)—એમને આ શું સૂઝ્યું !

(ઉદ્વેગ આમતેમ ફરતો હોય છે)

કિરણુ (પથારીમાંથી ઉઠીને)—ચાચો, ચાચો સરખસ ચાચી પહોંચ્યું—હરિજનોનું સરખસ ચાચું—(તે ઉભો થવા જાય છે, તેને તેમ કરતાં દાકતર રોકે છે) તમે મને પાછા કેમ રોકો છો ? શું મને સરખસમાં નથી જવા દેવાના ? બાપાજીએ તમને ધમકાવ્યા ? જુઓ, સાંભળો, એ બધા—ના, ના, મારો રતનો મને બોલાવે છે, મને કોઈ ન રોકેશો, જવા દો.

(ફરીથી તે જોરથી ઉઠીને છે. દાકતર તેને પકડે છે. તેટલામાં કિરણુનું મુખ વકે અને છે, તેની આંખો ફાટી જાય છે, તે જોઈ)

રમા (ગીસ પાડીને)—દાકતર! મારો કિરણુ, એને બચાવો, બચાવો; બોલ મારો એકનો એક આશાદીપ જુઝાઈ ચાલ્યો. બોલ (તેને મૂર્છા આવે છે.)

(ઉદ્વેગ તેને મદદ કરવા દોડે છે. એટલામાં દાકતરના હાથમાં જ કિરણુનો છેલ્લો શ્વાસ સડાને માટે બંધ થઈ જાય છે.)

દાકતર—શેઠ, શેઠ !

ઉદ્વેગ (અમકીને)—દાકતર !

દાકતર—કિરણુ મર્યો.

ઉદ્વેગ—હે—એ—એ—(તેનું મુખ ફાટી જાય છે.)

(તે પછી દગ્ગી પડે છે. એના તરફ તરફ ચાંદો સંમળાય છે.)

કિરણુ—મર્યો—મારી શ્રદ્ધ—રતન તુંજ હવે તો મારો કિ—ર—ણ—

("નવયુવ"ના એક અંકમાંથી)

૪૪-વેઠનો ત્રાસ

(લેખક:-શ્રી. મસાલચી)

(૧)

વળા આ ગામની ચોતરફ ધીધી કુંઝારવાડીઓ હુડેકા હા રહી છે. ગામને ધરતીને લેરખડી નદી મીઠાં ગાન મ.તી, ધડીમાં વાંકી-ધૂધી વળા જતી તો ધડીમાં સીધી સરેશટ ચાલી જતી, નામતી ફૂટતી વડી જાય છે. હાપનીઆ જેવા કળકળતા કાળમાંયે તાજુ ન પડી એવાં નીર ધરતીમાતાએ દેવની બજોલમાં વારી દીધાં છે. આજની પડી ધૂધી ગામમાં એકતાર છે, સી મોરલીખરના મંડા નીચે ફનીયાલાલની આરતી ઉતારે છે.

એમાં કાળા કહજુ દના કાળા આઠાયા ડિરવા મંડયા. તેના મહેલ મોકુળઆદમ જેવા મંજળ દિંથી મંડયા!

એમ એવો બન્યો કે, લાગ્યામાં ફેજદાનું અબુમાયુ આવવાનું થયું, દોઢીલા પોરેલિયાએ ફેજદાર સાંજને આદરમાન દીધાં. અહો અહો વાળા ક્યાં.

ફનીયા દોઢીઆ લાગ્યો દીધાં, મસરની તજાદમે પિઠારી દીધી અને બમણની પાખ જેવા જમણાં આઠ કના હેઠા દયમાં ફેજવા માંડ્યા.

અ.જે ક.જ. ક.મ ફેજવાર ફેજનુંખા ફેજને કાપવારનો જનમ-દિપલ છે, અ.જે જુરજુના અ.જેના દ.જ.વાનું દ.જ. છે, અને અ.જે મેલના મેલજુવ બરખા તે હી મેલકમ્પકના મેલકીએને મહુર મેલકીના રજુકે મેલક ફેજવાર મેલક સંજુ સજાનાનું છે. અ.જના મેલકે મેલકીએને દાંવેના મેલકેના રજુકે રજુકે છે. મેલકેના મેલકેના રજુકે રજુકે છે. ફેજનું ફેજને ફેજને અ.જે રજુકેના રજુકે રજુકે રજુકે અ.જે અ.જે મેલકેના મેલકેના રજુકે રજુકે છે. મેલકેના મેલકેના રજુકે રજુકે છે. મેલકેના મેલકેના રજુકે રજુકે છે. મેલકેના મેલકેના રજુકે રજુકે છે.

નાનું મોઢું નવા લેખાસમાં છે. એક તો ગામ બેપાંદે છે, અને એમાં આવો હજો દિ, પેટીપટારામાંથી કેરાં ધણેર લૂણાં દવાયાં, શરીર ઉપર સજી દીધાં, ને છોકરાંએનો હરખ તો ક્યાંએ માતો નથી, દનવાના ગોડીઆ જેવા સોભે છે !

અપચપતી ચોરણી, ને કડકડતું કઠીઈ, મોરપીંછાના ભાતવાળી ઓઢણી ને ફગફગતી ધાધરી ને અચ્ચાર દૂમતાંવાળી નાડી દવામાં હીંચોળા લે છે.

ફોજદાર લાળીખાં બે દિવસ રહ્યો; પણ બે દિવસમાં આખા ગામને પી ગયો. તરવું ગામ તેની દાદમાં આવી ગયું. ભરૂં ભેંસનાં દૂધ તેની નજર સામે વરવા માંડ્યાં. માનપાન પામી ફોજદાર શાંબે વિદાય લીધી.

થોડા દિ'માં ફોજદાર શાળનો સંદેશો આવ્યો; “એક મણુ દૂધ મોકલજો.” મેમાન મારવાડના છે. એ તરફ દૂધની જાડું અછત છે. પૈસા માણસ દારે મોકલાવીશું.

પટેલને રૂંવાડે રૂંવાડે ભોળપ ભરી હતી. દુનિયાના કાવાદાવાથી અજાણુ હતો. પટેલનો માનમરતબો સારો હતો. અપડીવારમાં મણુને જલ્લે સવામણુ દૂધ જમા થયું. શીણાળા હાંડા દૂધથી છલકાવા માંડ્યા. બેપીઆ મારફત દૂધ રવાના થયું. ફોજદાર શાંબ તો કાગને ડાળે રાહજ જેતા હતા. દૂધ ઓસરીએ ઉતારી માણસ બોધા જેમ ઉભો રહ્યો. ફોજદાર શાંબ ઉભા રહેવાનું કારણ સમજી ગયા. ઉઠાઉ જવાજ આપી ગચડાવવો હતો, પરંતુ ગમ ખાઈ ગયા. અને ઠંડે પેટે બોલ્યા: “પટેલને મારા રામરામ કહેજો. અને જ્યારે આવશું ત્યારે સમજશું.”

ધોયેલ મૂળા જેવું ડાચું લઘ માણસ પાછો વળ્યો. જઈને પટેલને રનાનના સમાચાર દીધા.

ભોળપભરેલા પટેલે ફોજદાર શાંબ પૈસા પોગતા કરી, એ આચા છોડી નથી.

દિ' ઉપર દિ' જવા માંડ્યા, ત્યાં તો ફોજદાર શાંબના પોતાના ડાખલા મળ્યા. બે દિ' ગળી દાદ કરી. જતાં જતાં પટેલને કહી દીધું: “અમારે નીરજની અછત છે. તે બે બાર નીરજ મોકલજો.” અમારા ગામમાં વેચયોને એટો અલ. વળાખર બેઠું અંધોજ કરે.” પટેલે પાધરો જવાજ દીધો.

“તે આપણે ક્યાં વેચાની લેતી છે ? તમ સરખા પટેલ પાધરી નેપી કરી મોકલાવી આપજો.” અમ કહી પોતાની લગામ મોકલ

મેલી, ધોડો યાજ્ઞના માર્ગ જણી વહેતો થયો. શું કરવું તે વિચારતા પટેલનો ડાબો હાથ ગાલમાં ખુતી ગયો.

વાત આ કાનેથી ઓહ્યે કાને, અને ઓહ્યે કાનેથી પેલે કાને ગઈ. અમલદારોએ ગામની નાક પારખી લીધી. પછી તો બધું ફાવી ગયું. બધા આવીને જોવાવે, ચાણુદાર કહે 'જાણુની ગાડી મોકલજો!' પલીવટદાર કહે 'સરાવ ખડનું ગાડું મોકલજો.' મોટા ફાજદાર આવીને કહે કે 'જોળની બેલી ને ઉપર ચાર રાઈ શેરડીનાં મોકલજો.' સૌ લાગીજ પડ્યું: 'મોકલજો રે ભાઈ મોકલજો. આમ 'મોકલજો'ના જોકાદો ગામમાં બોલવા મંડ્યો.

(३)

પરેલને આ જાણું વસમું થઈ પડ્યું છે. ગામને ભોગવવી પડતી દાલાદીથી એનું કાળજી સંસ્પન્ન બને છે. એના દિલમાં ધગતા અંગારા મેલાયા છે; પરંતુ શું કરવું તેનો વળકવળ સૂઝતો નથી. પોતે ધોળા ઉપર કાળો બાધ્યા નથી. હાથમાં લેખણ કેમ પકડતી તે જાણતી નથી. કામદા અને કલમને બાર માઉતું છેડું પડી ગયું છે. ગામ તો તેનો પડછાયો છે. મને કમને એ તો આવી પરેડું દુઃખ સદો જાય છે.

એમાં યાજ્ઞદાર યા'જને! મુકામ થયો. યા'જે આવતાં વેંત
પરેલને જોડ્યાં. ઉતરી મથેડ મોઝે પરેડ આવતાં. તરતજ ઉધડ કીધા.

"તમારે હવે નાતો સમજાવવો જિયાર મેલો પડી ગયો હશે."

"હેમ યા'જ, આમ બોલો હા !"

“જાણે કારણ ન મળતું હો એમ બોલે છે !”

"એવું તો કંઈ નથી બોલતો, તમને જાણતું હશે." યરેને
આખરે કહી.

“તમને આપનો સંદેશો મળ્યો હતો ?”

" 61 21' 92."

“અને તને નોકર્યા હતા ?” કાંતે પૂછે ૪૭૧.

"ငါ့အတွက်! အခုအတွက် ငါ့အတွက်"

"ତେ ଦେଖ, ସଂସାର ଗୁଣ !"

“ ”

"જો તે કદાચ ૨૫૫ થઈ"

44

"...and the first thing I did was to go to the bank and get some money."

"...အဲဒါကတော့ နေရာမရှိဘူး။ အဲဒါကတော့ နေရာမရှိဘူး။ အဲဒါကတော့ နေရာမရှိဘူး။"

મળ્યાં. બીજી વાર વધારે મોકલશું.”

“બીજી વાર શું ગાડને મારે ગુડવા છે ? કહીએ ત્યારે ન મોકલો ■ મારે ખપમાં શું આવે ?” સાંબે રોક માર્યો.

“ઠીક હોય સાંબ ! અમારી જૂલ યમ્. માફ કરો પટેલે આજીજી કરતાં કયું.”

“આમાં માફ કરવાની વાત નથી. અમારી આજરની વાત છે. જે તમારાથી ન ચાપ તો ચોખ્ખી ના પાડી દેવી, અમારે કાંઈ આ ગામ ઉપરજ છાપ નથી મારી. દરબારનાં તેર ગામ ફૂટે છે.”

“સાંબે કારો હંટકાર્યો.

“હવે અગાઉથી કહેવડાવી દઈશું.”

“આ તો ઠીક હતું કે મેં બીજાં જે ગાડાં તરતજ લેખરી દીધાં; નહિ તો મેમાનમાં મારો વચ્ચર શું રહેત ? મેમાન કહેતો કે મગાવ્યાં ગાડાંએ આવતાં નથી એનાથી ચાલુદારી કેમ થતી હશે ?”

“ઠીક સાંબ, છ વાતની પરડ મેલો. બીજી વાર ચૂક પડે તો કાન તાણજો.”

આ વાત ઉપર પડહો પડે છે. થોડી વારે સાંબ આ-પાણી પી બીજી વાત કાઢે છે.

“એક સરાવખડનું બરોડું મોકલવું છે. હું અહીંઆં છુંજ, ત્યાં પહોંચવું થવું જોઈએ.” સાંબે આનો ધુંટડો પીતાં પીતાં કહ્યું.

હજો આપ ઠરી ગયેલા પટેલે વખત ઓળખી લીધો. ગામમાં બારે અછત હોવાની વાત કહેતાં તેની ઝસ ઉપડી નહિ. ચોખ્ખી દારને બોલાવી જ્યાંથી ખડ બાળો ત્યાંથી એક ગાંસડી ખાંધી લાવવાનું કહ્યું.

ચોખ્ખીદારોએ ઉમટીઆને ખજર આપી દીધા. ઉમટીઆએ ધેર-ધેરથી ગાંસડીઓ ખાંધવા મંડ્યા. બેકુન મોંધામૂડું ખડ આપી દેતા દતા. ચાલુદારની તાજી ધાક સોના દિલમાં પેસી મજ દતી. થોડી વારમાં ખડનો મંજ ચોરા સામે જમા થઈ ગયો. પાંચા પટેલે ખડ ન આપ્યાનો વાન ચાલુદાર પામે આવી. ચાલુદારે આ પટેલને ઓળખાણ માંગી:

“એવો જે માય નો કયો પટેલ છે ?”

“સાંબ ! એવો ફેર તમે નોવડ્યોનો તો ને ?” પડેલે બોલ્યા પટેલિયામાંથી મોઢએ ખુલાસા કર્યો.

“મને કંઈ બાદ આવવું નથી.”

“તમને ખડ કરવડોનો ને પડી તમે બોલ્યા ॥ ૨૫૯ ॥

સાંખ હેલ્લું વેણ કહેતાં હાથનું કામળિયું ફગાવી દીધું. પછી તો મનામણાં ચાલ્યાં. ‘અપરાધ માફ કરો, બૂલ થઈ એમ કહેવાયું. પાંચા પટેલ પગે પડ્યા. છેવટે ખડ સાથે પાંચા પટેલે ગાકું બેડયું એ સરતે મનામણાં પાર પડ્યાં...

પાંચા પટેલ ગાકું બેડી ત્રણ ગાઉ દૂર ચાલ્યામાં ખડ નાખી આવ્યા. વાટ બધી એજ વિચાર એને ઘેળાયા કર્યો. રાતે એને પૂરી નિંદર આવતી નથી. ધડક આંખ મળી જાય છે, ત્યાં હાઉં હાઉં કરતો ચાલુદારનો એળો તેની નજર સામે તરે છે. ઝખડીને એ જાગે છે ત્યાં ગમાણે ગરીબડી ગાય દેખાય છે. ગાય તેની સામે જોઈ બરાડા પાડે છે. પાંચા પટેલ એને પંખાળી સૂઈ જાય છે. ફરી ઓશિયાળી ગાય તેના હૈયા પર ચઢી બેસે છે. ભાંભરતી ગાયના દિંહોટા પટેલનાં ખોંતેર કરોડ રૂંવાડાં હચમચાવી દે છે.

પટેલ ઉભા થઈ વાડામાં જાય છે. ભુંભકી જેવી જડી કડખ માંથી ઝીણી કડખ વીણે છે. બચકડખ વીણી પટેલ ગાયને નીરે છે. ગાય ધડી કડખમાં ‘મોટું’ નાખે છે, પછી કડખ ભાવતી નથી એટલે પટેલના પગ ચાટે છે. ફયાની દેવી સમી ગાયને જૂળી રહેતી જોઈ એની આંખમાં ઝળઝળાં આવી જાય છે. પટેલના હૈયામાં થી હાય નીકળી જાય છે:-

“આ વેઠથી તો તોળા !”

આજ વખતે પવનનો સુસવાટો પડ્યો પાડે છે:-

“સાચેસાચ, આ વેઠથી તો તોળા !”

(તા. ૩૦-૧૦-૧૯૩૨ ના “પ્રજામિત કેસરી”માંથી)

૪૫-પંડિત અને પાદરી

(૧)

(લેખક:-શ્રી. સીતારામ સર્મા)

[પાદરી કે પંડિત બેમાંથી પ્રાચ્ય પશુ વિશ્વના વિકાસક્રમમાં મદદ કરી નથી; બન્ને ધર્મ અને જગતના નામે અધઘટક અને વહેમ ફેલાવી માનવનિના મોટા સમૂદાયને દુષ્પ્રભાવે રાખવામાં મદદગાર બન્યા છે. છતાં માનવતાના સામાન્ય નિયમોના પાળવામાં પાદરી પંડિત કરતાં કેટલાંક ડગલા આગળ છે.]

રામોલમાં કૃપાચંદર પંડિત ધણીજી પવિત્ર અને ડાહ્યા પુરુષ ગણાતા. નાના બાળકના પેટમાં જૂંક આવતી દોષ ત્યાંથી માંડીને મરણને કિનારે જઈ દોષેલા શરીર નાડીની રતિ બધે થઈ કે નહિ એ જાણવાનો આધાર રામોલની પ્રજાને તો એકલા કૃપાચંદરભાઈ ઉપરજ દતો. એ તેઓ બે દિવસ બહાર ગયા દોષ અને ઠોઠ માણસ મરી જાય તો મરનારના સ્વજનોને એવેજ વહેમ રહેતો કે, પંડિતજી જેવા અનુભવીની મેંદાગરીથી વખતે તેને લોકોએ શરતોજ બાળી મૂકે. દશે મામલો વેચતી કંઠ બાજરી કે દળ-દર લાગે એ એમના કહેવતોજ લેતા જતા. એટલે બાપારી-ઓને કંઈ-અર્થિનનાં પશુ એવને દસને બેસાવવા પડતા. જો-નિષ અને દેસાડાનું કામ એમનાજ બાપનું મળતું. મલનાર-જ-બૂની કસ અને સોજરીના દર-કા મહાને વરકન્યને પાંડુવતી અને મરતક કરવાનો કિલ્લોજ તો એમને દરરોજ દુષ્ટો દતો. એમના કિલ્લાજી હારે બે કલક મળી, દિવસનું કિર ને પાન પાનું રોડે, કસે પાનેર પુનઃ બાળીને મંકનના તારે રંગે દત. દેડેને કલકના પિરા લિખનના કાંઠાને દંડરેડારી બાળતુ જાત કસ કેટલાક પશુ એમનો નાનું કેટલું કસે-વાને કૃપાચંદરના મેંદાગરીજી જાત કસે અને બાળુ-જાનુજી એવે એવેને એવેના ના રંગ કો દરજી, એવ કસી બાળા

રામોલ મામને બરખીજૂત કરી દેશે એવો અનુભવ થતો. કૃપાચંદર બાઈની દયાનો તો પાર નહોતો. કેમકે તડકે મૂકેલું અનાજ રખડતી ગાય ખાઈ જતી હોય તો કૃપાચંદરબાઈ કદી પણ તેને દાંકના નહિ; પરંતુ તેમની ધાક એટલી બધી કે એમની હાજરીમાં કાંઈ બીજું પણ તેને દાંકવાની દિમ્મત કરી ચકતું નહિ; નહિ તો વિનાવિલંબે તેને 'પાપી'ની પદવી પ્રાપ્ત કરાવી દેતા. મામમાં વિંછી કે સાપ ન ચાય તે માટે ચોખ્ખાઈના નિયમે સમજાવવાનું તેમને યાદ નહોતું; પરંતુ ગમે તે ભોગે પણ વિંછી તથા સાપને તો જીવતા પકડી બીજા મહોલાવાળાઓની પછીતે ચૂકવામાં તેમને દયાનો ઝરો વહી જતો દેખાતો. જિલ્લાડીએ ખિસ્કોલી કે ચૂકીને પકડી હોય, તો તે મોટેથી બૂમરાણ પાડી ચૂકી આખા મહોલાને એકઠો કરી જિલ્લાડીના મોંમાંથી પેલા નિર્દોષ જનાર કે પક્ષીને છોડાવી ઉપર ધડો ભરીને ઠંકુ પાણી રેડી પ્રભુના ઘેરથી તેને પાકું બોલાવવાનો અરૂણ પ્રયત્ન કરવામાં કાશી ગયાનું પુણ્ય માનતા.

(૨)

રામોલમાં એક વખતે કોઈ ગેરો 'વિશ્વવાસી' આવી લોતેને 'ધર્મબ્રહ્મ' કરી દેતો હતો. કૃપાચંદરબાઈને એ વાતની ખબર થતાંજ એકાએક શિવાલયમાંથી ઉપાડે માથે બનારમાં દોડી આવ્યા. દુરતજ 'ગેરો વિશ્વવાસી' સામે ધર્મયુદ્ધ આરંભ્યું:—"તમે ત્રિમાસ સંધ્યા કરો છો?" બાયામાંથી એ પહેલાજ બાળ્યનો પ્રકાર દુરમત ઉપર ક્યો.

પ્રકાર કાતીલ નીવડ્યો. પાદરીએ કહ્યું: "અમે સંઘ્યા નંદ્યા જનતા એ નહી, અમે લોક કેવલ....."

"હે! સંધ્યા જનણુના નથી?" પંડિતજીએ ચમકીને પૂછ્યું: "ત્યારે તો તમે વિમુખ છો. દર દર! હું પત્રિત્ર સંધ્યામાંથી તો અહીં ઉડીને આવ્યો. વાર, તમારો વેદ શો, ગોત્ર કયું, પ્રવર કયું? માત્રો જોતો; પછી શાસ્ત્રાર્થ કરતા દહ જાઓ તૈયાર!" કૃપાચંદરબાઈએ પંડિતજી મેલની ગતિથી ઉપરાઉપરી પ્રશ્નપરંપરા ચલાવી.

"અમે એ જાદું જનતા નહી. અમે એ કેવલ એક વાદ જાનીએ છીએ કે પરમેશ્વર સદ્ગુણો પિતા એ. એના દિલમાં જાં સરખાં એ અને અસત પ્રભુ, જે એ મદાન સંજ્ઞાનદાનો જેટલો એ, એનામાં વિશ્વત્ત રાખવાથી માનસ પાપમાંથી દૂરી થતો એ" પેલા પાદરીએ કહ્યું.

"જાદું, જાદું, જાદું! એમાં કાંઈ સાચું નહિ. પડેલો છે

તમને ઉત્પત્તિનીજ ખબર નથી; તો પછી તમારી સાથે શાસ્ત્રાર્થ શા કરવા ? વેરાધ જાઓ બધા અહીંથી. અહીં ઉભા રહેવાનો ધર્મ નથી. આ તો કોઈ વિમુખ લાગે છે વિમુખ. ” કૃપાશંકરજીએ મોઢકના કકડા જેમ ઉપરાઉપરી મુખમાં મૂકતા, તેમ ઉપરાઉપરી વાક્યોના કકડા મુખમાંથી કાઢતાં ટોળાને આગ્રા કરી.

પણાખરા લોકે ઘુરતજ ત્યાંથી ચાલના ચલા. પંડિતજીએ ઘેર જઈને વિમુખની સાથે વાત કરવાના પ્રાયશ્ચિત્ત માટે સ્નાન કર્યું અને તે દિવસે બોજનનો ત્યાગ કર્યો.

છતાં પાદરી નિરાશ ન થયો. જે થોડાપણા લોકો ઉભા હતા તેમની સમક્ષ એને જે કહેવું હતું તે કહીને પછી ગયો; પરંતુ રામોલમાં તે દિવસથી કૃપાશંકરજીની કાનિષ્ઠાં જેવડો વર્તારો થયો. જાત્રાબધા ‘જોરા વિચવારી’ને એમણે શાસ્ત્રાર્થમાં દરાવી દીધી; એવી વાત વાયુવેગે ગામમાં પ્રસરી ગઈ. તે સાથે પંડિતજીની કાનિષ્ઠાં રામોલના દિગંતમાં પ્રસરી ગઈ !

(૩)

રામોલમાં ખીજે અઢવાડીએ પાદરી ફરીથી આવ્યો; ખગ્ગરમાં તે બાપજી કરવાના રથાને ગયો તે પહેલા ત્યા એક વિચિત્ર ઘટના બની હતી. તોફાન કરતા અને લડતા બે પાદરા દોડતા આવતા હતા; તે બેઉ ખગ્ગરમાં બધા ખૂમાખૂમ કરતા દુકનો ઉપર ચડી ગયા. તે વખતે રામોલ ગામનોજ એક ડેડ ખગ્ગરમાં કંઈ કામચર આવ્યો હતો તે ખિચારાએ એકાદ ઓટલા ઉપર ચડીને આશ્રય લેવાના બજીએ પ્રયાસ કર્યો; પરંતુ કાઠી અને મંકોટીને બચાવવાની દિમાખી કરનારા દેવ વફાદાર તેમજ ખીજા નવાનવા દિંદુલિએ ડેડના પુશાનતા ઓટલે ઉભા રહેવાથી દુકાન અગ્નિજ્વલ થયો, એ વિચારે એ ‘મનુષ્યા બાગકર્ષા મનુષ્યપ્રજ્ઞીન’ અગ્નિ લેવા ન દીધો. પંડિતજીને ખૂબ પર ચડેલા પાદરોએ તે વિચારને પાલન કરી દીધો અને તે પછી તેઓ નેત્રાન કરતા અગ્નિ દેડી ગયા.

ગરીબ ખિચારો ડેડ નાન નેડેલો દયા દયા કરનાર પરંતુ ખરી દુઃખી ખાર ને કે દુર બાગરના દિંદુલિની નજરો અગ્નિ દેડેલાને પડે. હવે પરંતુ અગ્નિજ્વલ થવાના કારણે ખગ્ગર દેડા દેડા દેડી દુઃખા દુઃખા નવુખને અગ્નિજ્વલ અગ્નિજ્વલના કારણે કારણ રખેલે પડેલો દેડા નવુખના પડે એટલે પેલો અગ્નિજ્વલ ને અગ્નિ દિંદુલિ મનુષ્ય દેડા દેડા નવુખ નેડેલા !

દરમિયાન એક દુકાન ઉપર બેઠા બેઠા લેના હતા અને “નિયતને બહુ વાગ્યું છે, પણ આપણે શું કરીએ? એને મદદ શી રીતે આપી શકીએ?” એટલું વારંવાર બોલ્યા કરતા હતા.

એજ અરસામાં પેલો પાદરી પોતાની ગાડીમાં તે રથને આવી પહોંચ્યો. રસ્તામાં ધવાધને પડેલા અત્યંતને લેતાંજ તે ત્યાં ઉતરી પડ્યો, પોતાની સાથેના એ માથુસોને પણ ઉતરવા કહ્યું, અને અત્યંત હોવાના દોષને લીધે હિંદુઓ તેને મદદ કરી શક્યા નથી, એ જાણીને દુસ્તજ પોતાનાં માથુસોમાંથી એકને પાણી દેવા મોકલ્યો અને બીજા માથુસની મદદ સાથે એને ચતો કરી ને ને રથને વાગ્યું હતું તે વિષે બારીક તપાસ કરવા લાગ્યો; એટલામાં પેલો માથુસ પાણી લઈને આવ્યો. પાદરીએ પોતાની ટોપી અને કોટ ઉતારીને ગાડીમાં ચૂક્યાં, ખમીસની બાંધે ચડાવી તેના ધ ધોધ નાખ્યા અને બાલુની દુકાનમાંથી મલમલ ખરીદી ત્યાં જ પાટા બાંધવા ધડતા હતા ત્યાં બાંધી દીધા. અકસ્માત વખતે તોત્કાલિક મદદ કેવી રીતે કરાય તે પોતે જાણતો હતો તથા ગાડીમાંજ એક નાનકડી પેટીમાં કેટલીક દવાઓ અને સાધનો હતાં તેની મદદથી એક બે જગ્યાએ તેને અંબોર માર વાગ્યો હતો અને એક દાઢ તથા પગનાં હાકકાં ભાગી ગયાં હતાં ત્યાં આપિયાં બાંધી પોતાની ગાડીમાં બેસાડી વધુ વેંદક મદદ માટે તે પોતાને રથને લઈ ગયો અને માથુસદ્વારા એ વાતની ખજર એના ઘેર કરાવી.

સનાતનીઓ કહે છે તેમ વાગવાન ધડપટમાં બાપી રહેશે હોય તો તેમની નજરે સમોચના ધર્મોત્તમા મળતા કૃપાચંદ્ર પડિત પુણ્યચાળા મનાયે કે પાદરી?

(તા. ૩૦-૧૦-૧૯૩૨ ના “પ્રગતિચિત્ર કેસરી”માંથી)

ચકરી શેઠાણી—(ખાત્રી કરતા બેઠી થતાં, મોટે સારે) અત્યારે મધ્યરાત્રે તિલ્લેરીનો ખ્યાલ હોયો. સવારે બેસતા વર્ષના દિવસે વહેલા ઉઠવું પડશે, માટે બે ઘડી જાગો.

દ્રવ્યદાસ (સફાળા જાગી)—હું તો અહીં છું ત્યારે ત્યાં કાણ હશે! આકૃતિ (થેલીમાંથી 'રિવાજ્જર' કાઢી તેમની સામે ધરી)—ચૂલકલેપ! આમાં સાત ગોળાઓ ભરેલી છે. શ્રવણું હોય તો છત્ર ન વાપરશો. યાવ તે જોયા કરો અને માગી મદદ આપો.

શેઠ અને શેઠાણી (સાથે)—પણ તું-તમે-આપ કાણ હો! આકૃતિ—હું-હું તમારી પાસેથી દયાથી રાત્રી પાંચ પછી ન મેળવી શકનાર, જુજબજાથી ભાગ્યપરીક્ષા કરવા મામતો મણેલ ધરશકું !!

ચકરી—કો...ણ ? મ-મ...ણે...ય ? આખા હિંદનો નામ-મીન લૂંટારો. આજે અત્યારે નવું જોવાનું-જાણવાનું મળ્યું!

મણેલ—ધાંટા નહિ; જેમન મરુતું હોય તોજ લૂંટી હજારવી. દ્રવ્યદાસ—જરાજર. સપરમે દિવસે આપણે ત્યાં અજુબારા આવેલા અતિથિને જમાડી, બોણી આપી, તમ કરી વિદાય કરેલા જોઈએ. ના.....યુ.....અત્યા.....નાથીઆ-આ-આ-આ ! આટલી વહેલી તને ઉંધ.....

મણેલ—એક બાલુ કપટ તો જીજી બાલુ સફામટ (મોત) એ યાદ રાખજો.

ચકરી શેઠાણી—અમારે તો તમને ચકરપારા, ગાંઠિયા, ધરી, ધુધરા અને શેરડીનો રસ ચખાડી મહેમાનગીરી કરવી છે. પછી બહે તમે તિલ્લેરી તળિયાઝાટક કરી જાઓ.

દ્રવ્યદાસ—જૂના અને નવા વર્ષના સંધ્યાગત પૂજારી આ જાળામાં આવેલા આ અતિથિ અમારે ત્યાંથી જૂજગોનરનો જાવ તો અમને નાનમ ઘાત્રો.

મણેલ—ત્યારે ઉતાવળ કરો. આમતેમ વાતચીતમાં વખત ગાળી પરીકમાં મને પકડાવી દેવા તમે પેરવી કરતા હશે એમ મને ખાત્રી થતાજ આ રિવાજ્જરથી કાઢી નાખીય, પછી બહે હાંસીને માંચડે લટકું.

(નાયુ આવે છે. તે જૂઠા મારવા જાય છે, પણ એ તેણે પડે દા.ય મૂકી, બેઠાને અટકાવે છે. તેના પહેલાજ અડધાથી જાગી રહેલા ચુક સમવાનંદ, જર્જરિત અને ચિરંજીવી ત્યાંથી આવે છે. શેઠ ચુક રહેલા સંઘા કરે તે પહેલાં.—)

ગણેશ—અનુ હો તો બદર રહો. મિત્ર હો તો ચૂપચાપ અંદર આવો; નહિ તો આ રિવોલ્વર—

દ્રવ્યદાસ—ગણેશ! આ તો આપણાંજ સ્વજન છે. તમે બધાં સીધાં સીધાં ચાર્યાં આવો. આ ગણેશભાઈ વિજ્ઞાનની ઉદ્ધામાં ઉછી શોધની મદદથી આ તિન્નેરી તોડે છે. આ પ્રયોગ જોવાની મજા લૂંટવા તમે બધાં મૌન ધારણુ કરી આ ગાલીચા પર સ્વચ્છ ગેસી જાઓ. નાચુ! આ ગણુભાઈ માટે ખાવાનું લઈ આવ તો.

ગણેશ—અત્યારે મને મરવાને પણ વખત નથી તો ખાવાની તો વાતજ શી કરવી? શેઠ, તિન્નેરી ઉધાડવાનો ‘કોપડો’ કહો નહિ તો આનાથી—આકસોદાદરોજન ખ્વો પાછપથી—વજ્ર જેવા લોખંડને પણ વેદ પાડી શકાશે. તમારી તિન્નેરી રડ ન થાય માટેજ—

સમયાનંદ—ગીતાશ્રમાં કયા પ્રમણે સ્વભાવ પર જતા પ્રાણીને શોભાય નહિ.

ગણેશ—આ તો જ્ઞાનનું પૂંછડું લાગે છે. ‘કોપડો’ કહો, નહિ તો ગોળીખાર કે તિન્નેરીનો વિષો!

દ્રવ્યદાસ—ગણેશ! મારા ચુરના બોમ્બા સામું જોશો મા. આ તિન્નેરી દછ પનતેરછને દિવસેજ-મુંબઈથી ખરીદી મંજાવી છે. મુનિમ સિવાય એ ઉઠાડવાની તરફીજ કોઈ જાણુ નથી. તમે તમારે શરે તેમ તેને ઉધાડો નહિ તો નમુને મોકલ્યાં બોલાવી મંજાવું.

ગણેશ—જોને! પોલીસને કંઈ વદ દેડિયા, આ ગણેશ પરાક્રમ એમ કંઈ તમારી આડગાથમા નહિ ફલાય. આવ નાચુ! આ રીજ-જોને દીવો ધર.

મિત્રંદરી—અને આ રિવોલ્વર કું પકડી રાખું?

મર્ખાખેન—કું આ સામાનની કેયળી લઉં?

ગણેશ—હર! વદ દેડ! તમારું જગડો પણ કપડકગડમાં કળેલ લાગે છે હો! એમની મારખી મુજબ કું માર્કેટ રડું એટલે તમે અને તમારાનાં અને પકડી લેા છકરી દેડખી ખ્વો મારી બાકેનાં પાડેલાં પાડાવે, અને નયુ તિપકને બે.ડ.સી આવે. મારા દેડખા દેડખા મારા તાલીર મારા “વેડે.વેડેક” (સ્વર્ગદેવી) રિવોલ્વર બા.મ. વેડેક અને જમણે દેડે “બેડો પ.૦૪” શી તિન્નેરી બા. મેને.જે દેડખી રહે!

(જોને પરાક્રમ ગણેશ તિન્નેરી કળેલ કરે છે. દેડખા મે.ડી, બો. રીવોલ્વર, જમણે.દે. જમણે.દે. જમણે.દેડખા દેડખા દેડખા પાડે છે.)

ગણેશ (દીરાનો કઠો દાઢમાં લઇ)—આની કિંમત ?

ચકરી શેઠાણી—તે તો હજી કાલેજ મુંગાપથી લાગ્યા છે ! લગભગ સવા લાખ રૂપિયાનો હશે. મેં હજી તેને અંજે અડધાએ પણ નથી. બાકી ગણેશ ! તારે પણ જાહેન હશેજ. તારી તે જાહેન પોતાનો દાગીનો લાડોડોડે પહેર્યા વિના આમ જતો રહેતો હોય તો તેને કેટલું પાસવાર દુઃખ થાય ! સ્ત્રીઓ દાગીના પહેરવાની અને અલંકારથી અલંકૃત સગાં સહિયર વગેરેને દર્શાવવાની અભિલાષાની આસાથી જીવે છે. હું જેન તરીકે તારી પાસે 'પસંદી' માત્ર !

ગણેશ—તમે ! તમે મારી જાહેન ? તમારે ત્યાં કામ કરી દી જીવ એવા અમ જેવા શ્રમજીવીઓના વસ્તારને પૂરતું ખાવા ન આપો, અમારાં સંતાન રોગે મરતાં હોય તોપણ તેમને આડકવામાં અભયાર્થ જાઓ, તે અત્યારે જરૂર જાહેનનો સ્વાગ લગવવા તૈયાર થયાં છે ને ! હશે, તમારું ચકનનું વેણ પાછું ઠેકું તો મારી સગી જાહેનને લાજવું પડે. એને ખાતર આ કઠો પાછો દો. આ શનિના નાંગની વિંટીની શી કિંમત હશે ?

ચિરંજીવી—ચારેક દળર તેનું દામ છે. પણ મામા ! તમે તે બાણિયાને કંઈ આપો કે તેનું પગલી દો ?

ગણેશ—હતારીની ! તું પણ અણી વખતે બાણિયો થવા આગ્યો છે ? લે બાપૂ લઈ લે. પણ આ ચંદન દાર ?

બળી જાહેન—એ તો આ તમારી બાણીજને કન્યાદાનમાં આપવા પાંચેક દળર રૂપેડીના ખર્ચે તૈયાર થએલો છે. જે 'મા' અક્ષરથી મા કરતાં પણ વધુ વદાલ દર્શાવતા 'મામા' ! બાણીજ તે તાણેજ કહેવાય ! લાવો એ ચંદનદાર.

ગણેશ—અધ્યય ! આ તો સગાંની ફાજ વધતીજ જાય છે. આજે ધંધે નીકળનાં કેણ જાણે સાના ચકન થયા લાગે છે ! બલે આજનો ફેરો અફજ જાય, પણ સ્વીકારેલો આપણાં કંઈ ચૂકાય ? લે જાહેન ! તારો દાર ! પણ દરે આ દીરાની પડોંની દેમની કંઠી-અને સોનાનો પાવળો મને મળશે કે પાણી કાઢી જગદાવે તેનાં માલિક થશે ?

દ્રવ્યદાસ—એ પોંચી, એ પોંચી તો મારે માટે જાતી છે. જાહેન-બાણીજ દાર્શો તો જાહેનને પણ એટલી નિદ્રા આપતી પડે છે.

ગણેશ—જસ મારો પણ નિદ્રા છે. સમને મારા તરફ નજર પણ ન નાખનાર કોઈ મારી પાસે નિદ્રા માને એ દિવસે વિનુ જાણિયાન પાસે વાચવા ગયા એવી દસા ચૂમક છે. સીમતે

સંધન છતાં જે ઉદારતા જતાવવા આનાકાની કરે છે, તેજ મનની મોટાઈ અમ જેવા સંક પાસે ફૂટી કોડી ન હોવા છતાં જતાવી શકીએ છીએ. ઉપરોક્ત કહેવાના પુરાવારૂપે જ્યો આ પહોંચી. નવાથું જ્યાં તો સો. તમે પણ રાજ થાઓ, દવે આ હેમની કંદી ?

નથુ નોકર—બાપુ ! આ ગરીબને દિવાળીની જહોણી તરીકે એ મળી છે, તમે અમ જેવા શ્રમજીવી માટે તો—

ગણેશ—એ બાપ ! આ કંદી ઉઠાવી લે. તને તો ના નહિજ પડાય. ગરીબોને બોગે માલદારો મેન્ટરમાં મદારો છ અને કાંકડા ધર્ષ કરે છે, એ પ્રધાને તોગ્રાજ આ સેવકે ઘરફાફુનો ધંધો શરૂ કર્યો છે. પણ દવે આ સોનાનો પાલજો તો—

ગુરુ સમયાનંદ—એ તો દેવદંબ્ય છે. તું તો આસ્તિક છે એટલે કોઈ દેવને પધરાવવા પડાનેસો એ પાલજો તો તારે મને ગૌમાંસ ખરાખર દોષજ.

ગણેશ—ખરાખર છે. એ પણ લઈ લો. એ કલાક મહેનત કરવા છતાં કંઈ પણ મજૂરી ન મળી એ નસીબના જેલ નહિ તો ખીલુ શું ? આ ફેરો તો—

(ફેર “દિવાળીની રાત્રે અમાસને વદાવો “સખરસ” “સખરસ” જેવા અવાજને સંજળાય છે)

હારી શેઠાણી—આજ નહિ જાય. તમે લોહો સકન ખાતર મીઠાનો ગાગરો મેરથી લો દા. તે થેલીમાં દોષ તો વપારા કરો.

ગણેશ—આ ધમાધમમાં પટી ન ગયો દોષ તો દેવો જોઈએ, પણ એ દવે શા કામનો ? સકન એટલા બધા રજ્યા કે મારે ખાલી દા.થે—

(ધેણી તપાસતા સખરસનો ગાગરો દા.થ અવગાં તે ધરીને)

જો, મીઠાનો ગાગરો આ રહ્યો.

હારી—હાલો, સખરને દહાડે સખરસ ક્યાંથી ? જો એના મારા તપાસી તો રહિયા.

દંબા.ત.—એ મારા તપાસી સરાયા સર.લો રહિયા.

મિરંદરી—મારા આ એકાવન રહિયા.

બાલ મેન—હારી આ એકાવન રહિયાની માનુલી નેટ.

નડુ—હારી : “તુલ નહિ અને ફૂલની પાણી જોરે.” સરા રહિયા.

દંબા.ત.—હારી તે “ટુલું જરૂર” ને. આટીરેંદ અરે. જ રહો.

ગણેશ—નડુ : હારી નેટ—એ જુનું નજરે રે. તુ

આ મારી રિવેલર' ચાલગીરી તરીકે લે, તે સમકડું છે અને ખાલીખમ !!

(મળેલું સર્વ દ્રવ્ય ચેલીમાં ભરે છે. ઝોળરો ત્યાં ને હાં રહેવા દે છે) આલો ત્યારે હું બનકું છું. જ્યાંને સાલ મુજારક.

(મળેલું જાય છે. તેના ગયા પછી—)

દ્રવ્યદાસ—એ ધરકાકુ કહેવાય છે, પણ અદિત્યવાન ભાગીર જણાય છે.

શકરી ચેદાણી—ખાપડો! દુઃખમાં પણ પોતે માનેલી નીતિને વળગી રહ્યો.

ચિરંજીવી—અને વળી દેટથી ઉદારતા! આપણે કહેવાતા શ્રી-મંતોના માનસ કરતાં ગરીબનાં હૃદય વંદનીય છે.

બખી બે'ન—આ માણસ વખાનો માર્યોજ આવો ધંધો લઈ બેઠો છે. આવોને યોગ્ય કામ મળે તો સજ્જન થાય. મને સત્રા-ભાષ જેવું તેના ઉપર હેન આવે છે.

સમયાનંદ—આ ઉપરથી આ જમાનાની જડીણદી, સાદસ, ચાલખાજ, ઉદારતા કે જંધુભાવ એ આપણે તારવી શકીએ.

(દૂર દૂર ગળેલું) 'અમે છડીઓ ગઢી છતાં રે આનંદ ભર્યા' ગીત સંભળાય છે અને તે સાથે 'સપરમે દહાડે સખરસ'ના નાદો ઓતપ્રોત થાય છે.)

સર્વ—ક'દેવે 'સપરમે દહાડે' ચળાવું વિન કાંટાથી દૂર કું માટે તેનો ઉપહાર અરવ. (સર્વ પ્રભુપ્રાર્થના કરે છે.)

(તા. ૩૦-૬૦-'૩૨ ના "વીસમીસદી"માંથી)

૪૭-પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કેવીર નિર્દલન ?

(લેખક:-શ્રી. જાણકવિ)

સંપૂર્ણ રાજરથાનમાં મેવાડનું રાજ્ય સર્વદ્રેષ્ટ મણ્યાળ છે. ઇચ્છાથી કે વગર ઇચ્છાથી ખીઝ રાજ્યોને મેવાડનું રાજ્યાસન સ્વીકાર્યા વિના ખીઝે રસ્તોજ નહોતો.

ખુંદીના દાઝાઓ જોઈ વીર દત્તા તોપણ મેવાડના રાજા આમળ તેમને ધિર નભાવવું પડતું હતું. પરંતુ ખુંદીના આ વખતના દાઝા દામાણએ આ ચાલના નિયમને તોડીને મેવાડને ખંડછૂટી આપવાનું બંધ કર્યું અને પોતાના ખુદી રાજ્યને સ્વતંત્ર મણ્યાળું.

દાઝાની આ ધિરજોરીથી ચિતોડના રાજાજી ચુરસે યયા અને પોતાની વિદ્યાજ દોજને ખુંદા ઉપર રવાના કરી. દાઝા દામાણએ રિઆયું કે, રાજાની દોજ સામે વિજય મેળવેા એ આકાશકુસુમવત્ છે; તેથી તેજે ફટનીતિનો આશ્રય લીધો. યત્રિના અધિકારમાં પોતાના પંચસો પંદરને લઈ તે મેવાડીઓની ડાહ્યપી પર ફેદી પડ્યો અને ફૂંટાથી કનક ચલાયો.

મેવાડની દોજ આ અણુધાઈ દાહ્યથી મજરાઈ અને ત્રયાર કાંઈ વિના ચિતોડ તરફ નાહી. દાઝરા જામતા મેવાડીઓને દાઝાની તરફરોના ઝાઢકા સંદન કરવા પડ્યા; આ નહિ બનનારા બનાવનો મદારાણા જેને નાપુછ દત્તા, પોતાના સરદાર-ચામતો સુધે પુકતાની જાનવના પાડા કર્યા.

આ અણુધાઈ અપવિદ્યો ચિતોડના સદાચર્યને મદદ ફુલેલ કર્યું. ખુંદી જેવું ર.જ.રણ રાજ્ય પરંતુ ન કરે એ તેમને મરજુદો રણ ૧૫૨ ફેલોડો હતું. આ અણુધાઈ પદનથી મેવાડની લાંબેત ૩૦૦-૪૦૦ નરસંજા કર્યું તેમને જલ્દ પુ. અને એ મધ્ય-રોજાકા દેસજે કાઢી રણ વિજય કર્યા વિના પ્રવિઝ કરી કે-
"મેવાડની ખુંદી ન પદન લાંબેતી કરે નામ-રણ દાંડેતી"

(૨)

દાઝાની કોઈ કોઈ કોઈ કે ન પડતી ૭૭૧ મેવાડ ન દેસ

રાણાજી ધડીને હઠે ભાગે તે સર કરી શકત. કેમકે શુંદીના હાથ કરતાં ચિતોડના રાણાની શક્તિ ધણી વધારે હતી. જો કે શુંદી-નરેશ હામાજી પણ અપૂર્વ નર હતો, અને રાણાના ઘેરા સામે તે વધારે વખત ટકી શકત પણ ખરો, પરંતુ રાણાજીએ તે શુંદીને કિસ્સો સર ક્યાં વિના અનાજપાણી પણ ન લેવું એવીજ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી એટલે વગર ખાધે પીધે શી રીતે લડાઈ કરી શકાય! વળી એક વાર રાજપૂત વીરે પ્રતિજ્ઞા કરી તે પોતાના પ્રાણને ખોઈને પણ પાલન ક્યાં વિના રહે નહિ! ત્યારે કરવું શું? આ સમય ખડુ ભારે યર્ષ પડ્યો.

એક તરફ રાણાની પ્રતિજ્ઞા અને બીજી તરફ રાણાના કિંમતી પ્રાણ! સઘળા રાજદારી પુરુષો ચિંતામાં નિમગ્ન હતા. શુંદીથી પાછા ફરતાં તેમને એકલા પરાજયનુંજ દુઃખ થતું, પણ હવે તો પોતાના મહારાણાના પ્રાણની તેમને બીજી ચિંતા ઉપસ્થિત થઈ હતી. ઉઘટે તેમણે વિચાર કરીને ઘુરતને માટે એક રસ્તો કાઢ્યો.

તેમણે રાણાને કહ્યું કે “મહારાણાશી! આપે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે, શુંદી ન જીતી લઈ ત્યાં સુધી અન્ન-પાણી ન લઉં. તો અમારા વિચાર પ્રમાણે અહીં એક શુંદીનો નકલી કિસ્સો બનાવવો અને તેનો આપ નાશ કરીને પછી અન્ન-પાણી લ્યો. એવી રીતે પ્રતિજ્ઞા થી નિશ્ચિંત થઈને પછી ફોજ સાથે શુંદીપર આક્રમણ કરવું. એટલે પાંચે પંદરે પણ હાડાને આપની આકીનતા સ્વીકારવીજ પડશે; પરંતુ આવી રીતે આપે અન્ન-પાણીનો ત્યાગ કરેલો હોય અને ઉતાવળથી શુંદીપર જવામાં આવે તો વિજય થવો કઠિન છે અને પાછું મહારાજના જનનું જોખમ!”

આ યુક્તિ હતી તો ઠીક, પણ રાણાની નજરે પ્રતિજ્ઞાપાલનનો આ એક ફારસ હતો, તેથી હક પ્રતિજ્ઞા રાજપૂત નરેશ તેને સ્વીકારતાં અચકાતો હતો. પરંતુ મંત્રણાકુચળ અને રાજનીતિજ્ઞ વ્યક્તિઓના વારંવાર સમગ્નવવાથી નિરૂપાયે તે વાત મહારાણાએ કબૂલ કરી.

ઘુરત સેંકડો કારીગરોએ બેળા રાઈને શુંદીના જેવો એક નકલી નાનો કિસ્સો બનાવ્યો. શુંદીમદનાં જે જે નામો હતાં તે તે નામો આ નકલી કિસ્સાના ભાગેને આપવામાં આવ્યાં અને રાજાએ ફરમાવ્યું કે “આપણી ફોજમાં જે હાથ રાજપૂત દેવ તેમણે આ કિસ્સાનું રમણ કરવું અને જ્યારે અમે તેનું સાંઘે કિસ્સાપર આક્રમણ કરીએ ત્યારે આ કિસ્સાના એ હાથરોએ

મેળા વિનાની ખાલી બાંકડાઓ અમારી સામે ફેર કરવા, એટલે એ કિસ્સો સર ક્યાં પછી અમે અત્ર-જળ લઇશું.”

(૩)

મેળાડની વિશાળ ફોજમાં છુંદીના રહીશ કેટલાક હાડાઓ પણ દાખલ થએલા હતા તે સવળાઓને ભેળા કરીને આ નકલી કિસ્સાના રક્ષણ માટે મોકલવામાં આવ્યા. આ સૈનિકોનો સેનાપતિ કુંભાવેરસી હાડો હતો. જે છાતીદાર વીર પુરુષ હતો. આ છુંદી દુર્ગના વિજયના કારણે જોતાં તેના હૃદયમાં સ્વદેશભક્તિ જાગત થઈ, તેને સમન્તપું છે, અનેક વીર નરેશ્વરી શોભા પામતી પોતાની જન્મભૂમિ છુંદીનું અપમાન કરવા માટે આ નકલી કિસ્સો બનાવવામાં આવ્યો છે. અને રાજાજી તેની તુરત દુર્ગમાં કરવાના છે ! પણ જ્યારે આ દુર્ગ કિસ્સાનું નામ છુંદી રાખવામાં આવ્યું છે, ત્યારે તે મારે તો પરમ પૂજ્ય છે. મારી હયાતીમાં રાજાજી તેની કેવી રીતે દુર્ગમાં કરી શકે ?

કુંભાવેરસી હાડાએ પોતાના આ સ્વદેશપ્રેમના બુદ્ધિવાળા વિચાર પોતાના સાથી વીરોને જણાવ્યા એટલે તે સવળાએ નકલી છુંદીના કિસ્સાનું રક્ષણ પ્રાજ્ઞાને પણ કરવું એવી પ્રતિજ્ઞા કરી.

(૪)

રાજાજીએ પોતાના કેટલાક સૈનિકોને સાથે લઈને કિસ્સાપર મથાઈ કરી એટલે કુંભાવેરસી હાડાના સૈનિકોએ બારેલી બાંકડોના ફેરથી રાજાની ફોજને વધારી લેવા માટી ! રાજાજી કિસ્સામાંથી ખાડો બાંકડોના ફેર થયો એમ માનના હતા, પરંતુ જ્યારે આવી રીતે એકમ બરી મેળાઓ છૂટીને આવ્યા હતા, ત્યારે તેમના કાલ અમકયા. તે પોતે ત્યાજ અટકી ગયા અને પોતાના એક બે સૈનિકોને મેળાઓ આવવાનું કારણ જાણવાને કિસ્સામાં મોકલ્યા.

કુંભાવેરસી હાડાએ રાજાજીને કહેવાનું કે—“ હું સ્વપ્ન દીને રાજાજીનો સેવક છું. તેમની અદ્ભુત મારે વંદ છે; પરંતુ જ્યારે છુંદીના-જાહેને નકલી-કિસ્સાની વ્યુત્પત્તિ એવો અવગર વૃક્ષ-વૃક્ષ આવ્યો છે એટલે રક્ષણ કરવો. ફરજ નિર્ધાર કરવા મારા બાળકા એવને પણ તેનો સ્થા કરવા ને આવી ફરજ આવું છું. મારા કિસ્સામાં મેળુ થઈ ત્યારે તે રાજાજી આ દુર્ગની દુર્ગમાં કરી શકે નહીં.”

એવો કુંભાવેરસી હાડો અને જાણના મારાજી હાડો.

થયો. મહારાણીની વિદ્યાળ ફેઝ સામે, કુંભાવેરસીના શરણમાં
સાચીઓ અને એ જનાવટી કિલ્લો ક્યાં સુધી નહીં ઘરે! ચેડા
અવકાશમાં વીરનર વેરસી દારો પોતાના સાચીઓ સાથે રણરૂપિ
પર પડ્યો! પણ જ્યાં સુધી તેમાંનો એક પણ દયાત હોતો ત્યાં
સુધી રાણાજી એ જનાવટી કિલ્લાનો વાળ પણ વાંકો ન કરી શક્યા!

અદા! જનાવટી છુંદીના નામની રક્ષા માટે પણ જલિલ
આપનારા કુંભાવેરસી સરખાં રાજપૂત રત્નો ભારતભૂમિ પર પાક્યાં
છે, ત્યારે ખરા નામની રક્ષા માટે આત્મત્યાગ કરનારા લાખો વીર
નરો પ્રકટવા માટે હિંદુસ્થાનનું ગૌરવ ઇતિહાસના સોનેરી પાન
પર અંકિત હોય ક્ષેત્રમાં આશ્ચર્ય શું! સત્ય છે કે—

‘જનની જન્મ ભૂમિશ્ચ સ્વર્ગોદપિ મરીયસિ’

• સરતા સદિત્ય ખાતા તરફથી ત્રીલોકના રાજધાનના જાને
બાનેમાં આવ્યા તે અનિહાનક વીરનો અને વીરોજનાઓના દુઃખ
દુઃખ પ્રકારના અવાજોનું પ્રસંગે વર્ણનાવડા જણાવે.

૪૮-ઘોઠી આઈ

(શ્રી. ગોકુળદાસ દારકાદાસ રાયચુરા)

(૧)

સિંધુ રાગ સોદામણા, યર મન દરખ ન માય;
શિર પડે ધડ લડે એનાં વંશમણાં વૈકુંઠ જાય."

"વિસણ, સિંધુડો કયા વાગ્યો?"

"આઈ" ■ તો વડીલોર અમળ જાંડુરીના દારીઓએ
ધણ પાપું વળ્યું, એટલે રાયજીદાઓ ધીંગાળે ચડયા છે."

"હ દારીઓ માળા બદુ દાટયા છે!"

"દોળી આઈ! એના દિ હવે બરાબ ગયા ગાગે છે. વંધજીના
રાની આંખ ધણ એના પર ગતી થઈ છે."

"ધણ મોજ દોગં રાંધ્યા એમા બદાદુરી થી! આજ તો
એને ધણ હાથ ખનાવું કે, ચોરવાડું ધણ પાપું વાળનાં ફેટલી પાસે
સો થાય છે. વિસણ! જા, મારી પોટી છોટી આવ. આજ હાદિયુંને
ડેમા ને ડેમા વારી નાખુ." ધિની આંખે યજ્ઞજન ચડ્યું.

"આઈ! હ તો રાયજીદાઓ ધીંગાળે ચડી ચૂક્યા છે, એટલે
એની નેજે ડોકળે આપી જશે" રિતવે દીકરા જગજા આપ્યો.

"રાયજીદાઓ મમની વડે ચડે અને આપણે અહીં નેણમા
ડેમા ડેમા એવા કરીએ? નમાયા! તારા જેવો ચારણ ચાર-
લિધાજુંડું ફાંડ લગાવજો. હટ...જા...મારી પેટી તૈયાર કરો"
એવો બે.વડા અરુણિયજીએ મંડિકની બાજુએ જો નંદા પુનિપો
ડે.ક પામ્યો હતો. તે નંદા હાથે ફેડો.

રિતવે પેટી હારે એ પડેલ એજે પેટની દરે અનન્યેથી
બરેલી કાનને કાંઈ નાખ્યા અને ખડકીએ લટકાવી તરતર
ડે.ક લેવા.

"રિતવ...એ...રિતવ...જા" રતેલ રાત્રી! દરે
પાપણે કાંઈક હાથે ડે.ક પડેલે દે.ક લે.કે દે.ક ને દે.ક

લાવ પોઠી લાવ. તું તારે વડુ સાથે જાનુંના જોજા ધૂમકે મારી તરતાર હવે લાયમાં રેંતી નથી. જે જોજોરા વધી પડે, ધિંગાણું રોત્તે ચડ્યું, જટ વહેતો ચા.”

આંખો ઉપડીને બીડાય એટલો વખત પણ ધોળી મળે ઉછું રહેવું મળ્યું નહિ. એનાં અંઠે અંગ ધગી ઉઠ્યાં. એનાં હાંસે નેણમાં અત્યારે પીરત્વ અમકારા મારતું હતું.

“આછ! તમે દાલાં મફતનાં ધિંગાણું નોતરો છો.” વિસલ ધોડો લાવતો લાવતો બળડ્યો.

“બસ કર અરીણી નમાલા! તારે જોડણીએ ધોળીને નેસડો લાગે છે. શું કરું કે તું મારો બત્રીને છે, બાપી માં દૂધ પીનારો આમ બોલે તો તો એના એક પાએ બે કામળ કરી નાખું.”

ઘોડાપર ઉભી ધોડીને તંચ તાણતાં તાણતાં સૌર્યમાં માથું બનેલી ધોળી આછએ ધોડીને તંગથી બે વખત બેંચી. જેમ વેપારી જાખડું તોળે તેમ ઉપાડીને તોળી.

વિસલ્ય તો ધોળી આછનું બળ જેમ છક્ક થઈ ગયો. વધુ પડતું અરીણ્ય ખાછ પોતાની કાયા માળી નાખનાર એ વિસલ્યની અભવથી વચ્ચે આલમાં જેમ વિજળી ઝળુને તેમ નાગી તલ્લવાર ધોળી આછની ધોડી ઝગકતી ઉડી.

વડલીચોર આગળ દાડીઓ અને રાયમદાઓ વચ્ચે કપાજીએ જમી હતી. દાડીઓની તૈયારી આ વખતે મોટી હતી. આજે ખામી વાર દાડીઓએ ચોરવાડનું ધણ પાછું વાળવાની દિંગત કરી હતી.

પોતાના મામની માથું વાળી જાય એ રજપૂતના કિરા માથે એક મોટું કલંક ગણાય છે. એને માટે પ્રાણ આપવાને કંઈ મીઠાજળધા હરીફાઈ કરી રહ્યા હતા.

ધિંગાણામાં રાયમદાઓને હાંફવા જેમ દાડીઓ ઘરવા ચડ્યા, એટલામાં તો રજુચંડી સરીખી ધોળી રાયમદાઓને પાંચે આવી ઉભી. “મારો.....મારો.....દા, મારો બાપો.....રજ ચડ્યો રજપૂત છુપે નહિ.....કાપો.....મારો,” ધોળીએ પકાપે ક્યો અને જેમ પાસની લજુણી ચાપ તેમ ધોળી દાડીઓનાં ખાંધે લજુવા મંડી.

રાયમદાઓને પણ આ પકારથી જમણું બળ મળ્યું. પોંચાં રે કરે ખરેખર મળ્યું. આખરે દાડીઓની કાર મર્યાદ. તેઓ પડે ૧૧૬ ૧.૭૧ દાવા. ધોળી મારણિયાળીની તલ્લવારમાં દાડીઓને

પોતાની સંદારક સક્રિય લાગી. મોતની ઝડપો પોતાપર આવતી વેધ ફેટલાક દાટીઓએ પીક ફેરવી.

“હાં...હાં...ખજરદાર...વાંસો દેખાડે એના પર ધરવીર ધા નજ કરે. અને ધા કરે તો ધ ધા લાગે,” ધોળીએ પડકારો કરી રાયગદાઓને વાપ્યા.

વિજયી રાયગદાઓ ધણ સદિત ચોરવાડ પાછા ફર્યા. ધોળી આંધનાં પરાક્રમ માટે રાયગદાઓએ એકસો એક ગાગો બચીસ તરીકે તેને આપી.

(૨)

ધોળી આંધનો ધણી રતો ચારણ દિલ્હીના દસોંદી તરીકે ઓળખાતો. એ છ મહિના પોતાને નેસડે આવી રહેતો. ધોળીને પેટે કંઈ સંતાન નહોતું, તેથી પોતાના સાન બત્રીગદાઓને ખાળે બેસાડી નેસડામાં રાખ્યા હતા. નેસડામાં સો બેંચું અને સાડા ત્રણસો ગાગો જૂથતી. પરકામમાં બત્રીગદાઓની વદુઓ અને બીગદા ચારણ સાથીઓ ધ્યાન આપના, સૌ ધોળીને ધોળી આઈ કહેતા. ચોરવાડના રાયગદાઓ પણ ધોળી આઈ તરફ માનજરી નજરે લેતા. બેસને વરસે ધોળી આઈને નેસડે આવી રાયગદાઓ આશિષ લઈ જતા.

પાછલી રાતના અજવાળિયા જાગ્યા હતા. રાત્રિ વિદાય લેતી દોષ તેમ જમજમ કરતી ફોડી જતી. નેસડામાં પંદીઓનાં પર-દાપી અને ચારણિયા,ફાંડીઓના મીતોના લગ્નકારણી આખોય નેસડે સંગીતમય ઘણ ગયો હતો. સરાસો બેંચેની ઇંદની મોગીઓમાં ફરતી રવારોઓનો પમપમાદ જ્યા ત્યા સંજગ.ક રહ્યો હતો; એ વખતે ધોળી આઈ પંદીપર રવાર રહ્યું પૂર્વ દિશા વરફ ફરવા માંથી.

મંડમા હજુ મારે તરફ તેજ પૂરી રહ્યો હતો. અદિકા પોતાની તર્ક કલા સનેદવા તૈયારી કરતી હતી. એ તેજમા તાવેંતની વાંદે રાંધે છે.ઈ વતેરે પંદેરર રહી ફરતી દોષ બેતી ધોળી આઈ બાજુરે હાંસી હતી. એવું લાડીતુ નેડું એવું જાણવાર બંધ અને બેતી ચલકારા મારતી આખો આખો તાવેંર દેરેટમા અદિકા હતો.

ધોળી આઈને જેની નાજાર નાજારી ન હતી હતી એટલામાં જે મનવારે નાજાર રહી સંજગ.

“દે...દે...દે...દે...દે...”

ધોળી આઈ જેની જાણી રહી, નેડા, દોષ ચલકારા અને નેડું

દણેણાડી નાખી. ઘોળા આપની પથુ આંખો ને દિશા તરફથી ર
આવી એ તરફ ચોંટી. એણે ઘોડીને એવી મારી. ઘોડી પોતા
અસ્વારને ઝાળખતી, એટલે પવનવેગે ઉપડી.

ભોજનપાર ઉપર આવતાં અજવાળિયામાં એણે દસ ઉઘા
તલવાર વચ્ચે એક માણસને તરફડિયાં મારતો ઘેરાયલો દોડો. ઘો
દૂર એક ઘોડો લોહીના માંદણમાં પડ્યો હતો.

ઘોળાએ એક ક્ષણમાં પ્રસંગ માપી લીધો અને પડકારો કયો
‘એલા દ્રાણ છે ઇ બાવલાઓ ! દસ જણા હથિયારબંધ ભે
યછ એક ધાયલ ચયેલા માણસપર તરવાર લઈ દૂધા ઊં એ
ખહાદૂરી થી ? ઇ તો રાંડીરાંડનું કામ છે.”

ઠોળામાંનો નાયક આ સાંભળી પ્રથમ તો બેદરકારીથી હસ્યો
પથુ ખીછ પળે એણે ઘોળા આપને ઝાળખી.

“તમને લડવાની હોંસ હોય તો ઊડી લો એને, આવો માર
સામે; એટલે ખાંડના ખેલ કેવા થાય છે એની ખબર પડે.” ફર
એણે પડકારો કર્યો.

“ઘોળા આઈ ! અતારે તું અહીં યા માટે આવી ? અમારો
ચિહાર માંડમાંડ આજ હાથમાં આવ્યો છે. આજ અમારા પૂર્વ
પાણી પીશે એવો મોડો મળ્યો છે, એમાં તું આડે આવ મા.
ઠોળાના નાયકે શાંત સ્વરે મૂચના આપી.

“તમે દ્રાણ છો ?” ઘોળાએ સીધો પ્રશ્ન કર્યો.
“અમે ગીરના મરાસીઆ છીએ. આ વંચળાના રા’એ અમારો
જામ ખૂંટવી લીધાં છે. એની સામે અમારું બાદરવડું છે. આ
ઈ રા’ માંડમાંડ અમારે હાથે ચડ્યો છે; માટે આજ તો એને રીખા
રીખાવીને મારવા ઘો.”

“કોણ ? વંચળાનો રા’ ?” ઘોળાનું રંવાડે રંવાડું ઉઠું યછ મય
“હા. ઇ જ રા’ કે જેની સામે અમારું બાદરવડું છે. આ
માંડ માંડ હાથમાં આવ્યો છે.”

“જસ, એને એની સિધા મળે ચૂકી છે. હવે ધાયલ યનેવા
ચામાટે મારો છો ?”

“અરે એનું તો માયું અમારા જામને ગ્રાહરે જાહે મયો.”
“એ નદિ બને, દું ઇવતી દોડે ત્યાં ચૂકી એ નદિ બને.”
ઘોળાએ દોહ દાખી ઠોળાના નાયક સામું જોયું.

“ઘોળા આઈ ! અમે તને ઝાળખીએ છીએ. તારે નેતડે અમે
છામું પી મવા છીએ. તું કંઈ કરી તારે રડને મઃલી ના. અમે

અમારું કામ કરવા દે."

"તમે બાદરવટિયા બલે હો, પણ તમે રજપૂતના દિકરા છો. રજપૂતાળીનું દુધ ધાળ્યા છો. એક રજપૂત ધાયલ થયેલા શત્રુને રીખાંતે મારે તો એનું લાંછન આખી રાજપૂતીને લાગે. હું ચાર-છિયાણી છું. રજપૂત ભતને કલંક લાગે એવું કાર્ય તમારે લાથે હું નહિ થવા દઉં."

"અરે આંધ ! તું આ રા'ને ઓળખતી નથી. એણે વંધળાની માદીએ આવી કેટકેટલું દુઃખ વસતીને આપ્યું ! પ્રભાસના ભત્રાણુઓ પર કર નાખ્યો અને જૂલમ..."

"એ બધું મારે સાંભળવું નથી. હું તો ધાયલ થયેલા માણસનું રક્ષણ કરવું, એ મારો ધર્મ સમજું છું."

આમ કહેતી તે ધોડી પરથી નીચે ઉતરી અને તરફડતા રા'ને ટોડો દઈ બેઠો કર્યો.

"આંધ ! છોડી દે અમારા ચિહારને, નહિ તો જોવા જેવી થશે."

"શું કરશો ?" ધોળી આંધ દસી.

"આંધ ! દહ પકડ મા."

"ભાવશાઓ ! નામદંની માફક જેના લાયમાં લથિપાર નથી, જેના ધામાંથી રમત વહે છે એવા દુરમનને મારવામાં એટલી બીડી આવડતી !"

"ધોળી આંધ ! તારા નેત્રકાની છાશું પાંપી છે, એટલે અમે ભા.કએ છીએ. બાકી અમારા ચિહારની વચ્ચે આવનાર તું કોણ ?" એક જણાએ કહ્યું.

"જેઠ જેઠ તારી બહાદુરી ! યરમાતો નથી ? પડ્યાને પાટુ મારી એ તો દિવકારનું કામ છે. ખસો આધા. આ ધાયલ રા'ને હું મારે નેત્રે લઈ જઈશું." હામમ્યા ધોળી આંધએ રા'ને ધોળી ધોડી પર ચૂકવાની તૈયારી કરી.

"બખરાર, ધોળી આંધ ! જોવા જેવી રહે દો."

"દરે જોવા જોવા ! તને શું કરેલું ? તમારે મારી લાયક નથી અથવા નથી છે ?" દહાધો ધોળીએ પૂર્વ દિશામાં દટવા લાગેલા રા'ને કહ્યું.

"હા ! તું દહાધો આ અતરે દહાધો ફાંસનું અનિષ્ટાચારી-કાર્ય કરેલું ? મારે, આ રા'ને અને ધાયલ કરી છે, એટલે દરે ને અમારે નિષ્કર્ષ છે."

"જેઠ જેઠ તારા નિષ્કર્ષ ! દહાધો આંધ..."

ધાયણ થઇ પડેલા રાંએ પોતાના દુઃખમાં પણ પોતાને ઉમાર-નાર ચારણિયાણી તરફ ઉપકારભરી આંખ ઉઘાડી. પ્રભુએ સાક્ષાત્ શવનદેવી મોકલી હોય એવી આશા એ આંખમાં પ્રકટી.

દશે જણાએ ઘોળી આઘપર તલવાર ઉમામી, પણ એ પહેલાં તો ઘોળીની આંખોમાંથી શક્તિ લામૂડી અને એકસામટા બે જથ્થાને ધૂળ ચાટતા કર્યા.

સાક્ષી પૂરતો સોનલાવણો સૂરજ પણ આ ચારણીનાં પરાક્રમ જોતો પોતાનાં રાતાં નેત્રો ઉઘાડી દબો.

જોતજોતામાં તો સાત જણા ઘોળીના તીખા ધાધી ભૂમિ પર પડ્યા. ખાકીના ત્રણ જણા મૃત્યુને સામે ઉભેલું જોઈ નાહા.

તુરત ઘોળી આઘએ રાંને ઘોડી પર નાખી પોતે સ્વાર થઈ નેસડા તરફ ઘોડીને છૂટી મૂકી. દિ રાતવાર ચડ્યો ન ચડ્યો તેટલામાં તો નેસડા આગળ ઘોડી આવી ઉભી.

“વિસથળ ! ક્યાં ગયો ?”

“આઘ ઈ તો ભેંસુને પાણી પાવા ગયા છે.”

“દીક રખી ! લે આ મેમાન છે. ધાયણ થયેલ છે. એને મારા ખાટલા પર સુવાડી દે અને કોઠી ઉપર ધાબાજરિયું છે, ઇ ઝડપથી એને માથે ધામાં લગાડ, અને વિસથળને કહેજે કે, ભોજનધાર પર સાત લાશું પડી છે એને લાકડાં પહોંચાડી ઠેકણે પાડે.”

ઘોળી આઘ આમ કહી રાંતું ચરિર રખીને સોંપી ઘોડી પરથી ઉતરી પોતાને થયેલ નાના ધા સાફ કરવા બેઠી.

રતો ચારણ આજ દિલ્લીથી પોતાને નેસડે અ.બો. સો દબાંમબ્યાં, કુશળ સમાચાર પૂછ્યા. ચરતીર ચારણિયાણીએ પતિનું રનેદબાવે પૂજન કર્યું અને ૭ મદિનાની નેસડાની બધી દર્શાવન દુકમાં કહી.

“કોણ ? વંચગીનો રાં, આપણે ત્યાં પડે છે ?” દર્શાવનમાં રાંની વાત આવતાં રતો ચારણ કૂલો.

“હા, આજકાલમાં એના ધાને પૂટી રહ આવી જાય તેમ લાગે છે. વંચગીથી એ એકસો પ્રત.સ છૂંચે વેચે જતો દતો, પણ રસ્તામાં ગીરના તરાલિયા એની રામે જલારવે ૭ એલે એને એજખી કાટપો અને એ લોકો તો એને અચી મારી નાખત, પણ અપુખ્તનું જગ મોડું !” બેઠાએ પતિ અ.બ.ન પુછ.નો કપે.

“અરે એને તો અચીજ મારી નાખતો એકમે. એના પર કપા દે.૧ ? ઇ રાં મારદિયે એટલે જુમી, નાદન અને અર્જનની

રામ. તને ખબર તો છે કે એણે માફ એક વખત લાયકર અપ-
માન કર્યું હતું. લાવ, લાવ મારી તલવારથી આજ હુંજ એનું
ડોકું ઉડાવી દઉં અને વેરનો બદલો વેરથી લઉં.” આમ કહેતો કે
રનો ધોળી આઈની અઝમથી વચ્ચે તલવાર લઈને ઉભો થયો.

“હા...હા...છ શું કરો છો? ચારણકુળને એણ લગાડવા
જેવું પગલું ધોળીનો ધણી લેવ તો તો દુનિયા ફરી જાય. તમને
ખબર છે કે, મેં એને ખાસ્વટિયા પાસેથી બચાવી જીવનદાન આપ્યું છે?

વા ફરે વાદળ ફરે, ફરે નદીનાં પૂર;

પણ ઘસા જોડ્યા નવ ફરે, બલે પશ્ચિમ ઉગે સૂર.

“અરે ધોળી! તું આમ આઠી સામાટે આવે છે? ઘર આગળ
માલીને દુસ્મન આવે એને જીવતો મરેલો, એ તો મૂર્ખાઈ છે.”

“સ્વામી! ઘરેણે આવેલો દુસ્મન હોય તો પણ શું થયું?
આપણે આપારે એક માણસ આવી પડે એને બચાવવો એ તો
શરણીની શોખા છે. આવી રીતે રાત્રે મારવો એને તો હું એક
પ્રકારની કાયરતા ગણું છું.”

“ધોળી! માફ અપમાન? મને એ બધું સાંભળવું મમતું નથી.
હું તો એને મારીશ.”

“એ નહિ બને.”

“કેમ?”

“ઘરેણે આવેલને હું મારવા નહિ દઉં.”

“તારીએ પતિનો દુકમ માનવોજ નોંધવો. હું કહું એમ તારે
કરવુંજ પડે.”

“ધણીની સર્વ આજ્ઞા મારા માથા ઉપર છે. પણ રાત્રે
મારવા નહિ દઉં.”

“ધણી સમને આવો હા ટે.વ.?”

રામ: એ પોતી સમને મોટ માંડી.

“ધણી અધમ અધરે તો એમણી ધણને બચાવવો, એ
તો જોમારનો ધર્મ છે.”

“રોડે, તારા ધણેનું એવું અચ્છન કહું છે, એનું તો
કેમ કરવું નહીં?”

“એમણે ખાનદાનું છે.”

ધણી: આજ ફરે, હું કે. હું ને હું;

પણ અધમણે ફરે નહીં ફરે, કે. ર. ને. નવજા. કે.

“મારો ધણી સાચો માણસ જને એટલાજ ખાતર હું રા’નો વાંકો વાળ થવા નહિ દઉં.”

“ત્યારે જેમ તું એને જગ્યાવવા બહારવટિયા સામે વઢી તેમ હું એને મારવા તારી સાથે લડીશ, ચાલ યા તૈયાર.”

“ધણી સામે, મારા માયાના મુકુટ સામે હથિયાર ઉઠાવું તો મારી તલવાર લાજે.”

“ત્યારે આઘી ખસી જા.”

“નહિ, તમે જે તલવારે રા’નું માથું કાપવા માગે છે એ તલવારે પહેલાં મને મારી નાખો,” બોલતી બોલતી ધોળાએ રા’ અને પતિ વચ્ચે પોતાનું વીર માથું ધકકું.

“ધોળા! ખસી જા, વાવડી યા મા.” રત્નાની આંખમાં હલે ખૂન બરાધું.

“એ કદાપિ નહિ જને.”

ખીજ પળે એ ચખ્કો સાથે રત્નાએ ક્રોધમાં તલવારની અણી-થી ધોળાને વચમાંથી ખસેડવા પ્રયત્ન કર્યો. તલવારનો ધક્કો લાગતાં ધોળાના લોહીભર્યા શરીરમાંથી ધક્ક ધક્ક ધક્ક લોહીનો ધોધ છૂટ્યો.

રા’ના ધા દજ કાચા દતા, છતાં એ ખાટલામાંથી બેઠો થઈ ગયો. પોતાને માટે પ્રાર્થના કરતી ચારણિયાણીના દેહને પડતો જોઈ એ ક્રુજ ઉઠ્યો.

એટલામાં તો નેસડા બહાર મળેલ થઈ સંભળાઈ અને જોત-જોતામાં રા’ની શોધમાં નીકળેલા પચાસ સૈનિકો રા’ના ખાટલાની આસપાસ આવી ઉભા.

રત્ના આ સ્થિતિ જોઈ ગમરાયો. એની તલવાર રા’ તરફ ઉઠામેલી એમની એમ રહી ગઈ.

“રામદે! પકડ એ ચારણને!” પોતાના માણસોને આગ્રહતા આવેલાં જોઈ રા’એ ત્રાડ પાટી.

આ વખતે ધાવણ થયેલી ધોળી આજ તરફની હતી. એને પોતાના પતિને કેં થતો જોયો. રા’ સામે એણે પોતાની તેજસ્વી આંખો ફેરવી.

“રા’.....રા’... ..રા’”

“જદેન મોવ, વંચગીના રા’ને ઇચ્છાન અપનાવે છે જે.” રા’ને ધોળી સામે ખાટલે જેલ મેળાં સજ્જ નેત્રે જોડું.

“મરણધર્મને.....દું.....દેખતાં...કે ન દેવ.....કે ન

દે એને," ધોળીએ પડ્યાં પડ્યાં સઘળી શક્તિ એકઠી કરી બાગ્યા-
વટયા ચપ્પો હમ્યાર્યા.

પોતાને ધોળીએ કેવી રીતે કટોકટીને પ્રસંગે બચાવ્યો, એ
ઉપકાર રા'ના દિલમાં રમી રહ્યા હતા. એટલે ધોળીની ઇચ્છાનો
ગુસ્ત અમલ થયો અને રત્નો છૂટો થયો. માત્ર એની તલવાર સેનિટા-
એ ઝૂંટવી લીધી.

"રા'...હું...બાઈ...હું" મને સંતોષ છે કે, લાખોનો પાલણીદાર
વંધળીના રા'ને મેં આચરો...આપ્યો અને એ પાછો...શવતો વંધળી
બચ છે...માતાશ્રીએ મારી આખર રાખી." હવે ધોળી છેલ્લા શ્વાસ
લેવાની તૈયારી કરી રહી હતી. તેના મુખપર મૃત્યુસમયની તેજ-
રેખા પ્રકટી.

રા'ની આંખોમાં આંશુ આવ્યાં: "ધોળી આંધ, તે' મને
શવતદાન આપ્યું છે, તો આ મરણની પડીએ તારે માગવું હોય તે
માગી લે. જરાક અચકાઈશ મા, સોરઠનું રાજ્ય પણ તારા જેથી
આપને ચરણે પડતાં રા' પાછો નહિ હશે."

"રા' હું હું...માયું? હા. પણ તું આપતો હો તો મારા
પછી માટે અભયદાન માયું હું...આજથી એને સોરઠના ઇરબાર-
માં કવિપદ આપજો."

"જરૂર મારી આઈ, જરૂર," આ પતિબક્ત સગીનાં વચનોથી
રા'ને સતીશવનની પતિબક્તિની મદત્તા સમગ્રમ.

"અને ખીલું એક રા' માયું હું. આ મારાં દોરાં, મારી માવ-
રિયું એને માટે આ નેસકા આજે પાછીની વાવ બધાવજો. રા'
અપેનું રહણ એ રાજપૂતોનો મુખ્ય ધર્મ છે. જે દિ રાજપૂતો
દોષધક મટશે તે દિ એનો માટે દિ તનજ. માટે નોપાયક બનજો
અને અવરિયું માટે દામદામ પાછીની સંચરક કર...જે...જય...
મો...મા...નો જ...જ" બોલતા બેઠા ધોળીની આંખ ફરી જરા
જાંઘાં એ આંખ એના પતિ પર દેરવી.

"મારું પછી" મારો રત્નો મર કરજો. હું તારી છેલ્લી આજ્ઞા
પાળું છું. નહિ, પણ જે આજ્ઞા એ અમલ દેશે. આટલે અવરતને
જાણે જે રા.પ.ક છે. મારો નાથ જે પાછો બચી રહે, જે મર
કરે એક મરણને વલણ છે. મારું પછી મને મર કરેલો!"

સતીનો આત્મા ઉડી ગયો.

રા' ગ્રાહરિયાએ પોતાના દરબારમાં રત્નાને કવિપદ આપ્યું અને ધોળી આછની યાદમાં જે ઠેકાણે એનો નેસ હતો ત્યાં એક વાવ બંધાવી, જે આજે ધોળી વાવના નામથી ઓળખાય છે. એ વાવની આસપાસ ચાર તળાવ તથા ગાયેને પાણી પીવા માટે સાત અવેડા બંધાવ્યા હતા. આજે એ તળાવોને ઠેકાણે જમીન થઈ ગઈ છે, અવેડાઓની મોટી ઇલાઓ અહીંતહીં છૂટી છવાઈ પડી છે અને ધોળી વાવ ચોરવાડ, કુકસવાડ તથા ધૂમશીને ત્રિમેડે ધોળી આછ ચારણિયાણીની લોકકથા શ્રવણી રાખી આજે પણ ધોળધખતા તડકામાં દેરાને પાણી પાછ આશીર્વાદ લેય છે.

(તા. ૧૭-૧૧-૧૯૨૬ ના “ગુજરાતી”માંથી)

(विषयः—श्री. सुधाशिन)

(૧)
“આપારે તો એ બાકી બાપ પ્રજાના પામમાં પહોંચી છે. હિંમતાના મનુષ્યો તરફથી ન મળેલા ન્યાયની એ કદાચ ત્યાં પામના કરતી હશે. આંખોમાં આવણુ બાદરવો વરસાવનાં એને એની કરજ કદા ન્યારે અને કદી સંજગ્યાથી ત્યારેજ, કુચીનચાલીના મુંઝ નામ નીચે જમતના મુંઝરીસંધ ઉપર કેવા અમાનુષી અલ્યાચારો થઈ રહ્યા છે, તે હું પહેલવહેલા જાણી ચકો.”

(२)

(੨)
ਜੇ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਣੇ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਭਾਗੀ ਹੋਵੇ

“જાણીએ પાંચસર્વે પોતા દરેક વર્તનાં કરે, જાણી પાંચના
પાંચનાં વિદેશોં ભણા મળાએ, નવજનો ભણે ઉત્તરને અને
દા. ને પેલે ભણે, મેલણી, તમા પોતા પાંચને માને મદ
કરે, જાણીએ ભણે હું પદ મળાને નવજ મેલણી દરેક
મળા મળાને અને પાંચના પદે પદે જાણીએ મળા
“જાણીએ મળે મળા મળા અને પદે પદે જાણીએ મળા

છોકરાને મારા વરતરીકે પસંદ કરી પોતાને ધન્યધન્ય માન્યાં હતાં.

જેની સાથે પરણવાનું હતું તેને તો એ પરણવા બેસતાં સુધી જોયો પણ નહોતો.

પણ લગ્નમંડપમાં મને બેસાડી અને અંતરપટ દૂર કરી, મારા હાથને ગોર મદારાજો એના હાથમાં મૂક્યો તેજ ધડીએ કુલીનના ફરજંદનો મને અનુભવ થયો.

મારો હાથ એટલે પોતાની શક્તિનું માપ કરવાનું કશું યત્ન હોય તેમ નીધુરતાથી એણે ભચડવા માંડ્યો.

મને કષ્ટ થવા લાગ્યું. ઉંચીનીચી થઈ જઈ તેવું કષ્ટ થવા લાગ્યું, પણ લગ્ન પહેલાં મને પિયરની વાતો ઉપરથી એવું શિશુજી મળેલું કે, કુલીન ધરની પુત્રવધૂ થવું એ મહાન સહભાગ્ય છે, અને તે માટે કેટલાંક કષ્ટ પણ મૂંઝેમોટે વેકવાં પડે છે.

એથી એ એ દુઃખને જોમ તેમ કરીને વેડી લીધું. કુલીનના ધરની પુત્રવધૂ બનવાના સહભાગ્ય માટેના મારા તપનો એ તો માત્ર આરંભ હતો.

(૩)

પછી દુ સપ્તરે મંત્ર. જુદીજ સંસ્કૃતી, વિભિન્ન સંસ્કાર ભાષા અને વિચારમાયે બેઠ એ બધું મને ત્યાં જણાયું. મારે માટે તો એ સાક્ષરવાસ એટલે જોડનિવાસ કરતાંએ ખરાબ થઈ પડ્યો. નરકયાતના પણ એનાથી વધારે નહિ હોય. પિયરમાં પંખિણી માથે છૂટથી જોડતી, ફૂદતી, રમતી, તે દલે એકદમ કેદ પડી ગઈ.

ઝાતી સુધી ધુંધરો ખેંચવો, દરેક મોટેરા આગળ ભોંપે જોડીને પગે પડવું, ઝોણું જમવું, જમતાં જમતાં આરાજ ન કરવો, એ બધા રીતરિવાજોનું પાલન કરવું એ મારે માટે એકદમ નવીજ દુનિયા જેવું હતું.

અને દુ તો ત્યાં કાળને ઓગળતી નહિ, મારે તો પનિધી માંડીને ધરનાં, ન્યાનનાં અને મામના બધાંજ નવાં હતાં!

અનુભવી બાળકીને માથે એકદમ આટલી બધી નવી ફરજ પડે, તે એને કચટી નાખવા કરતાં પણ રૂપારે છે.

પણ મારે નમ્રને તો એથીયે વધુ બોલે પડવા સમાજે દત્તે. કુલીનચાલીના મેઠાસ જેવા સાથુ-નજીવના તથાક દાસ પડેલે દિવસથીજ સંજગાથા ગાળ્યા.

માથ મારે મને સાક્ષરતા માટે થું થું આપું છે, તેડું પ્રાદર્શન કરવું પડ્યું અને તે જોડ ન્યાનની તમામ સ્ત્રીઓ આપતી.

મરદાષ માને છે અને સ્ત્રીને ન્યાય આપવો, એનો વાંક હતો કે નહિ એ તપાસવું; એને નામરદાષ માને છે.

જે સાસુ એક વખત વહુ થકને આવેલી તે અને જે નણંદ બીજે ઘેર વહુ થકને ગયેલી હોય તે, પોતાના અનુભવો ભૂલી, નવી આવેલી વહુને તુચ્છ લેખી, તેને કુઝી કરવામાં ગૌરવ માને, એ કુસીનચાહીનોજ પ્રતાપ !

ચોરીમાંજ જેણે મારા હાથને લોહું કે લાકડું માનીને કચડી નાખેલો, તેને મારી કેટલી કિંમત હોય ?

પોતાની વિપવલાવસા તૃપ્ત કરવાના યંત્ર જેવીજ માત્ર તે મને માનતો. શું કહું બાપ ! શરમ આવે છે. પણ એની એ માન્યતાને લીધે તેને કદી પણ મારી તરફ સમભાવ થયેલો નહિ, તો પછી સાચો પ્રેમ તો સંભવેજ ક્યાંથી ?

અમણ્યા ખારા સાગરમાં પતિ એજ સ્ત્રીને માટે નૌકા હોય છે. તેજ જો આવો હોય તો પછી સ્ત્રીની કેવી દયા થાય એ તમેજ કહી લ્યો.

એમ કહીને એ બહેન જિયારી રહી પડેલી.

(૫)

“આ દયામાંયે પછી તો હું ટેવાતી મઠ. નિરંતર ઝેરમાં રહેવાથી એ પણ સહી જાય છે.

હું પણ પ્રતિકૂળ વાતાવરણને અનુકૂળ થઈ અથવા તો પરિચયને લીધે મને તે વાતારણ સહી ગયું.

પણ મારે માથે બીજીજ આપત્તિ આવી પડવાને સરળપણી દશે તે કેમ મિથ્યા થાય ! પ્રભુએ મને સંતાન આપ્યું; પણ તે દોડાક મદિનામાં પાહું લઈ લીધું.

અને જાણે એ મારો યુનો દોષ તેમ મારી સામે સામુનખું દનાં જીવનાં જુદા મંડળાં !

એની અગર મારા પતિ ઉપર પણ થઈ.

બીજે વર્ષે મારે યુવાવક આવી, પણ તે જાગૃત્તીને દોડા મદિનામાં પડેલાંના જેવીજ દયા મઠ.

તુરનજ મારી ઉપર દોડા લાવવાની ચેરો થઈ ગઈ.

મારા પતિ ઉપર સાચુએ દયાળુ કરવા માંડ્યું.

‘અમારું ઘર ઉભરું રાજગ’ માટે મારા પતિને બીજાં મન વડાંમાં સમજાવવા માંડ્યાં.

મારી જાનનરૂઝ તેનાં લગ્નના ઉડાં ખાતે લાગી.

છતાં મારે મુજાએ હજી સદા જોવાનું મારા પૃથ્વી ઉપરના પરમાત્માને કાણ જાણે કેમ કીક લાગ્યું.

કારણ કે અમે ધધાને લીધે બહારમામ રહેતાં અને મારાથી બને તેટલા બધા પ્રયત્ન હું એમની પ્રીતિ સંપાદન કરવા અને અમારું સાચું દેખાડવા માટે કરતી. એકલાં રહેવાથી એમને પણ મારી તરફ કંઈક સમજાવ થવા લાગેલો. પછી તો સાચુ યુવરી મયાં, નથુંદ એમને સાસરે ગયાં, અને અમારે બહારજ રહેવાનું થયું. મારે તે પછી પાંચ મુલાવડ આવી ગઈ, પણ દુબીએ એકે બાળક બચવા પાડ્યું નહિ.

કોઈ કહેતાં કે મારે કોઠે રોગ છે; એટલે બાળક જીવશે નહિ.

આથી મેંજ એમને બીજી સ્ત્રી પરણવાનો આમદ કરવા માંડ્યો, છતાં તેમણે મને નાજ પાડી.

"પ્રભુને જવાબમાં દેવ તો આપ્યાં તેજ ન જીવન!" એમ એમણેજ મારા મનનું સમાધાન કરવા માટેનું.

આથી મને તો પૃથ્વી ઉપર સ્વર્ગ હતપો જેવું લાગેલું. કુલીનશાહીનું ફરજંદ થઈને આટલી બધી ઉદારતા બતાવે, એ અમારા જેવી કુલીનશાહીને પનારે પડેલી માટે તો જૂની આંખે નવા તમાસા જેવું હતું.

(૬)

પણ મારી પારણા કેટલી ખોટી હતી તે અગત્ય જતા સમયનું. એક વખત મને એમણે સમગ્રવીને પિયર એકઠી. બદુલ મિલાઈથી, દણ, બહાના બહાનાથી તેમણે મને અમદપૂર્વક પિયર વગાડી. એ વખતે અમારા હાથ સુંબાંને ચોરીસ રૂંઈ થઈ મંગલા. એટલે મને તો મજા કરવા પણ થાતી અ પે ૧ પણ પિયર રહે એક મહિનો કરો નહિ દોષ ત્યાં તો મારી ઉપર પચાસ રૂંડિયાનું મનોભાવે આપ્યું!

એ રૂંડિયા એમણે મેં કરવા દેવા અને તે જાળીને ચકા મળે કે પુરું કરવા આ રૂંડિયા એકલવા ૧ પિયરના મનોભાવે મારે ખાતા-ખેડાના રૂંડિયા તે દેવડી અમલી જ્ઞાનના કુતિની સંજુતા માટે મેં તે રૂંડિયા મારે, તે રૂંડિયા એકલવા અને રહેવા પડેલા. મેં રૂંડિયા મારી જાતેજ સ્વચ્છ દેવડીને ત્યાં પાડી.

પરમાત્મા એ જ્ઞાન હતો અને પિયરના ખાતાખાતે જ્ઞાનને રૂંડિયા એકલવા જ્ઞાનને એક દુર્ગત દેવડી. કાનુ ૧ મન જ્ઞાનને રૂંડિયા એકલવા ૧ પિયરના મનોભાવે એકલવા દેવડી દેવડી અને રૂંડિયા એકલવા!

“સુધાકાંત, આ વાત યાદ કરતાં તે બિચારી દૂરકે ને દૂરકે રડી ગયેલી.” મને રમાકાંતે કહ્યું.

અને બાપ! એ નિધુર કુલહીણને પનારે પડેલી બાપએ મને કહ્યું કે “બાપ! એમણે ફરીથી લગ્ન કર્યાં એનું મને દુઃખ નથી. હું જાતેજ એ માટે એમને વર્ષોથી સમજાવતી હતી, પણ એમણે મને આટલા વર્ષના સંબંધ પછી આમ દગો દીધો એથીજ મને દુઃખ થાય છે.

હું એમની સાથે રહેત. એમની દાસી માફક કામ કરત; પણ આટલે વર્ષે છતે પતિએ મારે આમ પિયરવાસ કરવો પડે તે એણે જીવન નથી.

બાપ, સ્ત્રીઓના હૃદયની વાત સ્ત્રીઓજ સમજી શકે. મને તેમણે આ રીતે ત્યજી દીધા. તેથી લોકો મારે વિશે શું શું કહેશે? મારા સંબંધમાં કાંઈ ગમે તેવી વાત કરે તો તેની જીભ મારાથી શી રીતે ઝલાશે?”

“બાપ સુધાકાંત! આ વિચાર એ બિચારી ભોળી બાપને અતીશય કંઈ આપતા હતા. તે એટલે સુધી કે નિરંતર એજ વિચાર કરી કરીને એનું ચિત્ત ભ્રમિત થઈ ગયું અને એના દગાખાજ પતિને લગ્ન કર્યે પૂરા પાંચ મહિનાયે નહિ થયા હોય ત્યાં તો, એ બિચારી બાપ દુનિયા છોડીને ચાલી ગઈ!”

આમ કહેતાં રમાકાંતની આંખમાં પણ આંસુ આવી ગયાં. સહેજ સ્વસ્થતા મેળવી તેણે કહેવા માંડ્યું:

“પેલા નિધુરને તો કદીજ પરવા કે સરમ નહોતી. પત્નીસ પત્નીસ વર્ષ સુધી જેની સાથે તે રહ્યો, તે એની પત્ની પગનું જૂઠું હોય એવી દગે એ પાછ, એ દુર્ભાગી બહેનના પિયરમાં આવીને ‘મારી સ્ત્રીના દાગીના અને કપડાં આપી દો’ એમ કહેતાં સરમાયો નહિ!”

“આવી કુલીનતાનું જરૂરજ ઉખડી જવું જોઈએ.” મારાથી એવાં જવાબ.

“ખરૂં છે, પરંતુ સરમની વાત એ છે કે, આવા દુષ્ટ દાવા-રાઓને અને એવી દુષ્ટ કુલીનચાલીને સમાજ પોતાના યજમાનશ્રી માને છે” રમાકાંતે કહ્યું.

“માટે તો હું તમને દબેલાં દંડ છું કે, સમાજમાંથી સહેજો બાપ કાઢી નાખવા માટે પ્રયત્ન સામાજિક ક્રાંતિની જરૂર છે.” મેં કહ્યું.

“સારી વાત બાપ! આજ સુધી હું મારે મારે સુધારો કરી માનતો હતો, પણ હવે મારાં આંતરે મારી મજા મૂકી છે કે, સમાજિક ક્રાંતિજ આ સહેજ સમાજને સુધારવાનો એકનો એક ઉપાય છે.”

(૧૧-૧૮-૮-૧૯૨૭ના દિનિક “દિવસ”માં)

૫૦-રાષ્ટ્રીય ધ્વજ માટે

(લેખક:-શ્રી. કાલીદાસ કૃપાસંકર શેલન)

૪. સ. ૧૯૦૪ માં રુશિયા અને જાપાન વચ્ચે ઘેર સંધામ મંડાયો. એ પ્રસંગે ખીજવાંમના રણક્ષેત્રમાં એક જાપાની સુમટ સરદાર કુરોકી તેના જૂજ યોદ્ધાઓના રસાલા સાથે એક નાજુક તંજુમાં તેના યુદ્ધવિદ્યારૂઢ મંત્રીઓ સાથે મસજન ચલાવી રહ્યો છે. પાતેના ટેબલ ઉપર બોજનની પીરસેલી યાજ પડી રહી છે, પણ યુદ્ધનો અભિલાષી પીર જૂખને જૂધી ગયો છે અને બાપિ આક્રમણની ધ્વજરચનાનો નક્કો ચીતરી રહ્યો છે.

એક ચોપદાર આંદર દાખલ થયો, અને જમીન મુખી નમીને કુરનસ બાજનીને બોલ્યો: "નામવર! પુત્રુ ૧૨ સિપાઈઓ સાથે આપને સરદાર ઓકુના આંતરગાના પરાક્રમનો સંદેશો પહોંચાડ્યા હાઉં છું."

કુરોકીના હાથમાંથી કવચ પડી ગયું. તિંદ જેવા પરાક્રમી ઓકુના મરણના સમાચારથી તેનું તેજરથી મુખ અંખવાતું પડી રહ્યું. તેણે બાકુગાથી કહ્યું: "એકદમ અદર લાવ."

તત્કાળ પુત્રુ તેના ઝગત મુગંદા પેદાઓ સાથે તંજુમાં દાખલ થયો અને નમન કરીને ઉત્તર.

કુરોકી—"બે.હ, પુત્રુ! તું આ સમાચાર લાવ્યો?"

પુત્રુ—"નામવર! અહીં સરદાર ૪ વાગ્યોને સુમરે કુરમનોની હાલિને બેઠાએક અમરા બેઠ્યા ઉપર બેસે રહેશે"

કુરોકી—"પણ તમે તે દરિયા બાજુના મેં સંચાર લાવ્યો ને?"

પુત્રુ—"હા હા, પેનુ અને રૂઢ ૫૦ જાજુ. હા, અને કુરનનોની ૦૫૦ હા ૧૧૦. અને રૂઢનોન આ ને. કુર ને રૂઢ ૫૫ અને ને રૂઢ ને રૂઢ ૫૫ અને રૂઢ ૫૫"

કુરોકી—"પણ તમે તે જાજુ રૂઢનોન ૫૦ અને ૫૦ અને ૫૦"

પુત્રુ—"હા હા, પેનુ અને રૂઢ ૫૦ જાજુ. હા, અને કુરનનોની ૦૫૦ હા ૧૧૦. અને રૂઢનોન આ ને. કુર ને રૂઢ ૫૫ અને ને રૂઢ ને રૂઢ ૫૫ અને રૂઢ ૫૫"

કુરોકી—"પણ તમે તે જાજુ રૂઢનોન ૫૦ અને ૫૦ અને ૫૦"

દળને ગોળાથી વિધી નાખ્યું. પણ અફસોસ! નામવર! અમારા વિજેતા સરદાર ઓકું દુસ્મનોના બંદીવાન બની ગયા. મદદ આવી પહોંચી તે વખતે ફક્ત હું અને ઓકું સાહેબ બેજ છવતા હતા અને મુઝદાનાં દગને ઓઘે રહીને દુસ્મનો ઉપર ગે:ળી છોડતા હતા, પણ એટલામાં એક દુસ્મન દુકડીએ અમને ઘેરા અને ઓકું સાહેબને કેદ કરીને ધુમાડાના અધકારમાં અદસ્ય થઈ ગયા!

કુરોડીનું વદન મ્હાન થઈ ગયું, તે ક્ષણભર મૂંગો બની ગયો. થોડી વાર પછી પૂછ્યું-“ઓકુંને છવતોજ પકડી ગયા?”

યુત્સુ-“શત્રુઓને જ્યારે ખાતરી થઈ કે અમારી સંખ્યા બહુ જૂજ છે, ત્યારે તેમણે નજીક ધસી આવીને સંગીનો અને તલવારો ચલાવી. એ હુંદની ઝપાઝપીમાં એક રશિયન સરદારનો ઝંડો તેમણે ઝુંટાવી લીધો.

કુરોડી-શામાય!

યુત્સુ-“પણ ઓકું સાહેબના હાથમાં આપણો ઝંડો હતો, તે પેલા અપમાનિત દુસ્મન સરદાર ખુંચાવી લેવાની કોશિષ કરી, પણ ઓકું સાહેબના હાથમાંથી ઝંડો લેવો એ સિંહના હાંત ગણ્યા જેટલું બળંકર હતું. એ સરદારને ઓકું સાહેબે તલવારને એકજ ઝડી જમીનદોસ્ત કરી નાખ્યો. છેવટે તેમણે પકડાતા પડેલાં એ રશિયન વાવટો મને આપ્યો અને કહ્યું: ‘હું છવતો હોયય તો ઠીક છે, નહિતર સરદાર કુરોડી સાહેબની રત્ન લખને આ ઝંડો મારી પત્નીને પહોંચાડજો. જ્યારે હું બુદ્ધ કરવા નીકળ્યો, ત્યારે મારા બાંકુજગની નિશાની તરીકે મારી પત્નીને દુસ્મનોની પત્રાકા મોકલવાનું મેં વચન આપ્યું છે.”

કુરોડી-(પ્રકુલ વદને) “ક્યાં છે એ પત્રાકા?”

યુત્સુ-(નંદુ બદાર રાખેલી પત્રાકા લખને) “આ રહી, નામવર!” દુસ્મનનો હોવા છતાં એ રાષ્ટ્રીય ધ્વજને ટોપ ઉપારીને કુરોડીએ નમન કર્યું અને કહ્યું: “એ બરોબર સંભાળજે; તેં એનું અપમાન તો નયો કર્યું ને?”

યુત્સુ-“નહિ છ, દરમીજ નહિ.”

કુરોડી-“રાષ્ટ્રધ્વજ એ અગ્નિ પવિત્ર વસ્તુ છે. એનું અપમાન કરવું એ નીચતા, કાવરતા, જામણીપણું છે. જદાદર ઓકુંની પત્નીને હરકરી ત્રિધિતર એ પત્રાકા મોકલવાની છે.”

યુત્સુ કુરોડીને જાગૃતી યાગીતો મેલે. કુરોડી ઓકું જેણે ઘાંતીરો ની બાદ દેમ પૂર્યો, તેના વિચારમાં નહીન રહ્યો.

સાંજના પાંચના ટકેરા થયા. કુરોડીની ડાવણીથી ૧૦ માર્ચ
દર રશિયન ડાવણી પડેલી છે. રશિયન સંદાર પેતાના વિદ્યાળ
નંબુના આંગણા આગળ ૫૦ પહેરેગીરો સાથે પૂર દમામમાં એક
આરામખુરશી ઉપર પડ્યો છે. તેની જિદામણી આમૃતિ ક્રોધ રાક્ષસી
ભાવની સાખ પૂરી રહી છે. તેની આંખોમાં રનાય જણાય છે.
એકાએક તેણે ચારપાઈ ઉપર હાથ પછાડ્યો અને ધૂરકીને બોલ્યોઃ
“પેલા દરમખોર જપાનીને દાજર કરો.”

આથરે હસેક સિપાઈઓનું ટોળું નાગી તલ્લવારો સાથે બેઠી.
ઓપી લદાયેલા, પિંજરમાં પુરાયેલા સિંદ જેવા ઓકુને પકડી
લાવું તેના બેઠીયાળા જાને હાથમાં જપાનનો સૂર્યની પ્રતિમા-
વાળો લાસ ઝંડો દશ દરકીજ રલો છે.

ચેનાપતિની આંખોમાંથી અંગાર ઝરવા લાગ્યો. તેણે મોટી
મજનના કરીને કહ્યું કે “ઓ જેવદૂદ! ઝંડો નીચે નાખ, તને ખગર
છે કે તું મારો લાચાર કેદી છું?”

ઓકુ—“ખરાબર ખગર છે, પણ ઝંડો નીચે શું કામ નાખું?
મારી નમ્ર વિનંતિ છે કે મારા આ રાષ્ટ્રદેવને, મારી માતૃભૂમિના
પ્રજા સમા મારા પૂર્વજોના જલિદાનની અને જપાનના મૌરવની
સાખ પૂરતા મારા આ કાર્તિધ્વજનાં દર્શન કરીને દિવાસો દેવા
આ પવજને મારી પાસેજ જોપરામાં રાખ્યો.”

સંદાર—“ઓ દેવાન! એક કેદીનું જાવજ સાંજગયા તું નથી
કાતો! તારો એ દુદ ઝંડો મારા ચરણમાં તારે ઝુકાવે પડે,
તેનું તને જાન છે?”

ઓકુ—(કોપથી ધ્રુજતો) “દુદ! ઝંડો! આ પાંચર મનુષ્ય!
પરંતુની, ઇના દેવાથી જાવજાને કલંક લગાડનારા આ નરપંથ!
તારા કાલ તે કો વે. આ સરીરમાં લેદીનું રીપું દેલે પાડ્યો
તારી તાકત નથી કે તારી આ આખી ખડી કેળવ્યો કેઈ પણ
આ ઝંડોને નાંચેલો નોંધો સહે?”

“પિયરિયત”ના દરકાન જાવજાને કલિયાન કરતો પ્રતિ-
નિષિ પેતાના કેદીના આ દખ્તેથી જૂથવા ચાલતો મારક તારો
એ એ કાલો મારવા પકડીને તેને કુખર નો દખ્તો નાખે. એ
દેવે કાલ મારા પાસે પડે છે કે નહિ? નહિતર એ કાલ
રેક તેને દેવને જેવે કેદી રાખે.”

પરંતુના એ કે દેવા પાસે પડેલો અને નાંચેલો

આરાધન કરતો તેની સામે છાતી કાઢીને નીકરપણે ઉભો.

પ્રયુગલ ટુંકાંયુ. આખી સેના મેદાનમાં ખડકાઈ ગઈ. ફક્ત એકજ આત્માએ હઠભરો મનુષ્યોમાં અજ્ઞાન કુતૂહલ જગાડ્યું. તત્કાળે તોપખાનું ખોલાયું અને એક ભયંકર તોપ મેદાનની વચ્ચે આવ્યું. ખડી થઈ. જમ જેવા ૧૦ સૈનિકોએ ઓકુને તોપને મોઢે બાંધ્યો. તેના જમણા હાથમાં હથેલો તેજ જપાનનો વાવટો ફરકી રહ્યો છે. જાણે કંઈ પરવા ન હોય, તેમ એક ચક્રવર્તિ વિજેતાસમેા ઓકુ તેના પ્રાણ સેવા બાંધેલી તોપના મુખ ઉપર પોતાનો જમણો હાથ ટેકાવીને ઉભો રહ્યો છે અને એ મેદાનમાં ઉભેલી પ્રચંડ સેના ઉપર પોતાની આણુ વર્તોચી રહ્યો છે. તોપના મુખ ઉપર આરંધ થયેલી જપાનની એ પનાકા બલિદાનના સર્વોપરિ વિજયનો સંદેશો આપી રહી છે. દેવોને પણ કુર્કુભ એ દસ્ય જેવા પ્રકૃતિ પણ ક્ષણભર અટકી ગઈ. મેદાન પળવાર નિઃશબ્દ-સૂન્યવત્ દેખાયું, સૂર્યદેવ આ બલિદાનની અનુપમ વિધિ જેવા થોભી ગયા.

સાડાપાંચનો ટકોરો થયો. તોપચીએ તોપ ભરી દીધી છે, પહોંતો સળગાવ્યો છે, અને તે ચાંપવાની તૈયારી કરે છે. આરામ-ખુરશીમાંથી પેલો રસ સરદાર નજીક આવ્યો. તેના વદન ઉપર તેજ વિદોણો ગર્વ હવાઈ રહ્યા છે. એક હાથે ઓકુની કાનપટ્ટી આમ-જતાં તે હોઠ પીસીને બોલ્યો: “હવે વાવટો નાખી દે છે કે એ ચીંપ-રાના પુરચા સાથે તારા પણ પુરચા કરવા છે?”

ઓકુ—(અત્યંત પ્રોંઠ વાણીમાં) “સેનાપતિ સાહેબ ! આ સવાલ મારો અંગત નથી, રાષ્ટ્રનો છે. તેને માટે મરી શીટવામાં હું મૌન સમજું છું. આપ સાહેબ ક્રોધથી અંધ બની ગયા છો, તેથી શુદ્ધિ ચુમાવી બેઠા છો. આપના વાવટાને જો આપ પવિત્ર ગણતા હો, તો આવી અંતમ માગણી કરી ના કરો. ભગવાન શુદ્ધના સોમકે લઈને અને આ સૂર્યદેવને સાક્ષી રાખીને કહું છું કે, આ દેશમાં આત્મા ત્યાં મુઠી આ વાવટો હું આપના હાથમાં પણ ન આપી શકું, તો ચરણમાં નાખવાની તો વાનજ શી ? એ માટે આપને જે સળ કરવી દોષ તે બેલાયક કરી નાખો.

સેનાપતિ પળવાર મુંઝાયો. તેના અંતરમાં દેવો અને રાજાની બાવોનું યુદ્ધ ચાલી રહ્યું. પણ એ “વિશ્વવિનાશના” પ્રતિનિધિને ચવતાન આખરે જીત્યો અને તેણે તોપચીને કુકમ કર્યું: “લટાઈ !”

તોપચીએ જમણીની રાખ ખંખેરી નાખી અને દાંડીક પંડા પુરી આખી મેદાન તરફના જેવી ટાંકીથી ઉભી રહી. એ દંતિયા

વીર ઓકુના હૃદયમાંથી અને આકાશના ગેખી ઉંડાણમાંથી પડ્યો પડ્યો કે—

જય જય જય જનની જાપાન ! અધમ દેાણ દશે એવો
જે નિરખે તુજ અપમાન-જય જનની જાપાન.

તન, મન, ધન સહુ તુજને અર્પણ,

અર્પણ આ જાલિદાન, જય જય જય જનની જાપાન !

જાઓનાં દિગંતોમાં આ જાલિદાનનો સદેશો પહોંચાડતો
એકે પ્રયંડ અજાજ થયો. ઓકુના જાલિદાનથી જાપાનના વાયટા-
ના ઠુરથા પેટા રશિયન સેનાપતિના ચરણને બદલે તેના મરતક
ઉપર બદર લટકી રહેલા આકાશમાં ઉડી ગયા અને એ તોપના
અજાજના પડવામાં આખી સેનાનો એકજ રણુકાર સંભળાયો કે—

“ ઓકુનો જય ”

(તા. ૮-૧-૧૯૨૩ ના અઠવાડીક “નવયુગ”માંથી)

૫૧-લોહીની इमारत

(લેખક:-શ્રી. હેમચંદ્ર ૬૦ વ્યાસ)

[અમદાવાદના શેડ અમયાલાલ ઉગળાભાઈએ સદામાં લાખોની કમાણી કરી પાંચ મિલો પર માલેડી મેજવી હતી. એમની છી મિલ બાવનમરના મળૂરોનું કોઢી ચૂસતી હતી. અમયાલાલ દેશ બકત હતા અને તેમની સ્ત્રી તેમજ પુત્રીઓએ રવદેશીવાદને સાર અદેક મદિનાની જેમ સેરી હતી. કેમ 'દેશદ્રોહી'એ એમને કંઈ બરી તેમને જેલમાંથી મુક્ત કર્યા હતાં. એ પછીથી અમયાલાલની મિલોનો માલ દેશાવરમાં સોગણો ખપવા લાગ્યો... બાવનમરમાં એમણે આરામ માટે મદાલમ ઉમેા કરવા માંડ્યો. સેંકડો મળૂરોનાં ચરીર એ હંભારતને ખડી કરવામાં લસાયાં. આખરે એને સાતમે મજમે ત્રણ દનની ટાંકી ચડતી હતી, ત્યારે અકરમાતથી ટાંકીડે દોરકું વડતાં ટાંકી એક મળૂર પર પડી અને મળૂર અગદાખ ખામ થયો; પણ એ કલાક પછી એજ રથલે 'અમયા લુવન' જોલવાની બબ્બ ને આનંદપ્રદ ક્રિયા થઈ! મરનાર મળૂરને સ્ત્રી અને નાની છોકરી હતી. એ સ્ત્રી પાસે શેડ પર તુકસાનીનો દાવો મંડાવ્યો મળૂરસંપના મંત્રીએ ખૂબ મદેનત કરી, પણ સ્ત્રીએ તેમ કરવા સાદ ના સંભળ્યો. એ 'ના' કહેવાની બીતરમાં છું બેઠ હતો, એને અમયાલાલ કંડેક્યો ઉદારનાથી આંછ હતી, મળૂરોની માલીમાં રહેવાં રહેવાં તે સ્ત્રીની સ્ત્રી દયા થઈ અને આખરે 'અમયા' જાતની કંચની અદારી પર તેની ખીટ કેમ મંડાઈ રહી... એ હાથ અમયાલાલ દેવાલ જાણવો દોષ તો આ ૧૨ વાનો 'અમયા' અને કેસરી"]

જા. એ દિવસ જોતો ને બાવનમર
ચવા. એ રહે માલ:
કુશી -

૩ જા. ૩
૨૦૦ રાજ
૩ મહાન
આત્મી

સાથે જાય બીડવા ઉંચે ને ઉંચે જઈ રહી છે. પાંચસો પાંચસો મજૂરો, ઠીઆ, સંચાર, હુદાર, ચુનાર, દમાલ, હલકેરી વગેરે-આજ ત્રણ ત્રણ મહિનાથી એના ઉપર અડધ્યા દતા. એક જાણુ કોઈ રાક્ષસી અવાજ કાઢતા સંચામાં રેતી સાથે સીમેન્ટ ભળ્યાજ કરતો અને એમાંથી ખદાર પડતા ઠાળા મિશ્રણમાંથી તગારાં ભરી ભરીને મજૂરો ઉંચે લઈ જતા. બીજી જાણુ દોખાડના માળખામાં પેસતી દારદીઓના તીજા સૂર આખો દિવસ નીકળ્યા કરતા, ને આખાગે સમુદની મહેનતમાંથી મરીવાદની અજોડ હડી પોકારતી ધમારત બળે કે કોઈ જીવંત રાક્ષસની જેમ આગળ ને આગળ વધતી.

દવે તો સાતમે ભાળ એના ઉપર બંધાવો બાકી દતો. હવે
માળની ઉંચાઈને દેંદેથી ઉપર ચુંડી અડધીને ઉમેશા વાંસડાના
બાધળની ટોચે કામ કરતા મજૂરો દવામાં તરનાં પંખીઓ જેવા
લાગતા. નીચેથી પસાર થનારા માળુસોના ચાસ, એ અદર લટકી-
ને માત્ર વાંસડાએને આધારે કામ કરતા કામદારોને જોઈ, થંભી
જતા. ઉપરથી હેંઠે પડનાર આદમી પાવણું પાણી પણ ન માગે
એમ કહી તેઓ છાતી પર હાથ મૂકતા. સૌના મુખમાથી નારીશ-
નો એકજ ઉચ્ચાર ખરતો:

■ આદાદા ! અમયલાલ દેનાં શું સાપત્રી છે !”

શ્રીયુગ અમથલાલ કુળજાભાઈ શેઠની પાસે પાસે મિત્રો તો
અમદાવાદમાં આવતી, અને ઘડી મિલ એમણે મઠ સંચાલનાર
નરમાં ખાંધારી હતી. એનો રાત્ર અ.ખા દરિય વાગે પૂરો પડે.
મામડે ગામડે અને સંદેરે સંદેરે અમદા શેઠનું નામ મહદુર હતું.

[illegible]

૫૧-લોહીની હમારત

(લેખક:-શ્રી. હેલશંકર દવે વ્યાસ)

[અમદાવાદના શેઠ અમથાલાલ ઉજ્જાભાઈએ સદ્દામાં ધાખેલી કમાણી કરી પાંચ મિલો પર માલેડો મેળવી હતી. એમની ઢી મિલ બાવનગરના મજૂરોનું લોહી ચૂસતી હતી. અમથાલાલ દેશ ભક્ત હતા અને તેમની સ્ત્રી તેમજ પુત્રીઓએ સ્વદેશીવાદને સાર અડેકે મહિનાની જોલ સેવી હતી. કોઈ ‘દેશદ્રોહી’એ એમનો કંઈ કરી તેમને જોલમાંથી મુક્ત કર્યો’ હતાં. એ પછીથી અમથાલાલની મિલોનો માલ દેશાવરમાં સોગણો ખપવા લાગ્યો...બાવનગરમાં એમણે આરામ માટે મહાકામ ઉભો કરવા માંડ્યો. સેંકડો મજૂરોનાં શરીર એ હંભારતને ખડી કરવામાં લસ્યાં. આખરે એને સાતમે મજલે ત્રણ દનની દાંડી ચડતી હતી, ત્યારે અકસ્માતથી દાંડીનું દોરડું તૂટતાં દાંડી એક મજૂર પર પડી અને મજૂર અમથાલાલ ખામ થયો; પણ બે કલાક પછી એજ રથે ‘અમથા જીવન’ બોલવાની ભખ્ય ને આનંદપ્રદ ક્રિયા થઈ! મરનાર મજૂરને સ્ત્રી અને નાની છોકરી હતી. એ સ્ત્રી પાસે શેઠ પર નુકસાનીનો દાવો મંડાવવા મજૂરસંપના મંત્રીએ ખૂબ મહેનત કરી, પણ સ્ત્રીએ તેમ કરવા સાફ ના સંભળ્યી. એ ‘ના’ કહેવાની બીતરમાં શું બેઠે દેતો, એને અમથાલાલ કોડે કેવી ઉદારતાથી આંછ હતી, મજૂરોની માલોમાં રહેતાં રહેતાં તે સ્ત્રીની સ્ત્રી દયા થઈ અને આખરે ‘અમથા જીવન’ની કાચની અટારી પર તેની મીઠ કેમ મંડાઈ રહી...એ હાથ અમથાલાલનાર દેવાલ દાખલો દોષ તો આ વાતો જરૂર થાંચે તંત્રી “પ્રગ્નમિત્ર અને કેસરી”]

એકેક દિવસ જતો ને એ બાવનગર કહેલો હોંડે નખેડું આલીશાન મકાન આકાશની પટ્ટાચમા પટ્ટાચમા ધસતું. રોજ રોજ એના પર સીમેન્ટના થર ચડતા અને રંગ ઉઘી જીવે દિવે મકાનની નવેરીમાં એકા મજનાર માખૂરોને લાગતું કે હંભારત અ.મ.ની

પડે છે એ તેમને ખજાર હતી, તેથી અમદાવાદમાંજ એમણે એક મિલ ખરીદી લીધી. એવામાં મહાત્માજીનો સંપાત્રદ શરૂ થયો, અને એમને 'બાયોકોટ બ્રિટિશ ગુડ્સ,' 'સ્વદેશી ઝી-દાખાદ,' 'દેશના ઉદ્યોગોને મદદ કરો' એવી હાકલો વાગવા માંડી. અમદાવાદ શહેર આ તકમાં દબલવળ લાવી બેસ્યું. એમણે મહાત્માજીને ખાદી ફેંડ, સ્વરાજ્ય ફેંડ, અસ્પૃશ્યતાનિવારણ ફેંડ વગેરેમાં ચાળીસ પચાસ હજાર રૂપિયાની મદદ કરી. વિધાયતી માલની દુકાનો પર પિકેટિંગ કરવા પોતાની સ્ત્રી અને કૌસેજમાં લણતી પુત્રીઓને મોકલી દેશ-ભરમાં ડોકો બગાડ્યો, અને જ્યારે એ શેઠાણી અને પુત્રીઓની ધરપકડ થઈ ત્યારે તો આખા દલાકામાં કહેવાવા લાગ્યું કે, અમદાવાદ શેઠ અને તેનું આખું કુટુંબ મદાન દેશબક્ત છે. અમદાવાદની શેઠાણી અને પુત્રીઓને કાં તો હજાર રૂપિયા ફેંડ ભરવાની અને નહિ તો ત્રણ ત્રણ માસ જેલ ભોગવવાની સજા થઈ; ત્યારે શરૂ થઈ તો આમદાવાદ શેઠે ફેંડ ભરવાને બદલે કુટુંબને કારા-ગારમાં જવા દેવાનું પસંદ કર્યું. જેલમાં એમને 'અ' વર્ગ મળ્યો હતો, છતાં એ તો અમદાવાદ જેવા કરોડપતિનું કુટુંબ એટલે એના જેલનિવાસથી લોકો અંગત મુશ્કેલી ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે, અમદાવાદ જેવા ધનાઢ્યને-તેના આખા કુટુંબને-દેશસેવાનો ભાર રંગ લાગ્યો છે! આ એક જ બનાવથી અમદાવાદની મિલનો માત્ર સોગણા પ્રમાણમાં દેશભરમાં ખપવા માંડ્યો. 'બાપુજી'ના 'નવજીવન' અને 'યંગ હિન્ડ્યા'માં શેઠ અમદાવાદની અને તેના 'સેવાભાવી કુટુંબ'ની તારીફ રોજ રોજ આવવા લાગી. પૂજ્ય માંધીજી ઉપર શેઠની પુત્રીઓએ જેલમાંથી લખેલા પત્રો દરેક હાપમાં પ્રસિદ્ધ થવા માંડ્યા, તેમ તેમ અમદાવાદની મિલને આંગણે સમાઈતી હોવા વધારે ને વધારે ઉજળવા લાગી. પછી મદિનાની અંદર અમદાવાદ શેઠનું કુટુંબ અચાનક છૂટીને ઘેર આવ્યું, ત્યારે શેઠાણીએ હાપમાં 'હ-ટલ્યું' આપ્યો કે કોઈ દેશનોદી માનુસ મન પતિની જાણ બદલે આમરો સૌનો ફેંડ જરી આપ્યો દશે, તેથી એમને અમારી મરજી વિરુદ્ધ જેલ સુપ્રિ-ટેન્ડેન્ટ હોદ્દા મળ્યાં.

અને અમદાવાદની ને તેની મિલની ખ્યાલિ અજાન તરફ એટલી જાણ વધી ગઈ કે તેણે અમદાવાદમાંજ આજ દિન સુધી માં પાંચ મિલો પર માલેજી રચાવી અને હાલ જાવનરમાં ઉઠી હતી. દેવે ઉનાળામાં અમદાવાદના રાજાદરજો અગત્ય રહેલા અને ત્રામી દરની સિજન માનુસ એણે જાવનરમાં તખ્તેયદ રાખી.

ની પેઢી મેર મહાલય બંધાયેલા સર કર્યો હતો. આવાને ઝાંચ
દેવા એના છ છ મજલા, ટેકરી ઉપરના તખ્તેશ્વરના શિવાલયની
નિર્ધનના કરતા, સાતમા મજલા ઉપરથી એક બાબુ સાગરની
પેઢી મેર ધોધાના કિનારા પર નજર નાખવાની અને બીજી પાસ
રૂપરૂની ધાર અને ખાટીનાં આછાં નીર નિહાળવાની અમયા-
લાલને રૂપદા હતી.

સાનમો મજલો એકદમ પૂરો કરવા સાર અમથાવાલ શેડે પોતાની મિલમાંથી અનેક મજૂરોને બોલાવ્યા હતા. દિવાળી આડે ચાર પાંચ દિવસોજ બાકી હતા. ધનતેરસને દિવસે તો એને મદાસ્યમાં “વારણ” કરવાનું હતું. એ મંગળ મુહૂર્ત માટે એકજ રાત બાકી રહી ત્યારે કામદારોની એક વધારે ટુકડી રોકીને શેડે ધમધોકાર કામ ચલાવવા માંડ્યું.

એ દિવસની સાત પરી અને દિવાટાણું' યશુ' ત્યારે પેટ્રો-
મેશની સંખ્યાબંધ ખતીઓના અજવાળામાં છેક સાનમે મળ્યે
સંકેરો કામદારો ને કારીગરો નિશ્ચયરોની પેઠે જલેમન કરી રહ્યા હતાં.

મહાસયની ઢાળી ખાણુ સાત મળતા જેટલીજ ઉંચી લોખંડ-
ની સીડી પર જંગી પવનચક્ષી ખટી દરવાખાં આપી હતી. એની
નંચે જમીનમાં પચાસ હાથ ડુંગ દૂરામાં અનાજ પાણી હતું. વાતા-
વરણમાં વિહાર કરતી હોદબક્ષી એક મોટા નળવાટે એ પાણીને
ઉંચે ચઢાવી મહાસયના સાનમા માળ ઉપરની જંગી ટાકીઓમાં
ધ્રુવે એવી રચના સૈંદ કરાવી હતી.

સત્યારના ચાર પાને મહાશયનો સાનનો મળે તો અમુક
રોગ, પશુ તેની મનમુખી ટેવ ઉપર પાછીતંડાર માટે લોખંડની
મે રાહતી ટાંકાઓ ચઢવડી બાકી હતી. એ ટાંકાઓ સત્યારના
જવાબા હાથમાં ઉપર રથપાઈ જાય, પવનચક્કોને પ્રેરેલું પાછી
તેમાં દોરવા માટે, અને આખા કાચામાં રોહવાળા નેનો એ
પાછી તરબોળ બની દરેક એવાને જગ્યા આવવા માટે એમ
જગ્યાના નિષ્કપૂર્વક હનનના હતા. એમની આદાઓ હનનના
દામાં હો ના દાંડાઓનું હનનના, રથપાન અને તેની નામે
દામાં દાંડાઓનું હનનના હતા.

૧. જિલ્લા પંચાયતના સભ્યોની સંખ્યા ૧૦ હોવી જોઈએ.
 ૨. જિલ્લા પંચાયતના સભ્યોની સંખ્યા ૧૦ હોવી જોઈએ.
 ૩. જિલ્લા પંચાયતના સભ્યોની સંખ્યા ૧૦ હોવી જોઈએ.
 ૪. જિલ્લા પંચાયતના સભ્યોની સંખ્યા ૧૦ હોવી જોઈએ.

[illegible]

મજૂરોએ જમીન પર પડેલી ત્રણ ટન વજનની ટાંકીને દોરડાં શિકરી લીધી. ઉપર સાતમે મજલે ઉભા કરેલા જંગી લાકડા ધોડામાંથી લટકતી ગરેડીમાં જાડું દોરડું પડેલી મજૂરોએ ની ઉતાયું અને તેને જમીન પરની ટાંકીના જાંઘ સાથે માંઢથી જોડાવું. પોણોસો જેટલા કામદારો સાતમા મજલાને મથાળે જમ થયા. નીચે એક મજૂર ટાંકીના મુખમાં ઉભો રહ્યો. એણે હાથમળાડો વાંસડો ઝાલ્યો હતો. સાતમે મજલે હલકેરીઓએ ગરેડાં માંહેના મજબૂત દોરડાને પકડ્યા પછી, નીચેથી ટાંકી માંહેના મજૂરો હાકલ દીધી અને ઘુરતજ ઉપરથી એકસામટા દોડસોથી વસે હાથોએ દોરડાંને ખેંચવા આંચડો માર્યો.

ટાંકી દોઢ હાથ ઉંચી ચઢી. ફરી ઉપરથી મજૂરોનો આંચડો લાગ્યો અને લોદાનો એ ગાળખો વધારે ઉંચે ચડ્યો. ધીમે ધીમે આંચડે હાથના માપથી આંચડે આંચડે ટાંકી હવાને કાપી અદર જવા લાગી. તેને મહાલયની બીંત સાથે અચડાતી અટકાવવા ટાંકી માંહેનો મજૂર બીંત સામે વાંસડો લગાવી રાખતો અને એ રીતે તે ઉપર ને ઉપર જતો.

જ્યારે ટાંકીએ ચોથા મજલાને વટાવ્યો, ત્યારે ફરી એક વાર મજૂરોએ ચોરો ખાવા ઉપરના દોરડાની ગાંઠ લાકડાના ધોડાને મારી લીધી. દરેક મિનિટ મુખી ટાંકી હવામાં આરામ લેતી લટકી રહી. સવારના પાંચ વાગ્યાના આઠા અધકાર અને અરપટ ઉભસમાં તેનો દેખાવ મહાલયને લગપણી જવામાં ઉડતો ને બીંત પર આપદ મારતી સ્વપ્નચ્છાદિની ડાકણ જેવો લાગતો.

થોડી વારમાં ફરી એક વાર સાતમા મજલાના કામદારોએ આંચડાને નિયમબદ્ધ બનાવવા આંચડાને આદર્યો. તખ્તેચરની ટેકરી અને તેની ચોમેર પચરાયતી નાની નાની કુંગર-ધારોમાં મરજ-રાક્ષસની ચીસો જેવી એ ઉચ્ચારમાડા પ્રસરી રહી.

ઉંચે ને ઉંચે ટાંકી અતિ ધીમી ગતિએ ચડતી હતી અને તે માંહેનો માજૂસ ગરછીઆ પકડ્યો હાથમાંના વાંચડાને બીંત પર ટેકવી રાખતો હતો.

પાંચ મિનિટ, દસ મિનિટ, પંદર મિનિટ, એમ સમય ત્રીવધ પોખાળ વાગ્યા અને ટાંકી અત્યંત મજલાના ઢોડા મુખી પડેલી. દસ વીસ આંચડામા તે તે મથાળે આવી ત્રણ એટલી બેટી આવી રહી હતી.

મજૂરોએ તમામ જગ એકઠું કરી જેલથી બંધાવે અને

અંચકા સર કપો. ત્વરિત ગતિએ ટાંકી ઉઠ્યા થોડા શીઘ્રું અંતર
વટારી મથાળા બણી ચાલી.

મયાળાને હવે ત્રણ શ્રીટનુંજ અંતર રહ્યું. ટાંકી માંહેના મનુર ટાંકણા આગળનું દોરડું યોજી બહાર નીકળ્યો. બે હાથે દોરડું પકડી તે ટાંકાની સપાટી પર ઉભો રહ્યો. પગ નીચે ટાંકી અને તેની નીચે જમીન સુધીનું હિંડાણ જોઈ તે પળવાર ધરધર્ચો. કપાળ પરથી પસીનો લૂછી તેણે ઉપરના આદમીઓને હાકલ મારીઃ

“આસો, જલદી કરો. ટાંકાને ઉપર ખેંચી લો.”

અને ફરી એક વાર કામદારોના મજામાંથી ઘરીરના તંતુઓની
બેરદાર ગતિને નિયમ અને એકતાનતા આપતો અવાજ નીકળ્યો.
ફરી ટાંકી દોઢ સાથ હિંમતી ચલી. એકજ આંચકો લાગે એટલામાં
તો તે મથાળે પહોંચી જાય તેવી દાલતમાં લટકી રહી.

તાશતને દેહિત કરી કામદારોએ સંગીતમય અવાજ ઉછેરો
આંચો મારો.

તાંકી મથાળાની ઠેર પર તોળાઈ રહી. એને અમાલીની સપાટી પર ખેંચવા મળુરોએ તાંકીના મુખમા ઘરાવવા સાર દુકવાળા સગીઆ લીધા.

એકજ સેકંડની વાર હતી. કાનદારોએ ટાંકી તરફ સળંગા
પ્રસાર્યા. ટાંકી ઉપર ઉમેશા માથુસે અજાતીપર આવવા પગ ધંખાવ્યો.

એકાદશી, એકાદશીએ એકાદી પચાસાર તેનો પચ અમાગીને
અઠસો, અને બીજા પલે લાકડાના પંડાના બીજા કડકો થયો.

“भायां, भायां!”

જાને નિમોઝમાત્રમાં તો આખરે સાકામનો પોરો નૂડાને નીચે
ગરો. દાંડો પથુ તેની લાંબે જરા નીચે મઠ. દાંડી ઉતરના મ.ખુત-
ના દે.હો.૬ ડાહી મથા. હેડી વર તેને નીચે નજર કરી સ્ત્રી.
દે.ખ બેડું ચિત્ત.૭ દો ખેડતી દે.૪ તેન તેને અમ્મું.

આપ સંસ્થાને ઉદ્યોગ, એકાદી કરતાં તે પેઢાના જુદાના
પ્રાણે ઠાંકો કરે. આનો આભારે આપના જુદાનાં ઉપદેશો પાસેના
પણ સ્થાને મળે એમ ઠાંકી, આદ્ય આનો પેઢે આદ્યના જુદાના
પ્રાણે ઠાંકી કરાવે એમ ઠાંકી આદ્ય.

1. சென்னை - தமிழ்நாடு - தலைநகரம்
 2. மதுரை - தமிழ்நாடு - தலைநகரம்
 3. கரையூர் - தமிழ்நாடு - தலைநகரம்
 4. கரையூர் - தமிழ்நாடு - தலைநகரம்
 5. கரையூர் - தமிழ்நாடு - தலைநகரம்
 6. கரையூர் - தமிழ்நாடு - தலைநகரம்
 7. கரையூர் - தமிழ்நாடு - தலைநகரம்
 8. கரையூர் - தமிழ்நாடு - தலைநகரம்
 9. கரையூர் - தமிழ்நாடு - தலைநகரம்
 10. கரையூர் - தமிழ்நாடு - தலைநகரம்

ત્રણે એકાકાર બની સડસડાટ કરતાં તળેરી તરફ ધસ્યાં.

ઉપરના મજૂરોના મુખમાંથી “રામ, રામ”ની ચીસ નીકળી પડી.

દોઢ સેકન્ડમાં તો આખો ચે ઝાંક ખતમ થયો. છેક જમીન

ઉપર ટાંકીમાંથી મજૂર પછડાયો. એના ઉપર, લવાનક ધડાકા સમેત ટાંકી ચાપટ બેસી ગઈ. લાકડાનો ઘોડો ટુકડે ટુકડા થઈ પચીસ શીટ દૂર ઉડી ગયો.

અને ઉંચી નીચી ટેકરીઓની દાર પાછળ સર્જન પામતા સૂર્યની લાલાશ ખીલી ઉઠી. એની ટસરે ટસરમાં મજૂરના લોહીનો કસુંબલ રંગ પ્રસરી રહ્યો.

ત્રીજા માળના ઢોલની પછીતની બારીએથી, ઉગવા તૈયારી કરતા આકૃતાબની યુવાળી કંઈમાં આગામી જીવનના ઉલાસ જેવતા અમથાલાસે ટાંકીના પછડાટનો કારમો અવાજ સાંભળ્યો. પળવાર પહેલાં ઉપરના મજૂરોના ‘માયો માયો’ અને ‘રામ રામ’ના ઉચ્ચારોને મજૂરોનું અમસાધક ગીત ગણી આરામથી ઉભેલા રોક ચમક્યા. કોઠાના બહારી દોટ મૂકી. એમણે ઉપર જોયું તો ચોથા માળનો રવેશ તૂટેલો દોડો. નીચે નજર કરતાં ટાંકીને બોંધ પર બાંગી પડેલી જોઈ.

“મયો, મયો, મરી ગયો” બોલતા મજૂરો ઢોલના બારણા પાસેથી છેક નીચેનો દાદર ઉતરવા લાગ્યા.

એમની પાછળ પાછળ અમથાલાસ રોડ આરામપૂર્વક દોડે ઉતર્યા.

કામદારોએ ટાંકી ખસેડી અને જોયું તો તેની નીચેના મજૂરની કાયા રોટલો બની ગઈ હતી. ચહેરા જેવો કંઈ આકાર જ રહ્યો નહોતો, પણ કેવળ કાળા વાળ, જડબાનાં દાડકાં, બચીસ ટાં, સફેદ મગજ અને લાલ લોહીના પચરંગી મિશ્રબુનું એક ચીકણાવાળું ચગડું જમીન સાથે જડાઈ ગયું હતું. પાંસળાઓ બધી તૂટીને ખેતર માંહેના ‘ઠાંસા’ની જેમ ચામડી અને કપડાંની બદર નીકળી આવી હતી. કેટલાંક અણીદાર દાડકાં જમીનમાં પેસી ગયાં હતાં. માનવોદને બદલે માત્ર મસજાઈ, ચગદાઈ, ચંપાઈ તરેલા કે.ઈ ચીકણા ને ઠાજુ પદાર્થની પાપટી જમીનને ચોંટી રહી હતી. મનને તમ્મર મદાલે એવું એ દરેક જોઈ મજૂરો “દાવ દાવ”નું આકંઠ કરી હોવા.

પણ અમથાલાસ દોડે જતો કે કંઈજ ન જોઈ જતા ન જાયો દોવ તેમ કંઈકયો સત્તાચલી અવાજે કહ્યું:

“જું થયું છે ! એ મ.જૂર કે.જૂ દતો !”

માનપૂર્વક મળુરોએ શેઠને માર્ગ આપ્યો. બધા અદ્ય વાળી ઉભા રહ્યા. એક જણે વિવેકથી જવાબ આપ્યો:

“અન્નદાતા! એ તો આપ સાહેબની મિલતો મળુર સાવચડ દતો.”

“મળુરસંધનો એ સભ્ય દતો?” અમથાલાલે ‘બીઝનેસ’ ક્ષણ માણસ તરીકે પૂછ્યું.

“એ તો ખજાર નથી,” પેલાએ કહ્યું, “પણ એ આપ નામદારની સાલીમાં રહેતો દતો. એને મોઢી નામની યેરી છે અને એક માવજી ઊકરી છે.”

“વાર,” કહી અમથાલાલ શેઠ એક ક્ષણ મુખી વિચારમાં ઉભા રહ્યા અને પછી તુરંતજ મોટરમાં બેસી રવાના થયા.

અમથાલાલ કોઠે શું કહ્યું, શાં પમડાં લીધાં, રાધવની સ્ત્રીને થી મદદ આપી, તેની કોઇને એ દિવસે તો ખજાર પડી નહિ. ફક્ત મળુરોએ રાધવની લાચને ઉંચકી જના મુશ્કેલીના માણુમોને જોયા, અને કલાક-દોઢ કલાક પછી તો મદાલય આવળ બેન્ડ વાગનાં મધુરા સૂર સાંજળ્યા. થોડી વારમાં તો મદેમાનોની ચીરદી જામી રહી અને પૂરદમામથી ‘અમથા બુવન’ની ઉદ્ઘાટનક્રિયા ઉજવાઈ.

જ્યાં રાધવનું લેદી હાંઠાનું હતું ત્યાં ત્રણ કલાક પછી મુખથી પછી, ફેલા અને અવરોનો હાંઠાજ મદેકા રંગ.

ખરેખર અમથાલાલ શેઠના મળુરોની સાલીમાં રાધવના મરણની સ્ત્રી એકજેર થતી લાગી. મળુરો અને મળુરોએ.એ રાધવની ખોલી પાતે જઈને તપાસ કરી તો ત્યાં ત્રણ હતું. રેલટીક એન્જિનને મોઢીને ઊકરી સ્થિત સાલી બહાર એક મોટરમાં બેસતાં જોઈ હતી, પણ તે ક્યાં રહ તે કેઈ જાણતું નહોતું.

એ અવધ નાંની અંદર ઉર સાંકળી મળુરોએ પૂજા પૂજા નિષાઠ રૂપે અને સ્વચ્છ હોયે અન્ન રહે. માણુસ મરી રહે. તેણે સ્ત્રીને મોઢી બંદ પડી છે, એવ કરી કંઈક અંદરે-એ જાણુ રાખી.

રજાના કેર રાત્રે મળુરોએ એવ કેટલી વરે જાણે. એણે રૂ-૧૦૦ કરી, પણ રાધવની જાંજા-કોઈ પડે દાનમાં નહિ. તે પછે મળુરો તેણી કોઈ દોષે એકદમથી કે દા. અ. રા. રા. એવે જાણુ રાખે. રજા પર નહય. જાણુ રાખે તેણે અને અવધ મળુરોએ એણે તે મળુરોને મોઢીને મોઢી રા કોઈ દોષે.

“આ તો શેઠ અમયાલાલની મોટર છે !” સંધના મં આશ્ચર્યમાં કહ્યું.

“શેઠજીએ તેને બોલાવી હશે” ચાલીની સ્ત્રીઓએ અતુમાન દોડી ધીમે પગલે, દુઃખી ચહેરે તે ચાલીમાં આવી. સ્ત્રીઓ વિંટળાઈ વળી, આશ્વાસન આપવા લાગી.

સંધના મંત્રીએ લાગણીપૂર્વક તેની પાસે જઈ કહ્યું:

“બહેન ! શેઠ ઉપર તુકસાનીનો દાવો તમારે માંડવો પડશે. તમ ક્ષણીના મરણ બદલ તમને આઠ હજાર રૂપિયા કેટલું અપાવશે. મોંઘી તેના તરફ ચંકાની નજરે જોઈ રહી. જાણે કે મં પર વિશ્વાસ ન હોય તેમ તેણે કહ્યું: “તમારા ચકાવવાથી હું જેવા દયાળુ અલદાતા ઉપર રૂપિયાદ કરવાની નથી.”

મંત્રીએ તેને બહુ બહુ સમજાવી, પણ તેણે રૂપિયાદ નોંધાવવાની નાજ સંભળાવ્યા કરી શેઠે તેને સો રૂપિયાની નોટ આપી હતી તે બતાવી મોંઘીએ મંત્રીને હેલ્થી નોટીસ આપી:

“જો બાઈ ! તારા જેવા દલાલ અમારા ગરીબ લોકો પાસેથી એસા લઈ ખાઈ જાય છે તેના કરતાં શેઠ સાત થોડે સારા છે. એણે તો મને ઘેર બોલાવી દિલાસો આપ્યો. સો રૂપિયા મારા હાથમાં મૂક્યા, અને હજી મદદ દેવા કેલ દીધી છે. શું એની માયા, એની અમીનજરની શી વાત કહે !”

મંત્રીને આખરે નિરાશ થઈ પાછા જવું પડ્યું. તેણે જતાં જતાં મોંઘીને એનવણી આપી:

“બહેન, અમયાલાલ દરામખોરનો દરામખોર છે. એ તમને આ સો રૂપિયાથી મનાવી લેવા માગે છે, પણ થોડાજ રાજમાં તમને લાત લમાવશે ત્યારે તમે મને માફ કરશો.”

પણ મોંઘી એકની બે થઈ નહિ. એણે તો મંત્રીને માથે હથ કાઢી મૂક્યો.

પછી તો મોંઘીએ દિવસો સુધી રોડની દવા, ઉદારતા અને સાદાઈની વાતો ચાલીની સ્ત્રીઓ પાસે કર્યાં કરી. શેઠ કેવા નિખાલસ બાવથી તેની સ.થે બોલ્યા હતા, કેવી કેવી એણે આપા આપી હતી, મલુર સંધના મોંઘડીઓના મોટાળા એણે કેમ સમજાવ્યા હતા અને ફરી એને મજાની વેળા શેઠજી કેવી લાગણી બતાવશે તેનું વર્ણન કરી કરીને મોંઘીએ ક્ષણીના મરણ ઉપર મદિના સુધી આપાસન મેળવ્યું.

મદિનાને અને તે રોડને નહિને મજા નહ, પણ તેને મોંઘી

અંદર પેસવા દીધી નહિ. જદારથીજ પટ્ટાવાળાએ જણાવી દીધું કે, એક અમદાવાદ ગયા છે અને પાછા બે મદિના પછી આવવાના છે. મોંઘી નિઃશ્વાસ થઈ પાછી ફરી. તે થોડે થોડે અંતરે આંદોસે ધણા ખાધ આવતી, પણ શેઠનો પત્તો લાગતો નહિ.

તોપણ અમદાવાદની ઉદારતા ઉપર એને અત્યંત શ્રદ્ધા હતી, એટલે તે દમોથાં એનું બહુજ બોલતી અને જ્યારે જ્યારે સંધનો મંત્રી આવતો ત્યારે તેને અપમાનભર્યાં વેળુ સંભળાવી પાડે કાઢતી.

એક દિવસ મંત્રી વહેલી સવારે મોંઘીની બાલ્કી પર આવી મથ્યો. મોંઘીએ તેને ગામઠ પૂછ્યું: "શા માટે તું મારી પાછળ લાગ્યો છે?"

મંત્રીએ તેને નરમાસથી સમજાવ્યું: "એ જાહેન! હું તારા દિનની વાત કહેવા આવ્યો છું. તું અને સાચા જગાઓ આપજો."

"જાડુ કાઈ" મોંઘીએ કંટાળા જતાવ્યો.

"તમારી પાસે થોડે કંઈ કામળ પર સદી કરાવી લીધી હતી?"

મંત્રીએ પૂછ્યું.

"હા" મોંઘીએ ટુકે પતાવવા પ્રયાસ કર્યો.

"ત્યારે તો મજાન થયો, જાહેન!"

મંત્રીએ નિસાસો માર્યો, "તમારું સત્યાનાથ એ કપતાને કાઢી નાખ્યું."

"હા! હા!" મોંઘીને મજાસાદ છૂટ્યો.

"એ નરાધને તમારી પાસેથી જે દસ્તાવેજ ઉપર સદી કરાવી છે, તેમાં એમ લખેલું છે કે તમને એજે જે દસ્તર રહિયા આપી પ્રકાશની પદને પતાવટ કરી છે." મંત્રીએ પેતાના માથા પર દબા મૂક્યો.

"પણ એ ખોટી વાત છે, એજે અને એ: દાસ્તાવેજ અ.ખ. છે," મોંઘીની મજાન થઈ ગઈ.

"હરે જાહુજ રહ રહુ. અમદાવાદ બે લાગુ મ.ખ.ની વાત તરીકે તરીકે પણ એ દસ્તાવેજ પર દોરેલી છે."

મોંઘીની હાલત સારી લાગી. સંજના સંજને પેતાને દેઃ પાસે રહેવા કહ્યું. તેને સંજના સંજના અમદાવાદ પ્રાંતે નિઃશ્વાસ થઈ ગયું. મોંઘીને દિલ્લે. અ.ખ. તે દોરે. દેઃ ૧૨૫ ૧૨૫ ૧૨૫ ન દેઃ.

ખીજ દિવસનો અળખામણો સૂરજ ઉઘો ત્યારે ફરી એક વાર મોંઘીનાં ખાંડણાં પર ટકોરા થયા.

સંપતો મંત્રી કંઈ મદદ લઈ આવ્યો હશે એમ ધારી તેણે ઉત્સાહભરે ખાંડણાં ઉઘાડ્યાં, અને તેની સામે તથુ ચાર પોલીસ અને શેઠના બે નોકરો કરડે ચહેરે ઉભા રહ્યા.

ખીતાં ખીતાં મોંઘીએ પૂછ્યું: “શું કામ આવ્યા છો, ભાઈ!”

“તમારે આ ઓરડી ખાલી કરવાની છે. કચેરીનો કુકમ છે.”

શેઠના માણસનો નિર્દય ને કુકો જવાબ આવ્યો.

“પણ કું ક્યાં રહેવા જઈ?” મોંઘીએ આગ્રહ કરી.

“જહનમમાં કે ફાવે ત્યાં,” પ્રત્યુત્તર મળ્યો.

મોંઘી આનાકાની કરવા મંડી, એટલે પુરતજ પોલીસોએ તેની ઓરડીમાં પેસી જે કંઈ નાનો મોટો સરસામાન હતો તે બહાર ફેંકવા માંડ્યો.

માટીનાં હાંડલાં ઓસરી પર પછડાતાં ફટફટ ફૂટી ગયાં અને તે માંહેના દાણા વેરણુછેરણુ ચર્ષી ગયા.

કોલાહલથી જાગી ઉઠેલી છોકરી કાળી ચીસો નાખવા લાગી.

આશ્ચર્યચકિત ચહેરે એકઠાં મળેલાં ચાલાનાં આપુરો સમક્ષ ઉદાર ને દયાળુ અમથાલાલ શેઠના નોકરોએ ઓરડીને તાળું માર્યું.

મોંઘીએ દેખાફાટ રુદન કર્યું, તેના જવાબમાં ખડખડાટ હસતી અમથાલાલની ટાળી ચાલી છોકરીને રવાના થઈ.

તે પડોશીઓના દિલાસાને ઉવેખતી, પ્રરંકે ફૂરંકે રડતી, અમથાલાલને શાપ આપતી મોંઘી છોકરીને કેડમાં લઈ બેર તળાવની દિશામાં ચાલી નીકળી.

દૂર તજતેશ્વરની ટાયને કરતા ‘અમથા જીવન’ના સાતમા મજલાની કાચની બારીઓ સૂરજનાં કિરણોને ઝીલી, તેના ઝાંઝાર ફરી મોંઘીની આંખને આંછ રહી.

અને આખે પથરાયલાં બેર તળાવનાં જળ અવકાશનાં બધે નાને ઉઠી તેની નજર સમીપજ પ્રવચનાં મહાપ્રમખોની જેમ ઉજગવા લાગ્યાં.

(તા. ૬ તથા ૧૩ મી નવેમ્બર ૧૯૩૨ના “પ્રગતિમિત કેસરી”માંથી)

૫૨-રાજા શુધાસેન

શશિયાના એક નવલકથાકાર લીઓનીઃ એન્ડ્રુએ એક શશિ-
યાની સામાજિક સ્થિતિનો હૃદયભેદક ચિતાર આપનાર નાટક લખ્યું
છે. તેમાં તેણે દોરેલું કોરાર ચિત્ર શશિયાના શુદ્ધિવાદીઓની દુર્દશાનું
સાર જાન કરાવે છે. નાટકના પહેલા દરમ્યાં રાજા શુધાસેન કાર-
ખાનાના શુધાસેને ખાંડ કરવાની ઉચ્છેદણી કરે છે. બીજા દરમ્યાં
રાજા શુધાસેન સમાજના બદિષ્ટ મનુષ્યોની એક પરિવર્તને પ્રમુખ-
પદે બિરાજેલો દેખાય છે. આ પરિવર્ત એક વિચાગ મક્કનના ભાવરા-
માં મળ્યો છે. તેના ઉપલા ભાગમાં એક વિચાગ દિવાનખાનું છે.
તેમાં મલમલતની એક મિજલસ ચાલી રહી છે. પેલી મુલામ-પરિવર્ત
એ મિજલસના નંદાર નાચનારાઓનું નિકંદન કાઢવાનું કાવતું
રચી રહેલી દેખાય છે. નીચે આપેલા ત્રીજા-દરમ્યાં રાજા શુધા-
સેન પોતાના જોત કષ્ટ પહેલા મનુષ્યોને દનો દે છે અને ન્યાયા-
લય ખરીને તેમને મોતની સાદઓ દોરે જાય છે.

૪૯૪. કીમલો તપાસ એવાના કુટુંબથી કચેરી ચાલતી
રેલા છે. ૪૯૪થી જાંબો દોરવાના રાખીવ. થી અને બજારદાર પેલક-
થી બદલેલી મુકાદા લાગવા આવી છે. એક પુરુષનું દેહકર્મ
રૂઝમકાફા (દબાવખાનામાંથી) તાબા દબાવત કરાવેને કરેલી ૬૦૬
ખરીને આપ્યા છે. તપાસ નીચે મુજબ મેલે છે -

૧૦૧. શુધાસેન—પહેલે દરમ્યાં દરમ્યાં છે !

૧૦૨. પહેલે દરમ્યાં એક કોરાર દરમ્યાં દરમ્યાં દરમ્યાં દરમ્યાં
૧૦૩. તેના કોરાર બજારને આપવા આવે છે તેના તાબે. ૬૦૬
૧૦૪. એ અને તેને તપાસ કરે છે કે તેના તે બજારને મારો
તેને તપાસ ન કરી શકે

૧૦૫. શુધાસેન—એક કોરાર દરમ્યાં કરી તાબે. ૬૦૬
૧૦૬. એ આવે છે !

૧૦૭. શુધાસેન—૬૦૬ દરમ્યાં દરમ્યાં કરી તાબે. ૬૦૬

બુઢો—અ...અ ચો...રી, મ-હા-રા-જ !

રાજા કુધાસેન—કેટલી ?

બુઢો—(તૂટક તૂટક ચબ્દોમાં) મેં એક પાંચ સતલી પાંકિ
જિંદાની લીધો હતો. મારી પાસેથી તે પાડો ખુંચાવી લીધો હતો;
પણ એ ખેંચતાણમાં મેં એક બચકું ભરી લીધું. મહારાજ ! નિધા
કરો, હવે ફરીથી કહી નહિ.....

રાજા કુધાસેન—નહિ કેમ કરે ? તને કાંઈનો વારસો મળ્યો
છે કે હવે પછી લાંબણ કરવા ધારી છે ?

બુઢો—(ધૂનતે સારે) ના સાહેબ ! એ પાંકિનો તો મેં રાજા
જરા જેટલો ટુંકડોજ ખાધેલો. પાંકિ તો મારી પાસેથી તરતજ
ખુંટાવી લેવામાં આવ્યો હતો.

રાજા—પણ હવે ફરીથી ચોરી નહિ કરે તેની શી ખાતરી ?
તું બામટો યદને ફરે છે, ત્યારે મજૂરી કેમ નથી કરતો ?

બુઢો—રૈ.જી નથી મળતી, સાહેબ !

રાજા—તારાં છોકરાં ક્યાં છે ? એ કેમ તારું પૂરું નથી કરતાં ?

બુઢો—બધાં છોકરાં મૂખે મરી ગયાં સાહેબ !

રાજા—ત્યારે તું કેમ ન મરી ગયો ?

બુઢો—એ તો ઇશ્વર બાણે. મને જીવવાની મરજી થવા કરે છે.

રાજા—તારા જેવા કેમખખત ઉપવાસીને તે વળી જીવવાની

જરૂર શી ? (શ્રીમંત પ્રેક્ષક સ્ત્રીપુરુષોની તાળીઓ અને હાથનાં.)

એક પ્રેક્ષક—આવા સોફો સા માટે જીવતા હશે ?

બીજા—કામ કરવારતો.

ત્રીજા—અરે જીવનના પાક શીખવા.

ચોથા—જાપડો મરી ભય તો છૂટે !

પાંચમો—અરે ! કેવો મુઠ મટે તેવો દેખાય છે ! એવું મને

મુંઝવેલું તો લાગ્યું !

બુઢો—અરે બાઈ સાંભળવા દેશો !

રાજા—(કોણે યદને મોટે અવાજે)

ગૃહસ્થો અને સન્નારીઓ ! આ સંબંધમાં મુકારો આવવા

પહેલાં આપણે દરમિયાનગીરી કરવી પડશે. મારા માનવંતા ન્યાય-
ધોરણે હું દરમિયાનગીરીનું વાતચત્તું ઉત્પન્ન કરવાની વિનંતિ કરું છું.

(ન્યાયાધીશ યોગ્ય વખતે મોટે વિચારમાં તકોન થતા દેખાય

છે. તેમો બુઢાંટો ચલાવે છે, ઉઘે જન સામું તાણવાને બુઢે
છે, નાક ટુકાવે છે, પાંચ નાખે છે, અને વિચાર કરવાના મગજ કરે

છે; થોડી વારની આ નિઃશબ્દ શાંતિ પછીથી મંજીર મુખમુદ્રા સમીપે તેઓ એકાસાથે ચુકાદો આપનારા ન્યાયકારી ચમરાજ તરફ ઘટપાન કરે છે. પછી બધા લશ્કરી કયાવતની માફક, પશુ માન-પૂર્વક લગાવવાને નીચા નમે છે અને આગળ આવીને ઉભા રહે છે.)

રજન કુમારેન—(માથું નમાવીને) આપની શી મરજ છે ?

પમરાજ [એકદમ દિશા ચઢને વિકરાળ દેખાવ કરીને, દેખત
ઉપર તોરથી તાપ પહાડીને મજાના કરતાં]—સેતાનના નામથી
દરબાબુ 'હુ' કે એને દાર કરા !

સોન—કેવવાસી છુટ્ટા ! જા, તને ગરદન મારવામાં આવશે.

પ્રશ્નો—હા કરો, સાહેબ !

રામન—એનો દાખલો ચલાવો; ખીમતને બોલાવો.

(ખીજો યુદ્ધો કરનારી એક સ્ત્રી છે. એ બાઈ જ્ઞાનદાન અને સ્વસ્થતા છે. પણ એ યુવાન બાળા જીવનમાંથી દાઢિપંજર જેવી થઈ રહી છે. એનો મહેરો દિલો અને કપાળનક થઈ ગયો છે. તેની કામદેવના મનુષ્ય સમી કાળો જમરો બેઠકારીથી ધરમઈ જમને તેના નાક ઉપર નમી પડી છે. તેના અસ્વચ્છ વાળ જેમ તેમ બાંધી રાખેલા દોવાથી તે જેમ તેમ ફટે છે. તેણે ના કે હને સચામ બની કે ના કોઈની સામું જોયું. તેનો અરાજક કંઈય અને બહેરો થઈ ગયો છે.)

ધર્મસંત—હેમ, ઉપાસતા બાઈ ! તેં વચ્ચે આ મુનો કર્યાં ?

૫૪૧ી—મારા બાળકને મારા નામનું, સદેખ !

પ્રેમીઓમાં ખજાજગાદ થય છે. તેઓ માટે, નાટક વાર્તાવાદ
 સંધાને છે—ખાપરે? આ તો કે.ઇ. ગાકાલે દેખાય છે? એના અનુભવ
 મનો પ્રેમજ નહિ દોષ?"

એમાં તમને તકર હો જાને કે ?

—પરે, મનુ બા.૪ લે કેલી પ્રવેરે છે ?

ਮੇਰੀ ਜ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਸੁਖ-ਸੁਖ ਦੇ

[illegible][illegible]

• *Staphylococcus aureus*

1. The first group of people who are not allowed to enter the country are those who are on a blacklist. This list is maintained by the government and includes individuals who are considered a threat to national security or who have been involved in criminal activities.

યુવતી—(જનને હાથ નીચે ફેંકી દબને ઘોઘરે અવાજે)
ઠાળી ઘોર રાત્રે હું મારા બાળક સાથે નદી ઉપરના મોટા
ઉપર ગઇ. મેં પહેલેથી સંકેત કર્યો હતો, તે પ્રમાણે નદીની વચ્ચે
વચ્ચે જઈને મારા બાળકને કહ્યું: “જે, બેટા! નીચે નદીમાં પેલું પાણી
કેવું ઉઠાળા મારે છે!” મારા બાળકે કહ્યું “પણ બા! એ તો
નીચું. મારાથી કેમ પહોંચાય? આ પૂત્ર તો બહુ ઉંચો છે!”
કહ્યું: “લે હું તને ત્યાં પહોંચાડું.” બાળક નીચે જોતું હતું, તેવામાં
તેને ઉંચક્યું અને એ ઉઠળતા પાણીમાં ફેંકી દીધું; મારા
પતી ગયું! હાથ!

રાજા—બાળક તને વગળી પડેલું ખરું?

યુવતી—ના.

રાજા—એનું નામ શું?

યુવતી—હું એને ‘બણુ’ કહેતી હતી.

રાજા—પણ એનું નામ શું હતું?

યુવતી—“બણુ.”

રાજા—(જે હાથથી મોં ઢાંકીને ગદ્ગદ ક’રે)—માનવતા ન્યાયા-
ધીશોને હું દરમિયાનગિરીનું વાતાવરણ ફેલાવવાની વિનંતિ કરું છું.
ન્યાયાધીશો સહસ્રમારીને શ્રુતિ ચડાવીને છત સામું તારી
તારીને જોવા લાગ્યા; હોઠ ફરકાવવા લાગ્યા અને ધડીબર સાંનિ
ફેલાઈ રહી. પછી તેમણે પહેલાંની માફક ચમરાજને નમન કર્યું.

ચમરાજ (પહેલાના જોટલાજી જુરસાથી)—સેતાનના નામથી
એને ઠાર કરે!

રાજા—(ઉભો થઈને, મોટેથી) ઓ બાઈ! તને ઠાર કરવામાં
આવશે. મોત (ચમરાજ) તારી વાટ જુએ છે. થાક રાખજે કે, ચીંટી
નરકમાં તારા ઉપર પારાવાર જુરમો ગુજરશે, અને અખંડ અમિતો
ધમધમતી જવાળાઓ તને બાળીને બરમ કરી નાખશે. રાજા
તેમના તીખા લોખંડી નખ વડે તારું કાળજીનું ફાટી ખાશે! બપોર
ઝેરી નામ તારું ચમરાજ ફેલાવી ખાશે અને તને રામરામ કરાશે,
તારાં આંચુ કોઈ નદિ લૂકે, તારી જૂમ કોઈ નદિ સાંભળે; તેમ
તારી વાંછી બધે થશે, તારા ઉપર સાચવ રાત્રિના ઘોર અપમાન
વરસશે. સામજીયું કે ઓ ઉપચારી ગુનેગાર બાઈ!

યુવતી—જી હા.

રાજા—એને મોટે ઘાજો ચડાવે.

(રાજા એ જાણને સહ જવામાં આવે છે. કચેરીની ચંદ્રી-
રેના લપ પાને છે અને મુખતેજ આનંદમાં ટોચના પ્રિયો સમય)

ભાવજી આપવા મંડી પડે છે.) પછી કુધાસેન કહે છે:—

ગૃહસ્થો અને સત્તારીઓ! હવે હું ત્રીશીનની રજા આપું છું. ન્યાયકાર્યનું કામ બહુ કંટાળાજરેલું છે. એટલે જરા “રટ્ટીમુલંટ” ની (માદક ખાનપાનની) જરૂર છે. (જરા સીસન્માનની છટાથી) અને તેમાં પણ અત્રે પધારેલી મનોરમા માતાએને અને યુવતી-એને તો ખાસ કરીને લેધએજ ને! (દર્શનાદ, તાળાઓ અને વાદવિવાદ:—)

—અરે! એ તો ખાવાની વાત થઈ!

—ખાવાનો વખત થયો ને?

—બા, બા! મને ચકરપારો!

—તારું મન તો એમાંજ ભમે છે!

—નામવર! ઉંપ પૂરી થઈ હોય તો ઉઠજો. ભોજન તૈયાર છે.

—ત્યારે વહેલો કેમ ના ઉઠાડ્યો?

(એકએક કમેરી મરીને મિજલસનો ઓરડો ખની જાય છે. બધા શ્રીમંતો આનંદથી ફરવા માડે છે. ન્યાયાધીશો એમના રોપા ઉતારે છે, દાસ પટેલાં ખુશા માથાં ચળાઈ ઉઠે છે. તેઓ મિજલસમાં બળી જાય છે; પડીકમાં તેઓ દલે છે, પડીકમાં ડાંગા ફાડે છે, પડીકમાં ખાવા મંડી પડે છે, પડીકમાં વાનગીનમા પડે છે. ખાણ પૂરંમનારોએ વિવિધ સામર્થ્યોની બરપૂર થાળથી લદાવેલા અ.વે છે, સામર્થ્યોમાં એકેએક સ્ત્રીજના જાળે અઠોટ પૂર્ણ છે, પેલા ઉપમાંથી ઉઠેલા ભેંસ જેવા હીંગા અને જાડા મખૂલ પાને એક રેખા ઉપર એક ગંગવર થળ પીરસવામા અ.વે છે. તેમાં એક જાનવાનું ખાઈનું અંગ જળુ જળુ ઉચકીને લઈ અ.વે છે. પેલા હિંદુ પેઠા જુએ છે અને કાળા સામું જુએ છે.)

હિંદુ—ફોરેસર લ.હેન' લગ્ન મદદ કરે!

ફોરેસર—પુદીસી નામવર.

હિંદુ—અને તમે! ન્યા.પ.વીલ લ.હેન?

ન્યા.પ.વીલ—કંઈ જૂન તો નહીં, પણ આતનું વચન કેમ

હોય! (ફોરેસર પેલી કા.ડે ઉપર મંડી પડે છે, અને હાડે લકને જેવું જાનવર જેવેજે પેડના પંડાને છે. એટલેજા કે.વિ.પ.કા. જેવો કા.વળા જેવો જીવે જીવે છે, નહીં જા.ડે.પ.પ. મંડી: જેવો જીવે છે. જેવો જા.ડે.પ. જેવો પિત્ત.ક.ક. એક જા.ડે.પ.ક.ક. કા.ક.ક. એકેએક જા.ડે.પ.ક.ક. જેવો જીવે જીવે છે.)

(૮ ૮-૧-૧૮૮૫ના અંક ૮૬ નં. ૧૫૬૬ નં. ૬)

૫૩-પ્રજા-સત્ત્વશોષક સમાજ

(લેખક:-શ્રી. ચિકિત્સક)

(૧)

કેમ ? વાચક ! કંઈક ફૂલદલ ચલું. જરા વિચિત્ર શીર્ષક છે એટલે ? સમુદ્ર-હમણાંજ ખુલાસો કરું છું.

હું ઉપરોક્ત સમાજનો એક રજવાડી સાખાનો ઉપમંત્રી છું. સભાઓના અહેવાલ લખવાની જવાબદારી મારે સિર છે. મેં અમારી સાખા ઉપરાંત બીજી ઘણીએક સાખાઓની મુદ્રાકાત લીધી છે. તેમની સભાઓના અહેવાલોની દ્રિષ્ટિથી કરી છે. કમચઃ સંખ્યા હેવાલો "કચ્છી"ના વાચકો સમક્ષ મૂકીશ.

અમારો સમાજ કંઈ આર્યસમાજ, પ્રાર્થના સમાજ કે સેવા સમાજ જેવો સંકુચિત નથી. આ સમાજમાં દરેક ધર્મના, દરેક મતના દરેક રિચતિના સ્ત્રી-પુરુષોને સઘળા જનવાની છૂટ છે. સઘળા થવાની શરત બહુ સહેલી અને સરળ છે. દરેક સભ્યે, ખાસી થઈ તેટલું પોતાને અનુકૂળ હોય તે રીતે અમારા ઉદ્દેશનું પાલન કરવું. ઉદ્દેશ ફક્ત ત્રણ સજ્જનોને જ, નાનું જાળક પણ સમજી શકે તેવો, માયાદેવીના પૂજારી દરેક માનવને સ્પર્શકર થાય તેવો અને તે માથે "પ્રજા-સત્ત્વશોષક" અમારા સમાજનું કેન્દ્રચક્ર હજી નિર્મિત થયું નથી. દુનિયાના ઘણાખરા દેશોમાં તેની સાખાઓ અસ્તિત્વ ધરાવે છે; પણ ખરી ખૂબી તો એ છે કે એ અસંખ્ય સાખાઓની નિવાસકોષ સુરેયા યદ્ય નથી, અને તે ન થાય તેમાંજ પ્રજાદિન જગતમાં રહ્યું છે. સમાજની આદલી પિછાન પૂરતી છે.

(૨)

આજ અમારી સાખાનો પહેલો વાર્ષિક ઉત્સવ છે. સભા ખાનગી છે. સમાજના સભ્યોને જદાર આમંત્રણ મોકલવાં નથી, હવે મોટા મહાપુરુષના જાંઘર દોરણો ટાંચે કરી બસ, બહુસી દરમ કે નિર્માણ કુતૂહલ સન્નિવેશ ખાતર પ્રવેશ કરો.

વકીલરાજે મુજબમાં (હાઇ કોર્ટ પ્લીડર)ની પરીક્ષામાં પ્રવાસ કરેલો, પણ બેલું જરા નમળું હોવાના કારણે નિષ્ફળ ગયેલા. પણ રજા વાડામાં કોણ પૂછે છે!! તરતજ પોતાના નામાભિમાનની પૂંછડીમાં એચ. પી. (હાઇકોર્ટ પ્લીડર)નું લલકાર અશુભ-યુગલ લગાડી દીધું. વકીલરાજે પોતાની વ્યવસ્થાને ઘટતી કુનેદથી એક પ્રતાપ

રજી કર્યો:-

“દરેક ઉમેદવારે પોતાની જૂત અને વર્તમાન કારકિર્દી અને લાયકાત સભા સમક્ષ રજી કરવી એટલે ચૂંટણીના મતાધિકારીએને પસંદગી કરવી સહેલ થાય.”

કેટલાક વિવાદ પછી વધુ મતે પ્રસ્તાવ મંજૂર થયો, અને તે અમલમાં લાવવા સભાજનોને વિચાર કરવા સભાપતિરાજ પોતાની પાંખડી, પીછેડી સમારતા ઉભા થયા.

હરાવ મુજબ પોતાના અહેવાલો રજી કરવા ઉમેદવારેને આજ્ઞા કરી.

અહેવાલો યાદ કરી, વિચારી, સભા સમક્ષ મૂકવા તેવારી કરવા સમયની માગણી થઈ તે સર્વાનુમતે મંજૂર થઈ અને સમગ્ર કાર્યક્રમ ખીછ બેઠક વારતે મુલતવી રહ્યો.

(તા. ૧૭-૬-૧૯૨૩ના “કચ્છી”માંથી)

(લખનાર:-શ્રી. સજ્જન)

(i)

પ્રિય વાંચનાર, 'દીપ્ત અને દરબને જે ધારે તે કરી શકે' સદા એમજ સમજનાર, રંગદાગમાં મસ્ત અને મચગૂલ રહેનાર, અત્તર અને અચકન, દીરા અને મોતી, સોનું અને ચાંદી દરેક કિંમતી વસ્તુઓને રમતિયાળ નજરે લેનાર, દાદમાદ અને સત્તાને પોતાનું જીવન સમજનાર, દુનિયાથી તદ્દન અજાણ, જ્ઞાનખાના અને રંગમહેલને બદરેત માનનાર મોગલ રંગમહેલની પરીઆની પ્રેમકથા વાંચવાનો જે તને શાખ દેાય તો આ ખારી કથની વાચવામાં તારા સમયને બરબાદ ના કરેતો. આ તો કેવળ પ્રેમ, દયા, અનુકંપા તથા સેવાધર્મના અભ્યાર્થોએને વાંચવા માટે જગતથી કંટાળી મમાંદલ ચએલા માનવીના સંન્યાસની દરેણું કદાણી છે.

કોઈની અકૃપથી પહેલાંથીજ સંજ્ઞાઓને અમાર તથા
કોઈનીને લઈને પહેલાંમા વ.સ. સંજ્ઞામા એક મારી જી અને
નવું જાણ. મિત્રમંડળમા હું એકજ મારી મિત્ર. માણસો જ્યાં
હી રહેતા તેનું કારણ ખુદજુજ છે. એક તો હિંદવા અને બીજી
કાંક વાતજા. તેથી વાત મારે કેટલાકની મન્યતા એકો દત્તી કે,
કાંકોર અને કુરુલા પહેલાં આદ્યુ જ્યાં અને અવતોર નહેતો.
કાંક કે મારા પાંચમાં સહચરુજ્યા નિર્મળ સરે.સંજ્ઞાની હરોરો
દી. વાંચ્યા કા.પ છે એકું દુ કદી મનને નરોતો, અને દણ
૧૫ મનને નરોતો

[illegible]

આ નિષ્કુર સંસારમાં અમિદદિથી મારા પ્રત્યે જોનાર, આ જળતા છગરનું જલબિંદુ એકમાત્ર સુનંદા અને તેનો બાળક હવે થાક્યો પાક્યો ઑક્સિસેથી ઘેર આવું તારે બાળકનો નિર્દોષ અને મીઠો કલ્લોલ તથા સુનંદાનું આવી ગરીબીમાં પણ સદા અમી વર્ધનનું વદાલસોયું નાનું પણ ધાટીલું મંદ દારણ કરતું મીઠું મુખકું, મને ક્યાં લઈ જતાં તે હુંજ જાણું, અથવા સંસારને ખરી રીતે ઓળખનાર સાચો ગૃહસ્થાશ્રમી જાણે. પણ હવે આ રવર્મના મુખનો અંત નજીક હતો. એટલે જૂતકાળનું વર્ણન જળતા હૃદયે કરી પું.

એક વખત કચોઘડીએ સુનંદાને તાવ લાગુ પડ્યો. એ ત્રણ દિવસ તેણે કે એ તે બાળત મથકારી નહોતી. બિમારીને નિર્દોષ ઉપર કરપીજ્વતા વાપર્યો હતી, અને આખરે તેણે વાપરી. મતલબ કે, સુનંદા બિઝાનાવશ થઈ. હું તેની સારવાર કરવા લાગ્યો. એટલે સ્વાભાવિક ઑક્સિસમાં મારી ગેરહાજરી રહેવા લાગી. મોટા ઑક્સિસો કે અમીર માણસોને મન ગરીબોના છવ અને છવન, નાનાં જંતુઓ જેવાં; એટલે સુનંદાની બિમારીનું કારણ જાણ્યા છતાં મારી કપાના પગારની નોકરી પણ બારે પડી અને મને સદાને વારતે રજા મળી.

દિવસે દિવસે સુનંદાની બિમારી વધવા લાગી. હું પણ મારી સ્થિતિ અનુસાર વૈદ્ય-ડૉક્ટરોના આપતા હલાજ લેવા લાગ્યો. દરેક ચિકિત્સકનો એકજ મત હતો કે, ક્ષય લાગુ પડી ગયો છે અને તે પણ ખીજા રોગમાં છે. મારી સ્થિતિનું વર્ણન પહેલાંજ કરી ચૂક્યો છું એટલે જે કાંઈ નાનીછી રોકક રકમ મારી પાસે હતી તે તે પહેલે માસેજ ખલાસ થઈ. ત્યાર બાદ મારી ગરીબીમાં કરકસરથી કરેલા ધનસંચયનો, સૌભાગ્યવતીના સૌભાગ્યને દાવાવે તેલકોઈ માત્ર ઢાંગીનો સુનંદાની માંદગીની વેદીમાં આદુતિ અપાઈ ગયો. હવે માત્ર ઉંધાર લેવાનો માર્ગ બાકી રહ્યો, પણ ઉંધાર ઢાંગી પાસે માથું ટેણુ આપશે કે વગેરે સવાલોથી મન વ્યાકુળ થયું; પરંતુ દિંમન ન દારતાં પ્રયત્નથીજ મારાથી દૂર નાતના પાડોચીઓ પાસે હું પોતાને જૂઠી જઈ ઉંધારની વાચના કરવા ગયો. ઢાંધ પાસેથી એક જેતો, ઢાંધ પાસેથી ચાર; એમ ધણા દિવસ ચૂપી દરેક જગ્યા પાસેથી જનતી મદદ લાંધી. બિમારી લાગી ચાલી. હવે ઢાંધ પાસે ઉંધારની વાચના કરવા જવા દિંમન ચાલતી નહોતી. દરેક પાડોચી મારાથી કંટાળી ગયા હતા. હું તેને ત્યાં ન જઈ તો સારું, તેવો ભાર તેઓની આંખમાં દેખાઈ આવતો હતો. પરંતુ આ વખતે પેલાની ખત જરૂર હતી. મંદૂરી કરવા તિયાર થયો, પણ જન નિર્દોષ છોડી

સ્થિતિ જોતાં વધારે વખત તેઓને ઘરમાં એકલાં રાખવાની દિ'મત માલતી નહોતી.

હકકહતી શિયાળાની દંડીનો તે દિલ જખમાવનારો વખત મને ખરોખર યાદ છે, હલ્લુ જૂથ્યો નથી. તાવથી મુન'દા જોડાન થઈ બિછાને પડી હતી. દવા ન મળવાથી તેની સ્થિતિ વધારે ખરાબ થઈ હતી. સપ્તન દંડીમાં માત્ર એક પુરાણી ચીંથરેલાં વાદરમાં તેનું કૃથ શરીર વિંટાળેલું હતું. બેઢોશીમાં તેના દાંતની દોડ વળી મઈ હતી.

વાચક! જન્મ અને મરણ કુદરતના અજ્ઞાપિત નિયમ છે. તે મારે વારતે નવીન વસ્ત્ર નહોતી, મને તેનો શોગ વધારે નહોતો. મને તો મારા તગદીરનો શોગ થતો હતો. જન્મથી તે અવાપિપય'ત કુદરતે મને જે સંયોગમાં મૂક્યો છે તેનોજ અહિંસા યથા કરનો હતો. મને ખરોખર યાદ છે કે, મેં મારા નાના કુટુંબના પોપણ અર્થે સોળને વથ થઈ કદી પણ કોઈ જગ્યાએ અપ્રમાણિકપણું કર્યું નથી તેમ મારાથી કોઈના આત્માને પરિતાપ થયો નથી. આ બધી વસ્તુના સંમંદના પુણ્યરૂપે મને આ રૂગ કેમ મળ્યું, માત્ર તેનોજ વિચાર કરતાં કરતાં હું જાણે ક્યાંય બોવાઈ ગયો હોઉં તેમ થતું. અંતે નિરાશાથી એકજ હૃદયાર નીકળતો કે, હદાય આ પૂર્વસંસ્કારનું રૂગ હશે, એમ મોલી હું ચૂપ રહેતો; પણ હૃદય કેમે કર્યું ચૂપ થતું નહિ. હૃદયની અંદરથી એકજ કારમી ચીત પડતી કે, હાય! આર્થિક સિદ્ધિની નબળાઈને લઈ મું તેનો પ્રાણ જવા દેવો પડશે? પત્નિ તરીકેની મારી પવિત્ર અને કિંમતી હરજ આમ પૂની કરવી પડશે?

અમાનક વિચારમાગ્ન તૂટી. કોઈના ખિરસ્ત્રા હાય નાંખાઈ મેલો. કાદમાં મું આગ્યું? માત્ર સાદાંચર આત્મા પેલા, અને મારી ને.કરી તૂટ્યા પછી એક અન્ય અંદિલના સદેવ ઉરનો.કરી મગવાની આદાએ કરેલ અરજીનો જરૂમ હતો, જેના લેખેલ હતું કે તમે જે આંધાવીઆમા અંદિલના હૃદયે લઈ કેમ લાંબાંરેલ અંદરે અરજ કરી હતી ત્હારે મનઆ એકજ આદા હતી કે મનદાને તુરંત આંતમ લઈ લઈ; પણ ત્હારે જવાન કર્યો ત્હારે આંતે ને.કરી કરેલ અરજનો ત્હારો નહોતો. કારણ કે મનદા તુરંતે કિતરે હતો.

હું પેરેપેરે મનદાના બિજાના પાંતે વધે અને એકું દો કાદમાં જાવડાંજ ખિરડેલ પાંતે પાંતે લેખેલ મનદા, મનદાને રૂગ ઉરને ઉરને લેખેલ અંદિલને આંતે, કાદમાં ને.કરી તુરંતે લઈ લાંબાંચરેલેલ હતો. તુરંતે પાંતે મનદા

દીપકનો મેલો પ્રકાશ—આ સર્વે વસ્તુ મારી નાનીથી ઓરડીના વા
વરણને ભયંકર જનાવતી હતી. આ બધું જોઈ હું તેના ઓછી
પાસે જોઈ અને તેના કપાળ ઉપર હાથ મૂક્યો તો ઘણી ઠૂંટ તે
તાવની ધગસથી મારો હાથ તપી ગયો. વાચક ! સાધ્વીનું શ્રવણ
દુઃખ અને ગરીબીનો કલેગદાઈ ઉદ્દેગ તે કુદરત કે સંસારને મ
નથી ચીજ નહોતાં અને નથીજ; આમ સમગ્ર મન ન વાળું તો મ
આશ્વાસન આપનાર તે વખતે કોઈ નહોતું.

કપાળે હાથ દઈ એકજ વિચાર ચતો હતો કે, હવે આની રક્ષા
કેવી રીતે થઈ શકે? જે વિચારો આવતા તે કેટલા ભયાનક હતા તે
તો ઇશ્વરજ જાણે. વિચારસાગરમાં જ્યારે કોઈ પણ કિનારો નજરે
ન પડ્યો ત્યારે હૃદયમાં જડતાએ પ્રવેશ કર્યો—અને કાન આમળ
એક સેતાન ગણમણ્યો કે, તું ચોરી કર. ધણી દિવસ મુધી હૃદયમાં
સાચવી રાખેલી સમ્યાધએ જવાબ આપ્યો કે ચોરી? જુદિએ કહ્યું—
હા, હવે બીજો ઉપાય નથી. માણસો ધનના લોભમાં શું નથી કર-
તા? કેટલાં બીયણુ પાપ તથા કેટલી હત્યાઓ કરે છે ! તારે તેમાં
કોઈ કરવાનું નથી. તારે તો ફક્ત એક પતિપરાયણ સાધ્વી અને
નિર્દોષ સતી સ્ત્રીનો જન બચાવવા ખાતર એક દિવસ ચોરી કરવી
તેમાં પાપ શું ?

હૃદયમાં એકજ વિચારની આલોચના સર થઈ. જેમ વધારે
વિચારતો ગયો, તેમ મનમાં સ્પષ્ટ સમગ્રયું કે, હવે આ સિવાય
બીજો ઉપાય નથી. ન તો કોઈને ખબર પડશે, ન તો કોઈ જોઈ
શકશે, ન તો કોઈ સાંભળશે. ચોરી કરવાથી પૈસાનો અભાવ ટળશે તો
શુનંદાને માંદગીમાં સારવાર કરી જાણી શકાશે. માટે એજ કરું.

(૨)

મધ્યરાત્રિ વીતી ચૂકી હતી. મહાન કલકતાના બધા રસ્તા
તે વખતે ઘનકાર હતા. મારી ઓરડીનું દાર ખોલી જોયું તો ચારે
તરફ બીયણુ શાંતિ હતી. યુનિચિપાલિટીની ઝાંખી જતી ભયંકર
અધકારને દૂર નહોતી કરી શકતી, છતાં તે બધું જોઈ શકતી હોય
તેવો ભાસ થતો હતો.

હું ઉન્મત્ત થઈ ઘૂરત ધરતી બહાર નીકળ્યો. હૃદયમાં વિચાર
થયો કે, મારી પેટે નિગ્રહ થએલાઓ જરૂર આમજ ચોર થતા
દશે. રસ્તો હોડી હું એક અમારી ત્રણીમાં ગયો. બે ત્રણ વખત
તે નાની ત્રણીમાં આમનેમ અકર મારી બધી તપાસ કરી. તપાસને
અને એક બે મહાનની વચ્ચે આવેલી મટરની હીરરીમાં ગયો. તે

ધણીજ સાંકડી હતી. જે માણસ લાગ્યેજ સાથે ચાલી શકે તેવી હતી. મંદકીનું તો પૂછતુંજ શું. એક બીંતને વાંસાનો ટેકા તથા બીજા બીંતને પગનો ટેકા આપી મારા ચરીરનું વજન ઉપાડ્યું. વાંસાચળા બીંતને હાથનો ટેકા તથા સામી બીંતને પગનો ટેકા દેતાં દેતાં ઉપર ચડતાં વધારે મહેનત પડી નહિ. પણ હૃદય જોરથી ધડકવા લાગ્યું. મનમાં થયું કે કદાચ પકડાઇ જઇશ તો ? ગરીબ માણસો મને આગરદાર સમજે છે, પણ અત્યારે ચોરી કરવા જતાં પકડાઇશ તો મારી શું દયા થશે ? અરે મારી દયા તો કીક પણ યુનંદા અને નાના ખાજાની દયાનો વિચાર કરતાં ચરીરમાં કંપારી છૂટે છે.

મારા મનના શ્રમિતપણામાં મને ગુરતજ ગલીના નાકા ઉપર દોઝા પહેરેગીરનો અચાજ સંભળાયો—ખજરદાર ! ચડતાં ચડતાં અગ્નિ રસ્તે બપયી થંબી જવાયું. લોહી ઠંડુ પડી ગયું અને શુદ્ધ પુદ્ગ પણ વિસરી ગયો. હૃદયમાં બપયુક્ત વિચારોની બપંકર પર-પરા ચાલતી હતી. મારી સામે મનુષ્યની નિરહી અણો એકી-ટોતે જોઇ રહી છે. મને ઉપર ચડતો જોઇ બધા એકસાથે પોકારી રહ્યા છે કે ચોર-ચોર-ચોર ! આવા અનેક જિદામણા વિચારોથી હું પાડો ઉતરવા લાગ્યો; પણ થાકુંકે નહિ ઉતર્યાં ખાદ મને લગ્યું કે, મારા ખાલી મગજનો એ માત્ર ધખારો હતો. એટલે કાંઈક દિંમત પડી અને હૃદયે ગુરત પકડો ખાદા યુનંદાનું રોનથી કબંકર અનેકું મુખ આંખ સને તરવરવા લાગ્યું. તેનું મૃત્યુ હાથ-વેંતમાં જોયું અને રાત્રુ પછી રમણાનમા ચિત્તા ઉપર નૂતેલી જોઇ. તેની આતપાત અનેક ચિત્તાઓ બાઝાઝાટ કરતી જતી રહી છે. મેંદ અને કાવની કલ્પના રૂના પાછી ઉપર ચડવાની દિંમત આવી. હવે કાંઈ પણ વિચાર ન કરતા એકજેલે ઉપર ચડવા લાગ્યો. હૃદયમાં કહિા કામ રાહતના તેજની જવનમા વિલીન થઇ ગયો. હું તેનામા મહાનર્ત ઉપર ચડેલી અમલી ઉપર ચડી ગયો. તેમજ સામા વરંતારનું પાછી મહાનર્ત દાહથી ન આવે તે કારે અમલના દાર ઉપર એક નાની એરડી કરેલી હતી. તેના કાંઈક બાંધે હતા, પણ તેને અરેડેલો પડો દેતા એક દય મારા પાંચેક ચિત્તા એકરે કબ હાલે હતા. અરે દ.ક. વાંકી મજ કોની સકલ અરેડેલો મેડી અને નંબે નજર કરી તે. તેના અરેડેલ કમરે એકદમ અતેડેલ સજા રાંધે નંબી તેના પાંચેક રોડે અને દાન પણ અરેડેલ ન કાંઈ દેતા પાંચેક રોડે અને દાન તેને હાંડી મારવા દેતા મનના ૧૯

ઉભો અને પુરતજ કોટના ખિરસામાંથી બાકસ કાઢી દિવાસગી સળગાવી પ્રકાશ થતાં ચારે તરફ ધું નેચું ?

હું એક ઝોરડામાં ઉભો છું. ઝોરડો વિશાળ હોવાથી વંચે એક લાકડાનું ફેન્સી પાર્ટીશન દિવાલની માફ ઉભું હતું. છે એક નાનો દરવાજો હતો અને તેમાં બહુ રંગના ભડા કપડાનો પડદો ટાંગેલો હતો. મને સમજાયું કે, આ જે ઝોરડામાં જવા-આવવાનો રસ્તો છે. પાર્ટીશનની સામી બીજે અરિસાનાં બારણાંનાં બે મોટાં કળાટ ગોઠવેલાં હતાં. ડાબા હાથ તરફની બીજે ઉપરની ફેન્સી ખિંટીઓ ઉપર બેસંઓને પહેરવાનાં અપડુડેટ ફેશનનાં કિંમતી કપડાં લટકતાં હતાં અને તેની સામેની બાજુએ એક મોટા અરીસાવાળું ડ્રેસીંગ ટેબલ હતું. ટેબલ ઉપર ફેન્સી દાંતીઓ, શર, પીઅર્સ સોપ, કાચનું અત્તરદાન, રાજ પાવડરનો ડબો, ઓટો મોદિનીની શીશીઓ, કુંકુમનો ડબો વગેરે સુંદરીના ચણમારનાં સાદિતો પડેલાં હતાં. નીચે જમીન ઉપર કિંમતી ગાંધીઓ બિછાવેલો હતો.

આ બધું જોતાં નહીં થયું કે આ દ્રષ્ટિ રમણીનું મુંઝારુજન છે. અધિકારમાં ફાંફાં મારતો પ્રકાશમાં જોએલા કળાટ આગળ હાથ લાંબા કરતો ગયો. થોડું ચાલતાં કળાટને હાથ અડ્યો-હાથ ફેરવી દરેકના ખાનાનાં હેન્ડલો ગોતી જેમી જોયાં તો માનુષ પડ્યું કે, દરેક બંધ છે. વિચાર થયો કે આટલી મહેનતને અંતે ખાલી હાથે જવું પડશે. પુરત બીજી દિવાસગી સળગાવી આસપાસ નજર ફેરવી તો જણાયું કે, એક ખિંટી ઉપર કેટલીક ચાવીનો જૂમળો લટકી રહ્યો છે. જોતાંજ હૃદયમાં અશાએ સંચાર કર્યો. અહીં નીચ અને ઘોર કામ કરતાં પણ મારાથી બોધી જવાયું કે, નરર આજે ઇશ્વર સારો સદાયક થયો છે.

એક એક ચાવી લગાડનાં લગાડનાં ખાનાને લાગુ થતી ચાવી ગોતી કળાટનું ખાતું ખોલ્યું અને ખાતું ખેંચતાં અનાજ થયે; પણ મારા લાભમાં ગેરફાયદો ન થયે. મેં ફરી એક દિવાસગી સળગાવી ખુલેલા ખાનાની અંદર જોયું તો એક દાર, કેટલીક ત્રેડી બંતરીઓ, કમરોંગ વગેરે દેખાયાં. તે દરેક ચીજ લીધું અને મ.જે.કી જડેલી હતી. મને તેટલી જાણ ચીજની જરૂર નહોતી; કારણ કે હું ચોરીને ખાતર ચોરી કરવા નહોતો આવ્યો. હું દરિયાથી નિષ્ઠ જની સુન્દરીની દવા તથા સ્વરનારમાં નહીં આવેલું અમ્યજુ ફર કરવા તથા કોઈ રીતે તેનો પ્રાણ જાતે તે ચિંતાએ અમ્યો હતો. એવો વિચાર કરી મેં નિશ્ચય કર્યો કે, અનાની એક બંતરી.

પ્રત્યુત્તરની રાત જોતો હું તેના પગ આગળ માથું નમાવી પડ્યો હતો. મદામહેનતે માથું ઉંચું કરી તેના મુખ તરફ જોયું તો હજુ તો તે પૂર્વવત્ પથ્થરની મૂર્તિ સમી ઉભી હતી; પણ મને તેનું મુખ જોતાં એટલું તો સમજાયું કે, માતા કહેરાધ તથા મારા હૃદયનો વલવલાટ જોવાથી હવે તેનો મારા પ્રાણેનો ચોર તરીકેનો જાય ચાલ્યો ગયો હતો અને તે સમજી ચકી હતી કે, મારાથી તેને જરા પણ નુકસાન થવાનું નથી. કારણ કે નહિ તો ક્યારનીએ તેણે જુમાજુમ કરી મૂકી હોત. મને સહેજ ઢિંમત આવી, અને જાણસા તથા કંપિત સ્વરે મારો બધો હેવાસ બને તેટલી જલદીથી કહી દીધો. અને હજું કે, હવે તમારી દયા સિવાય મારો અત્યારે એક પણ ઉપાય નથી. મારી આટલી કરુણ કથા સાંભળ્યા પછી તેની દષ્ટિમાં દયા અને કૌમળતા બંને એકસાથે વસી ગયાં અને મને થયું કે, મારી વાતનો તે બાઈએ વિશ્વાસ કર્યો છે તે- પણ તે બાઈએ એક શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યો નહિ એટલે વળી મેં આગળ ચલાવ્યું-“મેં ચોરી કરી છે, પણ ચોર તરીકે નહિ. આપના બધા હાગીનામાંથી ફક્ત મેં આ એકજ બંગડી લીધી છે. કારણ કે મને વધારે જરૂર નહોતી. એક બંગડીમાં મારું કામ ચાલ્યું જશે, એજ પારણાથી લીધી હતી. મારી મૃતપ્રાય સ્ત્રીને વારતે આ કામ કર્યું, પણ અત્યારે હવે મને સમજાય છે કે, હંશરની તે પણ મરજી નથી. ક્યો બહેન! આ તમારી બંગડી. હું ચોર બનતાં પણ મારી સ્ત્રીને ન બચાવો શક્યો.” એટલું બોલી મેં તેની ચોરેલી બંગડી તેના પગ આગળ મૂકી દીધી.

આ વખતે મારી આંખોમાંથી બોર બોર જેવાં આંસુ ટપકતાં હતાં. પેલી બાઈએ એક વખત બંગડી તરફ અને એક વખત મારી તરફ જોઈ ઘોડી વાર ચૂપ રહ્યા બાદ અતિ કૌમળ સ્વરે કહ્યું કે “બાઈ! તે બંગડી હવે તું લઈ જા.” હું તેના તરફ આઘાતો જોઈ રહ્યો અને ગરમદ કંઈ કહ્યું કે “મા” તમે સત્તાત જમદંતાનો આ તાર હો. તમારી દયાથી આજ મારી સ્ત્રીના પ્રાણ બચાવા અર્થે હું શંકક કરી ચકીય તો આપનો આ ઉપકાર મારાથી આ જન્મમાં જીવી શકાય નહિ. આપની આ કિંમતી વસ્તુ જેમ જાન્યે તેમ ગીરીથી ગુરત હોવાથી પાછી આપી મદદ.”

“પાછી આપવાની શંક જરૂર નથી. તું હવે પુરા મદદો જા” કહી તે રમણીએ હરવાળ તરફ આંખો મીંચી. અંદરને આંતરે જે રહેલો અવેશ હવે તે રહેને અનાતી ઉપર મેલ, અને નરો-

પ્રત્યુત્તરની રાત્રી જોતો હું તેના પગ આગ
પડ્યો હતો. મદામહેનતે માથું ઉંચું કરી તેના :
તો હજુ તો તે પૂર્વવત્ પથ્થરની મૂર્તિ સુમી
મને તેનું મુખ જોતાં એટલું તો સમજાયું કે,
તથા મારા હૃદયનો વલવલાટ જોવાથી હવે તેનો
ચોર તરીકેનો ભય યાદ્યો ગયો હતો અને તે સમય
મારાથી તેને જરા પણ નુકસાન થવાનું નથી. કારણ
ક્યારનીએ તેણે જુમાળમ કરી મૂકી હોત. મને સહેજ
અને હળાવણ તથા કંપિત સ્વરે મારો બધો હેવા
જલદીથી કહી દીધો. અને કહ્યું કે, હવે તમારી દયા
અત્યારે એક પણ ઉપાય નથી. મારી આટલી કરુણ
પછી તેની દષ્ટિમાં દયા અને કામળતા બને એકસાં
અને મને થયું કે, મારો વાતનો તે બાઈએ વિશ્વાસ
પણ તે બાઈએ એક શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યો નહિ એ
આગળ ચલાવ્યું-“મેં ચોરી કરી છે, પણ ચોર ત
આપના બધા દાગીનામાંથી ફક્ત મેં આ એકજ બંગડી
કારણ કે મને વધારે જરૂર નહોતી. એક બંગડીમાં
ચાલ્યું જશે, એજ ધારણથી લીધી હતી. મારી મૃતમ
વારતે આ કામ કર્યું, પણ અત્યારે હવે મને સમજાય છે
તે પણ મરજી નથી. ક્યો બહેન! આ તમારી બંગડી.
બનતાં પણ મારી સીને ન બચાવી શક્યો.” એટલું બોલ
ચોરેલી બંગડી તેના પગ આગળ મૂકી દીધી.

આ વખતે મારી આંખોમાંથી જોર જોર નેરડાં આં
હતાં. પેલી બાઈએ એક વખત બંગડી તરફ અને એક વ
તરફ જોઈ ઘોડી વાર ચૂપ રહ્યા બાદ અતિ કામળ સ્વરે
“બાઈ! તે બંગડી હવે તું લઈ લે.” હું તેના તરફ આધાર
રહ્યો અને મદમદ કંઈ કહ્યું કે “મા! તમે સરસાત જન્મના
તાર છો. તમારી દવાથી આજ મારી સીને પ્રાણ બચાવ
હું કાંઈક કરી શકીશ તો આપનો આ ઉપકાર મારાથી આ
જૂડો શકાય નહિ. આપનો આ કિંમતી વસ્તુ જેમ બન
ગીરનીથી પુરત હોય તો પાછી આપી જઈશ.”

“પાછી આપવાની કાંઈ જરૂર નથી. તું હવે પુરત
લ” કહી તે રમખીએ દરવાજા તરફ આંખો ધીંધી. અંદરને
જે રસેથી આવેલ દેવો તે રસને અગાસી ઉપર ગયો, અને

ગયા છે ? આટલા શોરજોરમાં પણ તેની નિદ્રાં ઉઠી નહિ ! કહી તે જવાબની રાદ જોતો ઉભો. “હવે મહેરજાની કરી વધારે ઘોંઘાટ ન કરો તો સારું. કારણ કે તેની તબિયત આજે ઠીક નથી. મોડી રાતના હજગરાને લઈ હમણાં જ જાગીને ચૂતા છે. ક્યાંક દારો તો વળી ચુસ્તે ચસે અને નાદક મારે ઠપકો સાંભળવો પડશે; મારે ખીજે ક્યાંઈ તપાસ કરો” તે બાઈએ જવાબમાં કહ્યું.

આ પ્રમાણે રજક કરતાં આવેલા માથુસો નિરાશ થઈ, ‘આલો, ખીજે માણે તપાસ કરીએ’ એમ અંદર વાતો કરતાં પુરત ચાલ્યા ગયા.

ત્યાર બાદ હું એક છટકારાનો શ્વાસ લઈ બિઝનાથી નીચે ઉતર્યો કે પુરતજ તે બાઈ મારી પાસે આવી. તેને જોતાંજ મારાથી તેને સાષ્ટાંગ દંડવત્ ક્યાં વિના ન રહેવાયું. થોડી પણ ચૂપ રહી બાઈ હું બોલ્યો કે “માતા ! આજ તમોએ જીવસંટોસટની બાઈ લગાવી મારો પ્રાણ બચાવ્યો છે. હવે કહો, ક્યાં જાઉં ?”

તે દેવીએ જવાબ આપ્યો કે “ભાઈ ! થોડો વખત ધીરજ ધર-બધાને સૂઈ જવા દે.” “કદાચ આપના સ્વામી આવી ચડે તો !” શંકાશીલ અને લયભીત બની મેં સલાહ કહ્યો.

નીચી દૃષ્ટિ કરી કરુણ સ્વરથી તે બાઈએ ઉત્તર દીધો કે “તેઓ રાત્રે ઘેર આવતા નથી.” આશ્ચર્ય અને અફસોસ સાથે હું વિચાર કરવા લાગ્યો કે, આવી દયામયી અને સાધ્વી સ્ત્રીના કર્મ-માં આવું કુઃખ હશે ? તે વખતે તે પણ વિચારમાં લીન બની ઉભી હતી. બહુજ ધીમેથી અકસ્માત્ તેનાથી બોલી જવાયું કે, “પત્ની પાસે પતિ ચોર પણ થવા તૈયાર થાય છે; પણ-મારા સ્વામી મારા સ્વામી.....”

ઉપરની બાઈતનો ખુલાસો પૂછવા મારી દિગ્ભત ન થઈ હું તે બાઈને ફરી પૂછ્યો અને કહ્યું કે “મા ! આ જન્મમાં આપનો ઉપકાર કહી પણ જૂલી ચક્રીય નહિ.” જવાબમાં તે દેવ મૂર્તિ અને સદર દરવાજા સુધી મૂંઝી ગઈ. તેને પ્રજ્ઞામ કરી મકાનની બહાર નીકળ્યો. રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં મને એક વિચાર થવા કરતો દતો કે, જન્મમાં માણસો જેને દેવ કહે છે આનાથી વધારે અધિવાતા હશે ? કામગીરીમાં જેનું હૃદય શુદ્ધ થઈ શકે તેની અધિક કામગીરી અને દયામય છે. પવિત્રતામાં જે નિષ્કલિપ્ત રહે તેની દયા જન્મના કલ્યાણ અર્થે થતા પત્નીની વેદી સમ હોય તેવી અને જન્મજનની કલ્યાણમાં અનિયતોક્તિનો દોષ રહેતો ન

આ પ્રમાણે અનેક વિચાર કરતો ત્વરિત ગતિથી માર્ગ કાપતો ધેર પહોંચતાં ટનટન ટનટન એમ ચાર ટકોરા થયા. હલ્લુ રાત્રિનો અધિકાર તેવોજ હતો. આસ્તેથી મારી નાની ઝોરડીનું અડકાવી રાખેલ કમાડ ખોલ્યું—અને અંદર જમ સુનંદાના જિજ્ઞાસા પાસે ખેડો. જરા વાર મનમાં થયું કે, તેને નિદ્રા આવી ગઈ છે; પણ જ્યારે કપાળ ઉપર હાથ મૂક્યો ત્યારે સર્વોચ્ચ શીતળ જણાયું. તેના ચહેરા માં વધારે ધ્યાનથી જોતાં માલૂમ પડ્યું કે, સુનંદા આ સંસાર-માંથી સદાને વારતે ક્યારનીએ પ્રયાણ કરી ગઈ છે.

મારા જેવા દરિદ્રના ઘરમાં તે દેવીને દુઃખથી પીગતી ભગવાન પણ ન જોઈ શક્યા. સ્ત્રીઓને સુલામ ગણી પોતાની સ્વાધી લાગણી-એને તૃપ્ત કરનારા પુરોહો વચ્ચે, આવી સાધ્વી સ્ત્રીઓનું સ્થાન નહોતું. તેઓનું સ્થાન તો ક્યામય પ્રજાની તોડમાં દગું અને તે પવિત્ર સોડમાં મારી સુનંદાએ સ્થાન કર્યું. આ વદાસા છવને સુમાધ્યા પછી, આ નિપકુર જગતના નિર્દય મનુષ્યો પ્રત્યે મને વિચાર ઉત્પન્ન થયો. હું મારી સુનંદાના મૃતદેહ પર પડી બોલી-નાજ આશુઓથી રડ્યો. પાસેના નાના જિજ્ઞાસા ઉપર બાળક ઈંદુ ખુશે ચરારે પડ્યો હતો તેની ઉપર નજર પડતા, ઠંડીમાં તેને કંઈ ઓઢાકપા હજી થઈ પાસે જતા માલૂમ પડ્યું કે, માતા તથા પુત્રની મારા જેવા દરિદ્રના ઘરમાં એકજ દયા શબ્દ—આ દરેકો જેવા પછી મું બન્યું તેની મને ખબર નહો.

જ્યારે મને જાન આપ્યું ત્યારે એણે તે એક પાટોડીની ઝોરડી-માં હું જિજ્ઞાસા ઉપર પડ્યો હતો. ગુસ્સાજ મેં કહ્યો અને મારી ઝોરડીએ કહ્યો. એક પછી એક જોડેલા ખજાજનું જ્ઞાન થયું કે ગુસ્સા જે રમકડાન તરફનો રહેતો હોય તમકડાને પડે-નો ત્યાં જનકાની મિત્ર ભગતી હતી. પાસે જમ્મુ નદર પાડે-ગીએ ખોલ દેવા અને માલૂમને પાનુ મારા પડે-આ પડે-જ નિવિત્તમ વિ બાર ધ મૂકા હતી.

જનકાની મિત્ર ભગતી હતી. પાસે જમ્મુ નદર પાડે-ગીએ ખોલ દેવા અને માલૂમને પાનુ મારા પડે-આ પડે-જ નિવિત્તમ વિ બાર ધ મૂકા હતી. પાસે જમ્મુ નદર પાડે-ગીએ ખોલ દેવા અને માલૂમને પાનુ મારા પડે-આ પડે-જ નિવિત્તમ વિ બાર ધ મૂકા હતી. પાસે જમ્મુ નદર પાડે-ગીએ ખોલ દેવા અને માલૂમને પાનુ મારા પડે-આ પડે-જ નિવિત્તમ વિ બાર ધ મૂકા હતી.

આપતાં મારાથી રડતાં રડતાં જોડી જવાયું કે "જેને વારસે મોટી કરી હતી તે હવે આ સંસારમાં નથી; પણ આ જન્મમાં હું આપને કરી પણ જૂઝીશ નહિ. જેને સગાંઓએ તરછોડ્યો-જેને દોરલોએ દૂર કીધો-તેને તમારા દયાળુ છગરે દાદ આપી. સ્ત્રી દયા અને રોદની પ્રતિમા છે. મારા જીવનમાં એક સ્ત્રીએ મારી અર્ધજીવન યહને દુઃખ સહન કર્યું અને બીજી સ્ત્રીએ સાચા રોદી તરીકે રવાન આપ્યું. ઇશ્વર તમારું કલ્યાણ કરે.

ઉંચે નગર કરતાં જણાયું કે, તે બાઈની આંખો આંધળી હશે એવું લાગી હતી. તે બાઈ સાથે હવે વધારે કાંઈ પણ ન બોલતાં મેં ત્યાંથી સીધો જન્મલેનો રસ્તો લીધો. જૂખ અને તરસથી જન્મલેમાં બેલાન અવરથામાં પડ્યો હતો ત્યાંથી એક મહામા પોતાની પર્ણકુટીમાં મને લઈ આવ્યા, જેઓ આજ મારા પરમપૂજ્ય ગુરુ છે અને હું તેમની અદર્શિય સેવા કર્યા કરું છું. સંસારની મારાને જૂઝી જવાને બનતો પ્રયાન કરું છું, છતાં પેઢી જન્મકીવાળી જાણ હજી માદ આત્મા સિવાય રહેતી નથી.

(તા. ૬-૧૧-૧૯૨૩ ના 'નવરોઝ'માંથી)

૫૫-કુરવાનીની કથા

(લેખક:—શ્રી. દાવિદાસ શેઠત)

(૧)

૧૯૦૪ ની સાલની એક ખુશનમા રાત્રિની સફેદ દૂધ જેની માંદનીમાં એક યુવાન એકાંતમાં આલ્યો હતો. તેના પિયાર અને મિત્ર વચ્ચે આંતર પડી ગયું છે. કેમકે તેને ખબર નથી કે તે ક્યાં હતો. તેના માથા ઉપરના વાળ પવનની લદરિઓમાં એવાં ખાય છે. તેની પ્રજાપચણી યુખમુદ્રા આંદનીના પ્રકાશમાં એક ખીલી દી છે. તેની હાથે તલવાર ઝૂલી રહી છે, અને તેનું નીકલનું મ્હાન માંદનીમાં અપઝદી રહ્યું છે. પાસેજ વહેતા નિર્મળ રસના જલપરજોમાં તેનું પ્રતિબિંબ આદુવાદક દેખાય છે.

પેલો યુવાન ધોરેક દર રયો એકલામાં સુતેથી આવતી એક જાણ આપતિના અવાજથી તેની પિયારસરખી તૂટી ગઈ. અસર થી તેને જમીન ઉપર મીઠ બાદી મેલ્યા તેના નવનો ઉંચકાયાં અને તેને પેતાની સામે આવી ઉભેલા પર્મચુરને વંદન કર્યાં. પર્મચુરે તેને માથે હાથ ફેરવ્યો, આંદિય દીધો અને એવી રાત્રિ એકાંત દેવતાનું કંઈક પૂરવું.

કુરવા—મદદરજ! જારી રાકે તું સતે પાન કરેશ?

કુર—હી રહ્યાં છે, બહેન!

કુરવા—અત્યુજ્જવલિતો કલ્પનનું રસદેવ કે રસ?

કુર—સતે પેલો રસ.

કુરવા—મદદરજ કુરવાની કથા?

કુર—દેવતાની કથા.

કુરવા—સતે પેલો કુરવા કથા?

કુર—મદદરજ તો તારા જાણના રસે મને દેવતાની કથા

નથી કહી.

કુરવા—તો તારા જાણના રસે મને મદદરજની કથા કહી.

આવી ગયો ? ત્યારે શું ધર્મગ્રંથો નકામા ?

ગુરુ—જન્મ્યા ! મેં તને ધર્મગ્રંથ જ્ઞાનની વાત નથી કરી; જ્યાં ધર્મોનો પાયો સ્વદેસેવા છે. જ્યાં ધર્મોએ મતૃભૂમિની સેવા સર્વોપરિ ગણી છે. અને માતૃભૂમિને અર્થે અપાતાં બલિદાનમાં ધર્મ, અર્થ, મોક્ષ અને કામ, એ ચારેનો સમાવેશ અચૂક થઈ જાય છે. જે દેશમાં જન્મ્યા, જે દેશનાં હવાપાણીથી પોષાયા, જે દેશનાં અનાજથી આપણો દેહ ટકી શકે છે, જે દેશની સુરક્ષા પ્રતિ જોળે ખેતીને મનુષ્યમાત્ર પોતાનું દુઃખ ધડીલર વિસરી શકે, જે દેશ કરતાં-માતૃભૂમિ કરતાં વધારે ખીલે કયો દેવ ? અને તે પૂજા, તેના ઉપર આવી પડેલી આદત ફેરવા માટેના બલિદાન કરતાં કયો ધર્મ અધિકતર ગણાય ?

યુવાન મૂંઝો થઈ ગયો. ગુરુજીની સચોટ વાણીએ તેના ઉજળતા હૃદયને નમાવ્યું અને ઉપદેશનું સામ્રાજ્ય તેના હોળામાં ચપેલા અંતરમાં સ્થપાઈ ચૂક્યું. ગુરુજી આશીર્વાદ આપીને ચાલ્યા ગયા.

ઉપર જણાવેલો યુવાન રસિયાના લશ્કરનો એક સૈનિક હતો, તેનું નામ વસીલી લાયવક. ૧૯૦૪ માં રસિયા અને જાપાન વચ્ચે યુદ્ધ ચાલતું હતું તે વખતે સેનવાલરની રજિમેન્ટનો તે એક સૈનિક હતો. તે સેન્ટપીટર્સબર્ગ પાસે એક નાનકડા જંગલમાં પશુ સંભર મકાનમાં રહેતો હતો. લગાતર દરેક રાત્રે યુદ્ધ નહોતી પણ તેને માટે વાતાવરણ તૈયાર થતું હતું. ધર્મગ્રંથ સાથે વાતચીત થવા પછીથી પેલા યુવાનના જીવનમાં મોટો ફેરફાર થયેલો દેખાતો હતો. એ વખતે રસમય લાગતું તેનું જીવન અત્યારે તેને રસવિહીન લાગતું માંડ્યું. તેના અંતરમાં એકજ ધ્વનિ ઉઠતો કે “બલિદાન !”

(૨)

લાયવક તેના હૃદય આદર્શથી રસિયાના સમાજમાં જન્મી ગયો હતો. પછી યુવતીઓ તેના ઉપર મુગ્ધ હતી; પણ લાયવક તેની રીઝતી શક્યો નહિ. અતે એક રસિયન ઉમરાવની બાલિકા સાથે તેને અચાનક મેચી થઈ અને જેમ જેમ તેના સંબંધમાં આવડા લાગ્યા, તેમ તેમ તેને પોતાના આદર્શનું પાત્ર એ બાલિકા-રસીયા ઉમરાવ હૃદયમાં દેખાતું હતું અને રાત્રી તે ખરેખર રાત્ર-ગુલામના જીવની ફેરફાર હતી. નિખાવેલ પ્રેમના પરિમલથી તેણે ધર્મગ્રંથના જીવન સુચિત કરી મૂક્યું. તેના રવેરાં નિર્દોષતા હતી. તેના દર્શન યુદ્ધ સ્નેહના સેવાજન જનકતા. લાયવકની ઉદાત્ત ધારનાને તેની ઝીંઝી ઝીંઝી અને આ પ્રેમાર્પ-રસમયનું યુગ્મ વનનાં નિર્દોષ પંખીઓ

સમું કદ્દોલ કરવા લાગ્યું.

માનવજાતિને ઈશ્વરે કેાણુ જાણે કયે પ્રસન્નને વખતે ધડી દશે કે તેને તો આકરા તાપની બઢીઓમાં શોકવાનુંજ રહ્યું; રસિયાને ખૂણેખાચરે એકજ ચર્ચા ચાલી રહી અને તે જાપાન સામે જાહેર ધ્યેયા સંભામની. રાજી તો ખાપડી ફૂલું ખેલતું જાલક હતી. તેને એ માનવબક્ષી વિશ્વવોની શી ખજર કે કાળજી ? પણ રસિયાને માટે જેનું દેયું ઉછળતું હતું, માનુષમિના મરવા નામથી જેનાં રોમાંચ ખર્ચ થતાં હતાં, યુદ્ધના નામથી જેની નસોમાં લોટી તરી આવતું હતું, એ પરાક્રમી ધીર લાયવફ કંઈ યુદ્ધની વાત વિસરી નવ્ય તેમ નહોતું. ઘોડાજ દિવસ ઉપરના ધર્મશુભના ઉપદેશથી તેનું મન રવદેશસેવા માટે તલપાપડ થઈ રહ્યું હતું, એટલે આ યુદ્ધના સમાચારથી તે ખીલતું જાયું જૂલોજ ગયો. રાજીએ તેની પાસે આવી-ને તેને દટોડ્યો અને કાનમાં કંઈક કહીને બોલી: “ખરને ?”

લાયવફ—“એ જાનીજ ન શકે.”

રાજી—(અપમાનિત મુદ્રા સાથે) આવી નજવી વાત ન થાય ? એ શું બોલ્યા ? આજે હું તમને હટકવા દેવાની નથી !

લાયવફ—એમ ?

રાજી—હા, હા.

લાયવફ—પણ મારે તો આજે યુદ્ધમાં જવું છે.

રાજી—તમને મારા કરતા યુદ્ધ વધારે અને ? (લાયવફ વિચાર-માં પડી નવ્ય છે, પડીમા આકાશ સ્થાને જુએ છે, પડીમા પોતાની રૂને કાનિ અને પ્રેમની દૃષ્ટિ દેવાયતી કુલજકુખી રાજી સામું જુએ છે. એક ખાલુ તેને કુદગું વિચરના દરમ સ્નાતરે છે, ખીજ ખાલુ તેનું કાનિ મુપુરં જરમ તેને વાદ અપરે છે; તેનું દેયું જાણે આરે છે.)

રાજી—નહિ બે.તો ? તપરે હું આ આજા.

લાયવફ—રાજી ! તારા અને મારી આજીવન પ્રેમના વન-દેશ હું જવું છું. એ બે.તો અર્થક મુ. એ મને રૂઝાલ નહિ.

રાજી—મરે એ જાવડુ નહીં જાવડુ. અને કહી દો કે હું તપરે કે નહીં, દેવ ?

લાયવફ—રાજી ! મને આજીવન નહિ તુ મને જાવડુ. બે.તો કાલે જાવડી મેલે છે; નહીં સુતર કિન્તે મેલ જાવડુ. તપરે મેલે છે, તપરે મેલે છે જાવડુ. જાવડુ. અને કહી દો કે હું તપરે કે નહીં, દેવ ?

રોઝી—પણ શું ? કંઈ જોતી નાખો !

લાયવડ—પણ આ વિચાર દેશ, મારી માતૃભૂમિ મને પ્રજાન જોવી મુશ્કેલ અને અશક્ય છે. પ્રજાતની એ સુવર્ણમાલા મને કદાચ રાત્રિની રૂપેરી શોભા બુઝાવી દઈ શકે.

રોઝી—(આવેશમાં) એટલે આ ઉજ્જડ, ભયંકર પદાર અને ખીણોથી ભરેલો, ભયંકર જંગલી પશુઓવાળો આ દેશ મારા કરતાં વધારે ?

લાયવડ—અલગત.

રોઝી—ઠીક ત્યારે હવે રામ રામ. આપણું કામ હવે નહિ બની શકે. જાઓ રસિયાને માટે મરવા. હું તો આ ચાલી.

લાયવડનો આત્મા જાણે આશ્વો ગયો હોય તેવા તેને ભાસ થયો. ધડીભર તેને તેનો દેહ જૂઠો લાગ્યો. રોઝીને બોલાવવાની તેની હિંમત ના આવી. તેણે એક ઉંડો નિસાસો નાખ્યો.

(૩)

લાયવડને ચિંતાગુર જોઈ તેનો મિત્ર રાવરકી તેને દિશાઓ આપવા આવ્યો છે. તે તેને ખળખળ વહી રહેલાં, નિર્મળ ઝરણાંમાં ચોપાસ ખીલી રહેલા ઉપવનમાં ફેરવે છે. હવે એક સિંહા ઉપર બંને મિત્ર બેઠા.

રાવરકી—ત્યારે તું રસકરમાં શા માટે જોડાયો ?

લાયવડ—મરવા !

રાવરકી—તો પછી સંતાપ શાનો ?

લાયવડ—મારા કપાળનો.

રાવરકી—તારા કપાળનો નહિ, પણ અંદરનો જોવાવનારો દેશ મુશ્કાળી મુખારવિંદના કપાળનો ! (લાયવડ ચૂપ રહે છે)

રાવરકી—ત્યારે લડવાની વાતો છોડી દે ને ?

લાયવડ—કેમ ?

રાવરકી—રોઝીની ખાતર.

લાયવડ—જા, જા, જેવડું ! મારી માતૃભૂમિનો સાદ શું જે નથી સાંભળ્યો ? મારા સ્વદેશને આંગળે જ્યારે સંભ્રામ જેવાના દે. જ્યારે મારા દેશજંતુઓનાં લોહીની નદીઓ વહેતી હોય, તે દેશને હું રોઝી પાસે ધરમાં બેસી રહું તો હું રોઝીનો હાથ માત્ર લાયક નથી.

રાવરકી—ત્યારે રોઝી નને માદ નથી આવતી ?

લાયવડ—જાહેર આવે છે. મારા લોહીના ધનક. ૧.૨૦

નામ પોકારે છે. મારી માતૃભૂમિ મને રાજીગય બાસે છે. મારું લોહી એ માતૃભૂમિને ચઢાવું એથી વધુ રાજીના પ્રેમી તરીકેની લાયકાત મારે ખીલતું શું હોય ?

રાવરકી—પણ રાજીનું લગ્ન ખીજે થશે તો તારી છ'દ્ગી રહ નહિ થાય ?

લાવણ—હું છવતો હોઈશ તો ને ? તને ખબર નથી કે દુરમનોનાં દળ નજીક આવ્યાં છે. તેમના લોહીથી આ સમશેર પોવાની તને હચ્છા નહીં થતી ? (રાવરકી મુઠ જોવા બન્યાને સાંભળે છે—લાવણ કહે છે:) શું તું એમ માને છે કે રાજી મને બૂલી જશે ? કદી નહિ; મારા યજ્ઞ ઉપર, મારા દેદના દુકાને સમગંગાજીમાંથી પીળી લાવ્યાને તે ઉપર જો અશ્રુનું જિંદુ કોઈ સેરવનારું હોય તો તે મારી પ્રિય રાજી છે, એ યાદ રાખજો.

(૪)

(૩ મિયા) લિય.વમાંગની પદાડની ખીલેામા રસ સેનાપતિ પોતાના મનુશોને એકત્ર કરીને કહે છે:—

આપજીને હેલા દુમલામાં ગંબીર નુકસાન થયું છે, યત્રુઓની ખાટના આપજી જોગ બનીએ છીએ. તેમનાં વ્યૂદરચનાનો એક લાવવાનું ખીલું ઝડપે એવો કોઈ માતૃભૂમિને મળ્યું આપનાર આ મંદળમાં છે ? તેજે જાપાના વેસ પહેરીને યત્રુઓએ એક માયું વેસનું મૂકીને લાવવો જોઈશે. હે રા. રા. એવો !

જાણ મનુશોએ અને પ્રેમીક મુશ્કેલીને ન મળે પાડું. કોઈક પછા ન રહ, એટલામા એક સુવાન કુન્નિસ બાદવા ઉતો.

સેનાપતિ—તારું નામ ?

સુવન—પરલો લાવણ.

સેનાપતિ—તું મરના તૈયાર છે ?

સુવન—આ કાળે મળ્યું કાંઈ હોં નાનવડ.

સેનાપતિ—રહેશેને સારું તમાને પ્રનિહા છે (સુવન પ્રેમકંઠે કહે છે) સારું દેવ હશે, અને તે વખતે તેજુ હરીત કે હોં છે)

(૫)

સુવન દેવે મનને: હુ દુકાર બની ગયો. હું ક્યોનકુ તેજુ માનવો સેનાપતિને મળવાનું કહેજુ ને કહેજુ અને સેનાપતિને વિદ કોઈ કોઈ પહેરે સેનાપતિના બે પુત્રોને કે રા. અને સુદામના ને પોતે જેક કદ દોડે. હવે તું રા. કોઈ ન કદ, હવે તું ખા. રા. સુવન—રહે રહે ને નહુ અને રહે રહે રહે રહે રહે

જાપાનીઓને સજ્જત માર પડવા લાગ્યો.

જાપાની સેનાપતિ માથે હાથ દબને બેઠો છે. એકાએક તેણે ગુસ્સાથી બોલ્યો.

સેનાપતિ—આપણી જાવણીમાં દુશ્મનનો કોઈ જાનસૂત હોવો જોઈએ; આજે જયાર પહેલાં મને પત્તો નહિ મળે તો તારું માથું પડતી જુલું કરીશ, જા.

ગુસ્સાથી તો હોશ જ ઉડી ગયા; પણ તેણે ધીરજ રાખીને તપાસ ચલાવી. તેને પેલા ચીનના ચાકુકાર ઉપર યાંત્ર આવી અને છેવટે લાયવડ પકડાયો! લાયવડ ઉપર સેનાપતિનો જુખ્યા વાપના જેટલો કોપ વરસી રહ્યો. તેણે ત્યાં ને ત્યાંજ તેણે કાઢકું કરી નાખ્યું હોત, પણ એક વિચારે તેને અટકાવ્યો. તેણે ગુસ્સો શમાવી દીધો અને કદી લાયવડને કશું—

“જાન્યો! હવે તારું આવી જાયું છે. તારો તારણદાર અત્યારે હું છું. એકજ ઇચારો કરતાં તારું મોત નક્કી છે, પણ મારે તને એક બે વાત પૂછવી છે.”

લાયવડ—પૂછો સરદાર સાહેબ!

સેનાપતિ—તું અહીં કેમ આવ્યો?

લાયવડ—બેઠ લેવા.

સેનાપતિ—તને ખબર નથી કે તને ગરબ મારવાની સજ્જત યાંત્ર આવી.

લાયવડ—જરાબર ખબર છે, સરદાર સાહેબ!

સેનાપતિ—જો તું રૂસ લશ્કરનો બેઠ જાવે તો તને અવતો મુકું.

લાયવડ—હા-હા-હા-હા! તમે તે મને કોઈ ધરોડું ધાર્યો!

સાહેબ, મને મરતાં આવડે છે!

સેનાપતિ—(જરા અકળાઈને) પ્રતિજ્ઞા લઈને બેઠ જાણી રહ્યો, અને તને સિરપાચ અપાવું.

લાયવડ—મને સરીરની પરવા નથી, તો સિરપાચને લઈને હું કશું? મારો દેહ તો મેં માત્ર માનવજાતિને બેઠ ધર્યો છે. રાજાને ખાતર, આ ગુસ્સા અવનને ખાતર, વૈભવવિલાસને ખાતર જે દેશનો દોષ કરે, તેને હું જમાર સમજું છું, પાણી સમજું છું, રાજાના મનુષ્ય જાણું છું. એવું નીચ કશું મારાથી નહિ થાય, સમજવા સરદાર સાહેબ!

(૬)

સેનાપતિના નજી પાસેના નોકરો બેઠે રહ્યા હતા—

“૩૦ ડિસેમ્બરે જ્યોરે ૧ વાગ્યે વસીલી લાયવફને ગરદન મારવામાં આવશે.” લાયવફે તે દસતે મોટે વાંચ્યું અને ૩૦ મીના જ્યોરેની તાદ જોવા લાગ્યો.

૩૦ મી ડિસેમ્બરની સવાર પડી, જ્યોરેના જારના ટકોરા થયા. ફાંસીનો માંચડો ખડકાગો. લશ્કરની દોડધામ ધર થઇ. ૧૨૧ વાગ્યે લાયવફને એક મોટી ફોજ સાથે ખડો કરવામાં આવ્યો.

સેનાપતિ—તારે કંઈ કહેવું છે ?

લાયવફ—ના છ.

સેનાપતિ—તારે કંઈ સંતતિ છે ?

લાયવફ—ના છ.

સેનાપતિ—તારે શી છે ? તેને કંઈ કહેવું છે ?

લાયવફ—દાશ-ના-ના-દા. (શી છે કે નહિ તેની તેને મમ ના પડી. તેની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. રાત્રીનું યુવાળી વદન તેને દેખાયું. ધુરનો ઉપરેય પાદ આવ્યો. તેણે આંખો ટૂંકી બોંખારો કયો અને બગવાન હંધુ ધિરવના વધનો પ્રસંગ પાદ કયો. આશય સામે જોયું. જાણે બગવાન હંધુ તેને બોલતી રહ્યા છે.

૧ નો ટકોરો થયો, ફાંસીના દોરડાની વિજયમાળા તેના મથામાં પડી ! પાટિયું ઉંચકાયું. લાયવફનો આત્મા માનુષ્યમિના જાણ જાણે આવ્યો ગયો !

લાયવફની કબર કબર રેડી ફૂલદાર ચલાવે છે. એ ફૂલની એકએક ઘંચિએ અનુભિંદુના મોતી યુંચવા છે. એ ફૂલદાર નાથે રોડીની આંધળો અર્ધ કબર કબર રેડ્યો. યે યે દિરતો પછી રોડીનાં મનપિત્તને એજ કબર પાતે રેડ્યું. અનુભિંદુનું ધન જોયું ! મનુષ્યમિની અધિયો નેજાને આ રતી પુનઃ રાતના વિશિષ્ટ આત્મો જે મરણ સદ્યું નહું.

(૧. ૨૨-૧-૧૯૪૩ના આગ્રીક “નવચુક” નાં.)

૫૬-પાઠકવાડીનો માળો

(લેખક:-શ્રી. દોશલ દેસાઈ)

પાઠકવાડીમાં એક કણુખી રહેતો હતો. લોકો તેને બાણે કહી બોલાવતા. તેનો બાપ તેને પરણ્યાવ્યા પછી મરણ પામ્યો હતો. દોરદાંખરમાં ચાર જોડ બળદ, છ સાત ગાયો અને ત્રણ બેંસો હતી. નદિ જેવી જરજમીન તે મૂકી મ્યો હતો. મૂળથીજ બાણે કાળેલ અને કસરી હતો. કણુમાંથી મણિ તે કરતો. ધીમે ધીમે તેણે ઠીક પૈસો એકઠો કરવા માંડ્યો. સવારથી સાંજ સુધી પોતાની આ સાથે કામમાં મચ્યો રહેતો. સવારે સૌથી વહેલો ઉઠતો. બધાં ચૂના પછી તે ચૂતો. તેની માલમિલકતમાં તેણે ઠીક વધારો કર્યો. પાંત્રીસ વર્ષની સખત મહેનત પછી તે પૈસાદાર લેખાવા લાગ્યો.

હવે તેની પાસે વીસ જોડ બળદ, પચીસ ગાયો અને દસબાર બેંસો થઈ હતી. જમીન પણ ઠીક મેળવી લીધી. સારું સરખું મર ખંવાવ્યું. ઘેર ગોવાળીઓ રાખ્યો. ધરકામ માટે કામવાળી રાખી. ગાયો અને બેંસો માટે બે માણસો રાખ્યાં. વસોવી ઘી બનાવવાનું કામ તેમને સોંપ્યું. તેણે આમ સારો સરખો પુંછ એકઠો કરી, સૌ કો તેની અદેખાઈ કરવા લાગ્યાં.

“કેવો બાન્યશાળી !” લોકો કહેતા “એને શું ગોખું છે ! મરવાળી બીક એણે યા સાર રાખવી જોઈએ ?”

પૈસાદારને ત્યાં બને છે તેમ બાબુને ત્યાં ‘લીલા વનના મુઠાઓ’ ઉમરાવા લાગ્યા. દેશ-પરદેશથી મહેતાનો આવવા લાગ્યાં. સાધારણ એળખાણુવાળાઓ પણ બાબુ પટેલને પૂછતા આવતા. કોની તે સરખા કરતો. પરાખ્યાનમાં લેલમાત્ર પણ કયાઈ અરથ હતો નહિ. ચા-પાણી તો દરેકાં દોષજ. મિટાઈ વિના તો કોઈના દિવસ ખાલી જતો. અંતાનમાં તેને બે ડોકર અને એક ડોકરી હતી. તેમને પરજાવેલાં હતાં. નાનો ડોકરો કૂંવરો હતો. પટેલનાં બધાં બાબુ પટેલને કામમાં મદદ કરતા. હવે પૈસા ઘરે એટલે તો અ.જમું જ-વાં. મેટો ડોકરો દારૂડીઓ નીકળે. રોજન-ઠરને

મગ્ધ અનેક અપદ્મજો વળગ્યાં. સરીરની પાપમાઘી કરી. નહુટકે તેણે મરણ વડાકું કયું. તેની ઓ પણ આ દુઃખ ન સદન થવાથી મરી મર્ષ. પુત્રી સુવાવડમાં ન જીવી. નાનો છોકરો બાળ્યાની મરજી વિરદ પડ્યો છુદો રહ્યો. તેનો બાગ તેણે તેને કાઢી આપ્યો.

ભા.જો પટેલ ગિચારો દુઃખી થયો. હજી કાંઈક બાકી દશે એટલે રોગ ફાટી નીકળ્યો. નાનો છોકરો અને તેની ઓ પણ તેનાં બોજ ધણ પડ્યાં. ટોરદાંખરમાં પળ તે ફેલાયો. ધણાં ટોર તેનાં મરી ગયાં. પત્ની તો દુઃખાળ પડ્યો. ધાસચારા વિના ફેટલાંક મરી ગયાં. બગદો ચોરાઈ ગયા.

આ સિથિમાં સુકાન્તો કડી ગયા. મિથન તેની ઝાઝી થતી મળ. મરીબાકનો તેને બેટો થવા માડ્યો. ફિકર-ગિંતામાં સરીર દુખાયું થતું ગયું. અઠનાગાંધ વર્ષની વયે તેને સજ્જ નેત્રે ધનું રાચરચાણું વેચતું પડ્યું. તે દિવસે દિવસે મરીબ થતો ગયો.

અચાનક આ સિથિ આવી. તેણે આ નહોતું કહ્યું. તેની પાસે હવે ફરી બદામ પળ ન હતી. મળુરી કરવા સિવાય ખીજો રહેતો ન હતો.

‘મીરંચંદ્રચુગરિ ચ દના ચકલેનિદ્રમેણ’-કવિ ક.વિ. દાસની આ રક્તિ પ્રમ.જો પરુચે કપડે તે નીકળ્યા. તેની ઓની પળ એજ દલા હતી. સંતાનના સુખથી તે પરવતો હતો. આ બરધાએ તેમને મદદ કરવાર થાઈ ન હતું. ‘નામેકું શરણં મત્ર’ એ સુત તેમણે રહીકાયું.

તેઓ અનાચ આપ્યા. મદમદલાદ નાને દેડિયા બહોં રહેતો હતો. તેની પેડાં દેડેલાવર હતી. તદુ છતાં તે જાગતો રહતો. તે જાહેર દત્તો. બા. પટેલી કર્નિશો તે આગળ ન હતો. બા. તેને મરો. તારે તે દિલ્લીર થયો. તેના તેને દલા આવી. તેને કહ્યું કે ‘મર્ષ! તારી ઓ સંતાપે મારે ત્વ રહે. તારી બને તે કમ તારી જ દિમા કરજો. તારી આ દુઃખ કરજો. તારો મર્ષ’ ને પો. પ.દિ.

બા. પટેલ અપદ્મજો નહુટકે તેણે મરણ વડાકું કયું. તેની ઓ પણ આ દુઃખ ન સદન થવાથી મરી મર્ષ. પુત્રી સુવાવડમાં ન જીવી. નાનો છોકરો બાળ્યાની મરજી વિરદ પડ્યો છુદો રહ્યો. તેનો બાગ તેણે તેને કાઢી આપ્યો.

આ સિથિમાં સુકાન્તો કડી ગયા. મિથન તેની ઝાઝી થતી મળ. મરીબાકનો તેને બેટો થવા માડ્યો. ફિકર-ગિંતામાં સરીર દુખાયું થતું ગયું. અઠનાગાંધ વર્ષની વયે તેને સજ્જ નેત્રે ધનું રાચરચાણું વેચતું પડ્યું. તે દિવસે દિવસે મરીબ થતો ગયો.

કરતાં વધી. તેમને કોઈ બાબતમાં કહેવું નહોતું પડતું. કામ કરતાં તેમને આજસ નહોતી આવતી. મદમદશાદને તેમની દયા આવતી. તે તેમને આરામ લેવા કહેતો; પરંતુ તેઓ ખંતીયાં હતાં કંઈ નહિ ને કંઈ કોતરકોતર કર્યોજ કરતાં. ક્યાં તેમની આમલી જાહેજ લાલી અને ક્યાં આ કામ! એમ મદમદશાદને થવાજ કરતું.

દૂર દેશથી મદમદશાદને ત્યાં પેરોણા આવ્યા. બજારથી ક્યાંક ગયો હતો. બાણાની સ્ત્રીને રસોઈ કરવા બોલાવી હતી. જમવાની તૈયારી થઈ. બધા જમવા બેઠા. બાણો રસોડાના બારણા આગથી પસાર થયો એટલે વાત નીકળી: “ચેલો ગયો તેને જોયોને?” પેરોણાઓએ કહ્યું: “હા, એ કોણ છે?”

“એ તો પાંકવાડીનો બાણો. એને ત્યાં એટલો પૈસો હતો કે ન પૂછો વાત. તમે કદાચ એના વિષે સાંભળ્યું પણ હશે.” બધાંના વતી મલેકશાહેજ વાત ચાલુ રાખી: “હા, સાંભળ્યું તો છે; અમે માત્ર એને જોયો ન હતો. ગામેજામ એના તો ગુલો ગવાય છે.”

હવે એ બિચારા પાસે એક ફૂટી જદામ પણ નથી. કોઈ એવું છે નહિ. મારે ત્યાં વાડીમાં ખાધા પેટે કામ કરે છે. મારું કુઝાણું કરે છે.

પેરોણાઓને આશ્ચર્ય લાગ્યું. તેઓ અવાચક બેસી રહ્યા. કેટલાકનો કોળીઓ હાથમાં રહી ગયો. મલેકશાદથી ન રહેવાયું “લાગ્ય ચકના જેવું છે. એકને હવે ચઢાવે છે અને ખીતને ઢોલ પછાડે છે. બિચારાને કુઝ તો ચતું હશે.”

“અદલાદને માલુમ. એ તો કાંઈ જોતોજ નથી. કામ ન કરે છે.”

“કુ એને કાંઈક પૂછું?”

“હા, ખુશીથી પૂછો.”

બાણાને મદમદશાદે બોલાવ્યો. તેનું બાણું પીરસાવ્યું. બાણે આવ્યો. સૌને વંદન કર્યો. પધાંતી વાળાને બેઠો. વાતોના મધ્યમાં મારે સૌ થોડી વારે જમી હતી. મુખવાસ કરી સૌ રવેશમાં ચાલી-જો ચોક્કસ. બાણાને પણ ત્યાં બેસવા કહ્યું.

મલેકશાદે વાત ચર કરી: “બાણા! તારા મુખના દિસો નથી સાંભરના? મને પૂછવાની જિજ્ઞાસા થઈ છે. બોલું ન વચાડી તું તારે કેટલો કુખી હતો? આ કુખ નથી સાંભરતું?” બાણો દરવો. ત.મે ચરમના ચરમ પડ્યા. ને બોલ્યો: “મ.”

“હવે કેમ ?”

“હવે અમે મરણના બોલતાં પહેલાં ઉઠીએ છીએ. આગળ બેસી નિરાતે વાત કરીએ છીએ. અમારી વચ્ચે તકરાર હવે નથી ફક્ત થતી. અમારી ફિકર માત્ર હવે શેઠને કેમ ઉપયોગી થવું એજ છે. વિચાર પણ એનાજ કર્યા કરીએ છીએ. અમારી મરણ પ્રમાણેજ કામ કરીએ છીએ. ન વધારે કે ન ઓછું. શેઠને કેમ ફાયદો થાય એ તરફજ અમારું લક્ષ્ય છે. કામથી પરવારી રસોઈ બનાવી આનંદ થી જીએ છીએ. અમારે કોઈ ભતની ફિકર નથી. અમારી ફિકર અમારા શેઠને. આત્માની ઉત્તિ અમેો કરી રહ્યાં છીએ. પ્રજાભક્તિ માં લીન થઈ રહીએ છીએ. અડધી સદી વીત્યે આજ મુખની કંઈક ઝાંખી થઈ છે. અમને આનંદ થઈ રહ્યો છે.”

સૌ કેા હસ્યા.

બાણેા દાવકે મેંએ બોલ્યો: “હસવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. એ લવારો ન ધારશો. જીવનના જેલ એવાજ હોય. આપણે પામી નાખી જોઈએ છીએ. દાવ દેવો હરિદાય છે.” મૂર્ખતાની મહેમાનીએ અમેો હતાં. ગરીબ થઈ ગયાં. પૈસો પરવાર્યાં. આખરે સત્ય દાખવ્યું. તમને અમે તે કહ્યું. તમને સંતોષવા ખાતર આ બધું નથી કહ્યું. તમનેએ કાંઈક પ્રજાનું જાન થાય એટલા પૂરતુંજ કહી નાખ્યું.”

મલેકશાહે કહ્યું: “આના શબ્દે શબ્દમાં ડડાપણ રહ્યું છે. બાણેા સાચુંજ કહે છે. આપણાં ધર્મપુરતકો પણ પુકારી પુકારી ને એજ કહે છે.”

અતિથિઓને આનંદ થયો. સૌ કેાને એવું સત્વજ જણાવ્યું. અતિથિઓ ચાલ્યા ગયા. બાણેા પટેલ અને તેની બી મદમદચને ત્યાં રહી પોતાનું કૈંય જીવન વીતાવે છે.

(તા. ૨૬-૧-૧૯૨૫ના “સમાચાર”માંથી)

૫૭-ગાડીવાળો શાહજાદો

(लेखक:-श्री. उदयचंद वैद्य)

(i)

સને ૧૯૧૧ ઇસવીના દિવસી દરબારમાં દિલ્હીના કિલ્લો રૂપાં.
નવું નગર વસાવવાની તૈયારીઓ હાથ ચાલ. નકશાઓ બન્યા. સિલ્ક-
સાંત્રીઓ (ઇંછનીઓ) પોતાના મગજનો પ્રભાવ દેખાડવા લાગ્યા.
આમ દેશના વહીવટના વડા મનમુહુરજીના સહકારમાં મકાન-
(ગામિ-મંદિર)ની આગ્રહાસ ઊંટો બનાવવાનાં અને પકવવાનાં
કારખાનાઓ હાથ ચાલ મળ્યાં. દબરો મરીબોની રાજી માત્ર હાથ.
પાણી મળેલી ઊંટો રેલગાડી અને જાગડગાડીઓમાં સવાર થઈ પહોં
જાણાવી યાદરના નિર્માણ માટે આવવા લાગી.

તા. ૧૧ મી મેના દિવસની વાત છે. બરાબર બપોરના બાર વાગ્યો તરો અને બેઠોય હતી નાખતારી ચરમીયા એક પરોઢા મોડીવાન, ખાનખાદાકુર કેડ મદનમદ દારૂનની બીડી ઉતરથી પે.નાના મા.મા હોડા લઈને દિલ્હી આવવા નીકળ્યાં. એના મ.મા ઉતર રેલ્વેનાં લેવરથી ઠિરેલા પગના દગા. તેની સફેદ રંગેની કાઠી અને મું. ૫૨ રૂ.નાં સીન્ડા રચકનો બનકવા દગા. મ.મા ૫૨ પાંતેણી હો, તેના હોડેની લાડ.સ મળી મું. ૨૦ હતી.

તેના મારાની પાછા-વાડુ કરીને કુટુંબિનરથી-એક ને દર
કા અર્થી દરિ ને દર પુરો ખુબ દેરે મેરથી ગિરક વદ મું
પર પા... અને મહેર મારીર પા... જા... તે પા... મરિ
તે પા... મું એક વરે પા... ન મું પા... એ પા...
પા... એ પા... ને દર પા... એ પા... ને દર પા...
પા... એ પા... ને દર પા... એ પા... ને દર પા...
પા... એ પા... ને દર પા... એ પા... ને દર પા...

이러한 사실은 우리 민족의 전통적인 문화와 가치를 지키고, 이를 바탕으로 새로운 문화를 창조해 나가는 데에 중요한 역할을 하고 있다.

મરીબ છુટ્ટો અને યક્તિલીલુ નેમ તે બહુજી યુસ્તમાં આવી મરો. ફેશન તરીકે તેના હાથમાં એક ચાણુક હતો. તેને ફેરવતો તે મોટર ગાંથી બહાર આવ્યો અને જિયારા ગાડીવાળાને મારવા લાગ્યો, ગાડીવાળો અચક્રા અને એકલો હતો. સૌથી વધારે તો તે ગરીબ હતો-મુકલીસ હતો. પરંતુ તેનામાં અજગ નેવી હિંમત હતી. તેણે ચાર ચાણુકનો માર ચુપચુપ સડન કરી લીધો. ત્યાર પછી તેણે પશુ બળદ હાંકવાનો પોતાના ચાખખો લઈ તે યુવક ઉપર દુમ્મરો કર્યો. તે યુવકના માથા પર પોતાનો ચાખખાનો દોડો એવા નેરથી માર્યો કે નેથી તે યુવકનું માથું ફાટી ગયું. મોટર ડ્રાઇવરે ચાણુ કે, તે ડોસ્તને સજ કરવા પોતે પશુ આમળ વધે; પરંતુ તે યગ ઉપાડે તે પહેલાંજ ચાખખાની લાકડી તેના માથા ઉપર એવા તો નેસથી લાગી કે નેથી તેનો ચહેરો પશુ લોહીથી લાલચોળ થઈ ગયો. એ બનાવ નેમ મોટરમાં બેઠેલી વેસ્થા ગમરાઈ ગઈ અને તેણે રાડ પાડી કે “ખુદાને માટે તમે મોટરમાં ચાલ્યા આવો, નહિ તો એ ગામડીઓ ગમાર તમને જાનથી મારી નાખશે.”

એ સાંજળી યુવક અને ડ્રાઇવર બંને મોટરમાં આવીને બેસી ગયા. પછી તેઓ ગાડીવાળાને ગાળો લાંડવા લાગ્યા. ડોસો ચુપચુપ ઉભો ઉભો જરા જરા હસતો હતો અને બળડી રહ્યો હતો કે-

“બસ, એકજ વારમાં લાગી ગયા ! તેમુરી તમારો સડન કરવો, એ કાંઈ સહેલું નથી !”

ગાડીવાળો એટલો તો બહેરો હતો કે તેણે મોટરડ્રાઇવર અને યુવકે તેને દીધેલી ગાળો, તે જરા પશુ સાંજળી ચક્રો નહિ તે ફરી પોતાના માઝા ઉપર આવી બેઠો. મોટર દિંદી તરફ ચાલી ગઈ અને ગાડીવાળો રાયસીના તરફ ચાલ્યો ગયો.

(૨)

બીજો દિવસે રાયસીનાની પોલિસ ચોક્કીમાં બે જખમી મનુષ્યો અને કેટલાક ગાડીવાળા ઉભા હતા. એમાં પેસો છુટ્ટો ગાડીવાળો પશુ હતો. જમાદારે પૂછ્યું:

“હું તમેજ એમને જખમી કર્યા હતા ?” ડોસો ચુપચુપ દબોજ રહ્યો. જમાદારે યુસ્તમાં આવી ફરી પૂછ્યું કે “મોટરમાં કેમ નથી ?” એ સાંજળી બીજા ગાડીવાળા બેઠેલી હાથ કે “સ.દેવ ! એ બહેરો દોવાથી સાંજળી ચક્રો નથી.” ત્યારે એક તિપકને તેની પાસે જઈ તેના કાનમાં જમાદારનો સમાજ કહી તંત્રાવ્યે. તે સાંજળી ડેતાએ જવાબ આપ્યો કે “હા, એને નેં મરીબ છું.”

એણે પહેલાં મારી ઉપર હુમલો કર્યો અને મને ચાર ચાણક માપ્યાં. ત્યારે મેં પણ પરચરનો જવાબ પરચરથીજ વાળ્યો. આ અગીર લોકો મરીમોને ધાસના તણખલા જેવા સમજે છે. આજથી સાઠ વરસ પહેલાં એમનાં મા-આપ મારા ગુલામ હતા, એટલુંજ નહિ પણ આખોએ દિવં મારો તાબેદાર દેશ હતો.”

એ સાંભળી પોલિસનો જમાદાર દરયો અને જોડ્યો કે, આ છદ્દો પાગલ છે કે શું? થડપણે એની અછલને જોઇ નાખી છે. ત્રીક છે, આને દવાલાનમાં લઇ જાઓ. કાલે એને કોર્ટમાં મોકલીશું. આવા દિવાનાઓને પાગલખાનામાં મોકલી દેવા જોઇએ.

(૩)

દિલ્હીના સીટી મેજસ્ટ્રેટની અદાલતમાં ધરોડા માડીવાન અને બન્ને દિવાદાઓ દાખર હતા. કોર્ટના ઇન્સ્પેક્ટરે જનમેા જનાય કોર્ટને કહી સંજગાળ્યો. તે સંજગળી કોર્ટે મુનેમારની તપાસ કરવાની પોતાની ખાદિશ જાહેર કરી. તે જાહેર છે, એ જાણી લીધા માઠ અપરાધીએ જોર જોરથી ખૂમો પાડીને તેની તપાસ લીધી. ઠોસાએ કહ્યું:

“મારું નામ જહોર મુસ્તાન છે. હું મિરગ જાખરનો દીકરો છું. એ મિરગ જાખર ખાદયાદ ખદાદુરયાદના સુમા જાઈ હતા. મારા દાદા દિલ્હરયાનના ચહેનચાદ મુઠનુદીન અકબરચાદ યાની હતા. ‘૧૭ ના મહર-ખંડ પછી મેં દાખરો મુસીખતો સુદન કરી. તેમાં ખૂબ ફરી રખડી પાછો દિલ્હીમા આવ્યો. હું માડીયાનો મહેલ કાપા લાગેલ. તા. ૧૧ મી ને મને ૧૬૧૭ ની વત છે. એ દિવસ મને ૧૮૫૭ ના જોડેલ મરમ અને લખન હતો, કે જે દિવસે (તા. ૧૧ ને ૧૬૧૭) સદરદુ ખતાવ બન્ને. હું કાને જાહેર છું. મેં મેલરંજ મુંગેગાને અચજ સાંજનો નહિ. મેલરંજાના મેલે મારી મહરી અને ઉચર ૫૨ રહેમ કરી નહિ. મેં માર અઠક ૧૬૧.૩ કાપા. મારા કરીરમા જે ખુન-રખા-રહી રહું છે, તેને હવે મુસ્તાન સુદન કરવાની અને માર ખાખતી રેલ રહી રહી છે. એમ અને પટેલં ખાદત નહેલી. જે જાળા ઉપર ખાદ-લાખ મુસા છે, એજ જાળાએ ખાખતી પહેલ ખાદ દુકનદા રેલને ૬૨ ૫૫. ખાખતેને નમને વરચમે અઠક છે. મારે નમ જાળા તમેલ કે ખાદેને રહા રખા ને. ૬, એલર ૫૨ ૫૫. કહેલ કે ખાખતેને ખાખ મુસ ૬૫ કે નમને મેલરંજાને રહી રહી છે. હું કેલ રહેલ માર અઠકે. ખાખતે ૧૧, ૧૬૧૭)

હરી ચક્ર! બેચક! જે જલ્લો લીધો છે. આ બંને બહાદુરોની માથાં લાગી નાખ્યાં છે. અગર આપ સરીફ લોકોનો ઇન્સાફ કરવા ચાહતા હો તો હું આપના ફેંસલાની સામે મારું ચિર ઝુકાવ તૈયાર છું.”

છુટ્ટાની વાતો સાંભળી અદાલતમાં સ્તબ્ધતા છવાઈ મધ. પુરો-પિયન મેજસ્ટ્રેટ સાહેબ ગોંધાં હોદ્દર દબાવી એ ગાડીવાન ડોસાને જેવા લાગ્યો. તેના આસિસ્ટન્ટની આંખો આંધુથી છલોછલ ભરાઈ આવી. બંને ફરિયાદીઓ પણ ડોસાની વાત સાંભળી બેઠેલ જેવા થઈ ગયા.

અદાલતે હુકમ કર્યો કે “તમને (ગાડીવાનને) છોડી મૂકવામાં આવે છે અને ફરિયાદીઓ ઉપર દય દય રૂપિયાનો દંડ કરવામાં આવે છે. કારણ કે તેઓએ જે લુચ્છાની આપી છે તે ઉપરથી સાબીત થાય છે કે, તેઓએ નવાની હાથતમાં-કેદમાં ગાડીવાન ઉપર હુમલો કર્યો હતો.”

સાર બાદ મેજસ્ટ્રેટ સિપાઈને કહી ડોસાને પુછાવ્યું કે “તું સરકાર તરફથી તમારે માટે પેન્શન નક્કી નથી થયું? તમે ગાડીવાનનો ધંધો શા માટે કરો છો?”

છુટ્ટા પણ ગાડીવાન સાદાજવાબે જવાબ આપ્યો કે—

“હું જાણું છું કે, અમારા ખાનદાન(કુટુંબ)વાળાઓ મારે સરકારે પાંચ પાંચ રૂપિયાનું માસિક પેન્શન નક્કી કરેલ છે. પહેલી વાત તો એ કે, કેટલાંએ વર્ષો થયાં હું દિલ્લીમાં નહોતો. ઉપરાંત જ્યાં સુધી હાથ-પગ ચાલે છે ત્યાં સુધી ગુજરાત મારે પોતેજ કંઈ મેજવી લેવું એ હું મારી ફરજ સમજું છું. સાહેબ! મને ગાડીવાનના ધંધામાં રોજના ત્રણ ચાર રૂપિયા મળી જાય છે. બે રૂપિયા બજારોને માટે રોજના ખર્ચ થઈ જાય છે; જેમાં મકાનનું જાકું પણ આવી જાય છે. મારે માટે રોજના બે રૂપિયા બચી જાય છે. એવી હાલતમાં હું પાંચ રૂપિયા લઈને શું કરીશ? આજકાલ હું પલ્લેજ આનંદમાં છું. જમી રીતે મને આઝાદી (સ્વતંત્રતા) છે. હું બેરિકર છું. જે લોકો તમારી મોટોમાં નોકરીની તપાસ કરતા ફરે છે, જી. એ. અને એમ. એ. પાસ કરવામાં પોતાની કંચર જરબાદ કરી નાખે છે, તેમના કરતાં મારે એક ગાડીવાન તરીકેની હાલત લાખ ફરજે સારી છે. મારી લાંબામાં થોડાં પણ જીવનની નામોદી નથી. કારણ કે હું બગરો ૧૧૨ લગમ લઈ છું-૧૫૫ હું પોને જગદિયો જમીને કોઈને મારા ઉપર લગમ

ચલાવવા નથી દેતો. કોણનો પણ હુકમ ઉઠાવનાર બદો હું નથી. ”

(૪)

ગાડીવાળો શાહજહાં પહાડગંજની મરિજદમાં નમાજ પઢી રહ્યો હતો. એજ મરિજદની પાસે એનું મકાન હતું. બપોરે તે નમાજ પઢી રહ્યો ત્યારે તેની પાસે એક સખ્સ ગયો અને બોલ્યો કે—

“આજે હું અદાલતમાં હાજર હતો. આપે આપેલ છુતાની મેં સાંભળી છે. શું આપ મને બંડની કંઈક દફીકત સંભળાવી શકશો ? ત્યારપછી આપ ક્યાં ક્યાં રહ્યા અને આપે કેવી કેવી તથા કંઈ કંઈ મુશીબતો વેઠી ? ”

એ વાત સાંભળી તે જઈક શાહજહાં જરા દરગો. તેજે પોતાની રેપેરી ઘાટી ઉપર હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં કહ્યું—

“શું તે દાલત તમે સાંભળી શકશો ? શું આપને એ જૂઠી વાતો પર યકીન આપી શકશે ? હું માનું છું કે, જે વાત કે બનાવ ખરી જાય, પછી તે ખુશીથી બારેલો દોષ કે ચમચી બારેલો દોષ, પણ તે બધું જૂઠું છે. તેનું બયાન કરતું જૂઠું બોલવા બરાબર છે. અને લીની ગયેલો વખત જૂઠો છે. હું માનું છું કે, જે સમય નજર સામે છે તેની ઉપર યકીન કરું અને તે દસ્તી-ખુશીથી લીનાયો હોય ! લીની એવેલા વખતને માફ પણ ન આવવા હોય અને આવનાર વખતની જરા પણ ફિકર ન કરે. ખસ, મારે જે શર્હ સમજતું દોષ તે વર્તમાન વખતનેજ સમજું કે જે આખેથી દેખાય છે. ”

સરવ્ય કરનારે કહ્યું—

“એ તો તમારા પોતાના બ્યકિઅન અનુકરતી વાત છે. આપના દિલને તકલીફ અને સદમાએને દુનિયાથી ઉઠાવ કરી દાવે છે. પરંતુ હું તો બંડના વખતે બનેલા બન્દરેને એકાદ કરવા કહું છું. અને એકાદ એ વાતો આપને કહું છું. એમાં રીતે ને રીતે એ વાતો એકી કરેલી છે. રીતે એ સદમાએને તેમની બાજબી વાતો રૂબી પૂજાને લખા છે. ”

એ સમયે શાહજહાં એરકા દરકો અને બેરકો—

“કહી કરી તમે કહ્યું છે. હું કહ્યું છે. એ વાતો દેવના દોષ એ વાતો છું. એ વાતો બદુલ જૂઠું ખરું છે. એ વાતો એ વાતો નિરોધ વાતો કરે. મારે જે વાતો હું કહ્યું છે એ વાતો એ વાતો. ”

ત્યારે સરવ્ય પૂછવાને શાહજહાં પોતાને જે વાતો કહી દેવામાં આવે તે વાતો એ વાતો હું કહ્યું છે. એ વાતો એ વાતો. ”

એક ખૂણામાં ગાય ખાંધેલી હતી. અંદરના ભાગમાં એક મોટો પાટ હતો. તેની ઉપર એક સાફ ચાદર પાયરેલી હતી. તેની પાસેજ એક પક્ષંગ હતો તેના ઉપર એક પચારી પાયરેલી હતી. અને તેની ઉપર પણ એક સફેદ દૂધ જેવી ચાદર પાયરેલી હતી. આ બંને વાતોથી જાહેર થતું હતું કે, ગાડીવાન સાફ-સૂફ રહેવાનું પક્ષં કરનાર માણસ હતો. સવાલ પૂછનારને તેણે પાટ ઉપર બેસાડ્યો. પછી પોતેજ બજારચીખાનામાં જઈ ખાણું લઈ આવ્યો અને બોલ્યો-“આવો, પહેલાં આપણે ખાણું ખાઈ લઈએ. ત્યાર પછી વાતચીત કરીશું.” ખાણું પણ સારું અને મજેનું હતું. બે ટાક, દાળ, ચટણી અને મિઠાઈ તેમાં હતી. એ બધી ચીજો જોનારને જણાવી દેતી હતી કે, યાદબદે પોતાની કફોડી હાલતમાં પણ સુખેથી જીવેલી વીતાવી રહ્યો હતો. સવાલ પૂછનારે ખાણું ખાવાની ના પાડી, પણ યાદબદે તેની વાત ગણકારી નહિ. આખરે થણી રકમકે થયા બાદ બન્નેએ ખાણાને ઇન્સાફ આપ્યો. પછી યાદબદે તેણે નીચે પ્રમાણે પોતાની આપવીતી કહી સંભળાવી, જેનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે:-

“જનાન ! હું મિરજા બજારનો દિકરો છું. મારા વાલિદ દિલ્હીના બાદશાહ-ચહેનશાહ બહાદુરશાહના સમા ભાઈ હતા. સન '૫૭ ના ગદરની પહેલાં બહાદુરશાહની હકુમત તો દિલ્હીમાં પર નહોતી, છતાં એ ઇસ્ખત અને દાંઠમાઠ બાદશાહી હતો ખરો. હું મારા મુરબ્બી પિતાજીનો પ્યારો પુત્ર હતો. મારા એ ખ્યારા પિતાજી મદર પહેલાંજ આ દુનિયાથી દૂર કરી ગયા હતા- ગુજરી ગયા હતા. જ્યારે ગદર થઈ થયું અને બજવાખોરોની ફોજ દિલ્હીમાં દાખલ થઈ ત્યારે તેઓએ અંગ્રેજો, તેઓની ઝિરતો અને બાળબચ્ચાંઓની ઉપર જે જુલમ ગુનગો તેનું બવાન કર્યું કલેવું ક'પી નય છે. એ પછી અંગ્રેજો પંચગની મદદ લઈ આવ્યા. તેમણે બજવાખોરોને દરાવ્યા. ત્યારપછી બાદશાહ અને સાથે સાથેજ આખા ચહેરના લોકો નાસી ગયા. મારી વાડગ (માતા) આંખે આંધળી હતી અને તે બિમારીઓથી થણી કમળેર થઈ ગઈ હતી. તેને રથમાં બેસવાનું પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું હતું. પણ મેં બીઓની મદદ લઈ મેં તેમને રથમાં બેસાડ્યાં અને હું પોતે પણ રથમાં બેસી દિલ્હીથી નાસી છૂટ્યો. બાદશાહ તરેર તો મદદ ચહેનશાહ દુમાપુના મકનચ તરેર ગયા હતા. પણ મેં કરનારને

રસો પકડ્યો. કારણ કે ત્યાં મારો એક દોસ્ત રહેતો હતો અને કરનારનો તે એક સારો માતખર જમીનદાર પણ હતો.

અમારો રથ અજમેરી દરવાજાની બહાર નીકળ્યો. ખરો રસો તો લાહોરી દરવાજાએ યદને હતો, પણ તે તરફ અંગ્રેજ ફોર્સેની જખરહત ખીક હતી. અજમેરી દરવાજાની બહાર નીકળીને જોયું તો રેખાપુ' કે, દસ્તરો મનુષ્યો-ઓરતો-બાળકો-બુઢાઓ પોતાને માથે પોટથીઓ મૂકી હેરાન-પરેશાન થતા દિલ્લી છોડી ચાલી જતા હતા. ત્યાં રથ ઢાંકનારે કહ્યું-‘શુઝાંવા યદને કરનાલ જતું જોઈએ, જેથી આપણે અંગ્રેજ ફોર્સના હાથમાં ગિરફતાર ન થઈ શકીએ. શુઝાંવા મુઢી તો અમે આરામથી પડોગી ગયા. રસ્તામાં અમને યુગ્ગર લોહો મળ્યા. તેમની ખૂબ ખુલામત કરી અમે તેમના પંજા-માંથી છૂટી ગયા; પણ જ્યારે અમે શુઝાંવાથી કરનાલ તરફ વળ્યા કે એક ફોર્સે અમને લૂંટવા ચાલ્યું. હતુ તો તેઓ અમારા રથને હાથ લગાડે એટલામાંજ સામેથી એક અંગ્રેજ ફોર્સ આવતી રેખાઈ. એ ફોર્સમાં તમામ ઝોરા લોહોજ દતા. તેને જોઈને યુગ્ગર લોહો તો નાલી ગયા, પરંતુ તે ફોર્સે અમને ધંતી લીધા. તે ફોર્સના લોહો અંગ્રેજ જખાનમાં અમારી મરકરી કરવા લાગ્યા. આપત આપડમાં લોહોને અમને લીધુરયા લાગ્યા; પણ એમાં કું કાઈ યમજ કારો નહિ. એક મોરોએ રથનો પડો ઉઠાડીને જોયું અને મારી પાછાને જઈને અને આપણી જોઈને જોરથી દમગ ત્વાર પડી તે લોહો ચાલી ગયા. અને પણ આગળ વધ્યા. ત્વાર મુઢી ચાલ્યા કું. તેજ અડચણ અમને નહી નહિ રહે એક નાના યમગમાં રોક્યા. આવી રહે કે.ક દ્વાર લોહો આવી અનંત મગક ચેરી ગયા અને રથ ઢાંકનારે પણ ચાલ્ય રોક રોકો. ત્વારે કું જાડુજ શિકરમાં પડી ગયો. એ મગ વડ લોહો હતુ. તેમની રથ જોઈને તેં કોઈથી એક મુઢી કાનજૂરી કરી. તેલેતે ચેલોની મગી રથે આગે અને મોરો કે મુઢી તો અમરે ત્વા ઉઠેલો તે તમાની ચેલેતે અમરે ત્વા રથે. અમરે કે કે મગ મગજ તમને કે એ ચેલો. અમરે ત્વા તે એમજ અમરે જાડુ મગ. રથે કે કે કું મોરોને રથ નેજ અમરે પણ એક રથ દત્ત અને એક મગકે એ. પણ દત્તે અને એ કે.કે - ઉઠેલો. તેમજ રથે રથે) અને રથે તે મોરોને મગ મગ રથે, રથે તે રથે અમરે એક મગ ઉઠેલો. અમરે તે મગ મગ રથે તે રથે મગ મગ રથે એક મગ રથે તે રથે મગ મગ રથે

મોકલવામાં આવ્યો. ઘોડીજ વારમાં મામવાળાઓએ બહુ દેશકે
કે, અંગ્રેજ ફોજ આવે છે. તે સાંભળી ચોધરી મારી પાસે આવ્યો
અને જોડ્યો કે “તમે અત્યારે ને અત્યારે નાસી જાઓ; નહિ તો
તમારી સાથે અમે પણ માર્યા જઈશું!” એથી હું બહુજ મમરણો.
મેં ચોધરીને કહ્યું-“લલ્લા માણસ! હું મારી આંધળી માને લઈ
ક્યાં જઈ? શું તમને મારી હાલત પર દયા નથી આવી શકતી?”
એ સાંભળી ચોધરીએ મને એક ગડો માર્યો અને જોડ્યો: “શું
તમારે માટે અમે અમારી ગર્દન કપાવીએ?” મારું ટાઢી ખૂન
તપી આવ્યું. મેં પણ સારી પેઠે તે ચોધરીને મેથીપાક જમાડ્યો.
તે જોઈ ગામના તમામ જાટ લોકો ભેગા થઈ ગયા. તેઓએ જોઈ
થઈ મને ખૂબ માર માર્યો. હું બેહોશ થઈ ગયો. જ્યારે હું હોશમાં
આવ્યો ત્યારે જણાવું કે, હું એક જંગલમાં પડ્યો છું. વાલડા
મારી પાસે બેઠી મેડી રાતી હતી. તેમણે કહ્યું કે, જાટ લોકો તમને
અને મને એક ખાટલામાં ઉપાડી લાવી અહીં નાખી ગયા છે.
જણાવ છે કે, તેમણે આપણા સામાન લૂંટી લેવા માટે બહાડું
કાઢ્યું હતું. ફોજ-ખોજ કોઈ પણ નહોતી આવી.

એ વખત અમારે માટે બહુજ વસમો હતો. ગિયાળાં જંગલ,
માથું ફાટી નાખે તેવા સખત તડકો, તેમાં હું, મારી આંધળી માતા
અને ચારે તરફ ઉંઝડ તથા શૂન્યતા હતાં. તેમાં પણ દુશ્મનોની
ખીક અને મારથી થએલા જખમોની તકલીફ અને અનપર્યો રસો
તથા પ્રદેશ! એવી હાલતમાં અમે મા-બેટા આવી પડ્યાં. અમારી
કારખી મુશ્કેલીતોનો તમે ખ્યાલજ કરી લો. તેથી કોઈ પણ સંજો
દિલ માણસના છતરને પણ રહેમ આવી નવ. એ બાબતમાં હું
વધારે લંબાણ કરીશ નહિ. મતલબ કે, એવું વર્ણન હવે થોડું તેમ
નથી. મારી માતાએ કહ્યું કે “બેટા! ચાલો. દિંમત કરીને આગળ
વધો. અહીં જંગલમાં પડી રહેવાથી કોઈ પણ શયતો નથી.” બહુજ
મુશ્કેલીતે હું ઉઠ્યો થઈ ગયો. માથે તથા હાથે પાત્ર દના અને ૧૪
ઉપર પણ માર પડ્યો હતો; છતાં આંધળી માતાનો હાથ પકડી હું
ચાલવા લાગ્યો. કાંટાવાળી ઝાડીઓ આખા મેદાનમાં ફેલાયેલો હતો.
એણે અમારાં બંદન પરનાં કપડાં ફાટી નાખ્યાં. ૫૫ લોકોનું બંધન થઈ
ગયા. મારાં માથા કોકરો ખાઈ ખાઈને પડી જતાં અને હું તેમને
મુંબાળી લેતો; પરંતુ ચરીરપરના પાવોને લીધે મારામાં અલગ
આવી થઈ હતી અને ચાલવાની સક્તિ કે દિંમત પણ નહોતી.
એવો વખત પરવરદેવાર અઘડ-તઘડ કોઈને ન રખાતો.

જ્યારે જ્યારેનો વખત થયો અને તડકો સખત પડવા લાગ્યો ત્યારે મારા માથા પરના ધાવમાં એવી તો પીડા થવા લાગી કે જેથી હું ચક્કર ખાઈને જમીન ઉપર પછડાઈ પડ્યો. મારી આંખે તમ્બર આવી ગયાં. મારામાં શુદ્ધિ હતી, પણ ઉડીને ચાલવાની તાકાત નહોતી. માતાએ મારું માથું ઉંચકીને પોતાના બોળામાં લઈ લીધું અને ખુદા-એ-તઆલા પાસે દુઆ માગવા લાગી કે—
“ઓ રહેમદિલ ઇલાહી! મારી ઉપર દયા કરો-રહેમ કરો. મારા યુનાદો મારું કરી દો અને મારા માથુમ જગ્યાની જાન જાવો. ઓ ખુદા! આ આંધળા શાહજાદી તારી આગળ દાય ધરે છે તેને મદદરમ (વિમુખ) ન કરો. તારા સિવાય અમારું કાંઈ નથી. જમીન અને આરમાં અમારાં દુશ્મન થયાં છે. તારા સિવાય હું કોને કહું અને કોને પાશુ? તું જોને ચાહે છે તેને હજમત જસે છે અને તું ચાહે તેને શક્ત આપે છે. ગઈ કલેજ અમે મુશ્કના અને દાથી-પાયા તથા શુલામ-ખાંદીઓના માલિક હતા અને આજે તેમાનું અમારી પાસે કાંઈ પણ નથી. આ ઉપર આ દુનિયાવાસીઓ જાને શાની (અસાર સંસાર)માં શયવાની ખ્યાદિય રાખે છે? તૌખાદ છે. યુનાદોનો તૌખાદ છે. રદમ એ ખુદા! રદમ-રદમ-રદમ.

મારી અંખા દુઆ માગી રહી હતી એટલામા ત્યાંથી એક સમઠીઓ અમાર પસાર થયો હતો. તેણે કહ્યું—“ઓ છુટ્ટી તારી પાને જે કાંઈ હોય તે નાખી દે.” અંખાએ કહ્યું—“ઈકરા! મારી પાને તો મારા આ જિમાર જગ્યા સિવાય કાંઈ પણ છે નહિ.” એ તાજબાજ તે મારે અંખાના મારા ઉપર દોરથી એક લાકડી મારી તે લાગતાજ તેણે એક કારંતો ચાલ પડી અને કહ્યું કે “અર અલિમ! મારા જગ્યાને ન મારીશ.” આ જગ્યા જોઈને હું દિમિદ થઈ દિમિદ પણ અંધારાને કે ચક્કર ખાઈને ફરી પડો પડી ગયો અને પેદે થઈ જતી ગયો. બહારે હું દોરડા અંખાને ત્યારે તે નમરે જઈ ગયો હતો અને જાને એ-ઈકરા તદમ..... પડ્યા હતા. તે કહ્યું—“અંખા! કેવું છે?” તેણે કહ્યું—“ઈકરા. હવે હું નહીં હોઉં તેને પૂછીને જાણે છે. હવે હવે હું એક દરે-દરે-કોને જ જાણું છું કાંઈ પણ અને ન કંઈ અને હવે પણ કાંઈ નહીં હોય ખુદા! મારા યુનાદોના જગ્યા અરહે” ત્યારે જ તેણે એક કહ્યું. પડ્યા અને તે જઈ ગયો હું એક એક દોરડા. એક મારી નાખ્યા એક એક કહી દેવ તેને પડ્યા હતા.

જમ પડ્યો. ઘોડી વારે ત્યાંથી એક ફોજ ઘોડેસ્વાર નીકળ્યો. મને જાડ નીચે પડેલો જોઈ તે મારી પાસે આવ્યો. મેં તેને મારી આપવીતી તમામ હકીકત સંજ્ઞાવી. તેણે પોતાની કમરેથી રમાવ હોડીને મને આપ્યો. મેં તેને તહેનનની જેમ જાંધી લીધી. ભારખાંડ એ ઘોડેસ્વાર મને પોતાની પલટનમાં લઈ ગયો. ત્યાં ધાવેની દસ કરાવી. એ ઈલાજથી મારા જખમ ભરાઈ આવ્યા. હું સારો-સાને અને તંદુરસ્ત થઈ ગયો. પછી હું તે સ્વારની ચાકરી કરવા લાગ્યો. એ સ્વાર મુસલમાન હતો અને સ્વભાવે જહુજ ભલો હતો. તે પતિયાળાનો રહેવાસી હતો. તે ધણેજ નેક તથા દયાળુ હતો. તેની સાથે પતિયાળામાં હું કેટલાક દિવસ રહ્યો. ત્યાર પછી ફરી દંધને શહેરે શહેર ફરવા લાગ્યો. જ્યારે હું મુંબઈ પહોંચ્યો ત્યારે એક ધાર્મિક કાફિલો મહાશયરીફ જવાનો હતો તેની સાથે હું પણ મહા-મુઅજ્જમા આવ્યો ગયો. ત્યાં મેં દસ વર્ષ વીતાવ્યાં. પછી મદીના-શરીફમાં હાજરી આપી. ત્યાં પાંચ વર્ષ ગુજરી દીધાં. ત્યાર બાદ રમ-સામ અને બૈન-ઉલ-મુકદ્દસની જિયારતો (તીર્થયાત્રાઓ) કરી પછી બલખ થઈને જમદાદ જઈ પહોંચ્યો. જમદાદથી એક શખ્સની સાથે કરાંચી આવ્યો અને કરાંચીથી પાછો દિલ્લી આવી પહોંચ્યો. દિલ્લીની યાદ મને દરેક જગ્યાએ સતારતી હતી. એથી હું દિલ્લી આવ્યો અને ફરી દામ થયો.

અહીં આવીને રહે પર મેં મળૂર તરીકે કામ ચર મ્યું. એથી ખાવાપીરા ઉપરાંત મારી પાસે ઘોડા ઘોડા પૈસા બેગા થતા લાગ્યા. બે વરસમાં મારી પાસે ત્રણસો રૂપિયા બેગા થઈ ગયા. ત્યારે મેં એક માડીવાનના બાગમાં એક માડી કરી લીધી. એ રીતે મને જે આવક થતી તેમાંથી ધીમે ધીમે મેં મારા બાગીદારનાં નાણાં ચૂકવી આપ્યાં અને મારી પોતાની માલિકાની માડી બનાવી લીધી. હવે હું એની ઉપરજ માફ ગુજરાન કર્યો કરું છું.”

સલાહ કરનારે ફરી સલાહ કર્યો કે “તમે બહેરા ક્યારથી થયા? આપને એથી જહુજ તકલીફ થતી હશે નહિ વાર?”

“શુક છે તે ખુદા-એ-તઆલા-ના કે જેથી મને કાંઈ નહીં થતી તકલીફ નથી થતી. આખી દુનિયાની ખરાબ વાતો ન સંજ્ઞાવ તે માટે કાન જમ છે. ગામડામાં જ્યારે જન ઘેરો મેં અને મારો હતો તે વખતે મજા ઉપર એવો માર જાનો હતો કે જેથી જમલો કાન તેા તદન બહેરા થઈ ગયો. હવે કાન કાનથી કાંઈક સંજ્ઞાવ થઈ છે. એ કાને જે કાંઈ થાયું સંજ્ઞાવ

શકાય છે તેથી મારું કામ મજેથી ચાલી શકે છે.”

પ્રશ્ન પૂછનારે પૂછ્યું—“હું આપનું આ દુઃખદાયક દારતાન (કથાનક) પુસ્તકમાં લખી દઉં ?”

“જરૂર, જરૂર લખી દેજો. પણ તેમાં સાથે એ પણ લખી દેતો કે—

“વીતી જનારી દરેકે દરેક વાત, વીતી ગએલો દરેક વખત અને વીતી ગએલું સુખ અને દુઃખ અસત્ય-સાચાં-નથી, પણ એ બધાંએ જૂઠાં છે ! પરંતુ એ બધાંઓમાં ઉપદેશ અને બોધ અવશ્ય છે. તથા અંતે તો—

હિતરત્નદી દિત્તાત યદાં હાષ્ઠ દુષ્ઠ,
કમ્ભ દ્વંડ્વતી દિરતી દે ધર તેરા આષ્ઠ દુષ્ઠ !
દેખના હોત્રા તુઝે જ્ઞાલિમ નતીજ્ઞ જ્ઞેરકા;
જૂલા દે કયા તખ્ત પર કર લે દિકાના ગોરકા !

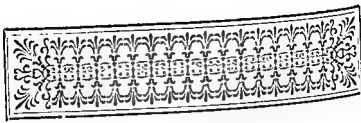
(૧/૧૨)

અને વાચક !

અને બ-ને છૂટા પડ્યા. અહીં આ કરુણાગ્રનક કથાંકથા પરી પડે. ✖

(વિશેષખર-૧૯૨૪ના “ચિત્રમય જગત” માંથી)

૫૮-ધનદાસ

(અનુવાદક:-શ્રી. હગલાલ હરિલાલ પંડ્યા)

પહેલું દરજ્જો

(સ્થાન:-ધનદાસનો ખૂબ ચણગારેલો ઝોરડો. સમય:-મારવાળા પછી સંધ્યાકાળનો. ધનદાસ મિત્રોની સાથે જલપાન કરી રહ્યા છે. કેટલેક દૂર બેઠેલા મહેમાનોનું સંગીત ચાલુ છે, એક અપરિચિત પુરુષ પ્રવેશે છે. ચરીર ખડું બલિષ્ઠ; ચહેરા પર શૌર્ય; નેત્રામાં વિકરાળ તેજ છે.)

ધનદાસ (મનમાં)-આ અસભ્ય કેણુ આવે છે? શું દરવાજા પર કોઈ પહેરો ભરનાર નહિ હોય? (નોકરને) જુઓ, પહેરા પર કેણુ છે?

આવનાર પુરુષ-(નોકરને) હું ઉભો રહે. પહેરેદારની તસવીર ધનદાસને હું જ જવાળ દઈશ.

(નોકર ઉભો રહી જઈ ધનદાસના મોં સામે જુએ છે.)
ધનદાસ-(ક્રોધથી વિહ્વળ બનીને) કેણુ છો તમે? પહેલેથી સૂચના આપ્યા વિના કોઈના ઘરમાં આમ ઘૂસી આવવું એ શું સિદ્ધાન્તાર કહેવાય?

પુરુષ-(દૃઢતાપૂર્ણ સ્વરે) હું કાળ છું. મારે મારે ક્યાં રોકાવટ છે જ નહિ. મને કોઈ રોકા સહનું જ નથી. હું મનુષ્યોના સિદ્ધાન્તારને વશ નથી; એટલે તમને સૂચના આપવાની મારે કંઈ આવશ્યકતા ન હતી.

ધનદાસ-(કાળનું નામ સાંભળી ગર્વ મચી જતાં નરમાયથી) હીં. સૂચના આપવાની આપને આવશ્યકતા નહિ હોય, પણ આપને આવવાનો આ કંઈ ચોક્કસ સમય કહેવાય? હું મિત્રોની સાથે જીવન મુખ્ય અનુભવી રહ્યો છું તેમાં આપ વિના નાખવા કેમ આવ્યા છો?

ક.ચ-હું તમને પહેલેથી જ કહી ચૂક્યો છું કે, મારા પર કોઈ નો અધિકાર નથી. હું તો આ હું ત્યાં અને આ હું ત્યાં જ રહી જતો છું.

સ્વતંત્ર છું. હું તમને લેવાને આવ્યો છું, આવો.

ધનદાસ (ભયભીત બનીને)—મને લઈ જવા ? બહા, કાલે તો મારો વિવાદ થયો છે. દહુ મિત્રાને મેં વિદાય પણ કર્યા નથી. શવનનું સુખ કેવું છે તે મેં સારી રીતે જાણ્યું પણ નથી. કંઈ દાનપુણ્ય પણ કરી નથી શક્યો. એટલામાં આપ મને લેવા આવ્યા છો ? આપ સ્વતંત્ર છો તેમ નિષ્કુર પણ છો, એ પ્રસિદ્ધ છે. પણ એટલી સિદ્ધતા તો આપનામાં હોવી જોઈએ કે કાંઈને પહેલી મુચના આપ્યા વિના તેના મકાનમાં ન અડાય.

કાળ—હીઠ જ્યો, શવનનું સુખ ભોગવવા હું તમને યોડો અવસર આપું છું. દવે હું તમને પાંચ મુચનાઓ આપીનેજ આવીશ.

ધનદાસ (પ્રસન્ન થઈને)—જન્યવાદ ! (કાળનું પ્રસ્થાન)

ધનદાસ—(મિત્રાને) વાનોમાં ને વાનોમાં મેં કાળને પણ મેં કોણ બનાવ્યો ?

મિત્રગણ—આજ તો આપે કાળનેજે છતી લીધો. આપના સમાન હુદિમાન મનુષ્ય જૂમંદલ પર કાછ હેજ નહિ. (ઉત્સવની સમાપ્તિ)

બીજું દ્રશ્ય

(સમય:-પ્રાતઃકાળ. ધનદાસ પેતાની બેઠકમાં આરામપુરથી પડેલો છે, રામેનું દાર ખુલ્લું છે, ઈશ્વર અત્યંત દુર્ગંધ તથા કંઠાલના રસપ્રમાણે બાળ્યા પાતે આવે છે.)

કંઠાલ—હોશનું કંઠાળ થ.કિ. આજ તમ ઉપવાસ થવા. હો શામ તમા જૂનથી પડિત છું. કંઈ ખાવાનું અવસર !

ધનદાસ—પહેલા પર કોણ છે ?

પહેલો—દાજર, સરકાર !

ધનદાસ—તમે તો દો દો અને આસ કરે ન. અહીં પડી મે.આ આવે છે એ કેરી વન ? પડીએ અ.આમથી મેતલ દેવ પદ. જાણે, તમને નેકરીથી દૂર કરવાના આવે છે (મોંઘ પહેરે-નંને) આ જિજ્ઞાસીને પડો મરીને પદ ને દી નો.

કંઠાલ—કેટલું ! બહુરતો તમને પણ આવડે છે. તમે મે વાળે છે કે નહિ જાણે છે કે નહિ જાણે છે !

ધનદાસ—જાણે એને પણ આવડે છે તે પણ ને. આજે તમે મે.આ તમે પહેરવા નહિ.

કંઠાલ—હા, તમે જાણે કે નહિ.

ધનદાસ—કે નહિ. —કે નહિ. —કે નહિ. —કે નહિ.

કંઠાલ—કે નહિ. —કે નહિ. —કે નહિ. —કે નહિ.

ત્રીજું દ્રશ્ય

(સ્થાન:—ગરીબોના સમૂહ. ધનદાસની ઘોષણાનો પ્રભાવ)

ધનદાસ—હું ફૂલોની પાસે મારું નાક લઈ જઈને મુંઝવું
કદ ઉઠાવનાર નથી. ફૂલોની મુગધે મારા નાક પાસે આવું જોઈએ.

કોઈ ગરીબો—અરે સાહેબ! ફૂલોમાંથી અમે તરેહ તરેહનાં
અતર ખનાવી લાવીશું તેથી આપને ઘેર બેઠેજ તેની મોજ મળશે.

ધનદાસ—આંખોને માટે રૂપ જોઈએ.

કેટલાક ગરીબો—અમે આપને માટે સુંદર ચિતરી લાવીશું.

કેટલીક ગરીબ સ્ત્રીઓ (વેશ્યાઓ)—ભુઓ સાહેબ! અમારા
રૂપ સામે નજર કરો. અમે હાજર છીએ.

ધનદાસ—કાનને માટે મધુર સ્વર જોઈએ.

કેટલાક ગરીબો—અમે ગાઈ-વગાડીને આપને પ્રસન્ન કરીશું.

ધનદાસ—ભોજ માટે સ્ત્રીઓ જોઈએ.

કેટલીક ગરીબ સ્ત્રીઓ (મનમાં)—હાલ! આ પાપી પેટ ભરવાને
ખધુંએ કરવું પડશે. (પ્રકટ) સરીર વેચવાને અમે તૈયાર છીએ.

ધનદાસ—જીભને માટે સ્વાદિષ્ટ ભોજન જોઈએ.

કેટલાક ગરીબો—અમે આપને માટે તરેહ તરેહનાં નિદ્રાન
ખનાવી આપીશું.

ધનદાસ—સરીરને માટે સુંદર વસ્ત્ર જોઈએ તેવું કેમ?

કેટલાક ગરીબ—અમે આપને માટે સ્નાત્ર કાંતીને કપડાં વણીશું
ને આપ પાસે હાજર કરીશું.

ધનદાસ—પમને માટે સ્વારી જોઈએ.

કેટલાક ગરીબો—અમે આપની ઘોડામાઢી લાંકીશું અને
પાલખી ઉઠાવીશું.

ધનદાસ—મનના સુખને માટે મારે સિકાર રમવા જવું પડશે.

કેટલાક ગરીબો—અમે આપને જંગલી જનવરોનો પતો
ખતાવી દઈશું.

ધનદાસ—મોજ માટે સરાજ જોઈએ.

કેટલાક ગરીબો—સાહેબ! અમે તે ખનાવવાની તજરીજ કરીશું.

x x x

ધનદાસ—મને મારી પ્રસન્ન જડું સારી વાને છે.

કેટલાક ગરીબો—અમે ધજાજ મધુર ચંદોમાં આપની પ્રસન્નતા
મારાનો પ્રવત્ન આદરીશું.

ધનદાસ—કેટલાક મિખારી મારું ધન જુલવા માટે છે.

કેટલાક ગરીબો—સાહેબ! અમે રાતદિવસ આપના મકાનની આગળ પાછળ પહેરો બરીશું.

ધનદાસ—મારે તો સીવેલાં કપડાં પહેરવાં છે.

કેટલાક ગરીબો—સાહેબ! અમે સીવી લાવીશું.

ધનદાસ—મારા પગને ધૂળ તથા ઠંડકથી બચાવવાને જૂતાં જોઈએ.

કેટલાક ગરીબો—સાહેબ! ચામડુ તૈયાર કરીને અમે જૂતાં બનાવી લાવોશું.

✠ ✠ ✠ ✠

ધનદાસ—હવે મારી અવસ્થા પચાસ ઉપર પહોંચી છે. મુખ ભોગવતે ભોગવતે ચરીરે સિયિલ જની ગયું છે, પગ લાલસા દીપ્ત પ્રજળ છે. તેને કે.છ પૂર્ણ કરી શકે છે ?

કેટલાક ગરીબો—(વૈષ્ણા રૂપમાં) અમે તરેલ તરેલની ઔષધિ-ઔષધી આપના સરીરને સજળ બનાવીશું; તેથી વળી નવી નવી લાલસાઓ ઉત્પન્ન થતી જશે.

ધનદાસ—આવો, આપને સ્વાગત છે !

✠ ✠ ✠ ✠

(મનમાં) સર્વ પ્રકારે હું મુખી છું. આ તો બધું મારાજ બામમાં હતું ને!

શીશું દરેક

(કેટલાક વર્ષ પીવા બાદ)

(સાંક ૫૨ ધનદાસ સંખ્યાનુસારે ધીમે ધીમે જમણ કરી રહ્યા છે, એક બાજુ દરેક દાઢાંઆના રૂપમાં એમના બહુ જોવા દેતા છે.)

કે.ડી.જો—ગરીબો ૫૨ રૂપા કરો.

ધનદાસ—મુખમ. વ્ય.ધાન લા.ન.ર આ.સા દરેકને સાંક ઉપર ૨૫ રૂપા દેવામાં આવે છે. આ.જોજ પે.દી.સ અમલદારને વિશેષ સહુને રૂપા ઉપર આ.સા કે.ડી. રૂપા, લા.ન.ર, કે.છ ન રૂપે એ.સા કે.ડી.ન.ર રૂપે હું આ.સા તો ના.ગ.રિ.કો.ને બદલ કદેલ કે ૫૫ રૂ.૫ છે.

કે.ડી.—કે.ડી.જો! રૂપા કરો.

ધનદાસ—ગરીબો ૫૨ રૂપા મુખ કર ને! ગરીબો ૫૨ રૂપા મુખ કર ને! ગરીબો ૫૨ રૂપા મુખ કર ને! ગરીબો ૫૨ રૂપા મુખ કર ને!

કે.ડી.—કે.ડી.જો! હું કદેલ રૂપા કરો.

ધનદાસ—ગરીબો ૫૨ રૂપા મુખ કર ને! ગરીબો ૫૨ રૂપા મુખ કર ને! ગરીબો ૫૨ રૂપા મુખ કર ને!

કે.ડી.—કે.ડી.જો! રૂપા કરો. અમલદારને સાંક મુખ કર છે.

ધનદાસ—ચૂપ રહો, બકબક ન કરો. (ધનદાસ ચાલ્યા ગયો છે.)

પાંચમું દરજ

(ધનદાસ જુદા થઈ ગયા છે. ઉપવનમાં સંધ્યાસમયે વાયુ સેવન કરી રહ્યા છે ત્યાં કાળ પ્રવેશ કરે છે.)

કાળ—કહો મિત્ર ધનદાસ! સુખી તો છો ને?

ધનદાસ (ચકિત બનીને)—કેમ? કાળ? વળી તમે આવી પહોંચ્યા?

કાળ—હા, હવે જીવનસુખ ભોગવી લીધું ને?

ધનદાસ—અરે! હજી તો થોડુંજ ચરીરસુખ ભોગવ્યું છે. પરભોક્તે માટે તો આજસુધી કંઈ ક્યુંએ નથી. દયાધર્મ માટે તો અવસરે મળ્યો નથી.

કાળ—ઈશ્વરે તો તમને ધણાએ અવસર આપ્યા હતા.

ધનદાસ—ક્યારે?

કાળ—એક ગરીબ કેટલાએ દિવસનો ભૂખ્યો તમારી પાસે આવ્યો હતો તેને તમે ધૂતકારી કાઢ્યો હતો; એટલુંજ નહિ પણ બીજા એક ગરીબ પહેરેગીરની આજીવિકા તમે છીનવી લીધી હતી. એક વાર એક ઠોઢીએ તમારી પાસેથી સહાયતા માગી હતી. તમે તો તમામ દુઃખીઓની વિરુદ્ધ પોલીસને લખી દીધું કે, એવા તમારી આંખો આગળ ઉભા પણ ન રહે. તમારા સુખમાં વ્યાપાત પડેલ ચતો હતો. એક ગરીબ વિધવા બાઈ બચ્ચાંને લઈને તમારી પાસે આવો હતી તેને તમે ધક્કો મારીને કાઢી મુકાવી હતી.

ધનદાસ—ત્યારે શું મારે એની પૂજા કરવી જોઈતી હતી?

કાળ—પૂજા કરી હોત તો તો ઈશ્વરનું દર્શન થઈ જત!

ધનદાસ—ઈશ્વર ક્યાં એમ રખડતા કરે છે?

કાળ—તમારા જેવાના ઉદ્ધારને માટે તો એ તરેલ તરેલના રૂપ ધારણ કરીને દયાધર્મ કરવા માટે તમને ઉત્સાહિત બનાવે છે.

ધનદાસ (કંઈક ચિંતાકુળ બનીને)—અરે! મને તો એ કંઈ માલમ પણ ન હતું.

કાળ—ખેર, હવે ચાલો; હું તમને લેવા આવ્યો છું.

ધનદાસ—(અત્યંત વિસ્મય સહિત) જાણ હજી તો મેં કંઈ ક્યુંએ નથી—નથી તીર્થયાત્રા કરી—નથી વન કડું—નથી કોઈને કંઈ દાન આપ્યું—નથી કોઈના કામમાં હું આવ્યો, (એટલામાં કંઈક રમરમ થઈ આવકાશી જતા દેવગિર બનીને ધોખા કરતા બોલ્યાં.)

“અરે કાળ! તમે નિષ્ફુર તો બન્યો પ્રસિદ્ધ હોજ; પણ તેની રાધે

હુએ લાગો છો! એ તો હું આજ્યુધી જાણતોએ ન હતો."

કાળ—કેમ?

ધનદાસ—તમે વચન આપ્યું હતું ને કે, પાંચ સૂચનાઓ આપ્યા પછી આવીશ? તે શું બૂલી ગયાં?

કાળ (દસનાં દસતાં)—(જાણે વિષય બદલીને જોલતા હોય તેમ)—અરે ધનદાસ! તમારા વાળ તો જિલકુલ સફેદ થઇ ગયા છે ને શું?

ધનદાસ—(સમજ્યા કે વળી એને વાનમાં ઉઠાવી દેવાશે તેથી પ્રસન્નતા થતા કહેવા લાગ્યા) હા, મિત્ર! પચાસ વર્ષની ઉંમર થઈ તો વાળ સફેદ થવા લાગ્યા. દરે તો એકે કાળો રહ્યોજ નથી.

કાળ—ચરમાં ક્યારથી ચડાવો છો?

ધનદાસ—ખાલ સફેદ થવા લાગ્યા તેની સાથે આંખોમાંએ જંબ આવવા લાગી.

કાળ—કાનથી પણ કંઈક એટલું સંજગાય છે, નહિ?

ધનદાસ—હા, કેટલાક વર્ષોથી તેમ થયું છે ખરું.

કાળ—મોંનાંથી દાંત ખરા ક્યાં ગયા?

ધનદાસ—એકે એકે બધાએ પડી ગયા.

કાળ—પમતો શા દાઝ છે?

ધનદાસ—અરે ચાર! દરે તો સગીરનો બાર પચ ગીરી પણ હોવા નથી તમે કંઈ ક્ષમા ન ખાવો?

કાળ—ક્યા બદને તો આનો છું? ચાલો ચારી સાથે.

ધનદાસ—પણ પેલી પાંચ સૂચનાઓ ક્યાં?

કાળ—તમે હમણાંજ સંકેત કરી મૂક્યા છે. ને કે, એ પાંચે તમને મળી ચૂકી છે. ખાલ સફેદ થઇ ગયા, આંખોમાં જંબ આવ્યું, કાન બદોડી થઇ ગયા, દાંત પડી ગયા અને પચ નિર્જાત થઇ ગયા. એ પાંચ સૂચનાઓ ખરી કે નહિ? હવે દરે વાર ન કરો, ચાલો.

ધનદાસ—(કરુણાથી) અરે ચાર! કોણ વિચારે કે વધારે સંકેત હો! જા. ખાલી દેવદાસે એને આપ્યું. હવે! હું તે વિચારજ રહ્યો—ચાર! ચાલો—ચાલો! હોયો! હોયો! હું જાઉં છું.

(ધનદાસનું હૃદય નિર્જીવ થઈને નીચે પડે છે.)
 એવું થઈને પડિને મુંઢે દસગરિહીનું જાઉં છુંદર.
 જો પડિ મુદિતો રહે તદ્દિ ન મુંજલસાઈદર.
 એવું થઈને એવું થઈને એવું થઈને નજ મુંજલસાઈદર.
 (ધનદાસનું હૃદય નિર્જીવ થઈને નીચે પડે છે.)

૫૧-જગના ક્ષુધાર્ત જાગો !

(લેખક:-શ્રી. મકનજી પરમાર)

આજે દીપોત્સવીનું પર્વ છે. ઘેર ઘેર દીપમાળાઓ પ્રકટી રહી છે. અમાવાસ્યાના ઘેર અધિકારને રથને જાણે પૂજિમાનો પ્રકાશ પથરાય રહ્યો છે.

પણ એ દીપમાળાઓ, એ પ્રકાશ કૃત્રિમ છે. આજના માનવી-ઓને અનુરૂપ એ કૃત્રિમ છે. દીપોત્સવીનું જાહેર હાઈ તો અંતરમાં દયા, શાંતની દીપમાળાઓ પ્રકટાવવાનું છે. વર્ષભરના પાપપુણ્યનો સરવાળો મૂકી, કાંચન સરીખડા શુદ્ધ જની આવતા વર્ષની પહેલી પરાંટે રનેલીમિત્રાને મળવાનું છે.

એવું અમોલ મહત્વપૂર્ણ પર્વ આજે પણ ઉજવાય રહ્યું હતું. શ્રીમંતોને ત્યાં ગાનતાન અને રંગરાગ ઉડી રહ્યા હતા. દેવમંદિર-માં દીપમાળાઓ પ્રકટી રહી હતી.

ભદ્રાવતીનાં આછેરાં નીરના યૌવનમઠ ઓસરી ગયા હતા. તે સ્થિર મંભીર રીતે વહી રહી હતી. એ એના નીરમાં કેટલાય રનેદ-બીના, દુખિયારા ને પીડિત હૃદયોની આંખણડીઓનાં આંસુ સમા-વતી હતી, છતાં એ તો એની એજ રીતે રહે જતી હતી. એનું હૃદય યુગયુગથી એવાં દુખિયાસંઓનાં આંસુઓ પી પીને રીડું ધર્મમયું હતું.

ભદ્રાવતીના કાંઠેજ એક દેવમંદિર આવેલ હતું. તેના પુખ્ત ઉપર પ્રકાશદાતા પણ ગરીબાઈ ઉપર જાણે દરનો દોષ તેમ ભદ્ર-વતીના નીરમાં પ્રતિબિંબ પાડતો પ્રકાશી રહ્યો હતો. મંદિરમાં દીપમાળાથી ઝાકમઝોળ થઈ રહી હતી. પ્રત્યુપ્રતિમા ઉપર દીપ-માળાનાં જ્વાલોર ગ્રેબી રહ્યા હતાં. સુમધિન મૂવની ફોરમ સર્વત્ર પ્રસરી રહી હતી. પ્રત્યુ પોતેજ શ્રીમંત્યજની પ્રતિમ્નિ યજ બેઠેલા હતા. તેના હારે અત્યારે દેવેદેશ રજાયાં હતાં. જાનના ને જાન જાનની સાડીઓથી, અને પરીખાંતોથી ઘેરી પડે-ત્રીઓ, દાઢ-દુધાવાથી યે. જાન પુરોષ, અને અત્યારે મહેન્ટી એ

દવામાં ક્યાંય ગરીબાઇનું અસ્તિત્વ દેખાતું ન હતું.

રડ્યો ખડ્યો કોઇ ગરીબ ત્યાં જઈ ચડતો તો 'શેક સાહેબને, શેકાણી સાહેબને જમ્યા ઘો, એય જુઝ્યવ! નથી સાંભળતો?' એવા પ્રભુસામીતોના અવાજને સંભળાતા હતા.

ખિચારા ગરીબો જાણે અજૂત હોય તેમ એ માંધાતાઓ માટે રસ્તો સ્પષ્ટ કરી આપતા હતા, 'પ્રભુદારે સર્વ સરખા' એ ભાવના શુધાર્ત જતી હતી.

મહેલાતો અને મંદિરોમાં જ્યારે જાતી ધમાક ધક રદી હતી, ત્યારે એજ મંદિરની સામે આવેલ, એજ પ્રધુની ડાંગામાં એક નાનકડા પરમાં એક નાનકડું કુટુંબ ગરીબાઇના ગરડામાં મીંચાતું પડ્યું હતું.

ત્યાં નહોતી દીપમાળા કે નહોતી દિવજી ! ત્યાં તો દિવાળીના દિવસનું મૂંઝવણ આનેની અમાવાગ્યા પરમા ને દિવસ વ્યાપી હતી.

નાનકડા પતરાના ડાંગામાં ટમટમ કરતો દિવો જગી રહ્યો હતો. એક પૂજામાં દુરેલ ખાટલામાં એક પંદર-સંગ વર્ષનો કુમાર પડ્યો હતો. હાંના દુઃખથી કબૂતી રહ્યો હતો, અને વખતે વખતે જો કદને નાચવા પ્રયત્ન કરતો હતો. પણ તેની પાને બેઠેલ મળાતો વર્ષનો અધિક પુરુષ અને એક સ્ત્રી તેને રેડા ચમત્કારી સુવર્ણી દેતાં તેને માથે મીઠા દાથ ફેરવતા હતા.

હી ત્રીસેક વર્ષની રહે, પણ કામ કરી કરને પસાડ મેલેલી તેની કાપમાં આ પુત્રના મંદવ કે વધારે ચિંતા જરૂર હતી, નિદ્રા તે પસાડ વર્ષ જેટલી લાગતી હતી. તે દરરોજ એક સત વર્ષનું પૂજકું પણ રહતું હતું. તેના સ્તરીર ઉપર એક ફરેલ કન્યા ત્રિવ.૪ મંદ્યું કાઢ ન હતું, જ્યાં ને નિર્મિત બાલક બાલકથી આટા માનું હતું અને એવી બાને કહેતું હતું.

"જા, એ...બા" બહાર ને દારે હા... અને ખવડ નહીં પણ પડેલી હાંને બાને છે જે... બહાર ને નહીં કેટલા પડેલી છે. બા" અને એકું નિર્મિત બાલક બાલકથી આટા માનું હતું અને એવી બાને કહેતું હતું.

"બા, એ...બા" બહાર ને દારે હા... અને ખવડ નહીં પણ પડેલી હાંને બાને છે જે... બહાર ને નહીં કેટલા પડેલી છે. બા" અને એકું નિર્મિત બાલક બાલકથી આટા માનું હતું અને એવી બાને કહેતું હતું.

"બા, એ...બા" બહાર ને દારે હા... અને ખવડ નહીં પણ પડેલી હાંને બાને છે જે... બહાર ને નહીં કેટલા પડેલી છે. બા" અને એકું નિર્મિત બાલક બાલકથી આટા માનું હતું અને એવી બાને કહેતું હતું.

પત્ની પડ્યાં, એટલે જ્યુ બહાર દીપમાળા લેવા માટે ચાલ્યો ગયો.
'તમને પાંચ રૂપિયાનીએ ઑફિસમાંથી ના પાડી?'

'હા, કહે છે કે તું પત્નીસ રૂપિયા લઈ ગયો છું એટલે હમણું નહિ મળે!'

'તમે દેવશની માંદગીનું કહ્યું હતું?'

'હા હા, પણ એ બધું પથ્થર ઉપર પાણી! ગરીબોની કોને પડી છે! દેવશ આપણે મન દેવશ, બીજાને શું? ને ને, ધર્મીદા દવાખાનાનો દાક્તર છે, તોપણ રાત્રે આવવાના શીના રૂપિયા માગ્યા ને?'
'ધનનંદન શેઠ તો બહુ દવાણુ કહેવાય છે, છતાં આવા કોર હૃદયનાને કેમ રાખતા હશે?'

'એ દવાણુ દવાણુ તો માત્ર કહેવાના, બાકી બધાય પૈસાના જોરે વાહ વાહ કહેવરાવવા છત્તે છે. તું એમ ન સમજતી કે, તમને ગરીબોની પડી હોય!'

'ના ના, એવું તે હોય! દુનિયામાં કોઈક તો ગરીબોને બેઠી હોય ને? હશે, પણ હવે આપણે શું કરીશું? અત્યારે ઘરમાં તો ફક્ત બે આના છે, અને દેવશ તો ગિયારો લેવાતો જાય છે, તેને માટે કાંસે પેસો લેવો અને મોસ—'

સીના ચપ્પો હથ પૂરા થાય એટલામાં તો કોઈનો બહારથી સાદ સંબળાયો: 'એય...એ...ય મનન! અરે દોડ, તારો જ્યુ ધનનંદન શેઠની મોટરમાં આવી ગયો! ધુવડ જેવા સાળાએ પોતાના હાકરાનેય સાચવી ચકે છે?'

'શું...શું...!' કહેતો મનન બાંકની માફક બહાર દોડ્યો. લાંબાં તલ્લે જોયું તો માખસોના ટોળા વચ્ચે જ્યુ પડ્યો હતો.

ધનનંદન શેઠ એટલે ચકના ચકતા: 'હાકરાને ધરિતાએ લઈ જાઓ' એવો ટુકમ આપતા હતા. સ્વરમાં નહોતી ધ્રુવરી કે નહોતી અતુકંપા. એક સામાન્ય સજેક્ટ પીસાયું હોય તેવી બેદરકારી એ સ્વરમાં ગાજતી હતી.

પણ મનન તો ત્યારે માંડો જન્મ્યો હતો. તેણે એટલે ચકી શેઠને પકડ્યા:

'સાહેબ! મારો જ્યુ પીવાઈ ગયો, અરે તમારે આંખો છે કે નહિ? તમે...તમે...એ ક્યાં જાઓ છો? મારો જ્યુ લા...'

મનનના ચપ્પોને રોકતા શેઠ બેભાન: 'માઈ! એ ટું નહોતું, એને ધરિતાએ મોકલ્યું છે. આમ હાકરોને રખડ્યા ન મૂકીએ. આ લે પચાત્ત રૂપિયા. એની સારવાર કરજો.'

‘સાહેબ ! તમારે આંખો નહોતી ? તમારા કાંઈવરને આંખો નહોતી ? અને તમે શું મારા જગુની કિંમત રૂપિયા પચાસનીજ આંધો—’

‘આવ દૂર ખસ ! મારે દર્શનનું મોડું થાય છે !’

‘અરે દર્શનવાળા ધર્મની પૂંઝ—’

‘એવ કાણુ છે, આને અહીંથી દૂર કરો. સાચા પચાસ રૂપિયા પણ દેવે નહિ મળે.’ કહી ધનનંદન શેઠ પ્રજુના દર્શને ગયા.

‘જય ગરીબનિવાજ ! જય અનાયના નાય ! વાદ વાદ ! મારા પ્રજુ ! દુખિયાના બેલી !’ એ શ્રીમંત, શ્રીમંત પ્રજુને વંદના કરવા લાગ્યો, પ્રજુ અને ધનનંદન બન્નેને આવારે પેલા જગુની તો પડીજ ન હતી. ધનનંદન અને પ્રજુનાં જવ દારો સામસામા પ્રકાશ ફેંકી ધનનંદન અને પ્રજુને એકાકાર કરી દેતા હતા.

બન્ને મગનની મૂર્ખતા ઉપર મંદ મંદ દસતા હતા ! ધનનંદનના કાનમાં પ્રજુ યાદો પાડતા હતા : ‘ધનનંદન ! એમાં તારો શું દોષ ! સાચાઓ છોકરાઓને પણ એટલા ન સાચાં થયે ? અને તારા જેવાની મોટરમાં આવી એક છોકરો મરી જશે તોપણ શું ! તારી હરિપનાથમાં પહોંચ દહાંઓ તને આગીવાંદ દેતા પડ્યા છે. શોક મા કર !’

આવી રીતે ધનનંદન પ્રાર્થના કરી પ્રજુ તરફથી મનકમિલ આશ્વાસન મેળવી રહ્યો હતો, ત્યારે મગન આગની મારક પેલીત મેકાએ દેડ્યો જતો હતો. ત્યાં જઈ તેને ફાજદારો હતું.

‘સાહેબ ! મારા દીકરા જગુને ધનનંદન દેડે નેમની મોટરનાં કબી નાખ્યો. સાહેબ ! હું મર્યાદા પુરું, મને નહક કરો. મારો ન્વ. ૧૦’

‘આવ બક બક ન કર, હું આ પુરું કહી ફાજદાર જઈ કચાડ્યો હતો ત્યાં ૨૫૫.’

‘ફાજદાર ફાજદાર કરો પુરું ૫૫૫. ૫૫૫. અને સંતો મહિરનાં જગનંદન દેડે ૫૫૫ ૨૫૫.’

‘જગનંદન ૫૫૫ ૫૫૫ ૫૫૫’

‘પ્રજુ ફાજદાર ફાજદાર તેડ મહિરનાં ૫૫૫ ૫૫૫ ૫૫૫ ૫૫૫ ૫૫૫’

‘જગનંદન ૫૫૫ ૫૫૫ ૫૫૫’

‘પ્રજુ ફાજદાર ફાજદાર તેડ મહિરનાં ૫૫૫ ૫૫૫ ૫૫૫ ૫૫૫ ૫૫૫’

બહાર ની—

“જલનમમાં જન્ય તારા દિકરાઓ ને તું ! ચાલ, લે હવે આ સો રૂપિયા શેઠ સાહેબે આપ્યા છે તે, અને તેને ઠે...”

“સાહેબ તમે...”

“ચૂપ કર, સાલા ! સો રૂપિયા નહિ મળે, બે ઝાંઝી મડાડ કરી છે તો !”

‘સાહેબ ! મારે એ સો રૂપિયા નથી જોઈતા. હું મુપરિરિગ્ત સાહેબ પાસે જઈ—’

‘જા, તારે જવું હોય ત્યાં જા ! હું જોઈ છું કે, તું શેઠ સાહેબ ને શું કરી શકે છે.’

અને ખરેખર, મગનને ક્યાંયથી દાદ નજ મળી. સર્વેએ તેનો જ દોષ કાઢ્યો. પેલો ગરીબનો બેઠો પણ મંદિરમાં બેઠો બેઠો મગનની દોડધામ જોતો જોતો હસતો હતો. મગન પાછો આવ્યો. તેણે હાથ અત્યારે રડતું ન હતું. તે અત્યારે લાગણીપૂર્વક માનવી બની ગયો હતો. એટલામાં તેના કાનમાં કોઈકે કહ્યું :

“મગન ! મૂખોઈ છોડી દે, બધેય ધનનંદન શેઠના હાથ લાંબા પડ્યા છે. તારું કોણ ? તું જરા જો તો ખરો, મંદિરમાં એકેસા પેલો દીનદયાળ પણ તારી દોડધામ જોઈ હસી રહ્યો છે ! મૂખો, ગરીબ શા માટે થયો ? ધનનંદન શેઠના દિકરા તારા જમ્મુ જેવડાજ છે, તે તારી હડકટમાં આવ્યો હોત અને પડી ગયો હોત તો ? માટે આ બધો તકાવત સમજ જા અને ડાલો થઈ જમ્મુને ઠેકાણે પાડા !”

‘હા...હા...હા...હા, બરાબર છે ! બરાબર છે ! હું મૂખો ! ના ના, હું ગરીબ છું એટલે મૂ...’ કહી તેણે જમ્મુને ખતે નાખ્યો, અને દોટ મૂકી ઘરમાં પુર્યો.

મગનની પત્ની મોંઘી વિદ્યવળતામી સામે દોડી.

‘શું થયું ? જમ્મુને કેમ છે ? અરે પણ તમે આમ કે—’

એટલામાં તો મગને જમ્મુના ચરીરને નીચે મૂક્યું. મોંઘી શરીર આંખે લોહી નિગળતું જમ્મુનું ચરીર જોઈ રહી. જમ્મુના ચરીરમાં રહોસલો પ્રાણ નીચે મૂકતાંજ છેલ્લા ડચકે ઉડી ગયો. મોંઘીએ જમ્મુને હાથમાં લીધો. એ દંડા દેડને છાતી ચુર્યો આંખો, તેની આંખોનાં આંચુઓ ધીજ ગયાં. તે અનિમેષ નયને તેને જોઈ રહી. તેમાંથી ઝરતી આગનો તમને ખવાય છે ! એ આગ જમનને બાંધી-બૂટ કરવા મથતી હતી. મગન પણ દોઢક પૂતળાની પેઠે તિથર થઈ એક ખૂંટે ઉભો હતો.

अट्टमाभां ताः

'જી બા...૪ તને હું...સાચી દઉં...'

કહેતો દેવજી સનેપાતના બેરે પયારીમાં ઉઠ્યો. મગન તેને સંભાળે તે પહેલાં તો તે દ્વાર સુધી ચાલ્યો ગયો. ઉપાડા બારણા સાથે બટકાયો. બારણાનો નિર્જીવ ખૂણો તેના કપાળમાં ગરી ગયો. એક, બસ એકજ ધબાકો ને દેવજી પડ્યો. પડતાંજ તેનો પ્રાણ-પંખેર ઉડી ગયો !

મોંઘી દેવજી તરફ દોડી, પળુ તે મોડી પડી. ઘરમાં જોઈ
ખૂતાવળ જાગી હોય અને તેનાથી જીતો હોય તેમ પ્રકાશ વેરતો
પેલો દમદમ બળતો હીવડો પળુ હોલવાઈ ગયો.

મગન અને મોંઘીએ દેવગુના દેદને ઉંચકી જગુના દેદ
૫.ને સુવાડ્યો.

મોક્ષીના મુખમાંથી એકજ સજ્જ નીકળ્યો:

‘બોદ...બોદ!’ આશ્વાસના ધુમટને તોડતો અને સારા જગઃ
ઉપર પ્રસપ્તાજનાં પાથરણું પાથરતો એ સબ્દ સમાયો અને સાથે-
સાથ મોઘીના જ્જ્જ’રિત, મરીજ દેદમા રહેંચમ્મા નાનપ સમજતો
દેવ તેમ એ નિપ્પુર શ્વાસ પખી ઉડતો મળકારો કરી બપો પડ્યો.

મગન રિથર અને અન્યથ દષ્ટિએ પરીશર એ ત્રણેય સ્વચ્છનો-
ના દેહ સને એક રહે. આપારે તેનામાં નહોતો. ચરચનાદ કે નહોતો.
કે.પ કંપ! તે કે.પ પિયાચના પાંચમાં સપ્તમેષ ૨.૫૦૦ જેવો
જો દેહો. આપારે તે પોતેજ પિયાચ દેહો.

તેને તેની ઘટિ ઉઠાવી, પરના આરે ખૂને જોયું અને પછી:

‘હા... હા... હા’ એક વિશ્વ દાસ્ય ક્યુ. એ દાસ્યમાં જન્મને
જાણતી મનના દાસી હતી. એ માનવદાસ્ય ન હતું. પણ તે.ઈ
પ્રાચીનતા સજ્જાર હતો.

[illegible]

...
...
...
...
...

સામાજિક હંડી વાતાઓ-અંધ ત્રીજે

મળે તે ઉપર સુવાધ્યાં. ઉપર લાકડાં ને જાણું ગોઠવ્યાં. પ્રદક્ષિણા મળે આગ મૂકી. મંદિરના દીવાનું તેજ એ જ્વાલામાં માઈ ગયું. પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા ને ગૌરવના ધ્વજ સરીખડા એ દીવામાંથી એ જ્વાલામાં સમાઈ જવાનું રંધારે ઉચિત ધાર્યું.

મગનનો પશુ જીવનપ્રકાશ એ જ્વાળા સાથેજ સળગી ગયો ચિતા હંડી પડી. અમાવાસ્યાનો ધોર અંધકાર એ નિર્જાન દીમાં પથરાઈ રહ્યો. તેવુંજ ધોર પ્રકાશપ્રત્ય હૃદય લઈ મગન ઉઠ્યો. ચિતામાં આજોટયો, અને પછી એ ધોર અંધકારમાં ગેજ થયો. મગન ક્યાં ગયો, અંધકારમાં ક્યાં ગુમ થયો તેની જાનને કાંઈ નહોતી પડી.

પ્રભુના ઓચ્છન્માં સર્વ મરત હતા. એ ગરીબનવાજ, એ નોધારાનો આધાર! પશુ એ લવ્ય દીપમાળાઓથી ચોસતા આવાસમાં, ધનનંદન જેવા ભકતોની નિરદાવલિઓ સાંભળવામાં મરત હતા. તેનાં હીરા-માણિકનાં આભૂષણો અત્યારે પશુ ગરીબાઈ ઉપર મંદમંદ હસતાં ઝળકી રહ્યાં હતાં.

જાંઝ પખાજ અને ગવેષાઓના યુક્તતાનથી લક્ષ્મીબીનાં હૃદયે મરત હતાં. અને વચ્ચે વચ્ચે 'વાહ મારા પ્રભુ! વાહ ગરીબનવાજ' કહી તાલ દેતા હતા.

ધનનંદન શેઠ જેવા ધનવાનોની અને તેમનાજ જેવા તેમના પ્રભુની આજે દિવાળી હતી, પણ મગન જેવા ગરીબોની તો હતી- 'આસોની અમાવાસ્યા'

(“ને પડી ગેજ”ના દીપોત્સવી અંકમાંથી)

551302152

21KAL

જાણે તેનાં હૃદયે પ્રભુને પ્રભુને નામે પ્રણામ કરે, પણ મંદિરના મંદમંદોના લોકોને જાણે નહીં. પણ વરીકે સુત જેવી કલ્પ જેવીજ જનુવ. અને નેતા પ્રદ. પણ રસ્તા જડ રજાને-જેવા પ્રદીપના અંતર કોણને પ્રજ્વલિત કરવાનું થય. જ્યારે પ્રકાશને પ્રદીપકરે દેખાવે પ્રજ્વલિત નિષ્ક્રિય-અજાગર

૬૦-ગાંડી

(લેખક:-શ્રી. કિરનસિંહ ચાવડા)

(૧)

ઓ ગાંડી ! ઓ.....ગાંડી જાણ ! ' કહેતાં ઊકરાં-
એક સ્ત્રીની પાછળ દોડતું હતું.

તે જઈને ગાંડી એક ઠેકાણે ઉભી રહી. એક તોફાની
ગાંડી એના તરફ જોરથી પથ્થર ફેંક્યો, અને 'લેતી'ન
પાડીને નાઠો.

પથ્થર વાગ્યો એટલે એના ચહેરા ઉપર એક જાતની
મે અંકાષ મઠ, આંખોમાં દડાં અને ખુલસ એકા-
કાયાં. જોરથી ત્રાડ પાડીને તે બોલી: "ફર દડો ! ફર
ખાળોની પાછળ દોડી. ઊકરાઓ નાસી ગયા.

ગાંડી ફરી એટલે ઊકરાંઓ પાછળ પડ્યાં. ઊકરાંઓને
આ ત્રાસમાંથી જાણ્યા ગાંડી એક ધરમાં બરાબ મઠ.
તે કંઈ અવાજ આવ્યો: 'મારો મારો, ગાંડી આવી.'
ગાંડીની પીઠમાં જોરથી ઢાકડીનો તપાસો લગ્યો તેને
મૂંડી મૂંડી.

જરૂરમાં સખત વેળા થતી હતી, પણ એની અસલ
આત્મા એનો દિમાખ નહોતો. બદાર આવોને એણે
જોઈને જોરથી જૂમ પાડી: 'ઓ' ઓ ! બુઓ
જાણ છે ! પૂરી જાણ છે ! ચારે બાજુ દયાનગ સમજો
અ.મ-અ.મ !

પણ માં દોડતી ગાંડી એક વિચાર બચત પાતે બની
સંભળતી અનિચ્છા જેવા મદાવરને જોઈને તે બે.લી
જોડો મહેલ પણ એક દિલ્લ દોડે ન દોડે શકે જાયે
બની પડી. દરેક કપરેક તે: જાણર લાને છે. પ.ચે-
જોડે તે: કુટુમ્બી પણ જરૂરે ક.નડુ લાને છે. મહેલ-

ને જોઈને ગાંડીએ નાચવા માંડ્યું. બેનાલ નાચતી જાય, લવાનક દસતી જાય અને જોરથી કાતિલ સ્વરે બોલતી જાય: 'એક દિવસ હું આ જગતની રાણી બનીશ. આવા આવા હજારો મહેલ પણ બનાવીશ. એમાં હિંચકા મઢાવીશ અને પછી દસતી દસતી ઝૂંધીશ, ખૂબ ઝૂંધીશ. હા! હા! હા! ખૂબ ઝૂંધીશ. અને એક દિવસ એ મારો મહેલ પણ તૂટી પડશે. પછી ?'

(૨)

ગાંડીની અવસ્થા ૫૦ વર્ષની હતી. એના શરીરનું લોહીમાં સુકાઈ ગયું હતું. શરીરનાં હાડકાં ચામડાંને તોડીને બહાર નીકળવાનો પ્રયત્ન કરતાં હતાં. એનું કદ્દપું શરીર જોઈનેજ પણ ડરી જતા. પરંતુ એના પર કોઈ લઘા અને પરગલુ માણસની સહાનુભૂતિ ના જેવું સૌમ્ય તેજ પણ વિદ્યસતું હતું. ક્યારેક તો એની ઉંડી પેસી ગયેલી આંખોમાંથી આંસુ બગ કરીને પણ સરી પડતાં.

એક દિવસ ગાંડી રસ્તે ચુપચુપ જતી હતી. એક રસ્તે જતાં એનો હાથ પકડીને પૂછ્યું કે 'આજે કેમ આ તરફ આવી ?'

ગાંડીએ હાથ તરછોડીને કહ્યું: 'હટ, મારે તો દૂર-પણે દૂર જવું છે.' અને પછી જોરથી દસી પડી.

પેલા માણસે પૂછ્યું: 'ગાંડી! ખાધું છે ?' ગાંડીએ પાકું વિષ લખ દસતાં દસતાં કહ્યું: 'જૂખ, જૂખ, જૂખ.'

પેલા રાહદારીએ દુકાનમાંથી ખાવાનું અપાવ્યું. ગાંડીએ બિયોડામાંથી થોડું ખાધું અને થોડું પાસે ઉભેલા કુતરાને નાખી દીધું.

ગાંડીએ પાકું સાથવા માંડ્યું. એજ રસ્તે પાંચ સાત વખત મથ ને આવી એટલે થાકી મથ. પછી તે રસ્તામાંજ એક ખાજુ પડી અને મૃત્યુ મથ.

બીજાને કોઈ પ્રમાણેજોર આવ્યો. તેજે રસ્તે સાથતાં ગાંડીના હાથ મારવાનો ટોળ કર્યો. ગાંડીએ ઉભી થઈ આગળ સાથવા માંડ્યું.

(૩)

પણા દિવસોની જવા મારીનું ૨૫ દિવસે દિવસે ખુદીયા હોવાનું જાણનાર જનનું જનુ હતું. લોહી દેને એના પૂજા ખીસ દેવાનું એક દિવસ ગાંડી રસ્તે જતી હતી. એક નિહાળનારને

દુકાન આગળ તે પેલી અને ૪૫૪ દેને એક ધ.ગ.ન.પો. કે. નિહાળ થઈ આવ્યું. દુકાનદારે પ.ગ.ન. કે.ને ગાંડીના ખાજુ માં ગાંડીના ચ.ર.પ.ચ. પ્રકારે જન.ન.પ. નાં નાં.વે. લે. પ.

રહી ગઇ. થોડી વારે શુદ્ધિ આવી, પાછી ઉડી
મિઠાઇ લોટો તરફ ફેંકીને ચાલતી યઇ.

અંદર અંદર વાતો કરી: 'આ ગાંડીને ગાંડાની હોસ્પિ-
ટલી જોઇએ.'

પાછો વીત્યો. હવે ગાંડીથી ચલાતું નહોતું. માર

ને દર્દની કારમી પીડાથી એનું જીવનખળ ક્ષીણ યઇ

દિવસ અનહદ તાવની પીડાથી તે એક કૂટપાય

હતી. થોડી થોડી વારે વેદનાનો દયાજનક અરાજ

જતો અને રસ્તામાં યના કોલાહલમાં મળી જતો.

એ ગાંડીની આસપાસ માણસોનું જૂથ જામ્યું.

માંથી કહ્યું: 'ગાંડી! રામનામ લે.' ગાંડી દુઃખમાં પછુ

દસતાં દસતાં સૌની સામે આંખો મીંચી દીધી.

ખતે પોલિસનો જમાદાર જે સિપાઇઓને લઇને

લમાં મોકલવા આવ્યો, પણ એના પહેલાંજ એ

આ ગાંડા સંસારને છોડી ક્યાંક ખીજે ચાલ્યો ગયો હતો!

થું થું હશે! જીવનની વાસ્તવિક અવસ્થા કે પોતાની

વાતો રાગ!

("કોમુદી"ના એક અંકમાંથી)

૬૧-વીર કાસુનો જંતરડો

(લેખક:-શ્રી. ગોકુલદાસ રાયમુસ)

(૧)

“કાસુભાઈ ! આજ તમારું કામ પડ્યું છે.”
 “બોલો, જ્યાં જવું હોય ત્યાં ગાડું તૈયારજ છે.”
 “જવું છે તો કૃતિયાણા, પણ જરા ભેખમ જેવું છે.”
 “ગલાલચંદભાઈ ! મને તેટલું ભેખમ હોય પણ કાસુ બોલતું
 ગાડું એટલે રામરાજ્ય.”
 “હ તો મને ખાતરી છે એટલે તો તમારી પાસે આવ્યો છું.”
 “ત્યારે બેસી જાઓ. બજાર ઉઘે લગાડું એટલી વાર.”
 “ભાડું શું લેશો, કાસુભાઈ !”
 “આટલા વર્ષથી કામ પાડે છે એમાં ઘણું દિ ભાડું દરાયું
 નથી અને આજ ભાડું દરાયું ?” કાસુએ દસતાં દસતાં ચોતાની
 દાઢીના વાળ પર હાથ ફેરવ્યો.
 “મારે આવવું હોય તો દરાયુંજ નહિ, પણ આ મહેમાનને
 જવું છે.”
 મલાલચંદે પંદર વર્ષનો એક છોકરો કાસુને જતાવ્યો.
 “જસ એકજ છે ?”
 “એકજ.”
 “તમારી મરજી પડે હ આપને. હું તો નામ નહિ પાડું.”
 “કાસુભાઈ ! એમ નહિ ચાલે. આજ તો તમારે બોયડું
 પડ્યો. દેહ કૃતિયાણે જવું છે-લાલો પંચ છે અને તેમજ તમ.
 ગાડું હું કદું એટલે મને અનેક રીતે નિયંત્ર રહે.”
 “એમાં તમારે કંઈ ફિર નહિ તમારા મહેમાનને વગ પડે
 હ તો એનો પગાવર હું.”
 “કાસુભાઈ ! વખત ખરાબ રહ્યો અને તેમાંજ આ છોકરો
 પડે ભેખમ વિદેહ છે.”
 “જ્યાં જરૂર છે ?” કાસુ નમસ્કાર કરીને ગયો.

માથા સુધી નીરખી જોયો.

“આદતથી આવે છે.”

“આદતથી આવનારને કુતિયાણે જવું હોય તો તો પોરખ-
દર પાંસર પડે.”

“૪ વાત સાચી, પણ વેરાવળના એક શેઠનો સથવારો હતો.
પાસે જોખમ હોવાથી એ સથવારાની સાથે વેરાવળ ઉતર્યો અને
ત્યાંથી અહીં કેરોડ આવી કુતિયાણે જવાનું એના પિતાએ ટેક આદત-
થી નક્કી કરી દીધેલ છે.”

“જાણે, ખુશીથી ગાડે બેસી જાય. ગલાલચંદલાઈના મહેમાન
૪ મારા પણ મહેમાન.”

“એમ ન ચાલે, ભાડાનું નામ પાડો તો ડીક.”

કામુ જોઈને ગલાલચંદનો હાથ પકડી કેરોડ સ્ટેશનના દરવાજા
પાસેના એક મોટા વડલા નીચે તેડી ગયો.

“ગલાલચંદલાઈ! છોકરા પાસે જોખમ ફેટલુંક હશે ?”

“વીસેક દળર રૂપિયાનું જોખમ હોવું જોઈએ.”

“ત્યારે ભાડાની વીસ ફેરી આપજો, એટલે ધણી.”

ગલાલચંદને આ વીસ ફેરી વધુ લાગી નહિ; કારણ કે કામુ
જેવો વિશ્વાસુ ગાડાવાળો આ આખા પંથકમાં નહોતો. બાલા-
રામના કામુ જોખનું ગાડું હોય પછી મધરાત્રે દળરોનું જોખમ
લઈને જનારના પેટનું પાણી પણ ન હાલે એવી કામુની આંટ હતી.
વીસ વર્ષનો કામુ જેટમાં જંતરડો લઈને રાખતો. તથવાર,
જુરો અને કુટિયાણી ડાંગ રાખનારા અનેકને કામુના આ જંતર-
ડની પ્રતિષ્ઠિતિ થઈ ચૂકી હતી.

કામુના ખેતરમાં ઉનાળુ મોલ ઝકુંખી રહ્યા હતા. બાલારામ
જેટલે થોડા પ્રદેશનો દરિયાએ લાગ. ઓઝનના એ રમણીય કાંઠા પર
ઉનાળુ જુરર કામુના ખેતરમાં માથોડું માથોડું ઉંચે ઉંચી હતી.
જુરરના ખેતરમાંથી હજારો ઉંચા આકાશ ત્યાં જાય તેવો ન
હોતો એવો કસ્ટર એ મોલ હતો. કામુ ખેતરની વચમાં માચડો
ખોદી નેલનું રખોડું કરી રહ્યો હતો. બરાબર મધરાત્રે મોલના
મેડા જુરરની કંઈક અચાજ રહ્યો. કામુની વચમાં દિશિએ રાતના
ખેતરમાં પણ એ મોલમાં કોઈ મટી છે એમ પારખી દાંડું.
કામુ જોઈને દિશિ કે અચાજ કાઢ્યા વિના માચડા પર જઈને
કામુ પાછો આવ્યો એક પડોળા જંતરડાના ચડતી તે દેખ્યો. જે
તેટલો જુરર આવ્યો હતો, તે દિશિ દરેક મધરાત્રે જંતરડા-
ના

ની માફક જંતરડાને જોરથી ફેરવીને ધા કર્યો. સમ...મ...સમમ... કરતો પહાણો મોલમાં સંતાપને ઉભેલા એક માટીના કપાળમાં લાગતાં એ ઉઘડી પડ્યો. સવારે કાસુએ એ ખૂણા પર આવીને જોયું તો જંતરડાના ધાથી એક વાધરી ત્યાં ને ત્યાંજ મૃત્યુ પામ્યો હતો.

ખીજા એક ઝસંગે એક કણુગણુને લઇને ચાર જથ્થુ ભાખ્યા. કાસુને ખખર પડતાં એ એની પાછળ પડ્યો. એક ખેતરવા અંતર પડતાં કાસુએ એ ભાગતા ચારે જથ્થુને પડકાર્યા. એ ચારે જથ્થુ પાસે તલવારો હતી એટલે કાસુની રાહ જોતા એ ઉભા અને પાસે આવે એટલે પૂરો કરવાનો નિશ્ચય કર્યો; પણ કાસુએ તો દૂરથીજ બેઠે ભરાવેલા પહાણા જંતરડે ચઢાવ્યા અને ખરાબર લમણાનો લાગ લઈ એક પછી એક એ ચારેને પૂરા કર્યા.

કાસુનાં આ પરાક્રમેથી ગદાલચંદ માહિતગાર હતો એટલે આદતથી રૂપિયા લઇને આવેલ આ છોકરાને સહિસલામત પહોંચાડવા માટે કાસુ સિવાય ખીજા કોઈ ઉપર એની નજર ફરી નહિ. એ વખતે કુતિયાણે જવા માટે રેલમાડી નહોતી. પગરસ્તે યાપુર થી જવાતું. પહેલાં ગદાલચંદને એવી ઇચ્છા થયેલી કે, યાપુર સુધી રેલમાડીમાં મોકલાવી પછી લાંચો કોઈ ગાડું કરી લેવું, પણ કાસુ ખોળા જેવો કોઈ વિશ્વાસુ ગાડાવાળો યાપુરમાં નહોતો.

“ત્યારે કાસુભાઈ! યાઓ તૈયાર.”

“રોટલો ખાઈ લઉં એ દરમિયાન તમે મહેમાનને તૈયાર કરી દો.”

“કાસુભાઈ! જંતરડો પાસે છે ના?”

“આજ સાથે નથી રાખ્યો; કારણ કે દમણાં કંઈ જોખમ જેવું મામડામાં નથી એટલે એમ ને એમ આવ્યો હતો.”

“ત્યારે શું કરશો? જંતરડો તો તમારે ચોવીસે કલાક તમારી પાસે રાખવો જોઈએ.”

“માડું બાધાગામ થઈને જશે, એટલે ઝાંપે ઉઘું રાખી મેર જઈને લઇ આવશે.”

“જરૂર એમ કરજો. જંતરડા વિના બધું જોડું.”

“પણ હું કેવો છું? એવો જંતરડો દોઢ પછીયું ચંપે છે!”

કાસુ ખડખડ દરેલો.

(૨)

ખરાબર ચાલુદાસું થઈ કાસુ માડું બાધાગામ આવી પહોંચ્યું.

“જરા આરામ લેજો છે જમ્યાન?” કાસુને પાદરમાં મૂકી

તેણે ઘણી વાતમાં બેઠેલ એ પાદર જઈના છોકરાની જાને આં-

રમના અજવાળામાં જોયું.

“જેમ તમારી મરજી.”

“હું તો એમ ઇચ્છું છું કે, તમે મારા આજે મહેમાન થાઓ. શાકપુને બોલાવી રસોઈ કરું અને તમે અત્યારે ગરમ ગરમ રસોઈ જમો.”

“જમવા જેટલો વખત હોત તો તો કેસોદ ગલાલચંદ કાકાને ત્યાં રોકાત.”

“પણ હવે અહીંથી કુતિયાણા બાર ગાઉ રહ્યું. આપણે ચંદરમા ઉપે ચાલ્યું તોય સવારના ખુશીથી પહોંચી જશું.”

“મારે ખરાબર વખતસર પહોંચવું જોઈએ.”

“વખતસરજ પહોંચશો. આજે બારણ ને કાલે ધનતેરથ.”

કાસુ ગાડાવાળાએ પોતાને ત્યાં આ મહેમાનને જમાડવા બહુ આગ્રહ કર્યો, પણ જગુભાઈએ રસોઈ કરાવવાની ના પાડી અને પોતાની પાસે જે મિઠાઈ હતી તે પોતે ખાધી તથા કાસુના ઘરમાં પણ છાકરાંએને આપી.

કાસુએ રૂબિયામાં ખાટલો નાખી આપ્યો અને એક નવું માદકું પાથરી આપી જગુને ઘોડો વખત આરામ લેવાનું કહ્યું.

“કાસુભાઈ! બહુ મોડું કરશો મા હો. પાછો રસ્તો પણ ખરાબ છે.”

“રસ્તો ખરાબ ખરાબ તો હીક. જ્યાંસુધી લગવાન અને જંતરડો જે પાસે હોય ત્યાં સુધી કાસુને કાંટાળો રસ્તો પણ ફક્ત જેવો લાગે છે.” બોલતો બોલતો કાસુ હસ્યો.

“જગુભાઈ! આ બગદને નીરવ નાખી છે એ ખાઈ એ પછી ઘરન શાકું જોડીશ.”

રૂબિયામાં ખાટલા પર દંડ પવનની લહેરીમાં જગુની આંખ મળી ગઈ. કાસુ બગદને તૈયાર કરી ખાટલા પાસે આપ્યો ત્યાં જગુને એણે ઉપમાં દીધો, ઉપમાં ને ઉપમાં એ કલાક સુધી મવા. મધરાત થતાં આરો. સિયાગિયાનો અવાજ સંજગ્યાના જગુ ચોક્કસે મંદરો.

“કાસુભાઈ! તૈયાર હોની ?”

“હા, તમે ઉઠો એટલી વાર.”

“મને તો ઉપ ચડી રહ.”

“કંઈ શિકર નહિ.”

કાસુએ શાકું જોડ્યું અને મંદરન પછી કુતિયાણાને રસ્તે આવી પહોંચી.

સવારના દરમિયાન કાસુએ પદપુનો દરદો કરી દીધો હતો.

“આટલા બધા પહાણા શા માટે બધા ?” જયુએ પૂછ્યું.
 “એનો કેવો ઉપયોગ થશે એ તમે જોશો ત્યારે રાશ થશે.”
 એાત્રત નદી ઉતરી ગાકું આગળ વધ્યું એટલે જયુને તો પાછી
 ઉંધ ચડી ગઈ.

કાસુ ઠંડે કસેજે ગાકું હાંકતો હાંકતો ચંદ્રાવળા લલકારતો હતો.
 ગાકું આંબલિયાના પાદરમાં આવ્યું એટલે ચાર માથુસો તાપણું
 કરીને તાપતા હતા.

“કીન્ને ગાડો ?” એક શુકાની બાંધેલાએ પડકાર કર્યો.

“ગાડો તો બાલાગામના કાસુ બોજેને આવ્યો” કાસુએ નિરાંતે

જવાબ આપ્યો. ગાકું છોડી બજારને પાણી પાડું.

તાપણે તાપતા ચારે જણે મોઢા પર શુકાની બાંધી હતી એટલે
 કાસુ એ લોકોને એળખી શક્યો નહિ, પણ એ સમજી ગયો કે એ
 ચારે શકમંદ માથુસો છે.

જણે કંઈ પણ બન્યું ન હોય તેવી શાન્તિથી કાસુએ બજારને
 પાણી પાડી ગાકું લેડ્યું. હજી સુધી જયુ તો ઉંધમાંજ હતો.
 ગાકું થોડે દૂર ગયું એટલે કાસુએ જયુને જમાડ્યો.

“કેમ કાસુભાઈ ! ક્યાં સુધી પહોંચ્યા ?”

“હજી તો કુતિયાણા પહોંચે છે. આપણે આંબલિયા અને નાન-
 ડિયા વચ્ચે છીએ. આ સામે દેખાય તે જંગલી પીર.” જયુએ આંખો
 ચોળતાં ચોળતાં એ જગ્યા તરફ ચંદ્રમાના અજગાજામાં લેડ્યું.

“જયુભાઈ ! તમારા બાતામાં મિઠાઈ છે ખરી ના ?”

“હા. કેમ આપું ? બૂખ લાગી છે ?”

“મને તો બૂખ લાગી નથી, પણ કોઈ મુસાફર બૂખ્યો દેખાય
 તો જરૂર પડે એ માટે પૂરું છું.”

વાત કરતાં કરતાં કાસુની નજર માઝ પાછળ દોડ્યા આવતા
 પેલા ચાર જણ પર પડી.

“જયુભાઈ ! તમારું લેખમ ક્યાં છે ? મને આપો.”

જયુએ ચંકાપૂર્વક કાસુ સામે લેડ્યું.

“જયુભાઈ ! વાર કરોમાં. કંઈ પેટી લેખમની છે એ મને બતાવો.”

જયુનું દિલ દંછ અનાકની કરતું હતું.

“જયુભાઈ ! પાછળ જુઓ. ચાર નિધી તમને હંદણ પાછળ

પડ્યા છે.”

“હવે શું થશે ?” જયુ બેચક્રો કંઈ નહોતો.

“જયુ પણ નજરેના મા. કાસુ મારું હંદણ એટલે કંઈ

રમન વાત નથી ! હાં, પણ હમે મને જોખમની પેટી જતાવો."

"જમુએ ડરતાં ડરતાં જોખમવાળી પેટી કાસુને જતાવી. કાસુએ સાથે ગાડે એ પેટીને પોતાના જૂના ગોદડામાં વીંટી લીધી.

"જમુભાઈ ! પ્રાણુ જશે તોય આ પેટી કોઈના હાથમાં નહિ જાય સમજ્યા !"

કાસુ પેટી વાંટતો હતો તેટલામાં તો પાછળથી પડકારો થયા.

કાસુએ બળદને ઉપાડ્યા. હમેશના ટેવાયલા બળદ કાસુને આંધરે બાગ્યા. એમ લગભગ અર્ધો ગાઉ તો પેલા દોડ્યા આવતા ચાર માટીને કાસુએ પહોંચવા દીધા નહિ.

જમુના દિલમાં તો ઉત્પાત થઈ રહ્યો હતો. કંઈ પણ એ સિંધીઓ આપીને લૂંટી લેશે એ મુંઝવણમાં એ મૂંગો થઈ ગયો હતો.

હવે એ ચારે માથુસ ગાડાની લગભગ પહોંચી ગયા.

કાસુએ ગાડું ઉછું રાખ્યું અને ઉપ પર ઉભા રહી જંતરડો બેઠાંથી કાઢ્યો. એક પાણી ચઢાવી ફેરવી દવામાં વિંઝ્યો. જંતરડામાંથી છૂટેલો પદાણો સમમમમમ.....મ...મ કરતો દવામાં ગયો.

"એલા માડાએકું ! ગાડું કેમ ઉછું રાખતો નથી ?" ચાર-માંથી એક જાણે ફરતી પડકાર કર્યો.

"ત્યાંજ ઉભા રહેજો-નહિ તો કાસુનો જંતરડો તૈયાર છે."

કાસુનું નામ પડતાં એ ચારે જણા ત્યાં ઉભા રહી ગયા.

"એક પગલું આગળ વધ્યા હો તો જંતરડામાંથી પદાણો છૂટે તો ચારમાંથી એક ઓછો થશે એ દુઃ તમને ચેતવી દઉં છું." કાસુએ ઉપર ઉભા ઉભા પડકારો કર્યો.

"કાસુ ! અદ્વાના સોગન-તારો ગાડો તારી રમ્મ વિના નહિ ફરીએ; પણ જાણ માણસ ! આજ તો બાગીઓ થા." એક જાણે કહ્યું વિનવ્યો.

"દેખાં બાગીઓ થાઉં ?"

"તારો ગાડામાં જે કંઈ માલ દોષ એમાંથી ચાલે બાગ ફેરવે અને પણ બાગ તારા; પણ આજ તો મોઠો સારો છે."

"એ કાસુ ! આ બે દિ પછી દિવાળી આવે છે. એ દિવાળી-ના આ સિંધીઓનાં હાથમાં જલે રમ્મ, પા ખા. ફરી નહિ ઉપરના અને આજ તો જુદવા દે" એવના એવના બે દોડેલાં નાં આજ્યા.

"જમુભાઈ ! એક પગલું રમ્મ તો જંતરડો તારો ખાવ નહિ રહે."

“કાસુ! દિવાળી સરખી રીતે ઉજવવા દે.”

“કાસુ શ્રવતો હોય ત્યાં સુધી તમે સૂંટીને દિવાળી ઉજવો, એ કદાપિ નહિ બને.”

કાસુએ જંતરડામાં પહાણો ચઢાવ્યો અને ફરી પાછો ફેરવીને હવામાં એક ધા કર્યો.

“કાસુ.....”

“બસ, હવે એક પણ ચન્દ્ર બોલશે નહિ. લુઓ, આ કટોદાનમાં મિઠાઈ છે એ હું તમને આપું છું. દિવાળીમાં હોકરાં એને ખવરાવજો.”

કાસુએ જથ્થા પાસેથી મિઠાઈનું કટોદાન લઈ નીચે ખૂંક્યું.

“તમે ત્યાંજ ઉભા રહેજો. અમે અડીંથી ખેતરવા જઈએ પછી જ આ કટોદાન લેજો. લુઓ, પાસે આવ્યા તો જંતરડો.....”

x

x

x

x

કુતિયાણામાં જથ્થાના પિતાએ જ્યારે કાસુના જંતરડાની બહાદુરી જથ્થાને મોડેથી સાંભળી ત્યારે વીસ મેરી ઉપરાંત એ જંતરડો સોને મઢાય એટલું સોવું કાસુને એની પ્રમાણિકતા માટે ધનામમાં આપ્યું.

x

x

x

x

એંથી દિવાળી વટાવી ગયેલો એ વીર કાસુ બોલે આજે પણ એના જંતરડાનાં પરાક્રમો સ્વપ્નને કહેવા દેવાત છે. વાંદ હો એ વીર પુરુષને!

(તા. ૨૩-૧૦-૧૯૨૩ના “એ ધડી મેજ”માંથી)

૬૨-સાડીપર પડછાયો

(લેખિકા:-સૌ. ગંગાજહેન પટેલ)

(અશુભ સામલીના પડછાયો પડવાથી શેઠાણીની સાડી અભ-
ગમ, શેઠાણીએ રોળે બરાબ સામલીને કાઢી મૂકી અને એક દિવસ
એક સામલી “દયાની દેવી” જની શેઠાણીના ઘરમાં દાખલ થઈ.)

“અલી સામલી! આ શું કર્યું? મારી સાડી ઉપર તારો પડ-
છાયો પડ્યો! રાંડ! આંધળી છે? દવે કયો તારો જાપ મારી પાંચ
રૂપિયાની સાડીના પેસા આપશે? આટલા વર્ષથી આવે છે, તોય કેમ
સામલ્યું એ તો જાણતીજ નથી. તારી સામુ વાડીમાં પેસતાંજ ખૂમ
પાડી બેતાવતી, એટલે લૂગડાં હોય તો લઈ લેતા; પણ તું તો મોટી
નવાજાનતી થઈને આયો છે, જાણે કોઈ દિસાજમાંજ નથી.” મણિખાનો
આવો મોટો ધડાકો સાંજળી સામલીના સાધા ગમડી મયા. તે ત...ત
ત પ...પ કરતી કહેવા લાગી: “ખા! હું શું જાણું કે મારો પડછાયો
પડ્યો? નહિ તો ત્યાંથી ન જાન, માફ કરો ખા! નમારી છોર છું.”

“શું કર્યું? માફ કરે? અને એ સાડીનું શું કરે? એ
જાડીના પેસા તારા પગારમાંથી વાળ્યો. દબુ તો કાચેજ પહેલી
દેઈ છે, સમજી! તે તારે માટે નથી જાણ્યું ને?” ગળતી સિંદડાને
પણ વિચરાયે તેમાં મણિખા બોલ્યાં.

“ખા! મારો પગાર એક રૂપિયો અને તેમા પાંચ કાપો તો
મારું જાણ્યું કરે જાય. ખા! દયા કરો, મારો પડછાયો તો પૂરો
પડ્યો પણ નથી.” આજ જીલ્લી જામલી કરમદના યાગી. તે જોઈ
મણિખાનો પગાર ઉકે અને ગમે: “એક તો જાડી અજાણી અને
દેવડી રહીને દોષ કરે છે? જા તીકમ મારે તયો.”

“તારું મારે કમ નથી! ક્યા જોતો મારો? કાલ અને જાડામાં
જાડા એ જાડી. અને તારો જે નહિનતો પગાર છે તે અને આ
જાડાને જાડીને પણ રૂપિયા વાળી લઈલ, અને તારી નહિને
રહેતો મારો જે આજે જાય મારે તારાને કમ નથી અને
તારો પગાર એ કમ નથી.”

“પણ ખા! આજ પગાર અને પગાર મારો નહિને કર્યું
કર્યું.”

છે, નહિ તો મને મારશે! બા! દયા કરો, હવે એવી જૂલ નહિ કરે બા! આટલો ગુનો માફ કરો, હું તમારું છોડું છું.” કહેતી શામલી ચોધાર આંસુએ રડવા લાગી. એવું કોમળ મુખ આંસુઓથી ધોવાઈ રહ્યું હતું. તેર વર્ષની નાદાન શામલીને સાસુ અને ધણીની વિકરાળ મૃતિઓ વિચારસૂઝિમાં દેખાવા લાગી અને જાણે દમણાંજ ધણીની લાતો અને સાસુના ગડદાઓ પોતે ઘેરાઈ હોય તેમ બેભાન બની ગઈ. પણ મણિબા એમ યોડાંજ ડરવાનાં હતાં. તેમણે હોડેહું “બહાન” પાછું ન વળ્યું તે નજ વળ્યું.

આખરે રડતી જલરાતી શામલી ચાલી ગઈ અને માગ્યો કાંપો બંધ કર્યો.

શામલીના હાથમાં સાડી નેંધ શ્રવણો ખુશી ખુશી ઘસ મઘ. એ તો શેઠાણીબાની સાડી વડુને આપી હતી, એમ મનમાં વિચાર કરતી કુંપડીમાંથી બહાર આવી. શામલીના હાથમાંથી સાડી સમડીની ઝડપે લઈ લીધી: “વાહ! વાહ! શી સાડી છે! આ તો કુંજ પહેરીય; તારે તો દમણાં બહુ છે.” એમ કહેતાં તેણે શામલી સામે મીઠ માંડી તો શામલીની આંખોમાં ભવ અને આંસુ ભર્યાં. તેણે સાડી મૂકી દીધી અને શામલીને પૂછ્યું: “કું થયું? સાડી ચોરીને લાવી છે?” ના કહેવાને શ્રમ તો અચકા હતી. એટલે માથું ધુણાવી તેણે ના કહી. “ત્યારે થયું કું? કેમ રહે છે? પગાર લાવી!” પચાતું નામ સાંજગતાંજ શામલી નેચથી રડી પડી. ધણી મહેનતે એણે રડતાં રડતાં સાસુને વાન કરી. આખીયે વાત સાંજગતાં શ્રવણે “ચંડિકા”નું રૂપ ધારણ કર્યું. “ચંડ કંઈ? મારી વર્ગોની નોકરી-માં આગ મૂકી. ચંડ અકર્મણ! તારા બાપનું સંપાનાય ભવ! મારી સોના જેવી નોકરી ટાળી! ‘એકું મૂકું’ મળતું, પગાર અને દિવાળીની બોણી બધુંજ દળ્યું. તારું સંપાનાય ભવ તારું!” માથોના વરસાદ સાથે મારે પણ ઘર ઘરો. એટલામાં રડિયો બહાર થી આવ્યો અને મા, પોતાની વડુને મારે છે, એ નેંધ બે.રોડે “કેમ મા! વળી આજે એ દમખનદીએ શું કર્યું છે?”

“એ બીલું કું કરવાની હતી? અકર્મણે મારો વાંતો રાહસ્ય બોલ્યો. હજુ તો તારા વિવાદમાંજ દેહાન્તિ. એ રડિયો આજે દેતો.” એવી પ્રતાવના સાથે શ્રવણે જાણે રિત રડિયો કહી. કહેતાં કહેતાં પણ ય.મથી ડર લગા પ્રદાર ને વરસાદ ને પૂજ દેતાં પગાર નહિ મને બદની મૂલે વરસા રડિયોને પણ રીત મડી અને ય.મદંન. કમલ દાસ: બને પડતી રાજાવતી બં-દિશને કમળ ન.જ.જ. વારના કુંજથી લેવાની શામલી કુંજના એ નેંધ

લેવો વળીને પડી રહી. એ દિવસ એને અન્ન ન મળ્યું. બીજો દિવસે એનો સૂર્ય તો એમ ને એમજ આથમ્યો. ત્રીજા દિવસની સવારમાં રૂડિયાએ જાગીને જોયું તો શાંગલીને ખૂણામાં જોઈ નહિ. ખદાર કુદરતે ગઈ દશે, એવી આશામાં એક કલાક ગયો પણ શામલી પાછી ન ફરી. રૂડિયાએ અને જીવલીએ ઘણી તપાસ કરી. દુધ-વાવ જોયાં, પણ શામલી જાણે દુનિયામાં હોયજ નહિ એમ થયું. સાથે પેલી સાડીયે ગઈ.

“નર્સ! તમને શું લાગે છે? શું મારી ચારદા જીવશે? ખરે-ખરું કહો! બહેન! હૃદય તમારું જાણું કરશે. તમારો ઉપકાર કોઈ દિવસ નહિ ભૂલું. તમે મારી ચારદાને જીવાડવામાં મદદ કરી છે તો મનુ તમારાં બાળકોને જીવાડશે.” આંખમાં આંસુ સાથે કરગરતાં મણિબા નર્સને પૂછતાં હતી. આજકાલ કરતાં એક મહિનાથી એમની એકની એક દિકરી ચારદાને ટાઇફોઇડ લાગુ પડ્યો હતો તેથી એમનો જીવ પડીકે બંધાયો હતો. ચિકિત્સા માટે મોટા મોટા ડૉક્ટરો રોક-પમાં આવ્યા હતા અને સારવાર માટે ખાસ મુંબઈની કામા હૉસ્પિ-ટલમાંથી નર્સ બોલાવવામાં આવી હતી. નર્સને આવ્યે લગભગ દસ દિવસ થયા હતા, પણ જાણે ઘણાં વર્ષની જાણીતી હોય એમ થાવતું હતું. તેનું નાનું શરીર રૂપાની આર્તિની જેમ ચારે બાજુમાં ફરી વળતું. તેણે ચારદાની સારવારમાં ઉંપ, બૂખ બધુંયે વિસાધું હતું. તેની આકરોથી કહો કે ડૉક્ટરોની દવાથી કહો કે પછી મણિ-બાના નર્સીયથી કહો પણ આજે ચારદાને તાવ ઉતરવાનાં નિશાન જણાતાં હતાં અને તેને લીધે તે જરા મુદ્દિમાં આવવા માંડતી દેખાઈ કંઈક બેચેન દેખાતી હતી, એ જોઈ મણિબા મજરાયાં હતાં. નર્સ સાન્નાએ રિમ્મ સાથે મણિબા સામે જોયું અને નરમ અવાજે બોલી કે “બહેન! તમારી દિકરીને હવે આરામ થવાનાં થઈન શકે છે. અને હૃદય કરશે તો યોગજ સમયમા સારી દષ જશે.” તેના બોલ રુદોધી અને તેની માયાજી નન્ન અખડી મણિબા ને તેનું બાળું ફૂંક બૂલી ગયાં.

આજે ચારદા મંદવાડનાથી ઉઠી તે નિનિતે મણિબાએ એક નર્સ બોલાવે છે. જણાવેલી નિરા એણે દર્શાવે છે. પછી દિવસથી દર્શાવે. નર્સની નર્સ સાન્નાને પણ મણિબાએ અન્નન અન્નરથી દર્શાવે છે. સાન્નાના મુખ અને આંસુ કવચ તેની નજરને મણિ-બાને દર્શાવે છે. કે દેસા રારો પણ તેણે જાણે છે. મણિબા

६३-वीरात्माओनो 'नरमेघ यज्ञ'

(लेखक:-श्री. हीराबाब आठ. उद्भट)

યોદ્યોવિઝમ! અને રશિયન ક્રાન્તિ! એ તો ઇતિહાસો-
 નો પણ ઇતિહાસ છે. જગતનો એ અનોઃ અને અદ્વિતીય કથા-
 ભાગ છે. કમકામોલી-ગામ, દુઃખ, જૂખમરો, અને રીતમોથી પીસાએલી
 પ્રજાના ધુંધવાના ઝગરમાં જ્યારે પ્રજાસ્વાતંત્ર્યની પ્રથમ ચીજુગારી
 સંગી ત્યારે જોડુકમી ઝારશાહીના જુદામી યાદીવાદે સત્તાનાં તમામ
 અધી સાધનોથી તેને ફેંદી ફેંટા દેવાની તમામ અધમ યોગનાએ
 કરી કરી લીધી. પરંતુ પીલાઈ મેલેલી પ્રજાના પરધીનતાના અવસ્થા-
 મતને પ્રાગજી નાખનારો પ્રયંઃ જ્યાસામુખી સમસ્ત જનતાનાં
 રિલિફમાં દરે તો ધખધખી ઉઠ્યો હતો. ઝારશાહીની જુદામી રમતો
 જ્યાં મેલી પડી. પ્રજાના રક્ત સાથે રમ્યાએલી એ રમતોનાં ખેલનમાં
 ફેંદાખીવા સાથે ઝારશાહીના જુદામી ફેંદી ગયા. જગતના તખ્તા
 પર 'ઝારશાહી' જાણે જૂનકાળનાં આશ્ચર્ય ના દોષ એમ થઈ ગયાં.
 ખેખર! પીલાઈ પીલાઈને ફુલાએલી સમગ્ર પ્રજાનો પ્રકોપ જ્યારે
 લાડી ફેં છે ત્યારે એના વડાંકર કોવામિજગતમાં, સત્તામદમાં
 ખોલી જનતાનાં નામેનિયાન પણ ન જુદા થઈ શકે છે. જૂનકાળના
 જનતામાં આવા ઝગર અનુભવોના પાંચપદો જ્યાં દે.રા છતાં મરો-
 નેન જ્યાં સારોવારે અને સંજુપજુદી ત્યારે પણ સુવર્ણનું જાજુનું
 ન્યા અને ત્યારેજ એ પ્રજાસ્વાતંત્ર્યના સત્તાની હિતા વચ્ચે આખરે
 મળાએ દેન છે જુદા છે. જાણિતો દે.રા એવેજ કમ દરે!

...
...
...
...
...
...
...
...
...
...

સન ૧૯૧૯ ની ૭ મી ડિસેમ્બરે 'ડેર-ટેમ' નામના બોલ્શે-
વિક વિરોધી પત્રમાં આ બિના પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી હતી.

"બોલ્શેવિક લોકો પુરાણી સત્તાઓનાં નામજ બદલી નાખતા
હતા. મોસ્કોની 'લાલ' બોલ્શેવિક સેનાના રકબ પર જે પટા
બાંધવામાં આવતા હતા તેના પર "ક્રે-એલ" છપાએલું હતું. આ
'ક્રાલ' લિખને ક્રૂ' નામના જર્મન બોલ્શેવિકનું સંક્ષિપ્ત રમરણ્યમિદ્ધન
હતું. આવી સેનાઓમાંની એક 'રેશ્મેન્ટ' બસુસ ખાતા તરફથી
પકડી લેવામાં આવી અને 'બ્લાષ્ટ' ન્યાયાલયમાં તેનો મુકદ્દમો ચાલ્યો.
આવા મુકદ્દમા ચલાવવાની રીતો પણ 'સાસકોએ કઢંગી અને અમા-
નુષી ઢળની શોધી રાખી હતી. 'લાલ' સેનાના પ્રત્યેક સિપાઈને
પૂછવામાં આવતું કે 'તું શું સામ્યવાદી છે ?' જો ઉત્તર હકારમાં
મળતો તો તેને તરતજ 'ફાંસી' દેવામાં આવતી અથવા તેને 'ગોળી'થી
વિંધી નાખવામાં આવતો.

ઓહો સત્તા ! તારો છાક ! ખરેખર કેટલીક વખતે સત્તામાં
માં સ્વાર્થાધ બનેલો મનુષ્ય જંગલી દિસંક પ્રાણીઓને પણ ભુકારી
દે એવું વિકરાળ વનચરપણું ધારણ કરે છે. અરે, મનુષ્યો !

પકડાતા તમામ સિપાઈઓને આવી સગતો માફૂમ હતીજ,
અને એને ગ્રીક્ષવાની તમામ તાકાત કેળવીનેજ તેઓએ સ્વતંત્રતાના
આ સમરમાં ઝુકાવ્યું હતું.

પકડાએલી 'બોલ્શેવિક રેશ્મેન્ટ'ને એક વાઈનમાં ઉભી રાખવા-
માં આવી. 'બ્લાષ્ટ માર્ડના લરકરી અફસરે તેમને ઉદ્દેશીને કહ્યું:

"તમારામાંના જે સાચા સામ્યવાદીઓ હોય તે આગળ આવ-
વાનું સાદસ બેઠે." ધોડીક ટુણોની અવચક સ્વચ્છતા પછી તમામ
સેનાનીઓ આગળ ધસી આવ્યા અને મોનને ગુન્જકારની માર્કિની
પ્રકાશિત રોયનીઝમાં મરત ચંદેરાથી સેનાપતિને પકારી એ તમામે
કહ્યું કે: "અમે પકડા અને સાચા સામ્યવાદીઓ છાએ."

અને પછી નાશક આવતા આકરા પરિણામને સત્કાર્ય તેઓ
તરફ જન્યા અને એકમેકને એઈ સંદેજ દરવા. માર્કિનમાં મરજી
આખરી અને એક ઘરડીર પોતાના પાસ ઘરડીર જાહેને જે કન-
બાગથી દલે તેમ તેઓ સંદેજ સંદેજ દસવા દવા. સાથે પ્રેક્ષા તેઓ
સાથેજ મરજના અવા અખુનેવ અલ્લરને કનવ રાની જમની કીતવા
લાવ્યા. તેમના આ ૧ ઉકલિત વફાદાર નમર્જનમાં જે ૨૬૦.૩૦
ના મરજા અવજ પાનજવની રાંટ બવા તરી નાની હતી.

ન જે અવચક હવાનદાર બાગડુગીયા નેત્રમાં જે પનુ હનુન

પણ યજ્ઞ ગયો, આક્રીન યજ્ઞ ગયો; પરંતુ બીજીજ દાણે તેને પોતાની
કે ફરજનું જાન આપ્યું. કુદ્ધ બની તેણે કઠોર સજ્જ ફરમાવી.

'તમે સર્વેને આજ રાત્રે જોળાથી વિંધી નાખવામાં આવશે.'
બીજી શાંતિથી બાણે કેમ આ સજ્જ તેમને મન મામુલી
એવી અણુનમ સ્વરચતાથી સર્વેએ પોતપોતાના ખભા સહેજ
ધારી સ્મિત કર્યું. છાતી કાઢી વધુ ટટાર બન્યા. એમની એ
ગૌરવમયી આકાષમાં એમનો એ આખરી વિજય હતો.

અને એ શીતળ અને મનોહર ચંદની રાત્રે જ્યારે ઠંડી કડ-
ડીને પડતી હતી, ત્યારે ચંદ્રનાં સ્નિગ્ધ કિરણો એ શહેરના મિનાર-
ો બાણે દૂધથી ઘોષ ઉજમાળો બનાવી દીધો હોય એમ લાગતું
નું. મધમધતાં ફોનોની સુવાસ એપાસ ફેલાઈ મધુર મુગંધ વેરી
હી હતી અને જ્યારે સર્વત્ર નીરવ અનંત શાંતિ ફેલાઈ રહી હતી
ત્યારે પ્રાણદંડ અપાયેલા યોદ્ધાઓને દુકમ ફરમાવવામાં આવ્યો કે
'તમામ વસ્ત્રો ઉતારી એક બાણુ મૂકી દો.' આ કદંગા ફરમાન-
ને તામે યવા તેઓ સહેજ અચકાયા, છતાં અન્યોન્યને જ્ઞેષ્ઠ ધરાતાં
પણ તેઓ દસી પડ્યા અને ત્વરાથી વસ્ત્રો ઉતારી એક બાણુ ઢગલો
કરી દીધો. તદ્દન નવસ્ત્ર-નગ્ન-તેઓ મરતીબધાં બીજી યાતના માટે
સંપૂર્ણ બની ઉભા રહ્યા.

નીચ આકાશ નીચે પથરાયેલા ઠંડા મીઠા અજવાળિયામાં આ
નગ સામ્યવાદી સેનાનીઓ મહીને છાત્રે એવી સદનચીકતાથી ઉભા
હતા કઠોર શીતથી એમનાં બદન ખરફની માફક જમતાં જતાં
હતાં. એમનાં કસાએલાં શ્વેત શરીરો કાચની માફક ચમક મારી
રહ્યા હતાં. દરેક દાણે નજીક આવતાં જોતને ચૂંથવાતી કુક્તિ ખેલ-
વામાં આવે છે એવું બાણુવા છતાં, ધોર અરુદ્ધમા લયાનક યાવા-
વેલ સૂચે પારંપાર અચકાવા છતાં, અડગ રહેતા કેમ નિચક ખડકની
માફ તેઓ પહાડી સ્થિરતાથી નિશ્ચિંત ઉભા હતા.

દરેકી 'સદૃશ્યો' તેમને દરેકને ધેરી વચ્ચે હતી. તેમને દરેક-
ને એક એક દેવતા આપવામાં આવી. દેવતાથી તેઓએ હાંધી અને
ત્યારે નિષેધ બીજા ફરમાનની સદ જ્ઞેના યેન્યા.

"દરેક બાણુ પોતપોતાની કષ્ટ જરૂરી બેઠી રો" બીજે
સદૃશ્ય દુકમ મૂકેલો.

પોત પોતની, કાલિદાસ ચંદ્રમા અને ડાંબરા જગત નરક તેઓ-
નાં પોત પોત નજર નાખી હાંધી, અને પત્ની જે પૂમિતા તેઓ
સોંપે જતા હતા તે પૂમિને ખાતર અને - ને દેવતા તેમના

દેહ પોપાઇ સથકત જન્યા હતા તે ખારી જનનીના ઉદરમાં જગતના ભમિત અને ત્રાસિત ઉશ્કાપાતોમાંથી વિરક્ત જની અનંત શાંતિથી સમાઈ જવા તેઓએ પોતાની આખરી સફર માટે ગંભીર દંડતાથી મજબૂત હાથે જોદકામ ચાલુ કર્યું. ધડાધડ ફટકાઓથી જમીન ફાટવા લાગી. આકાશમાંથી નીતરતાં ઉસનાં છુંદો તેમનાં યુદ્ધમાં ધવાએલાં ઉધાગ્રં વેત ચરીર પર પડી પડી ઉજળાં મોતીઓ માફક ચમકી રહ્યાં હતાં અને શ્રમિત ચએલા તેઓ દાંત પીસીને જમીન ફોડવામાં તક્લીન જની ઇચ્છાપૂર્વક અકાળે આમંત્રેલા મોતનું સંપૂર્ણ સ્વાગત કરી રહ્યા હતા. પહેરેગીર પ્રેક્ષકોનાં નેત્રો સ્વમાન અને સ્વતંત્રતાની ફરતી જરદાસ્ત કરી રહેલા આ વફાદારોની અણુનમ અંગતા જોષ કરણથી ભરાઈ ગયાં. વિરોધી અફસર પણ આ અઘોષિક જવાંમદી જોષ મુગ્ધ થઈ ગયો. આમ જની તેણે તેઓમાંના મુખ્યને જરા ઘોભાવી પૂછ્યું:

“શાથી તમે જધા સામ્યવાદી જની ગયા ?” તે સૈનિક ઘોષ્યો. તેણે સાંજણ્યું. તે વધુ ટટાર થયો. તેની શ્રમિત મુકા પર તેજ પથરાયું. તેણે ખોંખાર ખાઇ સખ્ત અવાજે સંસળાયું:

“તમારી વ્યવસ્થિત ઝારસાહીથી અને મૂડીવાદની અમર્યાદા ચૂસણનીતિનાં અનેકાનેક કષ્ટોથી અમારા પીડિત અને પતિત આમ-વર્ગને હવે ઉગારી સંસારને ઉદારવા” કહી તે ખડખડાટ દરપો. અને જેપરવાળયો ફરી કામે લાગી ગયો. જગતના કચડાએલા જે વિથાળ આમવર્ગના એકલા પ્રતિનિધિ તરીકે પોતાની ધેર ખોડતાં ખોડતાં ખુશાં મોમાનમાં સખ્ત ઝરકરી પડેરા દેહ જેવા ઘરકરી અમલદારને બેધડક જડખાંતોડ જરાજ આપી પોતાના મોત સમયે એ મરણુપો જે રીને ‘ખડખડાટ’ દરપો દતો એવું દારવ જગત જવદેજ જુએ છે.

એના એ ખુશા દાસ્તમાં જનીમ ઝારસાહી અને અનિષ્ટ મૂડીવાદ પ્રત્યે ફૂંક જનેલા આમવર્ગનો, કંઠથી રહેલા તારાના રત જેકે લખંકર અખુતનો જાણો દનો. મુગ્ધકાર અને નિરરકારનાં ખોંખોય પડ એમા જાણો દતા-ફૂંખ, દોં અને વતોની પીડિત વતન એની વ્યવસ્થા દાવદવાઝ કરી નાખેલા અલગ મુગ્ધકાર રહેલા સમસ્ત સંસારના અવલંબેલા આમવર્ગનો—તેનના અ.ત.ક.દ.ક.ક.ની નેરકાં છિન્નિતિમ જનેલા ઇમરતી કરમી અ.દ. એનાં પંદેરક કરી દતી. ત.ત.ના નેરક વ.દીક.ક. અને નિષ્કાર વડી દત.વ. નાંક પ.ત.વ. અ.ત.ના કંઠકના નાંકનો ને.ત.ત.ના અ.ત.નો કંઠ એના અ.ત.નાં

અરેરાટ કયાં સિવાય આ નરકેસરીઓ પડ્યા-જેમ વિધાઈ ગએલે વનકેસરી પડે તેમ.

લોહીતરસ્યા માનવવરુઓની સંદારક વૃત્તિના રંગપાનનો એ ધોર અમાનુષી પ્રસંગ હતો. વિકરાળ વનચરો માફક આગની સરીતે ફેળવાએલો કહેવાતો મનુષ્ય પણ પોતાના બીજા લાઇબંધ મનુષ્યના ખૂન માટે આવો જીવલેણ ચર્ષ તલસતો હતો એ ખ્યાલ-એ અનુભવ માનવધર્મિદાસના કલકોમાંનું 'ખરેજ એક ધોર ફલ' છે. અમનુષ્યો ! તમે પિશાચીલા કરતાં કયારે અટકશો ?

‘જો ઝોન ફાયરિંગ’—

અર્ધપડ્યા—અર્ધમર્યા મરોની જીવનલીલાને ત્વરાથી સંકેલ લેવાની અધીરાઈથી અમલદારે ગુસ્સે થઈ હેલ્થો હુકમ હોડ્યો.

અને એકસરખી ધાણીની માફક ગોળીઓ છૂટી—છૂટી અને એ જવાંમરોનાં શરીરોને તોડી ફેડી ફોરી નાખ્યાં. બધાજ પડ્યા છતાં બધાજ ના મર્યા. ઘણા પાપલો દારુણ કટ્ટથી રીખાઈ રહ્યા હતા તેઓમાંના ટેટલાક પોકારી ઉઠ્યા: ‘અરે યાર ! નિશાન સાધી ગોળી તો ઠીક માર’ દારુણ ઢંડંગી ગોળીઓ લાગવાથી તેઓ અસહ્ય પીડાતા હોવા છતાં પ્રાણમુક્ત થતા નહોતા. એક અતિ જામ સૈનિક અર્ધમૃત અવસ્થામાં મુરોલીથી ધુંટણ પર ટટાર થતાં પોતાની જાની બનાવી બેઠ્યો:

“ભુત્રાન ! ગોળી અહીં લમાવ—અહીં માર !” ફરી ગોળીઓ ચાલી અને હવે તેઓ તમામ આમંત્રિત મૃત્યુને બોલે આરામ પોતી મયા. લવબીન બનેલું મૃત્યુ પણ આ મરોને પોતાની પાંખમાં બેંચતાં ખંચાઈ ધણી વાર થંભી ઉઘું હતું. આવા નરતીરોને પોતાનાં શાંત આરામશાદમાં સત્કારનાં મૃત્યુ પોતાને ધન્ય સમજ્યું. ખરેખર તે પાણીદાર બુધિના મરો સદય જોતને બેઠે છે તે બુધિના મર્મમાં બદ્ધમૂઝાં રત્નો પાકે છે.

કલિદાસમાં આવા અનુપમ જલિદાન કાચિત્તજ નરકેસરીમાં એકજ મરોલા પેપને ખાતર એક નદિ પણ અને જવાં મરો કારમા જોતના આખરી અંતિમ નુકરી મૂળ સિદ્ધાંતનાં જવાં પણ ચરવા નિરાવ સ્વર્ગ અને ખતો આચારી મોરચાઈકે મરો એવાથી સ્વચ્છ જઈ સામટા રચારો.દમ્પ કરી મયા દોષ.

નરકંદારના આવા દુર દલપાંચી ‘ને ટોરિક’ પ્રતિબેંડિત. ધોંધો ઢેચેલી નાખતની ‘ગાર્ડ.દ’ અને ‘વ્હ.વ્હ’ નરકંતરને તેજ તમના અંતમાવ પણ રાગદ્વન્દ્વ થઈ, બેંડે ને કનિષ્ઠ

દિવ્યેષા વેગને તેઓ વ્યર્થ અનુરોધવા મથતા હતા તેની અનંત તાણુમાં મહીમ ઝારસાદી જેવાઈ જઈ ક્યાંએ જોરંગે પડી ગઈ અને 'બહાઇટ ગાર્ડસ'ના નાશ પછી આખરે આજના સમગ્ર સોવિયેટ રશિયામાં સમાનતા-શાંતિ અને સંતોષનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તી રહ્યું છે.

પણ એ સમાનતા, એ શાંતિ, અને સામ્યવાદનો એ સંતોષ! રશિયાને સ્વનંતતાના સંહારયજ્ઞમાં ફેટફેટલા બત્રીસલક્ષણાઓનાં અધિદાનો ચલાવ્યા પછી સાંપડ્યાં ?

ખરેખર ! 'સ્વનંતતા અને મુક્તિ' એ બીજાણ સંગ્રામેમાંથી પસાર થતાં મૃત્યુના ગંજ પર ગંજ ગોઠવ્યા પછીજ સાંપડતી બહુ-મૂલ્ય મેઘેરી વસ્તુ છે—પ્રાણદાતા જીંદીજીદી છે.

પરંતુ મૃત્યુને પડકારી—સામે ધસી જઈ એને જોગી બેટ-નારા એ મઠો ક્યાં ? એ મઠાંઈ ક્યાં ?

(“મુંજાઈ સમાચાર”ના દીપોત્સવી અંકમાંથી)

તેથી નથી અને હું ધારૂં છું કે, તમે પણ એના જેવા હીરો કદી
તેથી નહિ હોય.”

બાદશાહે કહેલી આ અદ્ભુત હીરાની કથા સાંભળી તેવરની-
એની જિજ્ઞાસા બમણી થઈ. તેણે બાદશાહ પાસેથી એ હીરા
સંબંધી જોટલી મેળવી ચકાવ તોટલી માહિતી મેળવવા પ્રયત્ન
કરવા માંડ્યો. બાદશાહે તેને કહ્યું કે “એ હીરા એ હજાર વર્ષ થયાં
સમસીતાની મૂર્તિના અંગ ઉપર છે. ત્યારપહેલાં ઘઠદેસની એક
રાજકુંવરી શ્રીસખનના અંગ ઉપર તે શોભતો હતો. લોકોની
માન્યતા એવી હતી કે, આવો અમૂલ્ય હીરા તો દેવના અંગ ઉપર-
જ શોભે. કોઈ મનુષ્યના શરીરને શોભાવવા તે સરળમલો હોયજ
નહિ. તેથી લોકોએ આવેશમાં આવી જઈ ગિયારી રાજકુંવરી
શ્રીસખનનું ખૂન કર્યું. તેના અંગ ઉપરથી એ હીરા લઈ લોકોએ તે
સમસીતાને અંગે ધર્યો.

આ અદ્ભુત હીરાની કથા સાંભળી સાહસિક કેંચ ઝવેરીને
એ હીરા પ્રાપ્ત કરવાનું મન થયું. બાદશાહને તેની મનોરત્તિ કળી
જતાં બિલકુલ વાર લાગી નહિ. તેણે તેવરનીઅરને ચેતાવ્યો કે “હે
પરેશી મુસાફર! એ હીરા પ્રાપ્ત કરવાની તારી લાલસાનો તું ત્યાગ
કર મંદિરના પૂજારીઓ એ હીરા તને કદી વેચાતો આવશે નહિ.
જ્યાં એ હીરાના સંબંધમાં એક એવી હંતકથા પ્રચલિત છે કે,
એ હીરા તો દેવને મારેજ સરળમલો છે. જો કોઈ મનુષ્ય પોતાના
અંગ ઉપર તેને આકાંક્ષે તો તેને માથે મોરી આશ્વત આવશે
અને તે દુઃખી થશે.” નાસ્તિક તેવરનીઅરે એ હંતકથા હસી કહી.
તેણે તો મને તે જોગે એ હીરા પ્રાપ્ત કરવાનું પોતાના મન સાથે
નક્કી કરી દીધું.

તેવરનીઅર ધનાઢ્ય હતો. તેની પાસે એ હીરા ખરીદ કરવા
વેંદલું પાન હતું અને જો તે હીરા વેચાતો મળી શકે એમ હોત
તો જરૂર પેતા આપી તેવરનીઅર એ હીરા ખરીદ કરત. પરંતુ
જો કોઈ પૂજારીઓ એ હીરા તને કદી પણ વેચાતો નહિ આવે,
તો તે તમચે મરે. તેથી મૂર્તિના અંગ ઉપરથી એ હીરા એની
કરનું તેણે નક્કી કરી દીધું.

બાદશાહ પાસેથી મુસાફરી મારેનો પરચનો તથા અન્ય
જોગ તે એકમ જેણે જરૂર નહોતું પડે તો તેવરનીઅર ખરીદ
કર અને નાસ્તિક હતો તેણે અનેક મનના એમને. તેની પાસે
જોગ દરજીએ કરી હતી; પણ આ વખતે તેણે જો કોઈ કંઈ
કરું.

ધાર્યું હતું તે અત્યાર અગાઉ તેણે કરેલાં કાર્યો કરતાં વધારે જોખમ ભરેલું અને વધારે સાહસિક હતું. પણ જોખમથી નિઃશકુલ મલસા વગર તે પોતાની મુસાફરીએ નીકળી પડ્યો. તેનો હાઠ અપૂર્વ હતો. વળી તે શાહજહાં બાદશાહનો ખાસ માનીતો મિત્ર હતો, એ વાત ચોતરફ ફેલાયલી હોવાથી જ્યાં જ્યાં તે ગયો ત્યાં ત્યાં એ સાધન-સગવડો મળવા લાગ્યાં અને તેનો સત્કાર થવા લાગ્યો. મેંડેસે નગરમાં આવી પહોંચ્યો અને પેશુ નગર તરફ જવા નીકળી પડ્યો. દરે તેણે જાડુ ઉદારતાથી પુરપૂર્ણ કરવા માંડ્યું. તેની ઉદારતાનાં ચોતરફ વખાણ થવા લાગ્યાં અને ધક્કેદેશના લોકો તેને એ દરના દેશનો બાદશાહ સમજવા લાગ્યા.

તેવેરનીઝર શાહજહાં બાદશાહનો બક્ષામધુપત્ર લાવેલો હોવાથી તેને મંદિરમાં પ્રવેશ કરતાં નિઃશકુલ અડચણ નહીં નહિ. મંદિરમાં પેસતાંજ એક થદાણુ અને બાવિક બક્તની માફક તે લાંબે થંધ મૂર્તિને પગે પડ્યો, પછી બેઠો થંધ પોતાની આંખો ઉપર હાથ મૂકી તે એકચિત્તે મૂર્તિની સામે ધ્યાન ધરી મનમાં તે મનમંદ પ્રાર્થના કરવા મંડી પડ્યો. આમ કરવાનો તેનો હેતુ તો મનમંદ એટલોજ હતો કે, આજીજીજીના લોકોને તેમ પૂજારીઓને નિઃશકુલ વહેમ પડે નહિ એવી રીતે અત્યંત બારીકાઈથી તે મૂર્તિનું નિરીક્ષણ કરી શકે અને મૂર્તિના અંગ ઉપરનો હીરો કેવી રીતે ચોરી થયો તેની જાણવણું કરી શકે.

તેવેરનીઝર પેશુ નગરમાં એક યાત્રાળુ માફક પાંચ દિવસ રહ્યો. દિવસમાં ત્રણ વાર સવારે, બપોરે ને રાત્રે તે મંદિરે જઈ મૂર્તિનાં દર્શન કરતો હતો, લાંબો થંધ મૂર્તિને પગે પડતો હતો. મૂર્તિની પાસે બેસી એકચિત્તથી ધ્યાન ધરી પ્રાર્થના કરતો હતો અને દરેક વખતે પોતાની પાસેથી કિંમતી જ્વાહીર મૂર્તિને મારે બેટ ધરતો હતો. અ.થી પૂજારીઓ તથા બીજા લોકોની પૂરેપૂરી ખાતરી થઈ કે, આ ચોરો બાદશાહ રામસીયાનો અત્યંત બાવિક ભાગ છે. મૂર્તિ ઉપરના મહામૂલ્યવાન હીરોની ચોરી કરવાના હિંમતથી તે મંદિરમાં આવે છે, એવો ખ્યાલ તરબોળે ફાટીને અ.જો નહિ.

પાંચમે દિવસે અમાસ હતી. મોટી રાત્રે તેણે પોતાના નોકરોને બોલ્યો એક દુકાન આપ્યો કે, અ.જે રાત્રીમાં ને રાત્રીમાં આ નગર પોલી દિલ્લી તરફ પાંચઃ જવું છે; મારે મુસાફરીને મંડે એક દુકાન ખરીદવાની છે.

મુજબત વોલી તરફ હતી. તરત જ પાંચઃ દુકાન ખરીદી રહી

હતી. તેવેરનીએરના માવતો પોતાના દાથીઓને લઈ ગામખદાર તેવેરનીએરના આવી પહોંચવાની રાત જોઈ ઉભા રહ્યા હતા. તેનો અસામાન લઈ ઉઠે તો ક્યારનાંએ વિદાય થઈ ગયાં હતાં. હવે તેવેરનીએર માવ પોતાના વિશ્વાસુ યુરોપીઅન નોકરોને લઈ અત્યંત ચૂપકીદીથી પોતાના ઉતારામાંથી ખદાર નીકળ્યો. તેણે તથા તેના શાજીસોએ મંદિર તરફનો રસ્તો લીધો. ઘોર અંધારી રાતે કાળાં કપડાં પહેરી તેમણે ચૂપકીદીથી મંદિરપ્રવેશ કર્યો. મંદિરના ચોગાનમાં મંદિરના કેટલાક નોકરો નિશ્ચિંતપણે ઉંઘતા હતા. તેવેરનીએરના યુરોપિયન નોકરોએ મંદિરના ઉંઘતા નોકરોના મોંમાં હૂઆ શક્તી દીધા. આ રીતે તેમને બોલતા કે જૂઓ પાડતા અટકાવી દઈ તેમના હાથપગ બાંધી દીધા.

ખિલકુલ પશુ અવાજ કર્યો વગર તેમણે દેવની મૂર્તિની ઓરડીનું તાણું તોડ્યું અને રામસીતાનો અમૂલ્ય હીરો ઉપાડી લીધો. જેટલી ચૂપકીદીથી તેમણે મંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો હતો તેટલીજ ચૂપકીદીથી તેઓ હવે મંદિરની ખદાર નીકળી પડ્યા અને દાથીઓ તથા શોડાઓ ઉપર સવાર થઈ તેમણે દિલ્હીને રસ્તે ચાલવા માંડ્યું.

આખી રાત આ જાણકર અત્યાચારની ક્રોધને કાંઈ પણ ખખર પડી નહિ. સવાર થતાં મંદિરના નોકરોની રાતમાં કાંઈએ કરેલી દુર્લેખાની ખધાને ખખર પડી. તેમના મોંમાંથી હૂઆ કાઢી નાખવામાં આવ્યા, તેમનાં ખંધનો ઊંડી નાખવામાં આવ્યાં. મંદિરના પવિત્ર પૂજારીઓને હવેજ ખખર પડી કે, રાતમાં મૂર્તિ ઉપરનો અમૂલ્ય હીરો કે.ઈ ચોરી થયું છે. આખા નગરમાં શોરખકાર અને ખજાનગાર થઈ રહ્યા. આવું જાણકર પાપ કોણે કર્યું હશે, તેને માટે બેઠાં બેઠાં તકવિતો યરા લાગ્યા. ગોરો બાદચાહ રાતમાં ને રાતમાં નગર ઊંડી જતો રહ્યો છે એવી વાત પણ ગામમાં ફેલાઈ ગઈ; પરંતુ આ ગોરો બાદચાહ, ચાલજલાં બાદચાહનો ખાત વિર, એવો ધદાતુ અને લાલિષ જાણ આવું પ્યાર પાપ કરે એવે જોઈ પૂજારીઓને તેમ નગરજનોને એકદમ આવ્યો નહિ. ખૂંડેર પાપ કરનારોઓનું સત્યાગ્રહ જશે, એવો ઘાપ દઈ તથા ને માનને પૂજારીઓ બિચારા પેતી રહ્યા.

(૨)

જેન એકરદ તેવેરનીએરને દોર દિંદુરનના રહેલનું ક.ઈ ખ.ઈ કરેલનું રહ્યું નહેતું. પે.નના વિર દ.દજલા બા.દ.હની ૧૩ ૧૪ દં.૧ ૧૨૨ તેને અલોચકી ખ.રે.ખ.ર ક.ન.દ.ને રહેતો

લીધો. ક્રાન્સ પહોંચી તેણે પોતાના દેશજંદુઓને પોતાના આ મહા-
પરાક્રમની કથા કહી ચકિત કરી દીધા. તેવરનીએર મહાધનાદય
વેપારી હતો. તેને પૈસાની ખિલકુલ પરવા નહોતી, તેથી રામસીતા-
ની મૂર્તિ ઉપરથી ચોરી આવેલો હીરો વેચવાનો તેનો વિચાર નહોતો;
પરંતુ ક્રાન્સના રાજ્ય લૂપ્ત ચૌદમાને કાને તેવરનીએરના આ પરા-
ક્રમની વાત પહોંચી ગઈ. રાજ્યએ તેવરનીએરને પોતાના દરબારમાં
આવવાનું આમંત્રણ મોકલ્યું. રાજ્યને નજરાણામાં આપવાને કેટલાંક
કિંમતી જવાહીરો પોતાની સાથે લઈ તેવરનીએર ચૌદમા લૂપ્તના
દરબારમાં ગયો. રાજ્યને સલામ ભરી તેને ચરણે નજરાણું ધર્યું,
પણ રાજ્યને એ નજરાણાથી સંતોષ થયો નહિ. તેણે તેવરનીએરને
એકાંતમાં બોલાવી તેની પાસે રામસીતાનો હીરો વેચાતો માગ્યો.
તેવરનીએરે એ હીરો વેચવાની સાફ ના પાડી. રાજ્યએ સામ, દામ
અને ભેદ બધું અજમાવ્યું. છેવટે નમતું આપ્યા વગર તેવરનીએરને
છૂટકો નહોતો. એક લાખ પાઉન્ડ અને ઉમરાવપદ લઈ તેવરની-
એરે એ હીરો લૂપ્ત ચૌદમાને વેચ્યો.

હીરો વેચી તેવરનીએર ઘેર ગયો કે તરતજ એને ખબર પડી
કે, તેના દીકરાએ પ્રુકળ દેવું કર્યું છે અને દેવા જે બાપની બધી
મિલકત લખી આપી છે. તેવરનીએરના હૃદયને આથી સખત આપાત
થયો. પોતાના કુટુંબની આખર રાખવાને તેણે પોતાની બધીજ
મિલકતનો ભોગ આપી દીકરાએ કરેલું દેવું પતાવ્યું. વધારે કમાવા-
ની લાલસાથી આ વીર અને સાદસિક વેપારી ફરી પાછો એશિયા-
ની મુસાફરીએ નીકળી પડ્યો; પણ રામસીતાની મૂર્તિ ઉપરના
હીરાના ચોરને રામસીતાના પૂજારીઓનો શાપ હતો તેથી તે દેવે
વધારે વખત જીવવા પામ્યો નહિ. મુસાફરીમાં તેને ઝેરી તાવ આવ્યો.
તેના સાથીઓ તથા નોકરચાકરો તેને ત્યજીને નાસી ગયા અને
તેના માંદા ચરીરને જંગલી કૂતરાઓએ ફાડી ખાધું. આ રીતે મૂર્તિ-
ના હિંગના ચોરનો અંતિ હૃદયભેદક અને કષ્ટજનક અંત આવ્યો.

દેવે હિંગનો ઉપનોગ કરનારાઓની યી વચ્ચે યાવ છે તે આપને
જોઈએ. ક્રાન્સનો મહાન રાજ્ય ચૌદમે લૂપ્ત હિંગના મુદ્દેનિત
રંચ અને તેના અદ્ભુત ચગતાટથી મુન્દ ચક્રિયો. તેની પાસે પૂર્ણ
કિંમતી જવાહીરો હતાં; પણ તેના જા. હિંગના સંપદમાં રામસીતાના
આ હિંગનું સ્થાન તો અનુપમ હતું. રાજ્યના દરબારીઓને કાને
પણ આ હિંગની અદ્ભુત કથા પહોંચી હતી; તેથી તેઓ પણ આ
હિંગનું રચન કરવાને આકર્ષિત થઈ ગયા હતા. આ હીરો પહેરી

સંતાડી રાખતો હતો અને લાગ મળે એ હીરો મોટી કિંમતે વેચવા-
નું તેણે નક્કી કર્યું હતું. પોતાની પાસેની ખરચી ખૂટી પડી
એટલે બોલોએ મજૂરી કરી ઇંગ્લેન્ડમાં પોતાનું પેટ ભરવા માંડ્યું.
રિયિની કેવી ઘટના! એક મોટી જગીર ખરીદી શકાય એટલી
કિંમતનો હીરો પોતાના કળ્પનામાં હોવા છતાં બોલોને સખત મજૂરી
કરી પોતાનું પેટ ભરવું પડતું હતું. તેને હવે પેટપૂરવું ખાવાનું
પણ મળી શકતું નહોતું અને જૂએ મરવું પડતું હતું; એટલે છેવટે
તેણે કિંમત ધરી લાંડનના એક પ્રખ્યાત યાદુદી અવેરી એલીસનને
પોતાને ધેર બોલાવ્યો, તેને હીરો બતાવ્યો અને એ હીરો વેચવાની
પેતાની હુમ્મણ પ્રદર્શિત કરી. ચતુર યાદુદી અવેરી સમજી ગયો કે,
આ હીરો ચોરીનો માલ છે એટલે તેણે કિંમતને માટે પુષ્કળ રક-
મ કરવા માંડી. છેવટે પાંચ હજાર પાઉંડ રોકડા આપી યાદુદી
અવેરી એલીસને હીરો ખરીદ કરવાનું કબજા કર્યું. બોલોએ પણ એ
કિંમત કબજા રાખી. બીજા દિવસે સવારે યાદુદીએ બોલોને ધેર આવી
તેને રોકડા પાંચ હજાર પાઉંડ આપી તેની પાસેથી હીરો લઈ જવો,
એમ નક્કી કરી બંને છૂટા પડ્યા. બીજા દિવસે સવારે યાદુદી
અવેરી એલીસન પાંચ હજાર પાઉંડ રોકડા લઈ બોલોને ધેર હીરો
લેવા ગયો ત્યારે તેને તેની પથારીમાં મરી ગયેલો જોયો. બોલોને
દોષ્ટરની તપાસમાં એમ જણાયું કે, તે માત્ર જૂખથી મરણ પામ્યો
હો! યાદુદી અવેરી એલીસનને આ રીતે એ હીરો મફત મળી ગયો.

તેવેરનીએર પેચથી હીરો ચોરી લાવ્યો ત્યારપછી એ હીરાના
મુખ કડકાઓ ઘણા હતા. આમરટડાંમના અવેરીએ આખા હીરાના
બે કડકા કપાં હતા. તેમાંનો એક કડકો એ અવેરીના દીકરાએ
કેદને વેચ્યો હતો. બોલોએ તેમાંથી એક નાનો કડકો પારીસના
અવેરી પાસે કપાવ્યો હતો. પારીસના અવેરીએ માત્ર ત્રણમેટ પાઉંડ
સુવર્ણ દીપ્તિમાં એક અવેરીને વેચી દીધો હતો. એ.સા પામેથી
પણ અવેરી એલીસનને મળેલો હીરાનો કડકો તેણે ઇંગ્લેન્ડના એક
દોષ્ટર હેડ કાન્સિસ દોષને ત્રીસ હજાર પાઉંડ લઈ વેચ્યો.
એ.સા દોષ્ટર આ હીરો ખરીદ કર્યા પછી તેના વખતમાં હેડ
દોષ્ટર તે પે નેરો દે નામની એક નદી સાથે જમ કર્યો. આ નેરો
દોષ્ટરે દોષ્ટર કાન્સિસ દોષ પછી વાર આ હીરો પટેરની દોષ્ટર એક-
ના દોષ્ટર કાન્સિસ દોષ પોતાના પરિજ્ઞા પતિને તથા બીજા કોઈ
કોઈ નહોતો રહ્યો. આ હોં હેડ કાન્સિસ દોષ પટેરની દોષ્ટર
દોષ્ટર આ હોં હેડ કાન્સિસ દોષ પટેરની દોષ્ટર એકના દોષ્ટર

આ રામસીતાના હીરાને ઘણી વાર પોતાને ગળે પહેરતી હતી. એ બિચારીને માથે શી શી આફતો આવી અને તેને કેવાં કેવાં ભયંકર દુઃખો વેડવાં પડ્યાં તે તો ઇતિહાસમાં જણીતી વાત ■ તેથી, તે સંબંધી અહીં વિવેચન કરવું જરૂરનું નથી.

હવે કાંસના જગવિખ્યાત મહાન વિશ્વવતો સમય આવ્યો. ઇ. સ. ૧૭૯૨ ની સાલમાં રાજ્યનાં જવાહીરોની ચોરી થઇ તેમાં આ હીરા પણ ચોરાઇ ગયો. આ ચોરી કરનારાઓ તો પાછળથી પકડાયા. તેમને સજા પણ થઇ અને ચોરાયેલાં કેટલાંક જવાહીરો પાછાં પણ મળ્યાં; પણ આ રામસીતાના હીરાનો તે વખતે કાંઈ પત્તો લાગ્યો નહિ.

(૩)

હવે આ હીરા એકએક હોલડની રાજ્યધાની આમરડાંમમાં દેખા દે છે. કાલ નામના એ સહેરના એક પ્રખ્યાત જવેરીને હાથે તે ચઢે છે. એક અજાણ્યા પરદેશીએ એ હીરા કાપવાને માટે તેમ તેના ઉપર પહેલ પાડવાને માટે તેને આપ્યો હતો, એમ તે કહે છે. આ જવેરીએ એ હીરાને કાપી તેના બે કડકા કરી તેમના ઉપર પહેલ પાડી પોતાના મારકને બીજો દિવસે સોંપવા બે કડકાઓ તૈયાર રાખ્યા હતા; પણ રાતમાં જવેરીના છોકરાએ બે કડકામાંથી એક કડકો ચોરી લીધો, અને તેને વેચી નાખ્યો. હીરા વેચનારે જે ઉપજ્યું તે લઇ તે છોકરો નાસી ગયો. હીરા વેચી પોતાની પાસે આવેલા બધા પૈસા તેણે સ્વચ્છંદમાં, મોજમગ્નદમાં, તેમ દક્ષી જાનના ભોજવિલાસમાં ખર્ચી નાખ્યા; અને છેવટે તે આપધાત કરી મરી ગયો. આ છોકરા પાસેથી જોતો નામના કાંસના એક વનનીએ એ હીરા વેચાતો લીધો હતો. ચતુર જોતો એકદમ સમજી ગયો કે, આ હીરા ચોરીનો માલ છે તેથી તેણે જવેરીના છોકરાને હીરાની કિંમતનો દસમો ભાગ પણ નહિ આપ્યો દોષ. પેલાની પામે ચીરાનો માલ છે એમ સમજી એ હીરા જાહેરમાં વેચવાની બેંચોની દિશન આપી નહિ; તેથી તે ઇનોમાનો પારીસના એક જવેરીની પામે ગયો. આખી વાત ગ્રામ રાજવાના તેની પામે સોનું બનાવવા, પછી બેંચોએ તેને હીરા બનાવ્યો અને તેમાંથી એક નાનો કડકો કપાવી એ જવેરી મારકને એ કડકો તેણે વેચ્યો. એ કડકો વેચનારે જે ઉપજ્યું એ જવેરી તથા બેંચોને સરખાને વેચી દીધું. આ પ્રમોજે મળેલા પૈસા લઇ બેંચો હીરાનો બેંચો કરી પેલાની સુધે લઇ દરજી નામી ગયો. પેલાના પત્નના જૂદ નામ તે હીરા

દવે આ હીરો અમેરિકા જાય છે. મિસીસ એડવર્ડ ખી. મેક્લીન નામની એક ધનાઢય અમેરિકન સ્ત્રી જાવન દગ્ગર પાઉન્ડ આપી એ હીરો એક જાણીતી ઝવેરીની પેઢી પાસેથી ખરીદ કરે છે. રશીયન એલગીના માનમાં યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનો પ્રમુખ સને ૧૯૧૧ ની સાલમાં એક ભાગ્ય મેળાવડો કરે છે. આ મેળાવડામાં મિસીસ મેક્લીન આ સુશોભિત હીરો પહેરીને જાય છે. ખીજો વિષે સવારે તેનો એકનો એક દિકરો, તેની અદગ્ગ મિલકતનો વારસ, એવિ'તો તેની આયાનો દાય છોડાવી દોડી જાય છે. સામે-થી ધમધમ કરતી મોટરકાર આવે છે અને પળવારમાં તો આ જાળકને ચગદી નાખે છે.

આ રામસીનાના હીરાની કથા જેવી ગાઈબુન પણ ભયંકર, રમિક, કરુણ કથા ભાગ્યેજ આપણા સાંભળવામાં આવી દશે.*

(“ચારદા”ના એક અંકમાંથી)

અંત આપ્યો. લૉડ્ ક્રાન્સીસ હોપ પણ હવે દેવાદાર થતા લાગ્યો તેનું દેતું વધી પડતાથી તેણે રામસીતાનો હીરા વેચી દીધો. સને ૧૯૦૮ ની સાતમાં રશિયાના એક લક્ષાધિપતિ ઉમરાવ પ્રિન્સ કાંતિ વોસકોએ લૉડ્ ક્રાન્સીસ હોપ પાસેથી એ હીરા ખરીદ કર્યો. આ રશીયન ઉમરાવ ક્રાન્સની એક નટી લાદ્યુ સાથે પ્રેમમાં પડ્યો હતો. તેણે એક વખત પોતાની પ્રિયતમાને એ હીરા પહેરવા આપ્યો હતો. આ હીરા પહેરી લાદ્યુ રંગભૂમિ ઉપર પોતાનો વેશ ભજવતા આવી એટલે પ્રેક્ષકો તેણે પહેરેલા સુશોભિત હીરાના અજાઠથી આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. પણ એવામાં ઓચિંતો તેનો પ્રિયતમ પ્રિન્સ કાંતિ વોસકો રંગભૂમિ ઉપર ધસી આવ્યો અને તેને કોણ જાણે શું ધૂન ભરાઈ આવી કે એકાએક રંગભૂમિ ઉપરજ તેણે પોતાની પ્રિયતમાનું ખૂન કરી દીધું. પોતાની પ્રિયતમાનું ખૂન કરી તેના શરીર ઉપરથી આ શાપિત હીરા લઈ એક ગાંઠા માણસની માફક તે નાઠો. જે દિવસ પછી પારીસના એક મહેલામાં આ રશીયન ઉમરાવનું પણ કોઈએ ખૂન કર્યું. આ રીતે આ શાપિત હીરાના માલિકનો તથા તેનો ઉપભોગ કરનાર સૌનો અંત કંઈ અંત આવ્યો !

હવે આ હીરા એક મીઠા અવેરીને હાથ જાય છે. એ મીઠા
અવેરીએ આ હીરા છુટકાનના સુફતાન અજુકસ દમીદને વચ્ચે
હીરા વેચી તેની કિંમતનાં નાણા લઈ આ મીઠા અવેરી પોતાની બી
સાથે એક ઘોડાગાડીમાં બેસી રાજમહેલથી પોતાને જિનારે જવા
નીકળા પડે. રસ્તામાં ગાડીના ઘોડા ભડક્યા અને તોફાને મડ્યા.
તેમણે ખૂબ જોરથી નાસવા માંડ્યું. નાસનાં નાસનાં તેઓ એક
જંગલ ખાસમાં પડ્યા. ગાડીના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા. ઘોડાઓ, ગાડી
હાંકનારો તેમ ગાડીમાં બેઠેલાં બીપુરના જવાં મરજીનો ભોગ થઈ
પડ્યાં. સુફતાન અજુકસ દમીદ પોતાના એક વિશ્વાસુ ખજાનચી-
ને એ હીરા સોંપે.

એ ખાનગી ઉપર થોડા સમયમાં મુજબાનની અનુષ્ઠા થઈ
તેને પછી દેહમાં પૂરી દેહમાં આપ્યો. દેહમાં તે નિયારો થોડો
થઈ મરણ પામ્યો. પછી મુન્નાને આ હીરા પેનાના એક માનીય
મોજા કુપુતને રાખવ. આપ્યો. બે-ચર દિવસમાં આ કુપુત બે.જને
પદેદમાં દેહએ મરે. કમો દહ માત્રી નાખ્યો. દુર્ગંજનામાં નાન-
ક મદાન રાજકીય વિષય થયો. દુરાન દુર્ગંજે મુન્ના અનુષ્ઠ
પ્રાને પદમદ કને માત્રી નાખ્યો, એ તે જાણતી બેનિયતિ થતી.

૬૫-ગુન્હેગાર કોણ ?

(લેખક:-શ્રી. પંડિત હરિચંદ વૈવ)

(૧)

“ જાઓ, ગુન્હેગારને ઢાળર કરો ! ”

“ હુ ઢાળર ! ” ન્યાયાધીશના હુકમની સામે માયુ' બ્રુકની ડૉન્ટેબલે કહ્યું અને તે ગુન્હેગારને લઈ આવવા માટે જેઠ તરફ ચાલ્યો ગયો.

વહાલા વાચક ! અમેરિકાના પાટનગર ન્યુયૉર્ક શહેરની લાઇ-ટ્રાઈમાં આજે બહુજ લીડ છે. ક્યાંયે ખાલી જગ્યા નેવામાં નથી આવતી. આસપાસનાં ગામો અને નગરોમાંથી પણ ટેલકાએ ભોળા ન્યુયૉર્કની વડી અદલતમાં આવ્યા છે. જે કેસમાં સી ગુન્હેગાર હોય, એવો અમેરિકામાં આ પહેલોજ કેસ છે. ત્યાં અંગ્રેજોની સત્તા થર થઈ ચૂકી છે અને ભોળા એઓના ન્યાયનું ધોરણ ગણી લેવા માટે આવ્યા છે. મિ. રૉગર્ટ જ્ઞેસફ ન્યાયાધીશના જખરદરનું નેપથ્ય દાર આસન ઉપર બેઠેલા છે. ભોળા આપસઆપસમાં વાતો કરી રહ્યા છે. ડોહ કહે છે કે “ એક સી પર કેસ ચલાવવો, એ કાંઈ સભ્યતા કે સિદ્ધતા નથી. ” ડોર્થ કહે છે કે “ જુઓ, દમબૂંજ ન્યાયની ખજર પડી જશે. સી ખજર કે એક સીને ન્યાયાધીશો સામાટે પકડી મંજાવી છે ? ”

આ જનાવ ઇ. સ. ૧૭૦૭ માં બનેલો છે. આજની જખર-દરનું સીઃ નેપથ્ય અંગ્રેજ સત્તાએ પોલીસની એક ટુકડી નેવારે અદલતની આસપાસ મેલી દીપેલ છે. મરહારને કર છે કે, મિ. જખરો ન થઈ શકે; કારણ કે અહીં પણ સીએને કારે સમન આપવામાં આવે છે.

ગુન્હેગાર એક સી છે. ટેલકાનેની—મ.સીએની જુનાની કો-રવી જલ્લામાં આજુ છે કે, એ સીએ ટેલકાએ જલ્લામાં પૂર કર્યો છે અને તે એક નજરને કિનારે તેમ કરનાં પડ્યું છે.

પરં યનાં યનાં તો કરજ ચૂકવી દેતા અને શાંતિમય શ્વાસ લઇ
હી પોતાને કામે લાગી જતા.”

“પણ નિધુર અને વિકટ વિધાતાથી મારી આ શાંતિમય ક્રિયા-
શી એમ સકાષ નહિ. એણે એમાં ફેરફાર કરી નાખ્યો. આનંદ-
ની જગ્યાએ વિપાદનું રૂઢન ઇલાઇ ગયું. એકતોની ઉપર આપત્તિ-
એનાં આભ તૂટી પડ્યાં. અચાનક દુષ્કાળ પડ્યો; એટલા માટે કરજ
લેવું પડ્યું. ખીજે વર્ષે પણ કાળ પડવાથી અમે કરજ ભરી શક્યાં
નહિ. ફરી વાર કરજ કરવું પડ્યું. ત્રીજે વર્ષે પણ એમજ બન્યું-
કળ પડ્યો. અમે લૂંટાઇ-લેરાઇ ગયાં. માથા પર બે વર્ષનું કરજ !
આ માટે અનાજનો એક પણ દાણો નહિ. અમે ભયંકરથી પણ
ભયંકર દાક્ષિણમાં આવી પડ્યાં. અમારા જીવનમાં જળદં અધારે
ઇલાઇ ગયું.”

“જમીનદાર-સાહુકારની પાસે જતાં મારા પતિ અચકાતા-
અમરતા. ત્યાં જવાથી તેમને પાછલું કરજ આપવું પડત અને તેમની
પામે હતું પણ શું કે જે આપે ? એ તો ફરી કરજજ લેવા માગતા
હતા. મને-કમને મારા પતિ જમીનદારની પાસે ગયા. કામ કાજ
હતું. આ વખતે એણે રૂપિયા આપ્યા નહિ. એ અમારી જમીનનો
દાકિયું દત્તો અને કરજને બદલે જમીન જમ કરી લેવા માગતો
હતો. મારા શાંતિમય પતિએ જમીનદારને કહ્યું—સાહેબ ! મરીબ
હવે દયા કરો. આ વખતે જેમ બનશે તેમ રૂપિયા ભરી દઇશ. મમે
તેમ દાય તોપણ બેતી તો કરચીજ પડશે સાહેબ !”

“જમીનદારે રૂપિયા આપવાનું કબૂલ કર્યું; પણ એવી શરતે
કે, એકના બે પાછા આપવા. અહીં તો જીવન-અરજીનો સ્વાલ
હતો. પતિએ તે મુજબ લખી આપ્યું, રૂપિયા મળ્યા. બેતીનું કામ
હાલકે ગયું.”

“હા. વર્ષે પણ મારા પતિ ચિંતિતુરજ દત્તા. તે કહેતા કે,
એ હા. વર્ષે પણ દુષ્કાળ પડ્યો તો...”

“ફાં એમને વચમાંજ અટકાવો દઇ કહેતી કે શું વારે વારે
શું ? શું છે ? નહિ એ બનવાતેગજ નથી.”

“એને બને એનું કરજપૂર્વક તે જાણુ પચ્ચાત્મની પ્રદાન
... એમને આ દા દત્તી કે, આ વર્ષે મળતું જશે ! અહીં એ-
... એક નહિ બન્યું. એ જાણુ દિગેદશી અને આ દાકિયું અંતરે
... કરજ મળ્યું. એક દત્તી લેવા દત્તા. લેવા સર વચ્ચે પણ આપ્યો.
... એક દાકિયું દત્તી લેવા દત્તા. એ પ મળતું. દત્તી નીકળ્યા. અનુજ
ફાં રા

તે મારાં પોતાનાંજ બચ્ચાં હતાં, કોઈ બીજાનાં નહિ. લખ્યું કે સાહેબ ?”

આ શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરતાં એ સ્ત્રી ગરા પણ અચકાઈ નહિ કે ગભરાઈ પણ નહિ. એ મહિલાના મુખમંડળ પર તરતરતા ભાવો, એની સત્યતા પૂરવાર કરતા હતા; છતાં જડુને કહ્યું:—

“મને વિશ્વાસજ નથી આવતો કે, કોઈ પોતાનાંજ ભાગીદાર નાં ખૂન કરી શકે ?”

“હા, મારી શકે છે. ખૂન પણ કરી શકે છે ! મેં તેમ ક્યું છે ખરું ! તમે મારી લુખાની લખતા જાઓ. ઉવટે તમને પોતાનાંજ વિશ્વાસ આવી જશે !”

(૨)

“જડુજ સાહેબ ! મારા નામ ઉપરથીજ આપને જણાવું આ બધું દરો કે, હું એરંડેલ વંશની એક છોકરી છું. મારાં લગ્ન એક મરીજ બેકુન સાથે થયાં હતાં; કારણ કે હું કાંઈ પૈસો, વૈભવ કે મુખવાસનાની જૂખી નહોતી. હું મારા નાનકડા ને કુંજા જીવને શાંતિમય જીવન બનાવવા માગતી હતી.”

“એજ મુખરખના રમરણમાં મેં ધન-વૈભવની પરવા કરી નહિ. શાંતિ-શાંતિ, એ તો બીંત ઉપર પડેલો પડછાપો છે. તે જોઈને નાતું જન્મ્યું તેને પકડી લેવા દોડી ગય છે; પણ તેજ માથું એ બીંત સાથે અફગાઈને એ રેવા માંડે છે. નામવર ! મારાં લગ્ન થયા પછી હું કેટલાક દિવસો સુધી જડુજ મુખી રહી આજો દિવસ મહેનત કરી આવી મારા પતિદેવ બચ્ચાંઓને રાખ કઢી ઉંચકી લેતા હતા. રાત્રે એ સાદા ઓરડામાં દલુ પણ મને યાદ છે કે, તેઓ મને પશુજ પ્રેમથી જાતીએ ચાંપતા. એ મુખીજ હું મને પોતાને જડુજ બામ્બચાણી સમજતી. અગ્નિનેના રાખને પણ હું જડુજ શાંતિમય રાખ માનતી હતી.”

“તમારા (સરકારના) રાજ્યમાં જમીનદારોએ એક નુસા નિયમ કરી રાખ્યો છે. બેકુનને જરૂરને વખતે પૈસા તેઓ જાચે છે. બીજાઓને શાદુકાર બનવા નહીં દેના; છતાં પણ બાજબીજાં એ કરનાં થાવુંજ વધારે પડતું લે છે. જાપડા બેકુનો પોતાના કિર્મી દોડીતું પાછી કરી મદામદેનને એ કરજમાંથી છૂટી દો છે. મારા પતિ પણ કરજ લેતા જડુજ રમરતા. બીજી ૩૫ ૧૧ નહેતે. અમને જડુજ યે. ૩૫ ૧૧ની જરૂર હતી. એ દોડી એ દોડી, એઓ અને હું. એ બધું કુંજા ! ૩૫ ૧૧ પતિ

દેશમાં આવ્યું હતું.

કેમ જુદા સાહેબ ! તમે શા માટે માથું નીચું ધાલી દીધું છે ? લખો, એને બીજેજ દિવસે જમીનનો દર વસૂલ કરવાની સરખાત ૧૪. બધાએ ખેડુતો પાયમાલ થઇ ગયા હતા; પરંતુ જમીનદારનો મધ સર્વને લાયબીત કરી રહ્યો હતો. લોકોએ ધરનાં રાચરચીલાં, પચણ-પચણ, દોરડાંખર વેચી સાડીને કર ચૂકવ્યા. જમીનમહેસૂલ વસૂલ કરવા માટે જમીનદારના સિપાઇઓ અમારે ત્યાં આવ્યા; પણ પાસે દળું શું ? કાંઈજ નહિ ! જ્યાં ખાવાના સાંસા ત્યાં જમીનમહેસૂલના રૂપિયા અમારી પાસે ક્યાંથી હોય ? એક સિપાઈ દંડર લઇ અમારા ઘર તરફ આવ્યો. મેં મારા પતિને સમજાવી કહ્યું કે, એ સિપાઇને કહી દો કે, થોડા દિવસ થેબી જાવ. કાંઈક ધીરજ રાખો. રૂપિયા થોડા દિ પછી આપીશું. ધણા ધણા કાલાવાલા ક્યાં પછી સિપાઇ ચાલી ગયો. મને પાકો વિશ્વાસ હતો કે, જમીનદાર ચૂપચાપ નહિ બેસે. એ જરૂર રૂપિયા વસૂલ કરશે અને પછી અંખીને બેસશે."

“બીજે દિવસે જમીનદારનો એક જમાદાર રૂપિયા લેવા આવ્યો. મેં રડી રડીને તેને મારી તમામ દફતરની કહી સંજગાવી. એ જમાદાર આવ્યો તો હતો રૂપિયા વસૂલ કરવા, પણ એના અંતઃકરણમાં દયા હતી, મનુષ્યત્વ હતું, ઉદારતા હતી અને મદાનુભૂતિ તેમજ રૂબિયાઓની ટાઝ પણ હતી. એની સામેજ મારાં વદાલા બૂલકાઓ રેલથીના ટુકડા માટે ટળવળનાં ટળવળના રડનાં હતા. એ જોઇ જમાદારને દયા આવી ગઇ, એનું હૃદય પીમળી ગયું અને અમને ૨૦ રૂબર આપ્યા. દુખનાને આધાર મળી ગયો. અંતરનું આદોષન દૂન થયું; પરંતુ શાંતિ, શાંતિ તો આવનારા તોફાનની સરખાતજ દેવ છે. એથી હું પૂરેપૂરી બેહિંકર નહેતી."

“એ દિવસને વીત્યે આશરે ચાર મહિના થઇ ગયા હશે. એ નિર્ધિ જમીનદારે મારા પતિને બોલાવ્યા; તેઓ ગયા. થોડી વાર પછી તેણે સિપાઇઓ મારે ઘેર આવ્યા. અનાજ વગેરે તમામ મહેન ઠાંકી રહ્યા. પછી મને ખબર પડી કે, એ જમીનદારનું જ રૂબ હતું. હવેમાં તોફાન મચી ગયું કે. માન પતિદેવનું શું રહ્યું હશે ? એનો કેમ રહે ? કેવી જાલગમી રહે ?"

“એ કમઃક પછી પતિદેવ દેર આવ્યા. એનું એ દંડરનું રૂબ રૂબ રૂબ હતું. તેઓ રૂબી રૂબના હતા. એએ ૨૫ રૂબ મારા ઘરે આપ્યા. એનું ને જમીન આવ્યું કે, એમના દરિયે દો રૂબ રૂબ રૂબ છે. ૧૬ રૂબ રૂબને ખૂબ માર ૫૦ રૂબ ૬૦.

પણ પાકી ગયું અને પાક પણ ધણેજ સારો ને સરસ હતો. આ વર્ષે મારા પતિદેવ બહુજ આનંદમાં હતા—ખુશી હતા અને સારા સાથે હતા પણ સતોપી ! જાણે કે તેમને આ બધુંએ વચ્ચરમહેનતે મળી રહ્યું હોયની !”

“નામવર ! હું પહેલાંજ કહી ચૂકી છું કે, નસીબ અમારો વિરુદ્ધ હતું. અમે અભાગીયાં હતાં. એક દિવસે ખેડુતોએ ખેતરોમાં જઈને જોયું તો હાથ...! પાક બધોએ સૂકાઈ ગયો હતો, અનાજ બળી ગયું હતું. આ બધું એ રાત્રે પડેલા જળરહસ્ય હીમનું પરિણામ હતું. હાથ ! ખેડુતોનો રાટલો વળી ગયો—સત્યાનાથ ઘણું ઘણું હીમને લીધે પાક બળી જવાથી ખેડુતોનાં હૃદયો ફાટી પડ્યાં. હવે તો મારા પતિદેવ આ જીવનને તકન નકામું ગણવા—માનવા લાગ્યા.”

“જમીનદારને રૂપિયા ભરવાજ જોઈતા હતા. રૂપિયા ભરવિના એ ગામમાં રહેવું બહુજ મુશ્કેલ હતું. રૂપિયા આપવા ક્યાંથી પાસે કાંઈ નહોતું. ખાવાના સાંસા હતા. કાંઈ સૂઝતું નહોતું. આખું નક્કી કર્યું કે, બજાર વેચીને કરજ ભરવું ! બજારો અને બહુજ પ્રિય હતા. એ અમારા દોઢલા દુઃખદાયક દિવસોમાં સોજતે રહેનારા બહુ દૂરો હતા. જે વખતે એ બજાર ખુરેથી ઊઠી વેચવા માટે લઈ જવા લાગ્યા ત્યારે હું રોતી હતી. એ બજારોનો વિચાર અને ગમતો નહોતો છતાં પણ હું લાચાર હતી. હાથ રે કરજ...આસોસ !”

“એ બજારો અમારા મિત્રો હતા, સહચર હતા, નોકર હતા અમારા આનંદદાયક દિવસોના સાચા સાથી હતા ! અમારો દર પસંદાઈ ગઈ. અમે કંચાલ બની ગયાં; છતાં પણ અમે અમારા બજારોનો ત્યાગ નહોતો કર્યો. એ એવા બજાર હતા કે જોલાવનાં એકદમ દોટીને પાસે આવી જતા. હું જે કાંઈ ખવરાવતી તે ખેતના અને ગ્રુપચૂપ પોતાની જગ્યાએજ ઉભા રહી જતા. મનમાં જેમ ધનનું અભિમાન હોય છે, તેમ એ બજારો ઉપર અને પાસેજ અભિમાન હતું. એ બજારો અને મારા પોતાના પાસાં પાસાં પ્રત્યેક જોટલા પ્રિય હતા. આ બજારો નહોતાં વેચાતા, પણ અમારા અને સહાયતાનાં વેચાણ હતા. હું એમને બજાર લઈ જવા નહોતી રેતી, પણ હાથ ! જમીનદાર યાદ કરવું કરજ...અમારાનું જે યતીર પ્રિય છે એ અને અન્યનું ભયથીન ઘણું છે ! પાસે છે.”

“મરણ પતિ પણ ગયા હતા; અમેથી નહિ પણ હાથથી રે. દલા અમારે નેએ બજારો વેચવા; બજારમાં ચાલવા મવા. એ બજારોને કરજ કરવામાં અ.બુઃ હાથનું રક્ત વેચીને કરજ

“મને ઉંઘ આવતી નહોતી. અંતઃકરણમાં શંકાઓ અને ચિંતાઓ ભરેલી હતી. કોઈ કોઈ વાર હું હાથ જોડીને આકાશ તરફ જોતી-ધૈર્યની દયા માટે માયના કરતી. જહાર આવીને વારે વારે જોતી કે, તેઓ કદાચ આવીને દરવાજે ઉભા હશે અને અમને જગાડવા નહિ મામતા હોય. આમ કેટલીએ રાત્રિઓ મેં મારા મન-મોહનના મંત્રણ માટે વ્યતીત કરી. આખરે હું જાડુજ-જેહદ-ચિંતા-દુર થઈ ગઈ. એ ચિંતા ભવિષ્યમાં આવનાર આફતની અગાઉથી સૂચના હતી.”

“એક દિવસ મેં સાંભળ્યું કે, મારા પતિદેવ એક મોટરની નીચે કચરાઈ-ચગદાઈ જઈ પરલોકે પહોંચી ગયા ! હાથ ! આ જાડુજ સાહેબ ! જરા વિચાર કરો કે, તે વખતે મારી ઉપર શું શું નહિ થીતું હોય ! મોટર ! રાક્ષસી મોટર !! માનવશરીરની ઉપર થઈને નીકળી ગઈ ! કોઈએ એને અટકાવી નહિ. કચરાઈ જવા બાદ મારા પતિને દવાખાને મોકલવામાં આવ્યા હતા કે કેમ ? એ વિચારવા-લેગ સવાલ છે. ધનવાન અમીરોના વિલાસનો હંડ ગરીબોની ઉપર પડે છે. ન્યાયાધીશ ! કહો-કહો કે, આ કેવો અજબ ગજબનો ન્યાય છે વાર ! ખરેખર, હવે એ કહેવાતા પરમકૃપાળુ પરમાત્માપરથી મારો વિશ્વાસ ઉઠી ગયો. ગરીબોને કુટુંબરનેહ-પારિવારિક પ્રેમ-વિસદારોથી કેટલેએ વધારે હોય છે. મારી સાસુએ, મારા પતિના મૈત્રીની ખખર સાંભળીને પોતાનું માથું એક પથ્થર ઉપર પછાડી દીધું. એ જરા જરા ટળવળ્યાં અને ચાત થઈ ગયા-આ દુનિયાથી તેઓ દૂર થઈ ગયાં. મને પણ આ છાંદગીની ઉપર જળમરણનું કંટાળો આવી ગયો. હું આત્મહત્યા કરવા માગતી હતી, પણ મારી પાછળ નિચારાં એ નિર્દોષ બૂલકા હતાં-એક દિકરો અને એક તિથી ! મેં રકનાં રકનાં છાતી પર પથ્થર નાંખીને સામુજની ઉત્તર-દિશ કરી. એ કામ પણ બીજા માગીને મેં કર્યું.”

“ન્યાયાધીશ ! સામારે તમે આંસુ લૂછી રહ્યા છો ! શા સારું આંસુ ભરેલી રહ્યા છો ! જ્યારે દુનિયાની સદાનુબુદ્ધિ ગરીબો તરફ નથી. તે દામરે તમે માનું રિશ્તિ ઉપર રોડો છો !”

“ન્યાયાધીશ ! જાડુજ દુઃખથી માથું ઉઠું કર્યું” અને કહ્યું—
“જરા જરા પડી શું ?”

“જરા પડી જાયો! રડવા લાગ્યા, ખાવનું મન થયું લાગ્યું. હું અને જાડુજ બંધુ બનીશું ! મને પને છે શું અને દુનિયા દુઃખ ! ન્યાયાધીશ ! મારા જાન્યૂરી રવા દવા જાગરો મેં—

હાપ ! શું મનુષ્ય મનુષ્યને આવું રાક્ષસી નરપિંશાય જેવું દુઃખ દઇ શકે છે ? આટઆટલી નિષ્કુરતા કરી શકે છે ? હાપ ! અરે એ પાપિયા ! આ તેં શું કરી નાખ્યું ? આમ મારું અંતઃકરણ કોઈથી ભરાઈ ગયું ; પણ ગરીબના કોઈનો ઉપયોગ શો ? તે તો કાન આંસુઓના રૂપમાં જ દેખાઈ શકે છે—દળા પડે છે ! હું રોવા લાગી. એ આવીને યુવયૂવ બેસી ગયા. હું એમની પીઠે પાટા ઘાંધવા લાગી.”

“પતિએ જખરો ને લાંબો નિસાસો નાખી કહ્યું—‘એ કુબેર ૨૦ ડૉલર પણ ખૂંટવી લીધા.’”

“એને એમ કરવાનો શો હક્ક હતો ? તમે કેમ આપી દીધા ? મેં લયડતી જીભે પૂછ્યું.”

“‘હું’ કહીએ ન આપત, પણ મને યાજુકના મારે વ્યાજુજ બનાવી દીધા. એ મારથી હું બેભાન થઈ જમીન ઉપર દળા પડ્યો. એ વખતે એ રાક્ષસોએ મારી કમરમાંથી ૨૦ ડૉલર કાઢી લીધા. વહાલી ! મને બહુજ પીડા થઈ રહી છે. મને તમારા બોળામાં માથું મૂકીને સૂઈ રહેવા દો.’”

“મેં એમને સૂવાડ્યા. એ કરાંઝવા લાગ્યા. જો કોઈ પૈસા-વાળાને આવું દુઃખ હોત તો દવાઓના દગમેદમલા થઈ જાન; પણ નિષ્કુર ને કૂર નિર્દયતા ! તું કોઈને પણ નથી ચાહી શકતી ? કોણ જાણે છે કે, એ વખતે મારી ઉપર શું શું વીતક વીતી રહ્યાં હશે ?” હાપ ! અગ્રેજી રાજ્યમાં આ એક સ્વતંત્રતાનું જાજવાનું માન ઉઠાદરણ હતું.

“ન્યાયી પદવીના અધિકારી પુરુષ ! સામારે નિઃસંજોય થઈ જાઓ છો ?”

જડજ—“ત્યાર પછી શું થયું ?”

“ત્રણ દિવસ જેમ તેમ નજીવું. પછી તો ધરમાં જનાજને. એક પણ દાણો રહ્યો નહિ. પતિદેવ નોકરી મારે ધેરથી નીકળી પડ્યા. એમને ત્રણ દિવસ થઈ ગયા, પણ એ પાછા આવ્યા નહિ. એ ત્રણ દિવસ અમે સાવ બૂખ્યાં દતાં. જેમ તેમ કરી બચાવવાને ને ખાવાનું આપી દેવાનું. આખરે મેં અને મારી પરતી સાસુએ મનુરી કરવાનું ઘર ક્યું ? પતિ તો ન આવ્યા તે નજીવું. તેઓ સુખેથી ધેર આવી જઈ એકલા મારે હું દરેજ પડ્યા. પડ્યા પડ્યાની શ્રદ્ધા કરતી. હું નથી જાણતી કે, મારી કાંઈના પડમાત્મા સંજાજનો હતો કે નહિ ! હું માનું છું કે, કામ મારેને મારે તેના પણ દરજી અપજી હતો.”

દશને મળખૂત બનાવ્યું. મેરીનું મુંદર મળું મેં એકદમ દયાની દીધું અને તે એટલા નેરથી કે બિચારી જાલિકાના મુકોમળ ઘરીરમાંથી તત્કાળ પ્રાણુઓતિ નીકળી ગઈ—રહી ગઈ ફક્ત તેની ચેતનરીત શ્યા ! તેના મડદાને પણ મેં તળાવમાં પધરાવી દીધું. મારી આંખોમાંથી બે આંસુઓ ટપટી પડ્યાં. ત્યારપછી હું એજ વળાવમાં જળસમાધિ લેવા—મારાં બન્ધ્યાંઓને મળવા—ફરી પડતી હતી એટલામાંજ મને પકડી લેવામાં આવી. ઓ જડ્જ સાહેબ ! આ મારી પાપકથા છે—કષ્ટમય કરુણ કદાણી છે.”

ન્યાયાધીશ બોલ્યો—“એરડેલ ! આ તમારાં જાળકોના જીવન દિવર જાતકાર હતો. શું તમારા સિવાય બીજાં બેકુતો અહીં નહોતા ?”

એ સાંભળી એરડેલ બોલી—“નદિ, નદિ” તે મળનાં કરવા દીધી—“હા, દતા અને આતારે પણ છે ખરા ! કદાચ રેનેદમથી માન.ઓમાં તમે મને નિર્દયી—નિષ્કુર સમજતા હશો.”

“હા, તેમજ છે !”

“પણ એ તમારી જળરી જૂલ છે.”

“કેવી રીતે ? જરા સમજાવ તો !”

“ન્યાયાધીશ ! તમે ગામડાંઓમાં જઈને જુઓ. બેકુતોની બાંઓ જૂબથી દિવાની થઈ રહી છે. અખવિના તેઓ તથા તેમનાં જળજન્મ્યાંઓ ટળવળા રહ્યાં છે. તેઓને પોતાનીજ ફિકર છે—જન્મ્યાંઓની નદિ. એઓ પોતાનાજ રક્તમાસના પિડેને ચીરી ચૂંદીને અને રાંધારાંધને ખાઈ રહી છે. તેઓ અંમળેને—જે જાતિના તમે જેને પણ એક ગૌરવવાન પુરુષ છે તે જાતિને—લાખો લાખો ફિકર રહ રહી છે. તેઓની ફિકર અને કદુઆઓના કાપનો દમે લેડો દિવર વરસાદ વરસાવી રહી છે—આંધાર આંસુડે રોધ રહી છે. શું એજ તમને ન્યાય છે ? શું એજ સામાન્યમુખ છે ? હો, ન્યાયાધીશ ! સહસ્રાં કહો—રપટ કહો કે, આ તે તમારો કેવો નિર્ણય જરાજ છે ? અજબ કન્નક છે !”

કેવી રીતે તમને કરજી કદાણી છે ? ન્યાયના સમનના ક.વંકર નિષ્ક્રિય. વિચાર કરી ન્યાયાધીશની અજોમથી ટપટપ અસુન-કે. વ.વ. લ.વ. પ.વ. ન્યાયાધીશનું આમન કાઢે કાવનાંઓ : રહેતો કરજી આમન કે રહતો નહોતો. એ તે. ન્યાય મન હતું—ન્યાયી હતો. એ રહેતો રહતો હતો. અહીં કે.અ. ક.વેનું રહતો નહોતો અહીંનો એજ બે.તી જિવન હતો—પરિશિષ્ટિતી નહોતી. એ—૧૬ ૧૬૧ ૧૬૨ જવા હતા પણ તે નેરડેને કંઈ પણ

હતાં અને મારું હૃદય ટળવળતું ને કપાઈ જતું હતું. કોઈ ઉપાયજ નહોતો. આખા દિવસ બાદ રાત્રે બાળકોનાં મોં ઉતરી ગયાં. એમને એક ડોળિયો પણ ખાવાનું નહોતું મળ્યું.”

“નાનકડી મેરીએ કહ્યું—‘બા ! ખાવાનું આપ.’ વહાલા દિરાજે એકે કહ્યું—‘બા ! મારા પિતાજીને બોલાવ; તે અમને જરૂર જરૂર ખાવાનું આપશે. તું તો નથી આપતી.’”

“જડજ સાહેબ ! તમારે કોઈ જગ્યાં છે ખરાં કે ? ને હોય તો તમે પોતે મારા જેવી હાલતમાં તમને પોતાને મૂકી જુઓ અને પછી કાંઈક કંપના કરો એટલે તમને મારા દુઃખની કંપના આવી શકશે. ન્યાયાધીશ—ઓ ન્યાયાધીશ ! એજ વખતે મારું ભાવી ધોર અધિકારમય બની ગયું. જીવનમાં રસ રહ્યો નહિ—સુખની કંપના પણ બાકી રહી નહિ. બાળકોએ ફરી કહ્યું—‘બા ! રોટલી-ખાવાનું-આપ !’”

“‘આલો, હું તમને તે આપું.’ એમ કહી હું બંને બળીને ને બહાર લઈ ગયો. થોડે દૂર ગયા પછી એકે કહ્યું—‘બા ! ક્યાં છે ખાવાનું ?’”

“‘આલ મારા બાલુડા—આલ, આગળ વધ. હું તને ખાવાનું આપીશ.’ કહી અમે આગળ ચાલ્યાં.”

“ચાલતાં ચાલતાં અમે એક તળાવની પાલે જઈ પહોંચ્યાં. મેં એક વખત બચ્ચાંઓને પ્રેમભરી નજરે જોયાં. એ વખતે ખાવાનું મળશે, એ આશાએ તેઓ પ્રત્યક્ષિત થઈ ગયાં હતાં. આશાને અનેરો અગ્રહ તેમની આંખોમાં ચનચન કરતો નાચી રહ્યો હતો. એ જોઈ હું રહી પડી. જડજ ! હું એ બાળકોની હતભાજિની માતા હતી-માતા !”

“એ વખતે એકે ફરી કહ્યું—‘બા ! ખાવાનું આપને !’”
 “‘આપું હું !’ એટલું કહી મેં આસપાસ આમનેમ જોયું. કોઈ ત્યાં નહોતું. મેં એકાંત ગયું પકડી લીધું. એ જોઈ નેરથી જુઓ પાડે તે પડેલાંજ મેં એને જૂ-પીતો કરી નાખ્યો. એ યાત્રા રહી ગયો, એનો જીવનદીપક જાણી ગયો અને આખરે મેં એને તળાવના પાણીમાં ફેંકી દીધો.”

“અજુકમજુ બાલિકા મેરી સમજી કે, જોતને જાણે ખાવાનું આપું અને નેથી ને યાત્ર થઈ ગયો—મૂંઝા રહ્યો. હાંસલ અંતરે કંપમનું મોં કરી મેરી બેઠી—‘બા ! મને ખાવાનું આપને !’”

“એ બાલિકાને એના કાલની પાને પડે ચાલી રેલ મેં મારી

એ એનો ધર્મ નથી ? શું એ તેમની ન્યાયી ને યોગ્ય ફરજ નથી ? મિં જુજી ! સાંભળી લ્યો અને એ સ્મરણમાં રાખો કે, આ અન્યાયી સત્તા વધારે દિવસ ટકી રહેશે નહિ. તરતમાં તમારી મનિનું સત્યાનારા થઈ જશે—તમારો રોટલો વળી જશે ! એ પણ ન ભૂલશો કે, આ અમેરિકામાં થોડાજ સમયમાં એવો તો જબરદસ્ત ને દારુણ દાવાનળ સળગી ઉઠશે કે જે તમને બાળાને ગાંધાખા ખનાવી દેશે અને આ પ્રાંત સ્વતંત્ર થઈ જશે. તમારું શોનાનુંજ રક્ત તમારો જબરો સત્રુ થઈ પડશે. તમારાંજ અંગો ફાટી જશે અને તમને પીડા દેવા લાગશે. આખરે એક દિવસ એવો આવશે કે જ્યારે તમારું નામજ નહિ રહે. કુખ્ટો ! ગરીબોને સત્તાવીંસ રાંછ થનારા થયતાનો ! તમારો થોડાજ સમય બાદ નાશ થઈ જશે. તમારી સંધશક્તિ કાંઈપણ કામ નહિ લાગે. કાપરો ! કુટિલ નીતિજો ! તમારા કાષ્ઠાઓ અને ન્યાયની ઉપર દુનિયા ખડખડ દસશે. બાધ બાધ જુદા જુદા પક્ષોમાં સામેલ થશે. તમારું બચાવનું પતન થશે. દુનિયામાંથી તમારું નામનિશાન પણ મટી જશે. જે રહી જશે તો દાખ યોગી યોગીને રડશે અને સડી સડીને મરી જશે. મિં જુજી ! મારાં આ વચનો તમારાપ્રત્યેની ભારી સત્તુનાનાં નથી, પણ મારા દારુણ દુઃખમય અંતઃકરણનો ખરેખરો અને બચાંકર શાપ છે ને તે જરૂર ફળશે ! મિં જુજી ન્યાયાધીશ ! જુઓ, આકાશ તરફ નજર કરી જુઓ ! પહેલું—સ્વર્ગ—તમારી ઉપર થુકે છે. તમને દુનિયામાંથી ઉઠાવી લઈ જવા માટે રાખતાન તૈયાર થઈ ગયો છે—ઉઠો છે. તમે કોપના પાત્ર નહિ પણ પતિન થનારા ને દયાને પાત્ર છો. પરમાત્મા તમને દામારો. તિપાઈઓ ! મને જલદી લઈ ચાલો. આ ન્યાયાધીશ છતાં પણ અજેજજ છે ને પામર છે. એને હૃદય નથી. હૃદય દોષ તોપણ તે નિપૂર છે, નિર્દય છે. એ અનુભવતરદીન પામરનું મોં પણ દં નથી એવા માનવી. ચાલો, બાઈઓ ચાલો ! મિં જુજી ! તમને આ ફરી અખરી સલામ છે.”

આ દેવનો બીડમાંથી “દિવર, દિવર” ને “જેવો, જેવો” ના કારતે નીકળતો અદાલત મજાના કરવા લાગ્યો. ગુન્હેગાર આ નિર્ણયનો સારો કેદખાના તરફ ચાલી નીકળી મિમિસ એરેડના દુષ દાર કનિ રતી, સૌંદરના ચિદ્નેના દના અને કે. કના તરંગો—કે તે દેવ તરવરી રદા દના.

જે આખી દુનિયા દાન જાણે છે. એવો ને. અમર દેવ. આ દેવ જગતન સર્વન. ર. વળુ પણ દાન દાવે છે.

સહાયતા કરી શક્યો નહિ.

તેણે કહ્યું—“મિસિસ એરટેલ ! કોઈ પણ રીતે કોઈ તમારી સહાયતા નથી કરી શકતી. એને માટે મને બહુજ દુઃખ થાય છે-પશ્ચાત્તાપ પણ થાય છે, પરંતુ હું શું કરું ? પરાધીન પ્રાણી સ્વતંત્ર વિચારોની સાથે નથી રહી શકતો. તમે પોતેજ તમારો ગુન્હો કબૂલ કરી લીધો છે. તેથી તમારા ઉપર બાળદત્તાનો ગુન્હો લાગી ચૂક્યો છે. બોલો, તમને કયા સજા વધારે સુખ અને શાંતિદાયક છે ?”

“હું મોત સિવાય બીજું કોઈ પણ નથી માગતી કે નથી ચાહતી. મૃત્યુદંડજ મારે માટે સુખકારક અને શાંતિદાયક છે-હું પણ તેજ ચાહું છું-મારું છું. હવે મને જીવતા રહેવાની હાલત નથી અને આશા કે અભિલાષા પણ નથી.”

જરૂર—“તમારે જીવવુંજ પડશે. ન્યાય કહે છે કે, તમને જીંદગી સુધી દેશનિકાલની સજા થવી જોઈએ.”

“કેમ વાર ?”

“તમે એક હાથકર પાપ કર્યું છે. તમે કાળે પાણીએ જરી ને ત્યાં રહીને તમારાં પોતાનાં વદાલાં બચ્ચાંઓ માટે પશ્ચાત્તાપ કરતાં રહેશો. તમને એજ સજા કરવામાં આવે છે.”

“એ સજા હું નથી કબૂલ કરતી. કાળેપાણીએ મને કોઈ પણ લાઇ જઇ શકે તેમ નથી. હું હવે સ્વતંત્ર છું. મારી ઉપર કોઈની પણ સત્તા નથી.”

જરૂર—“તારે જવુંજ પડશે. સિપાઇઓ ! તમારે ગુન્હેગારને લઇ જવી પડશે. આની ઉપર તમારે સખ્તાઇ પણ કરવી પડશે જાઓ, એને લઇ જાઓ. લેડી એરટેલ—”

“હું જાઉં છું મિ. જૅસક ! પરંતુ તમે પણ સાંભળો દો. (સિપાઇઓને પોતાની તરફ ધસી આવતા જોઈને) સિપાઇઓ ! જરાક ધોળી જાઓ. તમારે મારી ઉપર સન્નિપ્રયોગ કરવાની જરૂર નથી. વાર મિ. જરૂર ! હું તો જાઉં છું, પણ નમને એ જણાવવા માગું છું કે, આ ખૂનની સજા તમે નથી કરી. આ તો ગરીબાઇ મારેની સજા છે. શું એ તમે સમજી શકો છો ? મારી ઉપર બાળદત્તાનો ગુન્હો છેજ નહિ; પણ વર્તમાન—નીમને સ્વર્ણ લોભોના દૂર કુગળવ...નો અપરાધ છે. સરકાર દરખાં વગર હા-કાર કરે પ્રજાની પ.એલો જમીનમહેસુલ વગેરેના રૂપમાં કરે છે. પરંતુ વસુલ કરે છે, તે સરકારે અપનિને વખતે-વસતી રેગ.એ તરીકે નિયતી ચક્રી દેવાની મદાયતા ન કરવી જોઈએ. હું

થી ચમકી રહ્યું છે. કદાચ, હવે તેઓ બૂખ્યાં નહિ હોય ! એકાએક સુષુપ્તનાં હાથીસમાં મોળાંઓ ચાંત થઈ ગયાં. એ બાળકો સાગરના તરંગો ઉપર ઉભાં રહી ગયાં. ધીમે ધીમે પછી તેઓ પોતાની પાંચેજ જાગે આવી ઉભાં હોયતી, એવો મિસિસ એરડેલને લાસ દષ્ટ આવ્યો. એ બાળકોનાં મુખ ઉપર તિરસ્કાર અને ઘૃણાના ભાવો ચમકી રહ્યા હતા. જેકસ જાણે પોતાની સ્નેહમયી માતાને કહી રહ્યો હતો કે “બા, બા ! તું આ પાપી લોકોના પંજમાં કેમ આવી ગઈ છે ? બા ! આ ન્યાય નથી. આવ, અમે તને બચાવી લઈશું.”

મેરીએ પણ જાણે કહ્યું કે “બા ! ચાલી આવ. તારી દયા-પાપી અમે મુખી છીએ માઠી !”

“અહા ! મારી દયાનું સ્મરણ કરાવી મને તિરસ્કારમય શબ્દોનું દર્શન બનાવી રહી છે—મને તરછોડી રહી છે.” એણે તે તરફથી આંખો ફેરવી લીધી. આંખો ફેરવી લેતાંજ તે જે ઓરડામાં હતી તેના એક ખૂણામાં ફરી બાળકોનાં મધુર મુખ દેખાવા લાગ્યાં. મારીમંથી બીજી તરફ જોયું તો ત્યાં પણ બાળકો ઉભાં ઉભાં કહી રહ્યાં છે કે—

“માતા-માતા ! આ ન્યાય નથી.”

હવે આ નારીને નિરાંત ક્યાં મળી શકે ? ખરેખર અહીં ન્યાય નથી. શું મારો એજ ન્યાય હતો ? એા પરમાત્મા ! શું દુનિયામાં તારી દરની છેજ નહિ ? અને જો હોય તો તું શું સહ્ય રહ્યો છે ? શું તું નહિ જાગે ? સાફ, હવે હું પોતેજ તમારી નિદ્રા, તમારી પાંસે આવી દૂર કરવાની કોશીશો કરીશ. તમામ દુનિયા મુખમાં છે તો પછી મનેજ શા માટે દુઃખની બાંધકર જવાસમાં નાખી દીધાં-ને દોમી દીધી ? મોજજ મારો માતાની પરિત્ર સોડ છે અને તેજ મને આરામ આપી શકશે. યેહો, એા વહાલાં બચ્ચાઓ ! મારી દેખી જાઓ, આતું શું. ખરેખર અહીં ન્યાય છેજ નહિ !

એણે ફરી બારીમાથી જોયું તો બાળકો અદર્ય દષ્ટ મથા દતા. હવે ગુનદેગારને સ્વપ્નનો એડ થતા લાગ્યો. એ.હો ! સ્વપ્ન મારું મુંદર અને કેટલું મેદક છે ! એની સૌંદર્યમય સુદરના-ને જોઈને કે જે પડેલાં ગરબો મ.જુમ પણ એ દિન દષ્ટ જાગ છે, એા બાળકો જાગ છે, સ્વપ્નની તરફ તે લ.જલ.નય તર એ.વડે જોવા કેટ જાય છે નહિ તો સ્વપ્નને વેગથી ફેરવી જરૂરજ રી છે ! એ તરફ કે. એરડેલે આંખો ઢાલી તે તેને ફરી પણ સ્વપ્નનાં મુંદર મેદકને મુખ ઉપર તિરસ્કારમય જ.વે દેખતા.

૨૫૨૭ આકાશમાં વાદળના જે ચાર દુકાઓ આમતેમ ફેલાઈ ગયા છે. ઓ દુકાઓ સૂર્યની મનોહર રતાયને લીધે બહુજ રૂપાળા લાગે છે. વિશાળ સમુદ્ર પણ બધી રીતે સાંત છે. ફક્ત જળના જે ચાર તરંગો ઉત્પન્ન થઈ આમતેમ મળેથી નાચે છે એટલુંજ! એ સાગરના વિશાળ પટ ઉપર બ્રિટિશ કેગલેટ નામની રડીમર વેળથી ચાલી જાય છે. એમાંના મુસાફરો કોઈ વખતે જમવા જાય છે તો કોઈ વખતે સમુદ્ર અને આકાશના અનમોદક દેખાવો જોવા માટે કે ઉપર આવીને ઉભા રહે છે. કોઈ કોઈ તો આગબોટનાં મશીનો જોવા માટે તેમાં નીચે ઉતરી જાય છે. એ આગબોટના એક એક ડાગાં એક અબજા સ્ત્રી સુપચૂપ બેઠી છે. વદાલા વાચક! એ સ્ત્રી મિસિસ એરડેલ છે. આજે એ ધૂરકે ધૂરકે રડી રહી છે. એનું આપત્તિમય અંતઃકરણ ઉદાસ થઈ ગયું છે. હુઝોયી બળા મહેસો અબજાના અંતઃકરણમાં આત્મવેદના સિવાય બીજું શું રહી શકે તેમ છે વાર? એનો સંસાર નષ્ટભ્રષ્ટ થઈ ગયો છે. માળામાંથી પક્ષીઓ પોતાની પાંખો પહોળા કરીને ઉડી ગયાં છે અને સ્વનંત-તાની પ્રેમી પંખિણીને જળરદસ્તીથી પરાધીનતાનાં પાશવિક બંધનોથી બાંધી લેવામાં આવી છે. આજે-અત્યારેજ મિસિસ એરડેલ વિચાર કરી રહી છે કે “ખરેખર હું ગુન્હેગારજ હતી. મારે મારાં બાળકોનાં ખૂન કરવાની શી જરૂર હતી? હું મજૂરી કરવાથી પેટનો ખાડો પૂરવા પૂરતું નજ મળી શકતું ના, મજૂરી મળતીજ નહોતી. એવી હાલતમાં ખરેખર મારાં વદાલાં બાળકોનું બચાવ પોષણ કરવાનું મારે માટે બધી રીતે અસંભવિત હતું-માથાથી ન બનવા જોગ કામ હતું! વદાલા દીકરા જોક્સ! મેં તને અને તારી બહેન મેરીને પોતાના સ્વાર્થમય ઘસઘસામાં દોગી દીધાં, આટૂંની બનાવી જલિદાનની પેદી ઉપર વધેરી નાખ્યાં, છુંદીછુંદીને મચી પણ નાખ્યાં! તે વખતે તમે અજ્ઞાન બાળકો હતાં; પણ દરેકરે લોકમાં, મારાં વદાલાં બૂલકાંઓ! તમે અજ્ઞાન નરિજ રડી છો! દાવ, પ્યારા પુત્ર જોક્સ-ઓ મેરી! આજે તમને રમણ મને વિદ્યુત જનતારી દે છે. મને માફ કરજો. મારાં વદાલાં બૂલકાંઓ! અરે...પણ આ શું?...”

એ અજ્ઞાત એરડેલે જોયું કે, મહુદના અંતર તરંગો ઉપર જે દિવ્ય બાળકો તરી રહ્યાં છે. અદ્વ! સૌ સાંત થઈ ગયાં. બધે કે અગમોદ ઉઘડી રહી ગઈ દે જતી! તરંગે પર રમતાં જાતો. જોક્સ અને મેરી છે, તેમનું મુખમાંજ મધુર મધુર દારવની મધુ-

૬૬-સિંહણની છાતી

એ જુલમી રાગનો મદ તોડવા એણે સઘ્ન ઉપાડ્યાં. જેની ધંપ દેશ શીતળ શાંતિ પામવાને બદલે લોકોના દેવામાં ભડમડ રૂંધે સળગતો, તેની સત્તાને ધૂળમાં રગદોળવાને સિરને સાટે એણે રૂંધેલા પ્રગળનોની સરદારી રવીકારી અને ચીનના એ મદાગલિમ સમ્રાટને પુદનાં કદેજ કદાવ્યાં, સમ્રાટે હરખાર ભર્યો. “કોણ છે આ પત્નું લખનાર મગનર? ચીનના સાર્વભૌમ સત્તાધારી શહેનશાહ મને ઉંઘી આંખો કરનાર કોણ છે આ કે જેને માથે કાળ ભમી રહ્યો છે? મગનરનાં એને તેમાં આવ્યાં છે કે શું?”

સેનાપતિએ પકકાર ક્યો: “મદારાજ! એની માતા તો આપણા કેદખાનામાં સળકે છે. દુકમ કરો, કે તેનું ધડ ચિરથી જુકું પડે.”

સમ્રાટે હરમાન કાઢ્યું: “જણાવો એ ડોશીને કે તારા પુત્રને તારા માન કરવાનું હરમાવ, નહિ તો તારું ટાકું ધડથી જુકું થશે.”

દાદમાં ખંજર લઈ સેનાપતિ ડોશીના કેદખાનામાં ચાલ્યો.

નાનકી મોટીમાં એક ખૂલે એ બેઠી હતી. માત્ર એના મગવા દમ્બ દર્શાવતાં. સરીર દાઢ્યામનો માળો થયું હતું; પાનુ એ દાઢ્યામના મોં પાછળ અડાંડને ડોલાવે તેવો આલમા બજૂકતો હતો. આર દાદમાં ખંજર લઈને સેનાપતિએ આવી સમ્રાટનો સરદેશ કહ્યો.

“તારા પુત્રને હરમાવ તારા પુત્રને આ ડોશી! નહિ તો આ ખંજર તારી છાતીમાં બેકાષ્ટ તને પગવરમા દલી રહેશે.”

પગવરના દલિદને જેના નામ અજ્ઞાત નહોતો એ દોશીની દલી! એ નાનકી દોશીના સરદેશ મગનરના મોં પાછળ અડાંડને ડોલાવે તેવો આલમા બજૂકતો હતો.

“તારા પુત્રને હરમાવ તારા પુત્રને આ ડોશી! નહિ તો આ ખંજર તારી છાતીમાં બેકાષ્ટ તને પગવરમા દલી રહેશે.”

હતા અને આંખો પણ તેવાજ ભાવોથી ભરેલી હતી અને તેઓ તેની તરફ જોઈ જોઈ ધ્રુવે ધ્રુવે રડી રહ્યાં હતાં.

હવે એનાથી રહી શકાયું નહિ. હવે એણે નિશ્ચય કરી લીધો કે, જ્યાંસુધી આ જીવન છે ત્યાંસુધી આ લયંકર દેખાવ દેખાતો બંધ થશે નહિ. હું જીવતી રહું પણ શામાટે ? શું એજ અનાધી અધિકારીના અન્યાય સહન કરવા માટે ? એ નહિ બને. અને જની શકશે પણ નહિ. એવો વિચાર કરીને તેણે મરવાનો નિશ્ચય કરી લીધો.

ઝોરડોનો દરવાજો બંધ હતો. એ બહાર આવવા માગતી હતી, પણ આવી શકી નહિ. હવે એવો સમય હતો, કે જ્યારે તે મરવા માગતી હતી પણ સાધન નહોતું. ફક્ત બારીએ સોડાના ગળે જોડાડેલા હતા.

મરનાર આખરે મરવાનું સાધન જોળીજ કાઢે જ. ઝોરડોને ગુપચૂપ એક ભોંયરાનો દરવાજો ઉઘાડ્યો અને તે રસ્તે તે એનીએના ઝોરડામાં પહોંચી ગઈ. અહીં સ્વચ્છ પાણી ભેગું કરવાનો ઝોરડો હતો. પાણી છોડવા માટે ત્યાં એક ચક્કર લગાડેલું હતું.

મિસિસ ઝોરડોએ-હુબ્બી અભાગિણીએ-એક વાર આમ તેજ ભેગું. પછી આકાશ તરફ જોયું. થોડી વાર તે તે તરફ જોઈ રહી. એ હૃદયનિશ્ચયથી ઉઠીને એક સિંદણની જેમ ઉભી થઈ ગઈ. એનામાં જેટલી શક્તિ હતી તે બધી એકઠી કરી તેણે જોરથી-ખૂબ જોરથી સોડાના ચક્કર ઉપર એક નારિયેળની જેમ-માથું પાડ્યું ! ચક્કરે અટકાવ્યું કપું અને ગુન્દેગાર સ્ત્રી મિસિસ ઝોરડોએ હરેક ને માટે શાન્ત થઈ ગઈ. એનાં કાંધોને અંત આવી ગયો.

એ અપરાધી સ્ત્રીનાં અધિકારીઓ પ્રત્યે નીકળેલાં ચાપલસ્ટો પછા કાળ સુધી આકાશમાં ગર્જના કરતાં રહ્યાં. કોણ કહી શકે કે, મિસિસ ઝોરડોનો એ લયંકર ચાપ સફળ થયો કે નહિ !

અમે પણ અમારા વાચકોને નમ્રતાથી પૂછીએ છીએ કે-આપ પોતેજ કહો કે, આમાં અપરાધી-ગુન્દેગાર-દત્ત કે.વે !

(“નિવૃત્ત જગત” ના એક અંકમાં)

૬૭-ધર્મની અંતિમ પરીક્ષા*

મુગલસરાયના રોશન ઉપર અસંખ્ય મનુષ્યોથી બીડ જમી હતી. સૂર્યમહાલ્ય-રનાનનું મહાપુણ્ય મેળવવાના હેતુથી સેંકડો ગામના યાત્રાળુઓ દૂર દૂરથી આવેલા હતા. અર્ધી રાત્રિના સમયે મુગલસરાયના રોશનનું 'પ્લેટફોર્મ' મધમાળોની પેઠે યાત્રાળુઓથી ઉભરાઈ ગયું હતું. એટલી બધી બીડ હતી કે નળના પોચા માણસને દેખાં છી સુરક્ષિત બહાર નીકળવું મુશ્કેલ હતું. શોરબકોર પણ એટલો હતો કે, કોઈ કોઈની વાત રૂપે સાંભળી શકાતી નહોતી. કેટલાક એકબીજાને હાથ પકડીને કંપાકંડ બહાર જવા માટે પ્રયત્ન કરતા હતા. કેટલાક એક રથગે ઉભા રહી બીડ ઓછી થવાની રાહ જોઈ રહ્યા હતા. કેટલાક ગભરાયેલી હાલતમાં પોતાનાથી છૂટા પડી ગયેલાને જુઓ પાટી રજા હતા.

આ ભયંકર બીડમાંથી એક બાળા છૂટી પડી જવાથી 'પ્લેટફોર્મ'ના એક ખૂણા ઉપર ઉભી ઉભી કાંપતી હતી. તેનું વય આશરે ૧૨ વર્ષનું હતું. તેણે બે-ત્રણ વર્ષનું એક નાનું બાળક તેડેલું હતું. તેના વચ્ચે વચ્ચે જોઈ તે કોઈ કુશીન ધરતી વિધવા હશે, એમ સદાજ શુદ્ધિન રૂપ શકેલું હતું. અને ખરેખર તે વિધવાજ હતી. તેનું વય સાંતા. ૧૮ વર્ષની બરુવાનીમાં સત્તર્કાવરથામા પ્રજુએ તેને લેવા શરૂ કર્યું હતું. ઉત્તરી છુવાનીમાં પનિવિદીન બનેલી સાંતા રોના નાના બાળકનું મુખ જોઈ વૈધવ્યદુઃખને વિભરી જવા મથતી હતી. આ બાળકને તે પોતાનું સર્વસ્વ સમજતી હતી. તેના સાંતુ-રના તેના ઉપર શબ્દોજ માયા રાખતા હતા. પોતાની પુત્રી પ્રમ.લે કોઈ કોઈ વર્તનાં હતાં, અત્યંત ધાર્મિક હતા. તેઓ આજે મુર્-કાં, પેટાં નીરનાન કરવા માટે સાંતાને લઈને મુગલસરાય આવ્યાં હતા. અત્યંત બીડમાં સાંતા તેમનાથી છૂટી પડી જવાથી 'પ્લેટફોર્મ'ના ખૂણામાં ફરતી રહી આશુ-સનવાને દેખી રહી હતી.

* રિલી દરરોજ આજુબર દિન

ખાળક સિંહજ નીવડે છે. સમશેરની ધારે તું મને ડરાવવા ધડકે છે ! મારા રુધિરની નીક મારા દેશને કાજે બાજે વહો ! ” આટલું કહીને તરતજ એ વૃદ્ધ વીરાંગનાએ સેનાપતિના હાથમાંથી ખંજર ખૂંટી લીધું અને તે પોતાની છાતીમાં આરપાર ભેંકી દીધું.

“ નીચ ! તારામાં કંઈ પણ હેયું હોય, તો લઈ જાજે આ રક્તગળતું ખંજર, ને સંભળાવજે મારો હૃદયો બોલ મારા સપુત્ર-ને કે “બેટા ! જલ્દિમને કાજે તારી સમશેર સદા લજૂકતી રહે. તારી માતાના દેહની તને બીક હતી તે હવે ટળી છે. પ્રાણનાં કુખ-દર્દમાં તારી ભાગીદારી સદાય અવિચળ રહે અને પુત્ર ! મુખી કરે મારું જન્મસ્થાન, મારી માતૃભૂમિને સ્વતંત્ર કરે ! ”

(તા. ૧-૯-૧૯૨૧ ના “રાષ્ટ્રસક્તિ”માંથી)

માટે દમણમાં મારી સાથે સામેના મકાનમાં ચાલો અને થોડી વાર વિશ્રાંતિ લો. સવારે ધર્મશાળામાં જઈ, તમારું વડીલોને ગળાથું !”

શાંતાએ કંઈ જવાબ આપ્યો નહિ. શું કરવું તે વિચારવા લાગી ! નાસીને અગ્નિપ્રસ્થ સ્થળે ક્યાં જવું ? જૂમ મારું તો કાણુ સંભળે ? વગેરે તર્ક-વિતર્કથી તેણી મગજ ભમી ગયું. તેને ચક્કર આવવા લાગ્યા, તો પણ એક વસ્તુનું તેને પૂર્ણ ભાન હતું, તેણી સિયળ ભામાં હતું. તેણે દૃઢતાથી પેલી કુલટાને ઉત્તર આપ્યો : “મારે કોઈ કોઈ આવવું નથી. અને પાછી રોશન ઉપર પહોંચાડી દો.”

આ વાક્ય તેના મુખમાંથી નીકળનાંજ પાછળથી એક દુષ્ટ મુસલમાને તેને બાથમાં પકડી લીધી, ખીજાએ મુખ ઉપર લૂગડાનો ડોળો ફાળી દીધો, ત્રીજાએ તેના બાળકને ઉપાડી લીધો. શાંતાને પણ ઉપડી લીધી. શાંતાએ પાપીઓના હાથમાંથી છૂટવા માટે અનેક પ્રયત્નો કર્યા, પણ યમદૂત જેવા શુંડાના બળ આગળ તે વ્યર્થ હતું.

આ દુષ્ટોની એક ટોળી હતી. તેમાં અમીના પણ મળેલી હતી. તે નિલ રોશન ઉપર પ્રત્યેક ગાડીના સમય ઉપર દાખર રહેતી અને કોઈ અગ્નિપ્રસ્થ જૂલેલી દિંદુ અગ્નિ-હાથ લાગી જાય તો તેને પગથીને આ ટોળીવાળાને સોંપી દેતી. ટોળીવાળા પાપી શુંડાઓ તે સ્ત્રીની ત્વ નષ્ટ કરી બળાતકારે વટલાવી દેતા. અહીં સપ્ત-રેલી કોઈ સ્ત્રી ભાગ્યેજ પોતાના મૂળ ઠેકાણે જવા યત્ન કરતી. કમળ કે આવા સ્થળમાંથી પાછી ફરેલી સ્ત્રીનો તેના કુટુંબમાં સ્વીકાર થવો પણ અસંભવિત હતો.

શાંતાને આ દુષ્ટો એક ધરમાં શુપથૂપ લઈ ગયા. ત્યાં એકાંત કોરડામાં તેને તથા તેના બેપાલને પૂરવામાં આવ્યાં ! તે પછી જુનુના કોરડામાં સપ્તગા બવનો એકાદ થયા અને શાંતાનું સિયળ કાઢી તેને મુસલમાન બનાવવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. પેલી દુષ્ટ બાળના બદારના દરવાજે ચોકી કરતી બેઠી.

અહીં કોઈ પકડાયેલી શાંતા અગ્નિપ્રસ્થ એકાંત સ્થળમાં જવ-નું દલમાં બેપાલને બોળમાં લઈને મુક્યા થયા માટે અનેક ‘નિર્નય’ કરવા લાગી. તેને કોઈ માર્ગ સૂઝતો નહોતો. નાનકડા રોજ અને પેતાનું અસ્થિય અનિભવકર જણાવા લાગ્યું. તેને એક વિચાર ઊભો આવ્યો. જાનજી જવાનું જવાનું હતી નાની છદ્મુ : પણ તે નાની કે જુ પિંક પુત્રનું શું થાય ? પુત્રને લઈને જાનજી જવનું નાનકડું દોષ નહિ. એ નાની છદ્મુ નહિ, તે જોના : માટે જોના : રહેનું એ જોના : આ જમા કુટુંબને પેના : છદ્મનું

અર્ધાં રાત્રે અભણ્યા સ્થળે આમ એકએક વડીલોથી જુદી પડી જવાથી તે ગભરાઈ ગઈ હતી. તેણે જે હાથમાં ગોપાલને (તેનો પુત્ર) તેડ્યો હતો. સાસુ-સસરાને જોવા માટે તે વ્યાકુળ હતો ઉઘી થઈ થઈને ચારે બાજુ દૃષ્ટિ ફેરવી રહી હતી. એવામાં એક આધેડ વયની સ્ત્રી તેની બાજુમાં આવીને ઉભી. થોડી વારે તેણે સાંતાને પૂછ્યું-“બહેન! ક્યાં જવાનાં છો?” સાંતા તેના સામું જોઈ રહી. કંઈ ગોપી નહિ. થોડી વારે વળી પેલી સ્ત્રીએ અતિનમ્રતા અને મીઠાશથી પૂછ્યું:-

‘તમે ક્યાં જવાનાં છો? કાંઈ તમારી સાથે છે કે એકલાં છો?’ સાંતાએ કહ્યું: ‘મારી સાથે મારાં વડીલો છે. તેઓ મારાથી છૂટાં પડી ગયાં છે. તેમની શોધમાં હું અહીં ઉભી છું.’

પેલી સ્ત્રીએ કહ્યું:-“બહેન! તમે ગભરાશો નહિ. હમણાં તેઓ આવી પહોંચશે, નહિ તો હું તેમને શોધી કાઢીશ.”

સાંતા:-“પણ આટલી બારી બીડમાં તેઓ શી રીતે હાથ લાગશે!” પેલી સ્ત્રીએ કહ્યું:-“હાં, બીડ તો ધણી છે. મને લાગે છે કે

કદાચ તેઓ રોસનની બહાર પણ નીકળી ગયાં હોય! તમે મારી સાથે ચાલો. આપણે બહાર નીકળીને તેમની તપાસ કરીએ!”

કદી પણ ધરની બહાર નહિ નીકળેલી બોળાં સાંતા ગભરાઈ પેલી દાસતમાં ગોપાલસહિત તે અભણીની પાછળ પાછળ ચાલતા લાગી. રોસનની બહાર ઘોર અંધારું હતું. અહીં તો નજીક ઉભેલું માણસ પણ દાઢ લાગે તેમ નહોતું. પેલી અભણી સ્ત્રીએ સાંતાને કહ્યું કે, અર્ધાંથી થોડે દૂર સામે એક મોટી ધમંધાળા છે. ત્યાં સુધાળા જનજાગુઓ એકલા થાય છે, માટે આપણે ત્યાં જઈએ તો જરૂર તમારાં વડીલો મળી જશે.

સાંતાની જુદી શુભ યમ યમ હતી. તેને આ સુચના મિલ્યાગી. આગળ પેલી સ્ત્રી અને પાછળ બાળકને તેડી સાંતા ચાલતા લાગી. અર્ધાં રાત્રિ વીતી ગઈ હતી. રોસન સામેના જનજાગુ મેદાનમાં થોડુંક આગળ ચાલ્યાં તેટલામાં એક મોટા ટકા પાછળથી ત્રણ પુરોષો નીકળી આવ્યા. તેમાંના એકે પૂછ્યું ‘જાણ અમીના!’

પેલી અભણી સ્ત્રીએ ઉત્તર આપ્યો:-“જી હાં, હજારે! હું ખુબ આજે તો એક કાશર દુધ.મટીને આપની સેવા માટે પકડી લીધી છું.”

સાંતા આ અજુકારી ધટનથી અત્યંત ગભરાઈ ગઈ. જનજાગુ મેદાનમાં પહોંચીને તેણે કહ્યું:-“અત્યારે રાત્રિ ધણી વીતી ગઈ છે.”

આ બાલુ લાડીના પ્રદારથી ઓરડાનું મજબૂત દાર તૂટે એમ નદિ લાગવાથી યવનોએ એક મુક્તિ શોધી કાઢી. તેમણે જ્વેરથી ખૂબ મારી શાંતાને ધમકી આપી કે “ જો દાર નદિ ઉઘાડે તે તારા છોકરાને કાપી નાખીશું ! ” શાંતા તો ગાંડી બની ગઇ હતી, તેને દેવનું પશુ પૂરું લાન નહોતું; તે તો અમીનાના કંઈમાં જાંને અંમુદા ધુસાડી દેવામાટે જ્વેર કરી કરીને આંચકા દઇ રહી હતી. યવનોએ શાંતાના બાળકને સોટી વડે મારવા માંડ્યો. બાળક ખૂબે ખૂબ પાડવા લાગ્યો. શાંતા આ કંઈ સાંભળતી નહોતી. થોડી વારમાં તો પાપીએ દરવાજા ઉપરની જાળીમાંથી બાળકને કાંઠામાંથી કાપી નાખેલો પંજે બદાર ફેંક્યો. રધિરથી લાલચોળ રંગાઇ ગયેલો પંજે જરાજર શાંતાની સમક્ષ આવી પડ્યો. પડતાજ તેના રધિરના કાંઠા શાંતાના મુખ ઉપર પડ્યા. શાંતા ચમકી. આંખો ફાડીને પંજ સામું જોઇ રહી. કુમળી કળી જેવી પુત્રની આંગળીઓ ઓળખી. શાંતા નાખે તેવી ઓસ પાડીને તેણે અમીનાનો કંઈ દબાવી દીધો ! અમીનાની આંખો ફાટી ગઇ. આંતે છંદગીજર કરેલાં પાપોને! દિસાજ આપવા તેનો અધમ આત્મા કિરતારના દરબારમાં ઉડી ગયો !

સાતા અર્ધધેસી જેવી દાસનમા તે દુષ્ટાની હતી ઉપરથી
 ઉઠીને બદાર માર્ગ ઉપર દોડી આવી, જુઓ મારવા લાગી. ધાંડી-
 વારમાં પાંચ-પચીસ માથુસોનું ટોળું તેની આસપાસ ફરી વળ્યું.
 પોલીસના બે-ત્રણ સિપાઇઓ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેમણે
 શાંતિ શાંતિ પાડી, વરતુરિયનિ જાણી બીજા વધારે પોલીસને
 બોલાવીને તેઓએ દરવાજો ઉપાડ્યો. સર્વને પકડી લીધા. બદાર
 અમીનાનું મુઠકું પડ્યું હતું. સાતા “મારો પુત્ર ક્યાં?” એવી
 જૂમ પાડી જ્યાં પોતાને પૂરવામાં આવી હતી તે ઓરડામાં દોડી.
 પા.પ.એ.એ તેના પુત્રનું માથુ પકડી જુકું કરી નાખ્યું હતું. તેને
 પા.પ.એ.એ.નું કુટયા નહિ. તેની માનનિક અરજદ. દિવ જતી અર્ધ
 દર્દી. પુત્રના મરનકને લાદ્યા ઉપર. હાંડુ અને પા.પ.એ.એ.નું
 મા.પ.ને નાચવા લાગી-ગ.વા દ.ગી

‘‘તો તો હોયે મેની સ્વહાંતરે, મે તે: ધન્ય જીવન બધા જાણું રે.’’
 ‘‘પેણા પાપી, ધુણાએને ધણાડ મળ્યો, તેમના મન પે, જાણું
 મે: પાણીની સ્વહાંતરે, દાનને સ્વહાંતરે દાન દાં, બધાને
 સ્વહાંતરે મે: જાણું રીડું. તે: મે: મે: મે: મે: મે: —
 ‘‘હોયે, ધુણાએ, પાણીની સ્વહાંતરે મે: મે: મે: મે: મે:’’

[illegible]

બસિદાન આપી દેતી, તે મહામૂલા શિવજનો સંપૂર્ણ નાશ થવાનો સંભવ હતો. પવિત્ર આર્યકુળનું ધન્યુ ધાવેલી શાંતા પણ સર્વસ્વનો-એકના એક પુત્રનો નાશ થાય તોપણ ધર્મભટ્ટ થવા તૈયાર નહોતી. શિવજ માટે પુત્રપ્રેમને તુલ્ય સમજનારી આર્યજનની આ પૃથ્વીમાં એકજ અને અળોડ છે. શાંતાએ પુત્રને છાતીસરસો ચોંપી આંસુભરી આંખે તેને પ્રજુના ખોલે મૂકી ઓરડાના દાર પાસે જઈ, “ઓ બાપ ! ઓ બાપ !” એમ કહી પેલી દુણ અમીનાને ખોલાવવા લાગી. તેનો અવાજ સાંભળી અમીના અને બે-ત્રણ મુંડા-ઓ બારણું ઉઘાડી અંદર આવ્યા. શાંતાએ તેમને નમતાપી જળદ જવાની ઇચ્છા દર્શાવી. પ્રથમ તો આ પાપીઓ વહેમાયા, પરંતુ શાંતાનો બાળક ઓરડામાંજ હતો, એટલે તેને છોડીને તે નાસી નહિ જાય એમ ઝણીને અમીના સાથે તેને ઘરબહાર જળદ જવાની રજા આપી. શાંતાએ કઠોર હેયું કરીને પુત્રને છેવટનો નીરખી લીધો. તેનાં નેત્રોમાં આંસુ ઉલ્કાર્ધ ગયાં. નીચું મુખ કરીને તે અમીના સાથે ઓરડા બહાર નીકળી. પેલા પાપીઓ પાછા પોતાના ઓરડામાં જઈ બેઠા.

શાંતાએ હવે ચંડિકાનું રૂપ ધારણ કર્યું. તેના રોમરોમમાં પવિત્રતા-સતીત્વના જ્વેશથી ઉચ્ચ રુધિર વહેવા લાગ્યું. પેલા પાપી યવનો પોતાના ખાનગી ઓરડામાં જઈ બેઠા કે તરતજ શાંતાએ તે ઓરડાનાં અંદરથી બપ કરેલાં દારને બહારની સાંકળ મઢાવી દીધી અને વિકરાળ વાધણની પેડે દૂદીને નીચ અમીના ઉપર તૂટી પડી ! અમીના આ પ્રસંગમાટે નિસકુલ તૈયાર નહોતી. તે નિસકુલ અસાવય હોવાથી શાંતાએ કંઈ પણ દરકતવગર તેનો ચોટતો પકડી જમીન ઉપર ચત્તાપાટ પછાટી અને છાતી ઉપર ચડી બેઠી ! અમીના જૂઓ મારવા લાગી. પેલા યવનો તેની જૂમ સાંઝળી એકદમ બહાર આવ્યા માટે ઉભા; પરંતુ ઓરડાના દારની બહારથી સાંકળ વાતેલી હતી. ધણી અંચકા મારવા લાગ્યા, પરંતુ મજબૂત દાર અને મજબૂત સાંકળ જરા પણ ચચક આવે તેમ નહોતું. તેઓ દાર તોડવા માટે અંદરથી લાલીઓના પ્રદાર કરવા લાગ્યા. બહાર શાંતા અને અમીનાનું દંડકુદ ઘણ રક્તું હતું. અમીનાની છાતી ઉપર ચડી બેઠેલી શાંતાને એકદમ કંઈ પ્રિયજા ચર્ધ આવે તેવા નેમ તેણે મહાક્રોધ રૂપ ધારણ કરી પાપિષ્ઠ અમીનાના કંઠ તરફ જને દાધના બેડાં જોરથી દગાવી દીધા. અમીનાનો પ્રાણ રૂમાવા ઘ.ઓ અને તેના દાધવા તરફના ઘ.ઓ.

ઓની માથે સમીરણદરિઓ સ્વચ્છદે નિદરવા લાગી હતી. ગામ-
બદાર થોડે છેડે ઉભેલા કોઇ જૂનપૂર્વ વીરના સમારકચિદ્નસમા
એક પાણિયા પાસે દેટલાક મોટા પથ્થરો પડ્યા હતા, એમાંના
એક પર હું બેઠો અને વિચારવા લાગ્યો કે, પાગલ દેખાવ નીચે
ધુપાયું એવું મનુષ્યજનનું કોઇ એમૂલ્ય રત્ન તો આ નદિ હોય !
સંભવ છે કે કદાચ એ ખરેખરો જદમાસ પણ હોય. માટે તપાસ
તો કરવીજ જોઇએ. આમ નિશ્ચય કરીને મેં આસપાસ નજર
ફેરવી. ખેતરથી પાછા વળતાં એક ખેડૂનપર મારી દષ્ટિ પડી.

"એલા દે...એ...ય અહીં આવ તો." મેં ઢાંકે મારી.
ખેડૂ પાસે આગ્યો.

"આ ગામમાં એક પાગલ રહે છે, તેને તું ઓળખે છે ?"

"પાગલ ! હા, હા, ઓફરો ગાંડીઆ. એને કાળ ન ઓળખે !
એનું કામ પાણી !" કહેવાની સાથેજ તેના મોઢાપર દારય ધવાયું ;
પણ મારા સ્વપ્નદેખાવ પર નજર પડનાંજ તે પાછો મંબીર થઇ ગયો.

"આસ કામ તો નદિજ, પણ એ કયા રહે છે તે મારે જાણું
છે, તને ખબર છે ?" મેં કહ્યું.

"હા, જુઓ આ પાછળ નદીની પેલી તરફ વડો છે તેની
પાછળ જે ઝૂંપડી જેવું દેખાય છે ત્યાં રહે છે, પણ.....આ
એજ આવે." એમ કહી ખેડૂને મ.મ તરફ દષ્ટિ કરી અને પછી
મથનો થયા.

જે તરફ એણે દષ્ટિ કરી તે તરફ એક મ.ખૂસ અ.ધો
આપનો હતો. એક-એ દિશા તેની પાછળે આવતા હતા. મુઠ્ઠી
બરી કાંઈ અ.ધો તેમને વિદ્ય કરાવે એ પાણિયાની દિશામાં
અ.ધો આવેલા. પાન અ.ધો પછી મેં તેને પારીને જોયો. તેણે
માથા પર એક પટ્ટો બંધ તેમ અ.ધો હતો. દરિરે દે.ધ કરી
પટ્ટી દર્દ. તેણે એક અ.ધોને એક અ.ધો કહ્યું. એ અ.ધો
એકમ અ.ધો એક દે.ધ કરી. એક તે તેનું દે.ધ અ.ધો
રહેણું તિજ તે અ.ધો તેની કા.ધ-ધ.ધ એક અ.ધો દે.ધ તેની
દે.ધની અ.ધો તે તિજ તે અ.ધોને એક અ.ધો. એક અ.ધો
અ.ધો. તે એક અ.ધો...

તે પાછળ એક અ.ધો એક અ.ધો એક અ.ધો એક અ.ધો
અ.ધો. એક અ.ધો એક અ.ધો એક અ.ધો એક અ.ધો
અ.ધો. એક અ.ધો એક અ.ધો એક અ.ધો એક અ.ધો

૬૮-૬૯ એક શ્રેષ્ઠ કર્મયોગીની કથા

(કાર્તિકેશ્વરી કાંઈ કર્મયોગી નથી; પણ એ તો એક પ્રકારના લૌકિક વિષયનો ભોગી છે અને કેવો પૂર્ણ નિરપેક્ષ તથા ત્યાગી હોય તો કર્મયોગી એટલે કે માત્ર પરમાત્મ સાક્ષાત્કાર માટે કર્મ કરનારો ગણાય, તે સમજવા માટે આ લેખ ઉપયોગી હોવાથી તે 'સુવર્ણભાષા' માંથી લીધો છે. લેખકનું નામ મધુ નથી.)

તેને સૌ પામણ કહેતાં. તે કાંઈ દુનું ને ક્યાંથી આવ્યો હતો, તે કાંઈ જાણતું નહિ; પણ દીકરો સૌ તેને ઓળખતા. તેને માટે જાતજાતની વાતો ચાલતી હતી. કાંઈ કહેતું કે, એ જાદુગર છે. કાંઈને મત પડતો કે, વહાલાના વિયોગમાં એનું મનજ સાવ મધુ છે. કેટલાક એમ કહેતા કે, તે શ્રીમંત છે અને ગરીબીનો ટાંચ કરે છે; તો વળી કેટલાક તેને તદ્દન મુશ્કેલ માનતા. ધણીની નજરે એ ઉરનાક હાથગીર દાગતો ને મામના એક બે પોલીસ સિપાઈઓ તો તેના પર નજર પણ રાખતા. કાંઈને મન એવો હતો કે એ તરંગી છે; પણ તેની ઉદારતાની ધણીને પિયળ વધ દતી. મામમાં જાગે તો તેની પછવાડેજ જામતાં દતાં. કેમકે તેઓને પીપરમીટ, અખરોટ, કાનૂ કે એવુંજ કંઈક મળ્યા કરતું. પામણનાં ખિસ્સાં આ વસ્તુઓથી સદાએ ભરેલાંજ રહેતાં.

પણ એક વાત તો કું કહેતાજ ભૂલી ગયો. કાંઈ કેંઈ વખત સમયાનમાંથી કે નદીકિનારેથી કે એવીજ કાંઈ એકાંત જગ્યાએથી મધ્યરાત્રિની સમયમાકાર નીરવ ઠાંતિમાં રિવના તાર દયાવે ને મન આત્માઓ પણ અનંત નિદ્રા ત્યાગે એવું અદ્ભુત અંગીન સંજગતું. બીજી ભોતો એ જાન વશિષ્ઠીઓ ને ટાકિનીઓ ગ.વ છે, એમ કહી રહી હતાં. માત્ર તેમકે કે.કે.કે. દિવનવાન મામદીજાએજ જાણતા કે એ જાન મનનાર તો આ પામણ દુનો.

એક સત્રે કું રમ્યા પીગરો. મધુ રમ્યા નીજગનાર જાગ્યા.

એની માથે સમીરણદરિઓ રવચ્છંદે વિદરવા લાગી હતી. ગામ-
જદાર થોડે છે. હિમેલા કોઈ બૂતપૂર્વ વીરના રમારકચિદ્નસમા
એક પાણિયા પાસે દેટલાક મોટા પથ્થરો પડ્યા હતા, એમાંના
એક પર હું એટો અને વિચારવા લાગ્યો કે, પાગલ દેખાવ નીચે
કુદવતું એવું મનુષ્યજાનવું કોઈ બેમૂલું રત્ન તો આ નહિ હોય !
સંશય છે કે કદાચ એ ખરેખરો બદમાસ પણ હોય. માટે તપાસ
તો કરવીજ જોઈએ. આમ નિશ્ચય કરીને મેં આગપાસ નજર
ફેરવી. ખેતરથી પાછા વળતાં એક ખેડૂતપર મારી દૃષ્ટિ પડી.
“એલા હે...એ...ય અહીં આવ તો.” મેં ઢાંક ‘મારી.
મેં પાસે આવ્યો.

“આ ગામમાં એક પાગલ રહે છે, તેને તું ઝોળજે છે ? ”
મેં પૂછ્યું.

“પાગલ ! હા, હા, આપ્યો માંડીઓ. એને કોણ ન ઝોળજે !
એનું કામ પડ્યું ! ” કહેતાંની સાથેજ તેના મોઢાપર દાસ્ય હવાયું ;
પણ મારા સમ્પદેખાવ પર નજર પડતાંજ તે પાછો ગંબીર ચઢ્યો.
“ખાસ કામ તો નહિજ, પણ એ ક્યાં રહે છે તે મારે જાણવું
હો. નને ખગર છે ? ” મેં કહ્યું.

“હા, જુઓ આ પાછળ નદીની પેલી તરફ વડો છે તેની
પછળ જે મૂંપડી જેવું દેખાય છે ત્યાં રહે છે, પણ.....આ
મેં જ આવે.” એમ કહી ખેડૂતે ગામ તરફ દૃષ્ટિ કરી અને પછી
જેમો થયો.

જે તરફ એણે દૃષ્ટિ કરી તે ન-કથી એક માણસ આપ્યો
જેમો હતો. એક-બે છોકરા તેની પછવાડે આવતાં હતાં. મુઠ્ઠી
ની કંઈ આપી તેમને વિદાય કરીને એ પાણિયાની દિશામાં
જેમ આવ્યો. પાસે આવ્યા પછી મેં તેને ધારીને લેયો. તેણે
મેં પર એક પટકો જેમ તેમ ખાખેસ દતો. ચરીર ધીજા કરી
દતો. તેનું મોઢું લજ્જોળ ને અર્ધક દતું. એ જાગત
જેમ ખાન ખેંચે તેવી હતી. એક ને. તેના હોઠ અસહાય રમી
જિભ ને ખીછ તેની દૂર-સુદૂર કંઈક જેવાં કરતાં દેવ તેથી
જેમો. તે રિખત નજર મળેને મા દેવ છે. કાં કેટલું રંગમાં
તે દેવ આરપૂનમા.

તે વપ દાખવે મ તે પ.તેસ પતર
તે રંગો. દે.દી વરે હ પડી આ.
“દે અંદર અ.તુ ! ” મેં વિનં

૬૮-૬૯ શ્રેષ્ઠ કર્મયોગીની કથા

(કાર્તિકેશ્વરી કાંઈ કર્મયોગી નથી; પણ એ તો એક પ્રકારના લૌકિક વિષયનો ભોગી છે અને કેવો પૂર્ણ નિરપેક્ષ તથા ત્યાગી હોય તો કર્મયોગી એટલે કે માત્ર પરમાત્મ સાક્ષાત્કાર માટે કર્મ કરનારો મથાય, તે સમજવા માટે આ લેખ ઉપયોગી હોવાથી તે 'સુવર્ણભાષા' માંથી લીધો છે. લેખકનું નામ મળ્યું નથી.)

તેને સૌ પાત્ર કહેતાં. તે કોણ દેવો ને ક્યાંથી આવ્યો હતો, તે કોઈ જાણતું નહિ; પણ દીકરો સૌ તેને ઓળખતા. તેને માટે જાતજાતની વાતો ચાલતી હતી. કોઈ કહેતું કે, એ જાદુગર છે. કોઈનો મત પડતો કે, વદાલાના વિયોગમાં એવું મગજ સાવ મથુ છે. કેટલાક એમ કહેતા કે, તે શ્રીમંત છે અને ગરીબીનો રોગ કરે છે; તો વળી કેટલાક તેને તદ્દન મુશ્કેલીસ માનતા. ધણીની નજરે એ ઉત્તમ ઉદારમીર લાગતો ને માનના એક એ ચોક્કસ સિપાઈઓ તો તેના પર નજર પણ રાખતા. કોઈનો મન એવો હતો કે એ તરંગી છે; પણ તેની ઉદારતાની ધણીને પિછાન થઈ હતી. મામમાં બાળો તો તેની પછાડેજ બમતાં હતાં. કેમકે તેઓને પીપરમીંટ, અખરોટ, કાજુ કે એવુંજ કંઈક મળ્યા હતા. પાત્રલનાં ખિરસાં આ વસ્તુઓથી સદાએ ભરેલાંજ રહેતાં.

પણ એક વાત તો હું કહેતાંજ જૂથી ગયો. કોઈ કોઈ વખત રમવાનમાંથી કે નદીકિનારેથી કે એવીજ કોઈ એમાં જમાએથી મધ્યરાત્રિની સમસમાકાર નીરવ શાંતિમાં રિસના તાર દસાવે ને મન આત્માએ પણ અનંત નિદ્રા ત્યાગે એવું અંતર સંગીત સંભળાતું. બીકજુ લોકો એ જાન વશિષ્ઠીઓ ને શક્તિનીઓ ત્રણ છે, એમ કહી રહી હતાં. માત્ર કોઈક કોઈક દિવસવાન મામદીઓએજ જાણતા કે એ જાન જાનાર તો આ પાત્ર દેવો.

એક સંજે હું રવિ નીકળ્યો. સુમ રમતા નીકળનાર બાળાં.

“આવો ને લાઈ” જવાજ મળ્યો.

દું અંદર ગયો. અંદર ઝાઝો સામાન નહોતો. ખૂણામાં એક પાણીનો ગોળો; ચોડાંક દામ; વચમાં એક સાદી ને એક તરફ એક જૂની પુરાણી દિલરખા; બસ આટલુંજ રાચરચીયું હતું.

“કંઈ કામકાજ” તેણે મારા સામે જોઈ પૂછ્યું.

“કામકાજ તો ઘણુંએ હતું; પણ તમે કાંઈક ઉતાવળમાં છે. એટલે હવે પછીજ વાત” મેં કહ્યું.

“હા, મારે ઉતાવળથી એક ઠેકાણે જવું છે.” તેણે કહ્યું.

“હું સાથે આવું?” મારાથી પૂછાઈ ગયું.

તે એક ક્ષણ મારી તરફ જોઈ રહ્યો, પછી કહ્યું: “મારી સાથે? મને બધાય થું કહે છે તે જણો છો ને? મારી સાથે આવવામાં શો લાભ મળશે? મારા માર્ગ ન્યારા છે.”

“ન્યારા ભલે ખીખરે માટે રહ્યા. મને એ એવા નદિ લાગે; પણ તમને ખાસ વાંધો ન હોય તો મારી એટલી વિનંતિ સ્વીકારી.”

“હીક ચાલો” કહી તેણે એક કપડામાં દિલરખા વિંટાળીને બગલમાં મારી. અને જે નદીને માર્ગે ચાલ્યા. પાએક કલાક ચાલ્યા પછી એક છૂટું ચણેયું મકાન આવ્યું. ધીમેથી બારણું ઉપાડી અંદર અંદર ગયા. એકજ ઓરડો હતો, અંદરના ભાગમાં એક અર્ધ-તરેલી ખાટલીમાં એક ડોલીમાં મુનાં દતાં.

“કાં મા! આજ કેમ છે?” કહી પામણે તેને કપાળે દાઘ અડાડ્યો.

“એટા! કાલ કરતાં કાંઈક હીક છે.” ડોલીમાં એ ધીજી સારે જવાજ આપ્યો.

“મા! આજ એવી દવા આવું છું, કે જેથી તાર નદિ રહે.” એમ કહી પામણ ખાટલી પાસે બેઠો અને દિલરખા કાઢી, તાર મેળવ્યા ને એક બજન ઉપાડ્યું. દું સંગીનચાલથી સાર આનવેલો નહોતો. નાનપણમાં કેટલાએ તાનપણટા મારી લીધા હતા. અનેક હરનારોના પણ સમાજમાં દું આવ્યો હતો, પણ આ ભાવ મેં કહી પણ જોયો નહોતો. પામણે એકાદાન થઈ બજન ઉડાવ્યો માંડ્યું. વા.વ.વ.માં બહિરસની છે. એ દવા માંડી. મકાનની બહાર દવાનાં ટ્રેસે રિયર થઈ ગયાં. બહાર પળ થઈ ગયો દેવ તેમ જ મું. બજન અર્ધ પડેલું ત્યાં ડોલીમાં એ કપડો અડો અડો પડેલો થઈ મ.ડો. બરમ.ડો. કોઈકાએ મારે બેઠી વચને કરેલી પ્રવેશ કે નસિંદ મદેલે કરોડીને પ્રસન્ને કરેલું રાચરચી

“આવો ને લાઇ” જવાજ મળ્યો.

હું અંદર ગયો. અંદર ઝાઝો સામાન નહોતો. ખૂણામાં એક પાણીનો જોળો; થોડાંક દામ; વચમાં એક સાદી ને એક તરફ એક જૂની પુરાણી દિલ્લરખા; બસ આટલુંજ રાચરચીકું હતું.

“કંઈ કામકાજ” તેણે મારા સામે જોઈ પૂછ્યું.

“કામકાજ તો ઘણુંએ હતું; પણ તમે કાંઈક ઉતાવળમાં છો એટલે હવે પછીજ વાત” મેં કહ્યું.

“હા, મારે ઉતાવળથી એક ઠેકાણે જવું છે.” તેણે કહ્યું.

“હું સાથે આવું?” મારાથી પૂછાઈ ગયું.

તે એક ફાણ મારી તરફ જોઈ રહ્યો, પછી કહ્યું: “મારી સાથે? મને બધાંય શું કહે છે તે જાણો છો ને? મારી સાથે આવવામાં શો લાભ મળશે? મારા માર્ગ ન્યારા છે.”

“ન્યારા બને ખીજને માટે રહ્યા. મને એ એવા નહિ લાગે; પણ તમને ખાસ વાંધો ન હોય તો મારી એટલી વિનંતિ સ્વીકારી.”

“ઠીક ચાલો” કહી તેણે એક કપડામાં દિલ્લરખા વિંટાળીને બગલમાં મારી. અમે બે નદીને માર્ગે ચાલ્યા. પાએક કલાક ચાલ્યા પછી એક છછું ચણેલું મકાન આપ્યું. ધીમેથી બારણું ઉપાડી અમે અંદર ગયા. એકજ ઝોરડો હતો, અંદરના ભાગમાં એક અર્ધ-તરેલી ખાટલીમાં એક ડોશીમા ચૂનાં લતાં.

“હાં મા! આજ કેમ છે?” કહી પાત્રને તેને કપાળે દાખ ચારાડ્યો.

“બેટા! કાલ કરતાં કાંઈક ઠીક છે.” ડોશીમાએ ફીંજી સાર જવાજ આપ્યો.

“મા! આજ એવી દવા આપું છું, કે જેથી તાર નદિ રહે.” એમ કહી પાત્રજ ખાટલી પાસે બેઠો અને દિલ્લરખા કાઢી, તાર મેળવ્યા ને એક બજન ઉપાડ્યું. હું સંગીતચાતુરથી સાર જાનવરો નહોતો. નાનપણમાં કેટલાએ તાનપણતા મારી લોપા દત્તા. અનેક ઉસ્તાદોના પણ સમાજમાં હું આવ્યો હતો, પણ આ બાર મેં કહી પણ જોયો નહોતો. પાત્રજે એકનાન થઇ બજન ઉડાવ્યા માંડ્યું. વા.વરણમાં બગિરસની છે. દોઢા માંડી, મકાનની બાર દ.પરં રહે: સિયર થઇ ગયાં. અનીક પણ થઈ ગયો હોય તેમ લગ્યું. બજન અર્ધ પડ્યું ત્યાં ડોશીમાને કપડો ખડો આવે: પાત્રજે દર માંડ્યો. જરમમાં ડીવદાણે ચીર બેઠાની વખતે મેં પાત્રજે ને નરસિંહ મહેતાને કોઈકીને ધસતે કોણે જાણ ૧૦

કદીનેજ બોલાવતો. જ્યારે જ્યારે પ્રેમ આપવા-લેવાની હમેશની જલ્દીની વાત નીકળતી, ત્યારે પ્રસાદ આટલુંજ કહેતો કે—“બહેન! જ્ઞાને અમરજાવાય નદિ, કળાનો સાચો ભક્ત જીજ્ઞાસુ માણસનું જ્ઞાન જૂથવે છે, પણ ધિક્કાર દગ્ગે જે કળાભક્ત માણસ પાછળ પોતાનું જ્ઞાન જૂથે તેને! તું તો મારી દિકરી જેવીજ છે ને રહેવાની. બહેન! તારે પૂછજી કરવી હોય તો કળાના શુદ્ધ સ્વરૂપની કર, તેના ભક્તની નદિ.” જેને મોહજ થયો હોય તે પ્રસાદના સિદ્ધાંતો કાંધી સમજે! પરિણામ એ આવ્યું કે, એ જાળાએ ઝેર ખાઈ આત્મ-લ્પતા કરી. પ્રસાદ તેને એક પિતાના જેવા નિર્મળ પ્રેમથી હૃદય-પૂર્વક આદરતો હતો. તેના આવી રીતના અવસાન પછી પ્રસાદ પથરાઈ ગયો. તેણે બપોરના વસ્ત્રો ત્યાગ્યાં. એક સાદી કદની ને થાયે જેમ તેમ વિંટાળેસો પટ્ટો, આ એનો પહેરવેશ બન્યો. જમીરઉમરાવો કે રાગમદારાજાઓને ત્યાં થતા જલસાઓમાં જવાનું તેણે માંડી વાળ્યું. આગલા જલસાઓને લીધે તેની પાસે જે કાંઈ નાણું થયેલું તે તેણે છૂટે દાથે ગરીબ ને દુઃખી લોકોને વહેંચવા માંડ્યું. ખસ, તેણે પોતાની રાજખુશીથીજ મુશ્કેલી દાઢવ પસંદ કરી લીધી. એ પછી તે કોઈ પણ એક સ્થળે લાભો વખત રહેતો નહિ. કોઈ કોઈ વખત તો એ સાવ ફના થઈ જતો; છતાં ખુબી એ હતી કે, એવી મુશ્કેલીમાં પણ દેવી અમરપૂર્ણ તેના પર કૃપા રાખતી. એક પ્રભાતે ખબર મળી કે, એ એશિયોજ આ ગામમાંથી માંધ ડપડી ગયો હતો. એ કથા ગયો તેની કોઈને ખબર પડીએ નહીં ને પડવાનીએ નથી.

હજુએ કોઈ કોઈ વાર એકાદમા એ વિચિત્ર મૂર્તિ નજર-સમક્ષ તરે છે અને સારી વાદ્યમા પડ્યા પાડેના સ્વર સંજગત થઈ કે “કળા એટલે સેવા.”

ખિમાર હોય ત્યાં તો આ પાગલ પોતાની દિલરૂના લઈ પહોંચેજો
હોય. આદેજ પૈસા ખિસ્સામાં હોય તો તે પણ આપી દેતાં અચકાતો
નહિ. કોઈ દુખળી ગાય કે એવુંજ કોઈ પ્રાણી જુએ તો તે તેને ગળે
હેતથી હાથ ફેરવી કાંઈક વાત કરવા લાગી જતો. તે દમમાં શ્રીમંત,
લપકાદાર કે અધિકારી જેવા માણસોથી તો લડકતો હોય તેમ દૂરનો
દૂરજ નાસતો. કોઈ કોઈ વખત તો ખેતરોમાં પણ જઈ શુકદ' સૂરે
ફુલા પર ફુલા લલકારી બેઠુઓ કે કણુજણનાં મોઢાં હસતાં કરી
આવતો. આજી તેને વધારેમાં વધારે આનંદ ત્યારેજ મળતો કે જ્યારે
એ કોઈ ગરીબ દરદીની મેથી પયારી પાસે બેસી કોઈ ધૂળીઆ
મકાનમાંથી આજ સાથે હાથતાળી લેતી લૈરવી કે કલ્યાણની તાન
ઉપર તાન લેતો હોય.

તરંગ ચડે તો કોઈ કોઈ વખત સામેથી હાંફનાં હાંફનાં આત્મા
આવતાં કોઈ મજૂર કે મજૂરજીના માથાપરનો બોળે પોતાને માથે
થોડો વખત લઈ પાગલ તેઓને રાહત આપતો. આમ જ્યારે ઘાય
ત્યારે બોળે ઉપાડનાર વ્યક્તિ આ અણુધાર્યાં સદાપક તરફ ડોળા
હાડી જોઈ રહે ને પાછળથી "સાવ પાગલ" કહે તો એમાં એનો
શું વાંક? પણ આવી બાળતો ક્યાં ગણાવવા બેઠું?

તેનું મૂળનામ અમૃતપ્રસાદ હતું. ઉત્તરદિગ્દુરયાનમાં કોઈ ચહેર-
માં તેનો જન્મ શ્રીમંત માથાપને ત્યાં થયો હતો. નાનપણથીજ
તેને સંગીતનો શોખ હતો. તેના પિતા એને વેપારી બનાવવા માગતા
હતા; પણ વેપારમાં પ્રસાદનું ચિત્ત ખિસ્સાકુલ લાગતું નહિ. જન્મ-
થીજ તેની મનોરતિ નોખી હતી. જે મોજસોખના વાતાવરણમાં
એ ઉછર્યો તેનેજ એ અંતઃકરણથી ધિક્કારવા લાગ્યો. બારેજ વર્ષ-
ની વયે કોઈ ઉસ્તાદ સાથે એ લાગી ગયો. તેના પિતાએ બહુએ
શોધખોળ કરી, પણ પત્તો નજ લાગ્યો. એ ઉસ્તાદજ પાસે પચીસ
વર્ષમુધી રહી તેણે સંગીતશાસ્ત્રનાં મૂળતરંગો ધુંદી ધુંદીને પીધાં.
ઉસ્તાદજ પણ ચિપ્પની તેજરવી શુદ્ધિથી તાજજીવ થયો. ત્યાર
પછી ઉસ્તાદજે પોતાના માનીતા ચિપ્પના સાદોરમાં જસલાએ
મગૂબા ત્યારે ધોનાજનો એનો અદ્ભુત હાથ જોઈ દિનમૂલ થયા
મારે તરફ ચાલવાદ થઈ રહી.

પછી કોઈ અમીરે તેની દિકરીને મંગીત મીખતરા પ્રમી-
રાખી લીધે. પછીથી પછીએ વાં.ઓમાં જને છે તેમ એ જ.
પ્રસાદની સ.ધે પ્રિયમ્ પછી—ન., ન., મોદમાં પછી એમ મ.રે કં
જોડે. ક.રજ કે પ્રિય મુજ તે. બહુજ પવિત્ર છે. પ્રમી તેને એ

૬૧-સાચા માઠીની પરવ

(લેખક:-શ્રી. યુનીલાલ વર્ધમાન શાહ)

સાચો નામનો એક માળી હતો. તે અને તેની સ્ત્રી વૃદ્ધ થયાં. તેમને પેટ કાંઈ સંતાન નહોતું અને છાંદગીસુધી ખાંધ શકાય તેટલું ધન તેમની પાસે હતું.

એક વર્ષે પૂરો વરસાદ પડ્યો નહિ અને દેશમાં દુકાળ પડ્યો. સાચાએ વિચાર્યું કે, પોતે વૃદ્ધ થયો છે અને કાંઈ ધન રજવાની હવે જરૂર નથી; તો આ દુકાળના વખતમાં લોકોનું કાંઈ બધું પોતાને હાથે થાય તો હીક.

આ વિચારથી તેણે પોતાના ગામથી દૂર ત્રણેક ગાઉ પર એક દૂવાને કાંઠે પરજ બાંધી અને તે તથા તેની સ્ત્રી રાતદિવસ ત્યાં રહીને વરેમાર્ગે અને તથા દોરકાંબરને પાણી પાવા સામ્યાં. સાચાની સ્ત્રીએ સ્વામીના ઇશાદને અનુકૂળ મત આપ્યો હતો, એટલે તે પણ રાતદિવસ પરજમાં સ્વામીની સાથે રહેવા લાગી.

તે દૂવામાંથી પાણી ખેંચતી અને માટલાં ભરતી. સાચો પણ પાણી ભરતો અને પાતો; પરંતુ જેવી જુદી સાચામાં હતી, તેવી તેની સ્ત્રીમાં નહોતી. કે.ઈ ટેકો છોકરો પરજે પાણી પીવા અને તો સ્ત્રીના નાકનું દીયકું ચડતું. પરજથી દૂર પાણી પાવા જતું પડતું. પોતાના ગામનો કાંઈ વરેમાર્ગ પાણી પીવા આવે અને તેની સાથે સાચાની સ્ત્રીને કાંઈ અજુગનાવ જૂનકાળમાં ઘરેમે દેાય, તો તે પાણી પાવા ઊંડીજ નહિ; અને સાચો સ્ત્રીના સ્વભાવને સમજી યાદ કરી પેનાનેજ હાથે પ્રેમભાવથી પાણી પાવા ઊંડો.

તેના ગામનો કાંઈ એક કે ત્રણસીઓ પાણી પીવા આવે ત્યારે સ્ત્રી ખુટામન કરતી અને કે.ઈ તરસા દોર આવતાં ત્યારે તેની મેજમાં આવે તો પાણી પાની અને નહિ તો કોઈપણ ના દેતી. સાચા મનને પેનાની સ્ત્રીનો આ સ્વભાવ સમજી ન દેતો; પણ કંઠાય ન થવા ખાંદર તે ચૂપ રહી પેનાથી જનની મેજ સુધી કે.ઈની કરતો.

એને લોકો દરમી પડતા ને કહેતા: "કેવો મૂર્ખ ! એમ ઈશ્વર મળી જશે !"

કોમની એ નિંદાનો જવાબ જગદીશ નિર્દોષ હાસ્યથી જ
 આપે અને તે હાસ્યમાં તેના આધ્યાત્મિક-અજ્ઞાસના પડ્યા પડતા.

આને જગદીશનાં ચારેય બાળકો જિભાર દતાં, તે બનતી
સંભાળ લેતો ને ધિરસભર થી ન ચૂકતો.

ਭੋਕੋ ਦੁਹੇਨਾ ਕੇ "ਤੁਵੇ ਮੂਖ" ! ਯਾਯਕੋ ਯਿਮਾਰ ਹੋਯ ਤ੍ਯਾਰੇ ਖ਼ਸ਼ਿਰ-
ਮਰਯ ਨ ਥਾਪ ਤੋਯ ਰੁੰ ? ਐਮ ਖ਼ਸ਼ਿਰ ਮਯੀ ਜਰੀ ?"

કુખ કેટલીકવાર ભાંકર હોય છે આ પ્રસંગે જગદીશનાં
જાણેની નિભારી વધી પડી અને તેણે પોતાનાં બાળકોને પોતાના
દેશ એક એક દિવસને અંતરે ચિતામાં સુવાડ્યાં.

જગદીશે પોતાનું ચોથું બાળક ચિતામાં સુવાડ્યું ત્યારે બાકાત વાદળાંથી ઘેરાઈ ગયું હતું, જાણે કુદરત પથ્ય તેનું દુઃખ જોઈ રહી હતી. તે દિવસે આખા ગામનું હૃદય કંકળી ઉઠ્યું. “ગજબ રહે, પ્રભુએ પડતોને પાડ્યો મારી !”

ભોળો ખરખરો કરતા: “ભાઈ! બાળકો વિના ઘર સૂનું થયું!”

જગદીશ કહેતા: "એ સુનકારમાં ધન્યર નેટલો નજીક છે, તેલો આ જંગલમાં નથી. લાલું થયું, ધન્યરે મારા માર્ગ સરળ કર્યો."

સોડો કહેના:—“કેવો શ્રુખ! કહે છે ‘જલુ’ થયુ.” તેને તેના પરિવારનીય પડવા છે!”

ને જગતની નરી આંખે દેખાતી એ મૂર્ખાઈ પાછળ જગદીશ-
ની હંધરી પ્રેમશાયાનાં મદન ગાન હતાં. (સ્તુતિ નિંદા જગતની,
કેનાં કે સિરં ધૃજ. એમા કશું છે તેમ) લોકનિંદાને ન મળ્યાસતાં
તે આત્માત્મિક ગૃહ પ્રાપ્તિના હોશમાં મચમૂલ રહેતા.

જા.પી.સી. પેનાને અંતરે શેવાનુવાની મના કરી. સત્રાએ
તેને સમજાવી કહ્યું કે “જિઆ ચાસેજ નહિ. આ તો તારું અંતર”
કે.ક.એ. તારે કો.ક.એ. તો કરવે.જ બેસ્યો. કૃષ્ણ એવા બા.પી.
બા.પ. નવર સનેથી ફર ક.પ તારે કો.ક.એ. અનુભવું બેસ્યો.”

૧૪.૬.૬૯ ૧ મુનુ-૧૫.૫.૬૯, તેજી મેઘ ૧૫.૬૯ દે.૧ મેઘ
 ૧૫.૬૯, ૧૫.૬૯ મેઘ ૧૫.૬૯ ૧૫.૬૯ ૧૫.૬૯, ૧૫.૬૯ ૧૫.૬૯
 ૧૫.૬૯ ૧૫.૬૯ ૧૫.૬૯ ૧૫.૬૯ ૧૫.૬૯ ૧૫.૬૯ ૧૫.૬૯ ૧૫.૬૯
 ૧૫.૬૯ ૧૫.૬૯ ૧૫.૬૯ ૧૫.૬૯ ૧૫.૬૯ ૧૫.૬૯ ૧૫.૬૯ ૧૫.૬૯

૭૦-મહત્તાનાં માપ

(લેખક:-શ્રી. "કુમુદકાન્ત")

લોકો કહેતા કે "કુવો મૂર્ખ ! આટલાટલું દુઃખ પડ્યું હતો
અસર તેને કેંએ છે? વળી કહે છે 'બધું' થયું બાગી જાનજ,
તેના પરિવારની પરવા છે?"

સોમપુરનું વાતાવરણ જ્યારે આમ ચક્રોળે ચડ્યું હતું,
જમદીસનું હૃદય આત્માના અવ્યક્ત ગાનમાં લીન થયું હતું.

ગરીબ માખાપનો જમદીસ જન્મથીજ દુઃખી હતો. મા
ચુખની તો તેનેજ ઝાંખી થઈ નહોતી, અને દુઃખ એ તો ગરીબ
પ્રકૃતિજ હોય તેમ તેની સ્ત્રી ચાર બાળકોને મૂકી યુગરી
આધી તેની ગરીબાઈ બેવડાઈ હતી; પણ એ બેવડી ગરીબ
જમદીસ આનંદ માનતો. સગાંઓના દાવમાં ઉઠતે
બાળ-ઉછેરના નિયમોથી અગભૂ હતો, એટલે તે પોતાનાં
પૂરતી સંભાળ લઈ ચકતો નહિ.

પોતાના પડોશીને દુઃખી જોઈ પોતાને યુખી માનવો,
જીવનની પ્રવા પડી રહી છે; અને એ યુજન ગરીબ
જ્યારે પોતાનાં દુઃખી બાળકોની પૂરતી સંભાળ લઈ
ત્યારે સગાંઓ તેનાથી દૂર રહી તેનું દુઃખ જોઈ પો
ગળ્યાં. અહા ! માનવજીવનની મદત ન સમજાય તો
અપમ બને છે, તે કહેવું મુશ્કેલ છે.

જમદીસને દમેઈ સત્તારના તબીબને સંજ્ઞા
જ કષાક હિરમરણમાં ગળવાનો નિયમ દેતો અને
દરમિયાન તે કષ્ટને જવાબ દેતો નહિ.

લોકો પૂછતા-"જમદીસ ! એ કશાક તું ચું
જમદીસ કહેતો-"હિરમરણ ને ઇન્દ્રીય સાં"

જાણે શરીરના દરેક અવયવનું સામ્ય, એકલા થયેલા સર્વ લોકોને દેક અને આશ્રયમાં ડૂબાડવાને જસ હતાં. તે શોક ને આશ્રયમાં જગદીશની દહેવાતી મૂર્ખાઈ માટે પિચ્છાર તરી આવતો હતો.

દરેક માણસના મરણ પછી એક સમય એવો આવે છે, કે જ્યારે સર્વ દેાધ તેના દુર્યુષ્ણ જૂઠી જઘ તેના મરણમાટે શોક દેાંવે છે અને તેના સદ્ગુણો ગાય છે; પણ જગદીશનું તેમાં રથાન ન હતું, તેની દહેવાતી મૂર્ખાઈથી સોમપુરનું જાળક પણ અજાણ ન હતું. હજીય લોકોએ કહ્યું:—“કેવો મૂર્ખ! અંતે જીવ જોયો!”

ને મહત્તાને મંદિરીએ પગલાં માંડનાર મહાન આત્માની પાછળ જગત્રીસીનું અટ્ટહાસ્ય હોય છે; પણ એને ન ગણકારનારો આગળ વધે છે અને ગણકારનારો અધમતાના ઉંડાણમાં ગળડે છે.

(“ચારદા” માસિકમાંથી)

તો બાળકો માટે મને બહુ વધારે લાગે છે."

તેજ વખતે જગદીશની આંખમાંથી પહેલીજ વાર આંસુનું એક ટીપું પડ્યું.

જગદીશનું હૃદય પિતાહૃદય બન્યું હતું અને તેને સાંસારિક માયાના આછા રંગ લાગ્યા હતા, એટલે તે ક્ષણભર દ્રવ્ય. જગદીશ તરતજ લાગણીઓ કમજો કરીને સગાંઓને રીતરિવાજ માટે મના કરી વિદાય કર્યો.

સગાંએ કહ્યું: "રોવાફટવાની મનાઈ! કેવો મૂર્ખ!"

હવે તો આખું ગામ કહેતું કે "મૂર્ખનો સરદાર!" ગામમાં કોઈ મૂર્ખ નીકળતો તો લોકો કહેતા કે "આ મૂર્ખ" પણ જગદીશ થી તો સારો!" ઘેર ઘેર, શેરીએ શેરીએ ને ચોટે ચોટે એજ ગવાતું કે "ઓ જગદીશ! કેવો મૂર્ખ!"

સગાં વીખેરાયાં ને જગદીશ એકસો પડ્યો ત્યારે સંધ્યામાં નીલવર્ણી આછા રંગ પૂરાતા હતા. જગદીશ ઈશ્વરસ્મરણમાં બેઠો તે પહેલાં તેને વિચાર આવ્યો કે "હજીય આ હૃદયમાં સંસારમાટે મમતા છે ને આંખમાં તેની માયા ભરી છે; નહિ તો હૃદય દ્રવ નહિ, આંખમાંથી આંસુ સરે નહિ. તે સર્વ જ્યારે તૂટી જશે ત્યારે ઓ પ્રભો! તું દૂર નથી!" ને ઈશ્વરી ગ્રેમે જગદીશને મગમગો કર્યો. જાણે કે તે પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરતો હોય!

જગદીશ હવે દિવસોના દિવસ ઈશ્વરસ્મરણમાંજ ગાગતો. જન-તની દૃષ્ટિએ મૂર્ખ ગણાતો જગદીશ હવે આત્માના ઉંડાણમાંથી ઉઠતા અવાજનો અટક અવધાસી બન્યો અને તેમાંજ તેને છંદગી-તું સાર્થક લાગ્યું-આધ્યાત્મિક અવધાસ તેનાં ખાનપાન બન્યાં. કોઈ પૂછતું કે "જગદીશ ક્યાં?" તો લોકો કહેતા કે "એ તો ઈશ્વરસ્મરણ ને છંદગીતું સાર્થક કરે છે." પૂછનાર જવાબ દેનાર ની દગધીજ દસી પડતો.

કોઈ અગત્યનો પૂછે: "એ જગદીશ ક્યાં?" તો લોકો કહેતા: "મારે મારે બાળકોને ચિનામાં સુવાનાર લાગણીદીન નરપથ!" અગત્યનો ઘરઘરી બોલી કહેતો કે "કેવો મૂર્ખ!"

આને જગદીશનું ધર લોકોનાં રંગાંચી બરાબ મધું હતું જગદીશનું નિર્જીવ શરીર એક ખુણામાં પાટલા ઉપર જમન વાતો નેનું હતું. આંખોમાં તેજ, ચરેચર ઉપર દારવચિમિત મુદ્રાની આ.

હું વાંગવા બેસતો ત્યાં તે આવી મારી ચોપડી ખુંચવી લેતી અને મને વાતોમાં જે અડપત્રે વળગાડતી. જે બાપાનું ધ્યાન દીકરાને હોડે બેસાડી ગીત ગવડાવીને વાજાં વગડાવવામાં પડ્યું-જે બાપાનું ધ્યાન ન્યાતવરામાં પડ્યું; તે મારી નિશાળની સ્થિતિની તપાસમાં મારી પડે? નિશાળ ગર્ભ. વિદ્યાર્થીજીવન વૃદ્ધ્યું. મારા નબોદના નગારા પર ફરી મેંજ દાંડી લગાવી.

x x x x

થોડા દિવસ વીત્યા. બાપ ગયો, મા ગઈ. જીંદગીના સંમામની ખીમાં હું પીસાવા લાગ્યો. અધુરામાં પૂરું દેશનું દારિદ્ર્ય વધારનાર થોડાં જે બાળકનો પિના થયો. એ સંતતિ! પહેલો પુત્ર જન્મથીજ અધોજો અને પાંગજો હતો! દાય રે, ગુલામ દેશનાં ગુલામ સંતાન!

x x x x

મારી બી પછુ કાચના વાસણ જેવી નાળુક હતી. સંતોષથી હતી હું કેમ ખાઈ શકું? ગિમારીનો મેં ઇજારો રાખેલો! બાપીની મૂલીનો અર્થો ભાગ ઠોકરો ખાઈ ગયા. પૂત્ર પરના પથરા દિવસે દિવસે લાંબે વખતે ધસાઈ જાય, તેમ મારી સ્થિતિ પણ દિવસે દિવસે ધસાતી હતી! દાય! અત્યારે મારા ઘરમાં ચારે ખૂણે બૂખજ મોડાઓ ફરે છે. જેવી હોય તો આવો, બતાવું. દાયરાજની સવારી પત્ની પાસે ક્યારનીય આવી પહોંચી છે. પ્રજુ! દુઃખનો પાસીરીક તે મારા પરજ ટોળ્યો! ના, ના! મારા દિતેશુઓએજ. હવે તો એવન અમારું છે!

x x x x

પિના, પિના! તારા લાડદાવાનો ભાગ થઈ પડેલો પુત્ર હવે અને ત્યાંજ રહાવવા આવે છે! દાય દુનિયા! હું તો મનડું છું! રેનને, ચેનને! એ બચ્ચાંના પિનાઓ! એ વટીઓ! મારા આ દેનાં અંશુથી ચેતને!

મેનો! તારે સંજો. (આત્મચાન)

(“મનગૃનિ” અંતિમ પરથી)

૭૧-રે હિન્દુ સંસાર ! ચેત ! ચેત !!

(બાળકમની ચિતામાં બળીને લશ્મીભૂત બનેલા એક ગુજરાતી હિંદુ નવલ્લુવાને આપઘાત કરતાં છેલ્લી ધડીએ કરેલા નિવેદનમાંથી કાળજી દેરી નાખે તેવા ફકરા આજના હિંદુસમાજને અમે બેટ કરીએ છીએ. અધિપતિ ગાંડીવ.)

મારી સાત વરસની વય હતી. દીંગલાડીંગલીના ખેલ ખેલતો હતો, આછા ઝાંખા એકડા પાટી પર આલેખતો હતો. અરે ! ગુલ-ઝારના ગુલ જેવો હતો. દૈયે તેવું હોઠે ઉચરનારો બાળક હતો. કવિશબ્દોમાં કહું તો પ્રભુવિહોણા સંસારમાં પ્રભુનો પયગંબર હતો. દેશનું નાનું જવાહીર હતો. દેશના ઉદયની દોરી મારા હસ્તમાં હતી. ત્યારે રવખે પથુ ખ્યાલ નહોતો કે, દીંગલાડીંગલીની રમત રમનાર પોતેજ દીંગલાડીંગલીના રવરપમાં મુકારો, ગુલના ગુલજન પર વજનો બોળે મુકારો. આછા ઝાંખા એકડા ધુંટનારને પ્રેમના પાઠો શીખવવા શરૂ થશે ! અફસોસ ! એકાદ સાંજે આપી બાપાએ મોંમાં ગોળ ખવરાવ્યો-રે, ઝેર ખરરાવ્યું અને કહ્યું કે 'જેદા ! તારું વેવિશાળ કહું છે !' આમ કહી બાપાએ પોતે મારા નખોડના નમારા પર પહેલી ઢાંડી પછાડી !!

મારી બા અને અને મારી બાગકપર્તીને હોએમાં કે દસનાં દેખી દારમ સાથે-રૂદનમય દારમ સાથે-કહેતી કે 'જેદા ! આ તારી નાની વટ્ટ થાજ !' અદા ! ત્યારે તે કેવી દરખાતી ! એ જૂના દરખમાં મારી મા મારી પાવમાલીનીજ પિપ્પડી વચાડી; ધેડા વિરસ થયા. દસ વરસની ઉંમરે પડોવ્યો. બોજી ચોપટી પૂરી કરી હતી. એક સાંજે માર વાગે ધરમા મંજગ મંજગ વર્તી રહ્યું. જાંઠા વર-રાગ બન્યા ! લગન-અરે વજુમડો ને વજુમડો જાગી નાખતરી અવન આતી. કપડામાં મોરો; ચાદરો ને અડધા ચોટી તપેડની મારો ટાંકમાં જોખનું જોખનું જોખનું દારી ધોડે ચડ્યો કું પરરો !

પુત્રીનાં કરુણ વચન સાંભળીને વિદ્યાનાં નેત્રામાંથી મોતી જેવાં
જુઓ ટપકી રહ્યાં. તેણે સાઠી પાછળ મુખને ઢાંકવાના ધણાએ
પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ ચતુર શ્રદ્ધા તે જોઈ ગઈ. માતાને આશ્વાસન
આપનાં તેણે કહ્યું:—“બા! આમ શોક કર્યે શું વળવાતું છે?
એ હું તને વધારી દોઉં તો મારી મૃત્યુશય્યા ઉપરની છેલ્લી ઈચ્છા
ફૂલું કર-બધાને અંદર આવવા દે.”

શ્રદ્ધાના શબ્દોથી સર્વેને દયા આવી. પુત્રીના આમદ આગળ
ડોક્ટરની આજ્ઞા માતાને માલવિનાની લાગી. તેણે બહાર બેઠેલાં
સર્વને માનપૂર્વક અંદર બોલાવ્યાં.

માંદા માણસની પાસે આવી, તેને અનેક તરેહના પ્રશ્નો પૂછી
કરોળો આપી, માંદગીમાં વધારો કરવા જેવું દિંદુસંસારમાં નિલ
ખે છે. ડોક્ટરોની ગમે તેવી સલાહ હોય કે દરદીને ખુલામાં રાખવો,
લેડી પાસે વધારે ગરદી થવા ન દેવી, તેની સાથે તો કાઢને પણ
પત્નસરખીએ ન કરવા દેવી; પરંતુ દિંદુસમાજમાં સોમાં પંચાણું
લાગે તેનાથી ઉલટુંજ વર્તન કરવામાં આવે છે.

પરંતુ વિદ્યાએ આજસુધી ડોક્ટરની દરેક સૂચનાઓનો કડક
પાલન કર્યો હતો. આજે પુત્રીનાં કરુણ વચનોએ તેની એ દદનાને
દમગાંધી દીધી.

(૨)

બહારથી બધાં અંદર ગયા. શ્રદ્ધાએ ધારે રહીને પડખું બદલ્યું.
સાકાર કરનાં તેણે કહ્યું:—“આવો.”

તેને લાગ્ય પડેલી ખાંસીથી તેનો અવાજ બદલાઈ ગયો હતો,
બધાં પણ એક વખતે એના ગળામાં ક્રોધસ કે છુલછુલનો વામો
હો, એવું જણાતું હતું. વિનય અને વિવેકની તો તે સંસ્કારમૂર્તિ
હો એવું અત્યારે પણ તેની યાદગીતની દગ ઉપરથી લાગતું હતું;
બને હતું પણ તેમજ.

“નહેન! બધાં આવ્યાં છે, પણ હવે તું વધારે ન જાહે તો
હા” પુષ્પએ સૌની વતીથી કહ્યું.

“ગંગા કાઠી! તમારી માતા ઉપરનાં મમતા એમ કહેવાયે
કે પાંડુ રોડે અંતરમાં કહે છે કે, હવે હું જલ્દ જલ્દ તે એકાદ
જાન્યારી મરેલાનું છું. હું પણ સમજતું છું કે, વધારે વે.કે.સી
કે નિવે જમણું; પરંતુ હવે મને ઇચ્છાના નયનમાં બધા
કે નિવે જમણું છે. મારો જી, જી.પુ, જી.ક નહા જી.જી.
કે નિવે જમણું છે. હું કહું છું, પરંતુ એ જલ્દ પડી જાય

૭૨-કુલીનતાનો કાળો નાગ

એક બળતી બાળાની સાચી કરુણ કથા
(લેખક:-શ્રી. સુધાકાન્ત ભટ્ટ)

(૧)

(કુલીનતાને નામે સમાજમાં ચાલી રહેલાં પારાવાર પા-
દવે અવધિ થતી જાય છે. નીચેની કરુણ આત્મકથા ગુજરાત
હિંદુસમાજમાં ખરેખરી બનેલી છે. ઓ હિંદુસમાજ! મૃત્યુચક્ર-
પર સૂતેલી બાળના રક્તા હૃદયની કારમી ચીસ સાંભળ અને સાવધ થા!)

"બા, પુષ્પાકાકી, ચંપાભાભી! તમે બધાં અહીં આવો,
બહાર બીજું જે કાઈ બેઠું હોય તેને પણ લેતાં આવો. ભલે મારી
બા ગમે તે કહે. હવે હું તમારી ધડી બે ધડીની મહેમાન છું."

"શ્રદ્ધા! તારું સો વર્ષનું આયુષ્ય હો. એવું અમંગલ ન
બોલીએ." પુષ્પા કાકીએ તેની પાસે જતાં કહ્યું.

"બેટા! ડોક્ટરે કહ્યું છે કે, તું વધારે બોલીશ તો મગજ
ઉપર દબાણ વધશે, માટે આજનો દહાડો ચાંત રહે." શ્રદ્ધાની બા
વિદાયે દયામણું મોઢું કરીને કહ્યું.

"બા! મારે આજે જ બોલવું છે, કાલે તો પછી હું અહીં
બોલવા કે તને સનાવવા રહેવાની નથી." મંદસ્વરે શ્રદ્ધાએ શામ
ખાતાં ખાતાં કહ્યું.

ગુલામની ખીસતી કળીને બટ્ટીમાં નાખી દોષ તેરી શ્રદ્ધાની
દયા હતી. એના ચરીરનું વાન, એના ચહેરાનો ડોળ, એવું સ-
પ્રમાણ નાક અને એનાં દીપ્ત બૂકીવાળાં નેત્રા ભેદને કાંઈ પણ
કદી રોકે કે, તંદુરસ્ત દાવનમાં શ્રદ્ધા ખૂનમુરત મજાતી કવાએ-
માંની એક હતી; પરંતુ સુકોમલ વેલીને વિદાના અ.જા આજ
તારે કરમાયે નાખવ.માં આવી દોષ, તેરી તેની દેવતા કરમા-
મધ હતી. માંદગીએ તેના ચરીરને જોડવું નહોતું તારી નાખું તેડ-
મનસિક વ્યથાએ તારી નાખવું હતું.

જવા પછીથી પાળ બાંધવા જેવું છે.”

શ્રદ્ધા ચહેલા અમને લીધે લગાર વિસામો લેવા થોભી. તે વખતે તેણે બેસું તો સાંભળનારામાંથી કોઈની પણ આંખ ડારી નહોતી.

ધીરે રહીને વળી શ્રદ્ધા બોલી:-“મારે આજે તમને સર્વને આ મૃત્યુશ્વ્યા ઉપરથી એક શિખામણ આપવી છે. એ મારો જાતિ-અનુભવ છે, મારા દુંદી જીવનની એ કસણ કથા છે. હું ઇચ્છું છું કે, એ કથા સાંભળી તમારાં હૃદય દ્રવે! તમે બધાં અત્યારે મારી કાળજી રાખો છો, તેટલી કાળજી મારાં લમ ગોઠવતાં કેમ ન રાખી? બા! પુષ્પા કાઢી! માફ કરજો. જીવનસુધી તમારી શરમ પાળી છે, હવે મરણને કઠિ આવી પહોંચી છું, એટલે જેટલું કહેવું છે તે કહેવા દો. કદાચ એમાં મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન થતું જણાય તો માફ કરજો.”

“શ્રદ્ધા! એ શું બોલી? તારા જેવી દીકરીઓ બહુ ઓછી થશે.” સજળ નયને વિદાયે કહ્યું.

“મારા પિતાજીએ મોટાઈ મેળવવા માટે મારાં લમ સરખાં સરખાંઓમાં નહિ કરતાં, પોતે માની લીધેલા કુળવાનને ઘેર કપાં, એ તો તમે સૌ જાણે છો. મારા સસરા આખી નાતને સુધારવાને મોટો બોલે માથે લઇને ફરે છે. મારાં સાસુ દેશમાંથી ચાની બી ઠૂર કરાવવા જાહેર બાપણો કરે છે. મારા પતિ કોંગ્રેસનું ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવે છે. તમે બધાં એમને કુશીન માનેા છો. એ સોફા પણ પોતાને કુશીન ગણાવે છે; પરંતુ અનુભવે મને શીખવ્યું છે કે, તેમનામાં સાચી કુશીનનાનો છોટો પણ નથી. તેમનું હૃદય કુશીનને જાળતા સહ્યુજોથી વિભૂષિત નથી; પરંતુ નાતમાં એમનું ગામ કુશીન ગણાય છે, એવું માત્ર મિથ્યાભિમાન છે. મારાં માન્ય એ મિથ્યા મોટાઈના યત્નમાં મારું જસિદાન આપ્યું છે. મારું આજીવન મરણ મિથ્યા કુશીનનાનેજ આભારી છે. તમે બધાં એ સમજો અને તમારી બાળાઓને એવા ઉડે ફરે ન ઉતારો. મોટેજ કું આ બધું કદી થકું છું.”

વિદાયી ન રહેવાનું. તેનાથી મોટેથી ક્રોધક્રોધે રહી જવાનું. સૌ તેને આશ્વાસન આપવા લાગ્યાં.

વિસામો ખાંધને માંદી શ્રદ્ધા બોલી:-“ના! હવે બધાં દે.ક નક.મે. છે. કુશીનને ઘેર દીકરી દહ બે.કી મોટાઈ મેળવવાની તમારી લાલસાએ તમારી દીકરીને જામ લીધો છે. કુશીનનાને પચ્ચિનું જનારી મોટાઈના મરિદે મરવાની કદવના તમ.રો જમમાત્ર દની. ત્થ તે! પમે.કે.વે. દનો, તમારી દીકરીને તમે એમાં કોઈ મૂકી દની. ના! માર

સુખ નજ મળે. પિતાશુ ! બોલો, તમારાજ કુટુંબમાં પુત્રવધૂએને દિવ્યકાની સાંકળે ચોટલાઓ જાંધી હોયકવામાં આવી નથી ? તેમને ઘોડાઓની ચાલુકે ફટકાવવામાં આવેલ નથી ? તેમના મુખમાં આનંદ... ભરવામાં આવેલ નથી ? નરકસાતના આયો વધારે શું હશે ? જગતના લોકો ! કાન હોય તો આ મૃત્યુસંધ્યામાં પડેલી સ્ત્રીનાં વચનો સાંભળજો. જે ધરની પુત્રવધૂઓ ઉપર ત્રાસ પડે છે, તે ધરની દીકરીઓ દી સુખી નહિ ચાપ. જે ધરમાં પુત્રવધૂઓ પીડાય છે, તે ધરની લક્ષ્મી, સુખ, ઉન્નતિ, વિદ્યા, સદાચાર સઘણ હરાય છે ! ઓ ખોટી મોટાઈ માટે મરતાં, સાચી ખાનદાની સિવાય ના કહેવાતા કુલીનેને ઘેર રહેંસાવા માટે તમારી દીકરીઓ દેના માખાપો ! આંખો હોય તો જુઓ, કુલીન કુટુંબનો ભોગ યજ્ઞ પં આ સ્ત્રી !”

(૩)

શ્રદ્ધાની શાંતિમાં એક વર્ગ પોતાને કુલીન મનાવતો હતો, બીજા વર્ગને તેઓ પોતાનાથી ઉતરતા ગણતા. તેમને પોતાની દીકરીઓ દેતા નહિ; પરંતુ જેમને તેઓ ઉતરતા માનતા તેમની દીકરીઓ આંશ્લાવિના લેતા પણ નહિ. બીજા વર્ગમાં પોતાની જાનને માટે શ્રદ્ધા અને આત્મહાન કર્યુંએ નહોતું. પીરે ધીરે બધું હુમ યજ્ઞ ગયું હતું, એટલે એવું અપમાન પણ રાશ યજ્ઞે કબૂલ કરવામાંજ પોતાને મોટાઈ મલેસી ગણતા. પરિણામે કુલીનો એમની દીકરીઓ(પોતાની સ્ત્રીઓ)ને અપાર કષ્ટ આપતાં. તેમને પેટપૂરતું ખાવા કે પહેરવા વસ્ત્રો પણ આપના નહિ. વસ્ત્રો તો એના ભાવેજ પૂરાં પાટવાં જોઈએ, એટલુંજ નહિ પરંતુ સ્ત્રીઓએ માટે તથા બીજી વિધિઓ માટે પણ કન્યાના પિતાએ મોટી રકમ આપવીજ જોઈએ, એવો દહ્મ એ વર્ગે સ્થાપિત કરી દીધો હતો. ન્યાયની ખાતર કહેવું જોઈએ કે, નોકરચાલીનો ખરાબમાં ખરાબ સભ્ય પણ એ કહેવાના કુળવાનો જેવો અંગરક્ષક નથી હોતો; જનરક્ષક ગણતરી કરતા પણ એમની કૂના આગળ કમ્પ બિલ.દમાં ન ગણાય જેની પુત્રીને તેઓ પત્નીનરીકે સ્વીકારે, તે માણને એમનું નમ્રા અર્થ નિભાવવુંજ જોઈએ, એવી તેમની માનવતા હતી. એ વર્ગ સિદ્ધિન પુત્રો મુદ્દાં એજ મળે માનવારા અને સ્ત્રીઓને ધરની ઉંચક કરતાં પણ દુઃખ સ્વપ્ન હતું. આમ છતાં શ્રદ્ધાના પિતા અને પિત્રીઓ એમની ન્યાયતા દર્શાવે છે. જેઓ કરતવું તેમને કન્યાઓ આપના અને એથી પિત્રના કુટુંબને આશીર્વાદમાં

મુખ નજ મળે. પિતાશુ ! બોલો, તમારાજ કુટુંબમાં પુત્રવધૂઓને દિવ્યકાની સાંકળે ચોટલાઓ બાંધી હીંચકવામાં આવી નથી ? તેમને ઘોડાઓની ચાણુકે ફટકાવવામાં આવેલ નથી ? તેમના મુખમાં શ્વાનવિ...ભરવામાં આવેલ નથી ? નરકપાતના આથો વધારે શું હશે ? જગતના લોકો ! કાન હોય તો આ મૃત્યુસપ્નામાં પડેલી સ્ત્રીનાં વચનો સાંભળજો. જે ધરની પુત્રવધૂઓ ઉપર ત્રાસ પડે છે, તે ધરની દીકરીઓ ટદી મુખી નદિ યાવ. જે ધરમાં પુત્રવધૂઓ પીડાય છે, તે ધરની લક્ષ્મી, મુખ, ઉન્નતિ, વિદ્યા, સદાચાર સવશું દરાય છે ! ઓ ખોટી મોટાઈ માટે મરતાં, સાચી ખાનદાની સિવાય ના કહેવાતા કુક્ષીનોને ઘેર રહેંસાવા માટે તમારી દીકરીઓ દેનારાં માખાપો ! આંખો હોય તો જુઓ, કુક્ષીન કુટુંબનો ભોગ ઘણ પડેલ આ સ્ત્રીને !”

(૩)

શ્રદ્ધાની શાંતિમાં એક વર્ગ પોતાને કુક્ષીન મનાવતો હતો, ખીજા વર્ગને તેઓ પોતાનાથી ઉતરતા ગણતા. તેમને પોતાની દીકરીઓ દેતા નદિ; પરંતુ જેમને તેઓ ઉતરતા માનતા તેમની દીકરીઓ આંદલાવિના લેતા પણ નદિ. ખીજા વર્ગમાં પોતાની જાતને માટે શ્રદ્ધા અને આત્મભાન કશુંજે નહોતું. ધીરે ધીરે બધું હુમ ઘણ મધું હતું, એટલે એવું અપમાન પણ રાજ ઘડને કળા કરવામાંજ પોતાને મોટાઈ મળેલી મળતા. પરિણામે કુક્ષીનો એમની દીકરીઓ(પોતાની સ્ત્રીઓ)ને અપાર કષ્ટ આપતાં. તેમને પેટપૂરતું ખાવા કે પહેરવા વસ્તો પણ આપના નહિ. વસ્તો તો એના બાપેજ પૂરાં પાડવા નેહએ, એટલુંજ નદિ પરંતુ રસોડાપ્રવેશ માટે તથ ખીજા વિધિઓ માટે પણ ક-વાના પિતાએ મોટી રકમ આપવી નેહએ, એવો દક્ષ એ વર્ગે સ્થાપિત કરી દીધો હતો.

ન્યાયની ખાતર કહેવું નેહએ કે, નોકરચાલીનો ખરાબમાં ખરા સભ્ય પણ એ કહેવાના કુળવાનો જેવો અંગરિક નથી હોતો; જન ધાવરની કરતા પણ એમની કૂંટા આગળ કુટ્ટ નિસાણમાં ન મળાય. જેની પુત્રીને તેઓ પત્નીનરીકે સ્વીકારે, તે માણને એમનું તમામ ખર્ચ નિભાવવુંજ નેહએ, એવી તેમની મ-વના હતી. એ વર્ગના સિદ્ધિન પ્રવૃત્તો મુદ્દાં એજ મનને માનવતા અને અંએને પરની ઉદારી કરતાં પણ કુટ્ટ મળતા હતા. અમ છતાં શ્રદ્ધાના પિતા જેવા અને પિતાઓ એમની મ-વનામાં હતા, કે જેઓ કરકારને પણ તેમને ક-વાઓ અ-વના અને એથી પોતાના કુટુંબને આકાંક્ષમાં મલ.

૭૩-દીનવંધુ

(લેખક:-શ્રી. મુ. સો. ભટ્ટ)

બદારનો દેખાવ કાંઈ સાધુસંન્યાસી જેવો નહોતો, છતાં તેની
 દેહીકરણી ઉપરથી લોકો કહેતાં કે 'વાદ! સાધુ દો તો આવાજ
 નો!' નાના એવા એક ગામડાના પાદરમાં સુંદર મદી બનાવીને
 રહેતો, આખ્યાને બે ત્રણ વર્ષ થઈ ગયા છતાં કામ્યે તેને
 'સરખું' નહોતું કે 'તમારું' નામ શું? તમે રહેવાસી ક્યાં-
 ના? તેની બાવપૂર્ણ દષ્ટિ, મોઢા પરની મધુર કાન્તિ અને સરળ
 વાતચીતનો સૌને સરખો પરિચય થતો. ખરું કહીએ તો તેનું
 ગામમાં કે જોળખાણ પૂછવાનો કાંઈને વિચારજ થતો નહિ. સૌના
 મનમાં તેને નિહાળીને એકજ બાવ ઉભરાતો કે "આવો સુપાત્ર સાધુ
 તમારા બાગ્યમાં ક્યાંથી દોષ? એને તો બમવાનેજ મોકલ્યો છે."
 પહેલાંનું નામ તો મને તે દોષ, ગામસેજો તેને દીનવંધુ કહી
 સાવના. અમારું એજ ગામ નહિ પણ ફરતા જતા ગામનો તે
 એ દીનવંધુ કહી શકાય તેનું કામ જમ સેવા કરવાનું. ગામનાં
 બધું અને ગ્રામીણોને મારે સીમમાં કૃષા ગજાવ્યા; નગર જવાના;
 ગમના પાણીઆરનો કુવો; બુનો દનો, તેની અસ્ત્ર સ પાણી
 ગામને પુષ્કળ કાલ્પ કીચક હતો. ત્યારેની નાંખાઈ; ગમના
 મજુ માણસોને સારું મળીને કામ કરતા ક્યાં; પચેવતે અપૂરું
 ગમમાં જ્યા ત્યા ઉકરવાના દમલા થતા અને કેટલીક કીચકાં
 ગમનાં સુખ મટે એવી મંદગી થતી. તે પચેવતે પાણીની રજાવર-
 ની ગોંડણ કરાવી. ખર્ચામાં કાંતેને એક દોકડું પાણી આરડું ન
 થ, છતાં દુર્લભતાના દુર્લભતાના કારણે કાંતેની દરમિયાને તે દેવજી
 આવા સેવક થ અને કાંતે વિષમકુળનો કાંત થ નહોતો.
 પાણી પાણી. ઉત્તરનાં નવરત્નોને જોઈને દેવજીનાં કાંતેનાં
 આંકડાં વિષમકુળનાં કાંતેનાં દેવજીનાં દેવજીનાં કાંતેનાં
 દેવજીનાં કાંતેનાં કાંતેનાં કાંતેનાં કાંતેનાં કાંતેનાં કાંતેનાં

“માતમાં આટલો સુધારો થાય કે બીજી બાળાઓના ભોગો લેવાતો બચે તોપણ ક્યાં ?”

અદા વધુ બોલવા ઇચ્છતી હતી, પરંતુ થમ એટલો જણાતો હતો કે બોલી ચકાતું નહોતું.

એના પિતાએ કપાળ પર રનેહથી હાથ ફેરવતાં કહ્યું:-“બહેન! વિશ્રાંતિ લે, હવે બહુ બોલવા જતાં તબિયત બગડશે.”

અદાના મુખમંડળ ઉપર દિવ્ય તેજ પ્રકાશી ઉઠ્યું, ડાહ્યું અકલ્પ્ય બળે તે બેઠી થઈ ગઈ. તેને જ્ઞાન નહોતું, હવામાં હાથ ફેરવતાં તે પોકારી ઉઠી:-“હિંદુસમાજ! મૃત્યુશય્યામાં પડેલી સ્ત્રીનાં વચનો સાંભળી લે! હજી જો તારા પિતાચી યંત્રમાં સ્ત્રીવર્ગને આમજ છુંદાવા દ્રષ્ટા તો હાલના કરતાં પણ તારો વધુ અધઃપાત થશે! પ્રભુની નજરમાં પણ હવે આ જુદમ ખુંચી રહ્યો છે. નિર્દોષ બાળાઓની ચિતામાં બળી ન મરવું હોય તો એ સમાજ! ચેત.”

છેલ્લા શબ્દો બોલતાંજ અદા ગબડી પડી, તેનાં નેત્રો વિકસિત થઈ ગયાં, મોં સહેજ પહોળું થઈ ગયું અને હમેશને માટે ગઈ.

(તા. ૧૨-૮-૧૯૨૭ના “હિંદુસ્થાન”માંથી)

બધાના મનમાં ધડીલર ઐગળ થઈ જતું કે, આપણે કદી શુરાઈ ન કરવી. નિર્મળ ચારિત્ર્યના આવા પ્રભાવથી અમારા ગામમાં અંદર અંદરના ઝઘડાઓ નાબૂદ થઈ ગયા. કોઈ વખતે તકરારનું સમાધાન આપમેળે કે બીજા મોટેરાઓની સમજવટથી ન થાય તો પોતાની નમ્રતા, મીઠી વાણી અને નિષ્પક્ષ લાગવગથી ઐક્ય પક્ષને કોર્ટમાં તો દીનબંધુ નજર જવા દે. અમારી ખાત્રી હોય કે, અમુક કંડાસ તો કોઈ રીતે સમવાનો નથી એવા કિસ્સામાં પણ સુમેદશાન્તિ જોઈને 'સમાધાન શાથી થયું' એમ પૂછતાં એકજ ઉત્તર મળતો કે "શું કરીએ ભાઈ ! કાંઈ દીનબંધુનું મોઢું તરછોડાય ?"

આમ સૌ સાથે દળીમળીને રહેનાર કે પારકા દુઃખે દુખાનાર સાધુચરિત માણસો ધણા મળે; પણ દીનબંધુને તો કુદરત સાથે પણ એવાજ ગાઠ સંબંધ. ફૂલ-વેણોનો તો એવો શોખ કે સવાર-સાંજ સિંચી સિંચીને પાણી પાયા કરે. મટીનું આંગણું વેસો અને ઝાડોથી એવું રળિયામણું લાગતું કે ઉનાળામાં ઘેર જવાનું મનજ ન થાય. ઓસરીની ઠોરે બે પાંજરાં લટકતાં. એકમાં તેના કોઈ આગલા મિત્રે જંગમારી પોપટ મોકલાવેલો તે અને બીજામાં એક મેનાં. એક મોર દળી મથેલો, તે પણ સવારસાંજ ફળીઆમાં ટહેલતો હોયજ. દીનબંધુના ધરનાં આ બધાં સ્વજન. માણસને માણસના સહવાસનો થાક લાગતો દશે ? કોણ જાણે કેમ, પણ કોઈ કોઈ વાર ખડકી બંધ કરીને દીનબંધુને આ મેનાંપોપટ કે મોર અથવા ફૂલ-વેસો સાથે એક કરતો અને બારણાંની તડમાંથી જોતા ત્યારે જાણે તે નયો બાળક જેવો આનંદમાં લાગતો.

રાત્રે બારે મઝા જવમની. વાગ્યુપાણી કરીને પડેલીઆઓ, પસાયતા, વેપારી, કારીગર, બધા મટીએ બેસરા આવે. મટીની ઓસરીમાં બેઠક જામે, અને એક પછી એક નવી નવી વાતો નીકળે. દિવસે તો કામ સિવાય કોઈ સાથે ઝાઝું બોલવાની દીનબંધુને ટેવ નહિ; પણ રાતે તો બોલતાં કે વાતો કરતાં યાદજ નહિ. ક્યારેક તો રાતના બાર પણ વાગે. સૌથી પડેલી યરઆન છાપામાં આવેલા નવા તાજા સમાચાર કહેવાઈ શકે. પછી બાકી વાંચી કે માસિકમાંથી એકાદ સારો લેખ વંચાય અને વિચારવાનું મળે. એક વાર છાપામાં એવા સમાચાર આવ્યા કે, મુન-વાટ-સેન મરી ગયા. દીનબંધુ અત્યંત પડેલાં અમારા ગામમાં જાણજ મર્યાદા નહિ. ત્યાં આ બાકીના નાજ દના અને શું કામ, કેમ મરી ગયા અને મરી ગયા તેમાં આપણા છાપાવાળા આવડા

જ કુટુંબકામીએ સુખી દત્તા. શેઠને ત્રણ દીકરા દત્તા તેમાં સૌથી નાનો ૧૮ વર્ષનો અમારી હેડીનો લાલચંદ શેઠને બહુ વડાતો દત્તા. વેપારીનો દીકરો, ખાનદાન કુટુંબના સંસ્કાર અને જીવાન દેખાવડો લાલચંદ ગામનાં સ્ત્રીપુરુષ સૌનો માનીતો દત્તા; પરંતુ કમનસીબે ત્રણ દિવસના તાવમાંજ એનું અચાનક મૃત્યુ થયું. શેઠના હૃદયને સખન આઘાત થયો. જદ્દ શરીર અને પાછલી અવસ્થામાં આ ધા બહુ આકરો પડ્યો અને કદાચ શેઠનું શરીર પણ નહિ બચે એમ સૌને લાગતું હતું; પણ રમસાનેથી પાછા વળનાંજ શેઠે સૌને સંભળાવી દીધું કે “લાઈઓ! આપણે ધણા દિવસ જંગલી રિવાજો પાળ્યા. હવે રહવા ફટવાનું બંધ થાય તો ઠીક, એમ મને ધણા વખતથી લાગતું; પણ પારકે ઘેર કેમ જોલાય? એટલે આજ સુધી હું મૂંગો રહેતો. આજ મારે ઘેરથીજ હું પલેસ કરું છું કે, સ્ત્રીપુરુષ કાંઈએ રહવાફટવાનું નથી. વળી આવા મરણ પાછળ આપણે જે અજીમનાં જમણનાં ખર્ચ કરીને મરનારની સદ્ગતિ થશે એમ માનીએ છીએ તે પણ જોઈ છે. યજ્ઞિ દોય તો એજ નાતું કાંઈ સન્માર્ગે વાપરીને મરનારની માદગીરી રાખવી એજ ઉત્તમ માર્ગ છે; મારે હું સૌ બાઈઓને જાણાવું છું કે, લાલચંદ જીવતા દોન તો મારી મિલકતમાંથી જે જોગે દિરસો તેને મળત તદલા પૈસા હું થમાંમાં ખર્ચીશ. તેની વ્યવસ્થા એવી રીતે થાય કે જેથી ગામની આજાદી, ટોળીકરણી, આઘારવિચાર જેવા નામ થાય કે બીજાં ગમે. આપણે દાખલો લે. એ બધું માગ જદ્દ દાંધ બનશે નહિ. મારે તેની તમામ વ્યવસ્થા કરવાનું આપણે દાનબંધુને સોંપું.”

અમને બધાને ધાતી દત્તા કે, રોડનું મન નારાજ કર્યું. અમને રોડની ઉપરવટ કરને પણ ક.જી.ટા. કર્યું; પણ રામની આંખો પુરેથી જરાયે પાછળ પડી જાય એમ નહોતું. જે નિર્ણય કર્યો તેમજાનમાં કંઈક બધો એવોજ હોય રોડનું મિત્રી કરી દીધેલ કે, આ રીતે રામીય જાણીને તમા માટે એમણે રોડના હૃદય નહીં અને કે જે ત્યાં પહોં આજ કર કરીશ તે પણ ને એમ કહે કે પૈસાદારને કંઈ મન નહીં. કે જે કાંઈ નામ નહિ. કે જે કોઈ કે. જદ્દ.

શેઠને વિલંબે કદમરત. વિલંબે : ૧૨૫ દરમિયાન બંધેલ દત્તા. આખો ગરબ કરેલ હતો કે, મરણ થયે એક માં કાન બંધેલ કે જે પુર-૧૨૫ ૧૨૫ ૧૨૫ ૧૨૫ દાનબંધુને મળે. જદ્દ કે જે રોડના હૃદય નહીં કે જે કાંઈ નામ નહીં કે જે કોઈ કે. જદ્દ.

સ્ત્રીપુરોનાં જીવનની કથાઓ સાંભળીને વર્તમાન સ્ત્રીજગત એટલે શું એની ઝાંખી થતી ગઈ, તેમ સ્ત્રીસુલભ સંકુચિત મનોભાવ જઈને નવું નવું જાણવા અને અનુસરવાની વૃત્તિ જાગ્રત થઈ ગઈ. તથા વર્ષના ગાળા પછી ગામના લગભગ બધા સામાજિક પ્રસંગોમાં અમુક ફેરફાર જણાવા લાગ્યો. તથા વર્ષ પહેલાંજ, ગામમાં કોઈને ત્યાં મરણ થયું હોય તો ગામનાં બેરો મરનારનાં ઘરનાં માથુસોને પેટ ભરીને રોવરાવી કૂટાવી પોતપોતાને ઘેર ચાલ્યાં જતાં, તેને બદલે ઉલટાં ઘરનાં રોતાં હોય તેને છાનાં રાખી બે ચાર પીઠ સ્ત્રીઓ વારાફરતી ત્યાંજ રોકાતી અને ણીજી નાની ઉંમરની હોય તે સવારસાંજ આવી બે દલાડા એ ધરતું કામકાજ આટોપી જતી. નિશાળે જવા સાયક હોકરાંને સાળામાં મોકલવા સમજવરા છતાં જે માખાપો ધ્યાન ન દેતાં તેજ હોકરાંઓને માતાઓ પોતે કાંડે ઝાલી નિશાળે મૂકી જતી અને મહિનામાં હોકર શું શીખ્યું એની પૂછગાછ કરી શિક્ષકને પણ સચેત કરી જતી. ગલીને નાકે નાકે નાગા શરીરે, ઓધરાળા કે ફૂગી વળેલાં નાકમાં લીટ વહેતાં હોકરાંઓ ધૂળમાં રમતાં નજરે ચડનાં બંધ થઈ ગયાં.

આવા તો અનેક દાખલાઓ ગણાવી શકાય. એકજ માથુસની સહભાવના અને નિઃસ્વાર્થ સેવાપરાયણતાથી અમારું ગામ આદર્શ કુટુંબ જેવું બની ગયું. એ વિચારતાં અત્યારે સાનંદામર્ષ થાય છે; પણ ખરી રીતે એમાં આશ્ચર્ય જેવું કંઈ નથી. મુરબ્બીપર્ણ કે શુરુભાવ છોડી દઈને સહૃદયતાથી કાંઈ મીઠાશથી સમજાવીને ચોગ્ધ રહેતે દોરવે તો આપણે ગામડીઓ સમાજ તો બહુ સહેલાઈથી સાચે રહેતે વળી શકે છે. માત્ર તેમનામાં બળીને તેના અંતઃકરણ બની જઈને પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એમ તો જમાનાઓથી પુરાણીઓ કથા કહેતા આવ્યા ■ અને લોકો સાંભળના આવ્યા છે; પરંતુ કેટલાં યોગ્યોને કથાપુરાણમાં આવતો સહયોગ જીવનમાં ઉતારવાની ધમશ જન્મી કે દીનજંબુને મનથી લોકોનાં મુખદુઃખ અને મૂંઝવણના પ્રશ્નો તેના પોતાના બની ગયા હતા. ગામના જીવન સાથે તેવું જીવન એવું જોતપોત થઈ ગયું હતું કે કોઈને ન તો તે પરચો લાગતો કે ન તો તેની સમજવશવિષે કોઈને ઈર્ષ થતી. એવા સેવક જે ગામને મળે તેનાં અદોહાગ્ય સમજાતાં.

પરંતુ ધંમે ધંમે થતા ફેરફાર એકદમ લગુમાં આવવા નથી. અમારા ગામના લોકજીવનમાં જે પડોટો થતો હતો તેનો તેને ખરો ખ્યાલ એક દુઃખદાયક પ્રસંગે આવ્યો. ગામના નમરોડ ફેરફારે તેમ-

જામની પ્રવૃત્તિઓમાં સરકારી મદદ અપાવવાની સરકારી અમલદાર-
તરીકે આશા આપી.

દરે શેઠ તરફથી વળતો ઉપકાર માનવાનો સિદ્ધાંત ચલાવેલો. ખીજે પ્રસંગે તો શેઠ ડાહ્યા હોઈ ધણું સારું બોલે, પણ આજ પોતાની વતીનો જવાબ આપવા માટે દીનજીવુનેજ તેમણે આગ્રહ કર્યો. દીનજીવુને અમાઉ કોઈ દિવસ ભાગ્ય કરવા ઉભા થયેલા અમે જોયા ન હતા, એટલે અમે આતુરતાથી કાન માંડ્યા:—

“વડીવટદાર સાહેબે આજે સરકારી મદદ અપાવવાની આપણું ને આશા આપી આપણા આનંદમાં ઉમેરો કર્યો; પણ આજે એકદા મળેલા સૌની વતી એમને ટું વિનંતિ કરું છું કે, સરકારી મદદ કરનાં પણ આપ ધન્ય વધારે આપી શકો એમ છે. આપ અને આપના તાબાના નોકરો સરકારના નોકરોનરીકેની જે ભાવના સેવા છે તેમાં થોડોક ફેરફાર કરવાની કૃપા કરો. સરકાર એટલે રાજ્યપ્રજા સમરન, રાજ્યપ્રજા એટલે એકજુત મદારાજ્ય સાહેબની નિજેરીનું દિન નરિ, પણ પ્રજાનું દિન પણ હંમેશરના ધાઓ અને આમારી જે પ્રશ્નિઓના આપે વખાણ કર્યાં તેમા રાજ્યા દિશથી સાથ આપના રહેા, તો આમારું ગામ તો શું પણ તમામ ગામમાં મુખી અને સમૃદ્ધ બની જાય. માત્ર જરા દષ્ટિકોણ બદલવાનીજ જરૂર છે. પછી જમે સરકારના ને કર ઇ.એ જેવા અભિમાનથી રાઈ અમલદાર પ્રજાને દેરાન નરિ કરે.”

આને દીનકાંતુ નથી. મેજાવડા પછી છ આઠ મહિને યાગ-
નિમિત્તે કોણ જાણે ક્યાક સ્વાસ્થ્ય રચાઈને એર. નિઃશ્વર અને નિર્ભયને
પાત્ર જાણનાની જરૂર રહેતા હશે કે વસલ થઈ ગયાં. અતઃ આવી,
કામ આવીએ એમ વદ વેળા. લોક. કામ. તેને એમ કરા હાથ
કે, દીનકાંતુની મને તે પ્રકારની શરૂઆત તો બહાર જ છે.
પણ રો. આ કામ. તેમને તે. જલ એકજ વખતે. આત્મ પરીક્ષા
કે આપણા મ.મની આવીને આવે, જા. આ. પણ સાહેબ આવી
રિધિ નથી રહે એવે. પ્રજા મ. મને. ફોફ વગલી કે એજ દીન-
કાંતુનો મે. હા. મે. કે. હા. મે. હા.

અને તેનો લાભ આસપાસનાં ૭ સાત ગામને મળવા માંડ્યો. સીમરામ ગાદી કરાવી તેમાં પુસ્તકો મૂકી ગાદી અહવાડિયાના દિવસ ગામડાંમાં જતી અને દરેક ગામના સ્વયંસેવકો ઘેર ઘેર વાંચવા માટે જોડતી ચોપડીઓ આપતા અને વંચાણેલી ચોપડીમાં પાછી ગાદીમાં સોંપતા. અમારા ગામની વ્યવસ્થા દીનજી બહેન સંભાળતા. શરૂઆતમાં તો થું વાંચતું, કથું પુસ્તક વાંચવા જેવું છે તેની લોકોને સમજ નહિ; એટલે પુસ્તકોની પસંદગી કરવાનું કામ દીનજીજી અને ઘેર ઘેર પહોંચાડવાનું તથા પાછાં લાવવાનું કામ અમારે કરવાનું રહેતું. ગંગાગહેનની ગહેનતથી ત્રણ વર્ષમાં કન્યાઓ તેમજ નાની ઉંમરની ઓંઓ પણ ખપપૂરતું વાંચનાં લખનાં શીખી ગઈ હતી અને પુરુષોમાં તો ૪૦ વર્ષની અંદરનો ભાગેજ કોઈ આદમી હશે કે જે વાંચતાં પણ ન શીખ્યો હોય.

જે વર્ષ સતત મહેનત કર્યા પછી આસપાસનાં ગામડાંઓને પણ લાગ્યું કે, આવી સારી સેવા કરનાર દીનજી તેમજ આવું સાધન પૂરું પાડનાર રોકના આભારદર્શન માટે કાંઈક થાય તો ઠીક.

પણ સૌના મનમાં દીનજીજીનો ડર હતો. તે ચોતાનાં વખાણ સાંભળે તો નહિ, પણ પૂઠ પાછળ કોઈ જે સારા શબ્દ બોલ્યું હોય તોપણ ઠપકો દે અને વળી કહે કે, આપણા લોકોને સાધારણ વાતને પણ મોટું રૂપ આપી દેવાની બહુ ટેવ હોય છે; એટલે આ સમારંભની યોજનામાં કોઈએ તેને વાતજ કરી નહોતી. વહીવટદાર, રોજનાર વગેરે અમલદારોને પટેલ નોતરું આપી આવ્યા પછી બધાને ખજાર પડી કે, પુસ્તકાલયની સ્થાપનાનો વાર્ષિક મહોત્સવ ઉજવવાનો છે અને દેવદિવાળીને દિવસે મેળાવડો થવાનો છે.

મહોત્સવને દિવસે લોકોના આનંદનો પાર નહોતો. અંદરનાં વરસની નિરવાથ સેવાની જાહેર રીતે કદર થવાની હતી. મોટોના પ્રેમવાળ દીનજીજીનાં આજ્ઞા જે મોટે વખાણ થવાનાં દનાં અને સૌથી મનની વાત તો એ હતી કે, દીનજીજીને તે બધું મોટામોટું સંભાળી પડે એમ હતું.

વહીવટદાર સાહેબ અને ત્રીજા નાના મોટા અમલદારો પાસાં. ગામના મોરારામાં મેળાવડો મોઢવ્યો હતો. ઓપરનોની મેદની જાણ હતી. ગામલોકો તેમજ ફરનાં ગામો તરફથી મુંદર શબ્દમાં મેદને મેદનો અમાર માંડ્યો અને અમારા જામનાં સંજ, રોજનાર પ્રમાર, સ્વચ્છતા, પરપરનો સદકાર અને કુટુંબજાવનાનાં વખાણ કર્યાં. જેને જે શબ્દોમાં દીનજીજીની પણ કદર કરી અને અમારા

દુષાર્તો જાગ્યા ત્યારે

रेस्तरां

‘હવે શું થશે ?’

‘દવે શું થશે ?’

‘दवे शु’ यज्ञे ?’

‘हवे शुं यशे ?’

આ શબ્દોથી વાતાવરણ ગાજતું હતું. જ્યાં ત્યાં એકઠાં
સોઠો આજ પ્રજા પૂજતાં હતાં. અમારો તો શ્રીમંત વિ
ખેટલે દોષ મિલતો માલેક, તો દોષ મેનેજર તો દોષ કારખા
વ્યવસ્થાપક વગેરેજ હતા. મારી માફક માત્ર જે'કના વ્યાજ
કવન ગુજારનારા પણ કેટલાક હતા, પણ તેમની સંખ્યા એ
એકે કથુ: "કામદારો તો હડતાલ પાડી ગેલા. હવે શું થશે
બીજાએ જણાવ્યું: "સેફ દીવોગ્રીટો અને જે'કો પર સર
લરકરી પહેરો મૂકી દીધો છે!"
ત્રીજાએ ઉમેર્યું: "જેએક લરકરી ફકડીને તૈયાર રાખવા
આવી છે એવા સમાચાર મળ્યા છે."
"કમાનર હરેરે..."

ત્રીજાએ ઉમેર્યું: "જેએક લસ્કરી ફકદીને તૈયાર રાખવા
 આવી છે એવા સમાચાર મળ્યા છે."
 "કમાન્ડર દહેતો હતો કે, દરેક શહેરમાં લસ્કર ગોઠવવા
 સરકારે યોજના કરેલી હોવાથી અ.પલુ શહેરમાં માત્ર બેઝ ફકદ
 તેઓ રાખી શક્યા છે." ચોથાએ પાલ્પુનિ કરી.
 "પાંચ લાખ કામદારો સામે આ પાંચસો શું કરવાના હતા ?"
 દનાસ થકને હતાએ કહ્યું.
 હું આ જાણ લેવાની

[illegible]

[Faint handwritten notes in Devanagari script, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

૭૪-શુધાર્તો જાગ્યા ત્યારે

(લેખક:-શ્રી. પી. જી. બી.)

ધરમાં

પાટનગર પર ઉપાનાં ઓજસ પથરાતાં હતાં. હવા તદ્દન શાંત હતી. પાનાવરણમાં નીરવ શાંતિ છરાઇ ગઇ હતી. મારા ધર પાસેથી લોકલ ગાડીનો માર્ગ છે, પણ અત્યાર સુધી આગગાડીનો જરાય ધ્વનિ મને સંભળાયો ન હતો. એકદમ આવી શાંતિ જોઈ મને પહેલાં જરા નવાઇ લાગી. હું કદાચ બહેરો તો નથી બની ગયો તેની મને શંકા ગઈ. તરતજ મેં નાસ્થું ખખડાવી જોયું. એટલામાં મારી પત્ની આવી. તેણે મને કહ્યું કે ‘આજ દૂધજ આપ્યું નથી.’

‘કેમ’ પૂછતાં પહેલાં કેટલીએ કંપનાઓ મારા મગજમાંથી પસાર થઇ ગઇ. તરતજ મને એકદમ ભાન આવ્યું કે, પાટનગરમાં અસાધારણ દડતાળ રાત્ર ચઇ ચૂકી હતી.

અસાધારણ દડતાળ વિશે વર્તમાનપત્રોમાં મેં ઠીકઠીક વાંચ્યું હતું. કેટલાય મહિનાઓથી કામદારો એવી દડતાલની બીજ જનાવના હતા. આખરે તેઓએ કંઈક પડકાર જેવું આપ્યું હતું. મઇ કાલેજ મારો ભાઈજાંધ મને કહેતો હતો કે, અસાધારણ દડતાલ પડે એવો સંભવ છે. પણ ત્યારે મને કંપનાયે ન હતી કે, આવી દડતાલ આજથીજ શરૂ થશે.

હેવટે દૂધ વગરજ સવારનો નાસ્તો પૂરો કર્યો.

નોકરો પણ દડતાલમાં જોડાયા હતા, એટલે મારી પત્નીને નથી વરગુઓ જાનેજ કરવી પડી. જરા કંટાળે તો આવ્યો, પણ આ નવો જનુમત્વ દોનાથી મને તો અનિદ્રાજ આનંદ થયો.

સામે સામે પાટનગરમાં કેમ આવે છે તે જાણવા મારે હું મારાં કપડાં પહેરીને બહાર નીકળ્યો. એટલે હતી પણ દરેક તે દડતાલ પર મરેલો હતો.

પરિશ્રમ ઉપર વિશ્વાસ કરે છે. તમે તેમની મહેનત પર મોજ-
વિશ્વાસ માણો છે અને તેથી કામદાર જનતા, તમને અને તમારી
આ સમાજરચનાને તોડી નાખવા તત્પર જની છે..."

આ સમાજવાદી બાઈબુલ બાપણ ચાલુજ હતું, પણ મને તે
સાંભળતાં કંટાળો આવ્યો; એટલે હું પછી ધીમે પગલે ઘેર ગયો.
જૂખમરો

અસાધારણ દડતાલ તો ધાર્યા કરતાં ઘણી લાંબી ચાલી. એક
અંધવાડિયું પસાર થઈ ગયું, અને અમારા ઘરમાં અનાજ દેવે
ખૂટવા લાગ્યું. મારી પત્નીએ તદ્દન કડકસતાથી જળાવી દીધું કે
"દેવે માત્ર ચારજ દિવસ ચાલે તેટલું અનાજ છે." એટલે મેં
નિર્બંધ કર્યો કે, અર્ધો જૂખવા રહી આઠ દિવસ એ અનાજ ચલાવવું.
મેં મારી પત્નીને કહ્યું: "દેવે આપણે ખાઈએ છીએ તેના
કરનાં અધુરું ખાઈને એ અનાજ આઠ દિવસ ચલાવીશું."

અન્ય કંઈ ઉપાયજ નહિ હોવાથી મારી પત્ની પણ એકજ
દેહ બાદર કરવા સંમત થઈ.

અમારા પાટોશીના બગલામાં પણ એજ રિયતિ હતી.
દેવે વળી અનાજ માટે ચોરીનો ઉપદ્રવ વધી પડેલો હોવાથી
અમેએ અનાજના દાખલાને તીંગેરીરમા મકવાનું સર કર્યું.

રાત્રે રસોડા આગળ જરો બખાડાટ થવા મારી આંખ ડપડી
જતી. 'ખાવાનું ચોરાઈ જશે' તેની બીજે અમે રાત્રે લગભગ
અર્ધો જનતાંજ સમ રહેતાં.

ગામમાં અનાજનો એક કાજુ પણ મળતો ન હતો. દાખા-
બખરમાંનું અનાજ સરકારે તેમના સરકાર એટ જમ કર્યું હતું.
એ અનાજમાંથી રંનિયો માટે ખાવાનું પૂરું નહોતું આવતું.

આમ સંદેહમાંથી તો અનાજ જરોપે કાઢી તેમ ન હતું અને
જૂખમરો અમારા સમે રેળા પૂરકાવતો પેરણો આવતો હતો.

૫૨૬:૧૩

મારે એકજ દિવસ એ સે તેટલું અનાજ પડ્યું હતું હતું.
મારી પત્નીના રહીસ પર જૂખમરોની નિંદાને એ એકજ જૂખમરો
હતો. જ.ર. રહીસ. અર.નિ. એ એક દેવે હતો એક દેવે
પણ નહિ. જ.ર. જ.ર. એટલે એ સે એક દેવે એક દેવે
હતો. તે એક દેવે એક દેવે એક દેવે એક દેવે એક દેવે
હતો. એક દેવે એક દેવે એક દેવે એક દેવે એક દેવે
હતો. એક દેવે એક દેવે એક દેવે એક દેવે એક દેવે

કોઈ કહેતો કે “આજે અમુકને નાર્સ્ટોન મળ્યો નથી,” તો બીજો કહેતો: “અમારા શેક તો આજ સવારનાજ બૂખ્યા છે.” આવી વાતોથી વાતાવરણ ગાળતું હતું.

તે લોકોએ અસાધારણ હડતાલની સારી તૈયારી કરી રાખી હતી. અનેક કામદારોએ અનાજ સંધરી રાખેલું હતું, તેમજ જીવનને જરૂરી-આતની વસ્તુઓ પણ સારા પ્રમાણમાં સંધરી રાખવામાં આવી હતી.

આ હડતાલથી તેમને તો કંઈજ હાડમારી ભોગવવાની ન હતી. તેઓ તો ઉશ્કેટા આનંદમાં આવી બાપલો ગોડવતા હતા, અને કામદાર નેતાઓ તેમને ઉત્સાહ આપી રહ્યા હતા.

કામદાર લતાની એક હોટેલમાં મેં એક લીધી, થોડુંક ખાધું; પણ પકડાઈ જવાની બીકે ગુપચૂપ ખાધને મેં કલખનો રસ્તો લીધો.

કલખમાં

કલખમાં અત્યારે તો બધાજ એકઠા મળ્યા હતા. પરસ્પર આળસવાવામાં મસગુલ બની ગયેલા એ માલેતુભરેની ભેગો કું પણ બળી ગયો. અમારામાં ફેટલાક માત્ર મારી માફક એકના વ્યાજ પર જીવતા હતા, તો ફેટલાક મિલના વ્યવસ્થાપક હતા અને ફેટલાક શરણે હતા.

અમારામાંથી એક જરા સમાજવાદી જેવો શેક પણ હતો. તેણે તો બધાને ખીજવવાનો ધંધો શરૂ કર્યો હતો. ફરકને તે ખૂબ ચીડવતો. એણે મારી તરફથી કરતાં કહ્યું:

“કેમ આજ એક મળી કે ?”

“દૂધ વગર” મેં જવાબ આપ્યો.

“જે દહાડા પછી તમેને તે પણ મળશે નહિ. માફ રાખો, જાણો છો કે, કામદારોનાં જાળકોને કદી દૂધ પણ મળતું નથી, અને ઉશ્કેટા તમે રોજ ધડાડવા માગો છો !”

“પણ તેમાં હું શું કરું ?” એક મીઠાંતે વિરોધ કર્યો.

“કેમ, તમારી જવાબદારી શું બોલી સમજે છે ? તમારી જેક ઉઘોગ ઉપર પૈસા ધારે છે. આ પૈસાના વ્યાજ માટે કામદાર લોકોનું લોહી ચુસાય છે. તમારું વ્યાજ એ કામદારોના લોહીથી ખરડાયેલું છે.” તેણે તો અત્યંત ચલાચેજ ચાખ્યું.

“અને એમ ન સમજતા કે, તમારી કેગરબી, તમારો ધર્મ, તમારી નીતિમારના દરે જાદુ લાંબો રોગ કામદાર જનતાને ઈનરી રહે. દરે એમ ન માનતા કે, તમારા બહુની કેગરબીઓ તેમજ તમારા પત્ર ચાલતા અજાણતા દરે એમ ચીંજવાટે તેમ જનતા ચીખે. દરે તો અમરથી જનતા અમર રહ છે કે, તમે તેમના

૭૫-ગરીબની સૃષ્ટિ

સંધ્યાના બદલાતા રંગ સામે એ જોઈ રહ્યો હતો. વૃદ્ધત્વથી સોઈ થયેલા વાળ હવામાં આમતેમ વીંજાતા હતા; એની આંખોમાં ઢીનના ભરી હતી. એના વૃદ્ધ ચહેરા પર વૃદ્ધત્વની સ્પષ્ટ છાયા વરસતી હતી.

સંધ્યા રંગ બદલતી હતી. આ વૃદ્ધના જીવનમાં કેટલાયે રંગ બદલાયા હતા. આજે મધુમતિને કાઠે એ ઉભો હતો, સંધ્યા સાથે પેનાના જીવનની સમીક્ષા કરી રહ્યો હતો. ધડીમાં એ દૂર દૂર તાજાને જોતો હતો, જોતો ધડીમાં કોઈ સંસારના સત્રાડ સમી મગરૂરી અનુભવતો હતો.

એક દિવસ તેને ત્યાં લીલાલહેર હતી. શી અને સમૃદ્ધિ તેને ત્યાં ઉભરાતી. મધુમતિની પેલી પારનાં લીલાંછમ ખેતરે એક દિવસ તેની માસિકાનાં ફળાં. આઠ આઠ ભગરૂ બેંસો અને હટપુટ ગાયો, ચાર ચાર બગદની જોડો તેને આંગણે ઝૂકતી.

અમજીવી મામ્મજીવન ગાળી તેણે કેટલાયે વર્ષો મુખ્યત્વેનમાં વીનાવ્યાં ફળાં. એનો યુવાન દેહ આજની કેટલીયે રાત્રી ગુરતો અને માથકાંગલાને નવચેનન અર્પે તેવો હતો, અને તેથીજ આજે એંથી વર્ષની ઉંમરે એ વૃદ્ધ ખડગસ દેખાતો હતો.

મધુમતિનાં હળહળતા નીર અને કહેરી હમારતેને મુકાબલે કુંપડા જેવા લાગતા તેના મામ્મ ધરને આજણે યોસરના તેજ, લાક્ષી અને પ્રજાગને ઉગતો પહોર આજની વૃદ્ધ અને ગત કાલની એ લીવનકરી આંખોએ તેણે નિહાળ્યો હતો.

આજે એ દિવસ નરોતે; એ શી અને સમૃદ્ધિ નરોતે. એ સી-વકતુ' અમ્મ જીવન પછુ તેના નસીને જીવન-તું નરોતે.

તેણે કાલ-તું શી અને સમૃદ્ધિ! અમ્મ-તું-અ-મે-અ-મ-તું કમ આજે કમ-તું અને વિશ્વ-તું કમ-તું હતું.

એ સમયે એ આજે પછુ પછુ કમ-તું નરોતે. એ કમ-તું આજે કમ-તું કમ-તું કમ-તું કમ-તું કમ-તું હતું.

મારે માટે જૂખમરો શરૂ થયો. અનાજ એક ટુંક પણ મળતું હતું તે આખરે બંધ થયું અને માત્ર પાણીબેર દિવસ ગુમારવાનો મય આવી પહોંચ્યો.

જે દિવસને માટે કામદારો ધમકી આપી રહ્યા હતા, જે ક્ષણે માટે તેઓ રાહ જોઈ રહ્યા હતા, તે ક્ષણ આખરે આવી.

બપોરના બારેક વાગતાં જૂખ તો એટલી કકડીને લાગી કે મન વિદ્વળ થઈ ગયું, પત્નીથી તો ઉઠાયું જ નહિ, તેના શરીરમાં જરાયે શક્તિ રહી ન હતી.

એટલામાં ધીમે અવાજે બારણું ઉઘડ્યું. મારો એક મિત્ર બહુજ ધીમે ધીમે આવ્યો. મારામાં 'આવો' કહેવાની હોંસ જરાયે ન હતી. માત્ર તે ધીમે પગથે પલંગ સુધી આવ્યો.

પલંગની પાસેજ પડેલી ખુરશી ઉપર તે જરા નિઃશ્વાસ નાખી બેઠો: "કુમ કંઈ અનાજ મળ્યું?"

મેં હતાશ વધને ના પાડી.

મારી પત્નીએ કહ્યું: "આજ તો ઉપવાસ છે. ગઈ કાલ બપોર પછી અમો જરાયે અજ પાચ્યાં નથી."

તેના ધીરા-કરુણ અવાજે વાતાવરણને વધુ કરુણ કરી મૂક્યું.

આખરે

જૂખમરાના નિર્દય અનુભવ પછી "કામદારોની માગણી સંતોષાવી જોઈએ" એવો કાગળ લખવાનો મેં વિચાર કર્યો.

પણ જેવો હું લખતો હતો કે મારી પત્નીએ ટોકાર કરી કે 'તમારો કાગળ લઈ કોણ જશે?' અને ખરે તેમજ હતું!

આંખને તમ્મર આવવા લાગ્યાં. જૂખમરાએ અમારા શરીરને લાગી નાખ્યું હતું. ઉઠવાની તો જરાયે તાકાત ન હતી.

એક ક્ષણવારમાં તો મને આખું પર ફરતું લાગ્યું-નિર્ગર ચકાવાના આકારમાં ફરતું લાગ્યું. 'યેકું' મહાન આમ કેમ દેખાતું છે! મેં પત્નીને પૂછ્યું. તેના છં જવાબ મળ્યો તે કંઈ સમજાવ્યો નહિ.

પછી કેટલો કાળ પસાર થયો તે હું કદી ચકું તેમ નથી. કારણ કે જ્યારે મને શુદ્ધિ આવી ત્યારે હું જોઈ શક્યો કે, મારી પાને મારી પત્ની તેમજ મારા નોકરો ઉભા હતા.

મારી પત્ની મને દૂધ પાછ રહી હતી. મારી આંખ ઉપરનાંજ તેણે આવકારવાળા અવાજે કહ્યું 'હવે તારા પૂરી થઈ છે' અને અમારા નોકર ઉભેકું કે 'કામદારો તેમાં વિજય પામ્યા છે.'

(૧. ૧-૨-૧૯૩૧ ના "પ્રજાસિંહ અને રેમડી" મંથી)

એ 'શ્રી' અને 'સમૃદ્ધિ' સમસ્ત લોકોની 'માતા' મટી આજે થોડા મધ્યાહ્નકે આ મૂડીવાદીઓની 'દાસી' બની હતી.

જૂદનાં આંખો આગળથી એ બધાં દરેકો ચિત્રવત્ પસાર થતાં હતાં, અને સંધ્યાના ઓસરતા પૂર સમા આ જીવનનાં પૂર દુઃખ, ગ્તાનિ અને નિઃશ્વાસથી અનંત પવનની લહેરો સાથે દોડી જતાં હતાં.

સંધ્યા આવી, અને ગઈ.....રાત્રિનો અધિકાર ચોપાસ ફેલાઈ રહ્યો હતો. જૂદના જીવનની ચારે તરફ અધિકાર જામતો હતો.

ઓહ! એ અધિકાર! અને ખરેખર તેના જીવનને એ અધિકાર ઝડપી લેતો હોય તેવું તેને લાગ્યું. તેના મગજને સખન આંચકો લાગ્યો. એકાએક એ યાદીએ-હા! તેના વહાલા પુત્રની જિભારીની એ યાદીએ તેને ટટાર કર્યો!

એકાએક સવારે સાંભળેલા સમાચાર તેની આંખ સામે તરવર્યા. તેના એકનો એક લાડકવાયો પુત્ર-હા! તેના જીવનનું દૂર-તેની સમૃદ્ધિનો ઉદ્ભવો અવસોય લયંકર જિમાર છે-અને હજી સુધી પોતે અહીં બેઠો છે. ઓહ જૂદત્વ! સવારે સાંભળેલા આવા ભયંકર સમાચારને પણ વિરમરણ કરાવે એટલું લયંકર!

જૂદે હાથમાં ડાંગ લીધી, એ ડાંગના ટેકાથી લાથડતે પાંખાણું કર્યું.

જે શહેરમાં તેનો પુત્ર રહેતો તે તેના મામથી બાર માઈલ દૂર હતું. તેનો પુત્ર રામો અને પુત્રવધૂ 'કુમારી' હતાં છ વર્ષ થયાં આ શહેરમાં રહેવા આવ્યાં હતાં.

એક નાનીશી છુંપડા જેવી કોટડીમાં રામો કુમારી સાથે રહેતો. દિવસભર સખન મહેનત-મજૂરી કરી ગુજરાન જેટલું માંકમાંક પેડા કરતો. તેમાંથી પોનાતું અને કુમારીનું આડધું પેટ બરી ચણાવતો, અને થોડુંક નારણપુરમાં રહેતાં જૂદ માનપિતા માટે ભોક્ષતો. તેનો જૂદ પિતા એ ચાર મહિને આવી આ ગુમણને નીરખી નેત્ર દારતો, અને જીવનમાં રહેલી આ અમૂલ્ય મૂડીથી રાચતો.

રામો શહેરમાં આવ્યો ત્યારે એક સારો ટેકાજો પડ્યો હતો. પરંતુ પાછળથી જ્યારે તેને ખજર પટી કે બધા લેખાના, એ દર-તાન શ્રીમંતનો 'ડાયા' કુમારી પાછળ ફરતો હતો, ત્યારે તેણે એ સુખની નોકરી છેડી દીધી હતી, અને ફેરવીને અચકામજો અને સંક્રામણો બાદ તેને એક કારખાનાનો નોકરી મળી હતી.

આજ આજ દિવસ થયાં રામો સખન જિમાર પડ્યો છે. મૂડીવાદનાં ચક્કરોમાં પીસ છ પીસ ધને તેનાં દાઢ્યામ મળી મળ્યાં

“પેલી સાત સાત માળની દવેલીઓ અને પેલી કરોડોની મિશ્કત
વ્યાજ દાને ભોગે ભોગવી રહી છે ?

ધાણે મરીબોનાં દાડમાંસ ચૂસી દવેલીઓ અને દરેડોની નિશ્ચિત ભોજનનાર આ મનુષ્યો તે મનુષ્યો દશે કે રાક્ષસો ?

લાખે: જીવનનાં સાધનોથી વિલીન છે, જે ટંક ખાવા પણ તેમને મળતું નથી. એમને એક રાત્રિ ગાળવાને માટે વિરામ માટે જમીન નો દુકરો પણ મળતો નથી, સારે આ તેનીજ મહેનતે-એનાજ એવે મેળવેલ લાખોને પૂરું પડી શકે તેટલા ધન ઉપર આ શ્રીમતો નામઃધીના ઠરી રહ્યા છે, એ શું છે બધું ?

આદ ! આદ ! મારો રામો જાય છે ! શું ખરેખર જાય છે ? !
 ટેલોય વખત થયાં સખત મનૂની ઠરી; અને એ મનૂની પખ
 એવેજ નીવડી શું ? આટલી તનતોડ મનૂની પછી તેને ધરી-
 પેળા નેટલો પખ જોરાઈ ન મળ્યો !

એ પ્રભુ! શું આ તારાજ ન્યાય છે?

રામાની બિમારી વધતી જતી હતી, એની ઊંઘી ધડોળા
જાણતી હતી. બિચારો ૪૯ થું કરે ? એનો પાન એક ૫.૯ ૫૫
નહેતી, કે તે દાઢ પંડને બામાળી ઉચ્ચાર કરે.

એ જાનિમ ધરી આવી પે.સી. 'સા.' જગતિં છુ.' સિદ્ધાંત કહેત. જ
સમાનો અવનદીપક જુગાપો. નિધનન કુખની અને કે.સા. પામેજ
દગ્ધ પાયાં. અધિકારનો ધર પારો. પરી ને. અને દુનિયાના કે.ક
ખુજામાં સખડનાં આ પ્રવુના જાગતો તેના મનવજનન: અન્ય.પે
આજાચારે આજે વિદ્ય. કાગળી-નકની દુખ.દ ખુજા-અધ.
કારક્ય અવનમ: ઉતરે. પાયા.

ଭି. ପ୍ରମୋ. ଭାବେ କୁଖ. ୩୧. ୨୨. ୨୩. ୨୪. ୨୫. ୨୬. ୨୭. ୨୮. ୨୯. ୩୦. ୩୧. ୩୨. ୩୩. ୩୪. ୩୫. ୩୬. ୩୭. ୩୮. ୩୯. ୪୦. ୪୧. ୪୨. ୪୩. ୪୪. ୪୫. ୪୬. ୪୭. ୪୮. ୪୯. ୫୦. ୫୧. ୫୨. ୫୩. ୫୪. ୫୫. ୫୬. ୫୭. ୫୮. ୫୯. ୬୦. ୬୧. ୬୨. ୬୩. ୬୪. ୬୫. ୬୬. ୬୭. ୬୮. ୬୯. ୭୦. ୭୧. ୭୨. ୭୩. ୭୪. ୭୫. ୭୬. ୭୭. ୭୮. ୭୯. ୮୦. ୮୧. ୮୨. ୮୩. ୮୪. ୮୫. ୮୬. ୮୭. ୮୮. ୮୯. ୯୦. ୯୧. ୯୨. ୯୩. ୯୪. ୯୫. ୯୬. ୯୭. ୯୮. ୯୯. ୧୦୦.

...the
... ..
... ..

સત્ય જલની કલ્પનાસપ્તિમાં ખડું થતું, અને પામર 'શહેરી જીવન' એ સ્વરસને વધુ સ્પષ્ટ કરતું.

વીસ વીસ માઇલનો પંથ કાપતા એ જીવાનીઆ ક્યાં, અને એક માઇલ-અર્ધા માઇલને માટે પણ ધડીએ ધડીએ દ્રામ અને ટેકસી પકડતા આજના મવાલી શહેરી જીવનો ક્યાં ? પચીસ વર્ષમાં જમાનાતું કેટલું પરિવર્તન !

શહેરની ખોટી ધમાસો અને પ્રવૃત્તિ માનવજીવનતું લોહી ચૂસતી હોય, અને જાણે રામાના ચરીરમાંથી લોહીની ધારા ચાલી જતી હોય, એવું કલ્પનાચિત્ર ડોસાની આંખ આગળ ખડું થયું !

અરે ડોસાને કમકમાં આવ્યાં !

પેલા ગ્રામ્ય જીવનની શાંતિ અને માનવીય આત્મસંતોષ ક્યાં, અને અહીંના મનુષ્યોનો વિચારવાયુ અને ઉન્નતાદ્યરત અહેસાસ ક્યાં ? એહ ! કેટલું અંતર !

ડોસો દોડ્યો આવ્યો, આગ્રુર નયને, આગ્રુર હૃદયે.

શહેરની એક સાંકડી ગલીમાં રામાતું મકાન હતું. શેરીમાં ગઠરની બાજી પ્રસરી હતી, અને ચારે તરફ 'મચ્છરાજ'નું સામાન્ય પથરાયેલું હતું. નાક આડું કપડું રાખી ડોસો જુઝાતે હૃદયે દોડ્યો આવ્યો.

કંપતે હૃદયે તે રામાની ઓરડીમાં આવ્યો, અને તેણે શું જોયું ! રામે છેલ્લા આસો-ઘૈસ લઈ રહ્યો હતો. આંખો બંધ હતી. જીવન-દીપક જૂઝાવાની તૈયારીમાં હતો.

પડખેજ ઉગમરા અને ખાવાના સાંસાએ તવાઈ મચેલી આંખમાંથી અશ્રુ સારતી, મ્હાનવદન 'કુમારી' બેઠી હતી. એ રામા તરફ એકીનજરે તાકી રહી, અને ભારીના અંધકારમય જીવનને એકીનજરે-અનિમેષ નેત્રે નિહાળી રહી !

ક્યા પુત્રનો પિતા આ દરમિયાન શરૂ થયો ? જલ્દી હાથ આ વેડના સહેલા જોડણું મળ્યાનું ન હતું. ડોસાએ આ દરમિયાન નિહાળ્યું, અને 'ઓ દીકરા' કરતા કે બારબામાંજ તે દગ્ગા પડ્યો.

અંતરે જલ્દી મુખેથી 'કુમારી' બેઠાકણી બની. જલ્દી અસુરની આવડાં-વેંતજ આ રિચનિ જોઈ તેનું હૃદય દાઢ ન રહ્યું. તે મન-રાઈ અને જોરથી રહી પડી.

પંદરેક મિનિટ અતી રિચનિમાં પસાર થઈ. ડોસાને શુદ્ધ અતી, અને એક-એક તેના હૃદયમાં ઉત્તેજાદ અને ઉન્નતાદ્યરત અહેસાસ :-

હતી, પરંતુ અસોસ! એ અણુ લૂછનાર આજે આ જગતમાં તેનું કોઈ ન હતું!

દૂરથી બોં બોં કરતી મોટર દોડી આવી, કોઈ સપનાનું એ જુલમી ચક્ર પૂરપાટ દોડી આવ્યું.

પામલ ડોશી ઉપર થઈ એ ચક્ર દોડ્યું, બેપરવાહથી જરા પણ થાક્યા વિના-અને જ્યારે “આહ! જોહ!” ની ઠારમી ચીસ સંભળાઈ ત્યારે એ માનવતાહીન રાક્ષસ-મોટરનો માલોક, અપાતા-બંધ મોટરને એક ગલીમાંથી દોડાવી પલાયન કરી ગયો.

જગત ઉઠ્યું. સવારે એક ફોટોસ તૂટેલ કપડાંવાળા-અધ્યવ-રિથિત દંગ ધડા વિનાની એક વૃદ્ધ ડોશીને મરેલી તેણે જોઈ.

તમાશાની પેટે ટોળેટોળાં જોવા એકઠાં થયાં, અને હજારો તર્કવિતર્ક કરતાં બિચારાં રવાને થયાં.

શયતાનિયતના (હિંસા) ચક્રે એક કુટુંબના આવી રીતે પ્રાણ લીધા. પરંતુ એવાં તો હજારો ‘કુટુંબો’ એ ચક્ર નીચે આજે ચગ-દાહ રહ્યાં છે-પીસાઈ રહ્યાં છે, તેનું શું?

(જુલાઈ-૧૯૭૦ના “સાહિત્ય”નો ચીનગારીનો લેખ)

મદાસાને કૂવામાં ધગમગ્યું.

કૂવા સદલાગે બહુ ઊંડો નહિ હોવાથી ને પાણી પણ નહિ હોવાથી તેણે એ કૂવતી આકૃતિને ચડપ કરતાં પોતાના પર ટેકવી દીધી ને એક તીરાડમાં પગ ટેકવી પોતાની કાળજીસપાટી પર રાખી.

પેલા પરેશપકારી કૃષિકારો મગજૂત દોરકું લાવ્યા. તેની વડે પેલી આકૃતિને અચેતનાવસ્થામાં કૂવાની બહાર લાવ્યો.

સર્વેની અજ્ઞયબળી વચ્ચે આ આકૃતિ એક યુવાન બાળક માલૂમ પડી. સર્વેએ આ નિષ્ચેતન બાળાની સુકલ કાપાને પાસે ખેતરમાં ખસેડી, એ યુવાને પોતાના ઘોલિયાનો મોટો ચીરો ચીરે ચીરે તેનાથી શેક કરવા માંડ્યો, ને થોડી વારે આ ગોટાઓના ગરમાવા બાળાએ પાસું બદલ્યું.

તરતજ આ યુવકે સઘળાંઓને વીખેરાઈ જવા વિનંતિ કરી. અર્ધ સમય પૂર્વે તેના હૃદયને હચમચાવી રહેલા વિચારો કુમળા બાળાના આવા દયાજનક હાલ નીરખીને એકસામટા ધસી ગયા: “આ ઉગતા પુખ્તમી બાલિકા કૂવામાં કેમ પડી? તે અમલ જુતાંજ પડી મધ કે બધી જોઈને? આવા નિર્જન કૂવા સમી જવાતું તેને શું કારણ મળ્યું?” આવા આવા અનેક પ્રશ્નો તેના તમ હૃદયને સવિશેષ તપાવવા લાગ્યા.

“કોઈ બદમાસોનું તો આ કરખીજી કાવતરું નહિ હોય? કોઈ કારમા દુઃખે ડરાવી તેને આ નિમય પર તો નહિ લાવી મૂકી હોય? ગમે તેમ.....”

યુવકની વિચારમંથિ તૂટી. એ બાળાએ આંખો ઉપાડી, રવજન-શુદ્ધિસમું દરમ નીકળતાં તે અવાજ દાહતમાં એકીદશે તેની સામે જોઈ રહી.

દર્શો-આદમાં પેલો યુવક બેઠો થઈ ગયો. જરા દરમી પડતાં એ બાળા તેનાં અસ્તવ્યસ્ત કપડાં સંકારતાં બેઠી થઈ.

“અમરાયો નહિ, બહેન! તમે સલામત રથને છો.”

“તમે કોણ?—કું ક્યાં?—અહીં કોણ લાગ્યું? આ જગ્યાએ કું શી રીતે આવી?”

તે બાલિકા બદલરી જની જતાં અનેક પ્રશ્નો તેને પૂછી નાખ્યા.

“સાંન પડે! બહેન! તમારે જરાય બધ રાખાનું દર કારણ નથી.”

પેલા યુવકે પાણી આપ્યું તે પીધા બાદ તે સ્વસ્થ થઇ.
 "હો, તમે કોણ છો? પેલા કુવામાં ધનકાવવાનું શું કારણ?"
 તે બાલિકાને હવેજ બધી ઘટનાનું સ્મરણ થયું.
 "હું ખરેખર તમારી આભારી છું બાપ! પણ મને બચાવી
 મારી કુખદ છ'દગી નાદક લંબાવો છો."
 "એમ શા માટે બોલો છો બહેન? તમારું જીવન આટલું
 અકારું થઇ પડવાનું કારણ જણાવશો?"
 "શ્વેા સાંભળો ત્યારે."

માથામાં થયેલા કારમા ધાની વેદના જેમ તેમ સમાવતાં તે
 બોલી:

"મારું નામ કુસુમ, મારા પતિદેવ—કદાચ તમે તેને નહિ
 જાણો બાપ! એમનું નામ રમેશ. આ ગામમાં એક વાલ્મીકિયને લાં
 બો પાંત્રીસ રૂપિયાના પગારે નોકરી કરતા હતા. અમારાં લગ્ન
 થયાં તેની પાસેથી લાંધેલાં નાણાં પેટે-અને દર ગાસે પાંચ પાંચ
 રૂપિયા તેને જારતાં હતાં ને છતાં ગરીબાગરીબ અમારું જીવન
 મને મધુર લાગતું.

"કુસુમબહેન! તમે જરા હુંકાણુમાજ પતાવો. જુએ, આ પાટો
 લોડીયુદાણુ થઇ ગયો છે. ઝાઝું કદ ના સરો."

"હા બાપ! હવે હું મૂળ વાન પર આવું છું. જે દિવસની હું
 વાન કરું છું તે દિવસ જાગવાન ધીકૃષ્ણચંદ્રનો જન્મદિવસ—
 જન્મભ્રમી હતો. મારા પ્રાણેશનો પગાર પણ મને આગસે દિને
 જો લાવેલા ને પોતાના ખિસ્સામાં જોડી પાંચ રૂપિયા પોતા
 સે રાખી બાકીનો તમામ પગાર મારી પાંત્રીસ તેમજે રહેવા રીપા.
 અમારો કમ હતો.

"જન્મભ્રમીનો નહેવાર ટોચથી મને રમેશ તે. તેના મિત્ર
 રીટ જોડે પાંત્રીસ રહેવામાં રહેલા. જન્મ જન્મ ને મારી નહિ.
 રી-પાટોસળો-લાંધે મજાકે રમવાની પગારથી આ રીટની.
 આનાકાની પગાર-મને વિદાતા નહિ રહેવાની પગાર
 મજાકે મને રમવાની પગાર રહેશે.

"જન્મભ્રમીને, અમારો પગાર કદાચ તેને નહિ મળે.
 રીટ રીટ ને હું જોઈ મારે જન્મ રમેશ ને.

"એક ને બીજા ને એકે બીજા ને પગાર કદાચ નહિ.
 રીટ રીટ ને પગાર કદાચ નહિ રીટ રીટ ને પગાર કદાચ નહિ.

"એકે જન્મભ્રમીને પગાર કદાચ નહિ રીટ રીટ ને પગાર કદાચ નહિ.
 રીટ રીટ ને પગાર કદાચ નહિ રીટ રીટ ને પગાર કદાચ નહિ.

"એકે જન્મભ્રમીને પગાર કદાચ નહિ રીટ રીટ ને પગાર કદાચ નહિ.
 રીટ રીટ ને પગાર કદાચ નહિ રીટ રીટ ને પગાર કદાચ નહિ.

મહાશયે કુવામાં ધૂનકાવું.

કુવો સદ્ગુણો બહુ ઉડો નહિ હોવાથી ને પાણી પણ ઉડું નહિ હોવાથી તેણે એ કુજતી આકૃતિને ચક્ર કરનાં પોતાના કાંડ પર ટેકવી દીધી ને એક તીરાડમાં પગ ટેકવી પોતાની કાયાને જળસપાટી પર રાખી.

પેલા પરોપકારી કૃપિકારો મગજનું દોરડું લાવ્યા. તેની માથે પડે પેલી આકૃતિને અચેતનાવસ્થામાં કુવાની બહાર લાવ્યો.

સર્વેની અજાણી વચ્ચે આ આકૃતિ એક યુવાન બાળાની માણુમ પડી. સર્વેએ આ નિષ્ચેતન બાળાની સુકલ કાયાને પાસેના ખેતરમાં ખસેડી, એ યુવાને પોતાના ધૈર્યવાનો મોટો ચીરો ચીરી તેનાથી શેકે કરવા માંડ્યો, ને થોડી વારે આ ગોટાઓના ગરમાવાથી બાળાએ પાસું બદલ્યું.

તરતજ આ યુવકે સઘળાંઓને વીખેરાઈ જવા વિનંતિ કરી. અસ્પૃશ્ય સમય પૂર્વે તેના હૃદયને હચમચાવી રહેલા વિચારો આ કુમળા બાળાના આવા દયાળુનકે હાલ નીરખીને એકસામટા ધસી ગયા: “આ ઉગતા પુષ્પસમી બાલિકા કુવામાં કેમ પડી? તે અજાણ્યતાંજ પડી ગઈ કે જાણી નેમને? આવા નિર્જન કુવા સમીપ જવાનું તેને શું કારણ મગ્યું?” આવા આવા અનેક પ્રશ્નો તેના તમ્મ હૃદયને સવિશેષ તપાવવા લાગ્યા.

“કેમ બદમાસોનું તો આ કરખીયું કાવન?” નહિ હોય? કે કેમ કારમા દુઃખે કરાવી તેને આ નિશ્ચય પર તો નહિ લાવી મૂખી હોય? ગમે તેમ.....”

યુવકની વિચારમંથિ તૂટી. એ બાળાએ આંખો ઉઘાડી, રૂબરૂ સ્પર્શિતરૂં દરેક નીકાળતાં તે અવાજ દાસનમાં એકીદમ તેની સામે નેમ રહી.

દર્શન-માદમાં પેલા યુવકે બેઠો થઈ ગયો. જરા દસી પાનાં એ બાળા તેનાં અસ્તવ્યસ્ત કપડાં સંકારનાં બેઠી થઈ.

“નમસ્કારો નહિ, બહેન! તમે સત્તામન રથે છે.”

“તમે કેમ? ૧-૬? ૩માં ૧-અહીં કેમ લાગ્યું? આ જગ્યાએ કેવી રીતે આવી?”

તે બાલિકા બદલતી જતી જતાં અનેક પ્રશ્નો તેણે પૂછી નાખ્યા.

“હાંત પડે બહેન! નમરે જગ્યા જલ રાજ્યનું દરેક રહ્યું નથી.”

તેની જન્મગ્રાંથ નિમિત્તે જરા તે મોડા ગમે એટલે એ મદોન્મત
નિરમારખાંએ મારા રમેશને નોકરી પરથી દૂર કર્યો.

“કાંતાજીનેના પતિને મેં જાતે તથા મારા રમેશે વિનંતિ દરી કે ક્યાંક પેટવડિયાં જોયું કામ અપાવે; પરંતુ વ્યર્થ. રમેશ મુકાવા લાગ્યો, મારી ચિંતા વધી. જન્મજાતમીના જુગારે તો દાટ વાળી નાખ્યો. ભાઈ...

“ને તે પછી એક રાત્રે મેં મારે હાથે કરીનેજ મારી ગયેલ વાત રમેશ પાસે ખુલી કરી નાખી, એજ મારી ભયંકર ભૂલ થઈ. તેજે મને એક અક્ષર પણ દપકાતો ન સંભળાવ્યો, પરંતુ તે પછી મારા ઉપરનું તેનું પહેલાંનું વલણ તો દિન પર દિન ઓછું થતું ચાલ્યું.”

“તેનું” મગજ પણ અસ્થિર દાસતમાં અટવાઈ ગયું. બાબો
 રિયસ ધરની બહાર તે રખડ્યાજ કરે ને રાત્રે દેહ મોડો મોડો ઘેર
 આવે, નહિ ખાયાનું લાન કે નહિ પીવાની તમા !

“આ દાસવમાં મેં પંદર દિવસ વીતાવ્યા. પછી મેં પણ મારી સદનશીલતાનો કાણુ ગુમાવ્યો. રમેશ જદાર રખડવા લાગ્યો એટલે મેં એક ચિટ્ઠી લખી આ બાલુ પોત્તાર માધ્યા ને મારી આ કમનસીબ કદાચી આટલેથીજ દુઃખવવા દુવામાં મુજકાવું.”

“અને આ જમીને કરજી પટનાની નાવિકા તો દુનિયાનું—
જન્માદ્યનીના જુગારેજ ખારી આ દયા કરી હો, ને મારા રમેયજી”
તો શું થશે તે તો પ્રજા જાણે એવું પ્રજા !”

આટલું કહી કમ્પે મુરો મુરો રાઈ નાખ્યું ને અંતે રેખાન
થઈ ગઈ.

ખીજી બાળુ રખડના રંગેદને ગા.ગા.વી અ. ૩૩૭૫ થતાની
જાણ થતા તે હાથેલો હાથેલો દેડી અ.પા. બેજા ન કુસુમની મુકલ
કાપા ૫૨ તે ૫૩યો.

આ બનાવ એટલો તો હરણ હતો કે જેને દુરન તો આ
દરમ વેળે જારે જારે રહી પડ્યો. અનેક કાળે, પછી કુલુખ નરણ
દાસ બંનેને લઈ ને રી.પક.નં. દુરક પે.નં. ને આપે, તેમ ક.નં.
પિત્રને લઈ બિના.દા. પકેદ કરી ને તેકડુ નેટ ને કુલુખ-નં.
રેડું ચૂકપાડે. નેટડા. પેલ. નં. ર.ક.નં. ને ર.ક.નં. તેને આપે.

한글서체

“પરંતુ મારી લક્ષ્મીલોહપ્રાપ્તિની સર્વ ઇમારતોના કાંચના કડક બૂસ થઈ ગયા. ધીરે ધીરે છતેલા પૈસા તો ગયા, પરંતુ મારા હમેશના પ્રવેદનિંદ્રની કમાણી પણ સાથે તણાવા લાગી.”

“કુસુમબહેન! તમોએ ખરેખર એ એક લાઈફ બૂસ કરી છે.”

“સાચું કહો છો, લાલા લાઈ! પરંતુ જેમ ‘દાર્યો’ જુગારી બમણું રમે’ તેમ મેં પણ બસ છતી આંખે આંધળી બની બાજુ પર બાજુ ખેંચેજ રાખી ને ચાર કલાકને છેડે મેં રૂપિયા સાંક ચંચળબહેનના દેણા કર્યો.”

“આ વાત તમારા પતિદેવના જાણવામાં આવેલી કે નહિ?”

“ના, ના-તેઓ જો આ વાત જાણે તો ચિંતામાં ને ચિંતામાં ગળવાળા માંડે ને! એટલે મેં બીજા ત્રીસ રૂપિયા કાન્ટા બહેન પાસેથી ઉછીના લીધા ને અમારૂં ધરખર્ચ ચલાવવાનો વિચાર કર્યો.”

“સાંજે રમેશ પાછા વળ્યા. હું જાણે કશુંજ ના બન્યું હોય તેમ કૃત્રિમ હાસ્ય દસવા લાગી-ને જેમ તેમ કરી જન્માષ્ટમીનો દિન તો પસાર કર્યો.”

“પરંતુ હજી આ વાતને પુરા પંદર દિવસ તો વીત્યા પણ નહિ એટલામાં તો ચંચળ બહેન ને કાંતા બહેનને મારગતા પૈસા માટે ધોંસપરોણા કરવાના શ્રીમંત્રેશ આદર્યો.”

“મેં તેમને કટકે કટકે આપી દેવાનું વચન આપ્યું, પણ જાણ! અમારા સરીખાં ગરીબનું વચન માનેજ કાણ? એટલે ચંચળ-બહેનનો મથિયો-જે નસાખાળ હતો તેને ચંચળબહેને ચડામો, ને મારા પતિદેવ જ્યારે નોકરીએ મહેલા ત્યારે મારા ઉપર તેલે બીભાસ ફુગવો કર્યો.”

“અને વળી તે ને તેજ ચંચળ બહેન સતાં થતાં આવ્યાં ને મથિયાને દમકોર્યો, ને ઘેર લઈ ગયાં.”

“પરંતુ તે દિવસ પછીથી મને ચિંતામાં ને ચિંતામાં તાવ આવ્યો. રમેશ ચાર દિવસની રજા લીધી, તેમનો પગાર કપાયો, ને દાકતરના બીજા પેટે રૂપિયા દસ દેવા પડ્યા તે તો ખાતર ઉપર દીરો.”

“અરર, તમારી ‘એકજ બૂલે’ ખરેખર ‘બૂલનો ભોગ’ લેવા માંડ્યો એમજ કહો ને?”

“હા એમજ. હું સાજ થઈ, પરંતુ મારા મુખ પરની રાત્રી ચટક લાગી તો મઠ તે મઠજ. પછી મેં મારું મંગળમુત-વાડ રાખ્યો, કે એ મારું સૌમાન્યમિત્ર હતું-માનના પૈસા પેટે ચંચળ બહેનને ત્યાં મારા મુકુટ પરંતુ કાન્ટાબહેનને કેમ સમજાવવાં? આ પ્રશ્ન મને ઘરઘરાબી નાખી.”

“દરમિયાનમાં રમેશ ચાર દિવસ નેરજાજર રહેતાં તેને લીધે તેના દા તેના ઉપર પુષ્કંત પુષ્કંત તો ચાલેજ, પરંતુ એક દિવસ

વીનો સગો ભાઈ હોવાથી રાજવીના બધા ગુણો તેનામાં હતા; એટલે ભાયાતોને પોતાની સાથે રાજવામાં, અધિકારીઓને ખરાખર પોતાના અધિકારની હદમાં રાખવામાં, ખટપટ અને તોફાનને દબાવવામાં તે સુચત્વર હતો. પોતાનાજ વખતને માટે નહિ પણ બાળક ઉંમરલાયક થઈ ગાદીએ આવે ત્યારે કોઈ જાતની ઉપાધિ રાજ્યમાં રહે નહિ એવો એણે પ્રજાને કયો હતો. જે સગીર નરેશને આવો સંભાળ રાખનાર મળે તે નક્કીજદાર છે. દાણમાં* ઉંચી કેળવણીના સમયમાં તેવા હૃદયનો કોણ જાણે કેમ કયે કમનસીબે અભાવ છે. તેમજુરને તે વખતે તેવો એક નર સાંપડ્યો હતો, કે જેણે પોતાની જવાબદારીના વખતમાં રાજ્ય સારું ચલાવ્યું અને બાળકને ઉછેરવામાં એવો બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, કે જે પોતાની જાદગી મુખ-રૂપ ભોગવતાં ભોગવતાં રાજ્ય તરફ લાક્ષણિકતાથી વર્તે.

જ્યાં આવી જતનો પ્રગથ હોય છે, ત્યાં વર્તો જતાં વાર
લાગતી નથી. સાત આઠ વર્ષની ઉંમરમા જાળરાજ્યવદીપદ થયો
હતો તે અગિયાર વર્ષ પૂરું થયાં ત્યારે જાગજીવગી પૂરી થઈ.
અને રૂપ દર્શથી નીરખી શકે એવો રાજ્યાભિષાથી યુવાન તૈયાર
થયો. કાકાની જીવગી તો તેને માટેજ હતી; એટલે તેમને નિગાર
થયો કે જાત્રીજે દવે પરજીને ગાદીએ બેસે તો મારી આખો દરે.
સારું મુદ્દત જોઈને રાજ્યાભિષેકને દિવસ દરાખ્યો. રાજ્યોમા,
જાયાતોમા, રૂપ વર્ગમા એ મુજ દિવસના આમંત્રણ મોકલાયા.
ખીજે દિવસે સવારે રાજ્યાભિષેક થવાનો હતો. તેને આગલ દિવસે
કાકાએ જાત્રીજને કહેવરાવ્યું કે, આજ આપણે જનેએ માર્યે એકવા
ચિહારે જવું છે. રનેદમા ઉઠરેલાં. આખની કીકીના જેવી મજા
પથી પોષાયેલો અને જાળપજીથીજ કાકાના ખે.જ.મા મહેતા બેઠા
એ કુમારે એ કહેજુ માર્યે અદાવ્યું. રજા થયા પહેલાં લીકરનરીક
કાકા સાથે ઉઠેલા ચિહારનો અ.નંદ લલ લડે બેઠે. તેને દાન દ
થયો. ચિહારે જતનો વખત ૧૧ વ.અ.ને. દને. કાકેજીને એક
આથ ઉપર સજજ થકને નીકળે..

ઉનાળાના દિવસો દરમિયાન ધરતીની સપાટી પરથી ધરતીની અંદર તરફ ગરમી નીકળી જાય છે. આથી ધરતીની અંદરની ગરમી ધરતીની સપાટી પરથી નીકળી જાય છે. આથી ધરતીની અંદરની ગરમી ધરતીની સપાટી પરથી નીકળી જાય છે.

[illegible]

2000

૭૭-મૂતકાઠની એક વાત

નિરીક્ષણ

એક સૈકાથી ઓછા સમયની વાત છે. રાજપૂતાનાના જોધપુર રાજ્યની વાત છે. એ રાજ્યના એક નરેશનું અવસાન થયું ત્યારે એમના પાટવી કુમારની ઉંમર સાત વર્ષની હતી. હાલ સરકાર તરફથી સગીર ઉંમરમાં રાજ્યવહીવટ થાય છે, તેમ તે વખતે સરકારી અધિકારીઓ દ્વારા કરવાનો રિવાજ શરૂ થયો ન હતો. કેમકે તે વખતે રાજ્યોની સાથે કરારોથી બંધાતો મિત્રતાનો સંબંધ જન્મ પામતો હતો, એટલે રાજ્યોમાં ડબલગીરી થઈ શકતી ન હતી.

તે વખતે ભાષાતોનું રાજ્યમાં જોર હતું. રામ અને ભાષાતો જાણે એક કુટુંબના હોવાથી એમના સ્વાર્થની પણ એકતા હતી અને તેથી સુખમાં જોમ સર્વ સાથે આનંદ લેતા હતા, તેમ દુઃખમાં સર્વે એકબીજાને પડખે ઉભા રહેતા હતા. હિંદનાં રાજ્યો આ રીતેજ આટલા લાંબા સૈકાથી ટકી રહ્યાં છે.

એવા એક કાળમાં જોધપુરનરેશની નાની ઉંમરમાં તેમના સગા કાકાએ રાજ્યની સંભાળનો જોગો પોતાના ઉપર લીધો. રાજ્યની સંભાળ રાખી તે કરતાં વિશેષ સંભાળ તેમણે બાળનરેશની રાખી. રાજપૂતોને યોગ્ય ઉછેર થવા માંડ્યો. રાજ્ય ચલાવવાને પૂરતી જીવણી માટે એ જમાનાના ધોરણ પ્રમાણે એમને કુલપુરને સોંપવામાં આવ્યા. તે વખતની રાજપૂતાણીઓ શરવીર સ્ત્રીઓ હતી. એટલે તેની ગોદમાં ઉછરતો બાળક સફલ, શરાતનવાળો અને જીવણીના પ્રભાવે ઉદારચરિત તથા સારી સમજાળુવાળો થવા લાગ્યો. પોતાના પુત્રથી પણ અધિક પાલે એવા કાકાની સંભાળ નીચે તે ખૂબ આનંદમાં અને લંડુરતીમાં રહેતો હતો. ઉછેરની આ વ્યવસ્થામાં કયું બાળક સુંદર રીતે ન ઉછેરે ? સારા ઉછેરના કાંઈ પણ સાધનની ખોટમાં સ્વાર્થ જોમ કેટલેક ટેકાણે ઉછેરને બગાડે છે, તેમ આ જગ્યાએ સ્વાર્થ તો લેશ પણ ન હતો. વર્ષો પીતનાં જ્યાં તેમ લાપકાનમાં કુમાર આમજી વધતા ગયા; અને તેમની ઉંમર વધતી ગઈ તેમ તેમ કાકાની જગાંજારીઓ વધતી ગતી છતાં “દેવે યોગજ કાળમાં એકું દું” એને મોખી રહ્યું એ વિચારની દોંડળી કાકાનું જગાંજારીવ.ગું એવન આઠાના વદનમાં ને વદનમાં આનંદમાં રહેતું. કાકા સમયે રાજપૂત હતા. રાજ-

ખાજક, ખાજકની માફક રહી પડ્યો. માએ માથે હાથ ફેરવી સાંતિ આપી અને રનેદથી માથું મૂંઘ્યું.

મગજન પાળથી બંધાયેલું તળાવ હોય અને ધાર્યા કરતાં વિશેષ વરસાદ આવે અને તે છત્રોછત્ર બરાબ જાય ત્યારે કોઈ વખત એવો ભય ઉત્પન્ન થાય છે કે પાળ ફાટશે અને નીચેનાં મામોને પુંકસાન કરશે. એવે સમયે તળાવની એકાદ પાળ તોડીને પાણીના પ્રવાહને રસ્તો આપવામાં આવે છે, ત્યારે ગામમાં શાંતિ થાય છે. એજ પ્રમાણે જ્યારે અતિશય શોક કે દિવંગીરીથી હૃદય ફાટી જાય એવું દુઃખ થાય છે, ત્યારે કોઈ રનેદીની ગોદમાં કે પછી એકલા રહેને માથુસ પોતાના ચિત્તને સાંત્વન આપે છે. પડતાં એ અશુભ, જેમ હૃદય ફાટવાના ભયને દૂર કરે છે, તેમ આ પાળકે મદારાગત એ માના ખોળામાં કપ્યું.

[illegible]

ત્રણેક માઉ ગયા પછી સૂર્ય બસાબર મધ્યાહને આવ્યો. દશે તારે કાકાએ કુમારને હુકમ કર્યો કે “લાઈ થી નીચે ઉતરી જાઓ.” વિશ્વાસુ કુંવરે તેમ કર્યું. પછી હુકમ થયો: “પગરખાં કાઢી નાખો.” આશ્ચર્યકિ પણ કર્યું. મહેલમાં પણ ઉધાડે પગે ન ચાલનાર બાળા તી રેતીમાં પગ ચૂકતાં શા જાવો. યથા દશે તે એવી જોમવી હોય એવા માણસો અટકળ પણ ન કરી શકે. પગમાંથી નીકળી ગયાં. જમીન ઉપર પગ ચૂકતાં એ અને એક પગ અદ્દર લે તેમ વારાફરતી ઘોડાના ચનમ બાળક યનચનાટ કરવા લાગ્યો. કાકાના હાથમાં માખૂક માખૂક ફટકાવી કાઢીને કાકાએ કહ્યું કે “મારા ઘોડાની આ આગળ જાવિ નરેશ અને પાછળ ઘોડા ઉપર સવાર થયે ઘોડો દોડતો જાય અને કુમાર આગળ જાગતો જાય અને માખૂકના સોટા વાંસામાં પડતા જાય, આંખમાંથી અશ્રુ વહે પગનાં તળિયાંમાં ફેલાવા પડતા જાય, રાજપૂતી હિંમત છ માંથી રૂડવા જેવો અવાજ નીકળતો જાય; એવું દરમિયાન લગભગ માઈલેક દોડાવ્યો. દશે, ત્યાં ઉભો રાખી સાથે લઈ પગરખાં પહેરાવી કાકાએ સાથે દોરવેલા ઘોડા ઉપર કુમાર જવા હુકમ કર્યો. થરથર ધૂળતે સરીરે રીસને દબાવી અધિકાર થશે ત્યારે કાકાને ધાણીમાં ધાંત્રી તેમ કાઢીશ એવે ઠરતાં ઠરતાં કુમાર ઘોડા ઉપર ચઢ્યો.

શહેર કાંઈ બહુ દૂર ન હતું. દોડતે ઘોડે ઘોડાક બધા રાજદરબારમાં આવી પહોંચ્યા.

મહેલમાં દાખલ થયા પછી સિંહાસની આવીને જેમ રનાન કરી રવચ્છ ગાય, તેમ કાકો-જાત્રીને રનાન કરી પોતે આગારમાં ગયા. યુવાન રાજ્ય મનમાં ને મનમાં સમસમી ગયો. ઉપર આવવાને દલુ ૮ દિવસની વાર હતી, જેટલે સું કરે બાળન કાઠની ચણદ લેવાની તેને જરૂર લાગી નહિ; પણ દુઃખ કાઠને કળા વગર કે એકલું બેસીને રહી લીધા વગર ચલું નથી. તેની મા પાસે જઈને તે દિવસે જોગ્ય દરકન વ જની હતી તેવી કઠી સંજળાની અને કમેયું કે “મા ! મને એ વ તો એમ થયું કે ૧૧ વર્ષ સુધી પાળીયે:યીને મોટો કર્યો પરંતુ વર્ષ સુધી કાકાએ રવચ્છ રાજ્ય કર્યોને લીધે મને રાજ્ય સંપત્તિ એની છૂટા નહિ દોષ તેથી એકમેક જંગલમાં આ રીતે સમજ નહોતે મને મારી નાખવાનો ઇન્કારો દોષ એવું મને લાગ્યું હતું. જો મને આગળ પડ્યો ને હું જાણી શકતો નથી.” એમ કહી

૭૮-કાઠી મા ને ગધાભાઈ

શિવપુર મોટું શહેર છે. ગરીબ, પૈસાદાર, ડંચ, નીચ-બધા ભોક ભાં રહે છે. ગામજવાર એક મુદર મોટું તળાવ છે. તેમાં ખારે મદિના પાણી ભર્યું રહે છે. ડનાળામાં તડકા તપે ને ખીજાં બધાં નદીનાળાં ચૂકાઈ જાય ત્યારે પણ તળાવ તો ભર્યું દેય. તળાવની પાળે જાડોની ઘટા અને પડખેજ આજાવાડીઉં, એટલે ગેરા ભોડોના તંબુ પણ ત્યાંજ નખાય.

એક દિવસ બપોર થયા આખ્યા દના તે વખતે ભગલા ધીળી-નો ગધેડો પાણી પીવા તળાવે આવ્યો. પાણીન.ળી પાને ગધાભાઈ જરા આજોટયા. એટલામાં જમુ મદારાજની કાળી તાય જાડને ખાંચે બેઠેલી દેખાઈ. ગધાભાઈને મનમાં થયું કે, ધણા દિવસથી કાળી મા દેખાયાં નથી, તો આવને સમાચાર પાડું, નહિ તો વળી એનો સ્વભાવ કીસાળ છે તેથી મનમાં બે ટું ઝગાડી

કાળાની પાસે આવને મંડાવકને મથું નમારી નમરકાર ક્યાં અને નમનાથી પૂછયું-“માન છું ? આપ તો આજકાલ દેખા-તાંજ નથી ? તપિયત તો દીક છે ને :”

કાળાએ પેતાનું જાડું પૂછ્યું તલ રાને રાંચને બેલવને. હારો ક્યાં, એક જારે નિસ મો મુખે અને બે ટું. “દીક ! મારી ખખર પૂછવી તને ભડી લાગ્યું ? તને કપડ ખખર પડે કે આ માણસમત મની નાખર ? ને કેવો દેર ત કો છે ?

ગધાભાઈને પેરે થકે જુકાડ કદ-ન કદ કો, કો કોર-ની નાની ભૂંક તમ કોર નેટાં. થત કપડ જમરે ? જમ-મે, ખજી થત કોર તે કકડ પડે”

કાળાએ કોર-નકે તે કુ કોર મન-વ-કે ને કટોર-પુ કો, ખલ દડા ને પેરે ને જા ક મુખ-કે ને ક મન-કે ઉપર પડે તે કોર ને કોર ને કોર ને કોર ને કોર ને

મપ કોર તે કોર ને કોર ને કોર ને કોર ને કોર ને

શકતો નથી કે, કાલે તમે એજ કાકા દત્તા કે જેણે મારા પિતા કરતાં પણ વિશેષ અગીઆર વર્ષસુધી મને પાળ્યો અને પોષ્યો ?” એ નેત્રની કડકાઈમાં પણ કાકાને વિશ્વાસનો આનંદ આવ્યો. એને થઈ ગયું કે એનો શ્રમ સફળ છે. કાકાએ ધણાજ વિનીતભાવે (કેમકે આજ તે બત્રીજો નહિ પણ ધણી હતો) કહ્યું કે “મહારાજ ! આપ ન સમજી શકો એવું હું માનતો નથી; છતાં ખુલાસો કરવાની રજા લઉં છું કે, આખી ઉંમર મેં કૂચની માફક આપને રાખ્યા હોવાથી ગરીબ માણસોની સ્થિતિનું આપને જાન થાય નહિ, તો રાજ્ય હાથમાં આવ્યા પછી રૈયત તરફની વર્તણૂક શી હોવી જોઈએ તે સમજાય નહિ. આપને પાળવામાં જેમ મેં મહેનત કરી છે, તેમ આપને બચાવવામાં પણ તનતોડ મહેનત કરી છે. કોઈ પાઠ એવો રહી ગયો નથી કે આપને બચાવવામાં નહિ આવ્યો હોય. મને લાગ્યું કે, એક પાઠની ઉણપ છે, અને તે પાઠ મારે આપને કાલે બચાવવો હતો તે બચાવ્યો.”

“માણસના પોતાના ઉપર જ્યાંસુધી દુઃખ પડતું નથી ત્યાં સુધી બીજાનાં દુઃખોનું મનુષ્યને જાન થતું નથી. જે નરેશને ગરીબ લોકોના ઉપર પડતી હાડમારી પડી હોતી નથી, તેઓને લોકોનાં ખરાં દુઃખનો ખ્યાલ પણ આવતો નથી. ધણાં રાજ્યોમાં લોકોની પીડ ઉપર આજુકાના માર પડતા મેં જોવા છે. તે વખતે મને થયેલું કે, તે વાગનારને કેવું દુઃખ થાય છે તેનું જાન ન થવાનું મારનારને એજ કારણ હોયું જોઈએ કે, તે માર પોતાને નથી પડતો.”

“આપની રૈયતના સુખ માટે, આપના રાજ્યના રચાયેલજા માટે કોઈ પણ પાઠ ભણ્યા વગરનો ન રહી જ્યારે માટે તમને ધણું દુઃખ થયું હશે છતાં અને મારું તો મેં જે કાલે ક્યું તે માટે હૃદય ચીરાઈ જતું હતું છતાં, આ છેલ્લો પાઠ આપને બચાવી રહ્યો તો મારા અવસાન પછી પણ મારી દયાતીમાં જેવા સુરસિત છે તેવા આપની પ્રજામાં રહી શકે તેટલા માટે તે સાદસ મેં ક્યું.” હાથ જોડીને ખુલાસો કરતાં કરતાં તેનાં નેત્રમાંથી આંસુ ટળતાં હતાં. બાળરાજા નરેશ થયા હતા, પણ એવા ઉછેરમાં ઉછર્યા હતા કે કાકાના આ સંજો, કાકાનાં અશ્રુ અને કાકાનું વિનીતપણ જોઈને સિંહાસન ઉપરથી ઉભા થઈ ગયા. એ હાથે કાકાને ઉભા રૂપો અને પછી પગમાં પડ્યા. અને કહ્યું કે “પિતાના મરણ પછી એનાથી પણ આપકે આપે પાળ્યો છે, પણ આજે આ પાઠ બચાવી ને તો આપે મને દમેછને માટે જવાવો છે.”

રાજા સત્તાવીસ દના છતાં કાકા જિંદગી સુધી તેના માનને પાલવવા. જાણે એજ રાજા હે વ, તેમ તેની મુચનાઓનો અમલ મનો.

(“સંવિધ”ના એક અંકમાંથી)

કાળીએ ખીજાધને કહ્યું-“વાત પૂરી થયા પડેલાં વચ્ચે બેઠી
હિનાં તારા જેવા ગંધાએ પણ શરમાવું લેઈએ, સમજ્યો?”

અધો શરમાઈને બોલ્યો—“મારી ભૂત યજ્ઞ, માફ કરો ! દવે તમારી વાત પૂરી ન થાય ત્યાંમુઘી બોલીશજ નહિ.”

કાળી—“હં તો કાલો. જે મેં ધાયું” છે કે એ નર્ત્ય માણસોની મારે તો સેવા નજ દરવી, પણ મારી જનવાળાને પણ ન દેવા દેવી. પછી જુઓ તો ખરા, દૂધ-ઘી ક્યાંથી લાવશે ? તારી શું મદાદ છે ?”

ગધાએ ઉત્તર આપ્યો—“ માથુ ! મેં દરતાલની જરા વાન કરી તો તમને દુઃખ લાગ્યું. તેથી દલે બીજી વખત સલાહ આપતાં મને બીક લાગે છે; તોપણ તમે પુછો છો ત્યારે કદા વગર કાંઈ છુટકો છે ? તમે જાણો તો છો, કે આમારી જાનવાળાના વિચારો બીજાના કરતાં છેક ઉંધા હોય છે, એટલે ન મને તો માફ કરજો. ક્ષે-ધી આપીને તમે માણસો ઉપર જદુજી વપકર કરો છો, એ વાનની કયો ગધેડો ના પાટી રાકે ? પણ તેના જલ્દમાં બિચારાં માણસો તમારી માફરી તો કરે છે. તમને લીધું થામ લાવી આપે છે. ટાટનકામા રહેવા મટે ધર આપે છે, મારા પડા તો નાકરી કરે છે, કોઈની મોલત મરી આપ્યા અને એટલ મરત રહે તો તમારું રક્ષણ કરે છે. મેંવા તો તમને ધા, કામ મળે તો કરે છે. અમને ગધિયાને તો ન કોઈ ખાવા આપે, ન નીંછ દરદર કરે, ન કોઈ રક્ષણ કરે અને વગર કાને લાગે એને તે રક્ષણ મળે તો કાંઈ નહીં. તમે માણસો એટલે ખાવ પાવ મરે, અને જુદાદુરે ન હોય તો મોલ ઉતર મરે કલે. તમે ના જાણે વાનતો વિચાર તે કરી જુદાં ! ”

[illegible]

1. The first part of the paper is devoted to the study of the properties of the function $f(x)$ defined by the equation

12-1-2000, 10:00 AM

મા ! દરતાલ લગાડશે તો તમે પણ પીળાં બની જશો. પછી તમને 'કાળી' દહીને ટાઈ નહિ ખીજવે. અને પછી માથુરાની સલામાં તમે પાછલા પગ ઉછાળી નાચશો ત્યારે તો બસ જોવા જેવું થશે. જગુ મદારાજ તો લળી લળીને સલામો કરશે. તમે બૂલી ગયાં ? તે દિ મારા શેઠને ત્યાં એક કાળવો છોકરો મોટે દરતાલ બૂંસીને નાચ્યો તો ત્યારે નાનાં મોઢાં બધાંય કેવાં લઢુ બની ગયાં તો ! ”

અધાની વાત સાંભળી કાળીને તો ખૂબ રીસ ચડી. ખીજકને તે બોલી-“હું તો નવોં અધેડોજ રહ્યો ! તારા જેવી જડી અછલ તો કાંઈ દોરમાં પણ ના હોય ! હું મારું દુઃખ ગાઈ રહી છું, ત્યાં તને નાચ ગમત સુઝે છે.”

અધાલાઈ તો ભોંટા પડી ગયા. જિયારાએ બહુ ગરીબાઈથી મારી માગીને કહ્યું-“માજી ! જ્યારે આદમીની અછલ બહેર મારી જાય છે ત્યારે લોકો તેને પણ ‘અધેડો’ કહે છે. તો પછી હું તો જન્મથીજ અધેડો છું. મારી તો જેટલી બૂલ યાચ એટલી થોડી.”

અધાની ગરીબાઈ જોઈ કાળામા મનમાં ખુશી થયાં અને કહ્યું-“જો, તને ખબર નથી કે આ માથુસરોક અમારી ઉપર કેટલો અન્યાય કરે છે ! તેમનો જીલમ દિવસે દિવસે વધતોજ જાય છે તેથી તો હું રાતદિ ચિંતા કરું છું અને તેમાંથી છૂટવાનો ઉપાય શોધું છું.”

વળી અધાભાઈથી મૂંગા ન રહેવાયું. એટલે વચમાં બોલી ઉઠ્યા-“પણ તમને એટલું બહુ દુઃખ કેવાયું કારણ શું ? મારી અછલમાં તો કાંઈ કારણ સમજાતું નથી.”

કાળાએ ઉત્તર આપ્યો-“બેટા ! માથુસ તો બહુ મતલબી છે. પોતાના સ્વાર્થ માટે એ તો બધુંય કરે. દર સપ્તર તો પડ્યું ન હોય ત્યાં જગુ મદારાજ અને ગાધે; મારી વાહરી દૂધ પીવા ટળવ-જતી હોય એની તો કાંઈ દરકાર નહિ. બધું દૂધ પોતાનાં છોકરાં માટે નીચોવી લે. પોતાનાં ‘જન્માંનું’ આયુ દુઃખ કાંઈ મા સાંખી રહે ખરી કે ? મારી મરજી ન હોય તોપણ મારું દૂધ દોડી સેવાનો દાંધને દડ દોષજ એનો ? પણ સાંજજતું છે કેને ? હું મરું કે મારું બન્નું મરે, એને પીડા થોડીજ છે ! ક્યારેક તો એની રીસ મટે કે દોડવા બેસે ત્યારે ફગના વાસળને એક બે ઘડો લગાવી કડ; તેમ ન માને તો પછી પૂછાણી ગાવડો મારું. છતાં દાંધલમાં ઉપરી બે ચાર દોસાપાટુ ખાવી પડે અને દૂધ તો બધુંય લઈ ને.”

વળી અધાભાઈએ વચમાં પૂછ્યું-“પણ માજી-”

મદયા. તેમણે પેલી મજૂરશ્રમને ભાગીદારી દિંદુસ્તાની ભાષામાં
પૂછ્યું: 'હોન દય ? કયોં રડતી દય ? કયા કુછ કામ દય ?'

મનુરણે ડાકું દક્ષાવી ધીમેથી રડનાં રડતાં કહ્યું: "છોકરાને પાણી પીવું છે, તેથી એ રડે છે. મારી પાસે પૈસા પણ નથી કે. કોઈ દોષેક્ષમાં લઈ જાઉં. પાસેના ઘરમાં પાણી માગ્યું પણ ગાળ કંઈ કાઢી મૂકી."

આ સાંભળી પેલા મુક્તિ દ્વંજના માણસોએ પોતાની પાસેના પૈસામાંથી હોટેલમાં મા-દીકરાને લઈ જઈ ગરફ નાખેડું પાણી અપાવ્યું અને ઘોડું ચલાવ્યું પણ અપાવી તેમની જૂખ તરસ છીપાવી. ખાઈ પીને મા-દીકરા સાંત થયાં, ત્યારે મિશનરી બોલ્યો: “બાઈ! જોયો આ તમારો હિંદુમર્મ! તમે ને તમારો દીકરો તરસે મરી જાઓ તોપણ પાણી પાવાની તેમને ધુરસદ નદિ અને માગો તો પાઉં ઉપરથી તિરસ્કાર કરે તે જુદો. આતું દુઃખ અને આપમાન હજી તમે ભોક્ષી સદન કરો. જો તમે મારું કહ્યું માનો તો મારી સાથે આજુંદ મિશનમાં ચાલો. હું તમને જન્મેને જળાવી દેશિયાર બનાવીશ. પછી એ હિંદુઓ તમને દેશન નદિ કરે પણ તમારા પગ પૂજતા પાસે આવશે. ખરેખર, ઇશુ શ્રિસ્તના જેવો સરસ પર્મ ખીજો નથી. તમે પણ તેમના દાખલ થશો તો મુખી થશો.”

પેલા માણસનું બોલણું સાંભળી બાઈ વિચારમાં પડી ગઈ.
આને પેતાના એકના એક બાળકને તાનું રખડું પડ્યું, તેથી એને
પણ દિ'દુએ ઉપર ખૂબજ નિમરકાર આવ્યો. દને એટલે એ તરન-
જ આખું જ બાઈ પ્રિયતી થતા તૈયાર રહી.

ગુણિ હોજનો. આજુમ એને નથ એના પુત્રને અ. જુદા સમ
ગયો. ત્યાં બનેની પાસે એણે ખિસ્તી પામી તીસ. હેરણી. કે. રા.
વર્ષમાં તે એ બાત શંખીને નસાંનુ ક. મ. કરવા લ. ગી.

બેનો ડાહ્યા વપાર દે દિવસ અને સ્વ. દેવડી રાખી
સાહેબ સાને પ્રખ્યાત દાખર કરે..

(i)

[illegible]

૭૧-આંસ ઉઘડી

(લેખિકા:-સૌ. ભુવણ્ણ પંડ્યા)

(૧)

“બહેન જરા પાણી પાસો ! ભગવાન તમારું બહુ કરશે, આ છોકરાને બહુ તરસ લાગી છે માળાપ.”

અમદાવાદમાં ખરે ખપેરે ઉન્દાળાના સખત તાપમાં કામ કરતી એક કાઠિયાવાડી દેવડીએ જોકેર ડોશીના બારણા આમજ નધ ઉપર મુજબ ખૂમ પાડી.

વૈષ્ણવ ધર્મનાં ચૂસ્ત ઉપાસક અને અધ્યશ્વદામાંજ રચી પચી રહેલાં જોકેર ડોશીને આજે એકાદશી હતી. સવારનાં પાકપૂળ, દેવદર્શન વગેરેથી પરવારી, ડોશી એકટાણું હોવાથી ફરાજ કરતાં હતો.

ખૂમ સાંભળી બૂલમાં ઉમાં થઇ ગયાં, અને તરતજ બહાર આવ્યાં. બારણું ઉઘાડી બડબડતાં બડબડતાં પૂછવા લાગ્યાં:—કોણ છે ? કેમ ખૂમ મારે છે ? ડોશીને જોઇ મનુરવે પાછું પાણી માગ્યું. “બહેન, પાસો તો ભગવાન તમારું બહુ કરશે. છોકરાં ઉંઘાં સુખી રાખશે માળાપ.”

જમતાં ઉઠવું પડ્યું તેમાં ઉપજેશે અને દહે જમાશે નહિ તેનો ગુસ્સો ડોશીએ મરીજ નિચારી દેવડી પર કાઢ્યો, અને ગુસ્સામાં જ બરાડ્યાં: “રાંડ ચાલી જા, અને જમતી ઉઠાડીને પાણી પાણી માગે છે ! જા નથી આપતી ! ખજર નથી, આજે મારે એકાદશી છે તે ! દહે મારાથી જમાશે નહિ સમજ, જા રીંખી સીંધી ચાલી જા, પાણી બાણી કંઈ નહિ મળે.”

એમ બડબડતાં બડબડતાં એમણે બારણું વાસી દીધું, અને દુધા તથા ગુસ્સો ચાંત કરવાને ચોક્કું દૂધ પીધું. મરીજ નિચારી મનુરજ તો જોકેર ડોશીનો ગુસ્સો જોઇને મજાસા મઝ, અને મૂંગી મૂંગી આંખમાં પાણી લાવીને છોકરાને ઉંચણી ત્યાંથી મારી મઝ.

ખપેરે સડક ઉપરના નજા પળ ખપે દના. પાસે નજીકમાં કોઈ બીજું પર પગ દેખાતું ન હતું. નાનો છોકરો પાણી પાણી એમ ઘાંટા પાડી મેરેથી રડતો હતો, અને મરીજ નિચારી જાઈ છોકરાને જોતો રહેતા સમજવતી હતી, અને પેતાના આંધુ એક દાંધે ઝગતી હતી. તે પેતાના નરોળને રોષ દેતી હતી.

એકાદશી ત્યાં આમજ નિદનરીના એક બે મનુરો આવી

કંઈ યાદ આવ્યું નહિ. એણે કહ્યું: “ જાહેન ! મેં તમને આજે પહેલી વાર જોયાં હોય એમ મને લાગે છે. મેં કોઈ દિવસ તમને સ્વપ્નેય જોયાં હોય એમ મને યાદ આવતું નથી. ”

એ સાંભળી મેરી દસી પડી, અને બોલી: “માજી કેવી મજબૂર થઈ
તે હું અને નાનો છોકરો તે મારો દીકરો હાં જોઈશ. તમે અમને
કાદી મૂક્યાં એટલે અમે રડતાં રડતાં ચાલતાં થયાં, રસ્તામાં એક
પાણી મળ્યો તે અમને આણુંદ લઈ ગયો. ત્યાં અમે ધિરતી થઈ
ગયાં, અને ત્યાંજ રહી આ શીખ્યાં. હું નર્સ થઈ, અને છોકરો દાકતર
થયો. તમારા તિરસ્કારને લીધે અમે હિંદુધર્મ છોડી ધિરતી ધર્મ
સ્વીકાર્યો. અમારાં જેવાં કેટલાંય ગરીબો દર વર્ષે ધિરતી થાય છે
તેનો તમને ભાગ્યેજ ખ્યાલ દશે.”

મેરીની વાત સાંભળી ડાહી સડકજ થઇ ગયાં. એમને શું બોલવું તે સૂઝવું નહિ. પછી ઘોઢી વાર રહીને બોલી: “બહેન! મારી બ્રૂજ થઇ ગઇ. મને દુઃખા કરજો. ખરેખર મારો જીવનિ મરિ પડ્યો તેનું કારણ પણ એજ દસી. મારા પરનો ગુરસો જીવનિ પર કાઢતાં નહિ, એ જિઆરો તો નહન સુખરેલા વિચારનો છે; પણ દુઃખ નહારી છું.” એ સાંભળી મેરી બોલી: “માથ, જીવનિ-લાલની દિકર કરશે નહિ. એ તો મારો પર્મજ છે, એટલે દુઃખ એમની ચાકરી ખરાખર કરીશ. હજી તમે લોકો અધિચલાથી દોરવામાં રહેવું કરો છો અને તેનું શું પરિણામ આવે છે તે તમને મખતવાના માટે મેં આ વાત કહી.”

મેરીની વાન સાંજથી ડેડી નિમિત્ત થયા હોય છે એમજો
મેરીની માથે માગી દાઢ વેસાની દબાવી અને મેરીની સારવારથી
જ્યોતિલાસની તબિયત ધીમે ધીમે સુધરવા માંડી તબિયત સારી
થઈ, એટલે જોર ડેડીએ વેસા અને મેરીની વન એને કહી.
જ્યોતિલાસ સુધરેલા વિચારેને સુખન લેને. એને મેરી તથા વેસા-
ને પાછા દિડુ દબાવે. ખુબ અ.મ.દ. થઈ જોર ડેડી પણ
પેનાની બસણ થઈ, અ.મ.દ. થઈ. એ.મ.દ. થઈ. એ.મ.દ. થઈ. એ.મ.દ. થઈ.
ના અ.મ.દ.ને વડા થઈ મેરી તથા વેસાને અ.મ.દ. થઈ. એ.મ.દ. થઈ.
કારો મુદિની થઈ. એ.મ.દ. થઈ. એ.મ.દ. થઈ. એ.મ.દ. થઈ.

[illegible]

[illegible]

૮૦-ભારત માતાનો

(લેખિકા:—શ્રીમતી કુમારી)

અર્ધરાત્રિનો સમય છે, બાલ અને
તથા પશુ અને પક્ષી સર્વ નિદ્રાદેવીના જે
તરફ અપહીતી ક્યોમ ગમ છે કોમના બોમ

[illegible]

૮૦—ભારત માતાનો પોકાર

(લેખિકા:—શ્રીમતી કુમારી અમરદેવી)

અર્ધરાત્રિનો સમય છે, બાલ અને વૃદ્ધ, ગરીબ અને તવંગર તથા પશુ અને પક્ષી સર્વ નિદ્રાદેવીના બોળામાં સૂતાં છે. ચારે તરફ ચૂપકીદી છવાઈ ગઈ છે, કોઈના બોલવાનો અવાજ સંભળાતો નથી. કદી કદી વાદળની ગર્જનાના અવાજ સંભળાય છે. જોત-જોતામાં ચારેબાજુ કાળાં વાદળો છવાઈ ગયાં. મોઢેમોઢું સૂતું નથી. ઐટલામાં મૂશળધાર વરસાદ પડવા લાગ્યો. ઈંદ્ર અને રાક્ષસનું ભયંકર યુદ્ધ થવા લાગ્યું, બીજાની કડાકાથી હૃદય ધરધરતું હતું. આવે સમયે જંગલમાંથી કોઈની ચીસનો શબ્દ સંભળાયો, જે સાંભળી હૃદય કંપવા લાગ્યું; પણ તે શું છે તે જાણે જોવાની હિંમત ચાલી નહિ. આ સર્વની કંઈ પણ દરકાર ક્યાં સિવાય એક યુવતીને તે જંગલ તરફ જલદી જલદી જતી મેં જોઈ. આ વાતનો નિર્ધાર કરવાને માટે હું પણ તેની પાછળ ગયો. તે યુવતી જંગલમાં પહોંચી, પરંતુ તે અવાજ ક્યાંથી આવતો હતો તે સમજાવું નહિ. કોઈ વખત પૂર્વમાંથી તો કોઈ વખત પશ્ચિમમાંથી અને કોઈ વખત ઉત્તરમાંથી તો કોઈ વખત દક્ષિણમાંથી તે આવતો હતો. થોડા સમય પછી ચારે તરફ શાંતિ પથરાઈ ગઈ, વાદળ ખુલ્લું થવા લાગ્યું અને ચંદ્રમાની મનોહર આંતની પથરાઈ ગઈ; પણ ઐટલામાંજ ફરી પાછો કોઈના વિજાપનો અવાજ સંભળાયો. છેવટે જ્યાંથી તે શબ્દ આવતો હતો ત્યાં તે યુવતી પીએ ધીમે પહોંચી ગઈ અને ત્યાં એક વિચિત્ર દૃશ્ય તેની નજરે પડ્યું. એક વૃદ્ધ સ્ત્રી તેના હાથમાં સુશયેષાં ફૂલોના ગુચ્છો ભરેલી રી રી છે. તે ગુચ્છમાંનાં ફૂલોની પાંખડીઓ વરણદેવળ ઘર્ષ મધ દની તોપણ તેમાંથી બર્ફાન મનોહર સુગંધી આવતી હતી અને આખા જંગલમાં તે સુગંધ પ્રસરી રી રી હતી. જો કે તે સ્ત્રી વૃદ્ધાવસ્થાને હજી પૂર્ણ હતી તોપણ તેના મુખમાંથી શાંતિ તેજસ્વી હતી. કપોતપ્રોથ પર કાળા જટા ભટકી રી રી હતી, આખા શરીર પર માત્ર એક જ

શ્રીઓ અને સીતાસાવિત્રી જેવી દેવીઓ ! શું તમારી બરાબરી કરે
તેવી સ્ત્રીઓ આ વખતે આ દુનિયામાં છે ? અને વીરજનની વિદુલા !
શું તારો મુકાબલો કરી શકે એવી કોઈ દેવી મળશે ? તારી માફક
સેતાના એકના એક પુત્ર સંજયને આવું કેટલો સ્ત્રીઓ કહી શકશે
‘અરે પુત્ર ! મુદમાં કોઈ વસ્તુનો મોહ કરીશ નહિ અને પ્રાણનો પણ
મોહ કરતો નહિ; કારણ કે તારે પણ એક દિવસ શરીર છૂટવાનું
તો છેજ.’ અને દેવીઓ ! તમે મારો ત્યાગ કરી ક્યાં ચાલી ગઈ ?”

પાદકમણ ! માતાનો આવો વિલાપ સાંભળીને ક્યું એવું પર્યટ
જેવું હૃદય હશે, કે જે પીગળી જાય નહિ ? માતાનું રક્ત સાંભળી
તે યુવતીનું હૃદય ક’પાયમાન થઈ ગયું એટલુંજ નહિ પણ વનનાં
દરેક વૃક્ષ અને પશુપક્ષીઓ પણ રડવા લાગ્યાં અને હું પણ રડ્યો.
મારા મનમાં નાના પ્રકારના વિચારો આવવા લાગ્યા અને મારા
મોઢામાંથી નીકળી પડ્યું કે “હે ત્રિધાતા ! આ એજ ભારતરૂપી
જનની છે કે જે એક વખતે અશ્વર્થવાન હતી અને જેમાં બ્રેષ્ટોનો
વાસ હતો, આજે તેજ માતા અપવિત્રાત્માઓથી કંદેશિત થઈ રહી
છે. જે એક વખતે મુરખમય બૂઝિ જતી હતી, જેનાં રત્નોની
પ્રાપ્તિને માટે દૂર પ્રદેશના લોકો આવતા હતા; તેનાજ સંતાનો અજે
હરિદ્રતાથી માયાં માયાં ફરે છે. અને કાળ ‘તું’ પડેા અન્ધાથી છે,
તને માતાની દશાપર દયા નથી એ મુ ! અને કાળચક્ર ! શાદ રાખજો
કે, તારે તારાં કર્મોના ફળ ભોગવવા પડશે અને માન ‘તું’ દુઃખ દૂર
થશે. પાદકમણ ! કાળચક્ર દને ભારત માતાના માથા ઉપર આવી
ઉભું છે અને તે માતાને પીછી નાખવા માને છે; પણ આપણે તેને
આપણાં કામોથી ઉત્તર દેવો વેદક એ કે અને કાળ ‘તું’ જુજ અમારાં
કર્મ માનીશ, એટલુંજ નહિ પણ તારે અમની અ.રત્નોઓના કલારા
પ્રમાણે કામ કરવું પડશે.”

(૨૯ મે-૧૯૧૧ ના “જી દર્બજ” ક. ૧૦)

સમાપ્ત.

૮૦-ભારત માતાનો પોકાર

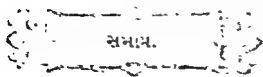
(લેખિકા:—શ્રીમતી કુમારી અમરદેવી)

અર્ધરાત્રિનો સમય છે, બાહ્ય અને જૂદા, ગરીબ અને તલગર તથા પશુ અને પક્ષી સર્વ નિદ્રાદેવીના ખોળામાં સૂતા છે. આર તરફ ચૂપકીદી છવાઈ ગઈ છે, કોઈના બોલવાનો અવાજ સંભળાતો નથી. કદી કદી વાદળની ગર્જનાના અવાજ સંભળાય છે. જોત-જોતામાં ચારેબાજુ કાળાં વાદળો છવાઈ ગયાં. મોઢેમોડું સૂનું નથી. એટલામાં મૂશળધાર વરસાદ પડવા લાગ્યો. ઈંદ્ર અને રાક્ષસનું ભયંકર યુદ્ધ થવા લાગ્યું, વીજળીના કડાકાથી હૃદય ધરધરતું ધડતું આવે સમયે જંગલમાંથી કોઈની ઓસનો યજ્ઞ સંભળાયો, જે સાંભળી હૃદય કંપવા લાગ્યું; પણ તે શું છે તે જાણે જોવાની હિંમત આવી નહિ. આ સર્વની કંઈ પણ દરકાર ક્યાં સિવાય એક યુવતીને તે જંગલ તરફ જલદી જલદી જતી મેં જોયું. આ વાતનો નિષ્કર્ષ કરવાને માટે હું પણ તેની પાછળ ગયો. તે યુવતી જંગલમાં પહોંચી, પરંતુ તે અવાજ ક્યાંથી આવતો હતો તે સમજાયું નહિ. કોઈ વખત પૂર્વમાંથી તો કોઈ વખત પશ્ચિમમાંથી અને કોઈ વખત ઉત્તરમાંથી તો કોઈ વખત દક્ષિણમાંથી તે આવતો હતો. થોડા સમય પછી આર તરફ શાંતિ પથરાઈ ગઈ, વાદળ ખુલ્લું થવા લાગ્યું અને ચંદ્રમાની મનોદર ઓંઠની પથરાઈ ગઈ; પણ એટલામાંજ ફરી પાછો કોઈના વિચારનો અવાજ સંભળાયો. છેવટે જ્યાંથી તે યજ્ઞ આવતો હતો ત્યાં તે યુવતી પામે મીઠો પહોંચી ગઈ અને ત્યાં એક વિચિત્ર દ્રવ્ય તેની નજરે પડ્યું. એક જૂદા ઓંઠના દાપમાં સૂકાયેલાં ફૂલોનો ગુચ્છો લઈને રહી રહી છે. તે ગુચ્છમાંનાં ફૂલોની પાંખડીઓ વેરજીરેજી થઈ ગઈ હતી તોપણ તેમાંથી ધર્ષજ મનોદર સુગંધો આવતી હતી અને આખા જંગલમાં તે સુગંધ પ્રસરી રહી હતી. જો કે તે ઓંઠ જલવારવાને દીધે ફૂલો હતી તોપણ તેના મુખમાંથી શાંતિ તેજસ્વી હતી. કપે:મપ્રોથ પર કાળા જટા લટકી રહી હતી, આખા શરીરપર માત્ર એક જ

ધીઓ અને સીતાસાવિત્રી જેવી દેવીઓ ! શું તમારી જરાજરી કરે તેવી સ્ત્રીઓ આ વખતે આ દુનિયામાં છે ? અને વીરજનની વિદુલા ! શું તારો મુકાબલો કરી શકે એવી કોઈ દેવી મળશે ? તારી માફક પેતાના એકના એક પુત્ર સંજયને આવું કેટલી સ્ત્રીઓ દહી શકશે કે 'અરે પુત્ર ! યુદ્ધમાં કોઈ વસ્તુનો મોદ કરીશ નહિ અને પ્રાણનો પણ મોદ કરતો નહિ; કારણ કે તારે પણ એક દિવસ શરીર છૂટવાનું તો છેજ.' અરે દેવીઓ ! તમે મારો ત્યાગ કરી ક્યાં ચાલી ગઈ ?"

પાદકગણ ! માતાનો આવો વિગ્રાપ સાંભળીને કયું એવું પથ્થર જેવું હૃદય દશે, કે જે ખીગળી જાય નહિ ? માતાનું રૂદન સાંભળી તે યુવતીનું હૃદય કંપાયમાન થઈ ગયું એટલુંજ નહિ પણ વનનાં દરેક વૃક્ષ અને પશુપક્ષીઓ પણ રડવા લાગ્યાં અને હું પણ રડ્યો. મારા મનમાં નાના પ્રકારના વિચારો આવવા લાગ્યા અને મારા મોઢામાંથી નીકળી પડ્યું કે "હે વિધાતા ! આ એજ ભારતરણી જનની છે કે જે એક વખતે અશ્વર્થવાન હતી અને જેમાં દ્રેષ્ટોનો વાસ હતો, આજે તેજ માતા અપવિત્રામાઓથી રૂદેસિત થઈ રહી છે. જે એક વખતે સુવર્ણમય જૂમિ બની હતી, જેનાં રત્નોની પ્રાપ્તિને માટે દર પ્રદેશના લોકો આવતા હતા; તેનાજ સંતાનો આજે દરિદ્રતાથી માર્યાં માર્યાં હોય છે. અને કાળ 'તું' પછે અન્ધારી છે, તને માતાની દયાપર દયા નથી એ શું ! અને કાળચક્ર 'વાદ રાખજે' કે, તારે તારાં કર્મોના ફળ બેઠવવા પડ્યા અને માતાનું દુઃખ દૂર થશે. પાદકગણ ! કાળચક્ર તને ભારત માતાના મ.દા ઉપર આવી ઉભું છે અને તે માતાને પીકી નાખવા માને છે; પણ અ.પ.ને તેને આપણા કામોથી ઉતાર દેશે. વંદે માતે કે અરે કાળ ! તુજ અ.મ.ર. કદી માનીશ, એટલુંજ નહ પણ તારે અ.મ.ની અ.ર.ને બે.ના દહ માંગાણે કામ કરવું પડે."

(૧૯૪૧-૪૨ ના અંગ્રેજી સંસ્કૃતિ)

કે આ ગુસ્સાની માફક મારાં જૂનપૂર્વ સંતાનો ચીમળાઇ ગયાં છે તોપણ અઘાપિપર્થ તો મની સુમધ આરે દિશાઓમાં ફેલાઈ રહી છે. દુઃખની વાત છે કે, એવા સુપુત્રોએ જન્મ લેવાનું છોડી દીધું છે અને માન પર રૂઢ થઈને તેઓ અન્ય દેશોને સુશોભિત કરી રહ્યા છે. કદી કદી ટ્રાઇ સિતારો દેખાય છે તો તે અગાનના ઘટા-ટોપના ઇલાચાચી અદસ્ત થઈ જાય છે. હામ ! જેની અમૃતમય છાયા નીચે દૂર દેશાવરના લોકો આવીને આરામ લેતા હતા ત્યાંજ આજે મારાં સંતાનોને રહેવા હું પડી પણ મળતી નથી, મારાં લાખો પુત્રપુત્રીઓ અજને માટે તરફડે છે, દુઃકાળ અને પ્લેમના મુખમાં મારાં દળદેશ સંતાનો ફસાઈ જાય છે, તેમને કોઈ આશ્રય આપનાર જણાતું નથી. કહે, હવે શું કરું ? " આટલું કહેતાં કહેતાં તે મૂર્ચ્છિત થઈ ધરતીપર પડી ગઈ. માતાની આ દશા જોઈ તે યુવતી પણ રડવા લાગી. થોડા સમયગાળા બાદ માતાની મૂર્ચ્છા વળી ત્યારે તે ઉઠી અને કહેવા લાગી કે "અરે કુળકલંકી સત્યાનાશી દુર્યોધન ! તારે લીધેજ આ મારી દશા થઈ. જો તેં કુલંકનું બી વાળું ના હોત તો મારાં કરોડો મુયોગ્ય પુત્રોનું પ્રચંડ મહાભારતરૂપી યુદ્ધાગ્નિમાં જલિદાન થાત નહિ. અરે દુષ્ટ ! તેંજ મારા તમામ વીરોનું મૂલોત્કેદન કર્યું કે જેઓ માંદોમાંદો કપાઈને મરી ગયા. તું સદૈવને માટે કુલંકનું બી વાળું ગયો, જેથી કરીને અઘાપિપર્થ મારે ધણાં દુઃખો સહન કરવાં પડ્યાં છે. અરે દુષ્ટ જયચંદ ! તેંજ મારું રહ્યું સર્વ સર્વ નાશ કર્યું, તેં તારા ભાઈ (પૃથ્વીરાજ) સાથે વિરોધ કરી વિદેશીય શત્રુ (શાહજીન)ને ખોલાવી મારાં વીર સંતાનોનું રક્ત વહેવડાવ્યું. અરે નિર્દય ! તેં સાપને મિત્ર બનાવ્યો. તેનું તને ક્યાં જ્ઞાન હતું ? એ અવસર મેળવી મને ડસડો તેનું તને જ્ઞાન હતું ? માત્ર મારો નહિ, પણ આખા દેશનો સંદાર કરશે તેનો તેં ક્યાંથી વિચાર કર્યો હોય ? " આટલું કહી તે ફરીથી બોલી કે "ઓ ખારા પુત્ર કાલીદાસ ! શું તુંજ મોક્ષપિપરનું નામ ધારણ કરી શરૂપ ચાલી ગયો ? ખારા અજુન ! શું તેં મારી સાથે દીસાઈને નેપોલિયનનું નામ ધારણ કરી દા-સને સુશોભિત કર્યું ? અરે રૂઢ બીખમ તથા દ્રોહાચાર્ય ! શું તમેજ લેસિંગ્ટન અને મેરીનાઈની બનીને દેશનો અને અમેરિકા ચાલ્યા ગયા ? વીર અગ્નિમનુ ! શું તું અગ્નિશક્તિ કેસ્ટિઅનના તો નથી ગયો ને ? અરે ચીજીબુની મીનાના રદસ્થ ! શું તેજ દિસેલે શીડ નામ ધારણ કરી પર્શિમના વિદાનેનો મુઠો અખી દુનિયા ઉપર ફેરકાવી દીધો છે ? અરે રૂઢપૂત રમ-

આવી દહીકતો છાપી-છપાવીને તથા દુદીને પણ ફેલાવવા કૃપા કરજો.

ગોચિંતી બળી મરતી સેંકડો સ્ત્રીઓ!

આ તરફ આવા અકરમાતોના ભોગ બનનારી ધણીબત્તી સ્ત્રીઓ ૧૬ થી ૨૦ વરસની હોય છે. અને યુવા, દીવા તથા સગમતી દીવાસ-
ણી વગેરે તરફ બેઠરઠાર રહેવાને લીધે તેઓ જિયારી આશિંતી
શવતી બળી મરે છે. દાખલા તરીકે—

"रात्री गेलेली पादसी जाध"—सांज वर्तमान २-१-३२.
 "रहव सगगावती वजते तेषीना दाथभांथी सगगेली दीवासणी पडी
 गतां तेषीनी साडी सगगी गध दनी."

"દાત્રી ગયેલી મુશ્કેલી છે.દરી."-સાંજ વર્તમાન, તા. ૪-૩-૩૨.

“મરનાર એક દીવા નહક રમતી હતી ત્યારે તેણીનું શોક દીવાના સમાગમમાં આવતાં મુગગી મથું હતું.”

“ખાણું પકાવતાં સગમી ઉઠેલાં પદાણુ શ્રી—દોરિપટામાં
નીપળેલું’ મરણ.”—જામે જમરોદ, તા. ૩૧-૫-૩૨.

“જ્યોતિશાસ પ્રબુદ્ધાસ દેસાઈની જ્યોતિષમસ મદમાવના જગ્ગી
જ્યોતિષી મુજરી ગમેલ છે.”—મુજરાતી ૧૦-૬-૨૨.

“નાગાવતી કુટુંબની એક સ્ત્રી દીવે સજડાવના દાંડી જતાં થો
મરણ પામ્યાનું બહાર આવેલ છે.”—મુજબતી, ૧૬-૧-૩૨.

“જામનગર રાજ્યના મરદુમ હન્ડનિયતી દીકરી પ્રાથમ સજાવાળા દાંડી જવણી મરજી પ મેથ છે” — ગુજરાતી, ૭-૮-૩૨.

କିନ୍ତୁ ଗୁପ୍ତାଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଏହି ଶ୍ରଦ୍ଧା ପତ୍ର ଲେଖିବା ପାଇଁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରାଯାଉଅଛି ।

"સોળા ચારલતી એક વિંદુ જા. ૧૮૩ ઉપર મે. ગ્રહને કાંઈ
માટે અગત્ય છે પછી બીજું ૧૩ જા. ૫૦ ને ૬૯' — તમે
જાણો છો. ૨૪-૧૧-૨૦"

[illegible][illegible]

ရက်စွဲ ၁၉၇၅-ခုနှစ်၊ ဧပြီလ ၃ ရက်

9-19-29

Estadística

વ્યાપારી ચૂસ્યાં મારાં સોરઠાં

(લેખક:-શ્રી. સાંતિકુમાર પંડ્યા)

ધરતીનાં મારે બેસણાં, ત્હારે ઉંચા દિડોળા ખાટ,
જુ'પડે ઝાંખા દીવડા, ત્હારે જુ'મરના ઝગકાટ;
ત્હારા ઉજળા ખૂની ઠાઠ વ્યાપારી! ચૂસ્યાં મારાં ખોરડાં
જૂંડા હાડચામ તો છોડ!—૧

વનવગડા મ્હારે વિંધવા, ત્હારે મોટરકારે મહાસવાં,
સુધું મીઠ પત્થર પરે, ત્હારે ગાલમસુરીયાં ઢાળવાં;
લૂંટી બધું સાવતાં વ્યાપારી ચૂસ્યાં મ્હારાં ખોરડાં
જૂંડા હાડચામ તો છોડ!—૨

જુ'પડી મ્હારે છાજની, ત્હારે મહેલ ઝરખા માળ,
બી'તઠી માટી છાણની, ત્હારે પગથારે આરસપહાણ;
વ્યાજનાં ભારાખ્યાં વહાણ વ્યાપારી ચૂસ્યાં મ્હારાં ખોરડાં
જૂંડા હાડચામ તો છોડ!—૩

છાંણ વાસીદાં છીનવાં, ત્હારે જીવનના આરામ,
પહોર દી ચઢે ધોરવાં, મ્હારે કરવાં અધરાં કામ;
લૂંટી બધાં કામ વ્યાપારી ચૂસ્યાં મ્હારાં ખોરડાં
જૂંડા હાડચામ તો છોડ!—૪

રાંધણી મ્હારે રાજડી, ત્હારે માલમચીદા માણવા,
ભોંય પચારી ધૂજની, ત્હારે છત પસંગે પોદવાં;
રંઠ મલુરી દાડમાં વ્યાપારી ચૂસ્યાં મ્હારાં ખોરડાં
જૂંડા હાડચામ તો છોડ!—૫

કાળા મલુરી લોદીની, તું ફે'કે ઝેરી જાળ,
જૂબો મટાડવા ભોમ કું તોડું, ઉભો તું કાળ કરાળ;
મ્હારા લોદીના ચૂસનાર વ્યાપારી ચૂસ્યાં મ્હારાં ખોરડાં
જૂંડા હાડચામ તો છોડ!—૬

(“નવપુત્ર” માસિકના એક અંકમાંથી)

આ સંસ્થાના તૈયાર ગ્રંથ

૧-પોરબેન ઉપરાંત ૨૬૨૨૨ તથા વી. પી. ખર્ચ લે છે. ૨-મંગાવેલામાંનું જે ન આવે તે ખસાસ સમજવું. તથા પેકીંગ ૬૦ ના ૦૧- પ્રથમ મોકલીને કમમાં કમ ૮- પુસ્તકો રેલરસ્તે મંગાવવાથી ખર્ચ બહુ ઓછો આવશે. ૪-આ ના કાર્યોલય માટે ઘણાંખરાં પુસ્તકોની કિંમત ૭,૫૫૧ કરતા ઘટાડેલી તે પણ આમાં આપી છે; અને રૂ. ૧૦૦)નાં લેવામાં પણ ૧૧ ટકા કપાશે. ૫-મુંબઈના કાર્યોલય માટે આમાં જે છાપી છે; તેમાં પણ કમમાં કમ ૨૫)નાં પુસ્તક લેવાથી દોઢ મુજબ કપાશે. ૬-જે પુસ્તકની તરત માટે અથવા અમુક મુદ્દા કિંમત અરધી, પોણી કે કાંઈ પણ ઓછી રખાય, તેમાં ક કપાશે નહિ, તથા મુંબઈના કાર્યોલયમાં ખર્ચ જોગી વધુ કિંમત ૭-આ સંસ્થામાં મળતી આંખ, વીંછી-સાપ તથા દાદરની લાભ તથા વાપરવાની અને બનાવવાની વિધિ તેમજ એક્યુમીનાં વાસણ વાપરવાથી થતાં ભારે તુકસાન વગેરે જુદું છાપેલું મ ઉત્તમ ધાર્મિક ગ્રંથો મુંબઈમાં મુદ્રિત

સંપૂર્ણ મહાભારત-શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર ...	૩૬	...
શ્રીવાલ્મીકિ રામાયણ-ઉત્તમ ભાષાંતર-૩૨ ચિત્રો.	૬	...
પુલસીકૃત રામાયણ-ઉત્તમ ભાષાંતર-૩૨ ચિત્રો....	૪	...
મહાભારત-શાંતિપર્વ-ઉત્તમ ભા. ૦, નવી આદિતિ.	૫	...
ગિરધરકૃત શુદ્ધ રામાયણ	૨૧	...
શ્રીયોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ-જે ભાગમાં ...	૧૦	...
શ્રીજ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ગીતા-નવી આદિતિ	૨૧	...
શ્રીભગવતી ભાગવત-ઉત્તમ ભાષાંતર	૪૧૧	...
શ્રીમદ્ભાગવત-૬૦ ભા. ૦, ૧૬ ચિત્રો, નવી આદિતિ.	૩૧	...
શ્રીરામકૃષ્ણકથામૃત-જને ભાગ બેગા... ..	૨૧	...
મહાભારત અને રામાયણવિષે કેટલાક વિચાર ...	૧૧૧	...
શ્રીમહાભારત વિષે ખાસ જાણવા જેવા વિચાર ...	૧૧૧	...
ધર્મતત્ત્વ-અકિમચરિત સાથે	૧૧૧	...
યોગતત્ત્વ	૧૧	...
સ્વામી રામતીર્થ-ચાર ગ્રંથમાં-ભાગ ૧ થી ૧૩ ...	૮૧	...
સ્વામી વિવેકાનંદ-મધ્ય પદોનો ભાગ ૧-૨-૩ ...	૨૧	...
" " મધ્ય ૨ નો ભાગ ૪-૫	૨૧	...
" " ભાગ ૬-૭ ૧૧૧, ભાગ ૮નો ૧૧, ભાગ ૯નો ૨		
" " ભા. ૧૦નો ૧૧૧, ભા. ૧૧ મે: ૧૧૧, ભા. ૧૨-૧૩ ૧૧		

બોધદાયક ઉત્તમ યવનચરિત્રો

શ્રીરામકૃષ્ણપરમહંસનું ચરિત્ર અને ઉપદેશો	૧૧૧	...	૧૧
સ્વામી ભારતકાંતનંદ તથા વિજયકૃષ્ણ મોરવામી	૧૧૧	...	૧૧
ભારતના વીર પુરુષો-ગીત આદિતિ	...	...	૧ ... ૧૧૧
સ્વામી રામતીર્થની યવનકથા	...	...	૨ ... ૧૧૧
સ્વામી વિવેકાનંદનું સંપૂર્ણ ચરિત્ર	...	...	૨૧૧ ... ૨
શ્રી શિવાજી ઇત્રપતિ	...	...	૨૧ ... ૧૧૧
મહાન સમ્રાટ અકબર	...	...	૧૧ ... ૧
વીર દુર્ગાદાસ અથવા મારુ સરદારો	...	...	૧૧૧ ... ૧૧
શ્રીભક્તચરિત્ર અથવા ભક્તિરસામૃત	...	...	૧૧૧ ... ૧૧
મુસ્લીમ મહાત્માઓ	...	...	૧૧ ... ૧૧
ભારતનાં સ્ત્રીરત્નો-ત્રણ ગ્રંથોમાં	...	...	૬ ... ૫૧
મહાન સાધ્વીઓ-ઉત્તમ ૧૫ ચરિત્રો	...	...	૧૧ ... ૧૧
હાનવીર કાર્નેગી...	...	...	૧૧૧ ... ૧૧
હાઉસ ટૅલેન્ટ્સ	...	...	૨૧૧ ... ૧૧૧
નેપોલિયન બોનાપાર્ટ	...	...	૩ ... ૨૧

ખાસ બોધપ્રદ ટુંકી વાર્તાઓ

ટુંકીવાર્તાઓ ગ્રંથ પહેલો-ભાગ ૧ થી ૪ (૬૬ વાર્તા)	૨	...	૧૧૧
ટુંકીવાર્તાઓ ગ્રંથ બીજો-ભાગ ૫ થી ૭ (૫૭ વાર્તા)	૧૧૧	...	૧૧
ટુંકી વાર્તાઓ ગ્રંથ ત્રીજો-ભાગ ૮ થી (૮૦ વાર્તા)	૧૧૧	...	૧૧
દયાળુ માતા અને સદ્ગુણી પુત્રી	...	...	૦)જ... ૦)જ

બાળકો માટે ખાસ ઉપયોગી પુસ્તકો

સદ્ગુણી બાળકો-૬૬ ખરા બનાવેલો સંગ્રહ	...	...	૦)જ ... ૦)જ
બાળસહબોધ-વાર્તાઓ ૩૨૫૫૬ ધાર્મિક શિક્ષણ	...	...	૦)જ ... ૦)જ
બાળકોની વાર્તા-૨૨૬૬ વાર્તાઓ ૨૧ પાટ	...	...	૦)જ ... ૦)જ
ગુબોધક નીતિકથા-૧૧૧ આદિતિ	...	...	૦)જ ... ૦)જ

ચિત્રો અને ચિત્રાવલીઓ

શ્રીમહાભારત ચિત્રાવલી-૨૬ સુદર ચિત્રો	...	૧)	...	૧૧૧
શ્રીરામાયણ ચિત્રાવલી-૩૬ " " "	...	૧)	...	૧૧૧
શ્રીકૃષ્ણમુરારી અને કૃપદીવગ્રાહરુદ્ર-ત્રિંગી મોટા ચિત્રો દરેકના ૧૧	...	...	...	૧૧
જ્ઞાનબાજ અથવા સોપાનપદ ખાસ સંપાદનપૂર્વક છપાવેલો મળશે.	...	...	...	૧૧

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક ઠાકાલય

અમદાવાદ-ત્રણ રસ્તાનું બહાર, નવી જગાને રસ્તે, બહાર પાસે,
મુંબઈ-ગાંધીદેવી રોડ, દાથી નિર્મિત, ત્રીજો માળે.